Eesti rahva ajaloost õhtasõja aastail

1700–1721

EESTI RAHVA AJALOOST PÕHJASÕJA AASTAIL

1700—1721

A-23402

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA AJALOO INSTITUUT
EESTI NSV RIIKLIK AJALOO KESKARHIIV

Eesti rahva ajaloost õhtasõja aastail 1700–1721

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1960

9(E)
E 20

Koostajad:
V. Fainštein, E. Ibius, O. Ibius, R. Kenkmaa, H. Palli, A. Traat, E. Õpik.

Toimetus:
R. Kenkmaa, H. Palli, E. Õpik.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
50766

EESSÕNA

Põhjasõda, mis oli tähelepanuväärne oma pika kestuse, sõjategevuse mitmekesisuse, ägeduse ning laia territoriaalse ulatuse poolest, määras sajanditeks Põhja- ning osalt ka Kesk-Euroopa poliitilise kaardi kujunemise ja tõi olulisi muudatusi Euroopa riikide vahelistesse suhetesse.

Venemaa võit Põhjasõjas likvideeris tema isoleerituse Läänemerest, mis oli takistanud maa majanduslikku, poliitilist ja kultuurilist arenemist. Vaba väljapääs Läänemerele ja selle kaudu Lääne-Euroopasse oli nüüd kindlalt ning kestvaks ajaks kätte võidetud.

Pöördelise tähtsusega sündmuseks kujunes Põhjasõda ka eesti rahva ajaloos. Eesti territoorium, mis oli olnud sajandite jooksul hegemoonia pärast Läänemerel võitlevate riikide vahel peetud sõdade tallermaaks, muutus võimsa Vene impeeriumi osaks, mis hoidis järgneva kahe sajandi kestel ära selle territooriumi muutmise sõjatandriks, lõi siin tingimused kestvaks ja kindlaks rahuks, mis mõjus soodsalt tootlike jõudude ning majanduse taastamisele ja edasiarenemisele.

Ühiskondliku arenemise käigus kujunesid tihedad majanduslikud sidemed Venemaaga Eestile tema geograafilise asendi tõttu loomulikuks vajaduseks.

Nende sidemete olemasolu ning arenemine oli pikemat aega, kui Eesti ala oli olnud Rootsi riigi meretaguseks kolooniaks, kunstlikult pidurdatud. Venemaaga ühendamise tulemusena muutus Eesti majandus XVIII sajandil ülevenemaalise turu lahutamatuks osaks, mis soodustas ja kiirendas Eesti territooriumi majanduslikku arenemist.

Eesti ala Venemaaga ühendamise tulemusena vabanes eesti rahvas kurnavast Rootsi koloniaalikkest. XVI sajandi teise poole ja XVII sajandi vältel oli eesti rahvas pidanud oma õlgadele võtma tunduva osa majanduslikult nõrga, ent ülimalt aktiivset välispoliitikat teostava Rootsi riigi sõjalistest kulutustest. Rootsi riigi poliitika Eesti- ja Liivimaal omandas, eriti Gustav Adolfi valitsemisajast (1611—1632) peale, teravalt sõjalis-koloniaalse iseloomu. Rootsi koloniaalvõimu purustamine Baltikumis tegi lõpu eesti rahva intensiivsele sõjalis-koloniaalsele ekspluateerimisele Rootsi riigi poolt.

Põhjasõja progressiivsetest tagajärgedest oli eesti rahva ajaloolise saatuse kujunemisele aga kõige tähtsam see, et Eesti ala ühendamine Venemaaga sai objektiivseks eelduseks vene ja eesti töörahva revolutsioonilise võitlusliidu tekkimisele. Põhjasõjast saadik on eesti rahva saatus olnud lahutamatult seotud vene rahva saatusega, vene rahva näol leidis eesti rahvas ustava liitlase võitluses rahvusliku ja sotsiaalse rõhumise vastu.

Marksistliku ajalooteaduse üheks põhitõeks on, et ajalooprotsessi tegelikuks edasiviijaks on rahvas, mitte riigijuhid, valitsused, diplomaadid ja sõjapealikud. Ometi on ka marksistlikus ajalooteaduses piirdutud mõnede otsustava tähtsusega sündmuste valgustamisel enamasti vaid nende poliitilise külje uurimisega ning pühendatud suhteliselt vähe tähelepanu rahva kui ajaloo looja osale neis sündmustes.

Põhjasõda on pälvinud paljude ajaloolaste tähelepanu nii minevikus kui ka tänapäeval. Seetõttu on Põhjasõja ajalugu käsitlevate uurimuste ja allikpublikatsioonide arv aukartustäratavalt suur. Ülatuslik on ka Põhjasõda käsitlev nõukogude ajalookirjandus. Kuid sealjuures on veel hoopis vähe uuritud seda, kuidas Põhjasõja sündmustest võtsid tegelikult osa need rahvad, kelle ajaloolist saatust see sõda vahetult mõjutas. Nõukogude ajaloolased ongi juba asunud selle lünga täitmisele Põhjasõja ajaloo uurimisel: nii on rahvamasside aktiivset osa Põhjasõjas üksikasjaliselt käsitlenud V. Šutoi [1], omajagu on küsimuse seda külge valgustatud ka mõnede teiste nõukogude ajaloolaste (Telpuhhovski, Tarle jt.) töödes, mis muidu on tulipunkti seadnud Põhjasõja diplomaatilise ja sõjaajaloolise külje. Siiski ei saa Põhjasõjast osavõtnud rahvaste ajalugu sel murrangulise tähtsusega ajajärgul pidada veel kaugeltki rahuldavalt läbiuurituks, eriti kui silmas pidada kasutamata jäänud arhiivimaterjali rohkust.

Kuna ülalöeldu kehtib täiel määral ka eesti rahva ajaloo valgustamise kohta Põhjasõja ajal, siis peaks käesolev valimik täitma oma ülesande, kui ta annab teatud ettekujutuse neist konkreetsetest tingimustest, milles toimus Eesti ala üleminek Vene valdusse, kui ta suudab mõnevõrra näidata ka eesti rahva osa nende murrangulise tähtsusega ajalooliste sündmuste käigus.

Vajadus sellise dokumentide publikatsiooni järele, mis lähemalt valgustaks eesti rahva ajalugu Põhjasõja aastail, on seda suurem, et eesti kodanlike ajaloolaste poolt on Põhjasõja teemat laialdaselt rakendatud natsionalistliku Vene-vastase propaganda teenistusse. Selle teemaga spekuleerivad veel praegugi rajatagused «vaba maailma» Nõukogude-vastase hüsteeria õhutajad. Käesolev eesti keelde tõlgitud allikmaterjalide publikatsioon, olles kättesaadav laialdasele eesti lugejaskonnale, peaks olulisel määral kaasa aitama mitmekülgsema ja ühtlasi objektiivsema ette-

[1] В. Е. Шутой, Борьба народных масс против нашествия армии Карла XII, Москва, 1958.

kujutuse saamisele mõnedest küsimustest, mida kodanlikud ajaloolased natsionalistliku propaganda vaimus on moonutanud.

Sellistest probleemidest, mis aadellikus ja kodanlikus ajalookirjanduses on leidnud puudulikku ning tendentslikku valgustamist ja milledesse käesolevas valimikus sisalduvad allikmaterjalid peaksid aitama selgust tuua, olgu siinkohal nimetatud kolm olulisemat. Esimeses järjekorras tuleks mainida järgmist küsimuste kompleksi: eesti rahva olukorra kujunemine ja Rootsi valitsuse poolt teostatav poliitika Eesti- ja Liivimaal Põhjasõja esimesel poolel, eriti just selle poliitika tagajärjed maa tootlike jõudude seisundile ning rahva olukorrale. Teiseks oluliseks probleemiks on eesti rahva suhtumine Rootsi võimusse Põhjasõja ajal, küsimus sellest, kas rahvas oli huvitatud selle võimu purustamisest või alalhoidmisest. Ning kolmanda probleemina olgu siin nimetatud küsimus sellest, millised tagajärjed olid 1710. aastal lõpuleviidud kogu Eesti territooriumi faktilisel Vene võimu alla minekul vahetult pärast selle teostamist, s. o. XVIII saj. teisel aastakümnel, maa tootlike jõudude arenemisele, eesti rahva olukorrale. Üksikasjalisemalt peatume neil probleemidel veel järgnevalt. Siinkohal olgu vaid märgitud, et just nende probleemide valgustamine ongi olnud käesoleva valimiku üheks peamiseks eesmärgiks.[1]

Kuna käesolev valimik ei pretendeeri sellele, et olla sõjaajalooline publikatsioon, ei ole sellesse sisse võetud ka puhtsõjalisi sündmusi peegeldavat dokumentaalmaterjali, nagu seda on lahingute ja retkede ning nende tagajärgede kirjeldused, sõjaväes valitsevat olukorda põhjalikumalt iseloomustavad dokumendid jne. Samuti on välja jäetud diplomaatiat käsitlevad materjalid. Kuna teatud ülevaade sõjasündmustest Eesti- ja Liivimaal 1700.—1710. aastal on siiski vajalik valimikus esitatava dokumentaalmaterjali paremaks mõistmiseks, siis antakse see kokkusurutud kronoloogilise tabeli ja kaardi nr. 4 kujul.

Põhjasõja käigus toimunud Eesti ala ühendamisel Venemaaga olid, nagu märgitud, sügavalt progressiivsed tagajärjed eesti rahva ajaloolise saatuse kujunemisele. Põhjasõda ise tõi rahvale paratamatult palju häda ja viletsust. Oma pika kestuse ja laastava sõjategevuse tõttu võib Põhjasõda kõrvutada teiste raskemate sõdadega, mida eesti rahval varem läbi on tulnud elada (muistne vabadusvõitlus aastail 1206—1227, Liivi sõda 1558—1583 ning Poola—Rootsi sõda XVII sajandi algaastakümneil). Valimikus esitatud dokumendid peaksid andma lugejale teatud ettekujutuse ka sellest, milliseid tohutuid jõupingutusi ja vastupidavust pidi nõudma eesti rahvalt ränga sõjalis-koloniaalse ikke, aastaid kestnud sõjategevuse ning kõiki hädasid krooniva 1710. aastal sissetoodud laastava katkuepideemia väljakannatamine. Ainult rahva murdumatu elujõud ja see asjaolu, et Eesti territooriumil olid loo-

[1] Neile probleemidele heidavad valgust ka mõned valimiku koostajate poolt kirjutatud artiklid, mida üksikasjalisemalt mainitakse veel allpool.

dud pärast Põhjasõda kestva rahu tingimused, päästis eesti rahva neil rasketel aegadel täieliku hävimise ohust.

Vaatleme nüüd lähemalt seda probleemistikku, mille lahendamiseks käesolev valimik materjali pakub, ning heidame ühtlasi ka põgusa pilgu nimetatud probleemistiku historiograafiale.

Eesti talurahva olukorra kohta Põhjasõja esimesel poolel leidub balti-saksa, rootsi ja eesti kodanlikus ajalookirjanduses andmeid väga napilt.

Eesti talurahval lasunud Rootsi sõjakoormistest on eesti kodanlikud ajaloolased mõnevõrra üksikasjalikumalt uurinud vaid eestlaste Rootsi sõjajõududes kasutamise küsimust, millele on pühendatud rida eriartikleid.[1] Et kõigi sõjakoormiste hulgast just eestlaste kasutamine Rootsi sõjaväes oli saanud kodanlike uurijate huviobjektiks, see oli tingitud suurel määral puhtpoliitilistest kaalutlustest. Seda asjaolu, et eesti talupoegi sunniti Põhjasõja ajal võitlema Rootsi lipu all, kasutas ära kodanlik-natsionalistlik Venevaenulik (*resp.* Nõukogude-vastane) propaganda: püüti tõestada, nagu oleks eestlaste osavõtt Põhjasõjast Rootsi poolel toimunud eestlaste «rahvuslike huvide» nimel.[2]

Rootsi sõjaväe ülalpidamisega seotud talupoegade sõjakoormiste vastu ei ole kodanlikud ajaloolased seevastu peaaegu üldse huvi tundnud. Kui nendest ka juttu on tehtud mõnele teisele probleemile pühendatud käsitluses, siis on see sündinud vaid möödaminnes ja põgusalt.[3] Eesti rahva ränk sõjalis-koloniaalne ekspluateerimine, mille eredaimaks väljenduseks olid sõjakoormised, ja selle laostav mõju rahva olukorrale ei olnud sellisteks küsimusteks, mida kodanlikud ajaloolased lähemalt valgustada oleksid tahtnud.

Jättes kõrvale küsimuse, millisel määral Rootsi koloniaalpoliitika Põhjasõja ajal Eesti- ja Liivimaal sai rahva häda ja viletsuse põhjuseks, pühendasid kodanlikud ajaloolased seevastu võrdlemisi palju tähelepanu sõjategevuse ja selle laastavate tagajärgede uurimisele. Üksikasjalikku kirjeldamist leidsid Vene vägede poolt Rootsi moonastusbaasi nõrgestamiseks aastail 1701—1703 Eestisse sooritatud retked.[4]

---

[1] H. Prants, Eestlaste osa Põhjasõjas, «Postimees» 1917, nr. 147—149; H. Sepp, Rootsi sõjaväe komplekteerimisest eestlaste ja soomlastega Kaarel XI valitsuse lõpul ja Põhjasõja ajal, «Sõdur», IX, 1927, lk. 488—493; H. Sepp, Eesti sõjaväelased ja Tartu kaitse aastal 1704, «Sõdur», XV, 1933, lk. 259—265 jt..

[2] Vt. H. Sepp, Estland under det stora nordiska kriget och det svenska östproblemet, «Svio-Estonica», 1936, lk. 7—18.

[3] Nii on mõningaid Eestimaa talupoegadel 1700. a. sügisel lasunud sõjakoormisi muuhulgas kirjeldanud H. Sepp oma pikemas uurimuses «Narva piiramine ja lahing 1700. a.» (Tallinn, 1930). Autori tähelepanu on olnud sealjuures suunatud küsimusele, kuivõrd Eestimaal lasunud sõjakoormised suutsid tagada sõjaväele ülalpidamise.

[4] H. Sepp, Boris Šeremetjevi rüüsteretked Liivimaale 1701. ja 1702. a., «Sõdur», XIII, 1931, lk. 807—813, 821—835; H. Sepp, Boris Šeremetjevi rüüsteretk Eesti- ja Liivimaale 1703, «Sõdur», XIV, 1932, lk. 694—698.

Rootsi sõjakoormiste laostavat mõju eesti talurahva olukorrale on näidatud nõukogude ajalookirjanduses [1]. Viimasel ajal on seda küsimust valgustatud ka üksikasjalisemalt.[2] Rohked faktid kõnelevad sellest, et tegelikult põhjustas just läbimarssivate suurte Rootsi vägede ülalpidamise koorem juba sõja esimeste aastate kestel, mil otsese vaenutegevuse tagajärjed ei olnud veel märkimisväärsed, kohati talumajanduse täielikku laostumist.

Eesti talurahva sõjalis-koloniaalse ekspluateerimise üheks kurnavamaks vormiks oli eesti talupoegade kasutamine elavjõuna Rootsi sõjaväes. Valgustades küll võrdlemisi põhjalikult küsimust eestlaste kasutamisest Rootsi sõjajõududes, ei ole kodanlik ajalookirjandus üldse tähelepanu pööranud sellele, kuidas mõjus antud nähtus talupoegade olukorrale. Käesoleva valimiku esimeses peatükis on püütud anda valimiku mahust tingitud võimaluste piirides mitmekülgset pilti mitte ainult talupoegadel lasuvaist sõjakoormiste liikidest ja nende Rootsi sõjaväkke võtmise viisidest, vaid ka nimetatud nähtuste äärmiselt laostavast ja kurnavast mõjust talurahvale.

Rängaks koormaks eesti talurahvale kujunes 1700. a. kevadel, eriti aga sügisel Eesti alale saabunud suurte Rootsi vägede moonastamine, majutamine ja neile küütide andmine. Pärast Rootsi peajõudude lahkumist Eesti territooriumilt 1701. a. suvel oli talurahvas nii välja kurnatud, et ka hiljem tegelikult vähenenud sõjakoormised osutusid talupoegadele järgnevate sõja-aastate jooksul kaugelt üle jõu käivateks. Kuigi talupoegadelt seaduslikult nõutavad sõjakoormised olid iseenesest juba küllaltki rängad, riisusid maal ringi luusivad või talupoegade juures majutuvad Rootsi sõjaväelased veel peale selle pahatihti kõike, mida aga võtta sai (vt. dok. nr. 6 ja 7). Kaebusi talupoegade riisumise kohta Rootsi sõjaväelaste poolt tuli Rootsi võimudele sõja kestel sisse massiliselt.

Eesti talupoegi leidus Põhjasõja ajal põhiliselt neljal viisil moodustatud Rootsi üksustes: värvatud vägedes, aadlilipkondades, maamiilitsas (mis moodustatigi eesti ja läti talupoegadest) ja nn. üldväkkekutse korras kokkukutsutud mitteregulaarsetes väesalkades.

Värvatud väeüksustesse võeti peamiselt vabadikke: nende suhtes ei olnud keelatud rakendada ka vägivaldse värbamise meetodeid. Seevastu taluperemehi ja aastateenistuses olevaid sulaseid kaitses seadus vägivaldse värbamise eest. Tegelikult teostati vär-

---

[1] Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani), teine trükk, Tallinn, 1957, lk. 126 jj.; Eesti NSV ajalugu kolmes köites, I kd., Tallinn, 1955, lk. 409 jj.

[2] H. Palli, Rootsi võimude tegevusest ja poliitikast Eestis Põhjasõja ajal, Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Lühiuurimusi, Tallinn, 1960; E. Öpik, Eesti talurahval Põhjasõja ajal lasunud Rootsi sõjakoormistest, «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised», IX köide, Ühiskonnateaduste seeria, 1960, nr. 4.

bamist vägivaldsel teel vägagi tihti ka taluperemeeste ja sulaste hulgast (vt. dok. nr. 18, 20—24). Taluperemeeste ja sulaste puutumatuse garanteerimine oli Rootsi võimudele vajalik mõisa- ja talumajanduse säilitamise huvides. Peremeestest lagedaks tehtud taludelt ei oleks saanud ju enam nõuda mõisa- ja sõjakoormisi. Värbajate küüsist ei suutnud talupoegi aga pahatihti päästa isegi neile kõrgemate võimude poolt väljaantud kaitsekirjad (vt. dok. nr. 21).

Omaette grupina paigutatud 10 maamiilitsat käsitlevat dokumenti (dok. nr. 28—37) annavad endisest täielikuma pildi mitte ainult sedaliiki väeüksuste komplekteerimisest, vaid ka suurtest raskustest, mis maamiilitsa moodustamine eesti talurahvale muude sõjakoormiste kõrval juurde tõi. Maamiilitsa komplekteerimine kujunes tegelikult üheks talupoegadel lasuvate sõjakoormiste liigiks: talupojad pidid iga 1,5 adramaa pealt varustama ja maamiilitsasse saatma ühe jalaväe lihtsõduri (vt. dok. nr. 28). Ühel osal taludest tuli selle asemel välja saata üks ratsaväelane iga 3 adramaa pealt (vt. dok. nr. 30). Ohvitserideks määrati maamiilitsas üldreeglina balti-saksa aadlikke, allohvitseridena pidid maamiilitsasse astuma saksa soost linnakodanikud, väikelinnades, alevites ja mõisates elunevad saksa käsitöölised, kõrtsmikud, möldrid jne. (vt. dok. nr. 121).

Alguses oli kuningas kavatsenud komplekteerida maamiilitsasse lihtsõduritena vaid taluperemehi, sest neid peeti üldiselt usaldusväärsemateks kui sulaseid ja muud kehvemat talurahvast (vt. dok. nr. 28). Tegelikult asuti aga maamiilitsat kohe algusest peale moodustama peamiselt talusulastest ja muust «lahtisest rahvast», taluperemeeste hooleks jäi selliste sõduriks määratud sulaste varustamine ja väljasaatmine. Taluperemeeste ulatuslikum võtmine maamiilitsasse oli praktiliselt teostamatu, sest nendel lasus peavastutus mõisa- ja sõjakoormiste täitmise eest. Et maa aga alaliste värbamiste, maamiilitsasse võtmiste jms. tagajärjel töövõimulistest meestest juba Põhjasõja esimeste aastate jooksul sootuks lagedaks jäi, hakati maamiilitsasse võtma hiljem ka adratalupoegi.

Algul tehti neile taludele, mis andsid sõduri maamiilitsasse, mõningaid soodustusi mõisa teokoormiste osas (vt. dok. nr. 29 ja 31). 1702. aastal loobusid aga Rootsi võimud selles osas igasuguste soodustuste lubamisest (vt. dok. nr. 34).

Talupoegade värbamine regulaarvägedesse, nende maamiilitsasse võtmine ja muul viisil Rootsi sõjajõududes ärakasutamine oli eesti rahvale rõhuvaks koormaks, mis suurel määral põhjustas maa tühjumist ning laostumist Põhjasõja ajal (vt. dok. nr. 26, 35 ja 63).

Ränga sõjalis-koloniaalse ekspluateerimise tõttu sai eesti talurahvas endisest raskemini tunda ka mõisa rõhumise iket. Vaatamata sellele, et talupoegadel tuli sõja puhkedes hakata kandma lisaks endistele mõisakoormistele ja riigimaksudele suurel hulgal uusi sõjakoormisi, mis neile üle jõu käisid, hakkasid mõisnikud

neid koormama veel selliste sõjamaksudega, mis Rootsi võimude poolt olid peale pandud ainult mõisatele (vt. dok. nr. 44). Kuigi Rootsi võimud sellistel juhtudel talupoegadele «õigust tegid», oli Rootsi valitsuse poliitikale Eesti- ja Liivimaal Põhjasõja ajal iseloomulik eeskätt mõisate endiste tulude säilitamise püüd talupoegade kõige rängema ekspluateerimise hinnaga. Rootsi võimud olid loomulikult küll sunnitud arvestama ka talumajanduse reaalset kandejõudu ja lubama seetõttu talupoegadele teatud mööndusi mõisakoormistes sõjakoormiste arvel (nii ei olnud talupojad kohustatud tegema mõisategu nende päevade eest, mil nad küütides viibisid), vaenutegevuse all tugevasti kannatanud aladel olid nii Rootsi võimud kui ka mõisnikud mõnikord sunnitud ajutiselt koguni katkestama talupoegadelt igasuguste koormiste sissenõudmise. Kuid ka vaenutegevuse läbi kannatanud talupojad ei saanud sugugi mitte alati soodustusi koormiste osas (vt. dok. nr. 47).

Maamiilitsa küsimuses ilmnes Rootsi keskvõimu järjekindlalt mõisa huve kaitsev hoiak täie selgusega: selle uue ja rõhuva sõjakoormise sisseseadmise tagajärjel ei tohtinud mõisate tulud mingil määral kahaneda. Kõik needki vähesed mööndused mõisa teokoormiste osas, mis maamiilitsasse sõdureid andnud taludele 1701. a. tehti, tuli tasa teha teistel talupoegadel, nii et mõisatele tehtavate teopäevade arv mingil määral ei kahaneks (vt. dok. nr. 29). Rootsi valitsus oli Põhjasõja ajal ülimal määral huvitatud sellest, et Eesti- ja Liivimaa mõisate tulud, vaatamata talupoegadele veeretatud sõjakoormistele, ei kahaneks, sest meretaguste provintside riigimõisate renditulud olid äärmiselt vajalikud armee ülalpidamiseks.

Kui eesti talurahva olukorda Põhjasõja ajal on seni üldse äärmiselt puudulikult valgustatud, siis talurahva olukord Vene võimu alla läinud Ida-Eesti piirkondades aastail 1704—1710 on olnud eriti «tumedaks» küsimuseks. Käesolevasse valimikku on sisse võetud dokumente (dok. nr. 49—57), mis sellele küsimusele mõningal määral valgust heidavad. Näeme, et Ida-Eesti piirkondade talupojad sattusid pärast Tartu ja Narva vallutamist Vene vägede poolt eriti raskesse olukorda seetõttu, et Rootsi võimud ei mõtelnudki loobuda Vene kontrolli alla läinud alade sõjaliskoloniaalsest ekspluateerimisest. Nad saatsid ka pärast 1704. aastat sellistele aladele Rootsi väesalku, kes rüüstasid hoolimatult talurahvast. Jätkati samuti talupoegade vägivaldset värbamist Rootsi sõjaväkke Tartu kreisist. Talupojad, kes pidid nüüd osaliselt moonastama ka Vene sõjaväge, sattusid seega tegelikult kahekordse kontribuutsiooni alla. Rootsi lendsalkade saagitsemine Tartu kreisis pärast 1704. aastat oli talupoegadele kaugelt rängemaks koormaks kui Vene võimude poolt nõutavad sõjakoormised (vt. dok. nr. 54).

Selle kohta, kuidas eesti talurahvas võitles sõjalis-koloniaalse ja feodaalse rõhumise vastu Rootsi koloniaalvõimu viimasel aastakümnel, annab materjale valimiku teine peatükk.

Talurahvaliikumine Põhjasõja esimesel poolel on teatud määral leidnud juba valgustamist ka senises ajalookirjanduses. Talurahva võitlusest mõisa rõhumise vastu, samuti talupoegade suhtumisest sõdivatesse pooltesse on ära toonud mõningaid andmeid eesti kodanlik ajaloolane V. Reiman [1], nendel küsimustel on möödaminnes peatunud ka rootsi ajaloolane S. Schartau [2]. Peamiselt talupoegade mõisavastastele väljaastumistele on artikli pühendanud O. Liiv[3], talurahva suhtumist sõdivatesse pooltesse, nende nn. «Rootsi-truuduse» küsimust on üksikasjaliselt käsitletud ka sama autori sulest ilmunud eriartiklis.[4] Ükski nimetatud töödest ei anna aga objektiivset pilti Põhjasõja ajal toimunud talurahvaliikumisest ja selle tegelikust ulatusest. Talupoegade «Rootsi-truuduse» küsimuse käsitlemisel on kodanlikud uurijad peaaegu igasuguse faktilise materjalita püüdnud aga eesti talurahva meeleolu näidata võimalikult Rootsi-sõbralikuna ja Vene-vaenulikuna.

Mõnevõrra on nimetatud probleemid juba leidnud marksistlikku käsitlemist eesti nõukogude ajaloolaste poolt.[5]

Valimiku teise peatükki paigutatud dokumentaalne materjal võimaldabki saada nimetatud küsimustest kaugelt täielikumat pilti, kui seda annavad seni trükis ilmunud käsitlused. Esitatud dokumendid näitavad, et talurahvaliikumine Põhjasõja esimesel poolel oli väga ulatuslik ja et talupoegade võitlus feodaalse ja koloniaalse rõhumise vastu oli sel perioodil ka äärmiselt terav. Et valimikus oli võimalik ära tuua vaid võrdlemisi väike osa olemasolevast talurahvaliikumist peegeldavast materjalist, siis on selle peatüki lisana koostatud kaart nr. 2, mis annab täielikuma ülevaate talurahvaliikumise ulatusest vaadeldaval perioodil. Kuid ka kaardi puhul tuleb silmas pidada, et see ei peegelda täielikult talurahvaliikumise tegelikku ulatust — kaugeltki mitte kõigist väljaastumistest pole säilinud dokumentaalset materjali, osa olemasolevast materjalist pole olnud aga valimiku koostajaile kättesaadav.

Et mõis oli olnud ja jäi samuti Põhjasõja aastail talupoja kõige vihatumaks vaenlaseks, siis oli talurahvaliikumine ka sõja ajal suunatud esmajoones mõisa rõhumise vastu. Eesti talupoegade vastupanu feodaalse ekspluateerimise süvenemisele oli muutunud eriti aktiivseks juba XVII sajandi viimastel aastakümnetel. Sõja puhkemine päästis valla uue ja veelgi ulatuslikuma talurahvarahutuste laine. 1700. a. kevadtalvel, kui Saksi väed olid piira-

---

[1] Pildid Põhja sõjast, «Sirvilauad», VI, 1902, lk. 1—32.

[2] De svenska östersjöprovinserna vid det stora nordiska krigets utbrott, I. Livland, Stockholm, 1925; II. Estland, Lund, 1926.

[3] Talurahva rahutustest Põhja sõja alul, «Areng», 1933, lk. 62—67.

[4] O. Liiv, Folkstämningen i Estland vid början av det stora nordiska kriget, «Svio-Estonica», 1934, lk. 95—104.

[5] Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani), teine trükk, Tallinn, 1957, lk. 126—128; Eesti NSV ajalugu kolmes köites, I köide, Tallinn, 1955, lk. 409—416; E. Öpik, Eesti talurahva «Rootsi-truudusest» Põhjasõja ajal, Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Lühiuurimusi, Tallinn, 1960.

mas Riiat, puhkesid talupoegade rahutused Liivimaa Läti distriktis ning Tartumaal (vt. kaart nr. 2). Saksi vägede lähedus ja sellega seoses mõisnike seas tekkinud paanika (mõisnikud põgenesid sõjategevuse ja «mässuliste» talupoegade eest oma mõisatest linnadesse) andsid talupoegadele julgust asuda relvastatud salkadena ründama mõisaid ja laiali tassima mõisavara. Üks suuremaid sedaliiki väljaastumisi leidis aset Vastseliina kihelkonnas Orava mõisas (vt. dok. nr. 65 ja 66). Sügisel, kui Vene väed olid asunud piirama Narvat, toimusid samalaadsed sündmused Kirde-Eestis (vt. dok. nr. 68).

1701. ja 1702. aastal veeres üle maa uus suurem talurahvarahutuste laine, mis oli veelgi ulatuslikum kui 1700. a. talurahvarahutused. Alles 1703. aastaks suutsid mõisnikud ja Rootsi võimud talupoegade vastupanu lämmatada sel määral, et nende mõisavastased väljaastumised ei olnud enam lausa massilised (vt. kaart nr. 2). Talurahvarahutuste põhjuseks aastail 1701—1702 oli talurahva sõjalis-koloniaalse rõhumise järsk suurenemine, nende vahetuks ajendiks aga sai talupoegadele kohustuseks tehtud maamiilitsa komplekteerimine ja varustamine. Maamiilitsasse sõdureid andnud talupojad hakkasid massiliselt keelduma igasuguste mõisaning sõjakoormiste kandmisest, ei ilmunud enam mõisateole ega küüti, keeldusid andmast moona ja riidevarustust Rootsi sõjaväe tarbeks ning mõnel juhul lakkasid tasumast mõisa naturaalkoormisi. Teatud määral soodustas sellise tõrkumise massiliseks muutumist asjaolu, et Rootsi võimude poolt väljaantud maamiilitsasse puutuvates korraldustes oli vasturääkivusi talupoegadele mõisakoormiste osas tehtavate mööndu ste küsimuses (vrd. dok. nr. 29 ja 31). Siiski ei olnud üheski neist korraldustest juttu sellest, nagu vabastaks maamiilitsasse sõdurite andmine talupojad millestki muust kui mõisa teokohustustest (sedagi vaid teatud määral) ja talupoegade nn. maamiilitsa-rahutustes ei saa selle tõttu näha kaugeltki mitte ainult seaduse väära tõlgendamise tagajärge — need olid kõige tüüpilisemaks feodaalse ja sõjalis-koloniaalse rõhumise vastu suunatud talurahvaliikumise avalduseks. Mõned talupoegade väljaastumised sellest ajast, nagu näiteks Vanamõisas Läänemaal 1701. aastal ja Kundas 1702. aastal (vt. dok. nr. 70—74 ja 83—85), olid eriti aktiivsed ja pikaajalised, kasvades üle talurahva ülestõusudeks.

Kuigi talurahvaliikumise hoog pärast 1702. aastat mõnevõrra rauges (talupoegade ulatuslikum vastupanu lämmatati rohkete sõjaväeliste eksekutsioonisalkade abiga), jätkus see võitlus küllaltki visalt ka järgnevatel sõja-aastatel (vt. kaart nr. 2). Talupoegade mõisavastastele väljaastumistele sel ajal oli nagu varemgi kõige iseloomulikum keeldumine igasuguste koormiste kandmisest. 1710. a. kevadel, kui Vene väed sooritasid retke Saaremaale, puhkesid seal aga ka seda tüüpi talurahvarahutused, mida me nägime 1700. a. kevadtalvel Tartumaal ja sama aasta sügisel Kirde-Eestis, — talupojad, saades julgust Vene vägede lähenemisest, hakka-

sid ründama mõisaid ja mõisnike vara laiali tassima (vt. kaart nr. 2 ja dok. nr. 100).

Valimiku teises peatükis eraldi alajaotuse kasutamine, millesse on koondatud talupoegade suhtumist sõdivatesse pooltesse iseloomustavad dokumendid, on teatud mõttes tinglik. Nimelt leidub dokumente, mis heidavad valgust samale küsimusele ühest või teisest küljest, ka teistes alajaotustes: teatud ettekujutuse talupoegade suhtumisest Rootsi «maakaitsesse» võib saada I peatüki teises alajaotuses leiduvaist, eriti deserteerimist iseloomustavaist dokumentidest (dok. nr. 38—43). Mõisavastast võitlust peegeldavatest dokumentidest leiame aga rohkesti andmeid ka kokkupõrgete kohta ühelt poolt talupoegade ja teiselt poolt Rootsi tsiviilvõimude ning väesalkade vahel, samuti selle kohta, kuidas talupojad keeldusid kandmast Rootsi sõjakoormisi (vt. dok. nr. 67, 70, 72, 83 jt.).

Kui rääkida eesti talupoegade suhtumisest sõdivatesse pooltesse Põhjasõja ajal, siis peame kõigepealt mõtlema sellele, et ekspluateeritav talurahvas kaldub sageli lootma kaitset mõisa rõhumise vastu riigivõimult. Rootsi absolutistlik keskvõim muutus eesti talurahva silmis teatud määral populaarseks siis, kui Karl XI asus XVII sajandi 80-ndatel aastatel Eesti- ja Liivimaal läbi viima mõisate reduktsiooni. «Kroonu» õigluse suhtes tekkinud illusioonid pidid aga hävima Karl XI poolt Eesti- ja Liivimaal tegelikult elluviidud agraarpoliitika tagajärjel. Talupojad nägid, et ka reduktsioon ei vabasta neid sugugi vihatud mõisnike rõhumisest, vaid muudab selle rõhumise mõnes suhtes isegi veel rängemaks (riigimõisate talupoegade õigusliku kaitse mõnesugune paranemine ei suutnud seda sugugi heaks teha).

Hoopiski diskrediteeris Rootsi võim end eesti talurahva silmis aga suure näljahäda aastail. Rahumeeli laskis kuningas siis Eesti- ja Liivimaa talurahvast nälga surra, ilma et oleks püüdnud organiseerida talle tõhusat abi. Selle asemel laskis Rootsi valitsus Eesti- ja Liivimaa vilja suurel hulgal Rootsi ja Soome vedada. Põhjasõja eelõhtul oli Eesti- ja Liivimaa talupoegade meeleolu kõige selle tagajärjel niisugune, et Rootsi valitsus ei saanud sõja puhkedes lootagi sellele, nagu võiksid tema meretaguste provintside rahvad ilmutada mingit indu nende provintside kaitsmisel Rootsi sõjaliste vastaste pealetungi eest. Nagu kohe sõja puhkedes selgus, ei olnud «mittesakslaste» poolt karta mitte üksnes passiivsust ja loidust tähtsas «maakaitse» ürituses, vaid ka hoopis halvemat: Saksi vägede sissetungi ajal ilmutas Liivimaa talurahvas Läti distriktis, kus hargnes sõjategevus, üldist valmisolekut Saksi vägede aktiivseks abistamiseks. Rootsi võimust vabanemise lootuse meeleolud tulid ilmsiks ka samal ajal Tartumaal puhkenud talurahvarahutustes. Kui puhkes sõda, võtsid talupoegade seas maad naiivsed lootused, nagu võiksid nad vabaneda Rootsi võimu purustamise korral ka mõisnike rõhumisest.

Rängad sõjakoormised, värbamine ja talupoegade võtmine maa-

miilitsasse ehk, teiste sõnadega, talurahva sõjalis-koloniaalse rõhumise tugevnemine Põhjasõja aastail mõjutas talupoegade suhtumist sõdivatesse pooltesse Rootsi-vaenulikkuse süvenemise suunas. Talupoegade deserteerimine Rootsi sõjaväest oli massiline, desertöörid leidsid alati ka varjajaid ja peitjaid (vt. dok. nr. 39, 41, 43). Sõja vältel toimus eesti talupoegade ning Rootsi sõjaväesalkade vahel, kes olid saadetud sõdureid värbama, desertööre püüdma, moona muretsema või talupoegi «rahustama», korduvalt ägedaid ning sageli ka veriseid kokkupõrkeid (vt. kaart nr. 2 ja dok. nr. 88, 91, 93, 95).

Talupoegade vaenulikkus Rootsi võimu suhtes soodustas Venesõbralike meeleolude levimist. 1704. a. suvel, pärast Tartu vallutamist Vene vägede poolt oli «venelaste poole hoidmine» eesti talupoegade hulgas niivõrd üldiseks nähtuseks (vastupidi baltisaksa ja eesti kodanlik-natsionalistlikus ajalookirjanduses esinevale kinnitusele, nagu oleks Vene-poolsed retked Eestisse 1701.—1703. a. hävitanud igasuguse talupoegade poolehoiu venelastele), et Eestimaa kindralkuberner pidas vajalikuks sellega seoses välja anda plakati maarahva tõsiseks manitsemiseks Rootsi-truudusele (vt. dok. nr. 104). Vene-sõbralikud meeleolud valitsesid talupoegade hulgas üldiselt ka pärast 1704. aastat Vene vägede kontrolli alla läinud Tartumaal. Kuni 1707. a. sügiseni kohtlesid Vene võimud siinseid talupoegi suhtelise leebusega ega koormanud neid üle jõu käiva kontributsiooniga. Seoses Rootsi peavägede sõjakäiguga Venemaa vastu otsustas aga Vene väejuhatus strateegilistel kaalutlustel (võis karta Rootsi vägede lööki ka Pihkva suunas) nõrgestada vaenlase kätte sattuda võivaid moonastamisalasid, millede hulka arvati ka Vene võimude kontrolli all olev Tartu kreis. Sellega seoses halvenes seal talurahva olukord. Kasvas kontributsiooni määr ja Vene vägede poolt teostati 1707. ja 1708. a. Rootsi moonastusbaasi halvamise eesmärgil ka kaks suuremat retke Liivimaa aladele. Kõige selle tagajärjel hakkas talupoegade hulgas maad võtma vaenulikkus ja umbusk Vene vägede suhtes. Alates 1708. a. suvest hakkasid Vene väed eesti talupoegi jälle paremini kohtlema ning nende vara säästma, talupoegade suhtumine nendesse jäi aga kuni 1710. aastani kohati üpris vaenulikuks (vt. dok. nr. 109). Põhja-Eestis esines seevastu ka 1709. ja 1710. aastal rohkem Vene-sõbralikke meeleolusid (vt. dok. nr. 107 ja 110).

Valimiku teises (ja osalt ka esimeses) peatükis esitatud dokumentaalse materjali valgusel näeme eesti rahvast Põhjasõja ajal mitte ainult ränga feodaalse ning koloniaalse rõhumise objektina, vaid ka aktiivse jõuna, kes võitles koloniaalse ja feodaalse rõhumise vastu tähelepanuväärse visaduse ning vaprusega. Eesti rahvas ei suutnud etendada mingit otsustavat osa Põhjasõja sündmuste käigus. Siiski, tema vaenulik hoiak Rootsi koloniaalvõimu suhtes ja sageli just sellest tingitud poolehoid Rootsi sõjaliste vastaste suhtes, mis — nagu valimiku materjalidest võib näha —

avaldus sageli vägagi aktiivsel kujul, aitas kaasa Rootsi koloniaalvõimu purustamiseks Eesti- ja Liivimaal.

Mis puutub linnade ajaloosse Põhjasõja esimesel poolel (1700—1710), kui mitte arvesse võtta linnadega otseselt seotud sõjategevust (millest ei saa mööda minna ükski autor, kes käsitleb Põhjasõja sündmusi meie vabariigi pinnal), siis pole see leidnud kuigi sügavat käsitlemist. Linnade olukorda on harilikult vaid põgusalt puudutatud.[1] Ainult Tartu moodustab siinkohal erandi — Fr. Bienemann on pühendanud selle linna ajaloole ajavahemikul 1704—1710 oma balti-saksa linnakodanluse seisukohalt kirjutatud ilmse Vene-vastase tendentsiga teose.[2] Samuti on mõnevõrra täielikumalt valgustatud Tallinna olukorda poliitiliselt ja sõjaliselt kapitulatsiooni eel 1710. aastal.[3]

Valimikus äratoodud dokumendid aitavad seda meie ajaloouurimises esinevat lünka mõnel määral täita. Nad iseloomustavad üldjoontes linnade elu nii Rootsi võimu alla jäänud Eesti piirkondades, kui ka aastail 1704—1710 Vene vägede käes olnud Tartus ja Narvas (III ja IV peatükk, vt. dok. nr. 111—185).

Nagu teistes peatükkides, nii on siingi pööratud tähelepanu esmajoones nendele nähtustele, mis omandasid tähtsuse just sõja ajal. Niisugustest nähtustest väärivad lähemat vaatlemist eelkõige sõjakoormised (värbamine sõjaväkke, rahalised kontributsioonid, küüdikohustus, sõjavägede majutamine ja riietusega varustamine, leiva, õlle jms. valmistamine sõjaväele jne.), mis halastamatult rõhusid Rootsi võimu all olevaid Eesti linnu (vt. dok. nr. 114—138). Dokumentides on püütud anda ülevaade kõigist sõjaliste koormiste eri liikidest ja näidata ka seda, missuguste raskustega oli seotud nende täitmine. Suurima ulatuse saavutas sõjakoormiste maht 1700.—1701. aastal, kui Eesti territooriumil viibisid Karl XII peaväed. Kuigi hiljem linnadel lasuvate sõjakoormiste üldmaht mõnevõrra vähenes, muutus nende täitmine allamäge veereva linnamajanduse tingimustes üha raskemaks.

Dokumendid näitavad, et kõige enam ja esmajärjekorras kannatasid sõjakoormiste all linna alamkihid: eeslinlased, kaupmeeste ja käsitööliste teenijarahvas, õpipoisid ja ka sellid, kelle huvisid rikkad linnaisad arvestasid ainult niivõrd, kuivõrd see neile enestele kasulik oli. Just need alamkihid koosnesid valdavas enamuses eestlastest ja nemad pididki esmajärjekorras oma naha

---

[1] Näiteks: N. Loone, Frågorna om krigskontribution och lantförsvar på konventet i Riga år 1700, «Svio-Estonica», 1934, lk. 106—122; O. Liiv, Om ekonomiska läget i Estland under Nordiska kriget, «Svio-Estonica», 1936, lk. 20—23; S. Schartau, De Svenska östersjöprovinserna vid det stora nordiska krigets utbrott, I Stockholm, 1925; II Lund, 1926 jt.

[2] Fr. Bienemann, Die Katastrophe der Stadt Dorpat während des Nordischen Krieges, Reval, 1902.

[3] W. Greiffenhagen, Die Belagerung und Capitulation Revals im Jahre 1710, Beiträge zur Kunde Liv-, Ehst- und Kurlands, Bd. II, Reval, 1874, lk. 26—64. Mõnevõrra muudetud kujul andis sama artikli eri brošüürina välja tema poeg O. Greiffenhagen 1910. a.

sõjaväljal turule viima. Valimikus avaldatud dokumendid jutustavad eeslinnades elavate eestlaste-töömeeste vägivaldsest värbamisest Rootsi vägedesse (vt. dok. nr. 119, 120, 135). Värbamise kartusel eelistasid Tallinna eeslinnade elanikud oma majad maha jätta ning põgeneda (vt. dok. nr. 114). Sõjaväkke võeti vägivallaga teenijarahvast (vt. dok. nr. 116, 117), kalureid, sulaseid ja õpipoisse (vt. dok. nr. 125). Seejuures on huvitav märkida, et privilegeeritud linnakodanikke (kaupmehi ja tsunftikäsitöölisi) võeti sõjaväkke ainult võrdlemisi piiratud arvul (peamiselt allohvitseride ks maamiilitsasse). Ka muude sõjakoormiste all kannatasid kõige rohkem linna alamkihid. Nii näitavad avaldatud dokumendid, et Pärnus pidid kehvad eeslinlased võrdselt jõukate kodanikega kandma kindlustustööde koormat (vt. dok. nr. 134), müürsepasellid pidid võrdselt meistrite ja kaupmeestega maksma nn. valliraha (vt. dok. nr. 149), eeslinlastel tuli tasuda «oma osa» rahalisest kontributsioonist (vt. dok. nr. 135), teenijarahva arvel varustati kasukatega Rootsi sõjaväge (vt. dok. nr. 131) jne. Viljaga spekuleerimise all (mis kiiresti täitis suurkaupmeeste kaukaid) kannatasid esmajoones vaesemad linlased (vt. dok. nr. 152). Ja kui lähenes sõjaoht, oli «lahtine rahvas» (s. t. lihtsad töömehed ja kerjused) see, keda kaitsvate linnamüüride vahelt esmajärjekorras välja kihutati (vt. dok. nr. 148, 154). Siis hävitati eeslinnu, et mitte jätta vaenlasele varjatud lähenemise ning ründamise võimalusi ja jäeti nende elanikud ilma peavarjuta (vt. dok. nr. 157, 159).

Valimiku dokumendid viivad paratamatult mõttele, et linnade majanduslikus laostumises (vt. dok. nr. 139—140, 155—156, 158—159) oli süüdi suurel määral Rootsi võimude poliitika. Õõnestavalt mõjusid linnade majandusele rasked sõjakoormised. Need ei rõhunud mitte ainult linna alamkihte, vaid riivasid ka selle valitseva ladviku huve. Kaupmehed ja tsunftikäsitöölised pidid oma kukrust nii mõndagi ohverdama sõjalistele ettevõtetele ja pealegi ilma jääma sõjaväkke värvatud tööjõust, kelle ekspluateerimise arvel ta varem elas ja rikastus. Peale selle said kaupmehed kahju Rootsi võimude poolt kehtestatud viljaväljaveo keelust. Valimikus on näha konflikti tekkimist linnade valitseva kildkonna ning Rootsi valitsuse vahel. Nii keeldusid Tallinna kaupmehed Karl XII laenu andmast, vaatamata ahvatlevatele soodustustele ja tagatistele (vt. dok. nr. 139), linna bürgermeistreid tuli võimudel sõjaväelise eksekutsiooni abil sundida linnalt nõutavaid makse tasuma (vt. dok. nr. 141). Need faktid lükkavad ümber kodanlike uurijate S. Schartau, M. Tõldsepa jt. väited, nagu oleksid Eesti- ja Liivimaa linnad Põhjasõja ajal olnud «rootsi-meelsed» ja «riigitruud».

Esmakordselt ajalookirjanduses pakub valimik andmeid linnaelanike avalikust vastuhakkamisest Rootsi võimudele. Kuigi linnades ei omandanud sellised vastuhakud nii laialdast ulatust kui maal, oli nende esinemine siiski küllaltki iseloomulik. See näitab, kui kaugele oli arenenud konflikt kohalike linnade ning Rootsi

võimude vahel. Üheks niisuguseks vastuhakuks on Tallinna voorimeeste-eestlaste keeldumine (vaatamata võimude terrorile) kroonukuüüti minemast (vt. dok. nr. 127), teiseks — Paide elanike jõuga vastuhakkamine katsetele neid vägisi sõjateenistusse sundida (vt. dok. nr. 118, 121).

Linnade laostumise viis lõpule katk. Majanduslik allakäik, alamkihtide viletsus, elanike kuhjumine linnadesse, halvad sanitaartingimused (vt. dok. nr. 160) — kõik see lõi soodsad eeldused katku järgnevale laastamistööle. Ja kas pole iseloomulik see, et kõige enam suri katku kätte just eeslinlasi (vt. dok. nr. 287).

Hoopis mitmekülgsema pildi, kui seda on antud senistes käsitlustes, saab valimiku abil esimestena Vene võimu alla läinud linnade — Tartu ja Narva olukorrast aastail 1704—1710. Sõjast — tuletagem meelde, et Rootsi väesalgad ilmusid selle aja jooksul nii mõnigi kord Narva ja eriti Tartu lähedusse — ja osalt ka võib-olla liialdatud spionaaži kartusest olid tingitud Vene võimude karmid ettevaatusabinõud liiklemisvabaduse piiramiseks (vt. dok. nr. 169, 171, 172, 174). Selleks näis olevat seda enam põhjust, et soola, tubaka ja viina müügi muutmine riigi monopoliks riivas saksa kaupmeestest koosneva linna ladviku sissetulekuid ning privileege, muutes tema suhtumise Vene-vaenulikumaks (vt. dok. nr. 173).

Uut toovad valimikus avaldatud dokumendid majanduse elustumise kohta Narvas ja vähemal määral ka Tartus (vt. dok. nr. 177—182). Suhteline seisak Tartu majanduses oli tingitud eeskätt konkreetsest sõjaolukorrast: Tartu normaalsete majandussidemete taastamist takistas Rootsi vägede osaline blokaad ja Eesti territooriumil jätkuv vaenutegevus.

Valimikus leiab käsitlemist ka Tartu ja Narva (viimases küll vähemas ulatuses) saksa soost elanike evakueerimine Venemaa siseosadesse (vt. dok. nr. 183—185). Tartu ja Narva evakueerimine polnud mingisugune üksik, ainult nende linnade vastu suunatud repressiooniabinõu. See oli vaid üheks sammuks ettevalmistuses (sealhulgas ka evakueerimises), mis Venemaal laias ulatuses Rootsi vägede sissetungi pidurdamiseks toime pandi. Fr. Bienemanni uurimus Tartu nn. «katastroofi» kohta tõstab esiplaanile süngemaid momente selle linna ajaloost. Valimik, jätkates käsitlust Põhjasõja lõppaastateni, toob ära dokumente mitte ainult Tartu kesklinna ajutise (vähem kui 10 aastaks) evakueerimise kohta, vaid ka selle linna uuestisündi iseloomustavaid materjale (vt. dok. nr. 292—298).

Huvitav on siinjuures märkida, et Vene võimud tundsid kaugelt suuremat usaldust eesti elanikkonna vastu linnades. Nii näeme, et taastati peamiselt eestlastest koosnevad eeslinlaste relvastatud kompaniid (vt. dok. nr. 170) ja et Tartu evakueerimisel jäeti eestlastest elanikud kohale (vt. dok. nr. 185). Teiselt poolt, peamiselt eestlastest koosnev agulirahvas tundis ka suuremat usaldust Vene võimude vastu ja jäi pärast linna vallutamist paigale (vt. dok. nr. 166).

Kui Põhjasõja esimene pool on ajalookirjanduses leidnud veel suhteliselt suurt tähelepanu, olles saanud võrdlemisi rohkete erikäsitluste objektiks, siis Põhjasõja teise poole kohta võib öelda, et see ajajärk eesti ajaloos on uurijate poolt seni tegelikult sööti jäetud. Seda ajajärku käsitlev ajalookirjandus on äärmiselt napp. Balti-saksa autoritest on seda perioodi muuhulgas põgusalt puudutanud J. Eckardt.[1] Samuti on balti-saksa autoritelt ilmunud ka üksikuid seda ajastut käsitlevaid artikleid.[2] Nimetatud ajajärgu iseloomustamisel üldkäsitluste raames opereerisid põhiliselt juba balti-saksa autorite poolt esitatud seisukohtadega ka eesti kodanlikud ajaloolased.[3] Vähe on XVIII saj. algust Eesti- ja Liivimaal seni uuritud ka nõukogude ajaloolaste poolt. Marksistlikelt positsioonidelt lähtudes on seda perioodi möödaminnes puudutanud mõnevõrra J. Zutis.[4] Lähemat käsitlemist uue allikmaterjali valgusel on leidnud XVIII saj. teisel aastakümnel toimunud põllumajanduse taastamisprotsess V. Fainšteini poolt.[5] A. Traat on marksistlikult käsitlenud Eesti ala Vene riigi koosseisu ülemineku õiguslikku külge.[6]

Käesoleva valimiku teine osa sisaldab materjali, mis peaks olulisel määral aitama täita senises ajalookirjanduses esinenud lünka ning andma täisverelisema pildi olukorrast Eesti- ja Liivimaal aastail 1710—1721.

Balti-saksa autorid hakkasid suuremat huvi tundma Vene võimu esimese aastakümne vastu Eesti- ja Liivimaal seoses XIX saj. 60-ndatel aastatel puhkenud ägeda poleemikaga balti erikorra küsimuses. Slavofiilide rünnakutele, mida iseloomustas Balti erikorra terav kriitika, vastasid selle kaitseks väljaastunud publitsistid ägedate kallaletungidega tsarismi poliitikale kaasajal ja kaugemas minevikus. J. Eckardt, kes võttis aktiivselt osa sellest poleemikast balti-saksa ja saksa ajakirjanduse veergudel, kujutas ka oma eespool mainitud ulatuslikumas töös Vene ülemvõimu esimest aastakümmet seetõttu tendentslikult äärmiselt süngetes värvides. Pöörates peatähelepanu vaid osaliselt sõja lõpuni jätkuvatele sõjaraskustele, väitis Eckardt, et põllumajanduslikus tootmises aastail 1710—1721 ei toimunud mingeid nihkeid, võrreldes 1710. aastaks maad võtnud laosega, ja et sel perioodil olevat koguni küsimärgi alla seatud «kõik tsivilisatsiooni saavutused».

---

[1] J. Eckardt, Livland im achtzehnten Jahrhundert, Leipzig, 1876.

[2] P. Osten-Sacken, Die estländische Ritterschaft im ersten Jahre russischer Herrschaft, «Baltische Monatsschrift», Bd. 71, Riga, 1911, lk. 122—155; G. Hansen, Reval nach dem Pestjahre 1710. Aus baltischer Vergangenheit, Miscellaneen aus dem Revaler Stadtarchiv, Reval, 1894, lk. 80—95 ja mõned teised.

[3] Vt. näiteks Eesti majandusajalugu, I kd., Tartu, 1937.

[4] Я. Зутис, Остзейский вопрос в XVIII веке, Рига, 1946.

[5] V. Fainštein, Olukorra normaliseerumine Eesti külas aastail 1710—1721, Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Lühiuurimusi, Tallinn, 1960.

[6] A. Traat, Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710, sealsamas.

Maa jätkuvat laostumist sõjaraskuste tagajärjel pärast 1710. aastat on kujutanud oma hiljem ilmunud artiklites ka teised balti-saksa autorid, nagu näiteks P. Osten-Sacken ja G. Hansen.

Hoopis teist pilti sellest ajajärgust pakub aga konkreetne arhiivimaterjal, millest üks iseloomustav osa käesoleva valimiku kolmes viimases peatükis sisalduvate dokumentide näol pääseb nüüd ka laiema üldsuse ette. Täieliku seisaku ja laose asemel, mida püüdsid kujutada selle perioodi majanduselus balti-saksa ajaloolased, näeme sel ajal üle kogu maa algavat ja küllaltki vilkalt kulgevat taastamisprotsessi.

Ajajärk 1710—1721 oli üleminekuperioodiks, mil ühelt poolt jätkus veel sõda ja maa elanikkonnal tuli sellega seoses osaliselt kanda ka sõjaraskusi (vt. dok. nr. 228—233 ja 259—263), teiselt poolt aga lakkas Eesti territoorium nüüd juba olemast sõjategevuse tallermaaks ning selletõttu olid loodud tingimused sõjategevuse tagajärgede likvideerimise ja kogu maad haarava taastamisprotsessi alguseks.

Peeter I valitsus, käsitades Eesti- ja Liivimaad kui Venemaa uut pealinna Peterburi kaitsvat ala, võttis tarvitusele abinõusid selle ala sõjaliseks kindlustamiseks ning Rootsi taasvallutuskatsete tagasitõrjumiseks. Selliseid abinõusid, milledest tähtsamateks oli Tallinna ja Rogerviigi (Paldiski) sõjasadamate väljaehitamine, tutvustab valimiku V peatüki 2. alajaotus (vt. dok. nr. 200—205).

Ühtlasi püüdis Vene valitsus kaasa aidata üldise olukorra normaliseerimisele Eesti- ja Liivimaal ning kauakestnud sõja laastavate tagajärgede likvideerimisele nendes provintsides. Niipea kui kogu Eesti- ja Liivimaa territoorium läks üle Vene võimu alla, hakkas Vene administratsioon rakendama abinõusid võitluseks katku vastu (vt. dok. nr. 210 ja 211). Tollal ei tuntud muidugi selle epideemia levimise põhjusi ja viise, mistõttu need abinõud polnud eriti efektiivsed. Juba aastail 1711—1712 hakkasid mõnevõrra suurenema külvid mõisapõldudel, mis sõjategevuse ja katku tagajärjel olid 1710. aastaks tugevasti kahanenud, mõnedes piirkondades ka hoopis tegemata jäänud. 1711. aastal kasutati külviks peamiselt katku surnud talupoegade vilja (sel ajal suurenes taludes ka tööloomade hulk katku surnud talupoegade loomade arvel) ja riiklike viljamagasinide varusid, samuti aga ka vilja, mida toodi selleks Venemaa sisekubermangudest. Vene tsiviilvõimude poolt võeti kasutusele abinõusid peremeheta mõisate põldude ülesharimiseks (vt. dok. nr. 208 ja selle komm. 2).

Kohe pärast sõjategevuse lakkamist alanud taastamisprotsessi põhiliseks liikumapanevaks jõuks oli pärisorine talurahvas. Maa tootlike jõudude kasv sel ajal avaldus esmajoones talukülvide suurenemises ja talurahva kiires juurdekasvus. Talurahvaasustuse jõudsat kasvu vaadeldaval perioodil näitavad ilmekalt revisjonide materjalid (vt. dok. nr. 215 ja 216, komm. 1). Talumajanduse taastumise baasil ja talupoegade teoorjusliku ekspluateerimise

tugevdamise teel leidis aset ka kiire mõisamajanduse taastumise protsess. Pärisorine tööjõud, mis mõisale midagi maksma ei läinud, võimaldas mõisnikel kiires korras üles ehitada sõjas hävinud mõisahooneid (vt. dok. nr. 217 ja 218). Mõisamajanduse taastamine oli talurahvale raskeks lisakoormaks, mis pahatihti viis talupoegade täieliku laostumiseni (vt. dok. nr. 218 ja selle komm. 1).

Peeter I valitsus ja siinsed tsiviilvõimud, keda määrati tavaliselt kohalike balti mõisnike hulgast, kandsid hoolt selle eest, et Eesti- ja Liivimaa valitseva klassi seisuslikud privileegid ning siinsetes provintsides väljakujunenud pärisorjuslik süsteem jääksid puutumatult ja kindlalt püsima.

Liivi- ja Eestimaa aadli privileegide kinnitamine Vene valitsuse poolt on küsimuseks, mis ainsana selle ajajärgu probleemistikust on leidnud ajalookirjanduses põhjalikumat käsitlemist. Käesoleva valimiku viiendas peatükis äratoodud kapitulatsioonide ja kokkulepete tekstid (dok. nr. 186—192) ei paku seetõttu uut, senitundmatut materjali — need on juba varem publitseeritud dokumendid. Käesolevas väljaandes avaldatakse need aga esmakordselt eestikeelses tõlkes. See võimaldab ka laiemal lugejaskonnal tutvuda kurikuulsa Balti erikorra juba XVII sajandil väljakujunenud põhiliste atribuutidega. Nimetatud dokumendid näitavad, millistest eesõigustest põhiliselt koosnes see balti-saksa mõisnike seisuslike privileegide süsteem, mida hiljem hakati nimetama Balti erikorraks.

Kinnitanud 1710. aastal Eesti- ja Liivimaa aadli seisuslikud eesõigused, milledest kõige olulisem oli talurahva halastamatu kurnamise vabadus, asus feodaal-pärisorjusliku Venemaa valitsus edasi kindlustama siinsetes provintsides feodaal-pärisorjuslikke tootmissuhteid. Kuna maal valitses terav töökäte puudus, hakkasid Vene võimud mõisnike klassi huvides taas tugevdama sõja ajal tegelikult lõdvenenud talupoegade pärisorjuslikku sõltuvust. Anti välja mitmeid jooksiktalupoegade väljanõudmist hõlbustavaid korraldusi (vt. dok. nr. 235, 241 ja 242). Pagenud talupoegi hakati ähvardama isegi tulise rauaga märgistamise ning nina ja kõrvade mahalõikamisega (vt. dok. nr. 242). Toetades Eesti- ja Liivimaa mõisnikke juba Rootsi ülemvõimu ajal väljakujunenud pärisorjuslike suhete uuesti jaluleseadmisel ning nende ellurakendamisel, ei tulnud Vene võimud neile siiski vastu seal, kus mõisnikud taotlesid talupoegade pärisorjusliku sõltuvuse edasist suurendamist (vastupidist on väitnud balti-saksa ja nende eeskujul ka eesti kodanlikud ajaloolased). Liivimaa aadli taotlus taastada juba Gustav Adolfi ajal kaotatud aadli jurisdiktsiooni talupoegade üle kriminaalasjades lükati otsustavalt tagasi (vt. dok. nr. 234). Vene võimude vahelesegamine tõkestas ka erinevatest mõisatest pärinevate talupoegade abiellumise keelamist, mida mõisnikud, astudes üle kehtivatest õigusnormidest, tegelikult praktiseerima hakkasid (vt. dok. nr. 240 ja 244). Ka mõisnike katsetele pärisorjastada neid

üksikuid vabatalupoegi, kes omasid vanu privileege, astusid võimud vastu (vt. dok. nr. 238 ja 243).

Mõisnike püüded tugevdada talupoegade pärisorjuslikku rõhumist väljendusid sel perioodil eriti ilmekalt tendentsis suurendada talupoegade mõisakoormisi (vt. dok. nr. 249, 254, 255 ja 257). Kuigi sel ajal valitses tühjaks jäänud maade ülikullus, tavatsesid mõisnikud ka haritavaid talumaid mõisastada, mis oli neile tunduvalt kasulikum kui söötijäänud põldude ning uudismaade ülesharimine (vt. dok. nr. 247).

Talurahva võitluses mõisa rõhumise vastu sel perioodil oli esikohal pagemine. Tühjunud maade rohkus kogu maal soodustas talupoegade pagemisliikumist. Asudes mõne teise mõisa maale, sai talupoeg uusasunikuna olla paar aastat vaba igasugustest mõisakoormistest. Märkimisväärselt ei suutnud talupoegade pagemist tõkestada ka võimude poolt avaldatud ranged korraldused, millest meil eespool juttu oli. Vähemal määral rakendasid talupojad ka sellist legaalset võitlusvormi nagu kaebekirjade esitamine Vene tsiviilvõimudele (vt. dok. nr. 254, 255, 256 ja 257) ning isegi tsaarile (vt. dok. nr. 245). Võrreldes sõja esimese poolega, mil talurahvaliikumine toimus äärmiselt teravates vormides ning oli erakordselt ulatuslik, olid aktiivsemat liiki talupoegade väljaastumised sel ajal võrdlemisi harvad. Siiski esines ka nüüd mõni aktiivsem väljaastumine (vt. dok. nr. 253).

Talurahval tuli ka pärast 1710. aastat kanda jätkuva sõjaga seotud koormisi ja töökohustusi (vt. dok. nr. 200—204 ja 228—233). See koorem oli veel nüüdki rõhuv, kuid siiski väiksem kui sõja esimesel poolel. Täielikult kadus näiteks selline äärmiselt raske ja talupoegi laostav kohustus nagu sõjaväeteenistus — Vene võimud ei võtnud üldreeglina eesti talupoegi sõjaväkke. Vähenes mõnevõrra ka sõjaväe ülalpidamise, majutamise ning küüdikohustus.

Peaaegu täiesti puuduvad käsitlused linnade ajaloost Põhjasõja teisel poolel (1710—1721). Juba seepärast üksi väärivad valimiku dokumendid, mis siiski annavad mõnevõrra seostatud ülevaate linnade olukorrast, tõsist arvestamist edaspidises uurimistöös (VIII peatükk, dok. nr. 259—298).

Jätkuv sõjategevus, kuigi see enam ei toimunud Eesti territooriumil, tõi endaga kaasa mõningate sõjaliste koormiste edasikestmise. Peamiselt käib see küüdi- ja majutuskohustuse kohta (vt. dok. nr. 259—263). Huvitav on seejuures märkida, et samal ajal kui linnades osa maju oli ülemäära majutusega koormatud, vabastas raad hulga kohalike ametnike ja kaupmeeste maju majutamiskoormisest hoopiski (vt. dok. nr. 263).

Tunduv osa dokumente on pühendatud linnade algavale majanduslikule elustumisele (vt. dok. nr. 264—278). Paljud nendest käsitlevad väliskaubanduse taastamist, mis toimus vaatamata Rootsi kaaprite ja sõjalaevade katsetele seda takistada (vt. dok. nr. 267, 270—273, 277—278). Rootsi võimude poolt keelatud vilja väljaveo

osaline taaslubamine juba Vene võimu esimestel aastatel (vt. dok. nr. 267) lõi soodsad eeldused linnade kiireks toibumiseks. Ilmneb, et ka sisekaubandus elustus (vt. dok. nr. 274, 275). Käsitööliste tsunftid, mis olid 1710. aastaks kas pooleldi või koguni täiesti välja surnud, hakkasid uusi liikmeid juurde tõmbama, et taastada oma tegevust endises ulatuses (vt. dok. nr. 265, 266). Saame teada sellide klassivõitluse omapärasest vormist: nad põgenevad maale ja lühendavad omavoliliselt töönädalat (vt. dok. nr. 268). Vene valitsus saatis Tallinna mõningaid vene käsitöölisi tutvuma siin enam arenenud käsitööaladega (vt. dok. nr. 269), samal ajal aga tundsid kohapealsed käsitöölised ja kaupmehed muret nii mõnelgi alal kasvava venelaste konkurentsi pärast ning püüdsid oma kitsastes huvides saavutada selle kõrvaldamist võimude vastava korraldusega (vt. dok. nr. 276, 282).

Linnade elustumine peegeldus ka elanike arvu kasvus. Valimikus on ära toodud vastavad andmed Tallinna ja Pärnu kohta (vt. dok. nr. 279, 280, 287—289). Osalt toimus see talupoegade linnadesse ümberasumise teel. Viimane asjaolu viis terava konfliktini mõisnike ja linnade vahel, sest maalgi oli valusalt tunda töökäte puudust (vt. dok. nr. 284—286, 291). Püüdes takistada linna põgenenud talupoegade väljaandmist, taotlesid linnavõimud valitsuselt samal ajal toetust linnaelanike maale asumise takistamiseks (vt. dok. nr. 268).

Eraldi alajaotuses on valgustatud Tartu linna algavat taassündi (vt. dok. nr. 292—298). Peale nähtuste, mis olid iseloomulikud ka teistele linnadele, leiame siin Tartu eripäraseid jooni: elanike Venemaalt tagasipöördumine (dok. nr. 292), rae uuesti moodustamine (dok. nr. 293) jne.

Üldpilt, mille maalivad dokumendid linnade kohta aastail 1710—1721, kõneleb nende elustumisest, oma aja kohta kiirest majanduse taassünnist ja elanike arvu kasvust.

*

Rootsi võimude poliitika õigeks mõistmiseks Põhjasõja ajal Eesti- ja Liivimaal tuleb lähtuda selle poliitika materiaalsest tagapõhjast. Rootsi ajas XVII sajandil ulatuslikku vallutuspoliitikat. Seda teostati Rootsi feodaalide — esmajärjekorras teenistusaadli huvides, kes sai sõjaväes ja vallutatud maade haldusaparaadis tulusamaid kohti ning samuti rohkesti mõisaid. Vallutussõdade tulemusel oli Rootsi XVII sajandil muutunud Euroopas suurvõimuks, vaatamata sellele, et tema inim- ja materiaalsed ressursid olid küllaltki piiratud. Asi seisnes selles, et Rootsi sotsiaal-majandusliku arenemise iseärasused lubasid neid piiratud ressursse sõjalisteks ettevõteteks palju paremini ära kasutada, kui see oli võimalik naaberriikidel. Erinevalt suuremast osast tolleaegsetest Euroopa riikidest moodustas palgavägi Rootsi sõjaväes vähemiku. Suurem osa Rootsi väest koosnes isiklikult vabadest talupoegadest, kes võisid sõjakäikude ajal oma silmaga näha, et nende olukord oli

vabam ning kergem kui nende seisusekaaslastel teistes maades. Talupoegadest koosnev vägi oli odavam, distsiplineeritum ja usaldusväärsem kui palgavägi.

Kuid mida rohkem maid Rootsi oma võimu alla ahnitses, mida teravamaks muutusid ta vahekorrad naaberriikidega, seda raskemaks muutus tal oma emamaa piiratud inimressurssidega edasi säilitada võidetud positsiooni. Sama käib rahaliste ja eriti toiduaineteressursside kohta. Suurriiklik poliitika jättis valusaid jälgi Rootsi majanduslikule arenemisele.

Kui puhkes Põhjasõda, muutusid kõik need probleemid eriti aktuaalseteks. Aastaid kestva vallutussõja jaoks Poolas ja Saksis ning hiljem Venemaal ja Ukrainas oli vaja üha enam mehi, raha ja toidumoona. Eesti- ja Liivimaa moodustasid Poolas tegutseva armee otsese tagala; need provintsid pidid hoolt kandma kohapeal tegutsevate Rootsi vägede täiendamise ning varustamise eest. Siit tulenevadki Rootsi võimude poliitika põhijooned. Peamiselt vägivaldse värbamisega regulaarvägedesse, meeste võtmisega maamiilitsasse, aadlilipkonna kahekordistamisega, seisuste tragunite nõudmisega ja üldiste väkkekutsetega rakendati Rootsi sõjavankri ette suur osa paremates aastates mehi Eesti- ja Liivimaal. Rõhuvad kontributsioonid, vägede varustamisandamid, viimaste küütimine jms. aitasid omakorda kaasa Eesti- ja Liivimaa majanduse laostumisele. Selline Rootsi valitsuse poliitika viis teda tõsistesse vastuoludesse kohaliku valitseva ladvikuga — balti-saksa aadli ja kaupmeestega. Rootsi valitsus püüdis võimalikult palju mehi võtta sõjaväkke; aadel ja kaupmehed nägid sellest tõsist kahju oma huvidele, Rootsi võimud keelasid vilja, naha jm. väljaveo — aadel ja kaupmehed nurisesid pidevalt selle üle. Rootsi valitsus suunas suure osa värvatud vägedest ja toidumoonast väljaspool Eesti- ja Liivimaad võitlevatele vägedele (Lewenhaupti armee, osalt ka Karl XII peavägi) — kohalik aadel ja linnad nõudsid aga tugevamat Eesti- ja Liivimaa kaitsmist. Veelgi enam tõi Rootsi poliitika kannatusi talupoegadele ja linna alamkihtidele. Kui Rootsi talupojad, kes samuti pidid varustama armeed inimmaterjaliga, mundri, relvade ja osalt toidumoonaga, elasid suhteliselt vabamalt, siis Liivi- ja Eestimaal pidi talurahvas ägama ühel ajal nii raske pärisorjusliku mõisaikke kui ka üle jõu käivate kroonukoormiste all.

Juba enne sõda, XVII sajandi viimastel aastakümnetel, oli Rootsi valitsus sattunud teravasse konflikti balti-saksa aadliga mõisate reduktsiooni küsimuses. Linna valitsevate kihtide rahulolematust põhjustas võimude vahelesegamine linnade omavalitsuse küsimustesse ja samuti see, et redutseeritud mõisate endiste omanike poolt tehtud laenud läksid võlausaldajatele kaotsi. Talurahvas, kes ootas pärast redutseerimise teostamist suuremaid kergendusi oma raskele põlvele, pettus (eriti pärast seda, kui Rootsi võimud 1695.—1697. a. nälja ajal neile vajalikku abi ei osutanud) oma lootustes. Rootsi valitsuse poliitika sõja ajal viis vastuolude

edasisele süvenemisele tema ja balti-saksa valitseva ladviku vahel, ning tõukas endast veelgi rohkem eemale talupoegi ning linlaste alamkihte. Ühtlasi viisid rasked sõjakoormised koos sõjategevuse tõttu tekitatud kahjudega Eesti- ja Liivimaa majanduse vastu järkjärgulisele laostumisele.

Vene valitsus lähtus oma poliitikas teistsugustest majanduslikest eeldustest. Venemaal oli esmajoones vaja «akent Euroopasse» — Läänemereäärseid sadamaid —, mille kaudu oleks tagatud normaalne kaubavahetus ja suhtlemine teiste Euroopa maadega. Omades suurt tagamaad ja küllaltki arvukat elanikkonda, käsitas Venemaa Baltimaid strateegilise tugipunktina. Kohalike inimressursside kasutamine sõjaväes (peale aadlikest ohvitseride) polnud Vene valitsusele oluline, Eesti- ja Liivimaad peeti ainult kohapeal viibivate sõjavägede varustusbaasiks. Sellest siis johtusidki Vene valitsuse poliitika iseärasused. Põhjasõja teisel poolel: lõpetati maa majandust kurnav värbamine, piirati mõnevõrra ka maksukoormat (huvitav on märkida, et siin ei seatud kuni 1783. aastani sisse Venemaal kehtestatud pearaha), lubati alates 1713. aastast jälle vilja välja vedada. Need sammud pidid viima ja viisidki majanduse elustumisele. Kohaliku aadli huvides asuti mõisate tagasiandmisele endistele omanikele (restitutsioon). See toimus aga esmajoones riigi kulul, riigitulude (rendimaksude) vähenemise arvel. Vene valitsus püüdis esmajoones võita balti-saksa aadli ja kaupmeeste poolehoidu ning kinnitas nende privileegid. Talupoegade koormisi ja õiguslikku olukorda püüdsid Vene võimud Põhjasõja teisel poolel säilitada niisugustena, nagu need olid välja kujunenud Rootsi võimu aastail.

Võrreldes Eesti territooriumil valitsevat olukorda Põhjasõja esimesel ja teisel poolel, tuleb peale eespool nimetatud tegurite arvestada ka seda, et Põhjasõja esimesel poolel oli Eesti territoorium sõja tallermaaks, sõjalised purustused ning vastastikused rüüsteretked laastasid maad ja takistasid normaalsete majanduslike suhete taastamist maa eri osade vahel. Põhjasõja teisel poolel kandus sõjategevus Eestist eemale. See asjaolu aitas omakorda tunduvalt kaasa majanduselu elustumisele ja lõi koos teiste eespool mainitud teguritega alused selle täielikuks taastamiseks ning Rootsi ajal saavutatud taseme ületamiseks Põhjasõjale järgnevatel aastakümnetel.

*

Käesoleva ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi ja ENSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi (ENSV RAKA) koostööna valminud dokumentide valimiku väljaandmise mõte tekkis ENSV TA Ajaloo Instituudis 5 aasta eest. Konkreetseid samme kavatsuse teostamiseks saadi aga teiste käsilolevate tööde tõttu hakata astuma alles 1958. a. algul. Esimeste eeltööde läbiviimine ja edasine ettevalmistus, eriti toimetamistööde juhendamine tehti ülesandeks van. tead. töötajale R. Kenkmaale. Tema visandatud esialgset koosta-

misplaani on pidevalt täiendatud ja see jäi peamiseks aluseks dokumentide väljaselgitustöös ja süstematiseerimisel.

Valimik on mõeldud teadusliku, kuid ühtlasi ka populaarse väljaandena, mis on esijoones määratud laiemale eesti lugejaskonnale. Seepärast dokumendid, mis on peale väheste erandite koostatud võõrkeeltes, avaldatakse valimikus ainult eestikeelsete tõlgetena ja on varustatud eestikeelse teadusliku teatmeaparaadiga. Et tegemist on populaarteadusliku väljaandega ja rõhuvas enamuses ainult dokumentide eestikeelsete tõlgetega, siis erineb ka eessõna arheograafiline osa mõnevõrra tavaliselt algkeeles väljaantud dokumentide puhteaduslikkude publikatsioonide eessõnade vastavatest osadest.

Kõige mahukamaks ja aeganõudvamaks tööks valimiku koostamisel kujunes teemakohaste dokumentide väljaselgitamine riiklikest arhiividest ja väikeses ulatuses ka trükitud allikpublikatsioonidest. See väljaselgitamine toimus tööjuhendi alusel, mille koostas ENSV RAKA osakonnajuhataja, nüüdne ENSV Ministrite Nõukogu juures asuva Arhiivide Valitsuse ülema asetäitja V. Fainštein. Tööjuhend põhines üleliidulistel «Ajalooliste dokumentide väljaandmise reeglitel» (1956. a. väljaanne), toimetaja R. Kenkmaa eespool mainitud esialgsel plaanil ja ENSV RAKA eelmiste publikatsioonide kogemustel. Ühtlasi oli V. Fainštein ENSV RAKA-s, kus tööd toimusid kõige suuremas ulatuses ning kust pärineb ka enamus valimikus avaldatud dokumente, väljaselgitamistööde juhendajaks-brigadiriks. Dokumentide väljaselgitajateks olid veel sama arhiivi teaduslikud töötajad O. Vares, E. Ibius ja A. Daukša ning ENSV TA Ajaloo Instituudi töötajad H. Palli ja O. Ibius. Peale nende võttis nimistute läbivaatamisest osa ka ENSV RAKA töötaja B. Labi. Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklikus Arhiivis (TLHRRA) teostas väljaselgitamistööd Ajaloo Instituudi töötaja H. Palli ja Riias Läti NSV Riiklikus Keskarhiivis (Läti NSV RKA) sama instituudi töötaja E. Õpik. ENSV RAKA töötajad V. Fainštein ja A. Einpaul viibisid sel otstarbel Moskvas NSVL Vanade Aktide Riiklikus Keskarhiivis (VARKA), kust saadi ka dokumentide fotokoopiaid.

Kokku vaadati 1958. a. kevadest kuni 1959. a. sügiseni mainitud arhiivides läbi kaugelt üle 100 arhiivifondi inventarinimistu ja selle järel enam kui 200 000 säilitamisühiku lehte. Seejuures koostati umbes 8000 temaatilist väljaselgitamiskaarti ja -sedelit. Et täielik nimestik arhiivifondide kohta, kust pärinevad valimikku võetud dokumendid, tuuakse eraldi ja et pealegi iga dokumendi lõpus legendis antakse arhiivi nimetuse lühend ja fondi number, siis lubatagu siin õige lühidalt piirduda ainult nende arhiivifondide esiletõstmisega, mis sisaldavad kõige rohkem valimikku võetud dokumente.

Need on kõigepealt neli ENSV RAKA-s säilitatavat kohaliku kindralkuberneri kantselei arhiivifondi XVIII sajandi algusest, millest esikohal on Eestimaa Rootsi-aegse kindralkuberneri kant-

selei fond (nr. 1), mis andis kõige rikkalikumat materjali ajavahemiku kohta 1700—1710. Sellele järgneb, alatas 1710. aastast, Tallinna kindralkubermangu kantselei fond (nr. 3), siis Liivimaa Rootsi-aegse kindralkuberneri kantselei fond (nr. 278), millest osa asub Läti NSV RKA-s (f. nr. 7349), ja lõpuks Riia kindralkubermangu kantselei fond (ENSV RAKA, f. nr. 279). Ka Eestimaa rüütelkonna kantselei (sealsamas, f. nr. 854) ja Eesti vanemate ning suuremate linnade — Tallinna, Tartu, Narva ja Pärnu raadide ehk magistraatide arhiivifondid (TLHRRA, f. nr. 230, ENSV RAKA, f. nr. 995, 1646, 1000) väärivad säilinud ja valimikku lülitatud materjalide rohkuselt eraldi mainimist. Kuid ühtlasi tuleb märkida, et valimiku koostamisel ei saadud kasutada rikkalikke Rootsis asuvaid ja samuti Tallinna Linnaarhiivist fašistlike okupantide poolt Lääne-Saksamaale viidud rohkearvulisi arhiivimaterjale. Rida antud valimiku seisukohalt tähtsaid arhiivifonde on säilinud puudulikult, näit. Liivimaa rüütelkonna endine arhiiv on peaaegu täiesti kaduma läinud. Riia ehk Liivimaa XVIII sajandi kindralkubermangu kantselei fondist kõnealusel ajal on säilinud peamiselt ukaasid ja mõned köited missiive. Sellest tingituna on Lõuna-Eesti (Liivimaa) valgustatud nõrgemalt kui Põhja-Eesti (Eestimaa), mille kohta on tänapäevani alles jäänud palju rohkem dokumente.

Umbes 90% käesolevasse valimikku koondatud dokumentidest avaldatakse trükis ning ühtlasi eestikeelses tõlkes esmakordselt. Varem on neist mõned trükis ilmunud sellistes allikpublikatsioonides, nagu «Письма и бумаги императора Петра Великого», I—X kd., «Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края», I—III kd., «Полное собрание законов Российской империи», собрание I-ое, IV kd., «Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga von 4. Juli nebst deren Confirmationen», herausgegeben von C. Schirren, «Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval vom Jahre 1710 nebst deren Confirmationen», herausgegeben von Eduard Winkelmann jm.

Need mitte-eestikeelsed allikpublikatsioonid pole laiemale lugejaskonnale kättesaadavad. Pealegi on nad enamasti juba vananenud ning avaldatud hoopis teistsugustel kaalutlustel, teemadel ja printsiipidel kui käesolev valimik. See õigustab sealt mõnede dokumentide lülitamist valimikku.

Dokumentide valikul juhenduti kõigepealt valitavate kirjapalade vastavusest kogumiku üldteemale ja alateemadele. Milliseid kõige olulisemaid konkreetseid alateemasid valimikus valgustatakse, see selgub valimiku dokumentaalosa peatükkide ja nende alajaotuste pealkirjadest sisukorras.

Dokumentide valikut juhtis soov anda ülevaade sõja tingimustes tekkinud uutest nähtustest eesti rahva elus ja tuua esile ka neid olulisi muutusi, sündmusi ja olukordi, mille kohta on säilinud vähe dokumente (näiteks eesti talupoegade elu Vene võimu alla läinud maa idaosades a. 1704—1710). Seevastu on nende nähtuste puhul,

mille kohta on säilinud palju materjali (näiteks vägivaldne värbamine), püütud välja valida kõige iseloomulikumad dokumendid. Endastmõistetavalt tuli valiku juures samavõrdselt arvestada ka dokumentide eredust, usaldusväärsust ja kõiki teisi ajalooallikate kriitilisele valikule, kasutamisele ning publitseerimisele esitatavaid nõudeid, seehulgas eriti sedagi, et valimikku satuks võimalikult vähem varem juba avaldatud tekste, kuigi, nagu juba näidatud, päris ilma seni trükis ilmunud dokumentideta toime ei tuldud.

Kui vaatleme avaldatud dokumente nende liikide järgi, siis näeme, et kõige rohkem materjali on andnud mitmesugused palvekirjad ja taotlused (supliigid). Palju on avaldatud ka rae-, kohtu-, maarevisjonide jt. protokolle ning ametlikke korraldusi ja teadaandeid (patente, plakateid jms.).

Iga dokumendi kriitilisel hindamisel tuleb arvestada tema koostaja (või koostajate) klassikuuluvust, huve, dokumendi otstarvet, tema konkreetset koostamisaega jms. momente. Nii püüavad näiteks bürgerid ja mõisnikud oma olukorda supliikides ametivõimudele tavaliselt kujutada halvemana, kui see tegelikult oli. Kohtulikel ülekuulamistel püüavad kohtualused oma vastustes süüdistusi vähendada või ümber lükata, mida tuleb arvestada protokollide kasutamisel. Samuti tuleb maarevisjonide protokollide puhul silmas pidada, et mõisnikud olid huvitatud kõigepealt talupoegade arvu varjamisest, sest nende alusel toimus mõisate maksustamine.

Enamik valimiku esimeses osas avaldatud dokumentidest on koostatud Rootsi võimu all olevates piirkondades. Nendes nimetatakse Rootsi sõjalisi vastaseid vaenlasteks (kuni 1700. a. septembrini saksilasi, sealt alates peamiselt venelasi) ja püütakse nende tegevust igati halvustada. Vene-poolsetes dokumentides mõeldakse vaenlaste all loomulikult rootslasi.

Üsna raskeks ja omamoodi keerukaks ülesandeks kujunes enamasti saksa ja vähemal arvul vene ja rootsi keeles koostatud dokumentide eesti keelde tõlkimine. Kasutada olnud lühikese aja (vähe üle 6 kuu) tõttu tuli paralleelselt rakendada kuut tõlkijat, mis paratamatult põhjustas teatavat ebaühtlust tõlgetes. Tõlkijateks olid V. Kask, A. Koemets, Ü. Kurvits, H. Vaganay, V. Varamaa ja E. Tarvel. Tõlkijate töö toimus tihedas kontaktis koostajatega.

Üldse püstitati dokumentide tõlgete suhtes järgmised põhinõuded: tõlge vastaku kõigepealt sisuliselt, mitte sõna-sõnalt algtekstile, olgu võimalikult rahvapärane, kergesti loetav ning arusaadav, vastaku küll tänapäeva eesti kirjakeele reeglitele, kuid ärgu liialdagu neologismidega, vaid taotlegu võimalikult arhailise ilmega keelt ja stiili, püüdku samade terminite tõlkimisel olla järjekindel. Kuid kõik tõlgete kvaliteedi tõstmise taotlused pole suutnud kõrvaldada neist puudusi, mis on kõigepealt tingitud sellest, et juba tõlgitavad algtekstid ise on koostatud 250 aastat tagasi kasutusel olnud keeles, mis nii sõnastuselt kui ka süntaktiliselt väga erineb tänapäeva keelepruugist ja on täis barbarisme. Võrd-

lemisi lühikestes ja lihtsates lausetes koostatud dokumentide kõrval leidub dokumente, kus esinevad pikad perioodid, mõnikord terve lehekülje või veelgi suurema ulatusega, ja ilma igasuguste ratsionaalsete kirjavahemärkideta. Tihtipeale leidub ka kirjaoskamatult koostatud dokumente.

Tõlgetes on vahele jäetud algteksti mõtet mittemuutvaid, kuid liiga sageli korduvaid sidesõnu. Samal ajal on tulnud lisada nurksulgudes teksti mõistmist hõlbustavaid omapoolseid täiendavaid sõnu. Nurksulgudes on toodud täpsustusi ka koha- ja isikunimede ning sündmuste kohta, arvestades asjaolu, et valimik on määratud laiade hulkade jaoks ja see hõlbustab neil dokumentide mõistmist.

Mõttetute kordamiste vältimiseks ja ruumi säästmiseks jäeti enamasti väga pikad seisuslikud tiitlid, orjalikud lõmitamiseni laskuvad pöördumised ning austuseavaldused dokumentide algusest ja lõpust ära, sest dokumentide sisu selle all ei kannata ja dokumendile allakirjutanu nimi ja tema ametinimetus kandusid dokumendi edasisel arheograafilisel töötlemisel niikuinii pealkirja.

Enamus valimikus avaldatavaid dokumente tuuakse täies ulatuses. Kuid seal, kus see osutus otstarbekaks, on valimiku teemasse ja alateemadesse mittepuutuvad osad tekstist välja jäetud ja nende sisu tekstuaalsetes kommentaarides õige lühidalt mainitud, välja arvatud juba nimetatud nii sageli korduvad alg- ja lõppformuleeringud, seisuslikud austuse- ja viisakuseavaldused, mille alatiseks märkimiseks ning põhjendamiseks pole mingit vajadust.

Eesti keelde tõlkimata ning isegi ortograafiliselt väliselt eestipärastamata pidid jääma võõrkeelsetes algtekstides esinevad väikeste kohtade, nagu talude ja isegi mõne hiljem jäljetult kadunud küla ja mõisa, samuti eesti talupoegade ja linnakehvikute nimed, kuigi nad eesti keelde tõlgitud tekstis oma võõrapärase kujuga häirivalt silma torkavad.

Ka suure algustähe tarvitamisel ei ole saadud kinni pidada ei omaaegsetest ega praegu kehtivatest reeglitest, nimelt tiitlites, pöördumistes ja viisakusesõnas «teie», mis võõrkeelsetes algtekstides on kirjutatud suure algustähega või mõnikord koguni täies ulatuses suurte tähtedega (kapitaalkirjas). Siin järgitakse eeskuju, mida annab 1956. a. ilmunud monumentaalse allikpublikatsiooni «Письма и бумаги императора Петра Великого» X köide.

Dokumentide järjekorda paigutamisel valimikus ehk süstematiseerimisel, üldse valimiku dokumentaalosa struktuuri kindlaksmääramisel on kõige ulatuslikumalt ning sagedamini kasutatud kronoloogilist printsiipi. Kõigepealt on arvestatud valgustatava sõjaajajärgu jagunemist Eesti alal kaheks teineteisest erinevaks alaperioodiks ja vastavalt sellele ka publitseeritavad dokumendid jaotatud kahte ossa. Esimene osa hõlmab aega sõja puhkemisest 1700. aastal kuni Rootsi viimase Ida-Baltikumi tugipunkti — Tallinna alistumiseni 29. septembril 1710, teine aga sealt peale kuni Uusikaupunki rahuni 30. augustil 1721.

Sõjaajajärgu esimesel poolel oli Eesti territoorium kord suuremas, kord väiksemas ulatuses purustavate või laastavate sõjasündmuste tallermaaks ning kuni 1704. a. suveni, välja arvatud lühiajaliste retkede ajal, pidevalt ainuüksi Rootsi sõja- ja tsiviilvõimude käsutuses. Sealt alates oli Eesti ala aga faktiliselt kaheks jaotatud, kusjuures maa idapool oli Vene, läänepool aga Rootsi vägede ja administratsiooni valduses. Valimiku teise osa dokumendid käsitlevad sõja teist poolt (oktoobrist 1710 kuni põhiliselt augusti lõpuni 1721), millal Vene väed ja võimud olid tegelikult juba Eesti ala täielikeks peremeesteks ning kaitsesid teda Rootsi vägede taasvallutamispüüete ja rüüstamise vastu.

Valimiku kummagi osa 4 (kokku 8) peatükki ja nende alljaotused on aga moodustatud peamiselt sisulise põhimõtte alusel. Ühtlasi paiknevad dokumendid alljaotuste piirides kronoloogiliselt. Seejuures on peaaegu kõikjal võimalik olnud arvestada sündmuste, mitte dokumentide koostamise või adressaadile saabumise aega. Et paremini saaks jälgida taastamisprotsessi arenemist Põhjasõja teisel poolel, on valimiku teise ossa võetud üksikuid dokumente kuni 1726. aastani. Samuti on osutunud otstarbekaks valimiku esimesse ossa paigutada mõningaid dokumente, mis on dateeritud pärast 29. septembrit 1710.

Rohkesti on valimikus avaldatud nn. liit- ehk koonddokumente, milles käsitletakse mitut eri küsimust. Sellised on paigutatud alljaotusse, mis vastab dokumendis kõige enam käsitletud küsimusele.

Dokumentide pealkirjade suhtes leidsid koostajad pärast mitmekülgset kaalumist kõige otstarbekohasema olevat tuua sisuline tunnus esikohale ja jätta dokumendi liigi mainimine teisele kohale ning alles seejärel ära märkida daatum, järjekorras enne kuupäev ja siis aasta. Dokumentide uus pealkirjastamisviis hõlbustab tunduvalt valimiku kasutamist. Pealkirjades on ära jäetud tähtsamate kohapealsete ametiisikute (kindralkubernerid, kubernerid jt.) nimed ja nende alaline asukoht, mis on esitatud eriloetelus.

Dokumentide dateerimise kohta on vaja teada järgmist. Rootsi võimu all olevatel aladel kehtis aastail 1700—1712 nn. rootsi kalender, mis oli üks päev ees Venemaal alates 1. jaanuarist 1700 kehtestatud vanast ehk juuliuse kalendrist. Rootsi kalendri sisseseadmisest Liivimaal teatati kindralkuberneri korraldusega 4. aprillist 1700, Eestimaal arvatavasti samal ajal. Vahe vana ja uue kalendri (viimane kehtis katoliku maades, näiteks Poolas ja Leedus) vahel oli tollal 11 päeva, rootsi ja uue kalendri vahel aga 10 päeva.

Valimikus avaldatud dokumentidel on säilitatud nende originaali dateerimise viis: Rootsi võimude poolt või nende käes olevatel aladel kirjutatud dokumentidel rootsi, Vene valduses olevatel aladel koostatud Vene-poolsetel dokumentidel aga vana kalendri järgi.

Valimiku teaduslikus teatmeaparaadis kasutatakse vana ka-

lendri daatumit, kui pole tegemist otseselt Rootsi-poolse dokumendi originaaldaatumiga.

Kommentaarid, nii sisulised kui ka tekstuaalsed, on käesolevas populaarteaduslikus väljaandes paigutatud iga üksiku dokumendi lõppu. Nii on seda juba praktiseeritud mitmes väljaandes. Seejuures eelistati tekstuaalsete kommentaaride märkimisel kasutada mitte tärnikesi, mis killustavad teksti ja milledest sageli ei piisa, vaid ladina alfabeedi tähti. Kommentaarid põhinevad enamikus dokumentidel ja annavad kasutajatele võimaluse otsida ka uut materjali.

Väljaande ulatusliku teadusliku teatmeaparaadi ja lisade (vt. valimiku sisukorda) koostamisel, samuti illustratsioonide valikul on silmas peetud publikatsiooni populaarteaduslikku iseloomu. Teadusliku teatmeaparaadi moodustavad peale eessõna, dokumentidele lisatud kommentaaride, publitseeritavate dokumentide, kasutatud arhiivide ja arhiivifondide loetelude ning koha- ja isikunimede registrite veel eriterminite seletus, Eesti- ja Liivimaa kõrgemate tsiviilvõimukandjate loetelu, 4 kaarti, tähtsamate sündmuste, eriti sõjategevuse kronoloogiline tabel, lühibibliograafia ja sisukord. Et vältida viimase liiga pikaks, kohmakaks ning ebaülevaatlikuks muutumist on avaldatavate dokumentide loetelu paigutatud eraldi.

Väljaselgitatud, kuid valimikus avaldamata jäänud dokumendid käsitlevad osalt valimiku teemale mittevastavaid küsimusi (sõjategevus, administratiivsed asjad, aadli olukord jm.), osalt aga avaldatud dokumentides valgustamist leidnud küsimusi vähem eredalt või lihtsalt korduvalt.

Väljajäänud materjalide hulgas on eriti rohkesti dokumente vägivaldse värbamise, sõjakoormiste, deserteerimise, talupoegade pagemise ja samuti suuremate linnade majandusliku olukorra kohta; 1712., 1715., 1716., 1721., 1723. ja 1726. a. maarevisjonide kümnetest köidetest on saadud valimikku mahutada ainult õige lühikesi väljavõtteid. Valimikus, eriti selle I osas, ei ole püütud põhjalikumalt valgustada talupoegade pärisorjusliku rõhumise probleemi, mille kohta leidub rohkesti arhiiviallikaid ka sellest perioodist. Suuremat osa väljaselgitatud, kuid valimikus avaldamata jäänud materjalidest kasutati kommentaaride, kaartide, registrite jm. teadusliku teatmeaparaadi osade koostamisel.

Valimiku toimetus kujunes töö käigus kolmeliikmeliseks: R. Kenkmaa, E. Õpik ja H. Palli. Väljaande dokumentaalosa üksikute peatükkide koostajateks olid järgmised ENSV TA Ajaloo Instituudi ja ENSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi töötajad: I ja II peatükk — E. Õpik ja H. Palli, III ja IV peatükk — O. Ibius, V peatükk § 1 — A. Traat, V peatükk § 2, VI ja VII peatükk — V. Fainštein ja E. Ibius, VIII peatükk: Tallinnat iseloomustavad dokumendid — R. Kenkmaa, Tartu dokumendid — O. Ibius, Narva dokumendid — V. Fainštein ja Pärnut ning teisi väikelinnu puudutav dokumentatsioon — H. Palli. Koostajate ülesandeks oli peale dokumentide valiku nende pealkirjastamine ja kommenteeri-

mine. Ühtlasi abistasid nad toimetust eessõna ja teadusliku teatmeaparaadi koostamisel. Teadusliku teatmeaparaadi, välja arvatud kommentaarid, koostajaks oli enamasti toimetajate kollektiiv ühiselt, talurahvaliikumise kaardi autoriks E. Öpik, sõjategevuse kaardi jaoks andmete kogujaks ning läbitöötajaks R. Kenkmaa, kaartide joonistajaks R. Kelu.

Valimiku ettevalmistamisel aitasid veel kaasa O. Sarmulin ja L. Uudelepp dokumentide asjatundliku kopeerimisega käsikirjalistest algallikatest. A. Kelam võttis osa kommentaaride tõlkimisest ja materjali kogumisest registrite jaoks, A. Einpaul tõlgete kontrollimisest ja kommenteerimisest. N. Nael, M. Ehasalu, M. Kukk ENSV ORRKA-st ja ENSV Arhiivide Valitsusest ning E. Luht ja H. Heinlaid ENSV TA Ajaloo Instituudist abistasid ümberkirjutatud käsikirja kontrollimisel, V. Miller Eesti NSV TA Keskraamatukogust andis toimetusele mõningaid kasulikke näpunäiteid sõnastiku täpsustamiseks.

Valimiku valmimisel ei keelanud oma tänuväärset abi ka Arhiivide Valitsus ENSV Ministrite Nõukogu juures, kes arutas koos ENSV ORRKA-ga käsikirja dokumentaalosa ja eessõna ning võimaldas vajalike dokumentide mikrofilmimist. Samuti pälvib lahke vastutuleku eest tänu Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklik Arhiiv. Illustratsioone leida aitas toimetusel ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Muuseum.

Läti NSV Riiklik Keskarhiiv osutas valimiku koostajaile märkimisväärset abi rohkearvuliste mikrofilmide valmistamisega, mis märksa hõlbustas seal säilitatavate dokumentide väljaselgitamist.

Toimetus

LÜHENDITE LOETELU

Loetelust on välja jäetud kõige üldtuntumad lühendid.

dok. — dokument
ENSV RAKA — Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv
f. — fond
komm. — kommentaar
l. — leht
Läti NSV RKA — Läti NSV Riiklik Keskarhiiv
nim. — nimistu
NSVL SARKA — NSV Liidu Sõjaajaloo Riiklik Keskarhiiv
NSVL VARKA — NSV Liidu Vanade Aktide Riiklik Keskarhiiv
s.-ü. — säilitusühik
TA — Teaduste Akadeemia
TLHRRA — Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklik Arhiiv
TRÜ — Tartu Riiklik Ülikool

Esimene osa
1700–1710

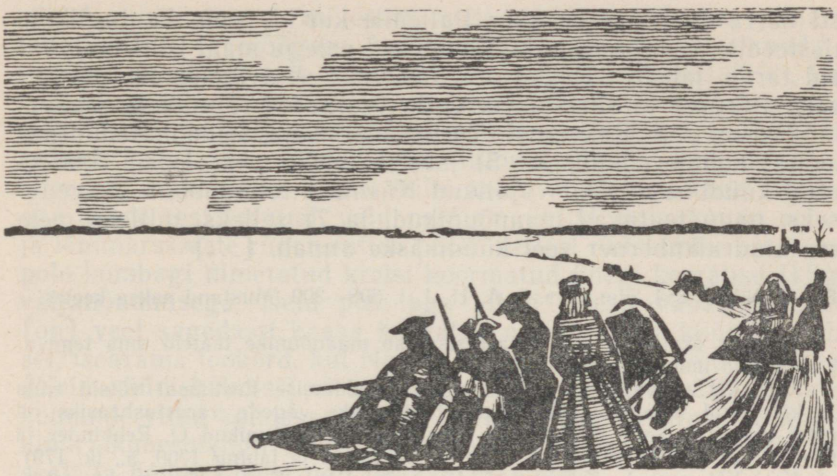

I. TALURAHVA OLUKORRA JÄRSK HALVENEMINE

1. TALUPOEGADE SÕJAKOORMISED ROOTSI VÕIMU ALL OLEVAIL EESTI ALADEL

Nr. 1

MAALE ÜLE JÕU KÄIVAST KÜÜDIKOHUSTUSEST

Väljavõte Eestimaa maanõunike kolleegiumi kirjast Rakveres asuvatele maanõunikele [1]

7. detsembril 1700

Et meie [selles suhtes], mis puutub Käsmust toidumoona äravedamiseks nõutud küüti, omalt poolt ei jäta midagi tegemata, mida on vähegi võimalik teha, seda näitab juuresolev patent, mis saadeti üleeile soldatitega välja; rohkem ei seisa meie võimuses. Pikapeale peab [vist asi] paraku! minema nii kaugele, et maalt pole [võimalik] saada enam ühtki küüthobust, kui neid nii nõrgestatakse ja ära kurnatakse, nagu maanõunikud ise oma kirjas märgivad, sest et: 1) iga päev nõutakse küüthobuseid vägede pideva läbimarssimise jaoks, 2) neid ülemääraselt nii kaua kasutatakse, kuni nad maha kukuvad ja 3) küüdimehed vankrid või reed ja veoloomad [sinnapaika] seisma jätavad ning ära lähevad. Kus on nüüd niisuguses olukorras inimlik nõu ja korraldus, [mis oleks] nii vägev ja küllaldane, [et] niipalju [küüti] välja saada, kui nõutakse. Seda kõike kannavad härrad maanõunikud ette nii-

hästi härra ülemsõjakomissar Palichile kui ka tema kuninglikule majesteedile, sest niipalju küüthobuseid pole ju maal [olemas], kui [neid tarvis läheb] 1) ikka veel kestvaks sõjavägede läbimarssimiseks Pärnust ja siit Rakverre, 2) [sõjaväe] rännakuks Rakverest Narva, 3) Rakverest Tartu,[2] 4) sõjaväemoonaladudesse [moona] kohalevedamiseks, 5) järelvedudeks armeele, 6) 2000-ks nõutud küüdiks, mis on vajalikud Käsmust toidumoona äravedamiseks, nagu teatavad maanõunikud, ja 7) selleks, milleks meie härra kindralkuberner veel küüdikäske annab. [...][a]

ENSV RAKA, f. 854, nim. 3, s.-ü. A. II, 1, l. 308—309. Mustand saksa keeles.

[a] Järgnev ärajäetud osa kirjast sisaldab maanõunike teateid oma tegevusest sõjaväele moona muretsemisel.

[1] Karl XII peavägede moonastamise korraldamise Eestimaal võtsid enda peale kohalikud maanõunikud. Üheks tähtsamaks vägede varustusbaasiks oli Rakvere magasin. Selle täiendamist reguleerisid maanõunikud O. Rehbinder ja G. Chr. v. der Pahlen (H. Sepp, Narva piiramine ja lahing 1700. a., lk. 179).

[2] Karl XII suured väed marssisid sel ajal Põhja-Eestist Tartumaale talvekorterisse. 1700. a. sügisel nõuti Eestimaalt Rootsi sõjaväe tarbeks iga kuu 16 200 küüti (H. Sepp, Narva piiramine ja lahing 1700. a., lk. 179).

Nr. 2

AASTAIL 1701—1706 EESTIMAALT NÕUTUD KÜÜTIDEST

Eestimaa asehalduri märgukiri sama provintsi viitsekubernerile

26. aprillil 1706

1

Kui palju küüte juurdeveod jne. on nõudnud 1700. aasta aprillikuust alates, kui sõjaväed Soomest hakkasid marssima läbi selle maa Riiga,[1] ning sellele järgnevalt suvi läbi, et varustada piirikindlusi Narvat ja Tartut toidumoona ja muu varustusega, iseäranis järgmisel sügisel, tema kuningliku majesteedi [vägede] läbimarssimise [ajal] ja talv läbi, kui nad Laiusel olid, kuni 1. juunini 1701, [seda] ei saa ma päris täpselt ära näidata, kuna tol korral seda [küüti] korraldasid alguses härrad maanõunikud ja selle järel tookordne direktor, praegune maapealik, härra Mannerburg. Siiski ei ole see [arv] olnud mitte väiksem, vaid ennem suurem kui järgnevatel aastatel.[2]

2. Virumaa ja Järvamaa

1701. aasta 1. juunist alates, mil, vastavalt tema kuningliku majesteedi kõige armulikumale kirjale, mis kannab kuupäeva: peakorteris Laiusel, 23. mail 1701,[3] küüdikorraldamine oli pandud minu peale, kuni 1703. aasta juulikuuni, kui Vene vaenlane oli tun-

ginud maale sisse ja mõlemad maakonnad — Virumaa ja Järvamaa — tule ja mõõgaga laastanud ning tuhaks põletanud,[4] on nendest maakondadest olnud 10 846 täielikku korralist küüti, [kusjuures] igaühe peale on arvestatud vähemalt 3 nädalat, vaatamata sellele, et paljud on küüdis mööda saatnud 4, 5, ka 6 nädalat, mõned [aga] pole üldse tagasi tulnud. [Peale selle on olnud] sagedasi erakorralisi küüte, mille kohta ei ole saadetud nõudmisi ega nende eest tasutud, vaid neid on võetud ümberkaudu asuvate ja läbimarssivate rügementide poolt. Sellest rüüstamise ajast peale pole kumbagi nimetatud kreisi koormatud ühegi korralise [küüdi] väljanõudmisega. Neid pole aga siiski täiesti vabastatud, vaid [on] veel sagedasti kaasa haaratud erakorraliste küütide andmisel, iseäranis tookord, kui Narvat taheti varustada toidumoonaga.[5] [Neid küüdiskäimisi] ei saa aga täpselt üles lugeda, sest sinna komandeeritud komissaridele ja ohvitseridele oli siinse kuningliku kindralkubermangu [valitsuse] poolt antud korraldus nõuda küüti sealt ja nendelt, kust nad leiavad rakendeid.

3. Harjumaa

on 1701. [aasta] juuni algusest alates kuni 1704. a. augustini, mil vaenlane võttis Narva ja Tartu [oma] valdusse, täieliku korralise [küüdi] väljanõudmise, toimunud tasumaksmise ja bilansi järgi käinud küüdis 13 965 rakendiga. 1704. a. augustist alates [aga], nagu ülalpool arvestatud, kui Narva ja Tartu olid läinud vaenlase valdusse, ning rasked küüdid niisugustesse kaugetesse ning 30 miili kaugusel asuvatesse kohtadesse pidid ära jääma, on küütide arv ka tublisti vähenenud, nii et korraliste [küütide] väljanõudmiste järgi pole Harjumaa siiamaani kandnud rohkem kui poole [küütidest], nimelt 5220, arvesse võtmata sagedasi erakorralisi küüte, mida siin ei saa üles märkida, vaid mida maale paigutatud väeosad ja tema kuningliku majesteedi teenistuses vahete-vahel siia-sinna reisijad ise on võtnud oma heaksarvamist ja vajadust mööda. Kuid maamehed, iseäranis need, kes elavad sõjateede ääres, teavad sellest põhjalikumalt rääkida, kuna enamusele nendest pole veel võlga ära tasutud, mis samuti väikest summat välja ei tee.

4. Läänemaa

Lääne maakond pole saanud tunda nii suuri sõjaraskusi nagu eelmised kreisid, kuna ta asub eemal nendest paikadest, kus möllas sõjatuli ja seisid meie armeed, välja arvatud need [talupojad], kes elavad Pärnu sõjatee ääres; olgugi et vaenlane ei ole neid laostanud, on [neid] siiski alatasa kaasa tõmmatud siia-sinna [nõutavatele] küütimistele mitte vähem kui eelmisi [kreise]. Kõigest hoolimata on [küütide] väljanõudmise juures niisugune tasa-

kaal läbi viidud, et Läänemaast pole mööda mindud, vaid [et] ka [tema] on andnud oma [osa], nimelt 13 008 küüti; ja tal on olnud sellega omakorda raskusi, sest et ta oli nendest paikadest, kus küüdis on käidud, sageli kaugemal [kui teised maakonnad].

5. Mis puutub saartel asuvatesse mõisatesse ja kihelkondadesse, nagu Noarootsi, Vormsi, Hiiumaa jne., siis on need, sest nad asuvad kaugel ja ei saa igal ajal tulla üle mere, esialgu vähe küüdis käinud; hiljem on nendele ka härra parun ning direktor Ribbingi poolt tehtud ettepaneku peale tema kuningliku majesteedi poolt Kuldīgas 20. jaanuaril 1702 armu antud, nii et nad tegelikke küüte ei ole andnud, vaid seda [kohustust] rahas peavad maksma. Kuivõrd nüüd selle järgi on talitatud, siis saab seda näha siinses kuninglikus likvidatsiooni- ja eksekutsioonikontoris.

Selle järgi on 4 Eestimaa maakonda tegelikult küüte andnud:

Virumaa ja Järvamaa kokku	—	10 864
Harjumaa	—	19 185
Läänemaa	—	13 008
Kokku		43 057 korralist küüti,

[kusjuures], nagu ülaltpoolt [näha], igaühe peale on arvestatud 3, 4, kuni 5 nädalat.

Mäherdust takistust töös ja millist tunduvat kahju maamehele selle tema ekstsellentsi, endise härra kindralkuberneri poolt mitmel korral läbiviidud üldise väkkekutse [6] läbi siin maal on tekitatud, iseäranis [seetõttu], et see on sündinud kõige kibedamal külvi-, heina- ja lõikustööde ajal, [see] selgub selleks määratud komisjoni poolt läbiviidud revisjoni aktidest.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 741, l. 156—158. Originaal saksa keeles. Eestikeelses tõlkes avaldanud E. Tender, «Eesti Kirjandus» 1926, lk. 239—240.

[1] Alates 1700. a. aprillist paisati Soomest Rootsi abivägesid Riia linna vabastamiseks Saksi vägede piiramisrõngast.

[2] Vrd. eelmine dok.

[3] Kirja pole leitud.

[4] Põhjasõja käigus püüdsid mõlemad võitlevad pooled vastast nõrgestada tema tagalasse suunatud retkedega. Eriti alates 1701. a. kannatasid selliste retkede all Venemaa piiriäärsed ja Eesti- ning Liivimaa idapoolsed alad.

[5] Ilmselt peetakse silmas Narva varustamist toidumoonaga enne teist piiramist ja vallutamist Vene vägede poolt 1704. a. sügisel.

[6] Vt. dok. 15, komm. 3.

Peeter I (1672—1725).

Nr. 3

MAAMIILITSA VARUSTAMISEST RIIETUSESEMETEGA

Eestimaa kindralkuberneri plakat

29. juunil 1701

Kuigi kõrgemalt poolt väljaantud plakati läbi on kõigile maa elanikele teatavaks tehtud, kuidas ja mil viisil tuleb varustada talupoegi, kes on tema kuningliku majesteedi kõige armulikuma käsu ja korralduse peale sõjaväkke kutsutud [1], ja ka teisiti ei võinud arvata, kui et kõik täpselt selle järgi saab tehtud, siis kaebab ometi härra ooberst ning maanõunik Herman von Fersen, et tema distriktis ei suudeta talupoegi panna seda tegema, vaid et need toovat selle vastu ettekäändeks oma vaesuse. Et aga seesuguseid ettekäändeid ei saa kuulda võtta, veel vähem nendega nõus olla, ja et vajalik varustus jalanõude, laskemoonataskute ja muu sellesarnase näol tuleb võimalikult kiiresti kohale muretseda, siis antakse sellega ametlik ja kõrgem korraldus kõikidele isandatele, kelle alla niisugused sõjaväkke kutsutud talupojad kuuluvad, et nendel rügemendi korterimeistri nõudmise peale oleks varustusesemed edaspidiseks tagavaraks, ja et nad need talupoegadele sedamaid välja annaksid, kuivõrd nad eeloleval sügisel selle eest jälle kohe tasu võivad saada. Ja kuna ka sõjariistade äratoomiseks vajalikke küüte nõutakse, mis 6. juulil siin peavad olema, siis tehakse sellega ka see teatavaks, et need kindlaksmääratud ajaks tingimata saaksid kohale toimetatud. Mille järgi järelikult need, kellesse see puutub, peavad sõnakuulelikult talitama.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 223—224. Trükis saksa keeles.

[1] Mõeldud on maamiilitsat, mille varustamine lasus täielikult talupoegadel. Vt. dok. 28.

Nr. 4

TALUPOEGADE VÕIMETUSEST MURETSEDA SÕJAVÄELE RIIETUSESEMEID

Väljavõte Liivimaa Eesti distrikti majandusasehalduri kirjast Liivimaa kindralkubernerile

Sangaste, 6. oktoobril 1701

[. . .] [a] Mis puutub kasukatesse, sukkadesse ja kinnastesse, siis on küll Laiusel olnud väike tagavara; see on [aga] siia toodud ja härra kindralmajor Schlippenbachi soovil tema inimeste vahel, kes on olnud täiesti räbalates ja riieteta, välja jagatud. Teie ekstsellents on hiljuti patendi [b] kaudu [1], mis kõikides kirikutes on ava-

likult teada antud, nõudnud iga adramaa pealt eespool nimetatud riietusesemeid; ometigi pole veel mitte ükski mõis midagi andnud. Ma kardan [sellepärast], et saadakse vähe või mitte midagi kokku, sest möödunud sügisel on pidanud enamik talupoegi andma oma vanad kasukad seljast, kuna nad ei saanud muretseda uusi. Möödunud talvel ja kevadel on inimestel väga palju lambaid sööda puudusel surnud nälga, ja väeosad on üsna suurel määral aidanud lambaid ära süüa; samuti on talupojad pidanud andma ka maamiilitsale kasukaid. Nii mõistab teie ekstsellents, et vaevalt on võimalik muretseda soovitud riietusesemeid. Sellest hoolimata tuleb teha kõik selleks, et kasukad, sukad ja kindad saaksid sisse nõutud, ja niipalju kui neid kokku tuleb, tema ekstsellentsile teatavaks tehtud. Saapaid ja kingi on ka võimatu muretseda. Seda olen pidanud teie ekstsellentsile kõige sõnakuulelikumalt ette kandma ja üksikasjaliselt silme ette seadma.

Läti NSV RAKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 321, l. 97—98. Originaal saksa keeles.

[a] Kirja väljajäetud alguses kõneldakse suurtest raskustest sõjaväele saabaste ja kingade muretsemisel.

[b] Originaali tekstis «plakati» (Placat).

[1] 12. augustil ja 16. septembril 1701 avaldas Liivimaa kindralkuberner patendid (Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente 1696—1703, gesammelt und geordnet v. C. F. W. Goldmann-G o l d m a n n, Livländische Patente) sõjaväe varustamise kohta. Esimeses neist nõuti igalt adramaalt ühe kasuka ja 2 paari villaste kinnaste andmist Kuramaale marssinud Karl XII vägedele. Teises patendis reguleeritakse selle kohustuse täitmise korda mõisate kaupa. Kumba patenti peetakse silmas antud kirjas, pole teada.

Nr. 5

MUSTJALA TALUPOEGADELT MAAMIILITSA SÕDURITE VARUSTAMISEKS NÕUTUD RAHAST

Väljavõte Saaremaa provintsiaalkantselei protokollist

5. septembril 1704

Kirjaliku kutse peale ilmus härra valitseja Pentman ühes seitsme kaebust tõstnud Mustjala talupojaga siinsesse kubermangu [valitsuse] kantseleisse, kus siis tema juuresolekul kõrgesti sündinud härra maapealik Mannerburgi poolt võeti ette talupoegade kaebused, milledes seisis: esiteks, et nimetatud rentnik olevat võtnud nendelt raha Mustjala maakaitsesoldatite riidesse panemiseks, nimelt 1702. aasta eest 48 valget rundštükki igalt adratalupojalt ja 1703. aasta [eest] 3 riigitaalrit igalt adramaalt; teiseks, et seesama on nõudnud 1704. aasta eest varustamiseks $1^1/_2$ riigitaalrit iga adramaa pealt, mille kõik enamik talupoegi olevat küll ära maksnud, aga nad ei võivat teada, kas kõrgemalt poolt on nõutud just niipalju, mille kohta nad paluvad seletust, et nendelt

Karl XII (1682—1718).

ei saaks midagi välja pressida üle selle, milleks nad on kohustatud. Seepeale hakati arvutama, kui palju teevad välja need esimest korda 5 Mustjala drillsõduri [1] varustamiseks väljaantud 48 valget rundštükki 50 asustatud adramaa pealt. Sellest selgus siis, et kokkurehkenduse teel saadud $37^1/_2$ riigitaalrit kulusid täpselt nimetatud esimese viie drillsõduri riidesse panemiseks, ja et talupojad polnud sellega sugugi riivatud, mille üle nad ka ei nurisenud. Mis puutub peale selle väljamakstud 3 riigitaalrisse iga adramaa pealt 1703. aasta eest, ja [mis] 50 adramaa pealt teeb kokku 150 riigitaalrit, siis arvab härra inspektor, et tema pole sellega mitte liiga palju võtnud, sest et ühe terve maamiilitsa

pataljoni asutamise juures ta on pidanud veel muretsema 11 maamiilitsasoldatit ja need riidesse panema. Kuna aga siinsamas varemtehtud taksi järgi ühe maamiilitsa soldati täielikuks varustamiseks ei pea võetama rohkem kui 11 riigitaalrit [ja] 41 valget rundštükki, siis pole saadud temale rohkem lubada kui 11 mehe varustuse [eest tulevad] 128 riigitaalrit ja 3 valget rundstükki, nii et sellepärast liigselt võetud 21 riigitaalrit ja 61 valget rundstükki peaks tulema talupoegadele kasuks ja saama nendele tagasi antud. Kuna aga nimetatud rentnik pärast seda on pidanud mitte ainult veel ühe täieliku varustusega maamiilitsasoldati muretsema, ja nii ühtekokku andma 17 soldatit, mille eest [arvest] läheb maha 11 riigitaalrit ja 41 valget rundštükki rentniku kasuks, vaid ka hiljem, kõige esimesena antud 5 drillsõdurit uuesti varustada laskma, mis aga ei olnud vajalik, kuna ta oleks pidanud muretsema uued riided ainult nende asemele, mis kanti maha möödaläinud talvel, nimelt 11. jaanuaril läbiviidud ülevaatuse ajal. Seepärast ei ole temale ka rohkem tasutud kui [see, mis] mahakantud esemed rahas maksavad, nimelt 11 riigitaalrit ja 41 valget rundstükki 17 maamiilitsasoldati eest, [s. o.] kokku 43 riigitaalrit ja 30 valget rundstükki. Ja kui nõnda sellest 21 riigitaalrit ja 61 valget rundstükki maha arvestada, jääb rentnikul veel talupoegadelt saada 21 riigitaalrit ja 33 valget rundstükki, mis teeb ühe adramaa kohta 27 valget rundstükki. Nii öeldi härra rentnikule, [et ta võib] need 27 valget rundstükki sellest rahast maha arvata, mis talupojad võisid olla temale maksnud 1704. a. eest ja ülejäägi nendele jällegi tagasi anda. Nõnda tehtud.

ENSV RAKA, f. 310, nim. 1, s.-ü. 308, l. 12. Mustand saksa keeles.

[1] Saaremaal nimetati drillsõduriteks (Drillkerl) Kuressaare garnisoni vahimeeskonda, mis moodustati põhiliselt kohalikest talupoegadest. 1703. a. hakkasid nad kuuluma Saaremaal moodustatud maamiilitsa koosseisu.

Nr. 6

ROOTSI SÕJAVÄE MOONAMURETSEJATE VÄGIVALLAST TALUPOEGADE KALLAL JA SÕJALISE OLUKORRA KÜSIMUSTEST

Otepää pastori A. Virginiuse kiri Liivimaa kindralkubernerile

9. märtsil 1702

Mõni nädal tagasi teatasin truualamlikult teie kõrgeaulisele krahvlikule ekstsellentsile, kuidas meid, selle paiga vaeseid inimesi, kes [me] osalt juba vaenlase poolt laostatud [oleme], osalt iga tund eluohus seisame ja julma vaenlase sissetungi peame ootama, meie endi nõndanimetatud moonamuretsejad selliselt kohtlevad, et paljud on sunnitud mitte nii väga vaenlase kui meie oma inimeste eest ära jooksma ning maja ja õue maha jätma. Mul

oli küll viimati lootus tekkinud, et härra asehalduri poolt hiljuti peetud konverentsil [1] tehakse korraldus, et see nõndanimetatud furažeerimine (mille juures tuleb ette kõige suuremaid korrarikkumisi) lõpetataks ja meid vaeseid alamaid ei jäetaks enam tooreste soome ratsameeste ja tragunite [2] (kes ilma ohvitserideta ja ilma, et neil oleks kaasas mingit [kirjalikku] käsku, igal pool ringi hulguvad, riisuvad ja röövivad, mis nad leiavad, inimestele kallale lähevad, [neid] peksavad ja löövad), meelevalla alla; kuid kogemus tunnistab vastupidist ja säärane talitusviis laieneb nõnda, et peaaegu ükski siinse paiga [elanikest] ei ole enam [meie] oma inimeste eest omas majas [kindel]. Olen sellest väärnähtusest korduvalt teatanud härra kindralmajor von Schlippenbachile ja palunud temalt kaitset ja kodupuutumatust, saan aga temalt üsna viletsat lohutust. Talupojad langevad niisuguse tegevuse tõttu meeleheitesse, ja mitmed on juba teatanud, et nad tahavad liituda vaenlasega ja otsida temalt kaitset ning abi.[3] Mina ei saa muud öelda, kui et olen sunnitud siit põgenema ja kiriku ning majapidamise maha jätma. Seejuures võin kinnitada, et kui vaenlane ainult mõnesaja mehegagi sisse tungib, ei suuda meie niiviisi talle vastu panna, sest maal on kõik [sõjavägi] laiali paigutatud, [sõjaväelased] hulguvad siin-seal ringi ja neid on võimatu lühikese ajaga kokku koguda. Seepärast olen tahtnud heatahtlikult kõige sügavamas truualamlikkuses teatada tema kõrgeaulisele krahvlikule ekstsellentsile sellest meie olukorrast, jättes tema ülemusliku heaksarvamise otsustada, mis nad selle juures kõige soovitavamaks tahavad pidada. Hiljutist ettepanekut vaenlase poolt äraaetud ja laostatud talupoegade kohta ei ole võetud kaalumisele ja mulle ei ole hiljem midagi teatatud, kuigi ma oma mõtted kirjalikult ja üksikasjaliselt avaldasin.[4] Ka üldise väkkekutse suhtes näib, et sellest maa kaitseks pole palju loota. Kui uskuda talupoegade teadet, siis pidavat vaenlane jälle väga tugevalt koonduma siinse piiri äärde. Ma kardan ka väga, [et] kui äsjasaabunud külm püsib, siis nad võiksid meile jälle ühe retke teha.[5] Meie issand jumal aga seisku meie eest ja lasku vaenlase ettevõttel nurjuda.

ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XX—19, l. 106—107. Originaal saksa keeles. Avaldatud «Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamatus» 1921, lk. 49—50.

[1] 29. jaanuari ja 2. veebruari vahel 1702. a. pidas A. Virginius nõu G. A. Strömfelti ja W. A. Schlippenbachiga. Nõupidamisel arutati võimalusi, kuidas kasutada sõjategevuse tõttu laostunud talupoegi Rootsi sõjaväe abijõududena. Lahendust selles küsimuses ei leitud (ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XX—19, l. 101—102).

[2] W. A. Schlippenbachi ülemjuhatuse all Liivimaal võitlevate Rootsi vägede koosseisu kuulusid sel ajal soomlastest koosnevad Karjala ja Turu ratsarügemendid.

[3] Vrd. dok. 101 jj.

[4] Kommentaaris 1 mainitud ettepaneku tegi A. Virginius Liivimaa kindralkubernerile oma kirjas 29. jaanuarist 1702 (Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 291, l. 279—280).

[5] Järgmine Vene vägede suurem retk toimus tegelikult alles 1702. a. juulis.

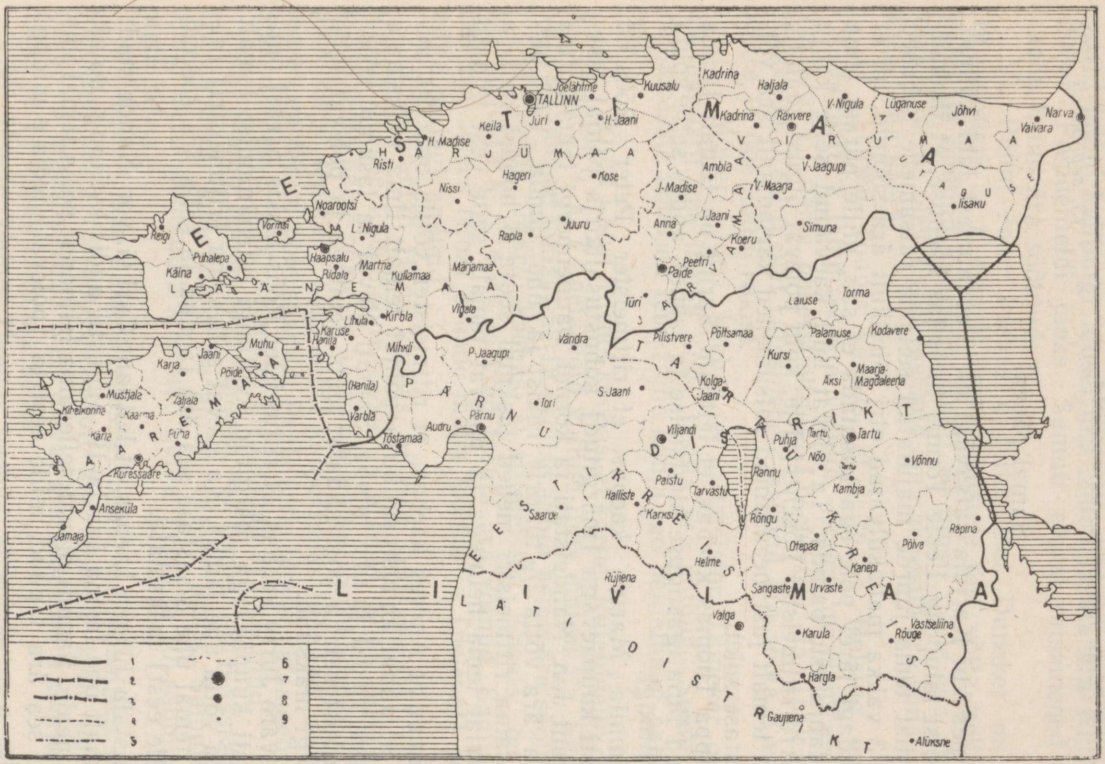

Kaart nr. 1. Eesti ala administratiivne jagunemine a. 1700.

Tingmärkide seletus: *1* — kindralkubermangude piirid; *2* — Saaremaa provintsi piir; *3* — Liivimaa Eesti ja Läti distrikti vaheline piir; *4* — Eestimaa maakondade piirid; *5* — Liivimaa Eesti distrikti kreiside piir; *6* — kihelkondade piirid; *7* — kindralkubermangu keskus; *8* — muud linnad; *9* — kihelkondade keskused.

Nr. 7

TOIDU- JA HOBUMOONA RIISUMISEST POOTSI MÕISA TALUPOEGADELT ROOTSI SÕJAVÄELASTE POOLT

Väljavõtted Pärnu maakohtu protokollist a

13. septembril 1702

Samal päeval

1. Niipea kui Karjala ratsavägi oli ülevaatusest läbi käinud, ilmus Pootsi talupoeg Lepte Tönnis ja esitas kaebuse, et ihukaitsekompaniist tema juurde majutatud seitsme ratsamehe hobused on temal 3 vakka mahakülvatud otri täielikult ära söönud, nii et sellest midagi järel pole ega kasutada ei saa, mille pärast tema tahtnud kahjutasu paluda. Ta olevat küll kaevanud selle kahju pärast härra rittmeister Löscher[t]ile, kuid polevat õigust saanud. Ka olevat temalt just needsamad ratsamehed karjamaalt ära võtnud 2-aastase soku.

2. Käppa Thomas kaebas, et leitnant Sprint on temalt lamba ära võtnud ilma igasuguse hindamise ja tasuta, andes selle kohta ainult kviitungi.

3. Lämmla Marten kaebas, et rittmeister Peter Röös on 20. augusti kuupäevaga [märgitud] kohustusallkirja põhjal lasknud leitnant Joh. Nandelstati ja kornet Dannenbergi temalt ilma maksmata ära võtta ½ tündrit rukist ja ühe lamba. Veel olevat sellesama rittmeistri mehed lasknud sööta 3 hobust neli ja pool nädalat tema heintega ja polevat temale selle eest midagi tasunud.

4. Lämmiku Andres kaebas, et rittmeister võttis oma 20. augustil s. a. antud kohustusallkirja põhjal temalt ilma maksmata pool tündrit rukist ja ühe lamba. Samuti olevat ta lasknud sööta oma 3 hobust neli ja pool nädalat tema heintega ja polevat selle eest midagi maksnud.

5. Cavaro Jurry kaebas, et rittmeister Röös laskis pärast oma 20. augusti kuupäevaga märgitud kviitungi ettenäitamist temalt tasuta ära võtta ühe lamba. Ka olevat sellesama [rittmeistri] ratsamehed temal ühe 3-aastase sea ära tapnud ja selle ära söönud ilma [selle eest] maksmata.

6. Uustalu Jürgen kaebas, et leitnant Carl G. von Nandelstadt võttis temalt ühe lamba ära ja 19. augustil andis kviitungi ainult 24 valge peale. Samuti olevat sellesama leitnandi poiss temal ühe 2-aastase sea ära tapnud, mille eest ta [polevat] temale midagi maksnud.

7. Marckus Külla Tönnis Michel kaebas, et kornet Jochim Burghausen laskis temalt ilma tasuta ära võtta ½ tündrit rukist, vastavalt tema kviitungile 20. augustist s. a.

8. Latucko Andres kaebas, et leitnant Helsing võttis temalt

härra major Freudenfeldi nimel ära 2 hane pärast seda, kui ta oli esitanud kirjaliku tõendi 19. augustist s. a. Peale selle olevat ratsamehed 10 saomaad aasaheina maha niitnud ja öisel ajal oma hobustele ära söötnud.

9. Tammi Matz kaebas, et leitnant Helsing on temalt 19. augustil antud kviitungi alusel ühe lamba tasuta ära võtnud härra major Freudenfeldi jaoks. Samuti olevat ratsamehed temal 10 saadu heinu ära söötnud.

10. Panni Jahn kaebas, et rittmeister Duncker on lasknud 19. augustil s. a. temalt oma hobustele ära võtta neli koormat heinu ja andnud kviitungi ainult 20 tuusti peale ega ole midagi maksnud. Ta olevat veel lasknud oma hobustel ära süüa ühe vakamaa tema kaera.

11. Tammi Tönnis kaebas, et leitnant Helsing on temalt 19. augustil 2 lammast ära võtnud, nagu peaksid need olema [määratud] härra ooberstleitnant Löschertile, ja [pole] midagi maksnud. Veel olevat ratsamehed lasknud ära sööta 3 vakamaad kaera ja ühe kuhja rukist.

12. Mölleri Jurri kaebas, et rittmeister Duncker on temalt 19. augustil ühe lamba ilma tasuta ära võtnud. Samuti olevat ratsameeste hobused temal ühe kuhja jao heinamaad paljaks söönud.

13. Winni Lauri Michel kaebas, et kornet Rutenhielm on temalt 21. augustil s. a. 7 naela võid võtnud ilma maksmata. Samuti olevat ratsamehed temal ühe 18-saolise kuhja heinu ära söötnud.

14. Reino Matz kaebas, et rittmeister Kraats on temalt 21. augustil s. a. 4 naela võid tasuta ära võtnud. Samuti olevat üks ratsamees temal 4 hane maha löönud ja [polevat] selle eest mitte midagi andnud.

15. Kellamah Hans kaebas, et nad [ratsamehed] on võtnud temalt hobuse toidumoona veoks ja ajanud selle surnuks, mille kohta tema palve peale on härra ooberstleitnant Löschert sõjakohut pidanud ja temale 2 riigitaalrit kahjutasuks lubanud, millist raha tema aga tänini pole saanud. Peale selle olevat ratsamehed temal 3 saadu heinu ja 30 saomaad heinamaad ära söötnud.

26. Wanni Kuppi Ado kaebas, et temal on 5-aastane härg ära tapetud, kelle naha ta ainult võsast leidis. Samuti olevat temal ära söödetud 2 koormat kuiva heina ja 10 saomaad niitmata heina.

27. Tofferi Ado naine kaebas, et temal on võsastikus üks noor 2-aastane härg ratsameeste poolt ära tapetud, kelle naha tema ainult on tagasi saanud. Veel olevat ära söödetud 3 koormat kuiva heina ja 10 saadu niitmata heina.

35. Ustele Tönnis Thomas kaebas, et ratsamehed on temalt ühe tündri rukist ja 3 koormat kuiva heina ära võtnud, samuti 13 kana ja ühe hane.

40. Kütti Magnus kaebas, et temalt on ära võetud üks kolme ja poole aastane orikas, 3 noort aastast siga ja 2 hane.

46. Karri Toffer kaebas, et Karjala [rügemendi] ihukaitse kompanii ratsamehed on tema ainukese lehma maha lasknud ega ole [selle eest] midagi maksnud.

ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 483, l. 1—15. Originaal saksa keeles.

a Ära on jäetud kokku mitukümmend umbes samasugust talupoegade kaebust, mis sisuliselt uut juurde ei lisa.

Nr. 8

TALUPOEGADE TALLINNA KINDLUSTUSTÖÖDELE NÕUDMISEST LÄÄNEMAALT JA LÄÄNE-HARJUMAALT

Eestimaa kindralkuberneri plakat

1. septembril 1703

Sedamööda kuidas vajadus nõuab, et praegusel sõjaajal siinne [Tallinna] kindlus saaks viidud niisugusesse kaitseseisukorda, et ta oleks hästi ette valmistatud iga ohtliku vaenuliku kallaletungi vastu, ning [et] igaüks siin võiks leida julgeolekut niihästi endale kui omastele, kästakse käesolevaga ülemuslikult trahvi sissenõudmise ähvardusega sõnakuulmatutelt ja hilinejatelt, nimelt 1 hõbetaaler päevas iga ilmumata jäänud mehe pealt, et kogu Läänemaalt ja Lääne-Harjumaalt peab otsekohe pärast selle avaldamist siia tulema igalt ratsateenistuselt 3 meest ning mõlemast nimetatud piirkonnast ära saadetama puuduolevad mehed, mis on märgitud lehe pöördel.[1] [Need mehed] peavad olema varustatud 5 nädala toidumoonaga ja kindlustuste juures tegema kättenäidatud tööd; ka ei tohi nad siit enne tagasi minna, kuni 5 nädalat on mööda läinud. Mõlemast kihelkonnast — Raplast ja Hagerist — peavad talupojad tulema [välja] igaüks ühe hobusega, mis pannakse igaühele arvesse kahe mehe eest, ja kahe või kolme vana kotiga. Selle järgi tuleb niisiis sõnakuulelikult talitada ja ennast karistuse eest hoida.[2]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 506—507. Trükis saksa keeles.

[1] Vastavasse mõisasse saadetud eksemplarile märgiti, kui palju mehi oli mõisal Tallinna vallitöödele (kindlustustöödele) saatmata.

[2] Põhjasõja esimesel poolel jätkasid Rootsi võimud veelgi intensiivsemalt juba XVII saj. viimastel aastakümnetel teostatud Eesti- ja Liivimaa linnade kindlustamist. Tallinna kindlustustöödele talupoegade nõudmise kohta a. 1700—1710 vt. ENSV RAKA f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 51—52, 496—497, 506—507, 582—583; s.-ü. 36, l. 21—22, 111—112 jt.

Nr.9

KONTRIBUTSIOONI VÕTMISEST SÕJAVÄELE

Väljavõte Eestimaa kindralkuberneri plakatist

26. septembril 1703

Et niihästi tema kuningliku majesteedi kõrge teenistus kui ka riigi ning kogu isamaa julgeolek seda hädavajalikult nõuavad, et sõjaväe ülalpidamiseks peab mitmesugust toidumoona varuma ja ladusid õigeaegselt varustama, siis määratakse käesolevaga ülemalt poolt:

Esiteks. Tertsiaalse rendimaksuvähendusega riigirendimõisate valdajaid tuleb arvata kui aadlikke iga ratsateenistuse ehk 15 adramaa pealt, mis nende käes [rendimaksu]vabalt on ja selle pealt tuleb kontributsiooni anda nagu aadlimõisatelt.

Teiseks. Nii põlised kui ka tertsiaal[soodustusega] tähtajalised riigirendimõisad peavad andma mõisa iga adramaa pealt pool tündrit rukist ja pool tündrit linnaseid. Seda tuleb anda ka tertsiaalmõisate kahelt kolmandikult, mille eest renti makstakse, ja kõrge paratamatu karistuse ähvardusel ei tule seda ülalnimetatut mitte kroonutalupoegade peale panna, vaid tuleb mõisa poolt ära tasuda.

Kolmandaks. Mitmesuguste vedude ja [väeosade] läbimarssimise peale tehtud kulude tasumiseks peab veel iga ratsateenistuse pealt 2 riigitaalrit makstama. Selle vastu jääb ära 17. augusti plakatis [1] nõutud 1 riigitaaler. Niisamuti tuleb anda 2 kasukat, 8 paari sukki, 8 paari kindaid ja 30 küünart vatmalriiet, mille annavad talupojad.

Neljandaks. Peab veel iga ratsateenistuse pealt antama 60 leisikat kuivatatud liha või pool nii palju pekki või võid, 20 parmast heinu ja 100 kubu õlgi, mis tuleb arvata rendimaksu sisse.

Viiendaks. Aadlimõisad annavad oma osana iga ratsateenistuse pealt kümme riigitaalrit rahas (mille vastu 17. augustil nõutud üks riigitaaler ära jääb), ühe sälitise rukist, mis tuleb leivaks küpsetada (millest maha arvatakse see, mis 3. septembri plakati [2] järgi juba võib antud olla), ühe sälitise linnaseid, ühe sälitise kaeru, 4 tündrit odratangu või herneid, 4 leisikat võid või pekki, 30 leisikat kuivatatud liha, ühe elushärja, 2 kasukat, 8 paari sukki, 8 paari villaseid labakindaid, 30 küünart vatmalriiet, 20 parmast heinu ja 100 kubu õlgi. Ja kuna aadli ja rüütelkonna enamikul enne seda on olnud kombeks, et nad kõike seda talupoegade ja alluvate peale panevad, mille läbi need tehakse võimetuks oma kohusliku koormise kandmiseks, tema kuningliku majesteedi kõige suuremaks kahjuks. Seepärast määratakse ülemuslikult, et nendelt kõikidelt üks tünder vilja (pool rukkis ja pool linnastes) iga taluadramaa pealt, samuti nõutud kasukaid, sukki, labakindaid ja vatmal-

riiet [võtta tuleb], ülejäänud osa aga peab mõisavaldajate või pärishärrade peale jääma, millest ükski ei tohi üle astuda, kui ta tahab end hoida raske trahvi eest, mis Norrköpingi otsuses[3] ja teistes aegade kestel väljaantud kuninglikes määrustes on nendele ette kirjutatud, kes tema kuningliku majesteedi alamaid omavoliliste koormistega rõhuvad.

Kuuendaks. Aadlile kuuluvate hajatalude ja külade eest, millel ei ole mõisapõldu [harida], maksavad härrased ühe tündri iga adramaa pealt ja talupojad ühe tündri, [millest] pool rukkis, mis leivaks küpsetatakse, ja pool linnastes, samuti nagu teisedki [annavad need talupojad] ka kasukaid, sukki ja labakindaid.

Seitsmendaks. Kasutoovate kapitalide intresside ja majaüüride pealt makstakse neljas penn.[. . .][a]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 524—527. Trükis saksa keeles.

[a] Dokumendi ärajäetud lõpposas on juttu kontributsiooni üleandmise viisidest ja sõjategevuse tagajärjel osalt laostunud mõisate kontributsiooni vähendamisest.

[1] Plakatis 17. augustist s. a. nõuti igalt ratsateenistuselt 1 riigitaaler Maideli rügemendi läbimarsiga ühenduses olevate kulutuste katmiseks (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 498—499).

[2] Plakatis 3. septembrist nõuti Ranna-Lääne ja Lääne-Harju igalt ratsateenistuselt 10 parmast heinu ja 50 kubu pikki õlgi (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 512—513).

[3] Norrköpingi otsusega 1604. aastast reguleeriti Rootsis riigimõisate kasutamiskorda.

Nr. 10

PAATIDE KOGUMISEST TOOLSESSE SÕJAVÄE KÄSUTUSSE

Eestimaa kindralkuberneri korraldus

24. mail 1704

Sedamööda kuidas tema kuningliku majesteedi teenimiseks on vajalik kasutada kõiki rannas olevaid paate, kuulugu nad siis talupoegadele või aadlikkudele, on . . .[a] käesolevaga kõrgemalt poolt volitatud kõik rannas leiduvad paadid kokku koguma ja otsekohe Toolsesse saatma, kus nad peavad ära ootama härra kindralmajor von Schlippenbachilt edasisi korraldusi.[1] Iga paat tuleb varustada viie nädala toidumoonaga ja [paadi meeskond peab] igal juhul näitama ennast sõnakuulelikuna. Vastasel korral tuleb iga paadi eest, mida härrased keelduvad välja andmast, otsekohe trahviks sisse nõuda 50 hõbetaalrit. Kui aga süü on talupoegade poolel, siis tuleb niisugust sõnakuulmatut talupoega nuhelda 30 paari vitstega,[2] mille järgi tuleb järelikult sõnakuulelikult talitada ja ennast karistuse eest hoida.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 142, lk. 500. Mustand saksa keeles.

[a] Lünk esineb juba algtekstis.

[1] Neid paate vajati ilmselt moona juurdeveoks Narva.
[2] Väga raske karistusmäär. Näiteks «mässamises» süüdi mõistetud Orava talupoegadele ei määratud Tartu maakohtu otsusega ihunuhtlust rohkem kui 15 paari vitsu (vt. dok. 66).

Nr. 11

KEHALISTE KARISTUSTE RAKENDAMISEST TALUPOEGADE TÖÖLESUNDIMISEKS KURESSAARE KINDLUSTUSTÖÖDEL

Saaremaa viitsemaapealiku ning Kuressaare komandandi O. J. Polli palvekiri Riia kubernerile

31. mail 1704

[Loodan, et] teie kõrgesti sündinud ekstsellents arvab heaks armulikult kuulda võtta, kuidas 450 maalt tulnud mehe juurde, kes siin iga päev vallitöödel [käivad], pole nüüdsest peale võimalik leida tagasundijaid, kuna teenistusse kutsutud maamiilitsa pool kompaniid, mis asub garnisonis, pole selleks mitte ainult kõlbmatu, vaid ei saa ka vahiteenistuse pärast ära tulla. Raha [aga], mis on lubatud linna poolt maksta vanade asemele tagasundijateks määratud soldatitele, ei ole veel saadud, mistõttu vähesed kindlustustööde ohvitserid ja ametnikud üksi ei saa hakkama töötavate talupoegadega, kes teevad töö valesti, pilluvad mulda teedele ja vette ning isegi end töö eest ära peidavad, ega [saa nad] töö edendamiseks küllaldasel määral sõnakuulmist [sisendada] ja hirmu anda, kui neid kohe pärast kuriteo avalikuks tulemist töö juures hirmutamiseks veidi ei karistata talupojakaristusega, nagu vitstega. Selle kohta tahan ma käesolevaga teie kõrgesti sündinud ekstsellentsilt kõige alandlikumalt küsida, kas ma mitte ei peaks laskma töö juures üles seada karistustulba ja süüdlasi kohe karistama, selleks et tema kuningliku majesteedi ülimal määral tähtis kindlustuse ehitamine võiks saada hästi ning korralikult tehtud ja töö edasi minna.

Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 314, l. 230. Originaal saksa keeles.

Nr. 12

TALUPOEGADE ÜLEMÄÄRASEST KINNIPIDAMISEST TALLINNA KINDLUSTUSTÖÖDEL

Väljavõte Eestimaa rüütelkonna esildisest sama provintsi viitsekubernerile

23. veebruaril 1706

[...] [a] On aga tema kõrgesti sündinud rüütelkonnale ja aadlile seejuures mitte väikeseks raskuseks tulnud, et talupoegi, kui nad vallitöödele või materjalide [koormaga] [1] tulevad, osalt [viimaste] vastuvõtuga, osalt muidu kauem kinni peetakse, kui seda võib

TRÜ Raamatukogu

kannatada nende eneste ja härraste olukord. Sellest ei ole tekkinud vähe takistusi ning kahju maatöös ja majanduselus. See annab meile põhjust kõrgesti sündinud härra kindralmajorit ning kuberneri kõige teenistuskuulekamalt paluda, seesinane arvaku heaks kõige armulisemalt lasta korraldus teha, et sissetulevaid talupoegi mitte mingil viisil ega teel kinni ei peetaks, vaid neid, kui nad on oma [ülesande] täitnud, ilma kinnipidamiseta kviteeritaks ja tulema lastaks.

ENSV RAKA, f. 854, nim. 3, s.-ü. A. II, 5, l. 235. Mustand saksa keeles.

[a] Ära on jäetud mõned sissejuhatavad laused.
[1] Talupojad pidid vedama kohale ka kindlustustöödeks vajalikku materjali.

Nr. 13

HARJUMAA MAAMIILITSA RÜGEMENDI SÕDURITE VARUSTAMISEST RIIETUSESEMETEGA TALUPOEGADE POOLT

Eestimaa viitsekuberneri plakat

7. aprillil 1706

Kõrgesti sündinud parunihärra ning ooberst von der Pahleni komando all seisev Harju maamiilitsa rügement [1], ja nimelt sinna väljavalitud soldatid, pidavat kuuldavasti kannatama suurt puudust vajaliku riietuse poolest, mispärast siis lugupeetud härra ooberst on esitanud tungiva nõudmise, et talupoegi, kes kuuluvad selle rügemendi juurde [2], sunnitaks abistama oma soldateid vähemalt pisiasjadega, nagu särgid, kaelarätid ja sukad. Kuna nüüd see [nõudmine] pole midagi muud kui õiglane, ja roodul on kergem varustada oma väeteenistusse antud soldatit väikeste asjadega, kui et see nende puudumisel, iseäranis praegusel niiskel kevadisel ajal, peaks surema ja täitsa hukkuma,[3] siis ollakse kõrgemalt poolt sellega nõus, et roodutalupoegadelt saaksid soovitud särgid, kaelarätid ja sukad välja nõutud, millised asjad siis peavad saama mõisahärrade poolt sisse nõutud ja siia ära antud, et selleks ei oleks vaja saata väesalku maale, mis tavaliselt toovad kaasa igasuguseid korrarikkumisi [4], vaid võiks nende saatmised ära jätta. Selle järgi peavad, nagu kord ja kohus, talitama need, kellesse see puutub.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 36, l. 135—136. Trükis saksa keeles.

[1] Eestimaal moodustati 4 maamiilitsa rügementi — iga maakonna kohta üks.
[2] On mõeldud roodutalupoegi (vt. dok. 34 ja sama dokumendi komm. 3.).
[3] Sõjaväes, eriti maamiilitsas, valitses pidevalt suur puudus riietusesemetest. Näiteks kaevatakse selle üle ooberst H. H. Lieweni supliigis 1. märtsist 1706 (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 678, l. 8).
[4] S. o. talupoegade riisumist sõdurite poolt, kokkupõrkeid talupoegade ja sõjaväelaste vahel jne. (vrd. dok. 7, 91, 93 jt.).

2. EESTI TALUPOEGADE KASUTAMINE ROOTSI SÕJAJÕUDUDES

a) Värbamine regulaarvägedesse ja üldväkkekutsed

Nr. 14

TARTU ÜMBRUSE TALUPOEGADE KOONDAMISEST SAKSI VÄGEDELE VASTUPANU OSUTAMISEKS

Tartu komandandi C. G. Skytte ettekanne Liivimaa kindralkubernerile

19. veebruaril 1700

Teie kõrgeauliku ekstsellentsi väga heasoovlikust kirjast 16. veebruarist näen ma, et ükskõik mis seal ka ei juhtuks, sean mina end siin valmis vaenlast [1] vastu võtma ja loodan kõigepealt jumala abile, et temale hästi vastu panna. Ümbruskonna mõisatest olen ma kogunud mõnituhat talupoega [2], kes küll peaksid vaenlasele igasuguse läbipääsu tõkestama ning ka vastu panema; ja kui seda peaks kord siin tarvis olema, siis kinnitan ma teie kõrgele krahvlikule ekstsellentsile, et ma tahan ja saan neile vastu astuma kui aus mees.

Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 288, l. 13. Originaal rootsi keeles.

[1] Vaenlase all on mõeldud 12. veebruaril 1700. aastal Riia alla tunginud Saksi vägesid.

[2] Arv on ilmselt tugevasti liialdatud. Komandant püüab siin esile tõsta oma agarust.

Nr. 15

MANITSUS RIIGITRUUDUSELE JA ÜLDINE VÄKKEKUTSE

Eestimaa kindralkuberneri plakat

15. septembril 1700

Kahjuks peab vastu igasugust ootust kuulma halba sõnumit, et moskoviidid on lähenenud suure väega meie piiridele.[1] Ja kuigi nendelt ei peaks küll olema oodata mitte midagi vaenulikku pärast seda, kui tema tsaarlik majesteet alles hiljaaegu tema kuningliku majesteedi, meie kõige armulikuma kuninga saadiku juuresolekul Moskvas on kindlalt lubanud ja kinnitanud meil ammust ajast saadik jumala armust olnud üllast rahu,[2] siis paistab ometi, et sealt poolt on oodata kõike vaenulikku. Nõnda, ja selleks et kellelegi ei sünniks midagi ootamatut, vaid et ta võiks olla kõige juhtuva vastu ette valmistatud ja ennast kaitsta, on minult kõigepealt kõigi ja iga tema kuningliku majesteedi kõrgest ja alamast soost ustava alama vastu, niihästi üldiselt kui [ka] iga üksiku vastu eraldi, kindel ülemuslik usaldus, et nad elavad oma pühalikult antud vande kohaselt, millega nad on seotud tema kuningliku

majesteedi, meie kõige armulikuma kuninga kui jumala poolt nende üle seatud loomuliku pärishärraga. Ning [et nad] ühelgi viisil ja kombel, ei avaliku vägivalla ega salajase ässitamise läbi, ei laseks ennast ära meelitada truualamlikust ustavusest ja andumusest, mille läbi järelikult nad jumala mitte tulemata jääva karistuse, tema kuningliku majesteedi ränga kättemaksu ja lõpuks nende [endi] täieliku hävingu häbi ja pilkega endale kaela tõmbaksid ja [seda] kiirendaksid. Peale selle olen ma pidanud käesolevaga selle põhjal tema ülimal määral lugupeetud kuningliku majesteedi nimel teenistusse kutsuma kõik maa elanikud niihästi aadlikkude, rentnikkude, kirikuõpetajate, pandi[mõisa]pidajate, ametimeeste, kangrute, kingseppade, aednikkude kui [ka] talupoegade hulgast ning kõik teised, kes on võimelised relva kandma ja vaenlasele kahju tegema, et nad püssidega, püstolitega, karabiinidega, musketitega, mõõkadega, vikatitega ja [igasuguste] sõjariistadega, mis nad iganes muretseda suudavad, kokku tuleksid, [end] kindlatesse kompaniidesse jaotaksid ja kõikjal seda eesmärgiks seaksid, kuidas saaks vaenlasele, kui see meie piiri[de]le peaks ilmuma, ränka kaotust ja kahju tekitada.[3] Kuna nüüd igale ustavale kuninga alamale, niihästi kõrgest kui alamast soost, on selle läbi antud kõige parem võimalus näidata oma truualamlikku püüdu ja andumust tema kuningliku majesteedi suhtes ja armastust oma kalli isamaa vastu, siis kinnitan ka selle eest käesolevaga tema kuningliku majesteedi nimel kõikidele ja igaühele kuninglikku heasoovlikkust, armu ja tasu; nendele aga, kes oma nõutavast ustavusest lahti ütlevad või [kui] koguni peaks leitama, et nad on vannet murdnud, tema kuningliku majesteedi rasket karistust ja jälitamist. Selle järgi peavad kõik ja igaüks sõnakuulelikult talitama.

ENSV RAKA, f. 1187, nim. 2, s.-ü. 384, l. 291—292. Trükis saksa keeles.

[1] Vene väed jõudsid Narva alla 11. septembril 1700.

[2] Uus järjekordne sõda, et taastada Venemaale elulise tähtsusega väljapääs Soome lahele ja Balti merele, oli nii öelda õhus rippunud aastakümneid XVII sajandi lõpul, hoolimata sõlmitud rahulepinguist ja vastastikku antud tõotustest rahu pidada, ning Rootsi tegi intensiivseid ettevalmistusi Ida-Balti provintside kindlustamiseks sõja puhuks Venemaaga.

[3] 17. septembril avaldas kindralkuberner uue väkkekutse, milles kästi kokku tulla aadlikel koos oma teenijate, valitsejate ja saksa soost sulastega ning nõuti igast talust ühe mehe ilmumist. Neil väkkekutsetel oli tulemusi ainult Virumaal, kus kogunes paarsada talupoega. Samuti relvastati sõjaks võimelised meessoost elanikud Rakveres. Mainitud väkkekutse oli Põhjasõja ajal esimeseks sarnastest üritustest. Nendega kutsuti sõjaväeteenistuseks kõlvulisi mehi ajutiselt lippude alla juhtudel, kui Vene väed aktiviseerisid oma tegevust Eesti- ja Liivimaal.

Nr. 16

KAHE TALUPOJA VÄGIVALDSEST VÄRBAMISEST KALAMÄE JAANI TALUST

Kalamäe Jaani kaebekiri ja Pärnu maakohtu protokoll

2. ja 9. oktoobril 1701

1

[Pean] kõrgesti kiidetud kuninglikule maakohtule alandlikult kaebama, kuidas minul minu talu on paljaks röövitud ja paljastatud mõõkadega läbi otsitud kõrgesti sündinud härra major von Zöge kortermeistri Gustafi [ja] temaga ühes olnud inimeste poolt, nagu nimelt üks Viiratsi mõisa talupoeg Wassare Jahn, samuti mõisavalitseja või kortermeistri Gustafi naisevend Hans, kes kõik kolmekesi minule ning minu sulasele, kui ka minu manukale Mardtile ja selle naisele kallale on tunginud ning [nad] kinnivõetuina oma Viiratsi mõisasse on lasknud ära vedada.

1.) Minu manukat Merdti ajasid nad taga paljastatud mõõkadega, [jälitasid teda tema] saunatares, kus ta varju tahtis otsida, haavasid teda ja viisid pärast seda kinniseotuna mõisasse.

2.) Wassare Jahn oli ka sellesama mehe naise vemblaga koledasti läbi peksnud, kui see oma mehe eest rääkida oli tahtnud.

3.) Kortermeistri naisevend Hans on ka minu naisele kallale tunginud.

4.) Minu sulasel, keda nad taga ajada ning kinni nabida tahtsid, on kortermeistri naisevend Hans paljastatud mõõgaga kannul kihutanud ning [teda] otsinud, sest sulane oli end lakka peitnud, kuni viimaks ta tema üles leidis ja haava pähe lõi, nagu veel arm näha on.

Siis selle peale on [nad] viinud minu sulase kinniseotuna koos minu manuka Merttiga mõisasse, on pannud sulase seotud kätega aita kinni ja manuka tallikambrisse luku taha. Selle järele on [nad] vastu õhtut minu sulase aidast ära toonud ja temale vägivaldselt 1 riigitaalri raha peale sundinud, nagu sellest kõik ülalnimetatud suusõnal rohkem teateid saavad anda.

5.) Värbaja kortermeister oli sulaselt raha jälle enesele laenanud.

6.) Kui minu sulane oli näinud, kuidas pääseda laagrist, kuhu teda vägivaldsel viisil oli saadetud, põgenes ta ära ja tuli meie lossiinspektori härra leitnant Graaki kaitse alla kuni kõrgesti kiidetud kuningliku maakohtu tulekuni ja armulise kaitseni;

7.) Nüüd on vahepeal minu naiseõde, nimega Ehs, Viiratsi mõisa Kawako Mertti nimelise talupoja poolt vägivaldselt mõisasse viidud, kus siis härra major oli tahtnud teda aita kinni panna, et nemad poisi jälle kätte saaksid. Pärast seda on ta Kawako Mertti tagatise peale rehte viidud, kus siis hommikul kortermeister on teda sundinud vastu võtma värvatuks arvatud

[mehelt] laenatud riigitaalrit, et ta selle tollele tagasi tooks, milleks kubjas temale enda hobuse ratsutamiseks andnud. Ta [Ehs] on praegu siin kaasas ja võib kohtusse toodud saada, kui seda soovitakse. Kuna mina oma talust ühe poisi maamiilitsasse pean andma ja minult härrased nimelt juba tükk aega nõuavad, et see sulane Pärnusse saadetaks või üle antaks, siis palun kõrgesti kiidetud kuninglikku maakohut käesolevaga alandlikult, et minu sulane, kes mind niikaua aastaid on teeninud, [kes] on päristalupoja poeg ja noorest east peale siin üles kasvatatud, kõrgesti sündinud härra major Zöge värbamisest vabastataks, mis [puutub aga] minu majarahu rikkumisse, mis on mulle osaks saanud, siis jätan selle kõrgeks kiidetud kohtule enesele karistamiseks.

2

Kuninglik maakohus võttis ette Kallame Jahni kaebuse alusel [kohtusse] toodud tunnistajad ja tegi teatavaks härra Ludwigile kui härra major Zöge volinikule, et tema tuleks kohtu ette tunnistajate kohtuliku vannutamise pealtnägemiseks. Härra Ludwig vabandas end ning ütles, et temal selles asjas härra major Zöge käest ei ole mingit volitust, sest see protsess tema enda inimesi ja traguneid puudutab, millega härra major Zögel pole midagi tegemist.

Sellepeale tulid ette Kordi Jani Tönnis ja Kuida Widas, mõlemad on hirsnikud Viljandi linnusepiirkonnast [2], ja siis pärast seda, kui nad, küsimuse peale nende kristlikkuse kohta, kui vanad mehed kinnitasid, et nad on armulaual käinud, samuti hästi teadsid, mis vanne on, sest on varemalt kohtu ees vannet andnud, võeti mõlemalt tunnistaja vanne, kaebaja Kallame Jahni ja leitnant Graaki juuresolekul. [...] [a]

Selle järel nõuti peale eelnevat [vande] meeldetuletamist esimese tunnistaja Kordi Jani Tönnise käest, et [ta] ütleks, mis ta teab sulase vägivaldse äravõtmise kohta.

Tema tunnistas selle peale. Umbes 6 nädala eest olevat härra major Zöge endine mõisavalitseja Gustav, üks tragun Wassare Jahn ja 3 teist tragunit, arvult kokku viis [meest], ilmunud õige varasel hommikul, kui Kallame Jahn koos oma perega reht oli peksnud, Jahni tallu. Tema, tunnistaja, kes elab sealsamas lähedal, olevat suurt kära ning kisa kuulnud ja [siis] olevat Kallame Jahn joostes tema juurde tulnud, hädaldanud ning teda palunud, [et] ta ometi ka sinna tuleks kui hirsnik ja vaataks, kuidas tragunid tema sauniku vägivaldsel kombel ära viivad. Kui tema, tunnistaja, oli sinna tulnud, siis olevat ta kortermeistrile öelnud, et miks ta sellisel moel ära tahab viia nende meest, kes peab Pärnusse [maamiilitsa] soldatiks minema, kusjuures nad peavad enda eest pealegi veel 2 [meest] andma, mille peale oli kortermeister vastanud, et viib tema ära ja [et] mees on tema jagu [ja et] tema, tunnis-

taja, võib ise Pärnusse selle [mehe] asemel soldatiks minna. Nad olevat sauniku vana kuue väel, selja peale kinniseotud kätega, hobuse selga ühe traguni selja taha [tõstnud ning ta] Kuida Widase tallu viinud, kuhu saunik olevat koos ühe traguniga jäänud; teised olevat koos Gustaviga kohe Jahni tallu tagasi tulnud, mida tema [tunnistaja] oma ukse ees seistes on näinud ja kui ta neilt karmilt küsinud, miks nad niiviisi ratsutavad läbi tema vilja ja seda tallavad, olevat Gustav vastanud, tema pidagu lõuad ja, sõimates teda sääraseks vanaks jne., ütelnud, et üks kuningamees on rohkem väärt kui terve tema vili. Tema, tunnistaja, ei olevat kaugemale oma talust läinud, sest et oli olnud väga halb vihmane ilm, nii et ta ei teadvat öelda, mis kurja nad seal Jahni talus tegid. Varsti pärast seda, kui nad sinna Jahni poole olid ratsutanud, olevat nad suure kisaga ning tuhatnelja ratsutades tagasi pöördunud ja olevat samuti Jahni sulase Matzi paljajalu ja seljataha kinniseotud kätega ühe traguni selja taha tõstetuna ära viinud.

2. Kas ta muud veel teab selle kohta seletada?

Tema. Ta ei teadvat kõige vähematki rohkem, [nad] olevat olnud nagu kanakullid, kes, niipea kui nad midagi on kinni püüdnud, kiiruga lahkuvad.

Teine vannutatud tunnistaja, Kuida Widas, pärast seda, kui teda samasugusel viisil oli manitsetud ülesantud vägivallategude kohta tõtt tunnistama ja rääkima seda, mis temale on teada, tunnistas järgmist. Tema arvates saab sellest nüüd 6 nädalat, kui endine Viiratsi mõisa valitseja Gustav ühes 4 teise traguniga, kelledest ta teadis nimetada ainult üht, nimelt Wassare Jahni, ühel õhtul hilja oli tema poole tulnud ja öömaja palunud, mida ta neile keelata ei võinud. [Ta] oli juhatanud nad tuppa, kus ta harilikult elab, sest ta ei võinud neid võtta rehe alla, kuna ta seal järgmisel hommikul tahtis vilja peksta. Öösel olevat nad maganud selles toas, õhtul [aga] olevat tunnistaja nende käest küsinud, kuhu nad reisida tahavad, et nad on [nii] hilja tema juurde tulnud, mille peale tragunid olid ütelnud, et nad tahavad laagrisse minna. Tunnistaja olevat ütelnud, et kuidas nad [siis] tahavad sinna ilma mingi voori ja varustuseta reisida. Tragunid on selle peale kostnud, et nad saavad väga hästi kõigis paigus süüa ega hooli voorist. Järgmisel hommikul üsna vara, kui ta on reht peksnud, ei olevat ta midagi muud kuulnud kui [seda], kuidas nad olid tema rehe ette ratsutanud ja Kallame Jahni sauniku Merti ühe traguni taga hobuse peal, seljale kinniseotud kätega, sinna toonud ja rehe alla tema juurde toimetanud, teised olevat [aga] kohe jälle tagasi ratsutanud ja Merti ühe traguniga sinna maha jätnud. Mert olevat väga kaevanud [selle üle], kuidas teda nii vägivaldsel kombel oli kinni võetud ja ära viidud. Viivu aja pärast olevat teised tragunid koos Gustaviga jälle tagasi tulnud ja sulase Matzi hobuse seljas paljajalu ja selja taha kinniseotud kätega sinna toonud. Sulane olevat väga kaevanud, et ta vägivaldsel [kombel] ära on toodud

ja olevat tunnistajat palunud temale tükk leiba anda, sest tal ei olevat midagi söögipoolist kaasas, mida ta temale ka oli anda lasknud. Niipea kui sulane Matz oma sukad ja pastlad oli jalga tõmmanud, olevat nad pannud mõlemad sulased hobuse selga, kumbki ühe traguni selja taha, kuid kinni sidumata, ja olevat [siis] tuhatnelja kihutades suure kisaga ära Viiratsisse ratsutanud.[3]

ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 482, l. 8—12. Originaal saksa keeles.

[a] Vahele on jäetud üldisemaid küsimusi käsitlev dokumendi osa.
[1] Käesoleval juhul saunik.
[2] Nii nimetati varasemal ajal riigi käes olevate maade haldamispiirkondi; siin on seda nimetust tarvitatud arhaismina.
[3] Vägivaldne värbamine oli Põhjasõja esimesel poolel väga tüüpiliseks nähtuseks nii maal (vt. dok. 18, 22, 23, 24, 52) kui ka linnades (vt. dok. 117, 119, 120, 123, 125).

Nr. 17

ÜLDVÄKKEKUTSE KORRAS KOKKUTULNUD VIRUMAA TALUPOEGADE VILETSAST VÕITLUSVÕIMEST

Maanõunike E. Ungern-Sternbergi, G. Chr. v. der Pahleni ja O. F. Wrangelli aruanne Eestimaa kindralkubernerile

Purtse, 3. novembril 1702

Teie hiilgusele kõrgele krahvlikule ekstsellentsile oleme meie käesolevaga sunnitud kõige sügavamas austuses teatama, et pärast meie poolt väkkekutsele kokkutulemise jaoks väljakuulutatud tähtaega möödunud kuu 24. päeval [1] meie kogunesime koos 6 kihelkonna: Rakvere, Haljala, Kadrina, Viru-Jaagupi, Simuna ja Väike-Maarja [meestega] Sämi jõe juurde ja pärast seda peatusime seal kolm päeva, et maarahvast kokku koguda. Lõpuks ei leidnud me peale järelevaatust neid rohkem kui ligikaudu 450 meest. Armuline krahv ning härra, me oleme pärast seda sealt 3 suurt miili edasi ja just siia Purtse [jõe] juurde välja jõudnud, et meestele [kes maha jäid] sellega põhjust anda seda enam siia tulemisega rutata. Täna oleme nad lahinguvalmis seadnud, üle lugenud ja nende sõjariistu üle vaadanud. Ja [leidsime] neid ühtekokku koos ülejäänud 4 kihelkonna [meestega] ligikaudu 1500 meest, [need on] armetud ning haletsusväärsed inimesed, otsekui kariloomad, kaasas vähe püsse, aina vikatid [ja] kirved, mõned hoopis kaikaga. Teie hiilgus kõrge krahvlik ekstsellents võite ise otsustada, kas niisuguste inimestega saaks tegevusse astuda, sest vähesed, kes mitmet liiki viletsaid püsse kannavad, neid isegi mitte kasutada ei oska. Peale [nende meeste on veel] trobikond noormehi ja lapsi, kes on vaevalt võimelised ülejäänutega eemalt käraga hirmu tegema, kuid ei suuda vaenlasele vastu panna ega midagi tegelikku korda saata. Seejuures ei ole meie mitte teadnud, kuidas tuleb talitada, kuna väkkekutse puhul nõutakse küüte ja [samal ajal] ühe plakati

läbi, nagu meie aru saime, oli [mõisatele] jäetud vaba voli, et [seda] vähest vilja, mida jumal on andnud, linna viia ja päästa.[2] Meie oleme mõelnud, [et] meie kohustusega on kooskõlas selle üle truualamlikult teie hiilguse kõrge krahviliku ekstsellentsi käest vastust paluda.[3] Nagu teie ise kõige paremini teate, olevat vaenlane Nevanlinna ja Käkisalmi poole tagasi tõmbunud, niisiis ei ole siinkandis sedapuhku loodetavasti enam midagi halba karta. Nemad [kokkutulnud talupojad] hädaldavad juba väga, et nad peaksid koju minema, sest et neil ei ole enam leiba kaasas ja et hobustele ei ole sööta saada, mispärast oleks võimatu neid siin kauem koos hoida. Seepärast me palume teid heaks arvata [ja] anda selle peale meile oma austav vastus.[. . .][a]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 289, l. 103—104. Originaal saksa keeles.

[a] Dokumendi lõpposas räägivad maanõunikud vähestest kokkutulnud aadlikest ja Rakvere kodanikest.

[1] Üldväkkekutse kuulutati välja 13. oktoobril 1702 (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 411—412). Juba enne seda olid üldväkkekutseid korraldama ja juhatama määratud maanõunikud (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 140, l. 375).

[2] 24. oktoobril 1702 avaldatud Eestimaa kindralkuberneri plakatis nõuti, et elanikud (eeskätt mõisnikud) oma vilja jm. toidu- ning loomasöödavarud Tallinna veaksid (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 413—414).

[3] On ilmselt tahetud öelda, et toiduainete äravedamise tõttu jäid kohale-ilmunud talupojad ja nende küüthobused nälga.

Nr. 18

VALLITÖÖDELE JA LINNA KÜÜTI TULEVATE TALUPOEGADE VÄGIVALDSE VÄRBAMISE KEELAMISEST

Eestimaa kindralkuberneri plakat

9. juulil 1703

Peab pahameelega kuulda saama, et siinsed värbajad pidavat julgema talupoegi, kes siia vallitöödele või küüti tulevad, kas väevõimuga või kavaluse läbi värvata ja enda kätte saada, millepärast talupojad on täiesti ära hirmutatud [ega julge] siia tulla.[1] Nõnda ja [ka] selleks, et seesugust asja edaspidi tema kuningliku majesteedi ja maa suureks kahjuks enam ei juhtuks, keelatakse käesolevaga karmilt kõikidele ja igale värbajale raske karistuse ähvardusel ühtegi seesugust talupoega värvata, kes siia vallitöödele või küüti tulevad. Vastasel korral, ja kui nad selle [käsu] vastaselt siiski seda teeksid, tuleb niisugused värvatud [talupojad] otsekohe vabaks lasta ja värbajaid teistele hoiatuseks karistada. Niisiis tuleb selle järgi sõnakuulelikult talitada ja karistusest hoiduda.[2]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 485. Originaal saksa keeles.

[1] Selline nähtus oli iseloomulik sõja algusest peale. Selle üle, et talupojad kardavad värbamise hirmul linna tulla, kaebasid näiteks 1700. a. suvel Tartu komandant ja Saaremaa maapealik (Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 287, l. 92—93 ja s.-ü. 314, l. 120—121).

[2] Vt. dok. 117, komm. 1.

Nr. 19

ÜLDVÄKKEKUTSE PEALE KOKKUTULNUD TALUPOEGADE LAIALISAATMISEST KOORMISTE KANDMISEST LOOBUMISE PÄRAST

Eestimaa kindralkuberneri plakat

30. septembril 1703

Sest et nühd mitte tarwis ei olle, et Tallo-Pojat ennast walmis pannewat, ja Wainlaste wasto lähhawat, melebbi nemmad mötlewat pähsda oma Kochtust,[a] Leibateggemissest, Kütist,[b] ja muust Wä jures tarwis ollewa Töest, ja ninda se lebbi ennamb Kahjo kui Kasso sahtwat,[1] sihs käsketaxe se ka sure Ammeti polest, et keik koggotulnut Tallo-Pojat seddamaid, kui se Ramat[c] sahb mahhaloetut, ühhest lahkuwat, ja Kojo lähhewat, ja sähl sedda keik tewat, mis nende Kohhus on. Mejerrel sannakulelikkult peab techtama.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 530—531. Trükis eesti keeles. Faksiimile avaldatud «Eesti NSV ajalugu», I kd., 1955, lk. 410.

a Kohustustest, koormistest.
b Küüdist.
c Kiri, dokument, antud juhul plakat.

[1] Need talud, kust olid talupojad tulnud kokku üldväkkekutse peale, lakkasid paljudes mõisates täitmast mõisa- ja sõjakoormisi. Vt. selle kohta dok. 87 ja ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 633, l. 125—126.

Nr. 20

KAITSEKIRJA TAOTLEMINE VÄRBAMISE VASTU

Ohtu mõisa möldri Vähepere Jaani palvekiri Eestimaa viitsekubernerile

Saadud 8. märtsil 1705

Ma pean teie kõrgesti sündinud ekstsellentsile truualamlikkuses kaebama, et mind alaliselt värbajate poolt taga kiusatakse ning ma ühelgi ööl ei või oma hurtsikus julge olla. Ometi olen härra assessor Kraemeri juures [1] 9 aastat ausalt möldriks olnud ja kavatsen [ka] edaspidi ustavalt veskit pidada, kui ma rahus elada saan, seda enam, et keegi ei või esitada õigustatult nõudmisi minu isiku suhtes. [Kuid] sellest hoolimata on mind sagedasti värbajate poolt paljaks röövitud. Nad on vägivaldselt minu kambrid lahti murdnud, minu püssi, kirve ja veski pootshaagid [2] ära võtnud ning veel muud asjad, nii et ma päris õnnetult pean elama ja

mitte ühtki päeva ei saa oma majas julge olla. Nõnda jõuab kõrgesti sündinud ekstsellentsile minu truualamlikult alandlik ja harras palve, [et] teie kõrgesti sündinud ekstsellents heaks arvaks mind õnnetut kõrgest armust kaitsta ja mind teie kõrge ülemusliku kaitsekirjaga varustada.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 663, l. 196—197. Originaal saksa keeles.

[1] Ohtu mõis kuulus Tallinna linnusekohtu assessorile Kraemerile.
[2] Originaalis «Mühlen-Picken».

Nr. 21

LUBA END KAKS KORDA VÄRBAMISEST VABAKS OSTNUD TALUSULASELE PEÜDA MIHKLILE ASUDA TEISE MÕISA ALALE

Eestimaa viitsekuberneri kaitsekiri

15. mail 1705

Peüda Micheli nimeline talusulane Kirna mõisast on minule kaevates teada andnud, et ta on juba kaks korda ennast värbamisest vabaks ostnud. Nimelt on ta ennast kõigepealt oma pärishärralt, härra kapten Fersenilt, kes ise on olnud värbajaks, 16 riigitaalri eest, ja pärast seda, kui tema isand oli ta uuesti kinkinud härra parun ning ooberst Liweni rügemendile ja härra kapten Lilliefeldti kompaniile, 10 riigitaalriga vabaks ostnud, mille peale ta on ka nimetatud härra ooberstsi poolt 29. oktoobril k. a. teenistusest vabaks jäetud. Sellepärast, kuna ta on end seesugusel viisil vabaks teinud ja kavatseb kuhugi mujale elama asuda ja endale maad võtta, on ta palunud, et härra kapten Fersenil Kirnast ei oleks tema peale edaspidi mingit õigust ja et teda seepärast võetaks ülemuse poolt kaitse alla. Nõnda tahan ülalnimetatud Peüda Micheli, sest tema palve on õiglane, kuna ta on end kahel korral sõjaväest vabaks ostnud, käesolevaga ning selle põhjal ülemusliku kaitse alla võtta ametliku ja ülemusliku korraldusega, et ei härra kapten Fersenil ega ühelgi teisel ei pea olema tema üle enam mingit voli, vaid et temal lastaks tülitamata maad, kuhu ta on kavatsenud asuda, segamatult kasutada ja pidada.[1]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 143, l. 541. Mustand saksa keeles.

[1] Tol ajal kehtivate õigusnormide kohaselt pidi Peüda Michelist saama edaspidi selle mõisa pärisori, mille maa-alale ta elama asus.

Nr. 22

TALUPOEGADE VÄGIVALDSEST VÄRBAMISEST JA SELLE KEELAMISEST

Eestimaa viitsekuberneri plakat

8. märtsil 1706

Kuigi peaks arvama, et juba avaldatud nii [väga] tõsiste plakatite tõttu [1] värbajad, kellele on luba antud vahete-vahel maal värvata ja oma kompaniisid täiendada ning ka üles otsida ärakaranud soldateid, püüaksid käituda sobivais ja korralikes piirides oma instruktsioonide ja värbamispatentide kohaselt, nii nagu on korraldatud tema kuningliku majesteedi käsu järgi. Ometi peab siiski suurima pahameelega igalt poolt kuulma, kuidas mõningad taltsutamatud, ohjeldamatud, kurimeelsed [värbajad] kõik tähele panemata jätavad ja, vastupidiselt neile antud instruktsioonidele ja värbamispatendile, maal vastutustundetult omavolitsevad järgmisel [viisil]. Et nad inimesi, keda ei ole lubatud värvata, nende majadest välja tirivad, kinni seotult ja köidetult ringi veavad või neid nii kaua piinavad, kuni need peavad raha vastu võtma ja end vabatahtlikult värvatuks tunnistama.[2] Samuti, et nad [värbajad] maal ringi rännates ei kohku tagasi maamehi koormamast kontributsiooniga oma ülalpidamiseks ja julgevad seejuures veel vastutustundetult välja pressida küüte ühest kohast teise [sõitmiseks].[3] Ja kui see kõik, mis on peamine ja ohustab elu, on sündinud, siis söandavad [nad] isegi üht või teist [jälle] lahti lasta ja selle vastu nende vähest vara, nagu kariloomi ja muud omandit, endale kahmata ning omastada.[4]

Et nüüd aga niisugune sündsusetus peatataks ja vaesed kohtlased talupojad, kes muidu mõtlevad, [et] mis keegi ohvitser või soldat nõuab või saada tahab, see [ka] sündima peab ja [et see] on kohe ülemuslikult korraldatud ja kästud, teaksid, et nad kõigeks selleks ei ole kohustatud ega ole värbajatel lubatud nendelt nõuda, veel vähem vägivalla teel omandada, samuti ka [neid] koormata kontributsioonide ja küütidega, ka [pole lubatud] inimesi nende maadelt vägivallaga ära tirida ega teha inimesi vabadikeks,[5] kes seda ei ole, vaid kel on maja, maad ja viljaseemet. Nii pean ameti tõttu, mida täidan, vajalikuks sellisele pahele aegsasti vastu astuda ning maamehele selgitada, et nende hulgast maal mitte keegi ei pea sellega nõus olema ega sõna kuulama, ja kui värbajad mehi raha eest värbavad, ei ole [neil] lubatud adratalupoegi kinni võtta ja vägivallaga ringi vedada, veel vähem [neilt] ülalpidamist ja küüte nõuda, või ka kariloomi ja vara välja pinnida. Ainult jooksikuid ja vabadikke, kellel ei ole maad, [võidakse] kinni võtta; nende kariloomad ja vara peavad aga nende naistele ja lastele jääma. Nii ei tule ka vabadikkude all [neid] mõista, kes on juba vaenlase poolt laostatud ning seeläbi viletsusse tõugatud ja niiviisi on olnud sun-

nitud üksteise juurde kolima, olgu siis, et keegi selline vabatahtlikult tahab teenida, ja kui ta oma härraste poolt, osalt [nende] eneste puuduse, osalt teiste põhjuste tõttu on nii maha jäetud või kurnatud, et ta hädavajaliku elatise puudumise tõttu on sunnitud teenima. Ja et nüüd sellest ülemuslikust korraldusest saaksid teada niihästi värbavad ohvitserid, allohvitserid ja soldatid kui ka maa elanikud, siis peab seda kirikutes niihästi linnas kui maal avaldatama, kus aga seni veel kirikuõpetajaid kohal pole, mõisate ametimeeste poolt talupoegadele teada antama, et siis, kui neid [kunagi] jälle hakatakse [niisuguse] asjaga koormama, nad kohe kaevata ja sellest korraldusest üleastujad teenitud karistuse alla anda võivad, milleks siis teatud ratsamehed käsu saavad, kes peavad niisugused kurjategijad, isiku peale vaatamata, siia kohale toimetama, kellele siis, kui kaebus on tõestatav, tõsine karistus, s. o. teenistusest kõrvaldamine, määratakse või [kes], olenevalt asjade seisukorrast, isegi eluga [oma süüd] peavad lunastama.[6] Mille järgi igaüks vajalikul viisil kuulekalt peab talitama ning selle [korralduse] puuduliku täitmise puhul tingimata järgnevast nuhtlusest ning sekeldustest hoiduma.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 36, l. 119—120. Trükis saksa keeles.

[1] Juba sõja algusest peale avaldati plakateid vägivaldse värbamise keelamise kohta (esmakordselt Eestimaal 15. juunil 1700 — ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 101—102). Viitsekuberner W. A. Schlippenbach oli selle kohta avaldanud 1705. aastal juba 2 plakatit — 27. veebruaril ja 28. märtsil (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 36, l. 25—26 ja 37—38). Vt. dok. 117, komm, 1.

[2] Sõduriks värbamisel maksti värvatuile käsiraha. Selle vastuvõtmine tähistas nõusolekut astuda sõjaväkke ja oli lepingu sõlmimise kinnituseks. Seepärast püüti meelituste, sundimise ja pettusega kallutada värvatuid raha vastuvõtmisele. Vrd. ka dok. 16.

[3] Vrd. dok. 25.

[4] Vrd. dok. 21.

[5] Vabadikke lubati sõjaväkke värvata ka vägivallaga. Vrd. näiteks Eestimaa kindralkuberneri juhendit värbamiste kohta 28. märtsist 1705 (ENSV RAKA, f. 1187, nim. 2, s.-ü. 317, l. 15—16).

[6] Kõik need ähvardused jäid suurelt osalt paberile. Kaebuste korral piirduti harilikult ainult vägivaldselt värvatud mehe vabastamisega.

Nr. 23

VÄRBAJATE VÄGIVALLATSEMISEST UUGLA MÕISAS

Väljavõte sama mõisa rentniku H. Helleri palvekirjast Eestimaa viitsekubernerile

8. septembril 1706

Pean teie kõrgesti sündinud ekstsellentsile truualamlikult teada andma, et 19. augustil, pühapäeva öösel, tungis üks allohvitser kõrgesti sündinud parunihärra ning ooberst Lieweni rügemendist koos salga sõduritega Uugla mõisa ja võttis ühelt talupojalt tema ainsa sulase, nimega Purge Groo, öisel ajal kinni, sidus temal

käed selja taha ja viis nõnda linna. Ka on nad toime pannud muid sääraseid vägivallategusid, nii et inimesed on pidanud võsasse peitu pugema. Säärased värbamised aga, armuline härra, on ülimal määral karistusväärsed, sest nimetatud talupojal, Uppiko Maddisel, kelle valduses on pool adramaad, ei ole enam ühtegi inimest, kes võiks tegu teha, peale nende, kes on sattunud nekrutiteks; ja tema maa peab jääma sööti. [Pealegi] on sellest mõisast antud juba üle 52 mehe maamiilitsasse,[1] mispärast ei ole enam mehi kaotamiseks. [. . .][a]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 684, l. 122—123. Originaal saksa keeles.

[a] Kirja väljajäetud lõpposas paluti karistada sõdureid vägivaldse värbamise eest.

[1] 1688. aastal oli Uugla mõisas 51,5 asustatud adramaad (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 941, l. 622).

Nr. 24

EESTIMAA TALUPOEGADE VÄGIVALDSEST VÄRBAMISEST NING KEILA, NISSI, RAPLA JA HAGERI KIHELKONNA TALUPOEGADE LAOSTUMISEST SÕJAVÄE MAJUTAMISE TÕTTU

Väljavõte Eestimaa rüütelkonna kaebekirjast viitsekubernerile

7. märtsil 1707

1.

Nõnda paluvad Keila, Nissi, Rapla ja Hageri kihelkonnad, et nende juurde majutatud tragunid viidaks nende juurest ära ja paigutataks mujale, kui mitte loomade hävitamise läbi talupoegi ei taheta teha võimetuks igasuguseks edasiseks põllutööks, sest nad [tragunid] on olnud nende juures juba ammust ajast ning talupojad on pidanud kandma seejuures ettetulevaid raskusi ja sagedasi küüte, mida nad kauem välja kannatada ei suuda, seda vähem, et hobusemoon tuleb nendele kohale vedada nii kaugelt linnast.

2.

Värbamiste juures tuleb sageli ette jämedaid korrarikkumisi,[1] sest et mitte üksnes siinseid talusulaseid ja neid, kes Järvamaalt ja Virumaalt on katsunud pääseda selle sõja eest siia paikkonda, [ei kista] vägivaldselt nende majadest ja vooditest, [vaid ka] voorides ja küüdis olles, ning isegi kirikute juures [inimesi] tema kuningliku majesteedi enda ja teie kõrgesti sündinud ekstsellentsi korduvalt väljaantud värbamisplakatite vastaselt, ning tihti koos nende loomadega kinni võetakse ja takistatakse niikaua [ära minemast], kuni nad sundimise läbi ja vastu enda tahtmist peavad

andma selleks oma nõusoleku. Sellega viiakse talupojad, kes raskete aastate ja sõja tõttu on [juba] niigi äärmiselt nõrgestatud, nüüd niisugusesse olukorda, et nende perede kaotamise pärast peab niihästi nende enda [töö] kui ka mõisategu seisma jääma ja järelikult põllud harimata. Kuna siis värbajad tema kuningliku majesteedi poolt väljaantud värbamisplakatit, mille järgi nendel on lubatud värvata ainult vabadikke, laiendavad nii kaugele, et nad vabadikkude asemel võtavad 1) neid talupoegi, kes on Järvamaalt ja Virumaalt oma [talu]maadelt ära aetud ja [sõjaohu eest] siia pääsenud; 2) ka neid, kes selle sõja tõttu on ilma jäänud oma rakenditest ja asuvad veel maal; 3) neid, keda nälja-aastatel on ülal peetud rüütelkonna poolt, ja [kes] on saanud pärisorjadeks vastavalt tema kuningliku kindralkubermangu [valitsuse] plakatile,[2] [ja] 4) isegi pärisoriseid sulaseid, kes teenivad talupoegade juures oma teenistusaasta jooksul; [ja kuna nad peale selle] niisuguse värbamise juures panevad toime ka igasuguseid röövimisi ja pressivad sunniviisil vaestelt talupoegadelt endale [välja] ülalpidamist, olgugi et [nende salgad] on tihtipeale 20—30 meest tugevad[3], see aga maad ülimal määral koormab, siis palub tema ülisuursugune ja kõrgesti sündinud rüütelkond maa ka selles suhtes [oma] kaitse alla võtta, selle vastu tõsiseid abinõusid kasutada ning niisugune talitusviis karmi ja mõõdapääsmatu karistuse ähvardusel kõigil ja igaühel ülemuslikult ära keelata. Nõnda loodab rüütelkond, et nende poolt 1705. a. selles asjas esitatud kaebuse peale teie kõrgesti sündinud ekstsellentsi [poolt] antud heasoovlik lubadus[4] võiks tõepoolest nendele kasuks tulla, ja et kui värbamise pärast tüli peaks tekkima, siis see saaks lahendatud mitte nende sõjakohtute ees, kes tihtipeale ise on [asjast] huvitatud, vaid erapooletu kohtu poolt.[5] [...] [a]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 754, l. 351—354. Originaal saksa keeles.

[a] Järgnevates väljajäetud punktides puudutatakse aadlile määratud makse, maksuvõlgu, ratsateenistust jm. küsimusi.

[1] Vt. dok. 16 ja 22.

[2] Suure nälja aastail (1695—1697) kaotasid need mõisnikud, kes talupoegi ei abistanud leivaviljaga, õiguse põgenenud talupoegadele ja viimased muutusid pärisorjadeks selle mõisniku juures, kes neid viljaga toetas.

[3] Vt. dok. 25.

[4] Oma vastuses nimetatud kaebusele teatas Eestimaa viitsekuberner W. A. Schlippenbach 8. veebruaril 1705, et edaspidi piirdutakse värbamisel ainult surma või muul teel väeosadest väljalangenud meeste asendamisega uutega (ENSV RAKA, f. 854, nim. 3, s.-ü. A II 5, l. 17—18).

[5] Kaebuse peale antud Eestimaa viitsekuberneri resolutsioonis 13. märtsist 1707 on lubatud tragunid ümber majutada teistesse kihelkondadesse, vastutusele võtta vägivallatsevaid värbajaid, noomitakse aga ka Eestimaa aadlit, et see ei anna välja desertööre (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 146, l. 139).

Nr. 25

VÄRBAJATE OMAVOLITSEMINE PATKÜLA MÕISAS

Sama mõisa valdaja C. E. Freitagi palvekiri Liivimaa Eesti distrikti majandusasehaldurile

Saadud 22. jaanuaril 1709

Kuidas värbajad talupoegadega maal ümber käivad, ei ole võimalik küllaldaselt kirjeldada, ja see on juba kahjuks igaühele teada.[1] Nüüd on seda hakanud tegema ka härra leitnant Max härra kindralmajor Skytte rügemendist, kes, rääkimata muust omavolist, majutas minu talupoja Nappast Jahni juurde 5 nädalaks 30 meest ja laskis talupoja laostada, kuna ta seal ka ise 2 hobust heintega ülal pidas ja talupojale selle eest midagi ei andnud. Mitte ainult, et ta on talupoegi kokku ajanud selleks, et nad temale küüti peavad minema, kuigi neil ju ilma selletagi tuleb palju küüdis käia, vaid hiljuti söandas ta ka minu isiklikke hobuseid ja minu valitseja hobuse omavoliliselt küüti võtta. Nii olen sunnitud siinjuures kõrgesti sündinud härra kuningliku asehalduri poole pöörduma ja teda kõige alandlikumalt paluma korraldus teha, et niisuguse omavoli eest vajalikult karistataks ja nimetatud leitnant ka seega oma kuritegude eest vastutusele võetaks.

Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 320, l. 26. Ärakiri saksa keeles.

[1] Vrd. dok. 22.

Nr. 26

EDASISE VÄRBAMISE VÕIMATUSEST EESTIMAAL MAA INIMESTEST LAGEDAKSJÄÄMISE TÕTTU

Eestimaa kindralkuberneri kiri kindralmajor J. A. Clodt v. Jürgensburgile

15. veebruaril 1709

Härra kindralmajori kirja 30. möödunud kuu [päevast] andis mulle eile major Rosen küll üle;[1] sellest nägin, mis nimetatud major Rosen on härra kindralmajorile teatanud, [nimelt] et siin olevat veel mehi saadaval. Sellepärast siis nõuab härra kindralmajor oma rügemendi komplekteerimiseks, et ma selleks annaksin oma nõusoleku. Selle peale ma ei saa jätta härra kindralmajorile ametlikus vastuses teatamata, et maa siin vaenlase rohkete sissetungide läbi inimestest väga tühjaks on jäänud ja selle harimiseks on rahvast suur puudus. Peale selle [peab] ka siinne garnison nende [kohalike inimeste] hulgast oma nekrutid võtma, ja eriti Lieveni rügement, mis, nagu härra kindralmajorile on teada, on laostatud[2] [ja] peab end selle maa arvel jälle jalule seadma. Seepärast ei saa siin lubada mingisugust edaspidist värbamist ilma

maa laostamiseta, vaid härra kindralmajor arvaku heaks seal- [samas] ja Riia kubermangus[3] end meeskonnaga varustada.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 109, l. 16. Mustand saksa keeles.

[1] Kirja pole leitud.
[2] Rügement purustati Vinni lahingus 15. aug. 1708.
[3] S. o. Liivimaa kindralkubermangus.

Nr. 27

VARDI MÕISA TALUPOJA VIRUTAMAA JAANI KAVATSUSEST LASTA END NÄLJA PÄRAST SÕJAVÄKKE VÄRVATA

Eestimaa kindralkuberneri kiri Liivimaa Eesti distrikti majandusasehaldurile
11. märtsil 1709

Neil päevil tuli keegi Vardi talupoeg nimega Wirrotamah Jahn, kes on kahepäevamees,[1] ja tahtis end kapten Andresseni juures härra krahv ning ooberst Mellini rügementi värvata lasta, sest tal on leivapuudus ja proua rittmeister von Tirol ei saa teda abistada, sest et ta [pr. v. Tirol] peab tulevasest lihavõttest mõisast lahkuma. Ma ei ole küll veel praegu [seda] meest kui soldatit tahtnud sisse kirjutada lasta, kuni ma sellest enne härra asehalldurile olen teatanud, kas ta, kuna ta mõisa sellest eelolevast lihavõttest üle võtab, talupojale laenuandmiseks ei suvatseks korraldust teha. Sest see talupoeg kinnitab, et vastasel [korral] veel paljud teised samast mõisast haaravad [kinni] sellest äärmisest [võimalusest], enne kui nad nälga surevad, ja siinsest kuninglikust magasinist ei saa neid mitte peotäiegagi aidata, kuna siin ei ole mingit tagavara. Kapten Andressenile aga ütlesin, et ta annaks talupojale natuke laenu, kui härra asehalduri poolt talle seda ei tasuta, siis ei võiks talle selle mehe värbamist keelata, kuna see ju muidu mõne teise [värbaja] juurde läheb. Ootan sellele härra asehalduri kõige kiiremat vastust.[2]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 109, l. 21—22. Mustand saksa keeles.

[1] S. o. talupoeg, kes pidi tegema mõisale 2 päeva rakmetegu nädalas.
[2] Nälg oli varemgi värbajatele suureks abiks talupoegade püüdmisel. Värbajad eelistasid seetõttu oma tööd teha kevaditi, mil näljahäda talurahvast kõige enam pigistas (vt. ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 678, l. 143). 1709. a., kui näljahäda muutus talupoegade seas üldiseks, esines juba üsna tihti nälja tõttu sõjaväkke minemist (vt. ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 148, l. 385—387).

b) Maamiilits

Nr. 28

MAAMIILITSA MOODUSTAMISEST EESTIMAAL

Kindralkuberneri plakat

14. jaanuaril 1701

Kõikidele ja igale Eestimaa herstogkonna [1] elanikule olgu käesolevaga ühes sõbraliku tervitusega teatavaks tehtud. Et tema kuningliku majesteedi truud alamad ja elanikud nendes Eesti- ja Liivimaa provintsides pole mitte ainult eelmise sõja segaduste ajal [2] omal [nahal] suurte kahjudega tunda saanud, kuidas vaenlane kindlustamata maa-aladel ja piiride ääres asuvatel aladel enamalt jaolt väikeste ja tillukeste salkade abiga, kohtamata iseäralist vastupanu, rüüstas ja põletas, vägivaldselt tappis ja riisus, vaid [nad] peavad ka nüüd (mida tuleb kahetseda), praegustel rahututel sõjaaegadel, seesugust [asja] tunda saama ja välja kannatama. Seepärast on tema kuninglik majesteet, meie kõige armulikum kuningas Laiusel 10-ndal selle kuu päeval siia kirjutanud ja käskinud, et nii suure õnnetuse ärahoidmiseks moodustataks maalt teatud valiku alusel väeosa, mis koosneb talupoegadest, käsitöölistest ja teistest elanikkudest. See valitud väeosa võiks mitte ainult vaenulikke salku varitseda ja kinni pidada, vaid ka peetava sõja ja tõsise hädaohu korral tema kuningliku majesteedi armeega ühineda ja [sellega] kaasa minna. Nõnda ja [ka seepärast], et kõrgesti nimetatud kuninglik majesteet on sõnaselgelt käskinud, et iga ratsateenistuse pealt tuleb välja anda 10 talupoega, ja nimelt niisuguseid, kes on mitte ainult head laskjad ja kes oskavad sõjariistadega ümber käia, vaid kellel on ka mingit vara ja valdusi [3], sest sulastega ja muu lahtise rahvaga ei tule rehkendada, kuna neid ei saa usaldada, sest nad sagedasti deserteerivad ja ära põgenevad. Käesolevaga antakse see [käsk] seesugusel kujul avalikult teada igaühele, kes maal elab, et nad annaksid maa kaitsmiseks ilma kõige vähemagi viivituseta [igalt] ratsateenistuselt ülalnimetatud 10 kõlblikku talupoega, kes tuleb siin maal nelja kreisi järgi ka nelja ossa jaotada ning viibimatult vajalike ohvitseridega ja allohvitseridega varustada. Selle järgi peavad järelikult kõik ja igaüks, kellesse see puutub, sõnakuulelikult talitama.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 178—179. Originaal saksa keeles. Osaliselt avaldatud «Eesti NSV ajaloo lugemikus», I kd., lk. 226.

[1] S. o. Eestimaa kindralkubermangu.
[2] Siin on mõeldud 1656.—1661. a. Vene-Rootsi sõda.
[3] S. t. adratalupoegi e. taluperemehi. Tegelikult hakati maamiilitsat komplekteerima siiski peamiselt talusulastest (vt. dok. 35, 36 ja eessõna, lk. 10).

Nr. 29

TALUPOEGADE KOHUSTUSEST TEHA MÕISALE ABITEGU MAAMIILITSASSE MEHI ANDNUD TALUDE EEST

Eestimaa kindralkuberneri plakat

29. jaanuaril 1701

Kuigi 22. selle [kuu] päeval on ülemalt poolt välja antud plakat [1] igalt ratsateenistuselt nõutud 10 talupoja võtmise kohta, et neid, niikaua kui nad on sõjaväeteenistuses ja ära oma kodudest, tuleb selle eest vabastada abiteoliste ehk nn. abivaimude andmisest. Siiski, pärast seda kui siia jõudis pärale tema kuningliku majesteedi järgmise sisuga kõige armulikum käsk 23. selle kuu päevast, et talupojad, kes jäävad koju, nende töö, kes lähevad teenistusse, omavahel peavad ära jagama sel viisil, et midagi seepärast ei jääks tegemata,[2] silmas pidades, et on õiglane ning sünnis, et need, kes kasutavad kaitset ja julgeolekut, selle eest abistavad ja toetavad neid, keda kasutatakse kaitseks, ja kes seetõttu ei kannataks kahju. Niimoodi saab ülalmõeldud ülemalt poolt väljaantud plakat käesolevaga sel viisil kuulutatud ja seletatud, et igaüks kõige kohusetruumalt ja sõnakuulelikumalt peab käima selle järgi, nii et kõik töö maal nii enne kui ka pärast takistamatult tuleb ära teha. Seda kõike peavad kirikuõpetajad talupoegadele selgesti ja korduvalt teatavaks tegema.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 182—183. Trükis saksa keeles. Avaldatud «Eesti NSV ajaloo lugemikus», I kd., lk. 226—227.

[1] ENSV RAKA, f. 1187, nim. 2, s.-ü. 385, l. 15 ja 18.

[2] Nagu ilmneb kuninga sellisest korraldusest, ei leppinud Rootsi keskvõim sellega, et maamiilitsa näol talupoegadele pandud lisakoormis mingil määral kahjustaks mõisate sissetulekuid.

Nr. 30

RATSAMEESTE ANDMISEST MAAMIILITSASSE JA MAAMIILITSA SÕDURITE VARUSTAMISEST

Eestimaa kindralkuberneri plakat

16. veebruaril 1701

Pärast seda, kui on teada antud igale ja kõigile siin Eesti[maa] hertsogkonnas,[1] mida tema kuninglik majesteet, meie kõige armulisem kuningas, on soovinud ja käskinud [maamiilitsa] valiku teostamise kohta maalt,[2] avaldatakse vajalikuks teadmiseks veel järgmist. 1. Et talupojad, kellel on kuulipüsse, need kaasa võtaksid ega varjaks neid mingil juhul.[3] 2. Et iga kahe jalamehe asemel antaks üks [mees] hobusega traguniks, ometi nii, et igast kreisist peab välja minema mitte enam kui 60 [ratsameest], kellel peavad

olema sadulataskud, nahksadulad ja talupojasaapad. 3. Et nad võtaksid kaasa leiba kolmeks nädalaks, ja 4. Et neil, kes jala[mehed] on, oleksid olemas kingad ja ranitsad.[4] Mille järgi siis need, kellesse see puutub, talitama peavad.

ENSV RAKA, f. 1187, nim. 2, s.-ü. 385, l. 30—31. Trükis saksa keeles.

[1] Vt. dok. 28, komm. 1.
[2] Vt. dok. 28.
[3] Tollal kehtis talupoegadel tulirelvade kandmise keeld.
[4] Maamiilitsa sõdurite varustamine riietusesemetega jms. toimus talupoegade kulul. Vt. dok. 3 ja 5.

Nr. 31

MEESTE MAAMIILITSASSE SAATMISEST JA SINNA MEHI ANDNUD TALUPEREDE VABASTAMISEST MÕISATEOST

Liivimaa kindralkuberneri patent

24. aprillil 1701

Tema kuningliku majesteedi kõige armulikum käsk maamiilitsa asutamiseks on juba tehtud teatavaks mitmete patentidega,[1] selleks et saaks seda nüüdse sõja ajal kasutada tema kuningliku majesteedi teenimiseks ja maa kaitsmiseks. Kuna nüüd iga [mõisavaldaja] niihästi iseenda kui ka omaste pärast, iseäranis temale alluv maarahvas, temale omasest truualamlikust kohusetundest tema kuningliku majesteedi vastu ja [temal] olevast vajadusest ning kohustusest on heameelega valmis kaitsma oma isamaad, nagu vähegi võimalik, nii ülekohtuste vaenlaste sissetungi vastu, siis on kõige kõrgeaulikum kuninglik majesteet väga armulikult käskinud jagada maamiilits teatud pataljonidesse ja kompaniidesse, määrata [komplekteerimiseks ja ülalpidamiseks] igale nendest teatud kihelkonnad ja mõisad ning järelikult seada need meeskonnad heasse korda ja vormi. Käesolevaga tehakse see [korraldus] kõigile ja igaühele teatavaks ja ühtlasi nõutakse selle avaliku patendi põhjal juuresolevas lisas üksikasjaliselt loetletud kuninga- ja aadlimõisate valdajatelt, et nad määratud mõisatest proportsionaalselt adramaade arvule võetavad mehed, 10 meest 15 adramaa pealt, sakslaste, käsitööliste ja vabadikkude, kui ka sõjariistadega varustatud ja kaitsevõimeliste talupoegade näol[2] annaksid keeldumata välja selleks määratud ohvitseridele, kes on juba varustatud tema kuningliku majesteedi kõige armulikumate volitustega, ja laseks [nad] vasturääkimata paigutada ohvitseride poolt määratud kogumiskohta selleks, et nad kuni edaspidise korralduseni saaksid hea sõjalise väljaõppe. Siinjuures kinnitatakse talupoegadele tema kuningliku majesteedi nimel veel kord, et need, kes niiviisi välja lähevad, et lasta end pruukida maamiilitsas, peavad sellest ajast peale, kui nad on sisse kirjutatud kompaniide

nimekirjadesse, olema vabastatud igasugusest mõisateost. Nii keelatakse rangelt kõikidele ja igaühele, niihästi päris- ja pandihärradele kui ka [mõisa]rentnikele ühes valitsejatega ühtegi niisugust maamiilitsasse kuuluvat soldatit kuninga- ja aadlimõisates mõisateol kinni pidada või [selleks] sundida, vaid tegu tuleb tema kuningliku majesteedi kõige armulikuma käsu järgi seniks ära jagada teiste talupoegade vahel, kes ei lähe maamiilitsasse. Igaüks saab selles oma kõige truualamlikumat valmisolekut, kohusetunnet ja sõnakuulelikkust nägema ning peab oma südameasjaks tegema kaasa aidata viimse võimaluseni vara ja verega tema kuningliku majesteedi kõige truualamlikumale teenimisele ja maa õiglasele kaitsmisele nii pealetikkuva [ja] ülekohtuse vaenlase vastu, kes ei karda talitada kõige suurema barbaarsuse, metsikuse ja julmusega.

Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente 1696—1703, gesammelt und geordnet v. C. F. W. Goldmann, TRÜ Teaduslik Raamatukogu, Estica, A. 279—218. Trükis saksa keeles.

[1] Maamiilitsa moodustamist ja maamiilitsasse mehi andnud taluperedele soodustuste andmist käsitlesid Liivimaal 17. ja 31. jaanuaril 1701 väljaantud patendid Goldmann, Livländische Patente).

[2] Maal elavad saksa soost möldrid, kõrtsmikud, valitsejad jt. määrati maamiilitsasse allohvitserideks. Eestlased teenisid maamiilitsas (peale mõne üksiku erandi) lihtsõduritena. Vrd. dok. 33.

Nr. 32

MAAMIILITSA KÕLBMATUSEST VÄLIVÄES KASUTAMISEKS

Väljavõte ooberst W. A. Schlippenbachi kirjast Liivimaa kindralkubernerile Kirumpää, 8. septembril 1701

[. . .] [a] Maamiilitsaga tuleb vähe või üldse mitte arvestada, enamasti ei ole [sellest] veel head olnud; needki vähesed, kes minu hoole läbi kokku on aetud, on Alūksne juures juba näidanud, et nad ei oota tuleandmist tõsiselt ära, ja nõndaviisi on neist vähe abi loota. Üldse tahan ma end kaitsta vastutuse kandmise eest, kui regulaarse sõjaväe poolt hädavajaliku kaasabi puudumise tõttu ma ei suuda vajalikult [maad] kaitsta, kui vaenlane peaks ette võtma sõjakäikusid sügavamale maa sisse. Ootan selle kohta heakskiitvat resolutsiooni.[1] [. . .][a]

Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 281, l. 45—46. Originaal saksa keeles.

[a] Dokumendi ärajäetud osades räägitakse sõjategevusest Kagu-Eestis.

[1] Nagu selgub ühest dokumendi ärajäetud osast, tahtis W. A. Schlippenbach saada abiväge Riia garnisonist.

Nr. 33

MAAMIILITSASSE ILMUMATA JÄÄNUD MEESTE VARUSTAMISEST JA KOHALETOIMETAMISEST

Eestimaa kindralkuberneri plakat

7. novembril 1701

Iga truu alam mäletab kõige sõnakuulelikumalt, kuidas avalikkude plakatite kaudu on juba ammu ülemuslikult teada antud, et maamiilitsast puuduvad mehed pidi 29. oktoobriks rügemendile, kuhu nad kuuluvad, üle antama, mida aga seniajani pole toimunud. Seesuguse hooletuse pärast on nüüd härra ooberst ning maanõunik Herman von Fersen olnud sunnitud välja saatma ühe Bistrami nimelise kapteni, kes peab ära tooma mitte ainult nimetatud puuduolevad, vaid ühtlasi ka paremad mehed kõlbmatuse pärast väljalangenute asemele, samuti ka väejooksikud. Pärast seda, kui nimetatud kapten on endast siinse kuningliku kindralkubermangu [valitsuse] juures ette kandnud ja ülemuslikku abi palunud, tahan ma käesolevaga veel kord igaühte, kellesse see puutub, oma ameti poolest ülemuslikult manitseda allpool nimetatud mehed sealsamas kirja pandud mõisatest [1] selle novembrikuu 30. [päevaks] tingimata marsivalmis olukorras Märjamaale üle anda, ja nimelt seesugusel viisil, et igal mehel oleks kaasas oma vajalik varustus ja [padruni]tasku [2], ka 14 päeva toidumoon. Siinse kuningliku kindralkubermangu [valitsuse] poolt on välja antud ka karm käsk tema kuningliku majesteedi nimel, et niihästi väikelinnades kui ka mõisates elavaid saksa soost elanikke tuleb kasutada allohvitseridena. Nõnda saadetakse seepärast kõikidele ja igale pärishärrale, [mõisa]rentnikule ja teistele, kellesse see veel puutub, selline ülemuslik käsk, et nad neid, keda nimetatud kapten vastavalt kinnitatud nimekirjale allohvitserideks välja valib, oma sõnakuulmatuses ja kangekaelsuses ei kaitseks ega toetaks.[3] Pigem aidaku nad kaasa selleks, et need oma nõutavat kohustust täidaksid ja end sõnakuulelikkudena näitaksid, et ka alevike elanikud ei saaks ennast sellest kohustusest vabaks teha; ja et siin jälle ükski erand aset ei leiaks. Vastasel korral, kui pärast selle avaldamist seda ülemuslikku käsku kindlaksmääratud tähtajaks ei peaks olema nõutaval määral täidetud, antakse härra ooberstile sellega vabadus mitte ainult mõisatest ja alevikest mehi võtta ja neid nõutaval määral karistada lasta, vaid [ta võib] peale selle niisuguses asjas siia saata nimekirja nende kohta, kes temale selleks ei ole abi andnud, et nende vastu hiljem fiskaalne kaebus tõstetaks ja [neid] lastaks ärateenitult karistada.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 276. Trükis saksa keeles.

[1] Mainitud mõisate nimekirja pole leitud.
[2] Vt. dok. 30, komm. 4.
[3] Vt. dok. 118 ja 121.

Nr. 34

DESERTEERIMISE TÕTTU HÕRENENUD MAAMIILITSA TÄIENDAVAST KOMPLEKTEERIMISEST UUEL ALUSEL NING VÄEJOOKSIKUID VARJAVATE TALUPOEGADE KARISTAMISEST IHUNUHTLUSEGA

Liivimaa Eesti distrikti majandusasehalduri patent

19. mail 1702

Oleks võinud küll arvata, et [sõja]meeste [omavoliline] deserteerimine ja ärajooksmine maamiilitsast on seisma pandud mitmel korral väljaantud kindralkubermanguvalitsuse patentidega, iseäranis käesoleva aasta 6. jaanuari [patendiga]. Paraku peab siiski kõige suurema pahameelega nägema ikka veel sissetulevatest kaebustest, et niisugune omavoliline lahkumine kipub üha enam ja enam maad võtma, nii et pataljonid ja kompaniid jäävad sagedase äramineku tõttu tunduvalt nõrgemaks ja hõredamaks. Niisugust asja saab sallida seda vähem, et tema kuninglik majesteet on alles hiljuti kõige tõsisemalt käskinud kõige armulikuma reskripti läbi 10. aprillist k. a. ajada võimalikult kiiresti välja mitte üksi need mehed, kes on jäänud ilmumata maamiilitsa kohta antud esimese korralduse peale, vaid peale selle ka täiendada ja asendada lahingute läbi või muudel [põhjustel] tekkinud kaotused tublide kõlblike meestega, varustada nad seal, kus [riided kandmisest] läbi kulunud, uute riiete ja riidevarustusega heakskiidetud vormi kohaselt, viia [nad] õigele järjele ning hoida neid sellel. Nõnda ei saa talitada teisiti, kui teha see tema kuningliku majesteedi kõige tõsisem tahe teatavaks kõikidele ja igale kuninga- ning aadlimõisa valdajale ja sealjuures nõuda, et iga valdaja otsib hoolega üles tema käes olevas mõisas ilma passita ja ohvitseri kirjaliku loata [1] kojutulnud maamiilitsa soldatid, kes on ilmunud talupoegade juurde või end ära peitnud, ja annab [nad] jälle välja pataljonile või kompaniile, kuhu nad kuuluvad. Samal viisil peavad [mõisavaldajad] välja andma [need] mehed, keda üks või teine ei peaks veel olema välja andnud, ja 4 nädala jooksul vasturääkimata saatma surnute ja muul viisil väljalangenud meeste asemele teised kõlblikud mehed neisse pataljonidesse või kompaniidesse, kuhu nad kuuluvad, või välja andma ohvitserile, kes selleks [desertööride püüdmiseks] määratakse. Peale selle tuleb mõisas 10 paari vitstega karmilt nuhelda niihästi ärakaranud maamiilitsa soldatit, kui ka seda, kes on andnud peavarju niisugustele inimestele ja pole neid mõisasse mitte üles andnud, vaid on [neid] teadlikult enda juures salaja varjanud või peitnud, jätmata ära lisaks sellele sõjaseadustikuga väejooksikutele määratud ja kompaniide juures eraldi kantavat karistust.[2] Samal kombel tuleb nõuda kõikidelt [mõisa]valdajatelt ja [-]valitsejatelt, et nad laseksid iseäranis suure usinusega järele uurida ja välja otsida, missugused võõrad mehed ja maamiilitsa soldatid võiksid viibida nende all olevate talupoegade juures. Need tuleb samuti kinni võtta ja ühes nendega, kes neile

peavarju on andnud ega ole neid üles andnud, karmilt nuhelda ülalnimetatud määral — igaühte 10 paari vitstega — ja siis kõikidest mõisatest ja nende aladelt võimalikult kiiresti minema kihutada ning nende oma kompaniidesse toimetada. Peaksid mõned talupojad olema nii kergemeelsed, et nad rohkem kui üks kord julgevad anda ulualust niisugustele väejooksikutele ja neid varjata, siis tuleb karistust suurendada, ja nimelt nuhelda [neid] teine kord 15 paari, kolmas kord 20 paari vitstega ja nõnda edasi proportsionaalselt kuriteo kordumiste arvuga. Peaksid ka maamiilitsa ohvitserid ilmuma mõisatesse põgenenud või kadumaläinud maamiilitsa soldateid välja nõudma, [siis] tuleb nendele sõnakuulelikult anda igasugust vajalikku ja mõjuvat abi puuduvate meeste tabamiseks ning tagasisaamiseks, kui [mõisa]valdajad ei taha vastasel korral maksta 20 riigitaalrit trahvi iga mehe eest, keda nad peavad seadusevastaselt kinni või tõrguvad abi andmast nende väljaandmiseks. Selleks et maamiilitsa korraldus saaks õigemini ja paremini sisse seatud, on otstarbekohane jagada iga mõisaala nii paljudeks roodudeks, kui sealt adramaade arvu järgi peab [maamiilitsasse] minema soldateid, [ja] sellisel viisil, et iga roodu jaoks määratakse proportsionaalselt vastav arv talusid.[3] Need talud oleksid kohustatud ühiselt hoolitsema nii soldati korrapärase andmise, kui ka [tema] vajaliku varustamise eest sel kombel, et nad seda [kohustust], mida seni üks või teine talu on pidanud üksinda keeldumata täitma maamiilitsasse antud soldatite heaks, [edaspidi] oleksid kohustatud kandma proportsionaalselt talude suurusele. Selleläbi peab siis tema kuningliku majesteedi kõige armulikuma käsu järgi ära jääma vabastamine mõisateost, mida [seni] on kasutanud need talud, kes üksinda on andnud ja varustanud maamiilitsa soldateid. Igaüks peab endale võtma kohustuse tema alla kuuluvalt mõisaalalt puuduvad, deserteerinud või muul kombel kaduma läinud mehed ühes juurdekuuluva varustusega maamiilitsale selleks määratud ajaks kindlasti üle anda ning pataljoni ja kompaniisse saata. Sõjaväkke võetud maamiilitsa soldat muutub seda enam sõnakuulelikuks, teised aga, kes koju jäävad, on seda enam valmis selleks kaasa aitama, sest tema kuninglik majesteet on kõige armulikumalt arvanud ülejäänud talupojad, peale igalt ratsateenistuselt võetava 10 mehe, maa harimiseks ja armee teenimiseks[4] koju jätta. Selle järgi peab talitama igaüks, kellesse see puutub.

*

See korraldus saadetakse [nii] mõisast mõisasse, kui ka loetakse vähemalt iga kuu üks kord [kiriku]kantslist ette, et [seda] iseäranis talupoegadele, kellesse see puutub, nende keeles arusaadavalt teatavaks teha.

Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente 1696—1703, gesammelt und geordnet v. C. F. W. Goldmann, TRÜ Teaduslik Raamatukogu, Estica, A. 279—218. Trükis saksa keeles.

[1] Massilise deserteerimise tõkestamiseks keelati sõduritel ilma vastava kirjaliku loata (passita) lahkuda oma sõjaväeosa juurest.
[2] Vt. dok. 38 ja 40.
[3] S. o. ühe roodu moodustasid talud, mis pidid välja panema ning varustama ühe maamiilitsa sõduri.
[4] On mõeldud sõjaväe varustamist hobumoona, riietuse, küütide jms.

Nr. 35

EESTIMAA MAAMIILITSA ARVULISEST SUURUSEST JA SELLE EDASISE KOMPLEKTEERIMISE RASKUSEST MAA INIMESTEST TÜHJUMISE TÕTTU

Anonüümne kirja kavand Rootsi kuningale [1]

Rakvere, 18. augustil 1703

Teie kuninglik majesteet on möödunud märtsikuul järele pärinud Eestimaa maamiilitsa ja eriti kõige armulikumalt minu hoolde usaldatud rügemendi ettevõetava komplekteerimise kohta, millest siinne kuninglik kindralkubermangu [valitsus] siis ka on kirjutanud.[2] Et aga nüüd ei ole selle kohta veel saadud kõige armulikumat resolutsiooni, ja niisugust komplekteerimist ei saa enne lõpule viia, kui ühe või teise seejuures ettetuleva takistuse kohta minule [on] teatavaks tehtud teie kuningliku majesteedi kõige armulikum tahe, et ma võiksin jääda vabaks igast vastutusest, juhul kui maa [laostumine] peaks tema kuninglikule majesteedile kahju tekitama. Nii leian ennast olevat kohustatud, arvesse võttes minu vandetõotust ja kõige truualamlikumat kohustust, teie kuninglikule majesteedile sellega kõige alandlikumalt ette kandma, et tervel Eestimaal on 8296 adramaad, kui kõik maa on asustatud. Sellest on Harju maakonnal 2831 31/48 adramaad, ja [ta] peaks vastavalt tema kuningliku majesteedi kõige armulikumale korraldusele iga $1^1/_2$ asustatud adramaa pealt andma ühe mehe, seega 1886 meest. Siiski ei ole sellest maakonnast ilmunud mitte rohkem kui 1300 meest; ülejäänud [adramaad] olid juba tol korral tühjaks jäänud. Viru maakonnal on 2181 29/48 adramaad: oleks pidanud käsu järgi andma 1454 meest. Kuna aga 4 kihelkonnas [kokku on] 450 adramaad vaenlase poolt täiesti laastatud ja maha põletatud [3] ning ei suuda ühtki meest välja saata, lisaks sellele juba esimese nõudmise ajal [4] on leitud 600 tühjaks jäetud adramaad ilma nimetatud nelja kihelkonnata, [siis] ei ole järelikult võimalik nõuda rohkem kui 750 meest ühes tragunite hobustega. Ka praegu on vakuraamatutest näha, et pärast seda on jälle ligi 400 adramaad tühjaks jäänud ja ülejäänud [adramaad] meestest nii paljaks tehtud, et ainult peremees üksinda, vähe aga neid, kellel veel sulane või täiskasvanud poeg alles on.

Järva maakonnale kuulub ülalnimetatud adramaade arvust $1200^1/_{10}$ adramaad, mis teevad välja 800 meest. [Sealt] pole aga tol korral samuti mitte rohkem kui 500 meest saadud. Üle-

jäänud [adramaad] on olnud tühjad. Ka Lääne maakonnal on adramaid 2083, mille pealt tuleks anda, kui need [kõik] oleksid asustatud, 1388 meest. Nõnda ei ole aga saadud rohkem kui 900—1000 meest, sest võrdselt teiste maakondadega [on ka siin] juba nii palju adramaid tühjaks jäetud niihästi ammust ajast kui ka veel iga päev. Peaks nüüd hakatama sellise olukorra puhul talupoegadelt nekruteid võtma ja nende sulaseid välja nõudma, siis ei ole võimalik mõisas mingit tööd teha. Ka ei ole teised [talupojad], kes kuuluvad roodu,[5] võimelised oma maad, nagu kord ja kohus, harima, [veel] palju vähem harima teiste poolt adramaad,[6] mille pealt mees on välja läinud, või mõisale nõutavat tegu tegema veoloomade, nagu hobuste ja härgade, ning [samuti] sulaste puudumisel, kuna mitte üksi värbamiste intensiivsus ja rohkus, vaid ka maamiilitsa kokkukutsumised on maa täiesti lagedaks teinud teenijarahvast ja sulastest. Kui aga võetakse ainult peremehi (ka paljudes ja enamikus roodudes on üksnes peremehed), siis peaks pool adramaad jääma paratamatult sööti, kust siis ka edaspidi ei ole loota ei kontributsiooni, tegu ega küüti. Ka on tegelikult suur hulk soldateid, kellel pole enam roodutalupoegi, vaid [viimaste] maa on tühjaks jäänud. Kuna nüüd teie kuninglik majesteet sellest näeb, et [juhul] kui komplekteerimist peaks korraldatama esimese [maamiilitsa] kokkukutse järgi, kannataksid tema kõrguse huvid suurt kahju, siis palun ma kõige alandlikumalt anda minule niihästi kõige armulikum käsk, kuidas mul tuleb selles [asjas] talitada, kui ka kõige armulikumalt otsustada juurdelisatud kõige truualamlikuma märgukirja üle, kuna ma ei soovi midagi rohkem kui tõendada, nii nagu see inimese võimuses on, andumust ja truudust, mis mul on teie kuningliku majesteedi teenimiseks.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 756, l. 202—203. Originaal saksa keeles.

[1] Kiri on kirjutatud Eestimaa rüütelkonna sekretäri käega ja on koostatud ühe Eestimaa maamiilitsa rügemendi ülema poolt. Tõenäoliselt on kirja autoriks kas Järva rügemendi ülem O. Rehbinder või Viru rügemendi ülem W. H. Hastfer.
[2] Kirju pole leitud.
[3] Ida-Virumaa sai sõjategevuse tagajärjel kannatada kõige rohkem.
[4] S. t. maamiilitsa loomise ajal 1701. a. kevadtalvel.
[5] Vt. dok. 34, komm. 3.
[6] Pool adramaad oli tollal üheks kõige sagedamini esinevaks talusuuruseks Eestimaal.

Nr. 36

TALUPOEGADE MAAMIILITSASSE SAATMISEST

Eestimaa kindralkuberneri plakat

7. märtsil 1708

Härra parun ning ooberst Bogislaus von der Pahlen on minule sisse andnud nimekirja mõisatest, mis 1701. kuni 1704. aastani

kaasa arvatud on [maamiilitsasse] nõutud sulaste soldatiks andmisel[1] võlgu jäänud. Kuna nende mõisate hulgas on ka . . .[a] mõis, mille kohta nimekiri seisab teisel leheküljel, siis annan ma sellega . . .[a] oma ametliku ja ülemusliku korralduse, et ta selle 14 päeva jooksul [selle] kättesaamisest [arvates] . . .[a] üle annaks, et seepärast ei oldaks sunnitud tegema teistsugust korraldust.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 36, l. 299. Originaal saksa keeles.

[a] Tühjaks jäeti tekstis kohad, kuhu tuli märkida mõisa ja selle valdaja nimed ning nõutavate maamiilitsa sõdurite nimed või nende arv.

[1] Vrd. dok. 28—35.

Nr. 37

LESNAJA LAHINGUS PURUSTATUD SAAREMAA MAAMIILITSA PATALJONI TAGASIPÖÖRDUNUD SÕDURITE ARVELEVÕTMISE KOHTA

H. Stegelingeni kiri Liivimaa kubernerile.

Kuressaare, 27. veebruaril 1709

Tema kuningliku majesteedi, meie kõige armulisema kuninga tahe ning käsk [on], et kõik need ohvitserid ja alamväelased, keda leitakse olevat tagasi pöördunud lahingust, mida väga kõrgesti sündinud härra kindral ning kuberner pidas vaenlasega Lesnaja juures,[1] tuleb kui väejooksikud kinni võtta ja ette võtta vajalik uurimine. [Sellest] sain ma teada kõrge härra kindrali ning kuberneri eile posti teel saabunud kirjast 22. selle kuu päevast. Selle peale tuleb ametlikult vastata, et Saaremaa maamiilitsa pataljonist pole küll ühtki ohvitseri peale nimetatud kokkupõrgete tagasi tulnud[2] ega ole saadud mingit kindlat teadet (peale härra ooberstleitnant Sackeni enda isiku), kui palju neist on langenud või alles jäänud ning vangi võetud. Kuid siia on saabunud küll mõned üksikud maamiilitsa soldatid, kelle arvu pole siiski tänapäevani teada saadud.[3] Sel põhjusel saadan ma nüüd kubermanguvalitsuse ülesandel maal käsu ringi, et siinsed mõisaomanikud päriksid kõige hoolikamalt järele, kes on teenistusse antud maamiilitsa soldatitest koju tulnud, ning toimetaksid need [soldatid] ühel teatud päeval linna, sest tahetakse nende kohta nimekiri ära saata, ning hoiaksid neid [soldateid] vahi all edasise korralduseni. Ühte ma peaksin käesolevaga ette teatama, paludes ametlikult: kui mõned üksikasjalisemad teated tema majesteedi armeest olid pärale jõudnud, oleks pidanud mulle sellest saladust tegemata heatahtlikult teatama.

Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 314, l. 34. Originaal rootsi keeles.

[1] 28. septembril 1708.

[2] Paljude muude Eesti- ja Liivimaa väeüksuste hulgas saadeti 1706. a. keva

del Poolasse A. Lewenhaupti armee juurde ka 500-meheline Saaremaa maamiilitsa pataljon ooberstleitnant [Osten-]Sackeni juhtimisel.

[3] 20. märtsil s. a. koostatud nimekirja järgi oli Saaremaal selliseid tagasisaabunuid kõigest 9 meest (Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 314, l. 37).

c) Deserteerimine

Nr. 38

MAAMIILITSA DESERTÖÖRIDE KARISTAMISEST SURMANUHTLUSEGA

Eestimaa kindralkuberneri plakat

7. detsembril 1701

Et koggematta kuluxe et need Ma-wäex [a] welja kirjotut Tallopojad omma Mele perrast [b], ilma omma sädut Obseride [c]. Lubba, nend Regimentidest, kummade [d] all nemmad pandud errajooxwat nink kojo tullewad; Seperrast et nisuggune Wallatus eespiddi kelaxe, ja need errajooksiad seddamaid omma Regimentide jure taggase mingo, säetaxe sesinnane Nuchtlus, et need Perremehhet, kummad [e] Mehhed weljapannud; kus need sammad omma Regimentide alt errajooxnut, nink nemmad neid koddo wasto wotwat nink Kochto-Wannambille [f] mitte warsi täda andwat, siis issi peawat nende eest seisma, ja nende assemel nende Regimentide all Soldatix pantama; Agga need Errajooxiad issi peawat Ello polest nuhheldama; me jerrel igga üx, kenne Kohhus on sedda tehhele panda oma asja säako nink Nuchtlusse eest ennast hoidko.[1]

ENSV RAKA Raamatukogu; A. XV 92, Verordnungen 1701, lk. 350—351. Trükis eesti keeles.

a Maamiilitsaks;
b omavoliliselt;
c ooberstite
d mille
e kes
f ametivõimudele.
[1] Desertööride karistamise muude viiside kohta vt. dok. 40 ja 41.

Nr. 39

VIISU MÕISA TALUPOJAL UUSTALU JAAGUL TULEB VÄEJOOKSIKU VARJAMISE EEST VIIMASELE UUS MUNDER MURETSEDA

Eestimaa kindralkuberneri korraldus major B. F. Rosenile

20. juunil 1702

Pärast seda kui üks Viisu kuningliku rendi[mõisa] talupoegadest, nimega Ustallo Jack, [on] ülemusliku määruse ja selle alusel avaldatud plakatite vastaselt [1] julgenud võtta 20-ks nädalaks enda juurde teenistusse Penti Mardi nimelise maamiilitsa

väejooksiku, mille tõttu siis [see] väejooksik on oma varustuse täiesti ära kulutanud, mida seda talupoega, kes on väejooksiku miilitsasse andnud, ei saa sundida asendama, vaid seda peab tegema see, kes teda vastutustundetult on võtnud teenistusse, siis antakse sellega härra majorile ametlik ja ülemuslik käsk, et ta sunniks Viisu talupoega tema juures ärakulutatud varustust otsekohe asendama, või muidu tuleb teda plakati kohaselt karistada.[2]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 140, l. 304. Mustand saksa keeles.

[1] Vt. dok. 38 ja 41.
[2] Vrd. dok. 34.

Nr. 40

MAAMIILITSA DESERTÖÖRIDE KARISTAMISEST

Ooberstleitnant J. Brandti kiri Liivimaa Läti distrikti majandusasehaldurile

Alūksne, 2. juunil 1702

Maamiilitsa täieliku organiseerimise ja komplekteerimise kohta käiva patendi eest [1] tänan ma seda enam, et see tuleb praegu[sel ajal] väga sobival momendil. Sellepärast siis olen ma selle ka lasknud otsekohe pataljonidele teatavaks teha. Jätkub sõnumite tulek Venemaalt, et Pihkva juurde koguneb ikka enam ja enam abivägesid.[2] Neil päevil karistati umbes 60 maamiilitsa väejooksikut 7-kordse kadalipuga, täna aga 3 niisugust võllaga. Selleläbi loodetakse küll sõjaväest ärajooksmist lõpuks peatada.

Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 291, l. 191. Originaal saksa keeles.

[1] Vt. dok. 34. Analoogiline patent anti välja ka Liivimaa Läti distriktis.
[2] Vene väed koondusid tollal Pihkva juurde, valmistudes andma uusi lööke Liivimaal asuvatele Rootsi vägedele.

Nr. 41

VÄEJOOKSIKUTE VARJAJATE KARISTAMISEST

Eestimaa kindralkuberneri plakat

30. septembril 1703

Sest et Sannomet tulnut, et Narwa Linnas Wirrowä [1] alt pea igga Öse liggi 20, 30 ja 40 Meest errajohxwat, sihs kulotaxe jelle ueste se jubba ennamb kahhe Aasta ees mahhaloetut Käsko-Ramat,[a] et üxki, olko temma Kuninglikko Renti echk mu Moisa päle, olko temma Junkur [b], Moisa-Tener, Tallo-Poig, echk kes temma muido eal on, peax julgema ühhe Wä alt errajohxnut errapeeta, wastowotta, eddase sata, echk mu Wisi ka tedda aita, waid tedda

seie sata, ja et se, ke sedda ei teex, peax 30. Wannataalrit [c] Trahwix maxma, ja päliki ühhe untrui [d] Kuninglikko Allama eest peetama. Ja sest et arwataxe, et pärrast wimest Wainlase Päletullemist, ja Ma-Rikkutamist [3] need Wirro-Wä alt errajohxnut Harjo echk Läne Male pöggenenut, sihs mainizetaxe se ka sure Ammeti polest keik, kummad sähl Male ellawat, et nemmad, kui se endine awwalik Käsko-Ramat neitap, ninda kui Kohhus on, tewat, ja üchteki errajohxnut ennese jures Warjule hoidwat, waid neid warsi kinnivotwat ja seie sahtwat, et sehherdumat wasto Wando Exijat jelle woib öigel Paikal sata, ja neid, kui Kohhus on, nuhhelda.[2] Mejerrel iggaüx sannakulelikkult peap teggema ja Trahwi ees ennast hoidma.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 528—529. Trükis eesti keeles.

[a] plakat.
[b] mõisnik.
[c] hõbetaalrit.
[d] truudusetu.
[1] Mõeldud on maamiilitsa Viru rügementi.
[2] Väejooksikute varjamise eest karistamise kohta anti korduvalt välja plakateid. Siin on arvatavasti mõeldud 11. juulil 1701 väljaantud plakatit (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 231—232).
[3] Mõeldud on B. Šeremetevi juhatusel 1703. a. septembris teostatud Vene vägede retke.

Nr. 42

ABINÕUDEST VÄEJOOKSIKUTE PÜÜDMISEKS

Väljavõte Eestimaa kindralkuberneri kirjast Narva ülemkomandant H. R. Hornile

16. novembril 1703

[. . .] [a] Korduvalt nimetatud härra ooberst Hastfer [1] oli jälle minu juures, näitas ette kirja, mille ta oli saanud härra kindralmajorilt ja ülemkomandandilt [H. R. Hornilt] ning pärast peetud nõupidamist jäi ta ikkagi arvamise juurde, et kui ei saadeta ohvitsere tugeva väesalgaga igaühte tema oma kihelkonda,[2] [siis] ei ole võimalik inimesi uuesti rügementi toimetada. Põhjuseks, miks mehed on sealt ära läinud, oli olnud [see], et neil polnud riideid ja et neid [on] nii halvasti ülal peetud. Nende uuesti kokkukutsumisest plakatite kaudu ei tuleks midagi välja, sest vaevalt tuleks kohale iga sajaski talupoeg. Mina omalt poolt ei tea asjade niisuguse olukorra juures, missugust abinõu sünniks tarvitusele võtta, et inimestega hakkama saada. Sest kui antakse jälle plakatid välja, nagu [neid] juba varemalt mitmeid on välja läinud, siis olen ma selles [asjas] härra ooberstiga ühel arvamisel, et need ei too mingit kasu, arvesse võttes [seda], et Viru maakond on nüüd tühi ja söötis; väga vähe kirikuõpetajaid on veel

kohal ja selle [maakonna] elanikud elavad laialipillatuina üks siin, teine seal, vaevaliselt ja armetult. Ja peakski see sündima, nagu härra ooberst arvab, et igale ohvitserile antaks kaasa tugev väesalk tema kihelkonda, kust ta on oma mehed kokku kogunud, [siis] kust garnisonist võiks nii palju mehi anda? Härra kindralmajor ning ülemkomandant arvaku heaks ise järele mõtelda, et ettekande järgi, mis kapten Anrep on esitanud, on ta 108-st mehest, kes pidid olema, ainult 18 kodunt leidnud. Need on olnud paljad ja alasti, ja nende roodutalupojad [3] ei suuda neile ka edaspidi abi anda, sest nad ise on viletsad ja armetud. Peaks nüüd 18 mehe pärast ühte [ainsasse] kihelkonda saatma tugeva väesalga (sest mul endal on ka praegu see arvamine, et see ilma tugeva väesalgata ei võiks sündida, kuna talupojad koguneksid [nende vastu] kokku) ja [kui] niisugust talitusviisi kasutada kõikides kihelkondades, mis juhtuks siis, kui peaks hakkama niisuguseid salku sageli välja saatma? [. . .][a]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 108, lk. 474—480. Mustand saksa keeles.

[a] Kirja ärajäetud alguses käsitletakse eelnevaid läbirääkimisi samas küsimuses. Kirja väljajäetud lõpposas räägitakse Narva varustamisest.

[1] W. H. Hastfer oli Viru maamiilitsa rügemendi ülem.

[2] Kihelkonda, kust pärinesid teatud ohvitseri käsutuses olevad maamiilitsa sõdurid.

[3] Vt. dok. 34 ja sama dok., komm. 3.

Nr. 43

DESERTEERINUD SÕDURITE JA NEID SELLELE AHVATLENUD TALUPOEGADE KINNIPÜÜDMISE KORRALDAMISEST

Ooberst H. H. Lieveni taotlus Eestimaa viitsekubernerile
Saadud 18. mail 1705

Neil päevil on olnud siin mõned talupojad Järvamaalt ja viinud minu rügemendist 3 soldatit paljajalu maale.[1] Kuna teie ekstsellents on nii nõudlik värbajate vastu, siis on minu sõnakuulelikuks palveks, et teie ekstsellents oleks nii heatahtlik ja annaks leitnant Schröderile kaasa kirjaliku käsu, et need talupojad võetaks koos väejooksikutega kinni hoiatavaks näiteks teistele. Ja [kuna] talupojad on kuulutanud, et, kui keegi tuleks väejooksikutele järele, [siis] nad tahavad neid kõiki surnuks lüüa, siis palun teie ekstsellentsi nii hea olla, et väljakomandeeritud leitnant võiks niisuguse käsu saada, et [temale] mõisatest abi antaks. Sest kui see [ärakargamine] võimust võtab, kannatab [selle läbi] tema majesteedi teenistus ja pool garnisoni jookseb minema. Ootan selle peale heatahtlikku resolutsiooni.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 668, l. 48—49. Originaal saksa keeles.

[1] Maal oli värbamise jms. tagajärjel tekkinud suur tööjõupuudus. Vrd. dok. 35.

3. TALUPOEGADE PÄRISORJUSLIKU RÕHUMISE TUGEVNEMINE SEOSES SÕJARASKUSTEGA

Nr. 44

SOONISTE MÕISALE MÄÄRATUD KONTRIBUTSIOONI VEERETAMISEST TALUPOEGADELE

Sama mõisa talupoegade palvekiri Eestimaa kindralkubernerile
Saadud 19. märtsil 1701

Kuna seda nõuab äärmine häda [ja] et ära hoida meie silmade ees seisvat täielikku hukatust, küsime kõrge maaülemuse käest truualamlikus alanduses: Kas meie härrastel, [nimelt] kadunud kapten Baumgarteni proual Kolga [mõisast], kes juba palju aastaid tagasi on saanud härra (tiitlid) Lievenilt pandiks $8^3/_4$ adramaa suuruse Sooniste mõisa, on õigus praegusel sõjaajal keelduda kogu koormise [kandmisest], mis nimetatud mõisa pealt tuleb kanda kuningliku sõja[väe] heaks, vastupidi sellele viisile, millest peetakse kinni naaberaadlike juures, ja [kõike] ainult meie, vaeste talupoegade peale veeretada.[1] Nii teatame järgmist: Sel möödunud suvel andsime tema käsu peale üksi enda eest 25 riigitaalrit, [sellest] igaüks 64 valget rundštükki, 14 leisikat ja 14 harilikku naela võid, 10 tündrit kaeru, 400 leisikat heinu, 48 leisikat liha soldatitele ja 2 suurtükiväehobust; kapteniproua [ei andnud] aga midagi, kuna ometi ümberringi [teised] härrased annavad oma [jao] niihästi hobuste kui teiste andamite osas oma mõisatest. Nüüd peame jälle viima 2 sälitist rukist, 1 sälitise linnaseid, 1 sälitise kaeru, 1 härja, 4 lammast [ja] 200 leisikat heinu, tema aga tahab koguni kõrvale hoida ning mitte sellest osa võtta. Sel viisil oleme varsti täiesti vaesed ja meil ei saa olema midagi, millest elada, rääkimata kontributsiooni maksmisest. Ka ei ole proua Baumgarten ikaldusaastatel ja näljaajal kellelegi andnud laenuks natukestki leiba või viljaseemet,[2] [nii] et oleksime pidanud selle tagajärjel hukkuma, kui mitte armuline jumal ei oleks meid järgmistel aastatel jälle peatoidusega õnnistanud. Nii on meie kõige alandlikum soov ja palve, [et] teie kõrge krahvlik ekstsellents arvaksid kõige armulisemalt heaks lasta meile seletada, kas niisuguste asjaolude juures proua Baumgarten peab täiesti vabaks jääma ja meie peame [kogu] koormat kuni [täieliku] hävimiseni üksi kandma. Selle peale kõige armulisemat otsust oodates.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 615, l. 131. Originaal saksa keeles.

[1] Mõisnikud tavatsesid ka teistes mõisates veeretada oma sõjakoormisi talupoegadele. Vt. dok. 9.

[2] Aastail 1695—1697 oli Eestis raske ikaldus ja suur nälg. Nälga suri umbes 20% talupoegadest. Tollal oli tavaks, et sellistel juhtudel pidid mõisnikud oma talupoegadele vilja laenuks andma.

Nr. 45

MEREMÕISA RENTNIKU OMAVOLI TALUPOEGADE KALLAL

Sama mõisa talupoegade esindajate Hallika Mardi ja Tõnu Matsi palvekiri Eestimaa kindralkubernerile

Saadud 30. juunil 1702

Teie kõrgesti sündinud kõrgele krahvlikule ekstsellentsile on meil vaestel, väga rõhutud Meremõisa alamatel kõige truualamlikumalt palvekirja kaudu ette kanda, kuidas meie härrased, [nimelt] härra kapten Wahrtman, meid ülemäära kurnab, meile eksekutsiooni ja muid suuri karistusi, mis võimalik välja mõtelda, peale paneb. Nii laskis ta ka nüüd 3 nädala eest kellegi vana, 80-aastase jõuetu vaese inimese ilma ühegi põhjuseta türmi istuma panna. Ta otsib meilt süüd; neid, kes olid kuninglikus küüdis, sunnib ta nagu teisigi teolisi mõisasse; [1] seda ei suuda meie, vaesed viletsad alamad, välja kannatada. Samuti ka neid, kes poole adramaa pealt varustasid üksi ühe mehe või soldati, sunnib ta iga päev ja iga tund karmilt raske karistusega mõisateole,[2] nii et me, jumal paraku, oleme laostumise äärel. Need, kes nii pikast reisist on väsinud ja roidunud, tahavad ainult mõned päevad puhata, ometi teevad nad oma päevad heameelega jälle tasa. Seepärast palume meie, vaesed, viletsad ja rõhutud alamad, [et] Kristuse kibeda kannatuse ja surma nimel teie kõrge krahvlik ekstsellents arvaku ometi heaks kõige armulisemalt meid vaeseid inimesi oma kõrge kaitse alla võtta ja meid edaspidise eksekutsiooni eest kaitsta, muidu laostatakse meid täielikult, nii et meist enam meie kõige armulisemale kuningale ja isandale ega kellelegi muule kasu ei ole. Ka palume kõige truualamlikumalt eespool nimetatud vanainimest vabaks tunnistada, kuna ta süütult istub. Meie, viletsad vaesed alamad, ootame armulist ärakuulamist.

Veel on meil vaestel inimestel peale selle üks alandlik palve, kuna meie, kes oleme soldateid varustanud, peame sellele lisaks veel pidama teisi teolisi mõisateol, ühel nädalal 2, teisel 1 [inimest], mõned meist koguni ühel nädalal 3, teisel 2 inimest poolelt adramaalt. Seda me ei suuda välja kannatada, palume sellepärast teie kõrgelt krahvlikult ekstsellentsilt abi ja päästmist.

*

1. juulil laskis tema kõrge krahvlik ekstsellents isiklikult arestist vabaks vana 80-aastase talupoja, kuna ta üle 3 nädala oli istunud ja ükski kaebaja, kes oleks tõstnud tema vastu süüdistust, ei olnud ennast üles andnud, lossi vahtmeistri juuresolekul, sest ka too ei teadnud, kes teda oli lasknud istuma panna.[a]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 630, l. 285—286. Originaal saksa keeles.

[a] Peale kirjutatud teise käekirjaga.

[1] Selle aja jooksul, kui talupojad olid küüdis, ei tohtinud neid koormata mõisateoga.
[2] Vt. dok. 29 ja 31.

Nr. 46

TOOMSKE MÄRDI POJA JA TÜTRE METSIKUST KARISTAMISEST VÕIDU MÕISA VALITSEJA R. KREY POOLT

Fiskaal M. A. Schmidti kaebus Pärnu maakohtule

Saadud 23. juunil 1706

Võidu [mõisa] valitseja Reinhold Krey on karistanud vastutustundetul ja lubamatul viisil Thomske Merti nimelise talupoja poega Hannu ja tütart Annat oletatava, kuid mitte kindlaks tehtud varguse pärast. Ta on lasknud mõlemad isikud, õe ja venna, jalgupidi kokku siduda [ja] nendele vitsad kätte anda, millega nad pidid üksteist peksma, kuni nendelt liha tükkidena langenud ja veri ohtrasti voolanud. Karistamise ajal aga on profoss seisnud suure nahkrihmadest punutud nuudiga nende kõrval ja jaganud neile kordamööda hoope, mille kohta tütarlaps Anna on esitanud ⊙-kujulise märgi all juuresoleva tunnistuse.[1] Kuna seda koletut vägivallategu ei saa jätta karistamata, siis olen ma oma ametivõimu nimel sunnitud kõige alandlikumalt paluma kiiduväärset kuninglikku maakohut karistada nimetatud valitsejat tema poolt ärateenitud määral tema õigustamatu ja julma talitusviisi pärast,[2] kui ka sellepärast, et ta on lasknud Tega Matzi nimelisel kurjategijal ja inimesetapjal hooletuse tõttu ära karata. Too oleks võinud kergesti pääseda tema kohta juba langetatud otsuse täidesaatmisest, kui mitte jumalik õiglus poleks teda uuesti välja andnud ärateenitud karistamiseks.

ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 601, l. 10. Originaal saksa keeles

[1] Tunnistust ⊙-kujulise märgi all pole leitud.
[2] 26. jaanuaril 1707 õnnestus R. Kreyl saavutada kohtuprotsessi edasilükkamist järgmise suveni (ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 601, l. 5—6). Kuidas sündmused edasi arenesid, selle kohta pole andmeid leitud.

Nr. 47

SÕJATEGEVUSE TÕTTU KANNATANUD TALUPOEGADE RASKETEST MÕISAKOORMISTEST JA NENDE MAA MÕISASTAMISEST

Aruküla talupoegade kaebekiri direktor P. Ribbingile

Saadud 24. aprillil 1707

Pärast seda kui meile ülemaks seatud [mõisa]härra kapten Mohrenskiöld ei ole ilmunud meie [poolt] esitatud eelmise kaebuse

peale ega ole tahtnud ka teie ekstsellentsi [punkt] NB all [märgitud] käsku täita,[1] meie aga sunnitud oleme nüüd kolmandat korda kaugelt kohale tulema ja oma endist palvet kordama, ütleme nii enne kui pärast, et meie pole saanud mingit kergendust rüüstamise pärast vaenlaste poolt, [et] meie kõik Aruküla külast ja Karkuse piirkonnast peame juba [nüüd] oma abivaimud välja saatma ja nõnda pidevalt kogu nädal läbi.[2] Mõisavahte peame me ka andma, vakuseandamid ja koormised oleme me ära tasunud. Vaatamata sellele, et meie kari- ja veoloomad on päris otsa saanud vaenlase poolt [toimepandud] rüüstamise läbi,[3] [et] majad, mis meil varem olnud, tuhaks on tehtud ning [et me] peame nüüd osalt otsima endale eluaset maa sisse kaevatud aukudes ja okstest hurtsikutes, 1) teeme siiski mõisale ränka tegu, 2) meie alemaid haritakse mõisa jaoks, ja kus [seda] ära ei hoita, võidakse nendele edaspidi mõisa poolt ka külvata, 3) vähene võsa kasutatakse ka sealsamas [s. o. ale tegemiseks mõisale] ära ja 4) meie külaheinamaad jäetakse samal kombel mitte ainult mõisale, vaid ka teistele vabaks kasutamiseks. Kuna meie nüüd peame tasuma kontributsioone heina jne. näol,[4] siis muutub meile võimatuks kauemini seejuures vastu pidada, vaid [me] peame täiesti laostuma ja pääsmatult hukkuma. Sellepärast palume südamest, et meid võetaks enne, kui seesugune asi on juhtunud, kroonutalupoegadeks ning järelikult lubataks tasuda koormised kuninglikus lossis.[5] Nõnda saadame kuninglikule härra parunile ning direktorile meie kurva ja härda palve meid vaeseid alamaid hästi mõjuva kohtumõistmise ja teie kõikvõimsa mõjuvõimu abil õiglaselt kaitsta ja kõige armulikumalt sellisel viisil otsustada, et 1) liiga rasket tegu kergendataks, 2) meie alemaad, mille eest me ometi mõisale peame maksma, tagasi antaks, 3) heinamaad ja vähene võsa külale kasutamiseks jäetaks. Vastasel korral tahame kõige truualamlikumalt paluda, [et] meid Karkuse mõisast eraldataks ja [meil lubataks] oma kohustused ära maksta kuninglikku lossi. Seejuures kindlasti lootes meie armulikku kuuldavõtmist.[6]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 691, l. 235—236. Originaal saksa keeles.

[1] Selle punkti all lisatud P. Ribbingi resolutsioonis 28. märtsist 1707 nõuti, et mõisa valdaja tuleks koos talupoegadega direktorile vastust andma.

[2] Sõjategevuse läbi kannatanud aladel elavatele talupoegadele anti soodustusi maksude ja teo õiendamisel.

[3] Aruküla asus suure sõjatee ääres.

[4] Sõja ajal, eriti sõja viimastel aastatel, lasus heinakontributsioon talupoegadel (vrd. ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 36, l. 186—187).

[5] Aruküla talupojad, kes olid enne kuulunud redutseeritud Nõmküla mõisa alla, paluvad, et neid Mohrenskiöldi Koigi eramõisa alt jälle tagasi Nõmküla alla arvataks. Erandjuhtudel viisid riigimõisate talupojad oma koormisi ilma rentnike vahenduseta otse võimudele.

[6] 24. aprillil 1707 samale palvekirjale antud resolutsiooniga vähendati talupoegade tegu poole peale ja nad vabastati väiksematest maksudest.

Nr. 48

KIRIKUMAKSUDE VÕLGUJÄÄMISEST TALUPOEGADE MÕISAKOORMISTE RÄNKUSE TÕTTU

Väljavõte praost Chr. Kelchi kirjast Eestimaa konsistooriumile

Saadud 13. märtsil 1709

[. . .][a] Mis puutub teise punkti, milles peamise kaebusena ette tuuakse, et pastorid oma koormisi, mida talupoeg, kui neid temalt õigel ajal nõuda, küllalt [hästi] suutvat maksta, 10 või rohkem aastat laskvat koguneda, siis ei või selles ühtki kirikuõpetajat süüdistada, kuna ju ometi igaüks hea meelega igal aastal oma jao võtaks ja seda kasutaks, ning need arvutud kaebekirjad, mis 50 a. jooksul on üle antud osalt kogu vaimulikkonna, osalt ühe või teise poolt üksikult, võivad tõendada küllaldasel määral, et nõudmisest pole iial puudus olnud, küll aga abist, et midagi kätte saada. Ja kui tahetaks üles otsida selliseid kirju, siis selguks, et mõned härrased on olnud ise takistuseks, et talupoeg ei saa oma [kiriku]koormist maksta, sest temalt lastakse juba rehepeksu ajal kogu kasvatatud vili ära võtta, nii et temale endale jäävad paljad õled. Et mõni pastor oleks maksu nõudnud mahajäetud adramaa pealt, see ei ole mulle teada; vähemalt pole mina seda kunagi teinud; ainult mingil tingimusel ei tohi arvestada mahajäetud adramaade hulka tühjunud talumaid, mida kasutatakse ja [millelt vilja] koristatakse mõisate poolt, veel vähem neid [maid], kust on ära aetud tublisid talupoegi ja mis on tehtud [siis] kõrvalmõisateks. Sest kogu maailma õiguste järgi on nii, et see, kes kasutab mingit asja, peab tasuma ka sellel lasuva maksu. Kuidas ja mis viisil on võlgu jäänud talupoegade [kiriku]koormised olnud kunagi koormaks mõisate valdajatele, seda ma ka ei tea. Kui minu õnnis eelkäija suri,[1] siis likvideerisid mõisate valdajad [temast] järelejäänud pärijatega selliseid võlgu teatud ulatuses, mis nad välja maksid nimetatud pärijatele ja kohe selle järel sügisel jälle talupoegadelt kätte said; niisiis ei seisnud see koormatus milleski muus, kui et nad mõne nädala võrra ette maksid. Kuid minu õndsa eelkäija pärijad kannatasid tunduvat kahju. Palve, et Virumaa pastoritel ei pea olema lubatud nõuda koormist rüüstatud mõisatelt, on õigluse vastane ja võiks iseäranis mind raskesti rõhuda. Sest kuigi olen kinkinud ühe aasta koormised kogu kihelkonna mõisatele ja talupoegadele, on mul ometi [õigus] mitmelt mõisalt veel sisse nõuda suur hulk [kirikukoormisi]. [. . .][a]

ENSV RAKA, f. 1187, nim. 2, s.-ü. 393, l. 123—124. Ärakiri saksa keeles.

[a] Kirja väljajäetud osades käsitletakse muid rüütelkonna ja vaimulike vahelisi tüliküsimusi.

[1] Viru-Jaagupi pastor J. Chr. Selmerus, suri 1696. aastal.

4. EESTI TALURAHVAS VENE VÕIMU ALLA LÄINUD IDA-EESTI PIIRKONDADES AASTAIL 1704—1710

Nr. 49

MÕISATE TAKSEERIMISEST JA KONTRIBUTSIOONI MÄÄRAMISEST VENE VÕIMUDE POOLT TARTU KREISIS

Väljavõte sõjakomissar G. Strandmanni kirjast Liivimaa kubernerile

Gulbene, 17. augustil 1704

Nagu mulle üks minu [poolt] väljasaadetud luuraja teate toob, on vaenlane Tartust Gaujienani, mis sealt 17 miili, siit ja Alūksnest aga umbes 6 miili võib olla, edasi läinud ja talurahva üleskirjutamise ning kokkukutsumise [ja] ka mõisate hindamisega usin olnud.[1] Ka kõik härrased ja ametimehed pidavat maha võetama ja valitsemine teatud talupoegadele üle antama.[2] [. . .] [a]

Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 292, l. 39. Originaal saksa keeles.

[a] Dokumendi ärajäetud lõpposas kõneldakse sõjalistest küsimustest.

[1] Vrd. dok. 166.

[2] Vene võimud seadsid Tartu ümbruses sisse talupoegadest koosneva kubjaste administratsiooni, mille ülesandeks oli Vene vägede jaoks kontributsiooni sissenõudmine. Vt. dok. 55.

Nr. 50

ROOTSI VÄGEDE SAAGITSEMISEST JA VÄGIVALLAST TARTU KREISIS

Tartu ja Pihkva ülemkomandandi kiri tsaarile

Tartu, 15. detsembril 1705

Teie armulisuse Grodnos 25. novembrikuu päeval mulle kirjutatud kirja sain 3. detsembril kätte ja selle eest olen teie armulisusele üliväga tänulik. Siinsest olukorrast annan teie armulisusele teada: selle kuu 14-ndal päeval kell 6 pärast lõunat sõitsid rootslased Ropka mõisast Petseri maanteed pidi mööda, kus oli Boris Petrovitši [Šeremetevi] voor ja tungisid koguni [Tartu] eeslinnani välja. Meie ratsamehed võitlesid nendega, ja meie meestest tapeti 4 ja võeti vangi 2. Linna juurest, samuti mõisatest ja küladest nad, rootslased, röövisid ära karilоomad ja kõik [muu] ning sõitsid ära Pihkva maanteed pidi. Samal ööl jõudis kohale roodumeister Afanassi Okunev, kes saadeti Riia maanteed mööda vaenlase kohta teateid koguma. Ta põrkas 6 miili kaugusel Tartust rootslastega kokku. Oli lahing ja võeti neid, rootslasi, 8 meest vangi ja mõned löödi maha. Samal [15.] kuupäeval kell 9 hommikul saatis roodumeister Aleksei Okunev, kes asub Petseri kloostri juures, siia kaks rootslast, kes võeti vangi Alūksne kreisis 11. detsembril. Mis need nimetatud vangid rääki-

sid, nende vastused ülekuulamisel saatsin koos selle kirjaga. Rootslased võtavad selle kreisi mõisavalitsejad [1] vangi ja sunnivad neid vannet andma, et nad siia [Tartusse] mingit [kontributsiooni] ei saadaks, seejärel annavad nad neile [rootsi] passid ja saadavad oma mõisatesse tagasi. Samuti käsivad [rootslased] pastoritel eestlastele ütelda, et nad meie sõna [üldsegi] ei kuulaks ja räägivad nendele, nagu kavatseksid rootslased suure väega Tartu alla tulla ja nagu läheks Tartu jälle nende kätte.[2]

Письма и бумаги императора Петра Великого, т. III, Спб., 1893, lk. 1032. Vene keeles.

[1] Algtekstis «прикащиков», ei ole selge, kas on mõeldud valitsejaid või ka kupjaid.
[2] Vrd. dok. 51 ja selle komm. 1.

Nr. 51

TARTU KREISI LAASTAMISEST ROOTSI VÄGEDE POOLT

Väljavõte Liivimaa Eesti distrikti majandusasehalduri kirjast kindralleitnant A. Lewenhauptile

22. detsembril 1705

[. . .] [a] Mis Tartu kreisis härra kindralleitnandi poolt sinna komandeeritud väeosad [1] toime panevad, see on arvatavasti küllalt hästi teada. Muuseas olen kuulnud, et nad olevat ära võtnud suure hulga veiseid. Kuigi neile küll nüüd õiglaselt on lubatud see, mis vaenlaselt tema isikliku omandi küljest mõisates ära võetakse,[2] siis on ometi karta, et oma veiste kaotuse läbi võivad kannatada ka talupojad, kelledest ometi on loota, et nad varsti võiksid tulla tema kuningliku majesteedi võimu alla. Sellepärast siis, et ära hoida nende laostamist, olen kasutanud juhust minu härra krahvi ning kindralleitnanti seega teenistuskohustuslikult paluda lasta saata korraldused Tartu kreisi komandeeritud väeosadele, et nad jätaksid talupoegadele [alles] nende oma ja ei teeks neile kahju. Mõtlen ka, et oleks väga kasulik [anda] korraldus, et kõik kariloomad ja toiduained, mis vaenlaselt ära võetakse, seal asutatud magasini ära antaks kõigi väeosade heaks ja ülalpidamiseks, ja hiljem jaotuskava järgi välja jaotataks. [Mõtlen ka] sel otstarbel, et kõik läheks korralikult ja hästi, [peaks] määratama minu härra kindralleitnandi nõudmise peale teatud komissarid, missuguse [palve] ma edasi annan minu härra kindralleitnandi heaksarvamiseks ja juhul, kui see ettepanek peaks heaks kiidetama, palun ka selleks juhuks vajalikud korraldused lasta välja anda.

Läti NSV RKA, f. 7400, nim. 1, s.-ü. 60, lk. 243—246. Mustand saksa keeles.

[a] Dokumendi väljajäetud alguses räägitakse riidevarustuse saatmisest A. Lewenhaupti armeele Kuramaal.

[1] 1705. ja järgnevatel aastatel komandeeriti Vene võimu all olevasse Tartu kreisi Rootsi väesalku talupoegade viljasaagi äravedamiseks Rootsi sõjaväe moonastamise ja Vene vägede moonastusbaasi nõrgendamise eesmärgil.

[2] Vene võimud majandasid paljusid peremeheta jäänud mõisu nende poolt kohalepandud valitsejate abil. Selliseid mõisu käsitasid rootslased eeskätt kui vaenlase omandit.

Nr. 52

TARTU KREISI TALUPOEGADE VÄGIVALDSEST VÄRBAMISEST ROOTSI VÄKKE

Liivimaa Eesti distrikti majandusasehalduri kiri kindralleitnant A. Lewenhauptile

7. jaanuaril 1706

Härra ülemleitnant Freymann kaebab väga sündmatute [tegude] ja korrarikkumiste üle, mida siit tulevad värbajad Tartu kreisis korda saadavad, nagu on näha [kirja] sisust.[1] Sedalaadi värbamist, kusjuures nii palju korrarikkumisi esineb, peab väga kahjulikuks tunnistama, kuna talupojad sel viisil araks tehakse ja [nad] ära põgenevad, nii et kavatsetud ettevõte, et leida vägedele seal elatist ja ära vedada osa heina, on väga takistatud, [kui] mitte arvesse võtta teisi kahjulikke tagajärgi. Nii olen ma, eriti kuna ma nii palju kaebusi ja hädaldamisi ka talupoegadelt pean kuulma, mõjutatud selle üle härra kindralmajor ning viitsekuberner von Schlippenbachile kirjutama ja teda paluma lasta välja anda korraldus, et värbamine Tartu kreisis, kuna [see] toimub tema kuningliku majesteedi suurimaks kahjuks, täielikult peataks ja katkestataks. Minu kõrgeaulist härra kindralleitnanti aga olen tahtnud ühtlasi siinjuures teenistuskohustuslikult paluda käsk anda Tartu kreisis minu härra kindralleitnandi komando all seisvatele vägedele, et nad ka omalt poolt igal võimalikul viisil takistada ja pidurdada püüaksid seda üleastumist ja tema kuningliku majesteedi õiglaste korralduste vastu käivaid tegusid, mida värbajad Tartu kreisis ette võtavad.

Läti NSV RKA, f. 7400, nim. 1, s.-ü. 60, lk. 267—269. Mustand saksa keeles.

[1] Kirja pole leitud.

Nr. 53

KONTRIBUTSIOONIST TARTU KREISIS

Ooberstleitnant M. Brömseni ettekanne Liivimaa viitsekubernerile

Hummuli, 20. septembril 1706

Pärast seda kui vaenlane, nagu ma oma eelmises [kirjas] kõige sõnakuulelikumalt olen ette kandnud,[1] on Karulast tagasi pöördunud, olen ma sellest ajast peale saanud edasisi luureandmeid, et nad on sealt Urvastesse ja nii edasi Tartusse tagasi tõmbunud. Mõisatest läbi minnes on ta nõudnud toidumoona, nimelt iga adramaa pealt ühe tündri igast viljast[2], ühe härja ja ühe lamba. Iseäranis palju hobuseid on ta endaga linna viinud, et oma jalaväge varustada [ja] ta hobuste selga panna. Nagu ma siis luureteatest, mis ma piirilt olen [saanud], [tean,] et ainult üks 400 hobuse suurune salk Petserist tulles on [sealt] Tartusse läbi läinud, seda enam järeldan, et see vaenlase väesalk on koosnenud peamiselt Tartu jalaväest. Pärast seda, kui ma olen kuulda saanud, et vaenlase poolt nõutud toidumoon on toodud mõisatesse kokku linna äravedamiseks, olen ma sellel ööl väesalgad välja saatnud üle [Väike-]Emajõe Sangastesse, Rõngusse ja Otepääle ning seal ümberkaudu asuvatesse mõisatesse seda sealt ära tooma. Niipea kui jalavägi Pärnust siia pärale jõuab, kavatsen ma sellega [Väike-Emajõe] teisele kaldale minna ja püüda, et teravilja, mis peale seemne seisab veel kõik põldudel, võimalust mööda ära peita ja ära vedada. Ka edaspidi ei jäta ma teile kõige sõnakuulelikumalt ette kandmata.

Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 292, l. 307. Originaal saksa keeles.

[1] Vt. kiri 18. septembrist 1706. a. (Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 292, l. 309).

[2] S. o. rukkist, odrast ja kaerast.

Nr. 54

ROOTSI VÄESALKADE POOLT VÕETAVA KONTRIBUTSIOONI LAOSTAVAST MÕJUST VENE VÕIMU ALL OLEVATELE TARTU KREISI TALUPOEGADELE

Väljavõte ooberstleitnant M. Brömseni kirjast Liivimaa viitsekubernerile

Hummuli, 17. oktoobril 1706

[...][a] Kui ma aga viimaks ka 7) majanduslikust [olukorrast] pean kohustuslikemas ustavuses ettekande tegema, teen seda küpsete kaalutluste põhjal. Mõisapõllud, millest ainult [õige] vähesed ja nimelt $^1/_3$ või üks veerand olid seemendatud, ja suurem osa neist

on niisama pudenenud, on sel sügisel uuesti täis külvatud, ja kuna neist ei ole midagi loota, peab kontributsiooni panema talupoegadele. Kas [aga] niisuguse kontributsiooni pealepanekuga (mis, kui neilt [talupoegadelt] midagi nõutakse, ei saa olla vähene) kuninga enda alamatele ei laostata mitte lõpuni juba mahapõletatud ja laostatud talupoegi? Sel juhul, kui me ainult niikauaks sinna [Tartu kreisi] jääksime, kuni saaksime kätte ühe teatud osa ja ei saaks end siis edasi enam küllaldaselt kaitsta, [vaid] peaksime jälle ära minema, seejärel aga ka vaenlane nõuaks oma osa, siis saaks talupoeg paratamatult kahekordse raske kontributsiooni tõttu täielikult laostunud. Aga, nagu teada, vaenlase poolt muidu nõutud talutava maksu poolest püsiks talupoja [majapidamine] alal ja võiks aja jooksul ilma kuninga toetuseta [1] sõja läbi tekitatud kahjudest üle saada, nii et hilisema tagasituleku ja maa uuesti vallutamise korral võiks [kroonu] siis teatud sissetulekutegagi arvestada. Isegi vaenlane võib praegu Tartu kreisi talupoegadelt vähe või [peaaegu] mitte midagi saada, nagu näiteks kogu kontributsioon nii suurelt mõisalt nagu Sangaste seisis viies koormas [heintes], mis nad Tartusse on viinud. Pealegi on nad juba kõik [vilja] ära peksnud ja maasse kaevanud, ise aga niipea, kui meie [väe]osad läbi tulevad, võssa peitu poevad. Kui ma aga sellele vaatamata sealpool piiri pean positsiooni võtma, siis tahaksin meelsasti kuninga vägede auks asja nii korraldada, et võiksin seal ületalve vastu pidada ja ei peaks jälle tagasi tõmbuma. Selleks vajaliku pingutuse jaoks leian ma aga oma ratsaväe praegu liiga vähese olevat. Seepärast kahtlen ka, kas maksab jalaväge kuningale suurimaks alanduseks ja kahjuks üle viia![2] Kui minu [jõudu] aga ainult kahe- kuni kolmesaja hobuse võrra suurendataks, tahan seda jumala abiga ette võtta ja kogu talve seal püüda vastu pidada. Vahepeal tahan veel, kuni inimestel ja hobustel on lageda taeva all laagris võimalik olla, siia paigale jääda, et vaenlasele mitte midagi ära anda ja seeläbi mõnevõrra julgestada sõjaretki siinseis piirides. Vahepeal olen ma hilisema, talve tulekul [sissevõetava] laagrikoha suhtes kõrgesti sündinud härrade asehalduritega kirjavahetuses olnud ja nende soovi selles suhtes kõrgesti sündinud härra kindralmajori lugupeetud käsu järgi kätte saanud.[3]

Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 292, l. 299—302. Originaal saksa keeles.

[a] Väljajäetud dokumendi algus kõneleb puhtsõjalistest küsimustest.

[1] On mõeldud, et sel juhul ei oleks vaja tulevikus talupoegadele maksumööndusi teha.

[2] S. t. üle Väike-Emajõe selle parempoolsele kaldale.

[3] Vaatamata M. Brömseni (kes oli mures eeskätt oma väeosa moonastamisvõimaluste halvenemise pärast) poolt esitatud argumentidele jätkusid Rootsi lendsalkade retked Tartu alale 1706. a. ja hiljem (vt. dok. 56).

Nr. 55

VENE VÕIMUDE POOLT TARTU KREISIS KEHTESTATUD ADMINISTRATSIOONIST JA SEAL VÕETAVATEST MAKSUDEST

Väljavõte talupoeg Kuusma Jürgeni Tallinna linnusekohtus ülekuulamise protokollist

10. ja 11. septembril 1707

[...] [a]

13) Kas ta ei ole välja pressinud igalt perelt 1 külimitu rukist ja ühe külimitu humalaid ka iseendale?

Vastus. Eitab.

14) Kellele ta on andnud saadud kontributsiooni edasi?

Vastus. Vene komissaridele.

15) Mis ta nende talupoegadega peale on hakanud, kes ei ole saanud maksta oma kontributsiooni?

Vastus. Nagu venelased ise neid, kes ei suutnud midagi maksta, ei ole nuhelda lasknud, nii ei ole ka kaebealune kedagi peksnud ega nuhelnud.

16) Miks ta on kohelnud talupoegi nii pahasti ja lasknud venelastel [neid] nii armetult piinata?

Vastus. Sama nagu eelmine.

17) Missugust tiitlit kaebealune on kandnud, nimelt kelleks ta on lasknud end nimetada?

Vastus. Teda on kasutatud kupjana ja nii on nimetanud teda ka talupojad.

18) Kes on andnud talle maa-majori [1] tiitli?

Vastus. Ei keegi; olevat ju teada, missugused talupojad on, nad pannud talle tagaselja niisuguse hüüdnime, aga näo ees ei olevat teda keegi majoriks nimetanud.

19) Kelle seltsis on kaebealune ringi liikunud, ja mitu kihelkonda on olnud tal käsutada?

Vastus. Kedagi ei ole kaebealusel endaga kaasas olnud, ainult kui ta midagi pidi välja nõudma, on vene komissarid andnud selleks temale kui kupjale käsu, ja siis ei nõudnud ta kontributsiooni sisse kuskilt mujalt kui oma maa-alalt, nagu ka teisi mõisakupjaid ei kasutatud rohkemaks.

Sama kuu 11. päeval

Sel päeval ilmus kuningliku kohtu nõudmise peale härra major Schulmann ja jutustas küsimise peale, et tema ei tunne kinnivõetud Kuhsma Jürgenit rohkem kui kuulu järgi, kuid ta on mitmelt oma talupojalt kuulnud, et nimelt see Kuhsma Jürgen pidi olema venelaste juures suures lugupidamises. Talupojad on temale ka suurt aukartust üles näidanud, ja kõike seda, mis ta neile ülesandeks on teinud ja käskinud, muretsema pidanud; [major] lisas, et nad on ammugi soovinud, et ta kord tabataks.[2] Et nüüd kaebealune viimaks on vangistatud, siis tahab ta lisada, et kui Kuhsma

Jürgen kõike salgab, võib tema linna toimetada mõned oma inimestest või ka teisi, kellel on täpseid andmeid korduvalt nimetatud Kuhsma Jürgeni kurjadest tegudest.

ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 683, l. 8, 9, 12. Originaal saksa keeles.

[a] Ära on jäetud ülekuulamisprotokolli esimesed punktid (1—12) Kuusma Jürgeni tegevusest Vene väesalkade teejuhina.

[1] Siin ei ole tegemist mingisuguse ametliku tiitliga.

[2] Kuna Kuusma Jürgen oli seatud maksukogujaks, muutus ta loomulikult talupoegade hulgas ebapopulaarseks. Vene võimude poolt talupoegadest mõisate administratsiooni moodustamise kohta vt. veel dok. 49.

Nr. 56

OOBERST M. NIEROTHI RÜGEMENDI SAATMISEST PÄRNUST TARTU KREISI TALUPOEGADE UUDSEVILJA ÄRAVEDAMISEKS

Eestimaa kindralkuberneri kiri Liivimaa viitsekubernerile

17. septembril 1708

Selleks et kaitsta Tartu kreisi niihästi vaenlase lendsalkade retkede eest kui ka [et] ohjeldada sealseid sõnakuulmatuid ja jultunud talupoegi [1], olen käsutanud härra asehaldur Strömfeldti ettekande peale härra ooberst Nierothi rügemendi Pärnust sinna [Tartu kreisi], mis võib jääda mõneks ajaks seisma [Väike-] Emajõe äärde, kuni külvi- ja lõikus[tööd] on lõpetatud. Loodetavasti tuleb see maale kasuks, ja rügement saab sealtsamast ka oma ülalpidamise. Siiski tahan ma selle eest hoolt kanda, et rügement tuleks jälle aegsasti garnisoni tagasi.

Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 332, l. 28. Originaal saksa keeles.

[1] S. o., et sundida talupoegi Rootsi väesalkadele ära andma oma vilja, mida esimesed püüdsid varjule toimetada (vt. dok. 54).

Nr. 57

TALUPOEGADE MAKSUSTAMISEST VENE VÕIMU ALL OLEVAS NARVA ÜMBRUSES

Eestimaa kindralkubermangu valitsuse protokoll

18. veebruaril 1709

Samal päeval toodi Narva poolt kohale 2 talupoega, üks Vasknarvast, nimega Jeremej Gerasimpoik, ja teine pärit Kurtnast Soompea külast, nimega Michel Jacobpoik. Need tunnistasid, et Vaivara ja Oudova juures peetakse veel [Vene] valveposte; esimene [koosneb] nende eneste ütlemise järgi umbes 300 ratsanikust, teine aga 500 mehest. Neilt traguneilt ja soldatitelt [nüüd],

kes nende juures kontributsioone, pea- ja suitsuraha [1] võtavad, nimelt 13 valget rundštükki iga pea pealt ja iga suitsu pealt aastas on nad kuulnud, et [...] [a] Peale pea- ja suitsuraha ning alalise kümnise peavad nad veel iga kuu maksudeks andma heina, kaera, soola ja muud selletaolist. [...][a]

Tänavu on neil neis paigus halb rukkiaasta, on aga olnud head odrad ja kaerad; rukis maksis seal 100 kopikat. [...] [b]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 18, l. 16—17. Mustand saksa keeles.

[a] Väljajäetud osades käsitletakse sõjalisi küsimusi.
[b] Ärajäetud dokumendi lõpp kõneleb raskustest, millega on talupoegadel seotud soola muretsemine.
[1] Venemaal tollal esinevad maksud.

5. TALURAHVA LAOSTUMINE SÕJAKOORMISTE JA VAENUTEGEVUSE TAGAJÄRJEL

Nr. 58

RAHVALE ÜLEJÕUKÄIVATEST ERAKORRALISTEST KOORMISTEST

Eestimaa maanõunike kolleegiumi kiri Rakveres asuvatele maanõunikele [1]

5. novembril 1700

Kui [sõjaväele] abi[andmine moona muretsemise näol] Harjumaalt ja Tallinnast meie teha oleks, siis oleks kõik, mida härrad maanõunikud aina nõuavad, juba ammugi Rakveresse toimetatud. Kuid [tuleb silmas pidada], et kogu kuninglik armee, kes osalt Pärnu kaudu, osalt otseteed üle mere siia Tallinna kokku tuleb ja [siit] maad mööda edasi Rakveresse läheb, selle ära tarvitab, mis siia toidu- ja söödamoonapoolist kokku on toodud. Läbimarsi jaoks on seesugune hulk küütisid võetud [ja] võetakse veel iga päev juurde, et koju ei jää ei inimesi, hobuseid ega härgi.[2] Pealegi käivad läbimarssivad väed küütidega nii ümber ja kasutavad neid nii, et nad neid 1, 2 ja isegi 3 nädalat kinni peavad. Paljud talupojad jätavad vankrid ning hobused maha ja lähevad ära, sest nad ei suuda seda välja kannatada. Seepärast palume meie, et härrad maanõunikud peaksid ometi ise järele kaaluma, kas niisuguse olukorra juures võiks siin midagi teha, enne kui läbimarssimine mööda on. Mitteredutseeritud mõisad ei saa ju kõikide jaoks üksi ladu ülal pidada [3] ja, nagu varem on teatatud ja mida me teie kõrgele krahvlikule ekstsellentsile oleme juba ette kandnud oma märgukirjas, peab teistest maakohtadest sündima ka juurdetoomine ja juurdevedu. Ja iseäranis mis heintesse puutub, siis ei ole ju kogu Eestimaa võimeline niipalju muretsema, kui armee poolt nõutakse, kusjuures härra ülemsõjakomissar Palichi poolt reedel sisseantud nõudmisekiri näitab, et üheks kuuks on nõutud 300 000 leisikat heinu, see on 5000 parmast. Niisiis, enne kui aasadel uus

rohi tärkab, nõutakse 35 000 parmast. See peaks ju kogu Eestimaa kohta, kuivõrd see veel ei ole vaenlase kätte langenud, läbiviidamatu olema ka siis, kui igaüks kõik omad kariloomad ära tapaks ja kõik oma heinad ära annaks.

ENSV RAKA, f. 854, nim. 3, s.-ü. A. II, 1, l. 254—255. Mustand saksa keeles.

[1] Vt. dok. 1, komm. 1.
[2] Vt. dok. 1, komm. 2.
[3] Sõjaväe moonastamiseks nõutava kontributsiooni pearaskus langes aadlimõisatele. Vt. dok. 9.

Nr. 59

TALUPOEGADE RASKEST OLUKORRAST TARTU LINNAMÕISATES

Rae protokollid

8. jaanuaril, 1. veebruaril ja 1. aprillil 1704

Tükki 20 raetalupoega [on] sisse astunud ja leivavilja palunud; talupojad olevat Äksist ja Väägverest.

Auväärne raad vastab neile, et sel aastal on viljaikaldus olnud ja et neil pole vilja. Pealegi ei aitaks praegu ainuski [mõisa-] rentnik talupoegi. Ja kui ka heameelega tahaks, siis on see täitsa võimatu. Seepärast peaksid [nad] ise vaatama, kuidas toime tulla. Auväärne raad olevat juba eelmisel aastal nende pärast pidanud maksma 600 riigitaalrit ooberstleitnant Esseni naisele.[1]

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 287, l. 19. Originaal saksa keeles.

*

Härra bürgermeister Remmin annab üle protokolli, mis koostati Sadukülas ja Sootagal valitseja arvepidamise kohta, et seda saaks ette lugeda, ja teatab seejuures, et raetalupoegade olukord on peaaegu kõikjal väga halb; ka ei suutvat paljud enam leivapuuduse pärast töötada. Nõnda siis olevat ta sellepärast lasknud kutsuda mõlemad gildid, et saaks läbi arutada, kuidas ja mil viisil oleks võimalik nendele talupoegadele mõningat abi anda.

Mõlemate gildide oldermanid ja vanemliikmed [said] sisse kutsutud [ja] nendele [sai] raetalupoegade olukord teatavaks tehtud.

Gildid palusid [luba] lahkumiseks ja tahavad selle [asja] pärast läbi rääkida.

Härra Kellner läheb ära, kuna tal on majutamisega tegemist.

Gildid lasevad end jälle sisse kutsuda.

Olderman Strahlborn jt. [teatavad]: Nad on asja kaalunud ja ei leia paremat väljapääsu, kui et kõige vaesemaid aidata järelejäänud viljaga, mis on mõisates külvist üle jäänud ja asub siin

aidas. Ja siis arvasid nad, et need talupojad võiks vabastada poolest teotööst; nõnda saaksid nad oma rakendiga linna puude vedamise eest veel natuke teenida.

Kolmapäeval tuleb see [asi] ära otsustada.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 287, l. 35—36. Originaal saksa keeles.

*

Auväärne raad on asjad ette võtnud ja otsustab ... [punkt] 4. kohta. Kuna vaesed talupojad on osalt sõja ja põletamise läbi, osalt viljaikalduse tõttu laostunud ja neid on hädasti vaja leivaviljaga aidata, härra vaesteisal aga vilja pole, vaid ainult veidi kokkuhoitud raha, umbes 25 riigitaalrit on veel tema juures kassas, siis tuleb [sellest] niipalju kui tarvis läheb $12^1/_4$ tündri rukki [ostmiseks] selleks kasutada, ja siis see vili või niipalju raha härra mõisavalitseja raeliikme Flacheni kätte toimetada, et igale talupojale saaks nimekirja järgi anda 2 külimittu rukist. Kui aga armas jumal peaks andma tuleval sügisel õnnistatud aasta, võib selle laenuks antud vilja talupoegadelt jälle valitseja kaudu sisse nõuda ja härra vaesteisale kätte toimetada, mis niihästi valitsejale kui ka talupoegadele härra mõisavalitseja poolt saab teada antud.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 287, l. 113. Originaal saksa keeles.

[1] Ilmselt oli raad niisuguse summaga eelmisel aastal pidanud talupoegi toetama.

Nr. 60

TALUPOEGADE SUUREST VILETSUSEST EESTIMAAL

Väljavõte Eestimaa rüütelkonna kirjast Rootsi riigisekretär O. Hermelinile 20. juunil 1704

[...] [a] Maa on küll alaliste sõjakontributsioonide kui [ka] rüüstamise läbi [nii] välja kurnatud, et talupojal juba terve aasta otsa enam leiba pole olnud ja [ta] nii haletsemisväärses seisukorras on, et tal, kui ta neil päevil tuli kutse peale sõjaväkke, leiva asemel kotikene õllerabaga kaasas oli, teised takjajuurtest ja värsketest nõgestest vähese soolaga läbiklopitud kõrti teinud [olid], enamik [polnud] 4—5 päeva jooksul mitte midagi söönud. Ja niiviisi need, kes veel kokku [on] tulnud, peavad leivapuuduse pärast jälle laiali minema. Ja nende isandad ise olevat enamalt jaolt nii vaeseks tehtud, et nendel endil leiba pole, kõnelemata sellest, et nad [seda] talupoegadele võiksid laenuks anda, ja kuninglikust magasinist pole ka midagi välja anda. Sellest võib kergesti teha järelduse, et väkkekutse [1] läbi ei ole midagi loota ja et sellel, kes võitleb leivapuuduse ja näljaga, pole esmajärjekorras tarvis

[isegi sõjaväljale minna], et vaenlase poolt maha löödud saada. Ja mis puutub aadlisse endasse, siis tuletab minu juuresolekul Wilsbergis üleantud nimekiri veel meelde, et kõlblikke mehi, kes võivad istuda hobuse selga, pole mitte palju üle 50 või 60. Peale selle tuleb karta kõigi nende asjade õnnetut tagajärge, sest lisaks sellele, et väkkekutse läbi laostub maa majandus, ei saa talupoeg nüüdsest peale ei heina teha, sügiskesa künda ega talivilja külvata, ja nagu täitsa kindel on, et vaenlane selle aasta saagi ise koristab või seda takistab, siis järgneb sellest, et maamees ja talupoeg sellel aastal leiba ei saa ega ka tuleval aastal [seda] loota pole. Nõnda võib väga kergesti teha järelduse, et see just samapalju tähendab, kui et tal kõri läbi lõigatakse; juba suur hulk talupoegade naisi, kelle mehed on kas vaenlase poolt maha notitud või vangidena ära viidud, ja [nende] lapsed lähevad kerjama ja peavad nälja tagajärjel kindlasti surmale ohvriks langema. Ja põgenikud rüüstavad väkkekutsutute talusid. [. . .] [a]

ENSV RAKA, f. 854, nim. 3, s.-ü. A. II, 4, l. 357—358. Mustand saksa keeles.

[a] Dokumendi ärajäetud alguses leiduvad mõned sissejuhatavad laused, lõpposas rõhutatakse, et ainult Rootsi peaväed suudaksid sõjalist olukorda Eestimaal Rootsile soodsamaks muuta.

[1] Vrd. dok. 15.

Nr. 61

KEHTNA MÕISA TALUPOEGADE TÄIELIKUST LAOSTUMISEST JA VILJALAENU PALUMISEST KINDRALKUBERNERILT

Sama mõisa talupoegade palvekiri Eestimaa kindralkubernerile

2. märtsil 1709 [a]

Kõik meie, Kehtna talupojad, oleme kahjuks neil halbadel sõja-, nälja- ja ikaldusaastatel nii viletsaks jäänud, et peaaegu mitte ühelgi ei ole enam leiba ega viljaseemet. Ka oleme loomade lõppemise tõttu kaotanud peaaegu kõik oma loomad. Kuigi ka härrased on teinud nii palju, kui neil oli võimalik, ja aidanud meid leivaga ning viljaseemnega, on meil ometi võimatu olnud neile midagi tasuda. Meie ei saanud ka eelmistel halbadel aastatel ära tasuda oma suuri ja maal mitte kuskil mujal tavaks olevaid andameid, nimelt 8 tündrit nelja kuni viie tündri külvatud seemne pealt,[1] ja see on ka möödunud aastal enamikus maksmata jäänud. Nüüd puudub meil jälle leib, mida meie härrased meile anda ei saa ega taha, kuna oleme nii palju võlgu. Mõned [on] nii vaeseks jäänud, et peavad häda tõttu oma loomad ära müüma, et oma elu säilitada. Kuna ka need on lõpul, [siis] on Kehtnast juba 3 tükki [talupoega] ära läinud ja otsivad mujalt asupaika. Kui meid ei varustata leiva ja viljaseemnega ning me ei saa kergendust oma ebatavaliselt suurtes ja rasketes koormistes, siis oleme ka meie

sunnitud samasugust väljapääsu otsima. Meie, kogu talurahvas, palume teie hiilgust kõrget krahvlikku ekstsellentsi täies alandlikkuses, vaadata meie suurt häda ning ülekoormamist ja meid kõrgemalt poolt aidata ning meie hädast tingitud palvet täita. Ka kanname teie hiilgusele kõrgele krahvlikule ekstsellentsile alandlikult ette, et selle järel, kui meie poolt antud maamiilits on osalt surnud, osalt vaenlase kätte vangi langenud, peame jälle nekruteid andma, ja on meil samuti liiga raske neid anda. Kuna siin parimal adratalupojal on vaevalt üks sulane, osal mitte ühtki, vaid me peame tüdrukutega hädaliselt läbi ajama ega saa niiviisi teha ei mõisa- ega oma töid. Kõige selle pärast loodame meie, Kehtna kuningliku mõisa vaesed talupojad, armulist ja õiglast ärakuulamist.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 717, l. 1—2. Originaal saksa keeles.

[a] Järgmine dokument on dateeritud 2. märtsil 1709.
[1] Need koormisemäärad olid erakordselt suured, tavaliselt ei ületanud talupoegadelt võetav viljahinnus või -kümnis talukülvi hulka.

Nr. 62

RASKEST IKALDUSEST EESTIMAAL

Tallinna linnusekohtu fiskaalfoogt J. Chr. Droummeri ettekanne Eestimaa kindralkubernerile

27. augustil 1709

Selle järel kui ma pärast Hiiumaalt tagasitulekut teie hiilgusele kõrgele krahvlikule ekstsellentsile esitasin aruande, mil viisil oli lõpetanud tegevuse komisjon, mis moodustati ühe aasta eest hukkunud kroonulaeva pärast, ja mina siis seejuures eraldi mainisin, et selle aasta viljakasv maal on väga vilets, teie hiilgus kõrge krahvlik ekstsellents soovisid siis minult, et esitaksin selle oma nimega allakirjutatult. Niisiis teatan käesolevaga oma südametunnistuse juures, võtan tunnistajaks isegi kõiketeadja jumala, et igal pool Läänemaal, Hiiumaal [ning] Harjumaal, nii kaugel kui olen käinud, oli rukis ja oder niihästi mõisa- kui talupoegade põldudel erakordselt halvas seisukorras ja nimelt selline, et mõnes kohas võidakse lõikusega napilt seeme kätte saada, mõnes kohas ei saa aga sedagi. Ometi on rukkikasv paistnud mõningatel kõrgematel ja liivastel maadel parem [olema], samuti ka suvivili, mis on hiljem külvatud. Kuid viimane on veel roheline ja väga vilets. Kas ta jõuab ka valmis saada, seda peab aeg näitama. Paljud talupojad peavad rukkiseemne puudumise tõttu jätma ülesharitud põllu seemendamata, kui nende härrased ei saa neid aidata. Herned ei ole ka sel suvel õnnestunud ja tatar õitseb veel. Lühidalt — maal ei kuule muud kui haledat hädaldamist ning viletsust ei suuda kül-

laldaselt kirjeldada. See on nii tõsi, nagu loodan jumala armu läbi õndsuse saavutada, sellepärast olen andnud selle [esitise] oma allkirjaga.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 722, l. 104—105. Ärakiri saksa keeles.

Nr. 63

RASKEST OLUKORRAST SAUGA MÕISAS

Väljavõte sama mõisa rentniku J. C. Peperi palvekirjast Pärnu raele

Saadud 19. aprillil 1710

Auväärse ja väga targa rae kirja, [mis on] mulle saadetud 16. selle [kuu päevast],[1] sain kätte vajaliku lugupidamisega. Sellest näen, et teie, auväärne ja väga tark raad, nõuate ikka veel Sauga mõisa rendi tasumist õigetel tähtaegadel, eriti aga selle lihavõtte-kvartali eest, ja mulle meelde tuletate, milles ka mitte kahelda [ei või], et ma ei talita lepingukohaselt ja [et ma] peaksin püüdma kohustused tasuda. Aga teie auväärsel ja väga targal rael ei peaks olema teadmata, et ma olen kuni lihavõtteni ja niisiis [kõigil] möödaläinud aastatel õigesti maksnud, vahepeal aga [kannatasin ma] nii paljude sündmuste läbi, ja nimelt: 1.) Kuna olen pidanud andma niipalju väljanõutud mehi Nierothi rügementi, kes juba oktoobrikuust saadik väljas on, ja veel 2.) 67 talupoega, keda maa kaitseks pidi kasutatama, [ja] kes kõik käesoleval ajal ja nii kaua, kui nad [veel] väljas on, väga kõrgesti sündinud härra asehalduri nõudmise kohaselt on vabad kõigest teotööst,[2] ka 3.) kogu talve läbi peeti vaeseid talupoegi nagu ka minu mõisa teolisi, niipea kui nad linna tulid, kinni avalikel töödel kindluse ehitamise juures,[3] mille läbi ma olen olnud mitte ainult oma mõisatöös, vaid ka võlguolevate koormiste [sissenõudmisel] talupoegadelt niivõrd takistatud, et mul neilt on saamata jäänud üle 45 sülla puid ja suur hulk vilja, raha ning teisi andameid, sellest pole aga sugugi mitte väikesi kaotusi olnud. 4.) Hiljutise vaenuliku rüüstamise ajal[4] [on] talupoegadelt röövitud üle 30 hobuse ja muid asju, aga ka mõis pole vähest kahju kannatanud, nagu see kõik veel rohkem selgub, kui uurimine lõpule viiakse, mille juurde siis 5.) tulevad suured furaaži-heina nõudmised, kus mitte ainult mõisalt, vaid ka talupoegadelt võeti viimne ära ja jäeti nad niisugusesse seisukorda, et nende rakmeloomad on söödapuuduse läbi ja kauakestnud külma tõttu sel kevadel nii nälginud ja jõuetuks jäänud, et ma ei näe, mis niisugustest [üldse] põllul algava töö juures kasu saab olema. Selle juurde tuleb 6.) et minult on kroonu poolt ära võetud mitte ainult minu leivavili, vaid ka 111 vakka otri minu seemnest, mille läbi [mind] asetati niisugusse olukorda, et ma ei saanud ise mõisas külvata ega ka talupoegi seemnega aidata ning teolistele leiba laenuks anda, rääkimata sellest, et ei

ole veel teada, kas niisugustes oludes saab lõigata seda[gi] vähest, mida sellises halvas olukorras oleks võimalik külvata, ja [kas] talupoegade saak saab koristatud, või ollakse selles hoopis takistatud vaenulike piiramiste,[5] rüüstamiste või muu niisuguse läbi, mida ju iga päev, ja [isegi] iga tund peab kahjuks ootama [...] [a]

Sel ajal, kui ma seda alla kirjutan, tuleb üks ratsaväe kortermeister ja teatab mulle, et nad peavad saama minu käest 70 vakka kaeru, kuidas see asi lõpeb, [seda] ma veel ei tea.

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 1—XV, 3, l. 113. Originaal saksa keeles.

[a] Kirja ärajäetud lõpposas palub J. C. Peper renditasumise tähtpäeva edasi lükata.

[1] Kirja pole leitud.

[2] Võib-olla on siin mõeldud G. A. Strömfelti 23. juulil 1702 väljaantud patenti, milles nõuti, et mõisad teeksid maamiilitsasse mehe andnud taludele mööndusi teo- ja maksukohustuste täitmisel (C. F. W. Goldmann, Livländische Patente).

[3] Vrd. dok. 12.

[4] 1710. a. algul tegid Vene väed Meštšerski juhtimisel retke Saaremaale ja umbes samal ajal V. Zotovi juhtimisel Tallinna lähedale. Kumma retke ajal sai kannatada Sauga mõis, pole täpselt teada.

[5] Sel ajal piirasid Vene väed Riiat, mille peatset alistumist oli oodata.

Nr. 64

KOSTIVERE MÕISA TALUPOEGADE MEELEHEITLIKULT RASKEST OLUKORRAST

Väljavõte ooberst M. W. Nierothi palvekirjast Eestimaa viitsekubernerile

Saadud 10. mail 1710

Kostivere kuningliku mõisa halb seisukord on kõrgesti sündinud härra kindralmajorile ning viitsekubernerile ilma pikema seletuseta küllaldaselt tuttav; möödunud aasta saak ei olnud suurem, kui et mõisateenijad sellest hädavaevalt ülalpidamise said. Talupojad ei ole mõni aasta mitte peotäitki oma koormisest tasunud ega suutnudki tasuda, nagu ma seda kõike küllaldaselt võin tõestada, kui [korraldatakse] minu korduvalt esitatud palvekirjade peale järeleuurimine. Nüüd on külviaeg ukse ees, seevastu ei ole mitte ühelgi talupojal peotäitki seemet ega nii palju leiba, et ta ühe päeva sellest võib elada. Jah, mõned on, olles kogu oma tagavara ära tarvitanud ning söönud, koguni nälga surnud. Ja kui selle kuningliku mõisa talupoegi ei abistata seemnega ning leivaga, siis peab häda pärast kogu kuninglik mõis tühjaks ja mahajäetuks jääma, millist suurt kahju hiljem enam ei saa mitme tuhande riigitaalriga heaks teha. [...] [a]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 731, l. 56—58. Originaal saksa keeles.

[a] Dokumendi ärajäetud lõpposas esitatakse plaane, kuidas võiks supliigi alguses näidatud raskustest üle saada.

II. TALURAHVALIIKUMINE

1. TALUPOEGADE VÕITLUS MÕISNIKE JA ROOTSI VÕIMUDE VASTU

Nr. 65

ORAVA MÕISA TALUPOEGADE ÜLESTÕUSUST

Sama mõisa valitseja ning raamatupidaja J. Meyeri palvekiri Tartu maakohtule

Saadud 2. juunil 1700

Pärast seda, kui nüüd, jumalale kiitus, on taas [aeg], kus võib jälle headtegevalt valitseda meie kõige armulisema kuninga ja isanda headtegev kohus ning iga pahategija saada oma teenete ja kurja teo kohase tasu. Ja eriti tema hiilguse ning kõrge krahvliku ekstsellentsi [1] poolt väljaantud kõrge ülemusliku ja õiglase käskkirja [2] kõige sõnakuulelikumaks täitmiseks, mille sisu järele tuleb kehaliselt ja surmaga karistada talupoegi, kes näitasid end mässulistena ja vastupanelikkudena jne., olen niisiis ka mina näinud suurt vaeva, selleks et need, kes siin Oravas käitusid mõrtsukalikult ja röövellikult ning laastasid ja rüüstasid seda mõisat nõndaviisi, et ei ole kunagi varem pikkade aastate jooksul Liivimaal kuuldud nii suurt vägivalda, mitte ainult kinni ei võetaks, vaid eriti ka õiglaste kohtunikkude ette viidaks, ja nad saaksid oma õiglase tasu. Selle sihiga tahan mina siis nende kurjade mässajate ja avalikkude mõrtsukate ja röövlite kohta kõrgesti kiidetud kohtunikkudele sõnakuulelikult järgneval viisil ette kanda ja kaevata. Mõned Orava talupoegadest, kelle seas Jascka Hans, Puddikalla Jürri ja Titzmann Andre on juhid ja peamehed, kartmata jumalat

või meil siin Liivimaal jumala kiituseks loodud kõrgelt määratud head kohut ja seadust, viimati möödunud 19. veebruaril, kui kostis kuuldus vaenlaste sissetungist,[3] lõid kampa mõnede vene röövlitega, tungisid mitmesuguste tapa- ja röövliriistadega, nagu suured puuteibad, raudsed piigid ja püssid, päise päeva ajal ja kui mina veel olin mõisas, mõisale kallale; murdsid kõigepealt lahti kaks aita, mis asusid majast natuke kaugemal järve ääres, lõid uksed tükkideks ja võtsid sealt väevõimuga vilja. Ja kuigi nende kuritegeliku jultumuse pärast, ükski sel ajal minu juures mõisas olevatest inimestest ei tahtnud ja peaaegu ei suutnud avaldada neile õiget vastupanu, lasti aitade juures siiski 2 püssiga nende pihta, mille peale nad läksid küll aitade juurest ära, aga tulid veel lähemale, nimelt rehe juurde, kus see Titzmann Andre oli teinud linnaseid, mitte rohkem kui 30 sammu elumajast, kus sees mina olin. [Nad] võtsid mittevalmeid linnaseid osalt kottidesse, osalt raputasid reheall oma hobustele ette. Siis kogunesid nad seal kõigist kohtadest, kus nad peidus olid, kokku ja otsustasid omavahel, kuidas siis otse elumaja ja minu vastu pihta hakata ja kinnitasid seejuures üksteisele, et kui nad ainult minu, minu naise, saksa viinameistri ja kilter Totzeni on surnuks löönud, siis võivad nad teha, mis tahavad, nõnda kuidas seda kilter Totzen, manukas[4] Ratta Rein, Lappi Peep ja Hermogerti poeg Peedo võivad vandega tunnistada. Sel ajal kui nad kogunesid rehe juurde, sain mina mõisa juurde mõned talupojad püssidega, kes aitasid vahti pidada. Kui nad seda nägid, läksid nad rehe juurest ära 14 reega ja 21 mehe suuruse [salgaga], kelle seas olid kaasas Jascka Hansu vend Pilli Peep ja tema sulane Ivan, lasksid rehest eemal oma püssidega mõisa poole ühe kogupaugu ja läksid seekord niisama ära. Teisel päeval rüüstasid [nad] päise päeva ajal viinaköögi, lõid kildudeks klaasaknad, röövisid ära kõik raudasjad ja viisid jõuga ära viina[tegemiseks] valmisjahvatatud jahu. Neljandal päeval selle järele ilmusid need mõrtsukad ja röövlid palju tugevamalt jälle päise päeva ajal. Need 2 peamist juhti ja nõumeest olid nimelt Puddikall Jürri ja Jascka Hans, viimasel olevat ta sulane Ivan olnud 2 päeva Venemaal niisuguseid mõrtsukaid ja röövleid kokku kutsumas, mille järele ka Jascka Hansu vend venelane[5] Pilli Peep oma kahe pojaga koos paljude teistega olid liitunud selle kambaga ja [nad] tulid rehe juurde, kus see Titzmann Andre linnaseid tegi. Nende teised kambamehed aga, keda oli suur hulk, seisid igasuguste tapa- ja röövliriistadega teiste rehtede ja aitade juures koos ja valmis. Selle üle olime nii mina kui kõik, kes sel ajal mõisas olid, väga kohkunud ja keegi ei tahtnud ega tohtinud ennast liigutada. Selleks, et oma ja omade elu päästa, pidin ma suures ähmis mõisast pagema. Ja sel ajal kui mina peale laadisin, mis ma kiiruga kätte sain, kiskusid need, Titzmann Andre ja Jascka Hans, minu lastelt asjad vägisi käest ja olid nii jultunud ning tigedad, et pole võimalik kirjeldada. Lõpuks rääkinud nad üksteisele rehes: tulge, lähme ja lööme valitseja, tema naise, viina-

meister Johani ja kilter Totzeni koormate vahele surnuks ja võtame kõik ära, mida aga jumal oma armus ära hoidis. Kui ma nüüd lõpuks pidin lahkuma ja olin vaevalt väljale jõudnud, hakkasid nad kõige jõuga, enam kui 100 mehe suuruse salgaga, mõisat rüüstama, aidauksi kõiki tükkideks raiuma ja viisid sel ühel ööl koos mõnede venelastega [5] umbes 1000 vakka vilja ära, milles neil algatajail on peasüü. Nad pidid juba kaua seda nõu pidanud olema, kuna ka mõned venelased kaugelt maalt ilmusid kohe siia koos nendega. 2 väikest aita, mis asusid järve kaldal, murdis see Jascka Hans lahti. Viinalao murdsid, nende endi tunnistuse järele, lahti Puddikall Jürri ja Titzmann Andre ning võtsid sealt viina nii palju kui tahtsid. Ja kui mittesakslasest [6] kiriku eestseisja [7] Marca Lescka oli tulnud selle peale, manitsenud neid natukene ja ütelnud, et nad peaksid mõtlema, et on veel jumal taevas, olevat see Titzman Andre temale kallale läinud ja oma kambameestelt küsinud, kus on ta raudne piik, ta peab sellega Lescka läbi pistma. Ja kui ta haaras oma raudse piigi, tõmbas Marca Lescka taskupüstoli oma kaelakotist ja hoidis teda niikaua eemal, kuni päästis ennast põgenemisega. Samuti on Puddikall Jürri sel õhtul, kui nad minu ära ajasid, öelnud kilter Totzenile: sina ei ela ööd üle, sa oled küll teist aastat meie adraraudu pandiks hoidnud, aga nüüd tehakse sulle selle eest lõpp peale.[8] Siit näeb nüüd teie kõrgesti kiidetud kuninglik maakohus selgesti nende avalikkude mõrtsukate ja röövlite suurt kurjust nende väga kurjades kavatsustes, mida ei jõuagi kõrgesti kiidetud kohtunikele küllalt kirjeldada. Ka selletagi on nad olnud siiani väga mässulised ja vastuhakkajad, ei ole ka sellest ajast peale olnud [enam] ühtki päeva teol ega [ole ka] röövitut tagasi andnud. Nii esitan ma teie kõrgesti kiidetud kuninglikule maakohtule oma kõige sõnakuulelikuma palve karistada neid mõrtsukaid ja röövleid igaüht teie äranägemise järgi vastava keha- ja kaelakaristusega; eriti, kuna need on algatajad ja kõik saab alguse neilt; mõista neid hukka teistele säärastele kuritahtlikkudele mõrtsukatele ja röövlitele meeldejäävaks eeskujuks.

ENSV RAKA, f. 914, nim. 1, s.-ü. 90, l. 37—38. Originaal saksa keeles. Avaldatud «Eesti NSV ajaloo lugemikus», I kd., lk. 223—225.

[1] S. o. Liivimaa kindralkuberner.

[2] 26. mail 1699 avaldas Liivimaa kindralkuberner seoses talupoegade poolt organiseeritud kapten O. D. Wrangelli tapmisega Tõikvere mõisas patendi, milles manitsetakse «mässulisi» talupoegi sõnakuulmisele.

[3] Saksi vägede kallaletungist Riia linnale 12. veebruaril 1700.

[4] Maata talupoeg, kes elas mõne adratalupoja talus.

[5] «Venelaste» all on siin mõeldud osalt Venemaale pagenud eesti talupoegi või nende järeletulijaid, kes elasid Venemaal, osalt ilmselt ka vene talupoegi. Koos «venelastega» panid umbes samal ajal toime mõisate riisumisi ka Tammemõisa, Rannu jt. mõisate talupojad (vt. näiteks ENSV RAKA, f. 914, nim. 1, s.-ü. 89).

[6] «Mittesakslasteks» nimetati eestlasi ja lätlasi.

[7] XVII sajandil hakati määrama talupoegade hulgast kirikueestseisjaid ehk

vöörmündreid, kes pidid hoolitsema distsipliini eest kirikus, aitama täide viia kiriklikke karistusi jne.

[8] Nähtavasti korjas Orava mõisa kilter talupoegadelt kevaditi adrarauad ära, et nad enne oma põllul tööle ei saaks hakata, kui mõisatööd on tehtud.

Nr. 66

ORAVA MÕISA TALUPOEGADE KARISTAMISEST

Väljavõte Tartu maakohtu otsusest

20. juunil 1700

[. . .][a] Selle järgi saavad kolm esimest kaebealust, nimelt Jaske Hanss, Titzmann Andre ja Puddikall Jurri nende poolt toimepandud avaliku vägivalla ja röövimise ning mõisa rüüstamise eest, neljas kaebealune Homi Hann samuti vägivaldselt toimepandud aida lõhkumise pärast, milleks ta oli sõjariistus kohale ilmunud, nendele õiglaselt ärateenitud karistuseks, teistele seesugustele vägivallatarvitajatele ja röövlitele hoiatavaks eeskujuks, kuna selletaolised kuriteod nendel rasketel aegadel päevast-päeva võimust võtavad, selliselt nuheldud, et neil tuleb timuka poolt pead mõõgaga maha raiuda, pea teiba otsa [pista] ja keha rattale tõmmata. Kaebealune Jwann aga, [kes], olgugi et ta ei ole tarvitanud vägivalda, on ometi selles rängalt eksinud, et ta on kaebealuse Jaske Hanssu käsu peale kaasa läinud ja aidanud kaks koormat teravilja koju vedada, mõistetakse käesolevaga sellest hoolimata tema edaspidiseks parandamiseks peksmisele 15 paari vitstega kohtu profossi poolt ja veerandaastaks avalikele töödele [1] pärast eelnenud kiriklikku patukahetsust. Mis puutub kaebealusesse Maddina Jacobisse, siis mõistetakse see toimepandud varguse, nimelt murdvarguse pärast, mis tõuseb [tekitatud kahju poolest] kaugelt üle 60 hõbetaalri, poomissurma, et ta võllas poodud saaks.

Kosa Thomast, Kisa Paapu, Puddikalli Hinrichi ja Lauri Micko naist Annu, kuigi nad kinnitavad, et nad pole vilja võtnud ühegi muu kavatsusega, kui et [seniks kuni] jumal annaks maale jälle rahu, sest nad olid kuulnud, et raamatupidaja on ära ja ait olnud avatud ning seal ka vilja pidi jagatama, karistatakse aga pahandust tekitava eeskuju [andmise] pärast 15, naist aga 8 paari vitstega mõisasulase poolt kuriteo paigas kirikutulbas. Ja peale selle peavad nad kiriklikku karistust kandma. Kaebealune Pilli Peep seevastu, kuna tema vastu ühtki süütõendit ei ole, mõistetakse käesoleva lõpliku otsusega täiesti õigeks.[2]

Läti NSV RKA, f. 109, nim. 17, s.-ü. 241, l. 34—38. Originaal saksa keeles.

[a] Dokumendi ärajäetud algusosas refereeritakse Orava talupoegade ülestõusu sündmusi.

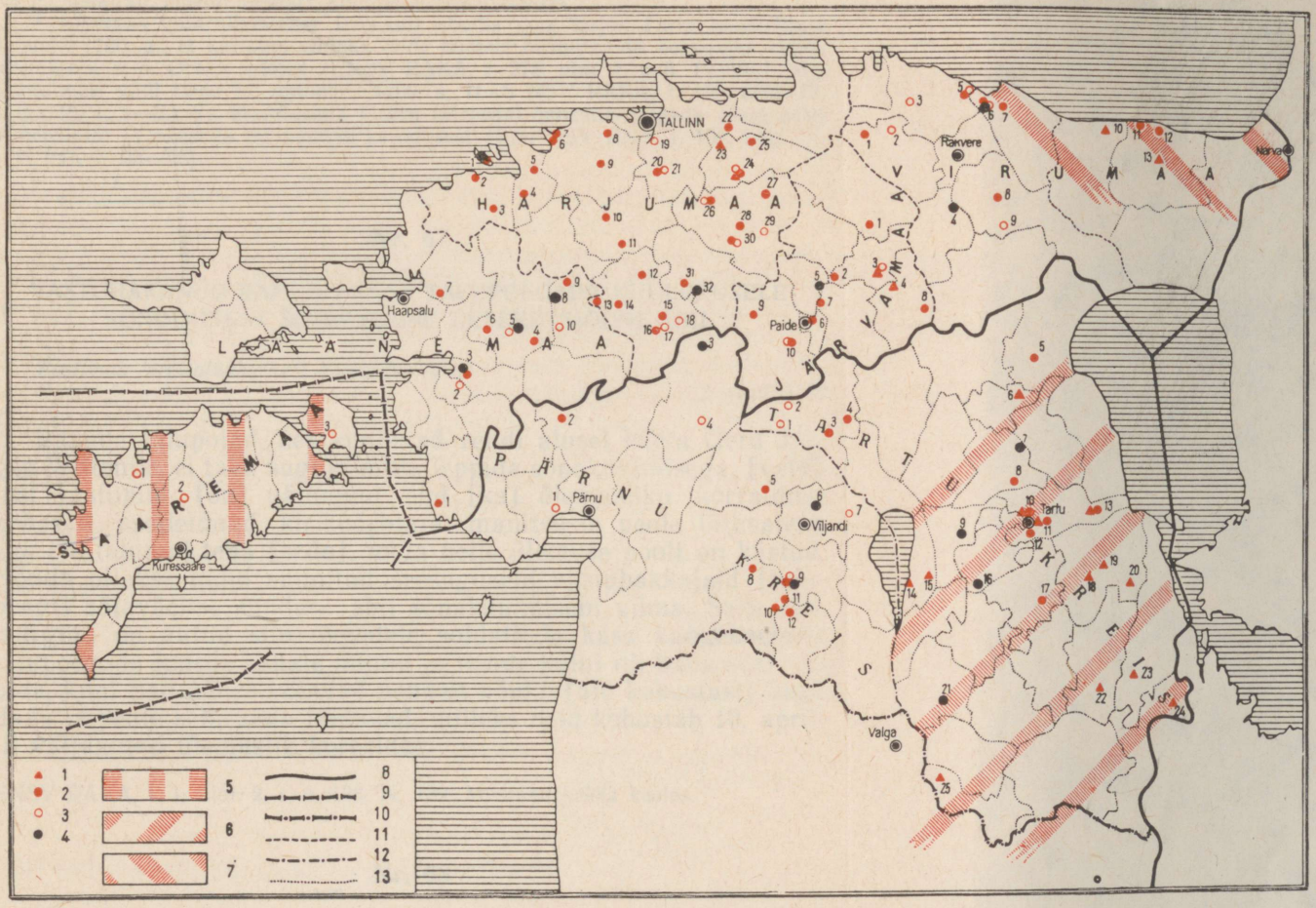

Kaart nr. 2. Talurahva vastuhakud a. 1700—1710.

Tingmärkide seletus: *1* — mõisavastased väljaastumised a. 1700; *2* — mõisavastased väljaastumised a. 1701—1702; *3* — mõisavastased väljaastumised a. 1703—1710; *4* — talupoegade kokkupõrked Rootsi tsiviilvõimude ja sõduritega; *5, 6, 7* — talurahvarahutuste levikualad, kus toimus mõisate rüüstamine talupoegade poolt 1700. a. kevadtalvel (*6*), 1700. a. sügisel (*7*) ja 1710. a. kevadel (*5*); *8* — kindralkubermangude piirid; *9* — Saaremaa provintsi piir; *10* — Liivimaa Eesti ja Läti distrikti vaheline piir; *11* — Eestimaa maakondade piirid; *12* — Liivimaa Eesti distrikti kreiside piir; *13* — kihelkondade piirid.

Mõisad ja külad, kus toimusid talupoegade vastuhakud:

Läänemaa: *1* — Varbla, *2* — Lihula, *3* — Vanamõisa, *4* — Teenuse, *5* — Väike-Kullamaa, *6* — Liivi, *7* — Taebla, *8* — Sipa küla, *9* — Lümandu, *10* — Paeküla. Harjumaa: *1* — Pakri s., *2* — Vihterpalu, *3* — Hatu, *4* — Kloostri, *5* — Põllküla, *6* — Meremõis, *7* — Keila-Joa, *8* — Harku, *9* — Keila, *10* — Kohatu, *11* — Adila, *12* — Alu, *13* — Pühatu, *14* — Kabala, *15* — Kehtna, *16* — Lellevere, *17* — Rõue, *18* — Ohekatku, *19* — Mõigu, *20* — Peebu, *21* — Nabala, *22* — Kavastu, *23* — Raasiku, *24* — Perila, *25* — Anija, *26* — Kose-Uuemõisa, *27* — Alavere, *28* — Ravila, *29* — Paunküla, *30* — Ojasoo, *31* — Ingliste, *32* — Atla. Järvamaa: *1* — Roosna, *2* — Roosna-Alliku, *3* — Karinu, *4* — Ramma, *5* — Purdi, *6* — Mäo, *7* — Viisu, *8* — Piibe, *9* — Piiumetsa, *10* — Türi-Alliku. Virumaa: *1* — Tõdva-Kõnnu, *2* — Vatku, *3* — Kavastu, *4* — Kadila küla, *5* — Selja, *6* — Kunda, *7* — Malla, *8* — Küti, *9* — Rosentali, *10* — Aa, *11* — Ontika, *12* — Toila, *13* — Jõhvi. Pärnu kreis: *1* — Audru, *2* — Vee, *3* — Lelle, *4* — Vändra, *5* — Vastemõisa, *6* — Vana-Võidu, *7* — Uus-Tännasilma, *8* — Kariste, *9* — Oisu, *10* — Kaubi, *11* — Pornuse, *12* — Pöögle. Tartu kreis: *1* — Kabala, *2* — Oleva, *3* — Kõo, *4* — Loopre, *5* — Torma, *6* — Roela, *7* — Elistvere, *8* — Sootaga, *9* — Kavilda, *10* — Raadi, *11* — Jaama, *12*— Ropka, *13* — Kavastu, *14* — Tammemõisa, *15* — Rannu, *16*— Pangodi, *17* — Vana-Prangli, *18* — Kurista, *19* — Ahja, *20* — Rasina, *21* — Sangaste, *22* — Joosu, *23* — Palu, *24* — Orava, *25* — Koikküla. Saaremaa: *1* — Mustjala, *2* — Kaarma-Loona, *3* — Muhu-Suuremõisa.

[1] Selle all mõeldi eeskätt kindlustustöid linnades.

[2] Liivimaa kindralkuberner isiklikult nõudis oma kirjas Tartu maakohtule 5. juulil 1700. a., et karistus viidaks täide teistele hirmutavaks eeskujuks «kuriteopaigal», s. o. Orava mõisas (ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. IV-38, l. 26). Kohtuotsus viidi täide 11. oktoobril 1700. a. (Läti NSV RAKA, f. 109, nim. 17, s.-ü. 248, l. 1—2.) 9-l ülestõusnud Orava talupojal õnnestus pageda (osal neist Venemaale) ja pääseda sel kombel karistusest (Läti NSV RKA, f. 109, nim. 17, s.-ü. 241, l. 25—26).

Nr. 67

VASTUHAKANUD RAMMA MÕISA TALUPOEGADE KUULEKUSELE SUNDIMISEST SÕJAVÄELISE EKSEKUTSIOONI ABIL

Eestimaa kindralkuberneri korraldus

2. mail 1700

Ramma talupojad, kes kuuluvad rendi alusel härra Gerd Jürgen Wittenile, ei taha sugugi mitte leppida sõnakuulmisega, [vaid] just vastupidi, [on] näidanud end [ka] ülemusliku korralduse kohaselt asetleidnud kirikuõpetaja manitsuste peale tõrksatena ega ole tahtnud teha [seda], mida neile ülemuse poolt on kästud. Nõnda ollakse nüüd sunnitud seesuguseid vastuhakkajaid [talupoegi] sõjaväelise sunduse abil sõnakuulmiseni viima. Selle eesmärgiga on antud siin olevatele soldatitele käsk kangekaelsete talupoegade juurde kohale minna ja nende kulul nii kaua seal viibida, kuni nad nõuks võtavad nendelt nõutav[aid kohustusi] õiendada ja peale selle seda täidavad, milleks neid kohustab 10. aprillil väljaantud ülemuslik korraldus.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 138, lk. 139. Mustand saksa keeles.

Nr. 68

JÕHVI MÕISA RÜÜSTAMISEST TALUPOEGADE POOLT JA NARVA LINNA PIIRAMISEST VENE VÄGEDE POOLT

Tartu bürgermeistri J. Remmini ettekanne sama linna komandant C. G. Skyttele

20. septembril 1700

Voorimees Jochimi jutustus, keda auväärt raad on saatnud [nii] päeval kui öösel [luurama], et saada teateid, kas Narva on venelaste poolt ümber piiratud, ja kuidas seal on lood.

Just praegu, s. o. 20. septembril 1700 kell 2 pärast lõunat on [Jochim] tulnud jälle tagasi ja teatab, kuidas ta teisipäeva hilisõhtul [1] oli tema ekstsellentsi härra kindral Wellingki mõisasse Jõhvis kohale jõudnud. Seal oli ta leidnud mõisa olevat sootuks täis talupoegi, kes ühes toas on õginud ja purjutanud. Härrastetuppa aga olevat nad pannud seisma oma hobused. Ja [talupojad] olid

olnud kui pöörased; kõik aknad tubades olevat nad puruks peksnud, ja mõis on täitsa paljaks riisutud.

Valitseja pidavat olema Narvas ja kirikuõpetaja Knieper olevat põgenenud Tallinna.

Vaenlane ise polevat veel küll mitte Jõhvis olnud, kuid tema väesalku olevat juba nähtud sealt ühe või kahe miili kaugusel, mispärast siis ka härra assessor Duncami [mõisa] valitseja, kes kahe mehega on olnud ratsa luurel, teatab, et ta on näinud ühte umbes 50 mehe tugevust, neljakandiliste mütsidega ja valgetes kuubedes venelaste väesalka jalgsi temale vastu tulemas, mille peale tema on jälle tagasi pöördunud. See käskjalg Jõhvist on ka taas tagasi pöördunud, kuna iga tund on olnud oodata sinna vaenlast. Härra ooberst Aminhoff ise on teisipäeval olnud Jõhvis, ja kuna ta ei ole saanud edasi minna, on asunud tagasiteele Rakvere suunas. Veel olevat talupojad temale teatanud, et vaenlane on 2 laagrit üles löönud, ühe Pöppelmani mõisas[2] ja teise umbes 1/2 miili kaugusel Narvast Jurowa ja sadama vahel. Ja ükski inimene ei saavat enam ei Narvast välja ega [sinna] sisse minna. Vaenlane võtvat ka kõik vilja ja kariloomad ära, mida ta iganes kätte saab, ja viivat selle laagrisse. Maal, Narva suunas nägevat kõik väga haletsemisväärne välja ning ei leitavat enam peaaegu ühtki sakslast, kuna kõik on ära põgenenud. Ja talupojad märatsevat õelamalt kui vaenlane. Kui ta Jõhvis olnud, olevat ta kuulnud, et talupojad kupjal silma noaga peast välja torganud ja mõlemad mõisa vahimehed armetult vaeseomaks peksnud, sest et nad esmalt polevat tahtnud lubada nendel vägivalda tarvitada.[3]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 285, l. 116—117. Ärakiri saksa keeles. Avaldatud «Ajaloolises Ajakirjas» 1925, lk. 62—63.

[1] 15. septembril 1700.
[2] Härmamäe mõis Narva all.
[3] Vrd. Chr. Kelch, Liefländische Historia, Continuation 1690—1707, Dorpat, 1875, lk. 134—138.

Nr. 69

ALLOHVITSERI JA SÕDURITE MAALE SAATMISEST VASTUHAKANUD TALUPOEGADE HIRMUTAMISEKS NING KARISTAMISEKS

J. F. Vollsteini kiri Karinu mõisa valdaja Wyboldti abikaasale

Tallinn, 28. septembril 1700

Kolme päeva eest komandeeriti üks allohvitser ühes 8 reamehega Järvamaale kontributsiooni sisse nõudma. Sellesamaga saatsin teile kirja ja tegin teile teatavaks, et teie laseksite kontributsiooni Karinu eest vedada Rakveresse.[1] Oletan, et teie selle kirja olete kätte saanud enne [kontributsiooni] vastuvõtmist ja

sellest mõistnud minu arvamist. Praegu saan selle ettenäitajalt armsa kirja, kus teie muu hulgas kaebate talupoegade kangekaelsuse üle. Just selle kohta teab allohvitser [anda] head nõu, mida mina temale ise olen suusõnal ütelnud, [et] kõigepealt [tuleb] talupojad sundida sõnakuulmisele ja neid selles hoida. Teie juures mõisas aga peab ta [allohvitser] ennast tagasihoidlikult ülal pidama ega tohi teha mingit ülekohut; ka ei ole tal ühtegi korraldust sundsissenõudmiseks, vaid tal tuleb käsk anda, et igaüks, kes elab Järvamaal, peab viima oma osa [kontributsioonist] Rakverre. Ma olen talupoegadele siin tõsiselt selgeks teinud, et nad ei ole seepärast mitte vabastatud oma mõisateost, et nad peavad plakati järgi istuma hobuse selga ja minema vaenlase vastu.[2] Siinjuures saadan ma plakati[3], kus on selgesti öeldud, et enamus peab jääma koju ja ootama ära, mis neil tuleb teha. Suurema hirmu [tekitamiseks] on välja saadetud timukas neid talupoegi piinama, kes on üles näidanud kangekaelsust. Ja ma olen kindel, et neil tulevad teistsugused mõtted [pähe], sest jumala armu läbi ei tarvitse teie asukohas veel ühtegi vaenlast karta, kuna ta ei asu Narvast kaugemal kui neli miili, ja saab ka edasitungi[katse] puhul meie kaitseväe poolt, kes teda valvab Sämi jõe juures, jumala abiga kinni peetud, nii et sellepärast võib oma majapidamistalitusi teha ilma mure ja kurvastuseta. Ühe sälitise ja ...[a] tündrit siia saadetud vilja olen vastu võtnud ja lasknud hästi alal hoida, samuti teie siia saadetud asjad väikeses majas hoiule pannud. Teie abikaasalt, kes on hästi üle tulnud, ei ole ma küll tema hariliku viisi kohaselt saanud ühtegi kirja; teda oodatakse aga lähematel päevadel jälle tagasi. Niipea kui tuul hakkab soodsalt puhuma Stokholmi poolt, on tema majesteeti ühes oma vägedega siia oodata. Juhtigu jumal nad peatselt üle [mere] ja vabastagu meid meie õelatest vaenlastest. Usaldan teid kõiki jumala kõikevõimsa kaitse alla ja jään südamliku tervitusega alatiseks teie kõige teenistusvalmimaks teenriks.

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. B. F. 95, l. 31. Originaal saksa keeles.

[a] Tündrite arvu pole tekstis märgitud. Vrd. dok. 1, komm. 1.

[1] Vrd. dok. 1, komm. 1.

[2] Vt. dok. 15.

[3] 17. septembril 1700 väljaantud Eestimaa kindralkuberneri plakat (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 136—137).

Vanamõisa ülestõus
(dokumendid nr. 70—74)

Nr. 70

TÕRKUVATE VANAMÕISA TALUPOEGADE SÕJAKOORMISTE KANDMISELE SUNDIMISEST

Eestimaa kindralkuberneri korraldus kapten O. M. Wolfeldtile
1. detsembril 1700

Härra meeskohtunik Detloff von Derfelden kaebab oma Vanamõisa renditalupoegade üle, et nad ei anna ülemalt poolt nõutud kasukaid, sukki, kindaid ega vatmalit,[1] samuti [ei taha] neile antud õtri tangudeks teha [ja] leiba tema kuningliku majesteedi väeosadele küpsetada[2] ega [ka] muidu end sõnakuulelikena näidata; paludes, et härra kaptenit, kuna ta seal läheduses viibib, ülemuslikult kästaks neid selleks sõjaväelise eksekutsiooniga sundida. Kuna nüüd niisugune ülesnäidatud sõnakuulmatus [on] karistatav, siis läheb käesolevaga härra kaptenile ametlik ja ülemuslik korraldus, et ta hästi, kuid ilma karistuseta näitaks talupoegadele nende nuhtlusväärset vastuhakkamist ja viiks nad seeläbi selle sooritamisele, milleks nad on kohustatud.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 138, lk. 585—586. Mustand saksa keeles.

[1] Vrd. dok. 3 ja 4.
[2] Rootsi peavägedele, keda juhtis Karl XII, mõisa viljast tangude ja leiva valmistamine lasus talupoegadel.

Nr. 71

TAOTLUS SÕDURITE KOHALESAATMISEKS TALUPOEGADE ÜLESTÕUSU MAHASURUMISEKS VANAMÕISAS

Sama mõisa rentniku D. Derfeldeni palvekiri Eestimaa kindralkubernerile
Enne 10. aprilli 1701 a

Ma olen sunnitud teie kõrgele krahvlikule ekstsellentsile kõige alandlikumalt ette kandma, kuidas talupojad Vanamõisa kroonumõisas (mis on minu käes aastarendil) ei taha teha oma kohustuslikku teotööd mõisale ega tasuda plakatites nõutud kontributsiooniperseele nagu vatmal, kasukad, sukad, kindad jne.[1], vaid püsivad kangekaelselt lubamata sõnakuulmatuses, kuigi mina olen igat viisi püüdnud valitseja ja kupja kaudu neid sõnakuulmises hoida; sellepärast ma anun teie kõrget krahvlikku ekstsellentsi kõige alandlikumalt, et teie kõrge krahvlik ekstsellents mõtleks sellele, et sinna saadetud sõjaväelise karistussalga abil neid sundida täitma oma kohust ning jätta sõdurid nii kauaks mõisa, kuni nad [talupojad] saavad täielikult viidud nõutavasse sõnakuulmisse. Ma ootan armulist resolutsiooni.[2]

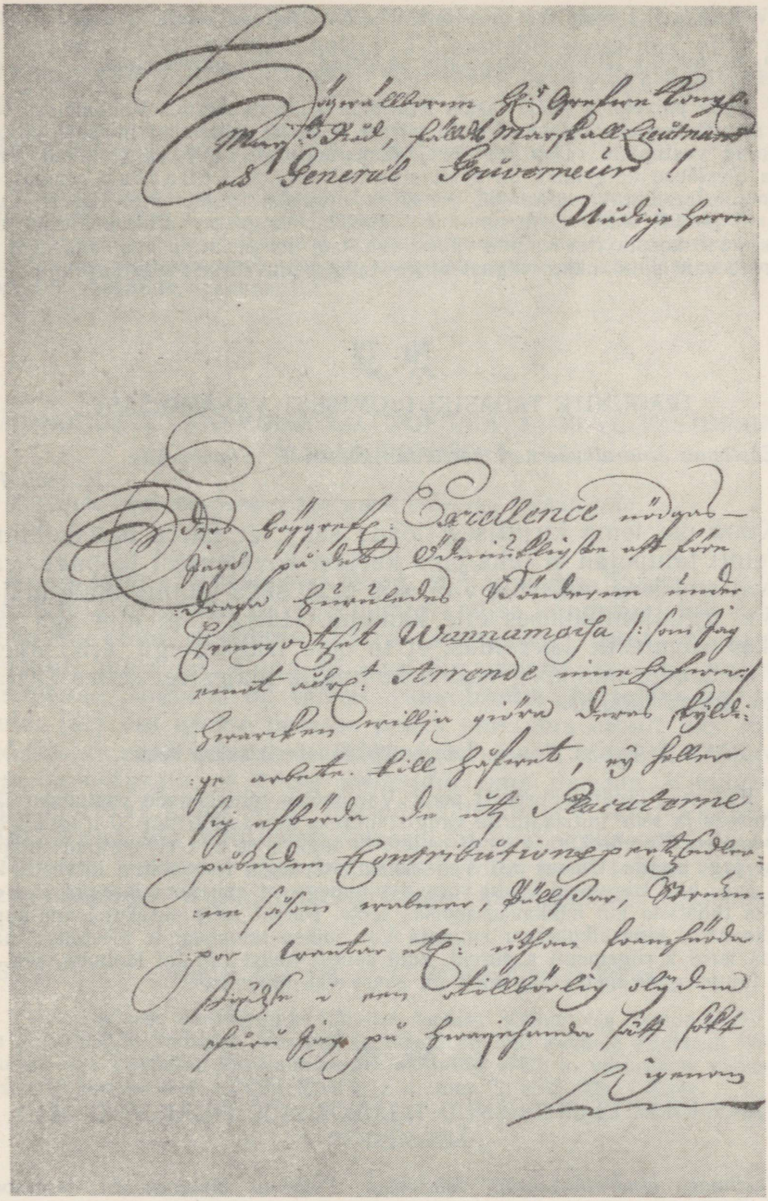

Dok. nr. 71 — Vanamõisa rentnik D. Derfeldeni palvekiri Eestimaa kindralkubernerile, milles palutakse saata sõjaväge talupoegade ülestõusu mahasurumiseks.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 616, l. 94—95. Originaal rootsi keeles.

[a] 10. aprillil 1701 on juba välja saadetud vastus palvekirjale.
[1] Vt. dok. 3 ja 4.
[2] Selle palvekirja peale laskis Eestimaa kindralkuberner Vanamõisas teostada sõjaväelise eksekutsiooni, kuid pärast sõdurite lahkumist mõisast jätkasid talupojad vastupanu. Dok. 71—74 kommentaaridele, mis valgustavad Vanamõisa ülestõusu kulgemist, on osalt olnud aluseks S. Schartau raamat «De svenska östersjöprovinserna vid det stora nordiska krigets utbrott», II, Lund, 1926, l. 24—27. Kuna neid sündmusi lähemalt valgustav arhiivimaterjal asub Rootsis, tuli koostajatel leppida vähem ilmekate dokumentide avaldamisega, mis heidavad vaid puudulikku valgust sellele tähelepanuväärsele ülestõusule.

Nr. 72

TRAGUNITE TAGASIKUTSUMISEST VANAMÕISAST

Eestimaa kindralkuberneri korraldus kapten E. Clambeckile
16. mail 1701

Kuna ma tema kirjutisest teada saan, et härra meeskohtunik Derfeldti talupojad ei taha oma kurjast kavatsusest loobuda, vaid laskvat end isegi mässule viia, siis peab seda kuninglikule majesteedile truualamlikkuses ette kandma. Härra kaptenile aga saadetakse ülemuslik korraldus, et ta oma tragunitega ära läheks, kuni on teada, mis kõrgeauline kuninglik majesteet selles [asjas] heaks arvab käskida.[1]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 139, l. 150. Mustand saksa keeles.

[1] Eestimaa kindralkuberneri poolt Vanamõisa talupoegade vastuhaku lämmatamiseks ja selle initsiaatorite vangistamiseks komandeeritud 30 tragunit eesotsas kapten Clambeckiga kutsuti selletõttu tagasi, et nad ei suutnud talupoegadest jagu saada. Umbes 300 Vanamõisa talupoega, relvastatud kirveste, kaigaste jms., olid traguneid vastu võtnud sõnadega, et ennemini lasevad nad end surnuks tulistada kui hakkavad mõisas tööle. Pärast selle eksekutsiooni nurjumist kavatses kindralkuberner suunata Vanamõisa talupoegade ülestõusu maha suruma isegi 2 rügementi sõdureid, kuid sellest nõust tuli tal loobuda, sest oli karta talupoegade metsa pagemist nii suure väe ilmumisel.

Nr. 73

VANAMÕISA ÜLESTÕUSNUD TALUPOEGADE SÕJAKOHTU ALLA ANDMISEST

Eestimaa kindralkuberneri korraldus Tallinna linnusekohtu assessorile W. H. Leutnerile
29. juunil 1701

Kuna kõige armulisema kuningliku käsu peale härra meeskohtuniku Detloff von Derfeldti Vanamõisa mässuliste kuninglike renditalupoegade üle Läänemaal kohapeal sõjakohut peetakse ja sel põhjusel härra asehaldur, kapten Klambeck oma tragunite

kompaniiga ja teisi sinna saadetakse, siis antakse siinjuures ühtlasi ka härra assessorile ametlik ja ülemuslik korraldus, et ta tuleval esmaspäeval, s. o. 1. juulil, seal oleks ja sõjakohtu juures viibiks.[1]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 139, l. 204. Mustand saksa keeles.

[1] Sõjakohtu ette ei õnnestunud toimetada Vanamõisa talupoegade ülestõusu juhte ja initsiaatoreid, kuid teisi ülestõusnud talupoegi karistati kadalipuga. Niipea kui tragunid mõisast lahkusid, jätkasid Vanamõisa talupojad endiselt vastupanu, lakates jälle mõisateol käimast, vaatamata sellele, et asehaldur veel mõisas viibis (vt. järgmine dokument).

Nr. 74

ABINÕUDEST VANAMÕISA TALUPOEGADE JÄTKUVA VASTUPANU MAHASURUMISEKS

Eestimaa kindralkuberneri kiri sama provintsi asehaldurile

11. juulil 1701

Kuigi saan vastumeelselt teada, et Vanamõisa talupojad pärast tragunite äraminekut on pöördunud endise kangekaelsuse juurde, ei saa ma ometi pooldada härra asehalduri poolt ettepandud vahendit, saata siit sinna 40 kuni 50 soldatit, arvesse võttes, et siin olevad soldatid on täiesti räbaldunud. Ja tuleks ka muret tunda, [et] kui igasse peresse peaks pandama ainult üks soldat, võidakse ta seal mässuliste talupoegade poolt kergesti tappa. On kõige soovitavam, et härra asehaldur oma parema äranägemise järgi [laseks] kinni võtta mõned tähtsamatest talupoegadest ja saadaks nad siia nuhtlusele, et seeläbi teisi võiks sundida sõnakuulmisele. Vahepeal tuleb härra asehalduri poolt tehtud ettepanek ühes otsusega truualamlikult tema kuninglikule majesteedile saata.[1]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 139, l. 217. Mustand saksa keeles.

[1] Alles pärast pantvangide võtmist hakkas Vanamõisa talupoegade ülestõus pikkamööda vaibuma. Vanamõisa ülestõusu läbi mõisale tekitatud kahjude tõttu oli aga Eestimaa kindralkuberner sunnitud 1702. a. veebruaris vabastama mõisa sõjakoormistest (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 628, l. 146).

Nr. 75

ROOSNA-ALLIKU JA VIISU MÕISAS TEOLKÄIMISEST LOOBUNUD TALUPOEGADE SÕJALISE JÕUGA SÕNAKUULMISELE SUNDIMISEST

Eestimaa kindralkuberneri korraldus major A. L. Rosenile

13. mail 1701

Härra major Bengt Gustaff Rosen on mind vajalikul viisil palunud kuulda võtta, et tema Roosna-Alliku ja Viisu [mõisa] talupojad ei taha nüüd pärast seda, kui nad on maamiilitsasse sisse kirjutatud ja [neid] iga päev küüti vajatakse, enam vajalikku sõnakuulmist üles näidata ega teol käia. [Ja ta esineb] palvega, et härra majorile saaks kõrgemalt poolt käsk antud temale alluvate tragunite abil sõnakuulmatuid talupoegi arusaamisele ja sõnakuulmisele sundida; samuti neid, kes valitsejale vastu hakkavad, kohtulikuks karistamiseks siia [Tallinna lossi] üle anda. Kuna nüüd seesugune talupoegade talitusviis on ülimal määral karistusväärne, seda enam, et see käib vastu kuningliku käsu põhjal kõrgemalt poolt väljaantud plakatile,[1] siis antakse käesolevaga härra majorile ametlik ja ülemuslik korraldus, et ta palve kohaselt läheks mõnede tragunitega sinna tõrkujaid sõnakuulmisele sundima, vastuhakkajaid aga ärateenitud karistamiseks [kohtu] kätte andma.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 139, l. 145. Mustand saksa keeles

[1] Ilmselt on mõeldud 26. aprillil 1701 väljaantud plakatit, milles piirati maamiilitsasse mehi andnud talude teosoodustusi ainult õppustest ja sõjaretkedest osavõtmise ajale (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 202—203).

Nr. 76

MAAMIILITSA NIMESTIKKU KANTUD TÜRI-ALLIKU MÕISA TALUPOEGADE KEELDUMISEST TEHA MÕISATEGU

Rittmeister C. H. Buxhövdeni supliik Eestimaa kindralkubernerile

Saadud 17. mail 1701

Olen sunnitud teie kõrgele krahvlikule ekstsellentsile truualamlikkuses ette kandma, et jüripäevast saadik ei ole maamiilitsasse sissekirjutatud talupojad (kuningliku plakati kohaselt) käinud mõisateol ei korraliste teoliste ega abivaimudega. Härra kapten Ulrich, kes on määratud käsutama neid [talupoegi], on käskinud 6. mail kirja teel Türi kirikuõpetajal Johan Georg Deuteniusel tema kuningliku majesteedi armulik resolutsioon teatavaks teha. Ja [selle] kuninglikud sõnad kõlavad [selliselt], et maamiilitsasse kutsutud mehed, niipea kui nad tulevad [sõjaväe] õppustelt koju, peavad kohe jälle mõisas oma igapäevast tegu tegema, ja [et]

nendele lubatakse igal nädalal ainult 2 päeva õppusteks.[1] Kui nüüd see oli teatavaks tehtud, saatsin ma veel pühapäeval, 13. selle kuu päeval, kupja ja koka külla teolisi välja ajama. Need ei tahtnud [aga] sõna kuulda, vaid olid kokku kogunenud, kupjal habemest kinni haaranud ja [ta] maha virutanud; koka aga on nad siniseks kolkinud, ja niiviisi koos naiste ja peredega paljude sõimusõnade saatel neid pekstes külast välja ajanud. Kui nüüd, armuline krahv ja isand, sellest ei tõuse midagi muud, kui ainult mäss (kui see ei saa õigeaegselt vaigistatud), sest rentnikele ja mõisa ametimeestele vähe tähelepanu pööratakse, ja [ka] tema kuningliku majesteedi kõrge kasu väheneb, kuna ühegi adraga ei künta, siis ei ole ma julgenud jätta seda teatamata teie kõrgele krahvlikule ekstsellentsile, samuti härra asehaldurile. [Ja] ma ei kahtle selle juures, et teie kõrge krahvlik ekstsellents, sest siin on puudutatud tema kuningliku majesteedi kõrged huvid, laseb härra asehalduri kaudu niisugused abinõud tarvitusele võtta, et nende järgi saab täpselt käia nagu kord ja kohus, ja neid täita, selleks et siinjuures mind ei saaks edaspidi süüdistada mõisateo ja põlluharimise teatud hooletusse jätmise pärast, mispärast ma siis veel kord palun armulikku kuuldavõtmist ja selle minu palve sissekandmist kubermangu [valitsuse] protokolli.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 617, l. 93—95. Originaal saksa keeles.

[1] Vrd. Eestimaa kindralkuberneri A. J. de la Gardie 26. aprillil 1701 antud plakatit (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 202—203).

Nr. 77

KAVASTU TALUPOEGADE VASTUHAKUST MÕISA VALITSEJALE JA KUPJALE

Väljavõte Tartu maakohtu ülekuulamisprotokollist

21. juunil 1701

Kavastu valitseja Wilhelm Neidhard kaebas, kuidas tema esmaspäeval kupja kõigepealt Koosa külasse saatis, et talupoegi ometi kord teole välja ajada, kuna nad kogu talv läbi pole välja tulnud, ei teole ega küüti, nii et ka vilja on mõisast härra asehalduri käsu peale kuninglikku magasini veetud võõraste talupoegade poolt, sest et need [talupojad] polnud sõna kuulanud. Kubjas aga olevat tagasi tulnud ja temale, kaebajale, öelnud: Nad on vastanud — kui teised välja tulevad, tulevad ka nemad välja; pole aga ükski välja ilmunud.

Kaebajalt küsiti: Mis sündis siis, kui kubjas [oli] tagasi tulnud? Vastus: Kuna mitte ükski nendest pole välja tulnud, siis olevat kubjas nõu andnud, et nad ratsutaksid mõlemad jälle külasse, et neid lõpuks välja ajada, mispeale nad mõlemad on sinna rat-

sutanud, kus neile olevat vastu tulnud Sibbola poeg [1]. Peale selle olid nad sõitnud külasse ja küsinud sellelt kaebealuselt talupojalt Kertilt ja selle pojalt Hansult, miks nad välja ei tule, kuna ometi üks [mees] olevat juba mõisasse läinud.[2] Sellepeale [on] nad vastanud: Mingu kurat üksi teole. Siis on kubjas Hansu maha tõuganud ja [teda] piitsaga 3 või 4 korda löönud. Seejärele olevat kaebealune Hans üles karanud ja sõnnikuhargi haaranud. Tema, kaebaja, olevat hirmul oma mõõga välja tõmmanud, seisnud sellega täiesti vaikselt ja tahtnud rehest välja pääseda. Sellepeale olevat kaebealune Hans hargiga tema peale tormanud ja esimesena temale hoope jaganud, [tema] vana isa ise olevat tulnud [selja] tagant labidaga ja löönud temale haava pähe (mille ta [ka] ette näitas), ja seejärel olevat ta teda kaks korda maha tõuganud; võibolla oleks [ta] ka tõepoolest ära tapetud, kui mitte kubjas poleks temale appi tulnud ning ta poleks ennast oma mõõgaga kaitsnud. Peale selle olevat ka teine poeg Thomas, kes [on] veel maal, temale kallale tulnud; ja kõik kolm olevat [teda] peksnud. [...] [a]

Läti NSV RKA, f. 109, nim. 17, s.-ü. 263, l. 1. Originaal saksa keeles.

[a] Välja on jäetud ülekuulamisprotokolli järgnevad, sama sündmust kordavad osad, mis ei paku enam oluliselt uut.

[1] S. t. poiss Sibbola-nimelisest perest.

[2] See oli vale. Tegelikult, nagu selgub käesolevast dokumendist endast, polnud ükski talupoeg mõisa teole tulnud.

Nr. 78

LELLEVERE MÕISA TALUPOEGADE TEOTÖÖST LOOBUMISEST JA MÕISNIKULE VASTUHAKKAMISEST

Sama mõisa omaniku palvekiri Eestimaa kindralkubernerile

21. septembril 1701

Tänan truualamlikult teie hiilgust, kõrget krahvlikku ekstsellentsi, kuna ma olen pidanud kaebama minu Lellevere [mõisa] talupoegade tõrksuse pärast, et teie ei ole mitte ainult ülemuslikult käskinud kohalikku kirikuõpetajahärrat neid manitseda vajalikule sõnakuulmisele ja nende tähelepanu juhtida neid vastasel korral ähvardavale karistusele, vaid ka, kuna see neile mõju ei avaldanud ja [ta] välja naerdi, härra kapten Meyendorffile 10. augustil korralduse andsite, lasta mässu ninamehed kinni võtta ja siia saata, ülejäänud talupojad aga vajalikule sõnakuulmisele sundida. Kuigi nüüd see [kapten] pole küll minu mõisasse tulnud, siis on ta ometi ühe mässu ninameestest kiriku juures käsile võtnud, temale kõik väga tõsiselt selgeks teinud ja oma käsud andnud. Seal siis on see talupoeg ka tõotanud täielikku sõnakuulmist, aga nad on tegutsenud pärast seda veel õelamalt kui varem. Sest kuigi ma olen korduvalt lasknud neile oma kupja kaudu meelde tuletada, et

nad peaksid vajalikult mõisateol käima ja oma koormisi õiendama, ei ole nad siiski sellest kõigest hoolinud ega 8 nädala jooksul mitte kõige vähemalgi määral tegu teinud, nii et ka vähene suvivili, mida armas jumal on andnud, peab põllule lõikamata seisma jääma ja hukka saama, nagu ka mina siis sel põhjusel pole saanud rukki külvi nii teha, nagu kord ja kohus. Seepärast, et täita teie hiilguse, kõrge krahvliku ekstsellentsi käsku, olen ma palunud oma väimehelt härra rittmeister Zögelt tema valitseja ja koka. Ja kuna minu teine väimees ka just parajasti viibis minu juures, lasksin neid [talupoegi] õhtul veel kord manitseda, et nad oma kohustust meeles peaksid ja järgmisel hommikul mõisasse ilmuksid põhjust üles andma, miks nad on end näidanud nii väga sõnakuulmatutena. Et aga ka see tagajärgi ei andnud, [vaid] lisaks sellele üks [maamiilitsasse] sissekirjutatud mees kaebas, et nad ei taha teda ära saata, sõitsin ma ratsa [ühes] oma väimehe, mõlema teenriga, kui ka minu kupja ja kõrtsmikuga ise sinna, kus nad siis kõik olid [kokku] kogunenud ühe mässaja juures, nagu mulle seda üks talupoeg teatas ja ühtlasi hoiatas ettevaatlik olla, kuna talupojad olevat nõuks võtnud, et nad ei taha mulle sugugi mitte tegu teha, vaid pigem naha peale anda. Kui meie talu juurde tulime ja mina kõige õelamat Otza Micheli nimelist mässuõhutajat nägin, hoiatasin ma teisi, et nad ei pööraks temale tähelepanu ega astuks tema eest välja, sest see on teie hiilguse, kõrge krahvliku ekstsellentsi käsk, [et] see mässuõhutaja peab kinni võetama ja sinna [Tallinna] saadetama. Siiski ei tahtnud nad sellest mitte põrmugi aru saada, [vaid] hüüdsid kangekaelselt, et nad ei taha teda sugugi mitte välja anda [ning] haarasid kohe teibad ja roikad. Siis käskisin ma minuga kaasasolevaid inimesi, et nad ülalnimetatud Otza Micheli kinni võtaksid, ja teistele hirmuks tõmbasime oma püstolid välja. Aga see kõik ei tahtnud nende juures tagajärgi anda, vaid nad tormasid kohe meie peale. Lõid minu väimehe koka ja minu kupja sel viisil maha, et nad on suremas; ja kuigi ka valitseja ja kõrtsmik said oma osa, siis saavad nad ometi veel üleval käia. Ja minu väimehel oleks olnud oodata just sedasama, kui ta mitte poleks tulistanud ühte meest püstolist haavlitega jalga. Nad tulid ka minu kallale ja minul oleks läinud samuti halvasti, kui ma mitte poleks löönud ühele mehele püstoliga pähe. Lõpuks, kui me poleks mitte taganenud, oleks võinud järgneda inimesetapmine ja surnukslöömine, kuna nad kõik hüüdsid suure kisaga, [et] meid [tuleb] surnuks lüüa. Peale selle nõudsin ma 8 [maamiilitsasse] sissekirjutatud mehe jaoks 2 vankrit, milledest nad ühe [maamiilitsa] mehe talus on selle mehe toidumoona välja visanud.[1] Need inimesed lärmitsesid nii jõledalt, et ma ei suuda küllaldaselt kirjeldada nende tõrksust ja minule seeläbi tekkinud kahju. Neid väheseid, kes ennast veel hoiavad mõningal määral sõnakuulmise piirides, kiusavad mässuõhutajad taga ja teotavad kõige õelamalt. Nad tahavad ka neid ahvatleda sõnakuulmatusele ja pressivad neid nii rängalt, et nad

peavad andma 3 riigitaalrit adramaa pealt [maamiilitsasse] antud sulaste heaks, selleks et nad saaksid selle läbi ennast vabaks teha teost ja koormistest.[2] Minu hein on selletõttu, et mul pole olnud ühtki teolist, heinamaadel peaaegu täielikult [ära] mädanenud; oder seisab samuti [niitmata] ja mädaneb. Ja minu kariloomad peavad selle tagajärjel sööda puudusel sel talvel maha surema. Rukkikülv, mida siiski vähesel määral on tehtud, on nii halvasti haritud, et seda ei ole saadud äestadagi. Ja nad ei taha tasuda mitte kõige vähematki nõutavatest kohustustest ei vilja ega lammaste näol, nagu ka [mitte] võlguolevaid läbimarsi[andameid] [3] toiduainetes või muus, nii et ma järelikult täitsa võimetuks muutun tema kuningliku majesteedi teenimiseks midagi [maksude kujul] andma. Kuna nüüd see on kõige halvem eeskuju ja on karta seda, et see tõmbab endaga kaasa paljusid, kui selle vastu ei kasutata valjust, ja [et] keegi maal pole kindlustatud mässuliste talupoegade vastu, siis jätan truualamlikkuses selle teie hiilgusele, kõrgele krahvlikule ekstsellentsile õiglase otsuse tegemiseks, millisel viisil võiks talupoegade niisugusele jultumusele ja suurele sõnakuulmatusele mõjukalt vastu astuda, selleks et maad ei laostataks tema kuninglikule majesteedile suureks kahjuks. Siiski kinnitan pühalikult, et ma tahan olla väljaspool igasugust vastutust ja süüdistust, kuna minu kangekaelsed talupojad mind üldse enam kuulda ei võta. Kui minu Lellevere mõisast ei tule keegi küüti ega muud maksud ei saa õiendatud, [siis] palun sõnakuulelikult, et see minu kinnitus saaks minu kaitseks vastu võetud ja protokolli sisse kantud.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 621, l. 212—214. Originaal saksa keeles.

[1] Ilmselt on siin juttu samast maamiilitsa nimekirja kantud mehest, keda talupojad keeldusid välja andmast.

[2] Nagu sellest lausest ilmneb, tahtsid maamiilitsasse mehi andnud Lellevere talupojad tõenäoliselt teistelt talupoegadelt kogutud raha eest end mõisakoormistest vabaks osta.

[3] Nii nimetati andameid, mida talupoegadelt nõuti läbimarssivate vägede varustamiseks toidumoona ja hobusöödaga.

Nr. 79

TEOTEGEMISEST JA SÕJAKOORMISTE KANDMISEST LOOBUNUD VARBLA MÕISA TALUPOEGADE SÕJALISE JÕUGA SÕNAKUULMISELE SUNDIMISEST

Eestimaa kindralkuberneri korraldus

29. oktoobril 1701

Härra kapten Wolfeldti abikaasa Helena Nassacken on oma õigustatud palve teatavaks teinud, et Varbla talupojad olevat sootumaks tõrkujad ja mässumeelsed, nii et nad ei taha ei tegu

teha, ei küüdis käia ega koormisi ning muid läbimarsiandameid [1] tasuda, vaid selle asemel hakkavad väevõimuga vastu ja on haavanud mõisarahvast. Nõnda siis kästakse käesolevaga ülemuslikult ühel ohvitseril koos 8 reamehega sinna minna mässu vaigistama ja talupoegi sundima oma kohustusi täitma sellisel viisil, et nad mässu ninamehed kinni võtaksid ja [nad] nende ärateenitud karistuse kättesaamiseks kohale tooksid.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 139, l. 394. Mustand saksa keeles.

[1] Vt. dok. 78, komm. 3.

Nr. 80

VÕIMUDELE VASTU HAKANUD LIIVI MÕISA TALUPOJA MANTSI TÕNU MARDI KARISTAMISEST KÄE MAHARAIUMISEGA

Lääne meeskohtu otsus

28. jaanuaril 1702

Härra kuningliku fiskaalfoogti Johan Christoph Droummeri esitatud kaebuse peale Liivi mõisa talupoja Mantzi Tõnno Mardi vastu, [keda] süüdistati talurahva ülesässitamises, kõrge ülemusliku korralduse ja käsu ärapõlgamises ja niihästi oma härrastele kui ka karistuse läbiviimiseks väljasaadetud ohvitserile ja soldatitele vastuhakkamises, samuti ka jämedas sõnakuulmatuses, tunnistatakse seega pärast kaebealuse enda protokolli kantud ülestunnistuse [ja] tunnistajate ütluste põhjalikku järelekaalumist ning arvesse võttes praegusi aegu lõplikult õigeks [järgmist]:

Kuna niihästi vande all ülekuulatud tunnistajate ütlustest kui ka kaebealuse enda tunnistusest küllaldaselt selgub, et kaebealune oli mässaja ja talurahva ülesässitaja ning kõrge ülemusliku korralduse põlgaja, [et ta] ka seesinane olnud, kes nurjatul viisil väga sageli oma härrastele vastu hakkas, samuti kohalesaadetud ohvitseri käes olevale kuningliku kindralkuberneri käsule, ja näitas nende vastu üles täielikku sõnakuulmatust, jultumust, isemeelikust ning tõrksust, ässitas ka teisi tõrkumisele ja sõnakuulmatusele, andis tõuget ja põhjust mässamiseks ning püsib senini oma nurjatu õeluse juures avalikult peetud kuningliku meeskohtu vastu. On tõeks ning kindlaks tehtud, et kui Merdo küla möödaläinud sügisel aasta eest oma kontributsiooni kaera, nimelt 6 tündrit, kokku pani ja kaebealune selle mõisahärraste käsu peale pidi Pärnu viima,[1] [siis] ta tõrkus selle vastu ega tahtnud seda teha, mille läbi juhtus, et nõnda kogutud kaer jäigi koju ega saanud kuninglikele vägedele [kätte toimetatud]. Ka ei tahtnud ta maksta või ära õiendada [sõjaväe] läbimarsiandameid [2] sellises ulatuses, nagu oleks tulnud [anda] tema poole adramaa pealt. Samuti on ta keeldunud ka heinakoormist mõisa toomast ja on öelnud: Ei, tema ei maksa heina, ja $^5/_4$ aasta jooksul pole ta teinud

mingit tegu mõisale, eriti on ta [veel ka] oma naaber[talupoegadel] keelanud mõisategu teha. Ja kui mõisahärrased on kilter Reinu selleks külla saatnud, et ta teolised välja ajaks, on kaebealune väga trotslikult vastanud: Ei, ükski meie hulgast ei tule teole, ja kui mõisahärra oleks oma sulase siia saatnud, siis oleksime teda nii peksta tahtnud, et ta vaevalt oleks ellu jäänud. Ja vaatamata [sellele, et] kuninglik asehaldur von Porten möödunud suvel tema kuningliku majesteedi kõige armulisema käsu peale on tahtnud ära kuulata Liivi talupoegade kaebused ja [meeskohtunik] härra kapten Derfeld sellepärast on lasknud talurahvale teatada, et nad mõisasse tuleksid, ei ilmunud mõisasse ometi ei kaebealune ega ka keegi muu Merdo külast. Ja kuigi härra asehaldur seepeale saatis kupja Jahne Jürgeni enda Merdo külasse [käsuga], et iga talupoeg peab tulema mõisasse tema kuninglikule majesteedile esitatud kaebusi tõestama, siis andis ometi kaebealune kui mässujuht kupjale vastuseks, [et] ei tema ega keegi teine ei tule, ta olevat andnud [juba] kord härra asehaldurile kuningliku kirja, ja too ei ole talle õigust teinud, mis peaks ta seal [nüüd veel] tegema. Ja kui mõisas viibinud ja väljakomandeeritud ohvitser, härra leitnant Linsen, tahtis kaebealuse isikut oma võimusesse võtta, siis hakkas kaebealune end kaitsma, virutas nimetatud härra leitnandile suure teibaga rindu, nii et härra leitnant Linsen pidi sõjariista haarama, mille peale aga kaebealune oli kutsunud appi teisi talupoegi ja kogu küla ning karjunud: Nägijad ja kuuljad, tulge appi, kelmid ja röövlid tungivad meile kallale! Selle põhjal, ja kuna esimese tunnistaja seletustest 8. punkti kohta peale selle selgesti ilmneb, et kaebealune on ka oma härraste endisele valitsejale vastu hakanud, temal särgi seljas lõhki käristanud ning käe tema vastu tõstnud ja oma õela eeskujuga siin maal suurt kurja teinud ning sõnakuulmatust tekitanud, siis mõistetakse kaebealusele tema niisuguse toore roima ja kuritegude eest, iseäranis [silmas pidades] neid rahutuid ja väga viletsaid sõjaaegu, teistele silmanähtavaks hirmutamiseks ja jälestamiseks, [temale] endale aga hästi teenitud karistuseks [see otsus], et kaebealusele Mantzi Tönno Mardile timuka poolt kahekümne paari vitstega ihunuhtlust antakse, seejärel tema parem käsi ära raiutakse ja ta igaveseks maalt välja saadetakse. Kui tema aga selle maalt väljasaatmise otsuse vastaselt jälle peaks tagasi tulema, siis tuleb teda nuhelda surmaga.[3]

ENSV RAKA, f. 1187, nim. 2, s.-ü. 386, l. 91—92. Tõestatud ärakiri saksa keeles.

[1] Seda kontributsiooni nõuti 1700. a. sügisel Pärnus maabunud Karl XII vägede moonastamiseks.

[2] Vt. dok. 78, komm. 3.

[3] Oma kirjas Eestimaa konsistooriumile 2. veebruarist 1702 nõudis Eestimaa kindralkuberner, et see kohtuotsus loetaks «mässuliste» talupoegade hirmutamiseks Läänemaal Martna, Kullamaa ja Kirbla ning Harjumaal Madise ja Risti kirikutes ette (ENSV RAKA, f. 1187, nim. 2, s.-ü. 386, l. 90).

Nr. 81

TORMA TALUPOEGADE TÖRKSAKSMUUTUMISEST PÄRAST ROOTSI VÄGEDE LÜÜASAAMIST ERASTVERE JUURES

Väljavõte sama kihelkonna pastori J. J. Schmalenbergi kirjast Tartu maakohtule

4. jaanuaril 1702

[...] [a] Peale selle raskendab minu kohaletulekut [1] suur hirm, mis tekkis siin paigas meie armee hiljutisest kaotusest Ahja ja Erastvere juures, mille tõttu talupojad siinses kihelkonnas on muutunud nii kangekaelseks, et nad ka mitte mingeid hädapäraseid elatisvahendeid oma härraste ülalpidamiseks ei taha Tartusse tuua. Kuna siis minu juuresolekuga ja tõsise manitsemisega inimesi ikka veel [kuidagi] saab vaos hoida ja [kuna] süüdimõistetud patuse karistamine [seetõttu] ei saa seekord veel sündida kuriteo kohal, siis esitan tema kõrgesti kiidetud kuninglikule maakohtule siinjuures minu väga teenistusliku palve, et ta seekord arvestaks minu kaaluvat vabandust. [...] [a]

ENSV RAKA, f. 1265, nim. 2, s.-ü. 9, l. 11—12. Originaal saksa keeles.

[a] Ära on jäetud dokumendi algus ja lõpposa, milles pastor J. J. Schmalenberg teeb ettepaneku saata enda asemel hukkamiskohale mõni teine pastor.

[1] 1. jaanuaril 1702 sai pastor J. J. Schmalenberg Tartu maakohtult korralduse ilmuda Saare mõisa (Maarja-Magdaleena khk.), et viibida seal rannatalupoja Klementi Jaagu hukkamise juures. Viimane oli süüdi mõistetud tapmise pärast (Läti NSV RKA, f. 109, nim. 1, s.-ü. 81, l. 274).

Nr. 82

TALURAHVA RAHUTUSTEST KAGU-EESTIS PÄRAST ERASTVERE LAHINGUT

Väljavõte Otepää pastori A. Virginiuse kirjast Liivimaa kindralkubernerile

29. jaanuaril 1702

[...] [a] [oma kodudest] minemaaetud ja puupaljaks tehtud [1] talupoegi on mõned sajad. Neil ei ole millestki elada ühtainsatki päeva, vaid [nad] on praegu häda tõttu hakanud röövima ja tapma. Nii on nende poolt neis paigus juba õige palju mõisaid paljaks röövitud ja ära laastatud. Nad teevad seda veelgi vihasemalt, kui sõda pikale venib ja nende ülalpidamiseks mingit korraldust ei tehta. [...] [a]

Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 291, l. 279—280. Originaal saksa keeles. Avaldatud «Ajaloolises Ajakirjas» 1930. a., lk. 170—172.

[a] Dokumendi ärajäetud osades Virginius kirjeldab Erastvere lahingut ja kohalikku sõjalist olukorda ning teeb ettepaneku kasutada sõjategevuse tõttu kannatanud talupoegi võitluseks Vene vägede vastu.

[1] Talupojad olid saanud kannatada sõjategevuse tõttu.

Nr. 83

KUNDA TALUPOEGADE VASTUHAKKAMISEST MÕISARENTNIKULE JA SÕDURITELE

Rentniku A. Wrangelli palvekiri Eestimaa kindralkubernerile

25. aprillil 1702

Mina, vaene kurb lesk, olen sunnitud teie hiilgusele kõrgele krahvlikule ekstsellentsile truualamlikkuses ette kandma, et Kunda talupojad, kelle peredest mehed on läinud maamiilitsasse, ei taha üldse mitte leppida teotegemisega,[1] nagu ma seda juba varemalt käesoleval talvel olen teie kõrgele krahvlikule ekstsellentsile alandliku palve läbi teada andnud ja selle peale ka juba käsu saanud metsaülem Höckile [2], et ta pidi minema mõnede musketäridega sinna talupoegade ohjeldamiseks. Kuna aga sellel oli [tegemist] muu kuningliku asjaajamisega ning [ta] ei saanud sinna minna, siis on kõrgesti sündinud härra asehaldur andnud käsu ühele allohvitserile, et see pidi täitma ülalnimetatud metsaülema aset. Ta on siis ka 10 soldatiga sinna läinud ja lasknud nendele [talupoegadele] mõisa kiltri kaudu öelda, et nad peavad tulema mõisasse. Kuid nad ei ole kohale ilmunud, vaid [on] lasknud teda külasse kutsuda, nagu ta siis on otsustanud 10 soldatiga külasse minna, kus nad [talupojad] olevat kogunenud kõik kokku ühte rehte. Kui allohvitser oli nüüd sinna jõudnud, on ta kohe püüdnud neid heaga mõjutada ja neile ütelnud, [et] nad peavad järele mõtlema ja teadma, et see on kuninga käsk ja et sellepärast tuleb neil siiski tegu teha, olgugi et nad on ühe mehe [maamiilitsasse] välja saatnud.[3] Kuivõrd nad [aga] ei taha heaga [nõustuda], siis järelikult ollakse sunnitud kasutama äärmist [vahendit]. Selle on nad ainult välja naernud ja küsinud, kas ta tuleb nüüdsama tema kuningliku majesteedi juurest selle käsuga. Ja seepeale on [talupojad] kohe aiateivastega nende kallale tormanud. Soldatid on püüdnud end oma mõõkadega kaitsta, misjuures allohvitser on saanud talupoegadelt kaks haava pähe; ja [nad] on mõned musketärid läbi kolkinud. Kui need [soldatid] nüüd märkasid, et nad nii paljude talupoegadega ei suuda toime tulla, läksid nad jälle mõisasse ja saatsid Rakveresse veel nelja musketäri ja ühe kaprali järele ning läksid nõnda jälle kõik külasse. Seal ei leidnud nad siis kedagi kodunt. Kuid kohe peale seda tulid nad [talupojad] jälle suurel hulgal kohale ning hakkasid kohe ohvitsere ja soldateid kividega pilduma ja peksma, mille peale nad [soldatid] neile tuld andsid. Kuna talupojad aga märkasid, et see [oli] nali ja ei tulistatud laetud [püssidega], andsid nad [soldatitele] veel rohkem pihta. Lõpuks, kui need [soldatid] olid aru saanud, et sel

kombel ei saa midagi teha, läksid nad jälle ära. Nõnda jõuab teie kõrge krahvliku ekstsellentsini minu alandlik palve, [et] teie heaks arvaksite seda arvesse võtta ja abinõusid leida, kuidas seesugust vastuhakku summutada, et kuninglik mõis ei saaks teo ärajäämise läbi koguni täielikult laostatud ja [et] mind järelikult kõige vähemalgi määral sellepärast ei süüdistataks, sest [et] ma [olen] võimalust mööda teinud, mida on olnud [võimalik] teha, ja mõisat nii valitsenud, et minul ei tarvitse selle pärast karta ühtki süüdistust. Aga seda vastuhakku on minul võimatu maha suruda. Nõnda jään lootma teie ekstsellentsi heatahtlikule korraldusele ja ootan kõige kiiremini teie kõrge krahvliku ekstsellentsi armulikku resolutsiooni, kuna töödega ei saa viivitada.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 628, l. 187b, 187c, 187d. Originaal saksa keeles.

[1] Kunda mõisas lakkasid maamiilitsasse mehi andnud talupojad mõisale tegu tegemast arvatavasti juba 1701. a. kevadel.
[2] Metsaülema käsutuses olid mõned sõdurid, mistõttu teda saadeti ka talupoegade vastuhakke maha suruma.
[3] Vrd. dok. 76 ja selle komm. 1.

Nr. 84

KUNDA TALUPOEGADE ÜLESTÕUSUST

Tallinna linnusekohtu fiskaalfoogti J. Chr. Droummeri ettekanne Eestimaa kindralkubernerile

11. juunil 1702

Soldatid, kes mõne päeva eest on uuesti välja saadetud kuninglikku Kunda mõisa mässulisi talupoegi sõnakuulmisele sundima, on mässajate poolt jälle tagasi kihutatud. Nemad, talupojad, on endale kindlalt nõuks võtnud vägivalda vägivallaga eemale peletada ning ei taha heaga mingil tingimusel leppida. Nad hoiavad 2 ja 3 miili peal valve väljas, selleks et nad saaksid kokku tulla ja ennast kaitsta, kui nad soldatitest kuulevad. Kuninglik mõis käib täiesti alla: [vilja] ei ole külvatud ja nüüd ei saa ka heinaniitmist korraldada. Küüti ei taha nad mingil juhul anda, veel vähem aga kontributsioone särkide ja jalanõude [1] näol õiendada. Ka keelduvad nad isegi läbimarsiandameid [2] maksmast. Kokkuvõttes on see ülimal määral karistusväärne mäss. Ja selleks, et see ei saaks suuremaks [minna] ja laiemalt ümberringi levida, vaid saaks aegsasti peatatud, jätan alandlikult teie hiilguse, kõrge krahvliku ekstsellentsi otsustada, mida seejuures teha tuleks?

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 630, l. 132—133. Originaal saksa keeles.

[1] Vrd. dok. 3 ja 4.
[2] Vt. dok. 78, komm. 3

Nr. 85

SÕJAVÄEOSA SAATMISEST KUNDA MÕISA TALUPOEGADE ÜLESTÕUSU MAHASURUMISEKS

Eestimaa kindralkuberneri korraldus sama provintsi asehaldurile
8. juulil 1702

On mitmesugusel viisil ja kombel katsutud heaga, kuidas oleks võimalik tõrksaid Kunda talupoegi, kes sugugi mitte ei taha mõisale tegu teha, sõnakuulmisele sundida. Lõpuks on ka mõlematele eksekutsioonikomissaridele, Gaveliusele ja Dorschile, tehtud ülemalt poolt korraldus minna sinna, et neid [talupoegi] sõnakuulmisele sundida. Siiski ei ole [see] kõik nende juures tahtnud anda mingeid tulemusi. Sellepärast siis, kuna see on kuninglik mõis, antakse käesolevaga see [asjaajamine] üle härra asehaldurile, et ta läheks niipaljude kaasavõetud soldatitega, kui asehaldur leiab vajaliku olevat, sinna, selgitaks sõnakuulmatud [talupojad] kohapeal välja, laseks süüdlasi teistele hoiatuseks karistada ja sunniks neid niiviisi sõna kuulma.[1]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 140, l. 330. Mustand saksa keeles.

[1] Selle korralduse täitmine hilines. Vastav uurimiskomisjon eesotsas Eestimaa asehaldur M. Porteni ja Tallinna linnusekohtu fiskaalfoogti J. Chr. Droummeriga jõudis Kunda mõisa alles 20. oktoobril 1702. Vastuhakus süüdistatavad talupojad ignoreerisid asehalduri korraldust ilmuda komisjoni ette. Talupoegade passiivset vastupanu (kui neid otsima mindi, lahkusid nad oma kodudest ja varjasid endid metsas jne.) ei õnnestunud seekord murda ka 3 ohvitseri ja 20 sõduri abiga, kes kiires korras Rakverest kohale saadeti. 23. oktoobril oli komisjon sunnitud lõpetama oma töö ja lahkuma Kunda mõisast, ilma et oleks õnnestunud kinni püüda ja üle kuulata vastuhakanud talupoegi. Lõpliku otsuse tegemine lükati seetõttu edasi. Esialgu määrati talupoegadele tagaselja kõigi kahjude tasumine, mis mõisale ja kroonule nende vastuhaku läbi olid tekitatud, neil tuli kanda ka eksekutsiooniks taludesse jäetud sõdurite ülalpidamise kulud (vt. Kunda talupoegade vastuhaku uurimiseks kohalesaadetud komisjoni protokoll, 20. X — 23. X 1702 — TLHRRA, f. 240, nim. 1, s.-ü. 1). Vrd. dok. 98.

Nr. 86

MAAMIILITSASSE SÕDUREID ANDNUD PERILA MÕISA TALUPEREDE KEELDUMINE MÕISATEOST

Sama mõisa rentniku H. Rosenbachi palvekiri Eestimaa kindralkubernerile
Saadud 25. juunil 1702

Kohe [pärast] maamiilitsa asutamist on talupojad kõikjal maal muutunud kangekaelseteks ja tõrksateks, sest et need, kes on inimesi [maamiilitsasse] andnud, hoiavad kõrvale nõutavast mõisateost. Nõnda on ka minul läinud Perila mõisas, kuna 14 peret pole nüüd [juba] peaaegu aasta otsa [enam] mingit tegu teinud. Olen küll kõigiti püüdnud neile heaga aru pähe panna [ja]

lasknud teha seesuguse [kohustuste] jaotuse, et see, kes on kandnud suuremaid kulusid, peab oma kulud jälle oma kaaslastelt tagasi saama; [1] siiski sellest ei tahtnud midagi välja tulla. Nad on jäänud sõnakuulmatuteks ega taha tegu teha, nagu nad ka möödunud sügisel on rehepeksmisest kindlalt kõrvale hoidnud. Senini olen ma kõiki jõude rakendanud ja talguid korraldanud, ka teiste kulusid nõudvate abinõude rakendamisega lasknud nii palju tööd teha, kui on olnud võimalik.[2] Nüüd aga ei saa ka niisuguse viisiga majapidamist juhtides enam kauem vastu pidada, kuna pole rohkem inimesi saada ja ülejäänud talupojad on raskete küütide läbi nõrgestatud.[3] Nii siis olen ma äärmises hädas sunnitud teie hiilgust, kõrget krahvlikku ekstsellentsi paluma, [et] teie armulikult heaks arvaksite teha seesugune kõrge korraldus, et talupoegi mõjutataks sõjaväelise sunduse abil nüüd, mil algab heinaaeg, mitte ainult tegema oma nõutavat korralist tegu, vaid õiendama [tagantjärele] ka seda tegu, mida [nad] kuritahtlikul viisil on jätnud tegemata. Ei peaks vastu ootust ka kõrge [ja] ülemuslik valitsusvõim seesuguste tõrksate ja samal määral mässumeelsete inimeste juures midagi saavutama, siis annan pühaliku kinnituse selliselt, et mina tahan ilma süüta elada, [kui] täna või homme mõis laostatud saab ja minu kaaspärijad oma osa nõuavad. Ühtlasi palun truualamlikult, et see minu kiri lisataks protokolli juurde, selleks et vajaduse korral mul oleks nõutav tõend.[4]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 630, l. 254—255. Originaal saksa keeles.

[1] Vrd. dok. 34.
[2] Hädaga pidi mõisnik ilmselt kasutama palgatööd.
[3] Vrd. dok. 2.
[4] Eestimaa kindralkuberneri resolutsiooniga 27. juunist 1702. a. tehti Harju-Jaani pastorile ülesandeks Perila talupoegi sõnakuulmisele manitseda (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 140, l. 314). Kuna pastori keelitamisest talupojad aga ei hoolinud, siis tegi kindralkuberner 5. juulil 1702. a. korralduse Perila talupoegade vastupanu murdmiseks sõdurite abiga (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 140, l. 319).

Perila talupojad olid juba XVII sajandi lõpus eriti visad võitlema mõisa rõhumise vastu. 1690. aastal kartis Perila rentnik talupoegade ülestõusu ning palus selle vastu «ülemuslikku kaitset» (ENSV RAKA, f. 2, nim. 2, s.-ü. 1026). 1700. a. sügisel, kui Eestimaal kuulutati välja üldine väkkekutse, tahtsid Perila talupojad kasutada relvi mõisarentniku vastu (R. Winkler. König Karls XII. Zug nach Narva im Jahre 1700. Deutsche Monatsschrift für Russland, der Baltischen Monatsschrift 56. Jahrgang, 1914, lk. 683). Ei õnnestunud Perila talupoegade vastupanu murda ka 1702. a. sõdurite abiga — 1703. ja 1704. a. keeldusid nad ikka veel mõisapõllul töötamast (N. Treumuth, Harju-Jaani kihelkonna ajalugu, käsikiri TRÜ Teaduslikus Raamatukogus, lk. 67—68). 1709. ja 1710. aastal esitasid nad mõisarentniku vastu nagu varemgi kaebekirju (N. Treumuth, main. teos, lk. 71; ENSV RAKA, f. 2, nim. 2, s.-ü. 2210). Ja hiljemgi veel ei raugenud Perila talupoegade visa vastupanu mõisa rõhumisele (vt. dok. 255).

Nr. 87

EESTIMAA TALUPOEGADE MANITSEMINE SÕNAKUULMISELE JA OMA KOORMISTE TÄITMISELE

Eestimaa kindralkuberneri plakat [1]

16. septembril 1702

Et Wenneleise Päletullemisse perrast, meie Kunninga polest nüd hilja [a] piddanut keskma Meest Mehhe körwal welja minna [2] ning Wainlaste wasto panda, ja Ma-Rikkomist kui ka Innimeste hukkatamist keelda. Sijs olleme ülle Mele-Moistmist sedda Tallo-Pojade Kurjust ning ülleandtust piddand kuulma, et nemmat pea keikes Paigus, keelnut Sanna kuulda, Töul keia, ning Kohhut [b] maxda [3]: me lebbi Maal ning keikel Rahwal otze surex Kahjux, Semend ei woinut öiete Maha tehha, ei ka Willi weljalt kokko panda; misperrast se hädda, mis Wennelessest kardeti ning, mis truist Melest omma armolissemba Kunninga, ning Armust meie Issa-Ma wasto, piddand errahoida, Tallo-Pojade Sannakuulmatta Tö lebbi päle todut; kui nemmat ommeti öige Melest piddanut mötlema, et ni suggune igga Meeste Södda-Minneminne mitte Moisade perrast üxpeines, erranis igga ühhe omma Naise, Laste ja keike temma Omma hoidmisse perrast sünnix: Ja sedda moistma, et seperrast mitte woinut keelda Wannambade [c] Sanna kuulda, waid keike ennamb arwada, et kui mitte külwataxe nink leikataxe, aja möda ei polle mist ellataxe [d], nink et nenda Maa ning Innimessed peawad hukkaminnema; misperrast nemmat öige Melest piddanut targast sedda Nau wötma, Mees Mehhe körwal Wainlase wasto panna, nink Wannambade Sanna-Kuulmissex, omma Tüddrokode, Poiste ning Laste lebbi, sedda Moisa Tööd tehha, et nenda ühhe lebbi hädda ning Surm, nink teise lebbi Nelg ning hukkatus Naiste ning Laste, ja keike sinnase Ma Innimeste päält keeltaxe; Agga et nüd nisuggune päle jaudaw [e] Onetus, kui paljo woib, errahoitaxe, siis mainetaxe se Ramato [f] lebbi Kunninga polest neid Tallo-Poigi otze kangest, et nemmat Sanna kuulwat, Moisal sädut Tööd tewat, nink omma Wakko-Kohhut [g] maxwat. Kui nemmat Kange-Kailsed jäaxit, peawat nemmat, kui need ke Jummala ning omma Kunninga wasto kurjast exiwat, kange ning kibbe Ihho-Nuchtlusse ka, ja Ello polest nuhheldama; [h] agga ke Sanna kuleb, woib Jummalast Onne ning Kunningast Armo ennesel lota; Se jerrel techko igga üx, kenne Kohhus on sedda tehhele panna, sanna kulik: ja hoidko ennast Nuchtlusse eest.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 399—400. Trükis eesti keeles.

a Hiljuti.
b Kohustusi, s. o. mõisakoormisi.
c Mõisavanemate, mõisnike.
d Aja jooksul pole, millest elada.
e Jõudev.

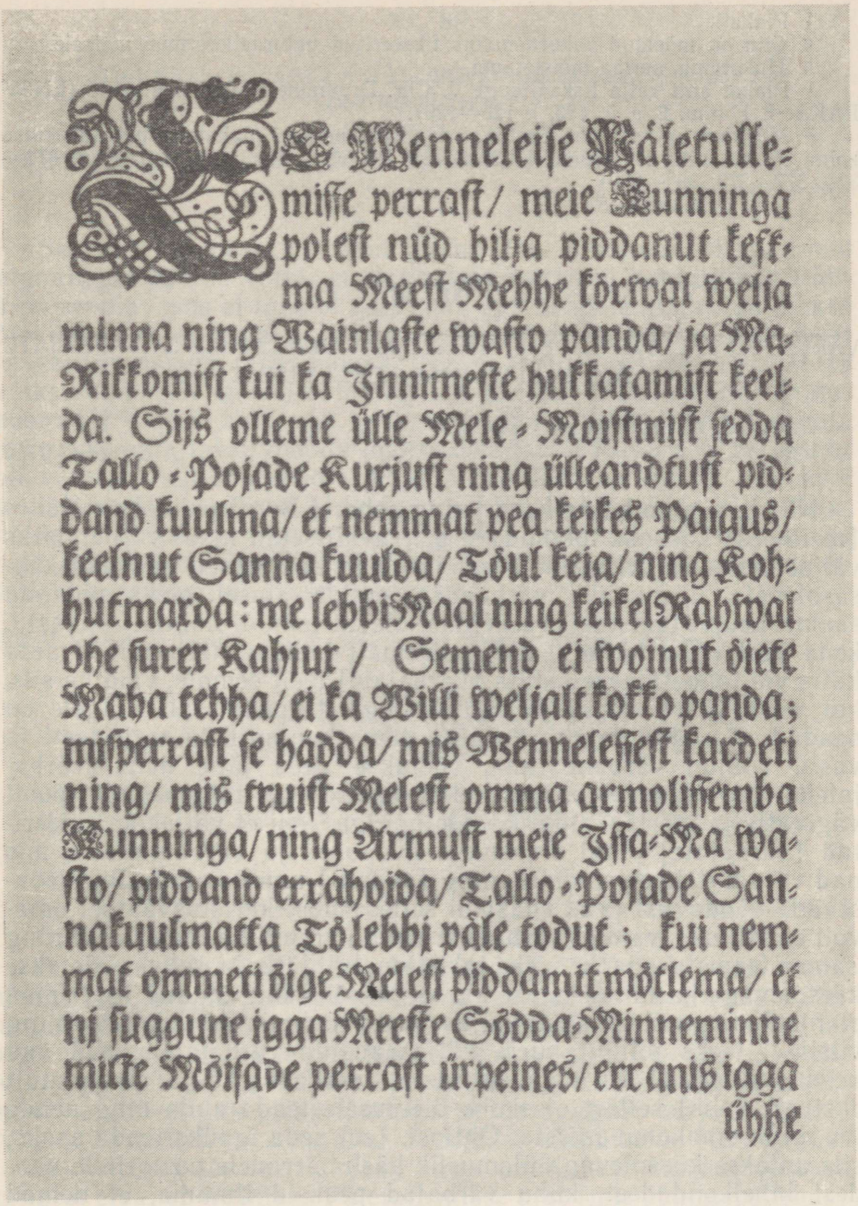

Ee Wenneleise Päletulle-
misse perrast/ meie Kunninga
polest nüd hilja piddanut kest-
ma Meest Mehhe körwal welja
minna ning Wainlaste wasto panda/ ja Ma-
Rikkomist kui ka Innimeste hukkatamist keel-
da. Sijs olleme ülle Mele-Moistmist sedda
Tallo-Pojade Kurjust ning ülleandtust pid-
dand kuulma/ et nemmat pea keikes Paigus/
keelnut Sanna kuulda/ Töul keia/ ning Koh-
hutmaxda: me lebbi Maal ning keikel Rahwal
ohe surex Kahjux / Semend ei woinut öiete
Maha tehha/ ei ka Willi weljalt kokko panda;
misperrast se hädda/ mis Wennelessest kardeti
ning/ mis truist Melest omma armolissemba
Kunninga/ ning Axmust meie Issa-Ma wa-
sto/ piddand exrahoida/ Tallo-Pojade San-
nakuulmatta Tö lebbi päle todut; kui nem-
mat ommeti öige Melest piddamit mötlema/ et
nj suggune igga Meeste Södda-Minneminne
milte Möisade perrast ürpeines/ exranis igga
ühhe

Dok. nr. 87 — Eestimaa kindralkuberneri plakat, milles manitsetakse talupoegi sõnakuulmisele.

f Plakati.
g Siin on mõeldud vakuraamatus fikseeritud naturaalkoormisi mõisale.
h Hukatama, surma mõistetama.
1 Plakat anti välja fiskaalfoogt J. Chr. Droummeri nõudmise peale (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 633, l. 125—126).
2 Mõeldud on vist üht Eestimaa kindralkuberneri plakateist üldväkkekutse kohta 18., 23. ning 24. juulist 1702 (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 373—374, 377—378, 389—390).
3 Vrd. dokumente 81—86.

Nr. 88

VÄRVATUD TALUPOEGADE VÄGIVALDSE VABASTAMISE JA VÄRBAJATE TÖÖ TAKISTAMISE KEELAMISEST

Eestimaa kindralkuberneri plakat

1. oktoobril 1702

Nõnda siis on härra krahv ning ooberst Bernhard Johan Mellin [meie ees] kaebuse tõstnud, et mõisavalitsejad maal värbamiseks väljasaadetud ohvitseridele abi ja aitamise asemel, mis nad kaasasolevate ülemuslike värbamispatentide alusel oleks pidanud saama, hoopis takistusi ja sekeldusi olevat teinud. Lahtist rahvast [1], keda veel võiks kätte saada, suuremalt jaolt mitte ainult ei anta kätte või toimetatakse salaja [värbajate] teelt eemale, vaid ka siis, kui need suure vaeva ja sekeldustega [lõpuks] nii kaugele on saadud, et nad valmis on teenima tema kuninglikku majesteeti ja vastu võtnud värbamisraha, võetakse need jälle neilt [värbajatelt] ära sadade kaupa kokkukogunevate talupoegade poolt vägivalla ja mõrtsukaliku kallaletungiga.[2] Nii et väljakomandeeritud [värbajate] elugi on suures hädaohus ja värbamisraha, mis nad värvatutele on andnud, ning [samuti] muud kulud tühja jooksevad. Nõndaviisi ja et edaspidi sellesarnast karistusväärset omavoli ei sünniks, vaid et värbamist tema kuningliku majesteedi ning isamaa teenistuse jaoks võiks takistamatult jätkata, selleks kästakse käesolevaga karmi karistuse ärahoidmiseks kõigile ning igale maa elanikule kogu ülemusliku valjusega, et nad mis tahes kombel ning viisil ei teeks mingit kurja väljasaadetud värbajatele. Kui aga need [värbajad] ise oma volitustest üle astuvad ja sündmatult eksivad, [siis] sellest otsekohe ülemusele teada anda ning nende üle mitte omakohut mõista. Ühtlasi, [et] seda igaüks teada saaks, siis antakse käesolevaga ülemuslik käsk härradele pastoritele nendest kihelkondadest, kuhu värbajad peaksid ilmuma, et nemad seda [plakatit] kirikukantslitest ette loeksid. Selle järgi tuleb sõnakuulelikult talitada ja end karistuse eest hoida.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 403—404. Trükis saksa keeles.

1 Vabadikke, saunikuid jt.
2 Vrd. dok. 91.

Nr. 89

TÕRKSATE PÕLLKÜLA TALUPOEGADE MÄNITSEMISEST SÕNAKUULMISELE

Eestimaa kindralkuberneri eeskiri kohalikule pastorile

6. oktoobril 1702

Seejärel kui härra leitnant Bernd Joh. Wartman oli palunud alandlikult kuulda võtta, kuidas talupojad tema kuninglikus Põllküla rendimõisas ei taha ei tegu teha ega nendele määratud makse õiendada, nii et temal selletõttu ei ole võimalik kuninglikku renti ja kontributsiooni ära maksta, [on ta esinenud] palvega, et ta võiks saada siit mõned soldatid, kes oleksid niikaua nende [talupoegade] juures, kuni nad hakkavad sõnakuulelikult tegu tegema ja igaüks oma jaksu mööda makse õiendama. Kuna aga praegu ei ole võimalik siit soldateid ära saata, siis tehakse käesolevaga kõrgemalt poolt kohalikule kirikuõpetajahärrale korraldus, et ta ülesnäidatud sõnakuulmatust talupoegadele mõjuvalt ette heidaks ja neid sellest lahti ütlema manitseks, hoiatusega, et muidu järgneb sellele paratamatult raske karistus.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 140, l. 491. Mustand saksa keeles.

Nr. 90

TALUPOEGADE MANITSEMINE VENE VÄGEDE PEALETUNGI AJAL MITTE RIISUDA JA MITTE VENE VÄGEDE POOLE ÜLE MINNA

Eestimaa kindralkuberneri plakat

14. novembril 1702

Et meile seia täda todut, kui peax Tallo-Pojade seas Maal, nisuggosed kurjad Könned räkitama, et nemmat Wainlase Pälelangemisse ajal tachtwat risoda ning warrasta, se Nimme päle, ko ollex Wainlane sedda teinut, kui sehherda assi neist enne on nechtut.[1] Agga et se üx Jummalakartmatta ja Ello-kaotlik Ettewötminne on, et ei üxki peax mötlema sedda suggust kurja Süddand kellekil Risti-Rahwa seas olla: Seperrast mainitzeme Kunningast sadut Wallizeja-Ammeti polest, igga ühhe, sest kurjast Nauust kangest erra; et Wainlase Päletullemisse ajal (mis Jummal Armust keelgo) ei üxki julgeko ei wehhemba Liiga echk wäggist-Tööd mu Innimeste echk Moisade wasto, ko üxpeines Wainlase wasto, Pölletamisse, Wargusse, Wötmisse, Risomisse lebbi, echk teisel Wisil tehha; muido peab temma, ni pea kui ta eal kinni sajaxe, se hirmsa kurja Tö perrast, ilma Armo samatta, kui Ma-Pölletaja, Morzik ning Röwel hukkatama. Et ka kuluxe, et monnigad Rajapäle ella-

wad Tallo-Pojad, peawad ni herrised [a], Jummala unnastajad ja Pettised meie armolissemba Kunninga ning omma Issa-Ma wasto ollema, et nemmad kui Ma-hukkajad Pettised, peawat wotma Wainlasel monne Asjust Tarkust anda.[2] Seperrast kelan ma neid sest kurjast Nauust otze kangest erra, et nemmat mitte isse enneselle sedda kange Ma-Pettiste Nuchtlust kaila tömmawat; agga neile, kummad ko truid ja ausad Allambid, neid Ma-Pettised moistwat ülles-ninh [b] Kette-sata, towotan minna Kunninga polest, hä rochke Palka ning Maxmist: mis neile ka ilma keelmatta peab Kette maxtama: Me jures meie igga ühhel Mele tulletame möttelda, et ei üxki Kurri-Melelinne lootko, ennast nehhoko kurja Töde päle sädut Nuchtlussest woiwa wabbax jäda, echk warjul errahoida; sest se keiketädaw ning öige Jummal, kennel Hirm on sehherda ülleantusse päle, ajab sedda ülles, et ei üxki pea nuchtlematta jäma; ja temma isse sunnib neid hirmsast sijn Ilma pääl, nink teises Ilmas iggawest. Se eest hoidko ennast igga üx, ning techko mis kestaxe, sannakulik.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 425—426. Trükis eesti keeles.

a Üleannetud, kelmid.
b ning
1 Vrd. dok. 65 ja 68.
2 Vrd. dok. 102 ja 104.

Nr. 91

TAOTLUS KARISTADA VÄRBAMISSALGALE KALLALETUNGINUD PURDI MÕISA TALUPOEGI

Kapten H. E. Hauseni palvekiri oma rügemendi ülemale [1]

Saadud 1. detsembril 1702

Sellega annan kaevates teada minu kõrgesti sündinud härra krahvile ning ooberstile, kuidas ma hiljuti käesoleva aasta möödunud kuu 23. päeval vastavalt tema kuningliku majesteedi, meie kõige armulisema kuninga ja isanda värbamisplakatile, kuupäevaga 1. oktoobrist 1702, ja kuningliku kindralkubermangu [valitsuse] värbamispatendile, märgitud kuupäevaga 15. oktoober 1702, kui ka minu isanda, krahvi ning oobersti armuliku käsu sõnakuulelikuks täitmiseks, olen oma lipniku ja kahe allohvitseri ja reamehega välja läinud, et plakati kohaselt üles otsida vabadikke ja saunikuid ning [neid] kasutada tema kuningliku majesteedi teenistuses.[2] Kui ma nüüd olin Järvamaal, kuhu mind oli otsustatud [saata], ja nimelt Anna kihelkonnas, lasksin ma kohe alguses omaenda julgeoleku pärast minul kaasasoleva kuningliku kindralkubermangu [valitsuse] värbamispatendi kohalikul kirikuõpetajal kogudusele kantslist avalikult ette lugeda, nagu kord ja kohus, [et] selle läbi kõiki pahandusi, mis võiksid vahest ette tulla, hoolega silmas pidada ja ära hoida, [ning ka] sellepärast, et mina

oma armuliku kuninga asja [ajamises] võiksin seda kindlam olla. [Kui] ma olin juba 4 meest kokku kogunud Purdi [mõisa] maa-alalt, läksin ma selle peale minuga kaasasoleva meeskonnaga härra ooberstleitnant Strahlborni kõrtsi[3] öömajale, kus Purdi talupojad minule öisel magamise ajal ootamatult salakavalal ja kuritegelikul kombel kallale tungisid. Kõrts, kus ma olin oma inimestega, piirati kohe sisse, kõrtsi uks ja aknad peksti vägivaldsel viisil puruks, tehti lahti ja tungiti meile vikatite, kirveste ja teiste mõrtsukalike riistadega kallale. Nagu näitab juurdelisatud kirjalik tunnistus, olime sellepärast sunnitud [nende] kui mõrtsukate vastu kasutama lubatud hädakaitset, mille läbi aga ei ole saadetud korda [rohkemat], kui et on jagatud mõlemalt poolt lööke ilma verevalamiseta. Oma värvatud meestest aga olen ma seal ilma jäänud. Järgmisel päeval ei jätnud nad järele mind ja minu mehi üle kahe miili taga ajamast ja jälitamast selliste väljenditega, et kus nad meid kätte saavad, sealt ei pea meie terve nahaga pääsema, mis ka võib-olla nüüdsama öökorteris oleks juhtunud, kui meie ei oleks nende mõrtsukalikku kallaletungi mitte aegsasti märganud ja sissetungi igal võimalikul viisil ära hoidnud. Selle läbi siis on antud juhul suhtutud halvasti tema kuningliku majesteedi plakatisse, samuti on ka kuningliku kubermangu [valitsuse] ja minu isanda, krahvi ning oobersti poolt antud käsud selliste mässajate poolt tallatud jalge alla, milline [asi] vastavas kohas peab saama kõrgele ülemusele ette kantud. Samal ajal jõuab teie krahvliku armulisuseni ning minu isanda ooberstini minu kõige sõnakuulelikum palve meile selles [asjas] edaspidi kaitset anda ja kuningliku kindralkubermangu [valitsuse] läbi käsukiri saata: 1) ooberstleitnant Brethlacki prouale, et ta minu [poolt] värvatud mehed, keda ma, nagu mainitud, olin kokku kogunud tema Purdi [mõisa] maa-alalt ja Anna kihelkonnast, otsekohe jälle kätte annaks, ja et meile tehtaks korraldus tema valitseja, kutsar ja tallipoiss kohale tuua; 2) ka ooberstleitnant Strahlborni prouale kubermangu [valitsuse] käskkiri [anda], et ta oma kõrtsmiku, selle naise ja majateenija [siia] saadaks, sest need isikud on erapooletutena kõike näinud ja kuulnud ning võivad tunnistada, mis on aset leidnud ja kui nurjatult minuga on talitatud nende mõrtsukate poolt minu au ja hea nime vastu, millest mul miski siin maailmas pole armsam ega hinnalisem, ja [kuidas] mind on alandatud. Sedamööda loodan minu isandale, krahvile ning ooberstile omase krahvliku helduse ja heasoovlikkuse peale, et tema heaks arvaks nõu leida, kuidas äsjanimetatud jämedaid üleastumisi nõutava tähelepanuga uurida [ning] meile ja teistele, kes me oleme pidanud end laskma niisuguste asjade ajamisel [värbamisel] kasutada, selle läbi julgeolekut kindlustada. Vastasel korral ei tohi me välja minna, ilma et [oma] ihu ja elu hädaohtu asetaksime. Ja võivad need ja selletaolised pahandusttekitavad asjaolud põhjustada, et [ma] minu isanda, krahvi ning ooberstiga sõlmitud [värbamis]lepingu [pärast] pean kahetsema. Nagu nüüd minu

kõige sõnakuulelikum palve tuleb kasuks tema kuningliku majesteedi, meie kõige armulikuma kuninga ning isanda kõrgetele huvidele, nii trööstin ma ennast [lootusega], et seda võetakse kuulda.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 636, l. 7,9. Originaal saksa keeles.

[1] Isikut ei õnnestunud täpselt kindlaks teha, arvatavasti on tegemist ühega Eestimaa kindralkuberneri, krahv A. J. de la Gardie poegadest, kes teenisid Rootsi sõjaväes ooberstitena.
[2] Vt. dok. 22, komm. 5.
[3] Strahlborni kõrts, mis asus samanimelisele mõisnikule kuuluva Koordi mõisa maa-alal (ENSV RAKA, f. 854, n. 3, s.-ü. G. I, 2, l. 39).

Nr. 92

TÜRI-ALLIKU MÕISAS TEOLKÄIMISEST LOOBUNUD TALUPOEGADE KARISTUSEGA ÄHVARDAMINE EDASISE SÕNAKUULMATUSE KORRAL

Eestimaa kindralkuberneri manitsuskiri

8. veebruaril 1704

Härra rittmeister Otto Friedrich von Buxhöffden on kaevanud tema all olevate kuningliku Türi-Alliku rendi[mõisa] talupoegade peale, et need ei taha sõna kuulda ega täita tema käsku teravilja varjuletoimetamise ja linnaviimise kohta,[1] [ja] on palunud, et neid selleks mõjutataks ülemalt poolt sunniabinõudega. Kuna seesugust sõnakuulmatust ei saa ühelgi juhul sallida, siis kästakse käesolevaga ülemuslikult nimetatud talupoegi 20 paari vitste ähvardusel, et nad sõnakuulelikult oma nõutava teo ära teeksid, nii et kuninglikule mõisale [põllu]saagina tulnud teravili saaks linna toimetatud. Vastasel korral tuleb nad otsekohe soldatite poolt kohale tuua ja ülalnimetatud karistus nende kallal täide viia. Selle järgi peavad nad sõnakuulelikult talitama.[2]

NB. See on tõlgitud mittesaksa [a] keelde [b].

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 142, l. 969. Mustand saksa keeles.

[a] S. o. eesti.
[b] Mustandi äärele tehtud märkus.
[1] Vt. dok. 17, komm. 2.
[2] Vrd. dok. 76.

Nr. 93

TAOTLUS VÄRBAMISSALGA SÕDUREID PEKSNUD ÕISU TALUPOEGADE VASTUTUSELE VÕTMISEKS

Ooberst Stackelbergi volitusel kapten Holtzapfeli poolt esitatud palvekiri Pärnu maakohtule

Saadud 23. jaanuaril 1705

Kõrgesti kiidetud kuninglikule maakohtule olen kõige kohustuslikumat tänu võlgu, et ta kõrgesti sündinud härra asehalduri [G. A. Strömfelti] käsu peale on kirjalikult kohtusse kutsunud kautsjoni vastu lahtilastud Õisu kupja ühes mõnede kuriteost osavõtnutega, nagu Torrimo Jahny, Lolle Mert, Kurwitz Widik, Saruma Hans, kiltri sulane, ja Kimmo Hansu sulane Jac, ja [on] määranud asja lõpetamiseks tähtpäeva. Nende peale pean järgmisel viisil kaebama, et kui ma möödunud sügisel 1 kapteni, 1 allohvitseri ja 20 reameest saatsin välja värbama ja rügemendi väejooksikuid üles otsima ning nemad nii hoolega, ometi asjata otsisid kupja Õbekul Jahnuse juures ennast varjavat Marte Lollet, siis nimelt ülalmainitud kubjas ja kirikueestseisja Torrimo ratsutasid [Õisu mõisa] alal talust tallu ning kogusid kõik talupojad ühes mõisateolistega kokku, [ja] ajasid [koos nendega] minu mehi võõra [mõisa] alani püsside, vikatite, kaigaste ja kirvestega taga, tungisid neile nende öökorteris Koiko Jacu juures magamise pealt kallale, võtsid kaks värvatud vabadikku ära, peksid kõik soldatid ilma halastuseta üksteise järel pealaest jalatallani suurte kaigaste ja malakatega läbi, röövisid viljakottides ära mõned kroonu riietusesemed ja tegid veel muud kahju. Kui see oli korda saadetud ja leiti, et kogu väesalk ei olnud seal koos ning kõik ei olnud veel saanud nende ebaõiglase kättemaksu osaliseks, olevat ülalnimetatud mõrtsuka- ja röövlijõuk läinud Paistu kirikumõisa, tõmmanud härra pastori poolel magava allohvitseri ilma ühegi lugupidamiseta oma pihi-isa vastu ja, vaatamata tema härdale palvele ja manitsustele, voodist välja ning toimetanud ka tema kallal omajulmusi, teda seejuures peaaegu piinates ja nii kaua pekstes, kuni ta üles tunnistaks, kus on tema kapten. Kui see julm jõuk aga seda teada ei saanud, märatsesid ja otsisid nad kogu öö läbi kuni järgmise päevani kaptenit ja ülejäänud meeskonda. Viimaseid kohtasid nad küll tänaval ja piirasid nad ümber, aga kuna need laadimata püssidega tegid näo, nagu hakkaksid nad vastu, lasksid neil mööda minna. Kuna nüüd sellised vastutustundetud vägivallateod olid põhjuseks, et niisugune tugev väesalk viljatult tagasi pöördus [ja] suurem osa meeskonnast oli mõne kuu jooksul võimetu kuninga teenistust täitma, kui ometi niisuguseid tema kuningliku majesteedi teenistusse väljasaadetud inimesi paljude ülemuslikult väljaantud patentide ja resolutsioonide järgi peaks pigemini kaitstama ja toetatama, siis palun kõige sõnakuulelikumalt tema kõrgesti kiidetud kuninglikku maakohut, [et] ta kõigepealt võtaks kinni nii-

sugused kuritegelikud isikud ja laseks nad vangistada, [laseks] asja täpselt uurida, üles märkida kõik kuriteost osavõtjad, kes kõik ei ole veel teada, neid sunniks röövitud asjad tagasi andma ja [neid] karistaks olukorra kohaselt seaduse järgi.

ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, s.-ü. 579, l. 14—15. Originaal saksa keeles.

Nr. 94

LIHULA MÕISA MAAMIILITSASÕDURITE KEELDUMISEST TALLINNA KINDLUSTUSTÖÖDELE MINEMAST

Lääne meeskohtuniku ja Lihula riigimõisa rentniku J. H. Derfeldeni palvekiri Eestimaa viitsekubernerile

Saadud 15. mail 1705

Kui teie kõrgesti sündinud ekstsellentsi kõrge käsk välja anti, et siinne maamiilits peab 11. aprilliks tulema vallitöödele,[1] siis varustasin neid ka kohe toiduainetega, kasukatega ja kuubedega ning rahaga ja toimetasin nad linna. Kui nad aga käsuga tagasi tulid, et nad 8. maiks uuesti kohal peavad olema,[2] siis ei saanud enam mitte kedagi ei hea sõnaga ega ähvardusega nii kaugele viia, [et ta] oleks linna läinud ja tööd teinud. Et nüüd nende niisugune kangekaelsus, et nad ühtki inimest ei kuula, mulle mitte raskusi ei tekitaks, esitan siinjuures teie kõrgesti sündinud ekstsellentsile minu alamuslikema palve, et te suvatseksite armulikult eksekutsiooni välja saata, kes need inimesed sõnakuulmisele sunniks ja töö juurde viiks, et mina selle niisuguse viivituse eest vastutust ei peaks kandma, mida käesolevaga olen tahtnud pühalikult ära hoida. Niisugust õiglast teadaannet jään kohustuslikema lugupidamisega ootama.[3]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 667, l. 346—347. Originaal saksa keeles.

[1] Tallinna kindlustustöödele nõuti 1705. a. 2000 talupoega Eestimaa mõisatest (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 36, l. 21—22, plakat 24. veebruarist 1705). Peale selle kasutati kindlustustöödel ka garnisoni lihtsõdureid, eriti aga maamiilitsa mehi.

[2] Kindlustustöödel pidid talupojad (sealhulgas ka maamiilitsasse kuuluvad) töötama vahetuste kaupa. Antud juhul vajati Lihula maamiilitsa mehi sellesse vahetusse, mis algas 8. mail, — selletõttu nad saadetigi algul tagasi.

[3] 15. mail 1705 tegi Eestimaa viitsekuberner major G. J. Zögele korralduse teostada Lihulas sõjaväeline eksekutsioon ühe ohvitseri ja paari ratsuriga (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 143, l. 266).

Nr. 95

VAJADUSEST VANGISTADA LELLE MÕISA TALUPOEGI, KES OLID VASTU HAKANUD NELJAKÜMNELE SÕDURILE

Liivimaa Eesti distrikti majandusasehalduri kiri Lelle mõisnik leitnant B. Staudeni abikaasale

10. juulil 1705

Lelle talupojad olevat leitnant Schröderi ja 40 lihtsoldati vastu, kes härra parun ning ooberst Hans Hinrich Lieweni poolt olid välja saadetud niihästi maad kuulama kui [ka] mõningaid väejooksikuid kinni võtma, jõuguks kokku kogunenud, nende peale tuld andnud ja veel muud moodi korda rikkunud, [nagu] härra kindralmajor ning kuberner von Schlippenbach on selle üle oma hiljutises kirjas kaevanud ja seejuures palunud, et nimetatud talupoegi vääriliselt karistataks. Kuna nüüd see asi, mis käib nii paljudele korraldustele vastu ja [millel] võivad olla kahjulikud tagajärjed (kui see kirjeldatud viisil peaks olema sündinud), ei või jääda karistamata, siis nõutakse käesolevaga, et leitnandiproua laseks juuresolevas nimekirjas[1] ülestähendatud talupojad, kes on üles antud kui [mässule] õhutajad ja ninamehed, kõige kiiremas korras siia [Pärnu] kindlusse tuua ja kui leitnandiproua peaks nõudma selleks abi, siis saadetakse selle jaoks välja mõned soldatid, kes nimetatud talupoegi kinni võiksid võtta.

Läti NSV RAKA, f. 7400, nim. 1, s.-ü. 60, lk. 134—137. Mustand saksa keeles.

[1] Nimekirja pole leitud.

Nr. 96

TAOTLUS SAATA SÕDUREID PAEKÜLA, OHEKATKU JA RÕUE MÕISA TALUPOEGADELT TOLLIVILJA NING AADLILIPKONNA RATSANIKE ÜLALPIDAMISRAHA JA VARUSTUSE SISSENÕUDMISEKS

Väljavõte Paeküla mõisa omaniku ja kahe teise mõisa valdaja A. Fr. Saltza palvekirjast Eestimaa viitsekubernerile

Saadud 19. jaanuaril 1706

Olen sunnitud kõige truualamlikumalt ja sõnakuulelikumalt teie kõrgesti sündinud ekstsellentsile selgeks tegema, kuidas Paeküla, Ohekatku ja Rõue talupojad on nii sõnakuulmatud ja tõrksad, et nad ei taha anda neilt nõutavat tollivilja[1] ja ratsameeste[2] varustust. Esiteks on Paeküla talupoegadel veel maksmata ja võlgu 62 tündrit tollivilja koos ratsameeste varustamiskuludega raha, kasukate jne. näol, kui ka Ohekatku ja Rõue talupoegadel 179 tündrit, samuti ratsameeste varustamise [eest] raha, kasukate, kinnaste, sukkade jne. näol. Sellepärast jõuab käesolevaga teie kõrgesti sündinud ekstsellentsini minu truualamlik ja

alandlik palve, [et] teie arvaksite kõige armulikumalt heaks teha kõrge ülemuslik korraldus, et kõrgesti sündinud parunihärra ning ooberst Hans Hinrich von Lieveni rügemendist komandeeritaks mõned soldatid niihästi Paekülasse kui ka Ohekatkule ja Rõuele neid saadaolevaid võlgu sisse nõudma, iseäranis Ohekatku omadelt, kellel on palju peremehi[3] [ja kes] näitavad ennast tõrksatena. [...] [a]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2 s.-ü. 676, l. 131[a], 131[b]. Originaal saksa keeles.

[a] Kirja ärajäetud lõpposas palutakse vabastada üks talupoeg maamiilitsateenistusest.

[1] Eestimaa talupoegadelt nõutav riigimaks, mis seati sisse XVII sajandi esimesel poolel.

[2] On mõeldud aadlilipkonna ratsamehi.

[3] Ohekatku ja Rõue mõisad läksid XVII sajandi lõpul Ewert Taube pärijate kätte; ajutiselt olid need ka nimetatud kapten Saltza valduses.

Nr. 97

SÕDURITE KOHALESAATMISEST TALUPOEGADE TEOLESUNDIMISEKS KAVASTU, VATKU JA ROSENTALI MÕISAS

Eestimaa viitsekuberneri korraldus kapten Wickhardile

16. jaanuaril 1706

Valitseja Joh. Sederlöff on minule teada andnud, et talupojad Kavastus, Vatkus ja Rosentalis keelduvad tegemast nõutavat mõisategu, mis siiski peab tingimata tehtud saama. Et nüüd on härra kaptenile antud käsk Virumaalt ja Järvamaalt saada jäänud ja veel mitte ilmunud mehed välja nõuda,[1] siis tehakse sellega ühtlasi ka ülemuslik korraldus, et ta läheks temaga kaasasolevate meestega ülalnimetatud mõisatesse ja sunniks neid [talupoegi] tegema mõisale nõutavat tegu, kangekaelsed aga siia toimetaks.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 144, l. 19. Mustand saksa keeles.

[1] Maamiilitsa nimekirja võetud mehed, kes polnud teenistusse ilmunud.

Nr. 98

SÕDURITE SAATMISEST KUNDA MÕISA MAKSUDE SISSENÕUDMISEKS TALUPOEGADELT

Eestimaa kindralkuberneri korraldus ooberst H. H. Lievenile

22. oktoobril 1707

Pärast seda kui õndsa majori, härra Mülleri mahajäänud lesk, proua Anna Wrangel on kaevanud, et talupojad Kundas ei taha anda temale mitte midagi saadaolevatest tuludest [selle vilja

pealt], mille ta ise on lasknud külvata,[1] siis võtku härra parun ning ooberst heaks saata sinna ühes nimetatud proua lese esindajaga üks väesalk (siiski, et see ohvitser, kes sinna saadetakse, kasutaks kõike ettevaatlikkust, et väesalk ei satuks mitte vaenlase kätte), kes sunniks talupoegi saadaolevaid tulusid sellele [lesele] kohale toimetama, et ta seeläbi võiks veel saada mõningal määral ülalpidamist.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 146, lk. 784. Mustand saksa keeles.

[1] Kunda riigimõisa rentniku A. Wrangelli poolt 22. oktoobril 1707 Eestimaa kindralkubernerile esitatud palvekirjas märgitakse, et Kunda talupojad on mõisa vilja omavahel ära jaganud (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 697, l. 326—327). Vrd. ka dok. 83—85.

Nr. 99

NABALA MÕISA TALUPOEGADE MANITSEMISEST MITTE PAGEDA SÕJAVÄKKE MÕISATEOST VABANEMISEKS

Eestimaa kindralkuberneri korraldus eksekutsioonikomissar Stedingile
14. aprillil 1709

Asehaldur von Porteni proua Anna Elisabetha von Helmersen on mulle teada andnud, kuidas talupojad tema abikaasa asehaldur härra von Porteni äraolekul kuninglikust Nabala mõisast mõnede kohatute nõumeeste ässitamisel on niivõrd end eksiteele viia lasknud, et nad, hoolimata sellest, et neile vajalik leivavili on kätte antud,[1] on kurjalt nõuks võtnud niihästi endid kui ka mõisat täielikult laostada ja [et nad] ei taha enam tööle tulla, vaid mitmed on juba lahkunud ja end värvata lasknud.[2] Et nüüd talupoegade säärast isekust kannatada ei saa, kui selle läbi kuninglik mõis võiks hukka minna, siis saab temale siitkaudu käsk antud, et ta sõidaks Nabala mõisa ja heidaks talupoegadele tõsiselt ette, olles nad enne kokku kutsunud, säärast nende sündmatut teguviisi, seejuures neile mõista andes, et nad sõnakuulelikud oleksid ja kohustusliku mõisateo heaga ära teeksid ja seda enam, et nendele mõisahärralt hädatarvilikku leivavilja antakse, ja neil seepärast põhjust pole mööda maad laiali joosta ning end värvata lasta.[3] Vastasel korral, kui nad selle nende poolt alustatud kurja [nõu] juurde jääksid, nendele ärateenitud karistuse kätte näitaks, mida nad aga oma kohustatud sõnakuulmise näitamisega võivad endilt ära pöörata.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 148, l. 385—387. Mustand saksa keeles.

[1] 1709. aastal olid talupojad sõja ja ikalduse tõttu niivõrd laostunud, et mõisnikud olid sunnitud neile vilja laenuks andma. Vrd. dok. 61—64.
[2] Vrd. dok. 27.
[3] Tegelikult ei olnud talupoegadele antud viljalaenud kaugeltki piisavad.

Nr. 100

SAAREMAA TALUPOEGADE MANITSEMINE LÕPETADA TÖRKUMINE JA TAGASTADA MÕISATEST RIISUTUD VARA

Saaremaa maapealiku E. Mannerburgi teadaanne

Kuressaare, 23. märtsil 1710

Minna ollen tehda sahnut, ett ned Kunninga ningk moissnicko Tallopoyat syn Sahremahle, perrast seh, kudt Wainlane erralejnut,[1] nenda kange kaila ommat, ett Nemmat mitte moisa Tehhul tullewat, Se perrast on meite [a] armolisse Kunninga Suhre Nimmi sehs, Minno, kudt teyte Päh-Jssande Kesk, ett Teye mitte wasto pannete, erranis keick nehd tallopojat, kumb Wainlane mitte onn errapölletut echk koggonis Weichset,[b] Willia ningk Warra errarisenut ommat, mehwarste [c] nende Moisade jures, kumb Renti Saxat echk Moisnikut nende Junckrit [d] echk hohlepählsit [e] teitel keskwat, töhul keite. Ningk kuss minna sahn teisete kuhlma, echk seh pähle sahp kaibatut, et teye mitte Senna kuhlete, sihs tahhan minna warsti monni sadda Rietlit, Tallina Linnast lasta sin mah pähle tullema, keh teite Ellos mayas, teite williast senni pähwat söhma, ningk wäggise kombel teye oppema,[2] kuddast teye, kutt kuhl sammat [f] allamaset peate ellama. Neht sammat aggas keh Moisade sehst, onn middakit risonut,[3] pehwat me warsti [c] keick jelle andma ningk kädde wihma. Sihs tahhan minna, kudt enne, nenda kahs wehl, teit armolinne olla, ninck Murre teite ehs kandma, ett teye woite sahma awitut. Kuhlke nüht minno Kesk ningk hoitke hennes seh ehs ett teye mitte wasto pannete.

*

Seda lugegu härra Kärla pastor kantslist arusaadavalt maha, seejuures talupoegadele jumala sõnast nende kohustusi meelde tuletades ja neid truudusele ning sõnakuulmisele manitsedes, sest nende vastuhakkamine ei puuduta mitte [ainult] rendihärrasid, vaid nende kõige armulisemat kuningat. Et nad ei laseks asjal [minna] nii kaugele, et ma ratsaväelasi ja sõdureid siia tuua laseksin.

ENSV TA FR. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, Õpetatud Eesti Seltsi Fond, MB 10, l. 490—491. Originaal eesti keeles saksakeelse lõppmärkusega. Avaldatud: Albert S a a r e s t e ja A. R. C e d e r b e r g, «Valik Eesti Kirjakeele vanemaid mälestusi A. 1524—1739», Tartu, 1925—31, Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised XVI, lk. 321 ja 322.

a Esimene e on parandatud ühest teisest tähest.
b Veised.
c Oletatavasti «otsekohe», «viibimatult».
d Junkrud, siin arvatavasti valitsejad.
e Ilmselt mõisa ametimehed (kupjad, kiltrid jt.).
f Kuulekad.

[1] Vene väed sooritasid 1710. a. veebruaris-märtsis retke Saaremaale, siirdudes Muhu kaudu Kuressaare alla, kust nad märtsis taandusid jälle mandrile.
[2] Maapealik ähvardab sõjaväelise eksekutsiooniga.

[3] Vene vägede retke ajal kandsid talupojad laiali paljude Saaremaa ja Muhu mõisate vara (vt. Saaremaa maakohtu protokollid Mustjala jt. mõisate riisumise kohta 1710. a. kevadel — ENSV RAKA, f. 968, nim. 1, s.-ü. 1[c], l. 8—9, 12 ja 19).

2. TALUPOEGADE SUHTUMINE SÕDIVATESSE POOLTESSE

Nr. 101

KAVATSUSEST PROVOTSEERIDA VENE VÄGEDE RETKE LIIVIMAALE TALUPOEGADE VENE-SÕBRALIKKUSE HAJUTAMISE EESMÄRGIL

Väljavõte W. A. Schlippenbachi kirjast Tartu komandant C. G. Skyttele
Räpina, 25. oktoobril 1700

[. . .] [a] tuleks Romanowitz [1] järele ja mul oleks rohkem väge ja vabadust, siis oleks soovitav otse Venemaale sisse minna, ja seal maad kuulata. Kuna talupojad sellised kelmid on, et nad rohkem venelaste kui rootslaste poole hoiavad, [siis] oleks minu nõu, et venelasi [võiks] põletamisega ärritada, et nad ise ka põletaksid,[2] siis saaksid kelmid talupojad ka vihaseks ja astuksid nende vastu [välja]. Olen palunud kirikuõpetajalt abi talupoegade käest. Ta ütleb, [et] tema ei tea mingit [abi] muretseda, sest nad on siin kõik kelmid ja reeturid, [hoiavad] rohkem vaenlase kui oma isandate poole. Jumal hoidku [igaühte], kes niisuguste kelmide abile peaks toetuma. [. . .] [a]

Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 288, l. 78—79. Ärakiri saksa keeles.

[a] Dokumendi väljajäetud osades kõneldakse sõjalisest olukorrast Kagu-Eestis.
[1] W. A. Schlippenbachile alluv ooberstleitnant.
[2] S. t., et Vene väed võtaksid ette vasturetki Rootsi võimu all olevatesse piirkondadesse ja põletaksid seal talupoegade eluhooneid jms.

Nr. 102

EESTI TALUPOEGADE «REETLIKUST» MEELSUSEST

W. A. Schlippenbachi kiri Liivimaa kindralkubernerile
Kirumpää, 3. septembril 1701

Et teie kõrge krahvlik ekstsellents tema kuningliku majesteedi käsu peale hiljuti määruse lasksid avaldada, mille järgi pidid raske karistuse ning kuningliku ebasoosingu alla langema need, kes varjavad, lasevad mööda minna või koguni aitavad põgeneda väejooksikutel või muidu teistel ilma passita inimestel,[1] [see] on mulle juba teada. Sellest hoolimata on siia hiljuti vahistatult toodud mõned talupojad, kelle kohta on juba tõestatud, et nad ärakaranud tragunitel aitasid edasi põgeneda pärast seda, kui olid

neilt hobused ära ostnud. Millest selgub, et siinse paiga talupoegadel on [see] juba kaasa sündinud, [et] nad tagasi kohkumata kõiksuguseid pahategusid teevad, kui mitte ei määrata teatud karistust eraldi iga kuriteo kohta. Mul on seda rohkem põhjust sõnakuulelikult paluda selle üle teie kõrge krahvliku ekstsellentsi otsust, kuidas tuleb karistada neid talupoegi teistele hirmuks ja eeskujuks, et tema kuninglik majesteet 6. möödunud kuu päeval mul armulikult käskisid selle [küsimuse] üle teie kõrge krahvliku ekstsellentsiga kirjavahetusse [astuda]. Võin ka muidu kinnitada, et talupojad mitte ainult selliseid, vaid ka raskemaid kuritegusid iga päev [ikka] rohkem ja rohkem hakkavad tegema, kui [neile] tõsised karistused ei järgne. Nii nagu igapäevane nägemine ja kogemus meid õpetab, et meie oma talupojad vangistatud venelaste ülestunnistuste järgi vaenlast siia meelitavad ning näitavad kätte ja juhatavad ka kõiki teid ning radu, mida muidu ükski võõras ei suudaks leida.

Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 281, l. 61—62. Originaal saksa keeles.

[1] Vt. E. Dahlbergi patent 8. juulist 1701 — Goldmann, Livländische Patente.

Nr. 103

SANGASTE TALUPOEGADE VASTUHAKUST ROOTSI VÕIMUDE KORRALDUSELE

Tartu maakohtu protokoll

1. detsembril 1702

Samal päeval tuleb sisse Otepää pastorilt härra Verginilt kiri, kus ta annab üles järgmised Sangaste talupojad: Sawwi Hanss, Unako Jahn, Sawwi Jürgen, Torga Reino Jahn ja Linnakoh Reino Jahn, kellest Sawwi Jürgen ja Torgo Reino Jahn koolmeister Stammeri jutustuse põhjal juba 8 päeva eest türmi istuma pandud ja nüüd [ka] Sawwi Hanss ja Linnako Reino Jahn sisse toodud. Kuna härra pastor viitab Stammerile, et tema teab, mida mehed tema kuningliku majesteedi vastu ja [ka] muidu on rääkinud, siis küsiti temalt, mis sõnad need olid, mida Sangaste talupojad olid tarvitanud, ja kuidas oli asi vastuhakkamisega. Selle peale jutustas ta: Tema olevat härra [Tartu komandant] ooberst Skytte korraldusel Lenniko Matzi ja 7 teise mehega Sawwi Hanssu talusse läinud ja see oli ühes teiste sealviibijatega püssid haaranud. Tema oli hõiganud talle ja öelnud, et tulgu paar meest heaga tema juurde, ta tahab öelda, mis korraldus tal härra ooberstilt on.[1] Seepeale vastasid Sawwi Hanss ja Unako Jahn: teie ooberst on hoorakubjas, jne., kui kurat on võtnud Rootsi võimu, siis võtku ka Rootsi seadused. Pärast seda olid nad andnud komandeeritute peale kolm korda tuld, ja kui Stammer oli taganenud 1/4 miili [kaugusele]

Sittalenniko Matzi talu juurde, olid talle sinna järgnenud vahistatud talupojad ja süüdanud nende silma all Sittalenniko Matzi talu. [See] oli põlenud kogu varanatukesega, mis 14 päeva eest vaenlasest veel järele oli jäänud, maha, mille peale nad jälle taganesid kuni Arro maa-alani. Edasi teatab Stammer ja soovib seletust, kuhu peab jätma härra pastori poolt ülesantud hobuse. Mille peale talle öeldakse, [et] ta pidagu seda edasise korralduseni enda juures kindlas kohas.

ENSV RAKA, f. 914, nim. 1, s.-ü. 25, l. 30. Originaal saksa keeles.

[1] Pole teada, millise korraldusega on antud juhul tegemist. Tõenäoliselt tahtis komandant koormata talupoegi mõne töökohustusega.

Nr. 104

TARTU VALLUTAMISEST VENE VÄGEDE POOLT JA TALUPOEGADE HOIATAMINE VENE-SÕBRALIKE SAMMUDE EEST

Eestimaa kindralkuberneri plakat

8. augustil 1704

Sest et Tarto Lind [a] Wainlaste Kä on, olleme meie täda sanud, et mitte üxpeines need Tallopoiat, kummad sääl Maal ellawat, [s. o. Tartu kreisis], samma Wainlaste hulka lähnud, waid ka Mele Haigusse kuulnut, et ka muud siin meie Maal ennamast omma ennese Wando wasto julgwad Wainlasseka ühhe Nouo wotta, ninda et pea ühteke Parti [b] ehk wahhi ei woi welja lähhetada, kumma nemmad ei anna täda, ilma sedda, mis nemmad muido wallato ja sannakuulmata kombel on teinud: ja se ni paljo ennamb peab nuhheldama, sest et nemmad se ka mitte üxpeines öige Jummala wihha, waid ka meie armolissema Kunniga kui meie omma öige Kaizja ja Jssanda raske Nuhtlust se eest kätte sawad; siis mainezetaxe kangeste sesamma Ramato [c] läbbi keik Tallopoige ja igga ainust, ke siin Maal ellab, sure Kohto [d] polest, et nemmad sesuggose kurja Nouowotmisse eest, me läbbi nemmad ennast aialikko ja iggawesse kahjo ning hukkatusse sisse lükkawat, ennast hoidwad, waid et igga üx peab püüdma, ni paljo kui temma eal moistab ja tunneb, Wainlasselle Kahjo ja Kurja tehha, se kindla Lotusseka, et se keigewäggew Jummal nende hääd Noud önnistab, ja nemad issi keiges Häddas ja Waiwas omma waa [e] Süddame Täädmist woiwad römustada. Ja ei pea üxki mötlema, et meie armolinne Kunningas, kelle Jummal woimust ja wäggi kül on andnud, omma Maid kaizda, meie wägga waiwatud Maad Wainlaste kätte jättab, waid et temma sedda pea kül temma Kääst woib päästa, ja igga ühhe Kätte maxa, ja temma Tö Palka anda. Ei sedda Aiga olle ni paljo, ninda kui meie omma wanna Rahwa Meles weel on, et kül enne sesamma messawa Wainlane meie Male üllekohtusseka kipponud, ja pea üht pea teist wäggisse ärrawotnud: agga mis on

temma omma üllekohtusse Söddimisseka muido tehnut, kui et temma omma tenitud Palka saand, ja keik risotud ja wäggisi wõetud peanud jälle Kätte andma.[1] Ja need libbedad Sannad, meka temma Allamaid nende truest ja sannakulelikkust Süddamest nouab haukotada, omma Jummalast sädud õige ja Kristlikko Kunninga wasto, kelle Kaizmisse al Jummal olgo tännatud! igga üx Õigust ja Kohhust saab, ei olle muud ko Linnopailad, meka temma sedda Rahwast, kummad ennast temma alla heitwad, aialikko ja iggawesse Hukkatusse sisse kissub. Ei olle se pärrast tarwis wanno Asjo räkida, waid igga üx mõtleko issi, mis sedast kui sesinnane üllekohtone sõdda on olnud, on sündinud, kuida temma omma Sanna ja Tootusi on tõex tehnud, ninda kui nüüd weel hilja Tarto Linna jures on olnud nähha. Ja se woib nüüd igga ühhe hirmotada, Wainlasse Kawwalust ja walskust ennamb uskuda, waid peawad omma armolissemma ja õige Kunninga jure, ke omma Abbi ka mitte ei wiwita seie tulla, trueste ja kindlaste seisma. Me jerrel keik truit Kunninglikkut Allamad sanna kulelikkult peawad teggma, ning ennast keige nuhtlusse ja Trahwi eest hoidma.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 632—633. Trükis eesti keeles.

a Linn.
b Väesalka (saksa keeles Partei).
c Plakati.
d Kõrge ameti.
e Omastav kääne sõnast «vaga».
[1] Mõeldud on 1656.—1661. a. Vene-Rootsi sõda.

Nr. 105

VENE SÕJAVÄESALKADE JUHTIMISEST EESTI TALUPOJA MATU REINU POOLT

Väljavõte Suure-Jaani kirikuraamatust

17. veebruarist 25. märtsini 1705

17. veebruaril pidin[1] end kiiresti päästma [põgenemisega] tagaajamise eest Matto Reinu poolt, keda vaenlane oli tõstnud kapteniks ja kes edaspidi juhtis kõiki vaenlase sõjasalkasid. Tal oli kuri kavatsus minu vastu, tahtes mind 18. selle kuu päeva ööl kinni püüda ja venelaste kätte anda.[2] Seepärast ei usaldanud ma enne oma kihelkonda [tagasi] ilmuda, kui [tali]tee oli ära läinud. Jõudsin niiviisi 25. märtsil Härmale ja ristisin [...] [a].

ENSV RAKA, f. 1287, nim. 3, s.-ü. 1, l. 120. Originaal saksa keeles.
Avaldatud: Fr. Bienemann jun., Die Katastrophe der Stadt Dorpat während des Nordischen Krieges. Nebst zeitgenössischen Aufzeichnungen. Reval, 1902, lk. 48—49.

a Ära jäetud 8 nime.

[1] Kirikuraamatu koostajaks ja esimeses isikus jutustajaks on kohalik pastor Magnus de Moulin.

[2] Tähelepanu väärib eriline vihavaen pastori vastu, kes tavaliselt oli kohapeal kõige truumaks Rootsi võimu agendiks, seepärast püüdsid venelased esmajärjekorras halvata just nende vaenulikku tegevust.

Nr. 106

KÄSK KARISTADA VILJANDI ÜMBRUSKONNA TALUPOEGI, KES ÄHVARDASID ROOTSI VÄESALKA VENE VÄGEDELE VÄLJA ANDA

Eestimaa viitsekuberneri kiri major Rosenkampffile

10. juulil 1705

Lipnik Sebach, kes praegu selle kirja härra majorile üle annab, komandeeriti [sel] möödunud kevadel parun ning ooberst Liweni rügemendi minu poja kompanii täiendamiseks nekruteid võtma ning ühtlasi väejooksikuid üles otsima. Kui ta nüüd seda tahtis teha, kogunesid Viljandi piirkonna talupojad kokku, ähvardasid nimetatud lipnikku, et nad annavad tema vaenlase kätte üle, kui ta end sealt ei korista. Niisuguste mässajate ninamees oli keegi Uue-Võidu talupoeg nimega Tellasseppa Peter. Et nüüd värvatud rügemendid sellesarnaste karistusväärsete tegude läbi on nõrgenenud, kuna teised seda endale eeskujuks võtavad ja niiviisi deserteerimiseks tee leiavad, siis olen seepärast tahtnud ülalnimetatud lipnik Sebachi härra majori juures soovitada, et see ulataks talle abistava käe mainitud ninamehe vastu, nii et viimasel kraest kinni võetaks ja ta siia toimetataks. Võib härra major muidu minu poja kompanii täiendamiseks, sest ta kaotas hiljuti Kotlini saare juures [1] mõned mehed, kuidagi kaasa aidata, siis ma ei kahtle, et ta pingutab end ülimal määral selleks, et selle eest härra majorile igasuguseid vastuteeneid osutada.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 143, l. 355—356. Mustand saksa keeles.

[1] 1705. a. mais püüdis Rootsi dessant saart vallutada, löödi aga raskete kaotustega tagasi.

Nr. 107

VIRUMAA TALUPOEGADE POOLT VENE VÄESALKADELE TEEJUHATAMISEST

Väljavõte Eestimaa kindralkubermangu valitsuse protokollist

15. juunil 1709

Samal päeval saabus siia [Tallinna] siin kinniistuva mehe Reinu poeg Johan Jõhvi [kihelkonnast] ja jutustas järgmist: Kui vaenlase väesalk viimati siia sisse tungis, olevat ta tahtnud siia tulla ja sellest teatada, kubjas aga olevat ta [kinni] võtnud ja

Sillamäe juures vahiks seadnud, nii et ta ei saanud varem tulla kui nüüd. [Ta] ütles seejuures, [et] temalt olevat küsinud üks kasakas, kes siin maal on sündinud, aga kuninga armeest on venelaste juurde deserteerinud, kas ta teab, kus on praegu meie armulisim kuningas. Tema olevat vastanud, et ta seda ei tea. Selle peale olevat too öelnud: Seda tahan sulle salaja teatada, et teie kuningas nelipühade ajal 2000 mehega 8000 venelast on täielikult löönud ja Moskva linna tõepoolest ära võtnud, neil [sõduritel] olevat aga surmanuhtluse ähvardusel keelatud sellest ühelegi inimesele midagi öelda, et meie armulisim kuningas juba Moskvas on. Ja seda ei olevat öelnud mitte ainult see kasakas, vaid sama kinnitavat kõik talupojad, kes seal kasakatega kaunis heas läbisaamises elavad, et ka nemad on seda [kasakatelt] kuulnud. See kasakas olevat talle veel usaldanud, et meie armulisim kuningas on Mustal merel tsaari laevastikule suurt kahju tekitanud.[1]

Alates Vaivarast, kus seisab vene eelpost, ei lase nad enam ühtki talupoega Narva, vaid need peetakse kõik seal kinni, [ja see] sündivat nii juba selle aasta algusest. Viimane 2000 tragunist koosnev väesalk, mis siin [meie] maal on olnud, tuli Peterburist. See võttis endaga kaasa Vaivaras olevad kasakad [ning] tal oli käsk maad kuni Pärnu alla rüüstata.[2] Aga siis oli tulnud varsti seejärel üsna ruttu 2 kasakat Vaivara postilt kirjaga väesalga komandeerivale ohvitserile, mille peale nad siis on ülepeakaela tagasi läinud.

Seda väesalka olid juhatanud tuntud Paddase Jaak [ja] kaks poissi Varja külast, kes on siin maal varem teeninud, ja Vaivara kubjas, nimega Wanna Lebbo. Ja Paddase Jaak oli saanud selle eest 14 rubla käsiraha ja musta hobuse. Selle hobuse oli ta aga saanud juba varem, kui ta juhatas väikest väesalka, mis natuke enne seda üle Sämi jõe rüüstamas käis. Edasi ütles ta, et möödunud aastal juhatanud Purtse külakubjas Kerge-Mart, mitte aga mõisakubjas Rein, kes siin istub, [Vene] väesalka Lieweni rügemendi peale. [Siis] oli aga kubjas Hannusse Jaan Varja külast palunud väesalka kiiresti Narvast välja, ja öelnud: Tulge nüüd ja järgnege mulle, mina tahan teid ausalt kohale viia ja teil ei pea ühtki häda olema, sest rootslasi on siin ainult üks rügement. Selle peale oli läinudki väesalk välja, ainult selle tingimusega, et kui see neil ebaõnnestuma peaks, siis ei pooda teda üles, on aga nende rünnakul edu, tuleb talle rikkalikult tasuda. Nii oligi ta, kuna see neil õnnestus, vabakirja saanud,[3] et oli talitanud nagu aus mees ja venelased ei tohtinud talle enam mingit kahju teha. Rohkem ei teadnud ta seekord enam midagi rääkida, lubas aga kohe, kui midagi kuuleb, siia tulla ja teada anda.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 18, l. 84—88. Mustand saksa keeles.

[1] Tegemist on aluseta kuulujuttudega. Tegelikult viibis Karl XII tollal Ukrainas Poltaava lähedal.

[2] Tegemist on samuti kuulujutuga.

[3] S. o. vabastatud pärisorjusest.

Nr. 108

PÄRNU KREISI TALUPOEGADE VÄLJATULEMISEST METSADEST JA NENDE TAGASIASUMISEST OMA KODUDESSE VENE VÄGEDE TEGEVUSPIIRKONNAS

Väljavõte V. Zotovi ettekandest Peeter I-le

Viljandi, 5. veebruaril 1710

[...][a] Paljud Pärnu kreisi elanikud elavad metsades raidtõketes [ja] pelgupaikades sellepärast, et Tallinnast ja Pärnust on neile valju karistuse hirmu all nii teha kästud. Kuid meie niisuguseid ei laasta. [Meie] saadame nende juurde eestlasi ning julgustame neid teie majesteedi armulikkusega. Mõned ongi juba pelgupaikadest välja tulnud ning elavad oma majades. Ülemvahtmeister Zõbin, kes härra feldmarssali poolt on määratud moona kogujaks, ei anna meile enam edaspidi moona saamiseks lootusi.[1]

«Письма и бумаги императора Петра Великого», т. X, М.-Л., 1956, lk. 500—501. Vene keeles.

[a] Dokumendi väljajäetud alguses kõneldakse sõjavangide võtmisest ja nende ülekuulamisest.

[1] Maa laastatuse tõttu oli toidumoona hankimisega sõjaväele suuri raskusi.

Nr. 109

KOLME TRAGUNIPOLGU JÄTMISEST EESTISSE VÕIMALIKE KALLALETUNGIDE TAGASITÕRJUMISEKS JA LUURERETKEDEKS TALLINNA ALLA

Peeter I korraldus V. Zotovile

28. mail 1710

Enne seda meie kirjutasime teile, et teie kõikide tragunitega, kes teie juhatamise all on, siia tuleksite. Kuid nagu meie hiljem kuuleme, et ka seal, kus teie praegu viibite, on hädaohtlik, ning eriti eestlaste pärast, kes metsadesse kogunevad ja meie omasid tapavad. Sellepärast peate teie veel mõni aeg seal olema ning tegema luureretki Tallinna alla, nii nagu härra kindralfeldmarssal vürst Menšikov teid [teha] käskis.[1]

«Письма и бумаги императора Петра Великого», т. X., М.-Л., 1956, lk. 154. Vene keeles.

[1] Vt. eessõna, lk. 15.

Nr. 110

EESTI TALUPOEGADE SOOVIST VABANEDA ROOTSI VÕIMU ALT

Väljavõte talupoeg Peeter Hansu poja ülekuulamise protokollist Eestimaa kindralkubermangu valitsuses

Tallinn, 18. juulil 1710

[...] [a] Kas ta [venelane] Tallinnat ei ähvarda?

Vastus: Mõned põgenikud on vaenlane kätte saanud ja neile öelnud: minge koju ja tehke tööd, ma tahan sel suvel Tallinna alla [minna], Riia ja Viiburi on juba minu käes. Muidu pidavat talupojad sealses kohas [1] käed üles tõstma ja soovima, et jumal neid ometi kord rootslastest vabastaks, sest nad näevad, et teisiti minna ei saa, ja et neil lastaks rahulikult venelaste all elada. Selleks olevat nad ka kavatsenud võtta temalt [venelaselt] kaitsekirju.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 19, l. 23—24. Originaal saksa keeles.

[a] Väljajäetud ülekuulamisprotokolli punktides käsitletakse sõjalisi küsimusi.
[1] Arvatavasti on mõeldud kas Viru- või Harjumaad.

III. LINNADE ALLAKÄIK ROOTSI VALDUSALAL

1. SÕJA TÕTTU TEKKINUD LISAKOORMISED

a) Sõjaväkke värbamine ja linna kaitsest osavõtmine

Nr. 111

ETTEVALMISTUSEST LINNA KAITSEKS

Tartu rae protokoll

10. veebruaril 1700

Kuna eile saadi kurb sõnum, et Riiale on poola [1] väesalgad juba tõesti tormi jooksnud ja eeslinn on põlema pandud, oleks tarvis magistraadi poolt üht ja teist vajalikku ning tarvilikku ette võtta, et 1) korraldataks linnakodanike valve, 2) et igaüks varustaks end püssirohu ja leivaga, 3) kuna paljudel eeslinna elanikel pole mingit sõjariista, peaks mõtlema sellele, et neid sõjariistadega varustada, ja et igaüks tulekustutusabinõud valmis hoiaks.

Peale selle laskis härra ooberst ning komandant Skytte kõrgeaulisele raele ette kanda. 1) Teha ettevalmistusi, et soldatid, kes on eeslinnas korteris, võiks majutada linna. 2) Kõrgeaulik raad ja kodanikkond ning kõik need, kel on hobused, peaksid laskma kohale tuua palgid, mis eeslinnas asuvad, ning mida nüüd uuesti kaitseehituseks kasutada tuleks, 3) peaks küll ka olema tarvilik, et põletispuud, mis on telliskiviahju juures, lastaks linna tuua, mil-

leks kõrgeaulik raad ühes kodanikkonnaga peaks kaasa aitama ja selleks mõned hobused muretsema. 4) Härra ooberst nõudis treialeid, seppasid ja puuseppasid, milleks laialdaselt samme astuti ning seesugused fortifikatsioonileitnandi juurde saadeti. Laskis lõpuks ka gildid ette kutsuda ning nendele seda teatavaks teha.

Mõlema gildi oldermannid ja vanemad astusid ette ning neile tehti teatavaks härra bürgermeistri ettepanekud.

Erakorralise kontributsiooni kohta. Mõlema gildi oldermannid ja vanemad panid ette, et 1) erakorralise kontributsiooni pealepanemine tuleks täita; kuna praegu maal on rahutud ajad, on nad selleks valmis ja heameelega nõus. 2) Et Saksi sõjaväest on palju ülejooksikuid, kelle poolt võib tulla igasuguseid pahandusi ja õnnetusi, siis tahavad nad paluda, et neid selles asjas lastaks härra ooberstiga rääkida.

Kõrgeauline raad avaldab Väikegildi oldermannile, et ta peaks gildile ette kandma, et käsitöösellidel ei tule reisida lasta.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 283, l. 86—87. Originaal saksa keeles.

[1] On mõeldud Saksi vägesid, sest nii Poolat kui ka Saksimaad valitses August II.

Nr. 112

TARTU ELANIKE VANNE LINNA PIIRAMISE PUHUKS

Rae poolt koostatud vande tekst

19. veebruaril 1700

Et Tarto Lin, ninda sammoti otse kui Riga waino wägge ning Leeri teggemist [a] kartab, sest Riga Linna ümber on ammogi wainlaste Seja-wäggi kainut, ning kül ilma Süta ja üllekohto läbbi temma päle tulnut.[1] Sepärrast wannumme kowwaste, Riga wannamade ning keikede koddanickkede Eelkaimist möda [b], ja meie Suhre Kohto-wannammade [c] Käsko perrast, ent meie keick ühhe Süddame, Meele ning Wäega, jätmatta tahhame ühheskohhus seista, ja meie armsamalle ausa Kuningalle, ning Rottsi Rikkusselle [d] Surmani truid olla, pälegi sesinnase meie Linna risti Vsso ja meie naeste ning laste pärrast, omma Ello ning warrandust maha jäta, keick julgeda, ning, kunni hing weel meie sees on, wasto panna, eiga Raho-Ramattust [e] koggenest mitte kuulda, waide tedda ärraandjass arwada ning kutsda, ke linna ärraandmissest ühte Sanna rägib eck naue annab. Sedda keick tahhame truiste piddada ja tehha, ni wissist [f] kui Jummal meit Ihho ning hingo polest peab awwitama.[2]

ENSV RAKA, f. 995, nim. 3, s.-ü. XLIII : 22, l. 2. Ärakiri eesti keeles.

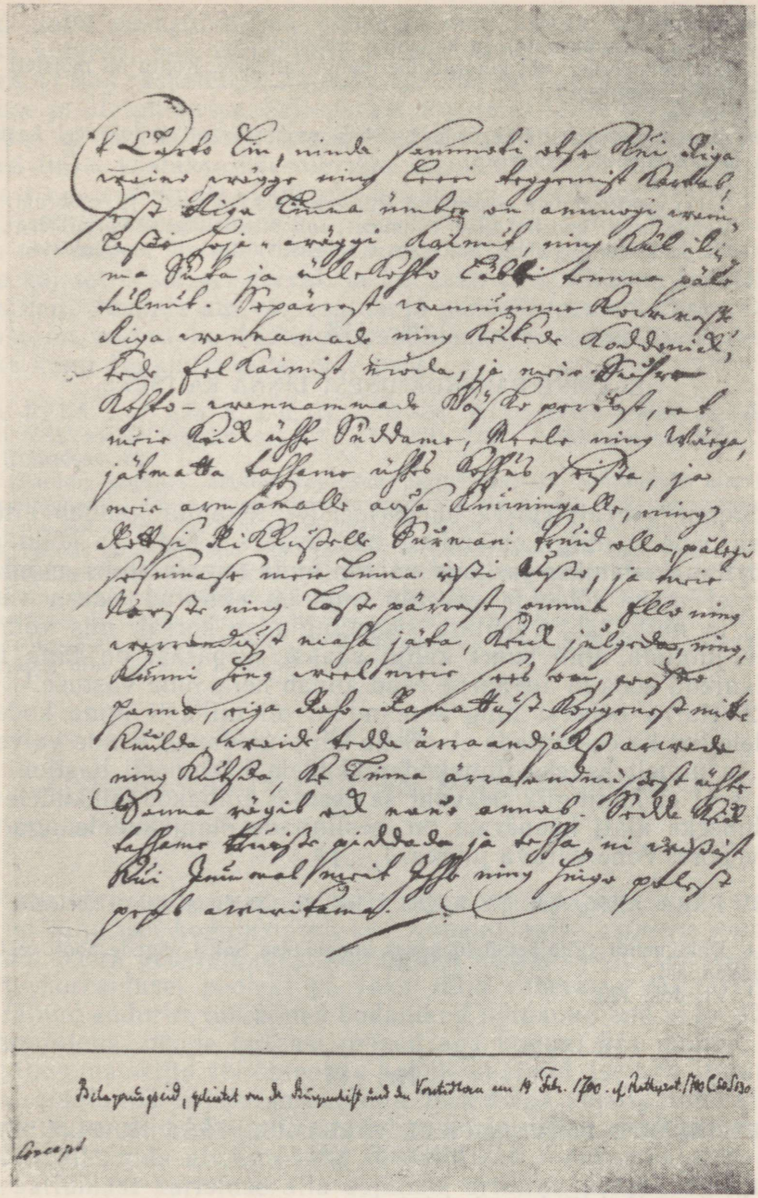

Dok. nr. 112 — Tartu elanike eestikeelne vanne.

[a] piiramist;
[b] Riia rae (-vanemate) ja kodanike eeskujul.
[c] kindralkuberneri või kindralkubermanguvalitsuse. Kohtu all mõisteti tollal igasuguseid ametiasutusi.
[d] riigile.
[e] alistumislepingust (akkordist). Sõna «raamat» oli tollal veel kasutusel kirja ja dokumendi tähenduses.
[f] kindlasti.
[1] Saksi väed tungisid ootamatult Riiale kallale ööl vastu 12. veebruari 1700.
[2] Vande teksti koostas raad võimude poolt ettekirjutatud vormi järgi, selle sisu ei kajastanud tegelikult linnarahva hulgas valitsevaid meeleolusid.

Nr. 113

ELANIKE RAKENDAMISEST LINNA KAITSEKS

Tartu rae protokoll

23. veebruaril 1700

Samal päeval: Härra bürgermeister Remmin kannab ette, et härra ooberst ning komandant on auväärset raadi ja kõiki armsaid linnakodanikke lasknud paluda anda temale abiks mõni tööline, et maha lõhkuda raveliin, mis on ehitatud Saksa värava ette, ja mille läbi vaenlase sissetungimise korral, mis võib iga päev juhtuda, linn suurt kahju saaks; seepärast on täna linna kodanikud koos ja auväärne raad annab neile oma vastuse.[1]

2. Härra ooberst ning komandant oli niihästi linna kodanikkudele kui ka eeslinnade elanikele kätte näidanud nende valvepostid, ja nimelt esiteks linnakodanikkudele Lärmposti bastioni juures, sest et kuninglik peavaht sealsamas linnakodanikkudele abiandmiseks alati käepärast on, eeslinnade elanikkudele aga oma valveposti Vene värava juures. [. . .] [a]

ENSV RAKA, f. 995, nim. l, s.-ü. 283, l. 90—91. Originaal saksa keeles.

[a] Dokumendi väljajäetud lõpposas kõneldakse Saksi vägede poolt tehtavast propagandast.
[1] Vt. dok. 126.

Nr. 114

EESLINLASTE PÕGENEMISEST VÄRBAMISE EEST HOIDUMISEKS LINNAST VÄLJA

Eestimaa kindralkuberneri plakat

12. aprillil 1700

Sedamööda kuidas praegusel ajal peab koguni vastumeelselt kuulma, et paljud siinsetest [Tallinna] eeslinna elanikkudest, niihästi lossi kui linna jurisdiktsiooni alt [1] on kartusest värvatud saada hoidnud end kõrvale ja läinud kuhugi mujale, kuna nad

siiski nüüd peaksid olema kohal ja oma kohust mööda aitama kaasa kõigeks, mis võiks tulla kasuks linna kaitsmisele, arvesse võttes, et nad rasketel ja ikalduse aastatel on saanud siit oma peatoiduse ja ülalpidamise. Sellepärast siis, ja et mitte keegi edaspidi siit ära ei läheks, need [aga], kes on juba põgenenud, võiksid tagasi tulla, kästakse käesolevaga ülemuslikult, et mitte keegi ei linnast ega eeslinnast ei julgeks ära minna, need aga, kes on juba ära läinud, jälle jalamaid, 2 nädala jooksul pärast selle teatavaks tegemisest, kohale ilmuksid, mis puhul nad leiavad ülemuslikku kaitset. Vastasel korral, ja kui neid peaks hiljem tabatama, tuleb neile vaadata kui värvatutele ja panna rügementidesse, mille pärast on tehtud ka kõikidele maaülematele kohustuseks, et ta peaks kinni [isikud], kellel pole passi.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 55—56. Trükis saksa keeles. Avaldatud «Eesti NSV ajaloo lugemikus», I kd., lk. 221—222.

[1] Tallinn jagunes administratiivselt, õiguslikult ja kohtulikult alluvuselt (jurisdiktsioonilt) linna omavalitsusele (raele) alluvaks all- ehk pärislinnaks ja riigivõimu kohalikule kõrgeimale esindajale (kindralkubernerile) alluvaks Toompeaks. Linnas mõistis kohut raad ja kodanikkonda esindasid kaks gildi — Suur ehk Kaupmeeste ja Väike ehk Kanuti gild, Toompeal tegutsesid foogti- ja linnusekohus ning sealne käsitöölistest koosnev kodanikkond kuulus Toomgildi. Ühtlasi oli Toompea Eestimaa aadli seisuslike organite (rüütelkond, maapäev, maanõunike kolleegium, ülemmaakohus, kõik maakohtud jne.) asukohaks. Peamiselt Toompeale olid ehitatud ka aadli linnamajad.

Nr. 115

KODANIKE VAHITEENISTUSEST KÕRVALEHOIDMISEST

Tartu rae protokoll

12. aprillil 1700

Kuna kõrgeaulik raad on üpris suure meelepahaga kuulda saanud, et hiljutisel kogunemisel, kus linnakodanike esimene kompanii pidi härra oobersti ning kuningliku komandandi Carl Gustav Skytte korraldusel pooleks päevaks välja vahetama väliharjutustele läinud sõdurid, on mõned kodanikud näidanud end väga sõnakuulmatutena, nende hulgast mõned aga koguni ära jäänud, teised jälle oma sellid või õpipoisid kohale saatnud, ise aga [linnast] välja ratsutanud ja jalutama läinud, teised aga pole tahtnud sinna minna, kuhu neid käsutati, siis tahab kõrgeauline raad ausameelset kodanikkonda üliväga ning heatahtlikult manitseda, et hoidutaks sattumast karistuse alla sõjaliste artiklite põhjal. Seejuures antakse ka väga tõsine käsk, et iga kodanik, kes pole tõendatult haige ja voodislamaja, peab isiklikult ilmuma kogunemisele, et ei tekiks kadedust ega üksmeele puudumist kodanikkude juures, vaid et rahutul sõjaajal oleks kodanikkonna hulgas eriti hea kooskõla ja üksmeel ning et kõik läheks korralikult ja hästi.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 283, l. 141. Originaal saksa keeles.

Nr. 116

TAOTLUS SULASTE VÄGIVALDSE VÄRBAMISE KEELAMISEKS

Valga kodanike palvekiri Liivimaa kindralkubernerile

Saadud 28. juunil 1700

Vaatamata sellele, et kõigega, mis meie võimuses, oleme alati tema majesteedi kuninga teenistuseks ning maa heaoluks kaasa aidanud, peame meie siiski nii õnnetud olema, et praegusel ajal käimasoleva värbamise juures maal ringisõitvad värbajad meie teenijasrahva vägivallaga meie majadest kinni võtavad, seotult ning köidetult vankrile viskavad ja ligematesse linnadesse viivad. Kõige armulisem härra, Valga linna kodanikud saavad elatust enamalt jaolt põllupidamisest, sest kohapeal on muidu üsna kasin peatoidus.[1] Et teenijasrahvas meie käest ära võetakse ja vägivaldselt soldatiks pannakse, [siis] peame meie oma põllutööd seisma jätma ja surema. Meie ise ei salli vabadikke ega muud lahtist rahvast ja näeme heameelega, et neid [sõjateenistusse] võetakse, aga ilma oma sulasteta ei saa me läbi, ja meie ei ole kohapeal selletaoliste vägivaldsete värbamiste vastu ei päeval ega öösi kindlustatud, [sest et] seesugused värbajad üleliia väevõimuga meie majadesse sisse tungivad ning meie inimesi [neist] välja tirivad. Seesuguste sündmatute asjade takistamiseks ning kogu õnnetuse ärahoidmiseks otsime meie alandlikku kaitset teie hiilguse, kõrge krahvliku ekstsellentsi juurest ja palume truualamlikult lubada anda meile kaitsekiri seesuguste vägivaldsete värbamiste vastu, selleks et meie niisugusel korral, kui meie teenijasrahvast vägivallaga meie majadest võetakse ning värvatakse, seda ette võiksime näidata ja kasutada.[2]

ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XVI—45[a], l. 342—343. Originaal saksa keeles.

[1] On mõeldud tulusid käsitööst ja kaubitsemisest.
[2] Selle ja teiste kaebuste põhjal andis Liivimaa kindralkuberner välja patendi (vt. järgmine dok.).

Nr. 117

VÄRBAMISEST JA SELLE VÄGIVALDSE TEOSTAMISE KEELAMISEST

Liivimaa kindralkuberneri patent

28. juunil 1700

Kuigi nendel aegadel tuleb tema kuningliku majesteedi teenimiseks maal ja linnades läbi viia mitmesuguseid värbamisi, siis on ometi selle kohta antud värbamispatendid piiratud igaühe vabatahtlikkusega teenida [kuningat] ning seejuures on igasugune lubamatu sundus ja vägivald sõnaselgelt keelatud, sest see käib

üldse vastu tema kuningliku majesteedi kõige õiglasemale korraldusele ja saab selles karistuse ähvardusel valjult ära keelatud.[1] Ometi kaebavad niihästi mitmesugused [isikud] maalt kui iseäranis linnad, et värbajad kasutavad nende kallal nekrutite võtmisel igasugust ülekohut, vägivalda ja sundust, sest et nad nende teenijasrahva väevõimuga majadest kinni võtavad, need köidetult ja kinniseotult ära lasevad viia ning ka linnakodanikke ja peremehi endid puutumata ei jäta, vaid neid vastu nende tahtmist igasuguste sunniabinõudega ära viivad, nagu seesuguseid kaebusi on juba mitmesugustest kohtadest sisse tulnud. Nähakse küll heameelega, et värbamine kõigis paigus edukalt areneb, ei taheta ka kahelda, et iga ausameelne alam peab oma kohuseks seda ennem kergendada kui takistada. Siiski ei tule selle juures kasutada mingit lubamatut sundust, ülekohut või vägivalda ega kedagi ohustada tema koduses julgeolekus, nagu siis seesugused seaduserikkumised käesolevaga kõikidele ja igale värbajale, olgu nad kes tahes: kõige valjemalt peavad keelatud olema nekrutite võtmisel vägivalla või lubamatu sundimise kasutamine, iseäranis teenijasrahva ja majateenijate, kõige rohkem aga linnakodanikkude ja peremeeste kinnipidamine, ja mitte kedagi neist vastu nende tahtmist või selle nõusolekuta, kelle võimu all ta seisab, [ei või] väevõimuga sõjateenistuseks sundida ega ära viia. [Seejuures] hoiatatakse selgesti, et kui selle kohta tuleb sisse kaebusi, mida on võimalik kindlaks teha, siis järgneb asjaolude järgi karistus teistele hirmuks.

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 606, l. 33. Trükis saksa keeles.

[1] Juba varematel aegadel oli värbamiste puhul korduvalt rõhutatud, et soldatiks hakkamine peab olema vabatahtlik. Ei ole teada, kas 1700. a. esimesel poolel andis kuningas selle kohta veel uue korralduse.

Ei see ega ka järgnevad korraldused vägivaldse värbamise keelamise kohta ei saavutanud oma eesmärki. Värbamine kõige toorema vägivalla ja pettuse abil jätkus ka edaspidi kuni Rootsi võimu langemiseni Eestis (vrd. dok. 114, 116, 119, 120, 123, 125). Pealegi oli ametlikult lubatud vägivallaga värvata vabadikke ja nn. «lahtist rahvast» — s. t. popse, päevatöölisi jt.

Nr. 118

VÄRBAJATELE JOUGA VASTUHAKKAMISEST PAIDES

Tallinna linnusekohtu fiskaali J. Chr. Droummeri ettekanne Eestimaa majandusasehaldurile M. Portenile

10. juulil 1700

Mõnede Paide kodanike, nimelt olderman Christoph Negeleini ja Gottfried Andreas Salamoni ning nende kaasosaliste vastu on raske süüdistusasi, sest härra major Bengt Gustav Rosen on neid kuninglikus kindralkubermangu [valitsuses] süüdistanud, et nad on hakanud vastu kuninglikule värbamisele, tekitanud Paides üle-

üldise rahutuse, piiranud sisse teed ja võtnud värbajatelt inimesed väevõimuga ära.[1] Kuna nüüd minul on kästud kuningliku kindralkubermangu [valitsuse] poolt nimetatud kodanike vastu süüdistus tõsta, siis palun sellepärast nendele ülalnimetatutele kohtukutse [saata] seesugusel viisil, et nad koos oma kaasosalistega peavad kindlaksmääratud ajal kohal olema.

ENSV RAKA, f. 2, nim. 2, s.-ü. 1840, l. 1. Originaal saksa keeles.

[1] Niisuguseid värbajatele jõuga ja hulganisti vastuhakkamisi esines Paides (vt. dok. 121) ja mujalgi korduvalt. Viljandis tekkis värbajate ja linnakodanike vahel 1701. a. kevadel kokkupõrge, milles osa soldateid sai haavata (Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 284, l. 84—85). Vrd. ka dok. 88, 91, 93, 95.

Nr. 119

VÄRBAJATE VÄGIVALLAST TALLINNA TÖÖLISE M. ORAVA KALLAL

Sama isiku palvekiri raele koos arstide J. H. Happelli ja J. C. Bühli poolt väljaantud tõendiga

11. juulil 1700

Väga suursugusele ja targale raele pean alandlikult teadustama, mismoodi minule minu õndsa raehärra Dietrich von Schoteni koplis asuvas majakeses kallale tungiti ja mind vaeseomaks peksti. Pärast seda, kui ma minu juurde korterisse pandud soldati Christian Jutzeli järelejätmatu palumise peale üleeile õhtul olin talle 4 valget rundštükki laenanud ning ühteaegu soldatiga puhkama heitnud, tõusis soldat salaja, siis kui mina ja minu naine juba sügavasti olime magama uinunud, üles ja läks välja. Siis tuli ta eile hommikul kella 2 paiku koos kellegi kaprali ja mõningate teiste soldatitega minu majasse, [nad] haarasid mind juustest kinni ning tirisid voodist välja. Peale selle haarasid nad minu käte vahelt väikese lapse ja virutasid ta vastu seina ning kiskusid minu särgi eest täiesti lõhki. Kui ma ei tahtnud maast üles tõusta, et nendega kaasa minna ja ennast [sõjaväkke] värvata lasta, siis peksid nad mind kõvasti paljastatud mõõkadega ja lohistasid mind juukseidpidi majast välja 200 sammu üle tänava, nii et minu sääreluu sai kividest ja löökidest tugevasti vigastada. Ja kui ma lõpuks soodsat juhust kasutades jooksu pistsin ja kellegi kärumehe majasse põgenesin, kargasid nad minu naise kallale ja jagasid talle lisaks juba saadud hoopidele veel rohkesti uusi lööke, nagu seda kõike võib näha siia juurdelisatud tunnistusest. Aga kuna igasugune vägivaldne [sõjaväkke] värbamine on kõvasti keelatud ja minu kallal öösisel ajal kodus toimepandud vägivald on surmaga karistatav, eriti veel sellepärast, et nad minult ühtlasi minu noa ja kaelaräti ära röövisid. Selleüle aga ei ole mul aega kaevata, pealegi kui ma selle eest pean hoolt kandma, et mind kohe uuesti pärast hiljutist lugu [jälle] aresti ei pandaks

ja nii kaua kinni ei hoitaks, kuni ma sellest täiesti tüdinult ainult selleks, et aga välja pääseda, raha [vastu] võtan.[1] Jään lootma, et väga suursugune ja tark raad teatab sellest vastavas kohas ja et edaspidi hoitakse seesuguste ennekuulmatute vägivallategude toimepanek kõige valjumalt ära.

*

Selle 1700. aasta 9. juulil tungisid värbajad Tõnismäe taga õndsa raehärra Dietrich von Schoteni koplis asuvas majas elavale Martin Orrava nimelisele töömehele kella 1 paiku öösel voodis kallale, kes käsu peale koos naise ja lapsega pidi linnakirurgi härra Christian Bühli ja veltveebli juuresolekul minule [J. H. Happelile] kell 10 end näitama. Vasaku õla ja selja peal oli mitmes paigas näha hirmsaid mustjaspruune vermeid, samuti ka parema külje [ja] käte peal. Mõlemad sääred olid ka üsna pruuniks ja siniseks pekstud. Mees kurtis ka pea üle, kuid välispidiselt ei olnud midagi iseäralikku näha. Tema naisel olid mõlemad silmad, tema omaenda ütluse järele, rusikatega siniseks löödud. Ema ütluse järele kisti laps [mehe] sülest ning virutati vastu seina, kuid tema [lapse] juures ei olnud mingit vigastust näha ning ta imes meelsasti rinda. Kas niisuguse hirmu ning vägivalla tagajärjel ilmub nii vanemate kui ka lapse juures 2 või 3 päeva pärast veel teisi tundemärke, seda näitab aeg. Seda, mida me oma silmadega nägime, võime me vande ja südametunnistusega tunnistada.

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. Aa 168, l. 36—38. Originaalid saksa keeles.

[1] Vt. dok. 22, komm. 3.

Nr. 120

ROOTSI SÕJAVÄELASTE VÄGIVALLATSEMISEST TARTU EESLINLASTE KALLAL

Väljavõte rae protokollist

8. juunil 1701

Härra bürgermeister Bohle laskis linnanotari enda juurde kutsuda ja käskis teda praeguse viitsekomandandi, kõrgesti sündinud härra ooberstleitnant Zöge juurde minna ning temale ette kanda, et ühele eeslinna härrale, nimega Brömse Melleni poeg, on eile vägivaldsel viisil kallale tungitud, peaaegu pool kätt maha raiutud ning lastes paista, nagu oleks ta soldatiks värvatud, peavahti vangi pandud. Sealjuures [käskis bürgermeister] paluda, et kuna seesinane ei ole vabadik[1] ning kuulub auväärse rae kohtumõistmise alla, [ta] vabaks lastaks.

Teiseks olevat hiljuti härra kapten Bretlach ühelt eeslinlaselt linnavärava juures hobuse ära võtnud ja kellegile teisele andnud, kes sellega oli minema ratsutanud, ilma et eeslinlane oleks teada

saanud, kes see mees oli või kuhu ta reisis. Ja olgugi, et ta teda otsemaid Tallinna teel taga otsis, ei tabanud ta teda. Seepärast tuleks härra ooberstleitnanti paluda, et ta nõuaks härra Bretlachilt mehe nime teatavakstegemist ning et ta samal ajal püüaks hobust tagasi nõutada. Esimese punkti peale vastas härra ooberstleitnant, et Brömse Mellini poeg on vabadik, keda ta soldatiks on värvanud ja et see mees on temale just nagu jumalast saadetud ning seepärast ei ole vaja auväärsele raele vastust anda. Ta tahtvat veel enam seesuguseid inimesi eeslinnast soldatiks värvata.

Teiseks, see olevat tema allohvitser olnud, kes voorimehe hobuse oli endale küüti saanud, kuna talle oli lubatud Tallinna sõita. Nüüd olevat ta aga omavoliliselt sõjaväeteenistusest deserteerinud. Seepärast ei teadvat ta mitte, kuhu ta hobuse on jätnud. Ta olevalt temalt veel 2 riigitaalrit teele kaasa võtnud ning et mees on plehku pannud, siis on tema kahju suurem kui voorimehe oma. Sellest teatas notar härra bürgermeistrile.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 573, l. 22. Originaal saksa keeles.

[1] Vt. dok. 22, komm. 6.

Nr. 121

PAIDE ELANIKE TÖRKUMISEST NENDE ALLOHVITSERIDEKS MÄÄRAMISE VASTU

Ooberstleitnant E. V. Straelborni kaebekiri Eestimaa kindralkubernerile

Koordi, 12. augustil 1701

Minu ooberst on saatnud minule tema ekstsellentsi korralduse, kust on näha, et Paide elanikud ja käsitöölised, kes seal niikuinii ei tee tegemist millegi [muu] kui oma liigkasuvõtmise ja kauplemisega ning ei kanna mingisugust tema kuningliku majesteedi teenistust ega too [talle] kasu, sisse kanda allohvitseride nimekirja.[1] Kui ma nüüd olin nendele teada andnud tema ekstsellentsi käsu, ei tahtnud nad kõik sellega hoopiski mitte nõus olla. Siis püüdsin ma viimaks neid veenda volitusi vastu võtma, see Falck aga ei tahtnud sellega nõus olla, vaid on otsekohe kokkukutsutud paidelaste hulgast ära läinud. [Seepeale] lasksin ma panna ta tsiviilaresti, kuid ta põgenes sealt. Ja kui ma tahtsin lasta teda jälle tuua, on ta oma toa uksele tõkked ette pannud. Seal siis andsin ma leitnant Taubele käsu teda väevõimuga ära tuua. See [Falck] aga [hakkas] vahepeal oma püstoleid laadima. Ja kui leitnant koos vahtkonnaga kohale tuli, siis käskis ta ukse avada, kuid ei saanud jõuga sisse tungida. Sellepärast oli sunnitud laskma toa akna lahti teha. Siis on see Falck haaranud püstolid, tõmmanud need vinna ja pannud palgesse, ise seejuures jultunult [ähvardades] esimese, kes sisse tuleb, maha lasta. Ka ei tahtnud ta sugugi mitte alla anda, vaid on toonud kuuldavale väga halbu, au riivavaid sõnu, kuni viimaks üks tema kaaskodanikkudest on teda keelita-

nud. Kuna nüüd see Falck on vastu hakanud niihästi tema kuningliku majesteedi ning hiilgusliku ekstsellentsi korraldusele kui ka vahtkonnale, siis on minu alandlikuks palveks, [et] teie kõige heatahtlikumalt heaks arvaksite nimetatud Falcki teistele hoiatuseks karistada lasta nende toimepandud kuritegude eest (ja et ta enne seda on [sõjaväes] teeninud ning temale on küllalt hästi teada, et ta ei tohi vahtkonnale vastu hakata). Teisi aga, kes tema ekstsellentsi juurde lähevad, mitte vastu võtta ja karistada, et nad ilma loata, samuti nagu 6 neist, tema kuningliku majesteedi juurde on teele asunud.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 620, l. 118. Originaal saksa keeles.

[1] Saksa käsitöölisi, väikelinnade ja alevite elanikke jne. nõuti seekord allohvitserideks maamiilitsasse.

Nr. 122

KORRALDUS MAAL ELAVATE SAKSLASTE JA VÄIKELINNADE ELANIKE RAKENDAMISEST SÕJAVÄETEENISTUSSE

Eestimaa kindralkuberneri plakat

9. juunil 1702

Pärast seda [kui] tema kuninglik majesteet, meie kõige armulisem kuningas on selles asjas härra kindralmajor Wolmar Anthon von Schlippenbachile möödunud maikuu 10. [päeval] saadetud reskripti läbi armulikult otsustanud, et tuleb võtta väikeste linnade kõige paremad ning tublimad elanikud ja panna nad nendesse kohtadesse, kus seda hädavajadus nõuab, sest need [väikelinnad] pole ikkagi võimelised igaüks eraldi oma piire kaitsma, kusjuures on armulikult heaks arvatud, et maal olevaid möldreid, kõrtsimehi ja teisi kõlvulisi sakslasi tuleb sundida igaühte andma enda eest üks täies varustuses ratsamees. Nõnda kuulutatakse käesolevaga avalikult välja ja tehakse teatavaks see kuninglik armuline tahtmine, et elanikud väikestest linnadest oleksid selle kuu lõpuks väljamarssimiseks valmis, et hoiduda karmist karistusest; möldrid, kõrtsimehed ja teised kõlvulised sakslased aga annaksid igaüks enda isiku asemel siia üle ühe täies varustuses ratsamehe ajavahemikus tänasest kuni 12. juulini, et vastupidisel [juhul] selle pärast ei oldaks sunnitud tegema muid korraldusi. Selle järgi peab igaüks, kellesse see puutub, sõnakuulelikult talitama ja end karistuse eest hoidma.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 367—368. Trükis saksa keeles.

Nr. 123

VÄGIVALDSEST VÄRBAMISEST EESLINNAS

Tartu rae palvekiri linna komandandile C. G. Skyttele

7. novembril 1702

Mõned eeslinna elanikud on juuresoleva alandliku palvekirjaga auväärt raele teada andnud, missugusel viisil neid kõrgesti sündinud härra oobersti ning komandandi inimeste[1] poolt värbamisega halastamatult kiusatakse ning et ei peremees ega sulane selle eest kaitstud pole ja [neid] isegi tänavalt ja linnakodanikkude majadest kinni võetakse. Siinjuures on nad seletanud, et nad seda enam peaksid värbamise vastu kindlustatud olema, et nad 1) on truudust vandunud[2] eeslinnaelanikud, [kes] tema kuningliku majesteediga on vere ja vara läbi seotud, 2) jumal hoidku selle eest, kui vaenlane peaks sellele linnale kallale tungima, et nad samuti nagu soldatid peavad vallile ja müüridele minema, et linna kaitsta, 3) kõiki avalikke koormisi küütide, veevedamise, veskilkäimise ja sellesarnase näol on heameelega ja sõnakuulelikult täitnud ning peale selle kontributsioone ja majutamist oma võimalust mööda kandnud, ka 4) munsterdamisest[3] läbi käinud ja nende nimestik on esitatud kõrgesti sündinud härra ooberstile ning komandandile, nagu seda nende palvekirjale juurdelisatud ärakirjast täpsemalt näha saab. Kuna nüüd auväärt rae kohuseks on seesugustel juhtudel linnaelanike eest kosta, siis peab paluma ametlikus korras härra ooberstit ning kuninglikku komandanti nendel ülalnimetatud põhjustel eeslinna elanikke kaitsta käimasoleva värbamise vastu ja anda oma ohvitseridele käsk, et nad mitte ühtki vande andnud eeslinna elanikku ja nende sulast vastu nende tahtmist kinni ei võtaks ega värbaks. Auväärt raad on kindel seesuguses ülemuslikus otsuses ja palub kõige heatahtlikumat vastust.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 6673, l. 100. Mustand saksa keeles.

[1] Tartu komandant C. G. Skyttel oli värvatud meestest koosnev rügement. Arvatavasti selle rügemendi jaoks laskiski ta linnas mehi värvata.

[2] Vrd. dok. 112.

[3] Nad olid kantud linlaste ja eeslinlaste kompaniide nimestikesse ehk nn. munsterrulladesse.

Nr. 124

EESLINLASE KASUTAMISEST MAAKUULAJANA

Tartu rae kiri Tallinna raele

18. septembril 1703

Pärast seda, kui siin nimetatud käskjalg, meie eeslinna elanik Clemente Jahn härra ooberstleitnandi, kuningliku komandandi Carl Gustav Skytte teadmisel on välja saadetud, et koguda luureandmeid vaenlase kohta ja [tal] käsk on minna kuni Tallinnani, et võiks teada saada, kuidas seal olukord on,[1] lubagu teie väga auväärne . . . . . [a] nimetatud Clemente Jahnil, kui ta sinna tuleb, mitte ainult vabalt ja takistamatult läbi minna, vaid lasku märgiks, et ta seal on olnud, meile temaga saata väike vastus, kuidas nende paikkonnas lood on.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 6674, l. 92. Mustand saksa keeles.

[a] Tõlkele aluseks olevas mustandis tühi koht. Nähtavasti adresseeriti samasisuline kiri mitmele isikule ja lünk on jäetud adressaadi nime märkimiseks.

[1] Just enne seda toimus Vene vägede suur retk läbi Vasknarva, Viru-, Järva-, Pärnu- ja Tartumaa Vastseliinani. Tartus puudusid lähemad andmed kujunenud olukorra kohta mujal Eestis ja neid hankima saadetigi nimetatud Clemente Jahn. Muuseas kasutati eeslinlasi-kalureid ka Rootsi sõjalaevastiku lootsidena Emajõel ja Peipsil.

Nr. 125

VÄGIVALDSEST VÄRBAMISEST

Väljavõte Tallinna rae palvekirjast Eestimaa kubernerile

22. veebruaril 1707

[. . .] [a] Juba mõne nädala jooksul on meile aga peaaegu iga päev kaebusi esitatud, et [värvatakse] inimesi, kes seisavad linna nimekirjas [1] ning peavad ilma tasuta linnas vahiteenistust, teevad vallitöid ja maksavad kontributsiooni. Ja isegi sellele tublile linnale hädavajalikud kalurid kistakse vastu nende tahtmist vägivallaga oma majadest; siinsete linnakodanike sulased, kui neid oma isandate ülesandel välja saadetakse, [värvatakse] avalikelt tänavailt, samuti võetakse linna tulevad talupojad oma sõbramajadest [2] ära. Ja igasuguse piinamise ja peksu ning isegi nälja ja januga sunnitakse neid nii kaugele, et nad kuninglikku sõjaväkke [astumiseks] vande annavad. Peaaegu ükski käsitöömeister ei või saata täiskasvanud õpipoissi isegi majast välja, hirmu tundmata, et värbajad võivad ta tänaval kinni püüda. [. . .] [b]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 689, l. 169—170. Originaal saksa keeles.

[a] Kirja algus on ära jäetud. Selles märgitakse, et Tallinnas esines viimasel ajal vägivaldset värbamist harva.

[b] Kirja väljajäetud lõpposas tuuakse mitmesuguseid lisapõhjendusi vägivaldse värbamise kahjulikkusest ja tõotatakse vabal tahtel kroonuväkke minekut mitte takistada.

[1] Tähendab, et nad on alalised linnaelanikud ja nendena kantud nimestikku.

[2] «Sõpradeks» nimetati talurahvakaupmehi. Igal «sõbral» oli oma kindel «klientuur» talupoegade näol, kes linna oma saadusi müüma (või teiste kaupade vastu vahetama) tulles leidsid tema juures tavaliselt ka ööpaja (sõbramaja).

b) Kontributsioonid ja töökoormised

Nr. 126

LINNAELANIKE RAKENDAMISEST KINDLUSTUSTÖÖDELE

Tartu rae protokoll

23. veebruaril 1700

Samal päeval kutsuti mõlema gildi oldermannid ja vanemliikmed vastust andma raveliini lammutamise pärast.[1] Oldermann Kellner: Suurgild arvas heaks anda raveliini lammutamiseks ühe sulase kaheks päevaks. Need, kellel sulast ei ole, tahavad anda 4 valget rundštükki ja päevase söögi ning joogi, kuid paluvad, et see [töö] mitte kauemat aega ei kestaks, sest nad ise vajavad oma inimesi.

Peter von der Hude Väikegildi poolt: Väikegildi kodanikud ei saa sellega palju tegemist teha, kuna enamikul neist ei ole sulaseid, vaid nad arvavad, et kui see [raveliin] on kroonu poolt ehitatud, siis võiks kroonu selle ka lammutada. [. . .] [a]

Aulik raad otsustab

1. Et nad tahavad anda raveliini lammutamiseks igast majast abiks ühe töömehe ning seda 3 päevaks, millest ükski maja ei tohi kõrvale jääda. Selleks peaks härra ooberst ning komandant vabastatud majadele korralduse tegema, et igaüks ühe töölise 3 päevaks välja saadaks. Nii ei võetud Väikegildi vasturääkimist arvesse, vaid raehärra Taborile tehti ülesandeks läbi viia jaotus ja kõik mis nõutakse. Nõnda on igaüks kohustatud oma töölise välja saatma. [. . .] [b]

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 283, l. 92—93. Originaal saksa keeles.

[a] Vahelejäetud dokumendi osas on juttu varude hankimisest ja õllepruulimisest.

[b] Ära on jäetud rekognitsioonimaksu ja häire korral kogunemiskohti puudutav osa.

[1] Vt. dok. 113.

Nr. 127

TALLINNA VOORIMEESTE TÕRKUMISEST KÜÜTI SAATMISE VASTU

Väljavõte rae protokollist

9. aprillil 1700

Samal päeval kutsuti voorimehed uuesti [rae] ette ja neile tehti teatavaks, et tema ekstsellents [A. J. de la Gardie] nõuab praegu 8 voorimeest, kes peavad suurtükid Viljandisse viima. Nendest voorimeestest avaldas oma nõusolekut ainult oldermann Möller Matz ning lasti seepärast vabaks, teised aga anti nende tõrkumise pärast üle lossi.[1] Ja Ochter Tenno tuleb alevilauta[2] kinni panna oma kangekaelsuse pärast ja [sellepärast], et ta julges avalikult välja öelda, et kui nad raha ei saa, siis nad ka paigast ei liigu.[3]

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. Ab 135, l. 298. Originaal saksa keeles.

[1] S. o. Toompeal asuvasse lossivanglasse.

[2] Tallinnas nimetati alevilaudaks vanglat otse raekoja taga, sest seal peeti kinni suuremalt osalt eeslinlasi.

[3] 1705. a. kaebavad Tallinna voorimehed jälle, et neid sunnitakse tasuta käima kroonuküüdis (TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. Aa 169, l. 17). Neid on saadetud aeg-ajalt isegi kodunt kaugemal asuvatesse kohtadesse pikemaks ajaks. Näiteks 1704. a. kevadel käsutati Tallinna voorimehed viieks nädalaks Narva (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 142, l. 442—443, 492). Pärnust ja Tartust on palju kaebusi eeslinlaste hobuste kurnamise kohta lakkamatute küüdis- ja vooriskäimiste ning mitmesuguste vedudega linnas (ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 284, l. 288—289, 704; f. 995, nim. 1, s.-ü. 6672, l. 62; f. 995, nim. 1, s.-ü. 6674, l. 58; f. 995, nim. 2, s.-ü. 22, XLIX, l. 1—3; f. 995, nim. 2, s.-ü. XLIV, a, 66, l. 2; f. 1000, nim. 2, s.-ü. 16, 1, I, l. 431, 433—434).

Nr. 128

LEIVAKUIVIKUTE KÜPSETAMISEST JA LIHA SUITSUTAMISEST SÕJAVÄELE[1]

Tartu rae erakorralise koosoleku protokoll

Kell 7 hommikul 13. aprillil 1700

Samal päeval tuli härra kindralleitnant ning kuninglik Riia kuberner härra Fröhlich raekotta ja pidas nii auväärsele raele kui ka ausameelsele kodanikkonnale järgmise ettekande.

Et nüüd, tänu jumalale, on meie kõige armulikuma kuninga ning isanda väed lähedal, kes peavad meid kaitsma ja vaenlast eemal hoidma, siis on ainus õige teguviis, et nende ülalpidamise eest väärilist hoolt kantaks. Sest kuigi tema kuninglik majesteet ei ole isiklikult siin, siis ometi on neil vaprad mehed siin, kes seda maad kaitsevad, kelle ülalpidamiseks aga tarvilikku hoolt peab kandma. Ja nimelt nõutakse: 1) suhkarit ja 2) suitsetatud liha, mille kuivatamise ja suitsetamise magistraat koos kodanikkonnaga

enda peale peaksid võtma, kuna temal on [nende] vastu kindel usaldus, et nad oma kuninga vastu teenistusvalmidust üles näitavad. Rukis antakse neile selleks kroonu poolt, samuti ka härjad. Seejuures andis tema ekstsellents juhatust, mis viisil suhkarit peab valmistama ning et liha peab suitsetatama tükkidena ilma kontideta. Seepeale küsis ta pagaritsunfti oldermannilt, kuipalju ta võiks kaalu järele ühest rukki tündrist suhkarit valmistada? See vastas, et siin ei kaaluta teri, arvab umbes 9 leisikat ning teatas seejuures, et veskil võetakse matti ning et ka sulaste poolt, kes vilja veskile viivad, sagedasti väga palju kõrvale toimetatakse.

Seejärel, kui auväärne raad, samuti ka kiiduväärne kodanikkond kõige truualamlikumalt olid kuningliku hoolitsuse eest tänanud, teatas auväärne raad, et ta kõigepealt selles, mis puutub küpsetamisse kui ka liha soolamisse, nii palju kui see tema võimuses seisab ning kuipalju ta seda teha suudab, et ta kõiges selles, mis tema kuningliku majesteedi heaks nõutakse, heameelega ning teenistusvalmilt kaasa aitab. Samuti pakkus kodanikkond kõigeks oma truualamlikku ja sõnakuulelikku valmisolekut, kuid tõi seejuures enda vabanduseks ette, et paljudel nende hulgast ei ole puid ega ka hobuseid, et rukkeid veskile viia ja sealt ära tuua, ning et vallapääsenud sõja tagajärjel tekkinud rahutu aja tõttu ei ole nad saanud endale puid muretseda.

Seepeale vastas kodanikkonnale tema ekstsellents, et ta puude pärast juba korralduse teeb ja et pealegi võivad need kodanikud, kellel hobuseid ei ole, 5 või 6 kaupa kokku tulla ning paatidega vilja veskile toimetada. Peale selle nõudis ta umbkaudse nimekirja kokkuseadmist, kui palju iga raehärra koos kodanikkonnaga rukist endale küpsetamiseks võtab. Selle järele avaldasid auväärsed raehärrad igaüks enda kohta eraldi teatava tündrite arvu rukist, mida nad vastu võtavad, et sellest truult ning ustavalt nii palju suhkarit, kui palju välja annab, valmistada ja ära anda. Neile järgnesid samal viisil kodanikud. Seepeale otsustasid auväärsed raehärrad iga mehe kohta tapmiseks ja sissesoolamiseks vastu võtta ühe härja ja selle nii, nagu nõutud, ettepandud viisil suitsutama. Mida ka kodanikkond omalt poolt ei tõrgu tegemast.

Tema ekstsellents jäi magistraadi ja kodanikkonna seletusega rahule ega kahelnud, et nad kõiges, mis puutub kuninga teenistusse, endi vastutulekut üles näitavad. Seejärel soovis ta, et jumal neid kaitseks, ja lahkus.

Auväärne raad tänas kõige truualamlikumalt ja soovis tema ekstsellentsile kõigeks õnnelikku kordaminekut. Nõnda sündinud, nagu eespool öeldud.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 283, l. 141—143. Originaal saksa keeles.

[1] Pikemat aega paigal asuv garnisonivägi valmistas endale tavaliselt ise leiba ja suhkarit, õlut, suitsutatud liha jne. Rännakul olevate ja lühikest aega peatuvate väeosade jaoks pidid linna- ja ka maaelanikud leiba küpsetama ja suhkarit valmistama, liha suitsutama ja õlut pruulima. Vt. ka dok. 131, 132, 136.

Nr. 129

ERAKORRALISE KONTRIBUTSIOONI VÕTMISEST PÄRNU LINNALT

Liivimaa kindralkuberneri resolutsioon

28. juunil 1700

Resolutsioon, mis 28. juunil 1700 antud Riia kuninglikus lossis härrade kuningliku linna Pärnu saadikute poolt esitatud kirjalikule seletusele selle kohta, et nad pakuvad sellel üldisel kokkutulekul [1] neilt nõutud kuningliku armee ülalpidamiseks üsna suure annetusraha asemel ühtekokku kaheksasada riigitaalrit.

Võis küll arvata, et Pärnu linn kõige alandlikumast kohusetundest tema kuningliku majesteedi teenimise vastu ja maa kitsikute olude tõttu veidi paremini arvesse võtab üleüldist vajadust. Seepärast ei saa ka tehtud pakkumisega mitte täiesti rahule jääda. Nende poolt esitatud asjaolusid arvesse võttes jäädakse seekord siiski rahule, kui nad nendele pakutud 800 riigitaalrile nii palju juurde panevad, et saavad samavõrdseks Tartu linnaga, ning sellesama eeskujul koos eelmise aasta erakorralise kontributsiooniga oleks nõus praegusest kuni augustikuu viimase päevani andma tuhat kakssada riigitaalrit ja kakskümmend head ja tublit suurtükiväe hobust, missugune kohustus nendele käesolevaga peale pannakse, silmas pidades seda, et Pärnu linnal on suurem kaubandus- ja laevasõit kui Tartu linnal, siis on neil kergem omaltpoolt rohkem anda tema kuningliku majesteedi teenimiseks ja maa heaks käekäiguks.[2]

ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. IV—38[a], l. 548. Mustand saksa keeles.

[1] Liivimaa kindralkuberneri käsul (tema patent 24. maist 1700) tuli s. a. 15. juunil Riias kokku rüütel- ja maiskonna ning teiste seisuste esindajate nõupidamine (konvent), millel arutati mitmesuguseid sõjaga ühenduses tekkinud küsimusi.

[2] Riik võttis linnadelt rahuajal regulaarselt otseseid (kontribut sioon) ja kaudseid (toll, litsents, rekognitsioon) makse. Sõja ajal hakati lisaks neile võtma veel erakorralist kontribut sioon i. Juba 1700. a. võeti Tallinnalt 10 000, Tartult ja Pärnult kummagilt 1200, Rakverelt 350, Haapsalult 218 riigitaalrit jne. (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 138, l. 53, 63, 64, 99, 119, 146; f. 995, nim. 1, s.-ü. 283, l. 334, 335; nim. 2, s.-ü. XLIV, a, 57, l. 1). Niisuguseid erakorralisi kontribut sioone nõuti ka hiljem. Mõnel juhul nõuti linnalt kontribut siooni mingiks kindlaks otstarbeks, näit. Pärnult 1706. a. linna kindlustamiseks 1000 riigitaalrit (ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 1, IV, 20).

Nr. 130

VÄGIVALDSE KÜÜTIVÕTMISE KEELAMISEST

Eestimaa kindralkuberneri plakat

6. novembril 1700

Kuna peab päris vastumeelselt teada saama, et siin linnas igasugust omavoli tarvitatakse ja ilma ülemustele sellest teatamata võetakse hobused tänavatel väevõimuga ära ja sunnitakse nad küüti minema, vaatamata [sellele], et vahetevahel üks või teine on [parajasti] küüdist tulnud ja vajab seetõttu mõni aeg puhkust, mille läbi kogu kaubandus ja käsitöö on asjata seisma jäänud, eriti kuna ei ole võimalik vilja veskile jahvatada viia ja teisi toiduaineid kohale toimetada ega lossi ära anda. Mitte vähem ka läbimarssimist ennast sellise korratuse läbi ei aeglustata, kuna seevastu kõik õieti ja ilma mingisuguse segaduseta võiks minna, kui komandeeriv ohvitser alati ülemuste juures teataks ja nimekirja teeks, kui palju küüte tal vaja läheb. Niisiis ja et sellega niisugusele laialt levinud korralagedusele võiks [õiget] korda vastu seada, keelatakse siinjuures range karistuse [ähvardusel], et keegi ei julgeks oma algatusel ära võtta kelleltki siin linnas, veel vähem maanteel või eeslinnas, tema hobust või vankrit. Vastasel korral ja kui kedagi tabatakse selle [käsu] vastu toimimisel, peab teda asja[olude] kohaselt rangelt karistatama. Mille järgi igaüks sõnakuulelikult peab talitama ja kahjudest hoiduma.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 35, l. 145—146. Trükis saksa keeles.

Nr. 131

ERAKORRALISTEST SÕJAKOORMISTEST

Tartu gildide seletuskiri raele

Saadud 31. oktoobril 1700

Mõlemad gildid tänavad alandlikult auväärset ja väga tarka raadi tema hiilguse kõrge krahvliku ekstsellentsi härra krahv Dahlbergi kirja teatavaks tegemise eest, mis käib kasukate, kinnaste ja sukkade muretsemise kohta.[1] Kuid auväärsele raele on hästi teada, et kodanikele on nende muretsemine võimatu, kuna nad isegi nii palju ei suuda kokku koguda, et oma majateenijaid võiksid kasukate ning teiste niisuguste asjadega varustada. Meie oleme kohustatud oma kõige armulikumat kuningat teenima ning tahame seda teha kui ustavad ja sõnakuulelikud alamad oma vara ning verega. Juba sel aastal Tartu linna kodanikud: 1) maksid kaks korda erakorralist kontributsiooni armeele; 2) [maksid] korralise kontributsiooni; 3) pidasid valveteenistust; 4) küpsetasid armeele

leiba; 5) laenasid viljakotte; 6) suitsutasid ja kuivatasid liha;[2] 7) andsid liha soolamiseks anumaid; 8) andsid armeele toidumoonalao jaoks ruume; 9) kandsid rasket majutuskoormist, mida veel praegugi tehakse; 10) lasksid teha kindlustustöid vallidel ja maksid nende eest. Nii on auväärsele ning väga targale raele kodanikkonna olukord paremini teada, kui meie seda siin üksikasjalikumalt saaksime jutustada, ja kõrgesti sündinud härra ooberst ning komandant härra Carl Gustaff Skytte, niisamuti kui selle linna auväärne ning suursugune raad, teab, et meie oleme kõigiti heatahtlikud ja sõnakuulelikud olnud, ja et meie kuni surmani oleme valmis meie kõige armulikuma kuninga, meie maa ja linna hea käekäigu eest kõik kaalule panema. Mõlemad gildid paluvad alandlikult auväärset raadi seda kõike tema hiilgusele, kõrgele krahvlikule ekstsellentsile kõige truualamlikumalt ning [suurima] alandlikkusega kõige sündsamal viisil ette kanda. Ka veel seda, et selle sõja ajal kodanikkude majandustegevus on soikunud — teenime vähe ja täname jumalat, et meie, kodanikud ühes omastega, end niisugusel ajal ise ära elatada võime ja oma teenijasrahvale nappi kehakatet võime muretseda, mis on küllalt raske, ja sedagi ei suuda igaüks. Meie ei kahtle sugugi, et auväärne raad teeb [seda] tema hiilgusele, kõrgele krahvlikule ekstsellentsile sobivaimal viisil teatavaks, kes siis meile nagu ennegi oma armu laseb paista ja võtab arvesse kodanikkonna võimetust selles asjas.

ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XVI — 45[a], l. 396. Ärakiri saksa keeles.

[1] Linnaelanikelt nõuti korduvalt riietusesemeid sõjaväe varustamiseks. Näit. Tallinnalt nõuti 1700. a. sügisel 1000 kasukat, 2000 paari villaseid sukki, 3000 p. kindaid ja 4000 küünart vatmalriiet (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 138, l. 525), Tartult 1701. a. 29 kasukat, 72 p. villaseid kindaid ja sama palju villaseid sukki (ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 6672, l. 137—138).

[2] Vt. ka dok. 128.

Nr. 132

LEIVAKUIVIKUTE KÜPSETAMISEST JA SAABASTE VALMISTAMISEST SÕJAVÄELE

Tartu rae protokoll

10. novembril 1700

Pärast seda kui härra ooberst ja härra kuninglik asehaldur olid mõlemad kokku tulnud, tegi härra kuninglik asehaldur Strömfeld ettepaneku, et kuna on olemas mitte üksnes tema kuningliku majesteedi kõige armulikum käsk ja korraldus, et linnad peaksid endale võtma suure hulga suhkari valmistamise armee ülalpidamiseks, vaid et seda eriti nõuab ka maa hädavajadus ja olukord, sest kuninglik armee ei tohi nälga surra ega tema kuningliku majesteedi kõrge isik seeläbi takistatud saada.[1] Ning kuna teised linnad, nagu Riia ja Pärnu, on sellega nõusse jäänud ning endale võtnud tea-

tava kvantumi valmistamise, siis ta loodab, et Tartu linn samuti tema kuningliku majesteedi teenimisega lepib ning kõige alandlikuma truudusega endale võtab 50 sälitise jahu küpsetamise.

Resideeriv bürgermeister vastas seepeale kõrgeauliku rae nimel, et keegi ei taha end sellest kõrvale hoida, vaid heameelega valmistaks suhkarit, kui ainult küttepuude puudus linnas nii suur ei oleks.

Härra kuninglik asehaldur vastas, et igast tündrist jahust peaks antama vaid 8 leisikat hästi kuivatatud suhkarit, kuna ometi harilikult saab ühest tündrist teha 10 leisikat, 2 leisikat peab aga igaüks, kes küpsetab, saama oma vaeva ja puude eest iga tündri pealt. [. . .][a]

3. Härra kuninglik asehaldur [teatas], et kuna tema kuningliku majesteedi armee vajab teatud hulga saapaid ning kuna kingseppade tsunft on kohal, siis tahab ta teada saada, kui mitu tuhat paari saapaid nad saavad praegusest kuni lihavõtteni valmis teha ja üle anda.

Kingseppade tsunft vastab, et nad tahaksid tema kuningliku majesteedi teenimiseks ja tema armee jaoks heameelega saapaid teha nii palju kui iganes suudavad, ainult neil on puudus nahast, sest et nad praegusel sõjaajal ei või Venemaalt saada mingisugust nahka.

Härra kuninglik asehaldur teeb teatavaks, et tema kuninglikul majesteedil on Riias laos veel mitmed laevanaelad [nahka] ja arvas, et ta saab sealt siinsele kingseppade tsunftile muretseda mõned laevanaelad juhtnahka, ning et Pärnu meistrid, kes teevad ka kroomnahatööd, saavad Riiast samuti juhtnahka, ning härra kuninglik asehaldur tahtis ka töö hinda teada saada. Tsunft vastas, et niipea kui nad vaid naha hinna teada saavad, määravad selle järgi ka oma töö taksi.[2]

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 283, l. 384—386. Originaal saksa keeles.

[a] Vahele on jäetud venelaste Tartus olevate varade kohta käiv päevakorra punkt.

[1] Vt. dok. 128.

[2] Käsitöömeistrid kasutasid kroonukohustusi sellide liikumisvabaduse kitsendamiseks, saavutades ametivõimudelt sellide kohta liikumiskeelu (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 665, l. 93—96; f. 995, nim. 1, s.-ü. 284, l. 295—296). Vrd. dok. 111.

Nr. 133

HOBUSERAUDADE JA NAELTE VALMISTAMISEST SÕJAVÄELE

Tartu rae protokoll

30. novembril 1700

Samal päeval saatis härra ooberst ning komandant [C. G. Skytte] raekotta, et härra resideerivalt bürgermeister Bohlelt järele küsida, kas siinsed sepad valmistaksid soovitud hobuseraudu ja naelu. Härra bürgermeister Bohle vastas, et raudsepad olid tema ees aga vabandanud end sütepuudusega, mille pärast nad tahavad juba ise minna härra oobersti juurde end vabandama. Aga et nad seal [veel] ei ole käinud, siis võiks härra oobersti juurde saata teenri, kes talle raudseppade vabanduse teada annaks.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 283, l. 416. Originaal saksa keeles.

Nr. 134

PÄRNU ELANIKE KASUTAMISEST KINDLUSTUSTÖÖDEL

Väljavõte rae protokollist

28. augustil 1702

[. . .] [a] Et kodanike kasutamine vahiteenistuseks ei ole kohane, siis nõuab härra ooberstleitnant [1], et nii kodanikud kui ka eeslinlased peaksid töötama 3 päeva nädalas. Auväärne raad arvas, et kuna praegu pruulimisega [2] ja paljude teiste erakorraliste töödega ülekoormatud ollakse, siis oleks kodanikkonnal raske töötada 3 päeva, mispärast auväärne raad peab kohasemaks, et kodanikud peaksid nädalas töötama 2 ja eeslinlased samuti 2 päeva. Nendel aga, kes tulevad tööle üheks päevaks ühe hobusega, peaks selle eest arvesse võtma kaks päeva.[3] [. . .] [b]

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 16, l. 26—28. Originaal saksa keeles.

[a] Protokolli alguses kõneldakse kindlustustööde vajalikkusest, sõjaväele riietusesemete andmisest jne.

[b] Protokolli lõpposas on juttu elanike rakendamisest linna kaitsmisele, toiduainetevarudest linnas jne.

[1] Pärnu komandant J. H. Schwengelm.

[2] Vt. dok. 128, komm. 1.

[3] Kindlustustöödele, nn. vallitöödele rakendati palju tööjõudu. Nii pidi Tallinn 1704. a. sügisel andma iga päev 500 töötajat. Kodanikud ei töötanud harilikult ise, vaid saatsid tööle oma sulaseid ja teenijaid või maksid teatava summa, mille eest palgati töölisi. Vrd. dok. 149.

Nr. 135

ÜLE JÕU KÄIVAST KONTRIBUTSIOONIST[1]

Tallinna rae palvekiri Eestimaa kindralkubernerile

1. augustil 1703

Kui me olime alamliku lugupidamisega vastu võtnud teie hiilguse, kõrge krahvliku ekstsellentsi käsu selle aasta 9. juulist teistkordse 10 000 hõbetaalri suuruse kontributsiooni maksmise kohta, andsime sellest kohe teada auväärsele kogukonnale, kes selle peale andis sisse juuresoleva kurva palvekirja. Siis kui me olime teie hiilgusele, kõrgele krahvlikule ekstsellentsile seda kogukonna poolt tehtud avaldust kohase alandlikkusega esitamas, nõuti niisugune ülemuslik käsk meilt tagasi ja selle asemel, et oleks ära oodatud nõutud kontributsiooni ärajätmist või kergendamist, saadeti meile 25. juulil teine käsk, milles on varem nimetatud summa tõstetud 2000 hõbetaalri võrra, seega 6000 riigitaalrini. Armuline krahv ja isand, kuna meie ja armas kodanikkond oleme kui vande andnud alamad kohustatud toetama nii palju kui me suudame oma vara ja verega tema kuninglikku majesteeti maa, linna ja meie eneste kasuks, ka seni ei ole jätnud osa võtmata tema kuningliku majesteedi teenistusest ning linna kaitsmisest, niipalju kui meie jõud on lubanud, nagu see on mõningal määral näha auväärse kogukonna poolt juurdelisatud kirjast, siis ei oleks meile ka midagi armsam, kui et me oleksime niisuguses olukorras, et võiksime kokku saada mitte üksi nõutud summa, vaid veel rohkemaga oma teenistusvalmidust näidata.

Aga et 1) tema hiilgusel kõrgel krahvlikul ekstsellentsil on rohkem kui liigagi hästi teada ilma meiepoolse üksikasjalise seletuseta, et sellel tublil linnal pole olnud 1695. a. alates vaba kaubandust ja seetõttu on linnakodanike elatus kaunis kehvaks muutunud; 2) et nüüd sõjaajal on kogu majanduslik elu peaaegu päris soiku jäänud, nii et mõnelgi elanikul tekib pikapeale suuri raskusi iseenda ja oma pere ülalpidamisega ning seepärast, kuna üks ei saa teisega enam arveid õigesti klaarida, tuleb määrata ja välja kuulutada üks konkurss teise järel; 3) et kontributsiooni peab maksma nagu 1699. aastagi eest, mille tema kuninglik majesteet seekord meie poolt kuulekalt pakutud 10 000 hõbetaalri peale oma kuninglikus armus meie truualamlikkuses esitatud motiivide tõttu vähendas. [Tookord] oli eeslinn rikas elanike poolest, kes kandsid oma osa, ka võis tookord igaüks oma [varandust], mille pealt pidi maksu andma, palju kõrgemalt hinnata kui nüüd ja tookordki saime meie 10 000 hõbetaalri suuruse summa küll suure vaevaga kätte. Seevastu on nüüd sõjaajal väga paljud, isegi mõnisada eeslinlastest ära värvatud ja ei maksa enam mingit kontributsiooni. Paljud kaupmehed rehkendasid tookord oma kapitaliks kallilt

sisseostetud vilja, 50 riigitaalrit sälitis, ja maksid sellelt kontributsiooni. Sellest on nüüd, kuna sõda kohe peale tuli ja viljakauplemise katkestas, mistõttu viljahinnad enam kui poole võrra langesid, rohkem kui pool kapitali kaduma läinud, rääkimata sellest, et nüüdsel hädaohtlikul ajal ükski õieti ei tea, kas ta peab lugema või mitte lugema säilinud kapitaliks seda, mis tal on maal või [mille] on ehitanud ja ülesharinud suurte kuludega eeslinnas.[2] 4) Kuigi mitme aasta jooksul ei ole linnas olnud peaaegu mingit majanduslikku tegevust, peame siiski meie ja linnaelanikud peale selle, mis sel sõjaajal pidevalt tema kuningliku majesteedi kasuks on tulnud anda ja mida auväärne kogukond [lisa] 9 all on esitanud,[3] iga aasta linna kaitseks ja ülalpidamiseks, nagu nimelt kuluka hobuveski ehitamiseks, kindlustustööde jätkamiseks, püssirohu ja teiste sõjatarvete, tormipalkide, palissaadide ostmiseks, linnavägede ja suurtükiväelaste[4] palkadeks ning teisteks hädavajalikeks kuludeks palju rohkem välja andma kui kontributsiooniks. Ometi on linna sissetulekud nüüdsel üldtuntud kauplemiskehval ajal nii halvad, et sellega saab vähe või ei saa midagi muretseda ega kulusid kanda. 5) Et igaüks peab end mõneks ajaks varustama toiduainete, puude ning teiste elatisvahenditega, et saaks ennast ja oma peret hädakorral alal hoida, kui meil — mida igavesti hea jumal oma armus ära pööraku — linna ees peaks midagi vaenulikku juhtuma. 6) Et 1693. aastast alates tuleb linnal samuti iga aasta tasuda kõrgesti kiidetud kroonule 4000 hõbetaalrit rekognitsiooniraha[5], millest meie linn oli varematel aegadel alati täiesti vabastatud, siis on kerge mõista, et meil niisuguse olukorra juures praegusel raskel ja elatusvaesel ajal on täiesti võimatu koguda ilma elanike täieliku laostamiseta [16]99. aasta eest rahuajal suure vaevaga kokkusaadud summat, rääkimata veel suuremast, kui tookord. Ja meie oleksime teiste kuninglike alamatega võrreldes õnnetumad, kui peaksime ühel alusel teiste kuninga alamatega riigis kontributsiooni maksma oma puuduliku elatise juures ning kui sõjatuli meie ümber põleb, ja selle kõrval ka üksi kogu kontributsiooni anname linna alalhoiuks ja kaitseks, nii et peame kahekordselt kannatama nüüdsel elatusvaesel ajal. Maa selles osas, mis on veel kaitstud halastamatu vaenlase märatsuse eest, tuleb küll ka praegusel ajal maksta suurt kontributsiooni ning väljaminekuid; kui aga seevastu arvestada, et nad tasuvad selle iga-aastasest õnnistusest, mille igavesti hea jumal neile põlluharimise pealt kingib, siis on kerge märgata, et neile on see kergem kui meile, kes me majandusliku tegevuse puudumise tõttu peaaegu täiesti ilma elatuseta istume ja siiski iga päev väljaminekuid teeme ning koormisi kanname. Seega esitame teie hiilgusele kõrgele krahvlikule ekstsellentsile kui meie kõrgele ülemusele oma truualamliku ja innuka palve, et teie seda kõike — meie halba olukorda ja praegust rasket ning elatusvaest aega —, arvesse võtaksite ega nõuaks meilt rohkem, kui suudame kanda ilma täieliku laostumiseta; või aga arvaksite heaks meile ainult nii palju aega

anda, et saaksime oma halba seisukorda tema kuninglikule majesteedile või kõrgesti kiidetud kuninglikule kammerkolleegiumile truualamlikus allaheitlikkuses ette kanda ja paluda kõige armulisemat järeleandmist või pehmendust.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 644, l. 1—3, 8. Originaal saksa keeles.

[1] Kiri on vastuseks Tallinna linnalt 12 000 hõbetaalri suuruse kontributsiooni nõudmisele.

[2] Linnakodanikel oli maal viljatagavarasid ning eeslinnades krunte majade ja aedadega. Need varad olid sõja tõttu hävinud või hävimisohus.

[3] Lisa on siin jäetud avaldamata.

[4] Tallinna linn pidas oma kulul linna kaitsevägesid, mille hulgas oli ka suurtükiväelasi.

[5] Suuremates linnades Eestis (Tallinnas, Tartus, Narvas ja Pärnus) võeti linnas valmistatud ja linna sisseveetud viinalt ja õllelt riigi kasuks maksu, mida nimetati rekognitsiooniks ehk rekognitsioonimaksuks. Üldiselt võeti seda maksu kindlate maksumäärade järgi, mille tõttu maksu kogusumma aastati kõikus. Tallinn oli aga erandlikult sõlminud valitsusega lepingu, mille järgi maksis iga aasta kindla summa, nimelt 4000 hõbetaalrit.

c) Majutuskoormis

Nr. 136

MAJUTUSKOORMISE RÄNKUSEST TARTUS

Gildide seletuskiri raele

Saadud 14. septembril 1703

Mõlemad gildid tänavad sõnakuulelikult auväärset raadi kõrgesti sündinud härra oobersti ning komandandi [C. G. Skytte] kirja teadustamise eest. Kuigi nüüd härra ooberst ning komandant arvab, et kodanikud on sel suvel seeläbi kergendust tunda saanud, et [sõja]mehed olid asunud linna ees laagris, on siiski igaüks järjekindlalt oma majutust kandnud. Kuigi nad küll asusid laagris, on siiski korter nende, nende naiste ja laste jaoks igal ajal vaba olnud. Samuti tuli, nagu senigi, ilma et kedagi oleks sellest säästetud, nende jaoks iga päev küpsetada.[1] Peale selle laskis veel kõrgesti sündinud härra komandant aasta eest härra major Wrangelit kõikides linna majades selleks võimalused üles märkida. Sel aastal vaatas härra major Leuwenburg koos korterihärradega üle kõik majad, kuhu on majutatud, missugused mõnusused nende kasutada on, nii et igaüks on valmis nii ohvitseridele kui ka lihtsoldatitele võimalust mööda korterit andma. Kuid kodanikule, kelle enda võimalused on väikesed, käib üle jõu, kui nii mõnelgi kapralil ja alamväelasel ei ole mitte ainult naine ning lapsed, vaid mõnedel neist on kaasas ämmad, kälid või muidu sõbrad. Isegi niisugused suured tüdrukud ja poisid, kes võiksid

küll korralike inimeste juures teenida. Samuti on neil veised ning väikeloomad, nagu sead, kitsed ja lambad ning muud seesugused, mis niisugust raskust valmistab, et kaaselanikkudel enam mingisugust mõnusust ei ole. Ülemohvitserid peavad hobuseid, lehmi ja muud seesugust. Nad ajavad kodanikkude koduloomad välja ning panevad omad talli asemele. Nad ei pea silmas kodanikkude võimalusi, vaid enda mugavust. Sellest, et võimalused on väikesed, [kuid] mugavused peavad suured olema, tekib nii mõndagi häda ja tüli peremehe ning majutatute vahel, nii et on peaaegu väljakannatamata. Mis kõrgesti sündinud härra ooberst ning komandant üürnike suhtes kavatseb, [nimelt] neid majast välja visata,[2] siis on nad ju vaesed, metsiku vaenlase poolt minema kihutatud kuninglikud alamad, kes oma elu veel päästa tahtes on linna põgenenud. Neid ei saa meie ometi ära tõugata, kuna see oleks meie poolt ebakristlik, sest nad on samasugused kuninga alamad, kes häda ajal, nii nagu meiegi oma vara ning vere, oma ihu ning elu tema kuningliku majesteedi ja selle linna eest kaalule panevad. Samal ajal on nad, kuigi nad on [korterid] endale üürinud, valmis kõrvuti meiega, kodanikkudega, oma kambrites majutamisele kaasa aitama. Ja et kõrgesti sündinud härra ooberst ning komandant tahab ise kaasa sõita ja võimalusi [üle] vaadata, siis palume meie auväärset raadi, et ta heatahtlikult härra ooberstile ning komandandile ette kannaks, [et] majutamist vähendataks sel määral, et kodanik võiks takistamata oma ülalpidamise eest hoolitseda. Siis peab ta: 1) majutatutele küpsetama ja pruulima;[3] 2) puid muretsema; 3) kuninglikku kontributsiooni [ning] 4) korralist ja erakorralist majutusraha ning veel palju teisi makse iga päev kandma. Ja kuna sel raskel sõjaajal on ülalpidamise muretsemisega asjad halvad, siis peab nii mõnigi [seda] väljaspool oma koda nõutama, nii et ta ise seejuures vaevaliselt elab ja elatub, ja veel kõik koormised ära tasuma peab. Lisaks sellele on palju kodanikke, kellel ei ole oma maja, ka osa neid, [kelle majad] sel suvel maha kisti ning [kes] nüüd oma kaaskodanikkude juures elama peavad. Kui nüüd auväärne raad heaks arvaks oldermannidega nõu pidades majutamist nii ära jaotada, et see väljakannatatav oleks ning iga üksiku kauplemise, ülalpidamise [haru] ja jaksu järele vaadata. Nii ohvitserid kui ka alamväelased peavad end aega ja võimalust mööda seadma, et kodanikkonna ja garnisoni vahel valitseks lahke üksmeel, nagu tema ekstsellents härra kuberner ning kindralleitnant Fröhlich on seda meelde tuletanud. Seepärast palume meie sõnakuulelikult, et auväärne raad meelepäraseks peaks ja kõike seda, mis siin on ette toodud ja mis auväärsele raele paremini teada on, kõrgesti sündinud härra ooberstile ning komandandile ette kannaks, kes siis loodetavasti kodanikkonna viletsuse suuresti kaalumisele võtab.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 2, s.-ü. XLIV, a, 76, l. 1—2. Originaal saksa keeles.

[1] Sõjaväele suhkariks leiba kuivatada.

[2] Sõja tõttu oli maalt linna asunud sõjapõgenikke, esijoones aadlikke, kes olid endale linnas korterid üürinud. Komandant nõudis nende korteritest väljatõstmist, et saada rohkem ruumi sõjaväelaste majutamiseks. Niisugust väljatõstmist siiski ei teostatud.

[3] Vt. dok. 128, komm. 1.

Nr. 137

ÜLDANDMEID TALLINNA GARNISONI SUURUSEST

28. märtsil 1707

Ülevaade Tallinna garnisoni jäävast meeskonnast, ilma allohvitseride ja kapraliteta, mis seisab koos Liveni rügemendi kaheksast kompaniist koos Bruni pataljoniga nimelt [järgmiselt]:

Mellini rügement peab vastavalt kapitulatsioonile olema tugev 800 [meest]; tegelikult on [rügemendis]	— 790	[meest]
Pahleni rügement tegelikult	— 800	„
Sternstrahli pataljon on praegu tegelikult 155 [meest suur]. Koos nekrutitega aga, kes on Soomes ja kohe pärast jäämine-kut peavad üle tulema, on neid	— 700	„
Staabimajor Hüeni pataljon	— 400	„
Liveni 4 järelejäänud kompaniid on praegu tegelikult 320 [meest tugevad]; kui aga tema kuningliku majesteedi käsu peale leiab aset nekrutite võtmine, saab	— 400	„
	3090 [1]	

Läti NSV RKA, f. 7349, nim. 1, s.-ü. 292, l. 334. Originaal saksa keeles.

[1] Ülaltoodud andmed võimaldavad saada teatud ettekujutust majutusraskustest linnades. Pahatihti tuli koos sõduritega majutada ka nende perekonnaliikmeid. Enne eeslinnade mahapõletamist lasus just nendel majutamise pearaskus. Südalinnas oli osa kõrgemate ametnike maju majutamisest vabastatud.

Nr. 138

RÄNGAST MAJUTAMISEST PÄRNUS

Linna kaaluja[1] *J. Wey palvekiri raele*

Saadud 9. juunil 1708

Ma ei saanud ennast tagasi hoida, vaid selle palvekirjaga tunnistan alandlikult ning pean teada andma, kuidas eile hommikul raehärra Frauensteyn minule mingi sedeli ühe leitnandi kohta koju saatis, mille minu naine vastu võttis. Kuid väga suursugune ja väga tark raad tunneb ning teab väga hästi, et kogu sõja ajal majutati minu väikesesse tuppa kahekordselt: nimelt kaks lipnikku või leitnanti [ja] minu keldris oli 6 kuni 8 ja isegi 14 lihtsoldatit. Ning ma ei ole kurtnud. Olen kõike seda healmeelel kannatanud ja ära kandnud. Nüüd hiljem aga olen ma raehärradele, nii härra Vosbeynile kui ka raehärra Wickenile kaevanud. Lõpuks, pärast korduvaid palumisi on härra justiitsbürgermeistri poolt korterihärradele[2] ette kirjutatud, et mind majutamiskoormise kandmisest peab vabastatama. Kuid selles ei ole sündinud mingisugust muudatust, vaid et ma alati, mitte vähem kui minu kaaskodanikudki nii ülemohvitseride kui ka alamväelaste [korteris olekut] olen kandnud. Nüüd, nagu möödaläinud aastalgi, olen ma kaks korda palvekirja sisse andnud, ja viimase palvekirja puhul nii suurt armu leidnud, et kogu raad otsustas, et mind peab majutamisest vabastatama, mille eest ma teenistusvalmilt olen tänanud. Kuid siiski majutas härra komandant minu juurde kellegi lipniku Ritterschantzi. Kuigi ma nüüd pidin [majutusest] vabastatud olema, saadeti siiski minu juurde väga suursuguse ning targa rae teener ja ma pidin tema käsul jälle majutatu enda juurde võtma. Hiljem majutati minu juurde keegi kapten. Nii võin ma öelda, et ma tänini 6 nädala jooksul pole üldse rahu saanud. Sellest [hoolimata] olen ma oma ülemusele alati sõnakuulelik olnud. Nüüd tahan ma loota, et väga suursugune ja väga tark raad, kuna [ta liikmed] kõik koos olles nõnda on otsustanud ja mind vabastanud, siis on mul täielik lootus, et teie mind oma heatahtliku nõusoleku ja otsusega kaitsete, kuna ometi nagu teisteski linnades, nagu Riias ja Tallinnas, samuti ka kogu Rootsis on need, kes rae teenistuses seisavad, vabastatud nii majutusest kui ka kõikidest [teistest] pealepandavatest koormistest. Ma ei nõua ju nüüd mingit korteriraha, ja ma ei kaeba ka. Veel praegugi annan ma oma keldris [peavarju] 8 naiste ja lasteta alamväelasele. Ma palun, [et] suursugune raad arvaks heaks vabastada mulle minu väikese toa. [. . .] [a]

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 1, XIV, 4, l. 112—113. Originaal saksa keeles.

[a] Kirja väljajäetud lõpposas korratakse esitatud taotlust.

[1] Linnaametnik, kelle kohustuseks oli kaupade kaalumine linna kaalukojas.

[2] Raehärrad, kelle hooleks oli sõjaväelaste majutamine.

Nr. 139

TALLINNA KAUPMEESTE MAJANDUSLIKEST RASKUSTEST KAUBANDUSE SOIKUMISE TAGAJÄRJEL

Rae vastus Eestimaa kindralkubernerile

8. aprillil 1701

Seda, mida teie kõrge krahvlik ekstsellents 26. märtsil s. a. meile laskis teatavaks teha tema kuningliku majesteedi kõige armulisema 18. märtsil Laiuse peakorteris dateeritud kirja sisust, nimelt mõningate [rahaliste] vahendite muretsemise kohta küllaldase panditagatise vastu kuninglike rendimõisate näol, oleme otsekohe edasi andnud selle tubli linna kogukonnale ning igal viisil vaevaks võtnud teda selleni viia, et tema kuningliku majesteedi kõige armulikumale soovile oleks saanud mõningate rahaliste vahenditega kaasa aidata. Kuid kuivõrd suurt tahtmist igaüks ka oma kõige alandlikuma kohuse suhtes üles näitaks, et tema kuninglikku majesteeti sellega teenida, siis ei taha varata olek ometi lubada, et vastavat soovi saaks teostada. Sest see, et siinsed käsitöölised ei ela säärases olukorras, mis neile võimaldaks mingit laenuandmist, on ilma pikema seletuseta enam kui teada. Samuti pole ka teadmata, kuidas on mõned aastad olnud lugu kaupmeeskonnaga, pärast seda kui reduktsioon maale tuli ning üpris suur osa maa sissetulekutest maalt rendimaksudeks ära läks ning see [kaupmeeskond] ei saanud siin enam ringi käia nagu varem, sest nagu teie krahvlikule kõrgusele teada, on siinne kaubandus, mis seisis ainuüksi teraviljas, väga märgatavalt vähemaks jäänud, rääkimata sellest, et paljud kaupmehed on reduktsiooni alla sattumise läbi maksujõuetuks jäänud aadli juures osalt kaotanud kogu oma kapitali, osalt poole kapitalist ning on kõigest oma kauplemisest ja peatoiduse saamisest välja tõrjutud, millest omakorda tuleb see, et paljud kodanikud, kes aadliga mingit erilist äri ei ajanud, vaid oma kaaskodanikele krediiti andsid, on seeläbi kaotanud suure osa oma jõukusest, sest kaaskodanikud on sattunud varanduseta olekusse, ning nii on üks asi enda järele ikka jälle välja kutsunud teise. Nõndakui veel 1688. aastal Prantsusmaa, Inglismaa ja Hollandi vahel sõda puhkes ning Rootsi alamatele vaba laevasõit jäi, hakkasid paljud nendest, kel veel veidi jõukust oli, tegelema laevandusega, arvates, et saavad end sellega edasi aidata, kuid ka see läks enamikul nii õnnetult, et nad kaotasid seeläbi peaaegu kõik, mis neil oli, ning pidasid võiduks, kui nad vaid õigeaegselt auga said jälle sellest välja tulla. Nii nagu selle järel maad tabas õiglase jumala poolt veel kolmeaastane väga raske ikaldus, mis jällegi on teada maal ja linnas ning mis end igaühele tunda andis, sest selle tagajärjeks oli mitte üksnes see, et teraviljaga kauplemine tuli seisma panna ning siin polnud peaaegu mingit kauban-

dust ja läbikäimist, vaid ka see, et kaupmehed neile kauplemise uuesti vabaksandmise lootuse peale ostsid vilja väga kallilt kokku ja see on kestva kauplemiskeelu tõttu oma hinnas üle poole langenud, millega kaupmehed korraga kaotasid enam kui poole kapitalist. Sellele lisaks on nüüd, jumal paraku, tulnud ka rasked sõjarahutused, nii et paljud, nimelt suurem osa elavad säärases olukorras, et nad peaaegu isegi ei tea, kuidas nad ennast ja oma peret pikapeale toita ja ülal pidada saavad, sest igaüks, kes arvab veel midagi omavat ja teisi sellega aidata võivat, ei saa seda ka kasutada, sest kõik on kinni kivide ja lubja all [1] ning keegi ei saa teiselt suure rahapuuduse tõttu midagi saada, sest on ju arusaadav, et mida kauem rahapuudus kestab, seda suuremaks ta siin läheb, sest me ei saa laevadega midagi välja vedada, mille eest raha saaks maale tulla, vaid seevastu peab ära minema veel seegi vähene raha, mis järele on jäänud, sest ülejäänud vähest krediiti väljaspool maad tuleb hoida ning tema kuningliku majesteedi ja tema armee, samuti ka maa hädavajaduste katteks tuleb ühtteist tellida ja sisse tuua. Lühidalt öeldes tõestavad linna varata olekut küllaldasel määral sagedad konkursiasjad ning küll üle 100 linnas seisva maja, mis ei leia ühtki ostjat, nii et on tõepoolest võimatu mõningate rahaliste vahenditega abistada tema kuninglikku majesteeti, kellega me muidu oleme seotud nii vara kui verega, elades kõige alandlikumas lootuses, et tema kuninglik majesteet meie head tahet ja ettetoodud varata olekut kõige armulikumalt arvesse võtaks ning kõige armulikumalt hoolt kannaks, et jälle saabuvas rahus, mida me üliarmuliselt jumalalt südamest soovime ja palume, see tubli linn kauplemise ja läbikäimise läbi saaks jälle endisesse õitsengusse viidud, et linn ise ja tema elanikud saaksid olukorda, kus nemad, nagu see varemgi on olnud, oleksid võimelised oma kõige alandlikumat head tahet teoga näitama.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 616, l. 71—73. Originaal saksa keeles.

[1] Ilmselt on tahetud öelda, et kapital on mahutatud majade ehitamisse.

Nr. 140

NARVA KODANIKE TULUALLIKATE KOKKUKUIVAMISEST

Palvekiri raele

1702

[...][a] Ometi paistab praegune raske ja muutlik aeg [ja] mitte vähem ka kodanike vilets ja sissetulekuteta olukord ise tekitavat kahtlust, kas niisugust maksustamist [1], nagu nõuti varematel rahuaegadel, ka praegu võib ette võtta. Mispärast siis meie oleme pidanud paratamatuks vajaduseks ülikiirelt auväärsele raele kõige

sõnakuulekamalt teatavaks teha kodanike kogukonna haletsemisväärne olukord ja jätta tema üliküpse kaalumise hooleks üksikud punktid. Esiteks, oleks päris ilmaaegne märkida suurkaubandust, sest ilma selletagi on auväärsele raele küllalt teada, et see on praeguses olukorras kaheldamatult alla käinud. Teiseks, mis väikekaubandusesse puutub, siis kahjuks peab linnakodanikkond oma silmaga nägema, kuidas laadakaubitsejad nendelt leiva suust röövivad, sularaha tuhandete viisi linnast, mis on ilma rahata, välja viivad ja linnakodanikke ilma peatoiduseta istuma jätavad, silmas pidades et igaühele meeldib laadakaubitsejatelt kõike odavalt sisse osta ja sellega ennast kogu aasta peale varustada, rääkimata sellest, mida inglane rulltubakaga, metallesemetega, villase riidega ja muude pisiasjadega kodanike õiguste riivamiseks salaja ette võtab. Kolmandaks, õllepruulimine, millega tegutseb kodanikkonna üks osa, kellel on lubatud enda ülalpidamiseks seda tegevusala kasutada [2], saab vähe või mitte midagi vaevatasuks, sest et alamväelased ja soldatid, kellelt peaks ootama jookide tarvitamist, on igaüks seotud oma ohvitseridega, kes kohkumatult valab ning suleb [b], ka kaubitsemisest kunagi ei hoidu, ja selle eest pärastpoole oma kuupalga peavad tema kätte jätma. Ja mis peaks alamväelastesse ja allohvitseridesse enestesse puutuma, siis on neid mõlemad eeslinnad peaaegu täis, ja [seal] võib leida kõrtsi kõrtsi kõrval [3]. Neljandaks, siis on seepärast linnakodanikkond väga sunnitud teie auväärse rae heatahtlikku kaasabi kurvalt [ja] härdalt paluma, et selle linna kodanikkonna laostumist, mis paratamatult on ähvardamas, ülemuslikult ära hoida ja kõrvaldada raske koorem, enne kui selle tubli linna kogukonna peale tulev laostumine võiks esile kutsuda hilist kahetsemist. Selle järgi, et juba väga kindlasti võidakse kinnitada, et mõne tubli kodaniku majas annab 10 või 20 riigitaalrit väga otsida. Ja et nüüd kujunenud asjaolude tõttu on üldine viletsus silmapilkselt nii päevaselgeks saanud, siis jätab kodanikkond, viiendaks, auväärsele raele üliküpseks järelemõtlemiseks, kas sel ajal võiks nii rasket korteripenni nõuda.[4] Kuuendaks, et eksimatult mittevajalikuks peetakse, et igale ohvitserile, olgu lipnik, leitnant jne., kes vallalised on, antakse omaette ruum ja nõnda siis ka eraldi [korteri]raha, kuna ju isegi nähakse, et neid 2 kuni 3 ühes toas elutseb, ja ometi nõuab igaüks oma [korteri]raha välja. Seitsmendaks, mis puutub neisse, kes kasutavad kodanike toitumisala, õllepruulimist, siis ei või linnakodanikkond sellega tunduva [kodanike õigustesse] sissetungi pärast mitte nõus olla, sest talitataks enda vastu väga ülekohtuselt, kui nendele, kes leiva suust ära võtavad, lisaks veel ka viimane rahanatukene ära antakse. [. . .] [a]

ENSV RAKA, f. 1646, nim. 2 (kokkukuuluvad toimikud), s.-ü. 401, l. 7—10. Originaal saksa keeles.

[a] Kirja väljajäetud alguses ja lõpus püütakse veel üksikasjalisemalt põhjendada korteriraha maksmise ärajätmise vajadust.

[b] Saksakeelses algtekstis sõnamäng «zappet und schnappet», s. o. kordamisi õlut valab ja taas vaadi suleb või siis «valab ja neelab», s. t. kaupleb õlle ja viinaga.

[1] Kõne on majutusmaksust.

[2] Õlle pruulimine müügiks oli linnades üldiselt kodanike leskede, nende vaeslaste ja vaesunud kodanike eesõigus. Käsitöölised võisid pruulida oma jaoks piiratud hulgal ja teistel linnaelanikel oli õllepruulimine üldse keelatud. Sõja ajal levis kõigis linnades loata õllepruulimine.

[3] Samuti levis alkohoolsete jookide salamüük ja arvatavasti ongi siin mõeldud salakõrtse.

[4] S. o. majutusraha.

Nr. 141

SOLDATITE PAIGUTAMISEST BÜRGERMEISTRITE JUURDE LINNALT VÕLGU OLEVA AKTSIISIMAKSU KÄTTESAAMISEKS

Eestimaa viitsekuberneri korraldus

11. jaanuaril 1706

Kui väga suursugune raad möödaläinud aasta aktsiisiraha [1], mis oli kästud välja maksta, kohe jalamaid ära ei maksa, siis volitatakse käesolevaga rügemente saatma iga härra bürgermeistri juurde 12 meest koos ühe allohvitseriga, kes nii kauaks kohale jäävad ja ennast sunniviisiliselt ülal pidada lasevad, kuni kõik saab tasutud, sest on vastutustundetu, et viivituse pärast peavad rügemendid välja surema.

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. B. Q. 18, l. 2, 3. Originaal saksa keeles.

[1] Aktsiisimaksu võeti linnades müüdavatelt ja tarvitatavatelt alkohoolsetelt jookidelt (õllelt, mõdult, viinalt). Linn nõudis maksu sisse ja maks jagati linna ning riigi vahel pooleks. Riigile kuuluvat osa kasutati nähtavasti sõja ajal sõjaväe ülalpidamiseks. Rahapuudusel viivitas linn riigile kuuluva osa edasiandmisega, mille tõttu sõjaväeosad sattusid majanduslikesse raskustesse. Raele surve avaldamiseks paigutati seepärast bürgermeistrite juurde soldatid korterisse ja toidule.

Nr. 142

LINNA TULEVATE TALUPOEGADE KÕVENDATUD KONTROLLIMISEST JA KITSENDUSTEST SOOLA MÜÜMISEL [1]

Eestimaa kindralkuberneri korraldus Tallinna raele

14. detsembril 1708

Pärast seda, kui ma teada sain, et mõnisada kuni tuhat Räpina poolt tulevat talupoega kanepi ja linadega siia Tallinna teel on, ning et nende hulgas ka palju vene talupoegi ja salakuulajaid pidavat olema, kes tahavad jälle siit soola ära viia, kuna meie kõige armulikum kuningas on Venemaale juba nii kaugele edasi liiku-

nud, et nad sealt enam soola ei saa. Seepärast ei saa jätta käesolevaga suursuguselt raelt ülemuslikult nõudmast, et nad kõikidele kodanikkudele, iseäranis talurahvakaupmeestele korralduse teeksid, et nad kõikidelt koormatega nende juurde tulevatelt talupoegadelt hästi põhjalikult järele päriksid, kust poolt nad pärit on, ja missugused inimesed nendega ühes on, nii et kui nende juures midagi kahtlast peaks olema, siis peavad nad seda otsekohe üles andma. Ja et juhul, kui nad ei ole siia teravilja toonud, siis neile ka nii hõlpsasti soola ei antaks. Raha eest ei tohi ühelegi talupojale midagi müüa; kanepi ning linade vastu ei tohi kellegile teisele soola anda, kui ainult neile, keda nad kindlasti tunnevad, et ta meie maa talupoeg on, kusjuures nad ka seda peavad silmas pidama, et nad talupoegadelt täpselt järele päriksid, kas pole nende [talupoegade] seltsis olnud kedagi, keda nad väljaspoole linna on maha jätnud.

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. B. Q. 18, l. 129, 130. Pitseriga kinnitatud originaal saksa keeles.

[1] Vt. ka dok. 143 ja 144.

Nr. 143

LINNA TOODAVATE KAUPADE OMAVOLILISEST ÄRAVÕTMISEST TALUPOEGADELT SÕJAVÄE VALVEPOSTI POOLT

Väljavõte Tallinna kaubanduskohtu protokollist

26. jaanuaril 1709

Seal ilmusid Berend Duborg ja Hinrich Berg ning palusid kohtu ette toodud talupojad üle kuulata [selle kohta], kuidas nendel siia reisides on läinud ja mis nendelt seal Jõelähtme eelpostil on ära võetud. Pärast seda, kui talupoegi oli tõsiselt hoiatatud esitada oma ülestunnistused sel kujul, et nad võiksid neid nõudmise peale vandega kinnitada, tunnistas

1. Purtse [mõisast] Kestla külast [pärit olev] Monni Maddis: Kui tema viimati möödunud pühapäeva õhtul, s. o. 24. selle kuu päeval, oli tulnud oma koormaga kuni Jõelähtme külani ja tahtnud seda viia linna oma «sõbrale», kellele ta oli võlgu soola ja raua eest, olevat Jõelähtme külas olev kapral temalt vastu tema tahtmist ära võtnud ühe tündri linnaseid. Ja kuigi temal olevat olnud tündri maht [täis], siiski olevat kapral ometi nii mõõtnud, et sellest vaevalt 8 külimittu välja tulnud, ega ole temale selle eest rohkem andnud kui 53 valget rundstükki.

2. Ronnimuck'i Simo samast külast [jutustas]: Ta olevat olnud eelmisega seltsis; tema arvates olevat tal olnud 4 vakka linnaseid peal, mis seesama soldat või kapral temalt vastu tema tahtmist oli ära võtnud, sellest mitte rohkem kui ühe tündri [välja] mõõtnud ja selle [eest] temale 60 valge rundstükiga tasunud. Samas külas

olevat temal leib ja liha kotist [ära] võetud; kui ta seda soldatile või kapralile kaevanud, olevat see selle üle ainult naernud.

3. Ero Jurri Purtsest Kõrkkülast tunnistas, et eile vara [hommikul] Jõelähtme juures oli võtnud üks kapral temalt vastu tema tahtmist ühe väga suuremõõdulise tündri linnaseid ja andnud temale selle eest 51 valget rundstükki.

Küsiti: Kuidas kapral riides oli.

Vastus: Ta olevat istunud ilma riieteta soojas toas, ja seal olevat olnud ka mõned ratsamehed.

4. Talli Jacko Simo Purtsest Jõesuu külast tunnistas: Eile varahommikul olevat samas Jõelähtme külas üks kapral temalt 4 vakka otri vastu tema tahtmist ära võtnud, [andes] 60 valget rundstükki tündri eest; tema arvamist mööda oleks oder linnas $4^1/_2$ vakka välja teinud.

5. Endro Hanso Jack õndsa majorihärra Pröbsling'i Konju mõisast Konju külast kaebas, et pühapäeval, 24. selle kuu päeval olevat Jõelähtme külas üks kapral temalt väevõimuga ära võtnud ühe tündri otri 47 valge rundstüki eest ettekäändel, et tünder polevat täis olnud, kuna tal siiski olnud tünder täis.

6. Hans Müller Püssi mõisast Kallivorne veskist tunnistas: tal olevat olnud 2 tündrit otri peal, kui kapral Jõelähtme külast ei ole tahtnud lasta teda mööda sõita, vaid oli võtnud temalt vägivaldselt ära ühe vaka otri ja andnud talle selle eest 20 valget rundstükki; [peale selle] oli löönud teda, ähvardades, et ta ei pea mitte iialgi linna nägema, kui ta temale soovitut ei anna.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 715, l. 223—224. Tõestatud väljavõte saksa keeles.

Nr. 144

TALLINNA RAE PROTEST SOOLAMÜÜGI KEELAMISE VASTU VENE VÕIMU ALL OLEVATELE TALUPOEGADELE

Väljavõte Eestimaa viitsekubernerile saadetud märgukirjast

26. novembril 1709

[. . .] [a] 4. Nii kaua, kui tahame pidada ülalnimetatud talupoegi [1], kes ei ole harjunud oma majapidamises tarvitama vene soola, vaid vaenlane on selle neile suure vägivallaga peale surunud, veel oma kõige armulisema kuninga alamateks ja [soovime] neilt elatusvahendite juurdevedamist siia linna, tuleb küll hästi järele mõelda, kas niisuguseid talupoegi, kes elavad sunniviisil Vene võimu all, kellel on soolapuudus ja oma vajaduseks tahavad seda siit osta, võib lasta täielikult ära surra, kui nad siit soola ei peaks saama, sest nad võivad ka vaenlase juures kahtluse all seista ega tarvitse neilt soola saada.

5. Kui ülalnimetatud talupoegi ei taheta pidada kuninga alamateks, vaid vastasteks, ja neil seetõttu juurdevedu takista-

takse, mida nad seni siiski kõigi võimaluste kohaselt on teinud, isegi, nagu teada, on pidanud öösiti läbi metsade ja võõraid teid mööda nagu vargsi hiilima, [kui takistada] neil maa saaduste siia toomist ning soola oma ülalpidamiseks väljaviimist, siis peab kartma, et niisuguseid talupoegi sellega mõjutatakse end näitama kui vaenlasi teiste kuninga alamate vastu maal ja [selle] veel säilinud piirkondades. See põhjustaks armetut ja kirjeldamatult viletsat seisukorda maal ja järelikult [ka] selles vaeseksjäänud ning niikuinii väga elatusvaeses linnas.

6. Tuleb küll väga silmas pidada, [et] kui möödunud talvel ei oleks olnud Tartu piirkonnast rikkalikku juurdevedu, [siis] inimliku mõistuse järgi oleks leivapuudus ja näljahäda niihästi maal kui linnades põhjustanud kurba vaatepilti ning röövinud palju inimesi. Kui nüüd ülalnimetatud talupojad siit enam ei peaks saama oma vajaduseks hädapärast soola, hoiduksid nad ka vilja, viina ja teiste maa toodete siiavedamisest ning pöörduksid linna parandamatuks kahjuks sinnapoole, kust nad võivad soola saada. Seda enam, et kahjuks juba ilma selletagi möödunud talvel saadi kogemusi, mis suurt kahju sellele vaesele linnale tegid ühed ja teised uuendused,[2] mis talupoegadega ette võeti. Seeläbi pöördusid paljud oma kauplemisega linnast ära, ja seda tundsid eriti talurahvakaupmehed, kelle peatoidus seeläbi tublisti kahanes, mille tõttu ühtlasi ka palju teisi pidi kannatama.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 725, l. 124—126. Originaal saksa keeles.

[a] Välja on jäetud sissejuhatav osa, milles vaieldakse keelu vastu sellega, et Vene vägede laagris Riia juures olevat soolapuudust saaks ju kergemini ületada odava vene soolaga, mida ka varem olevat siia sisse veetud.

[1] Kõne on soola müügist Alutaguses ja Tartu kreisis asuvatele talupoegadele.

[2] Vt. dok. 142.

3. LINNAELANIKE, ERITI VAESEMATE KIHTIDE RASKE MAJANDUSLIK OLUKORD JA NENDE ÕIGUSTE RIKKUMISED

Nr. 145

KÜTTEPUUDE PUUDUSEST TARTUS

Rae protokoll

7. detsembril 1700

Oldermannid lasevad endi [ilmumisest] teatada ning astuvad koos sisse.

Pärast seda kui nad on sisse astunud, ütlevad, et auväärsel rael pole teadmata, kuidas nad peavad kuninglikele väeosadele mitte üksnes leiba küpsetama, vaid ka õlut pruulima; kuid kuna raha eest ei saa muretseda ühtki koormat puid, ning kui mõni kodanik saakski ühe koorma osta, siis võetaks see temalt ära ning kistaks

pealegi veel riided seljast, nagu praegu on juhtunud Seeleniga [1], mispärast nad paluvad, et selles asjas saaks tehtud muudatus. Seejuures kodanikud tuletavad meelde, et nii mõnelgi pole kodus vaatigi, kuhu ta õlut võiks mahutada, nii et mõnel on võimatu pruulida, kui ta peakski veel puid saama.[2]

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 283, l. 433—434. Originaal saksa keeles.

[1] Selle intsidendi kohta pole materjali leitud.
[2] Küttematerjali suure puuduse kohta kurdeti ka Tallinnas ja Narvas (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 671, l. 177—178). Vt. dok. 146.

Nr. 146

KÜTTEPUUDE PUUDUSEST JA KALLIDUSEST NARVAS

Kodanike palvekiri raele

Saadud 1701. a. septembris

Kõik kiiduväärsed linnaelanikud on sunnitud esitama auväärsele kõrgesti sündinud magistraadile palvekirja, ja nimelt 1) küttepuude suure puuduse ning kallinemise pärast, mille üle kogu linn seni on kurtnud ja puudust tundnud. Põhjuseks on ainuüksi [küttepuude] väljavedamine suurel hulgal igasuguste laevadega, kuid kõige rohkem Hollandi [omadega]. Nii nägid hiljuti mõned kodanikud reidil suure jahmatusega, missugune partii ühe korraga ühele Hollandi laevale laaditi. Ja seevastu need, kes [puid] hädasti vajasid ja neist puudust tundsid, ei võinud neid saada, vaid pidid seda pealt nägema. Linnaelanikud on varem korduvalt tema auväärsele kõrgesti sündinud magistraadile suuliselt soovi avaldanud ning üksikasjaliselt palunud, ka käesoleval aastal enne laevasõidu algust, et suur väljavedu keelataks; isegi, et selle üle hea korralduse läbi seataks ka täpne järelevalve. Mõne isiku [ametisse]võtmisega, kes seal ustavalt talitaksid, võiks kerge vaevaga [puude] kõrvaletoimetamist ära hoida. Tema auväärne kõrgesti sündinud magistraat on sageli [meid] tröösti nud, et selles asjas antakse hea korraldus. Niisugust head lohutust on elanikud usaldanud ja [selles] lootuses elanud. Ei pidavat nüüd puudust kannatama. Esialgu on aga kõik vanaviisi jäänud. Lisaks sellele on tekkinud veel suur kallinemine, ja isegi mitte raha eest või kuitahes kallilt tasudes ei ole võimalik [puid] saada, vaid peab suure kahjutundega tundma ja nägema, kuidas seda reidil laevadele viiakse. Sellise lubatud vabaduse tõttu on nüüd talupoeg mitte ainult puude [hinda] oma äranägemise järgi tõstnud, [vaid] ta ei too enam midagi linna ja söandab veel öelda, [et] tuleb minna tema juurde maale ning seal osta ning hinna [suhtes] kokku leppida. Ometi tehti hiljuti hea korraldus, et talupoeg ei tohi võtta rohkem ühe sülla kasepuude eest kui 10 hõbetaalrit,[1] lepapuude

eest 8 hõbetaalrit [1] ja männipuude eest 6 hõbetaalrit [1]. Ka et puuhalgudel peaks olema määratud pikkus. Aga see kõik on nüüd soikus ja elanikkond peab [kas või] surema ning valuga [kõigest] ilma jääma. Seepärast on tal seda pikapeale võimatu kannatada ning niisugust puude puudust ja kallinemist või talupoegade ülbust sallida. [. . .] [a]

ENSV RAKA, f. 1646, nim. 2, s.-ü. 182, l. 81, 82. Originaal saksa keeles.

[a] Dokumendi ärajäetud lõpposas korratakse osalt sama küsimust ja käsitletakse sõjakoormisi.

[1] Ilmselt on tegemist eksitusega: on mõeldud vasktaalreid.

Nr. 147

MAAMIILITSA ALLOHVITSERIDEKS VÕETUD LINNAKODANIKE RASKEST MAJANDUSLIKUST OLUKORRAST

Pärnu maamiilitsa allohvitseride palvekiri Liivimaa kubernerile

13. veebruaril 1703

Et meie, siinse maamiilitsa garnisoni vaesed allohvitserid, käesoleva kõige truualamlikuma palvekirjaga teie väga kõrgesti sündinud ekstsellentsi peame põlvili paluma, selleks sunnib meid möödapääsematu hädavajadus pärast seda, kui meie, siinse linna kodanikud, kõrge ülemusliku käsu peale oma ameti pidime maha panema ja sealtpeale sõjaväe ülesandeid täitma.[1] Seda oleme meie, kui tema kuningliku majesteedi ustavad alamad, kõige sügavama truualamlikkusega, hea meelega ja sõnakuulelikult ka teinud. Kuid seeläbi oleme meie sattunud kõige suurema viletsuse sisse, kuna me oleme pidanud ära sööma ja ära tarvitama kõik, mis meil oli, nii et aja jooksul meist kellelgi enam nii palju järele ei ole jäänud, et enesele riideid võiks muretseda või hoolitseda oma vaese naise või laste eest. Nii seisab meil silma ees täielik hukatus, kui teie väga kõrgesti sündinud ekstsellents oma ülemusliku võimuga meid ei päästa, ja meid kõige armulikumalt ei avita, et meie oma väikese tasu kätte saaksime. Seejuures peame meie täitma mitte ainult kroonu ülesandeid, vaid ka veel kandma kodanikukoormiseid, nagu ränk majutamine, sest igaüks meist on koormatud 7, 8, 9 või koguni 10 mehe [majutamisega]. Ometi oleks õiglane, et meile kui sõjaväe teenistuses seisjatele antaks vaba korter. Sellele vaatamata peame meie seda koormat kandma, mida meie aga teie väga kõrgesti sündinud ekstsellentsi armuliku heaksarvamise otsustada anname. Kuigi tema kõrge krahvlik ekstsellents, härra kindralkuberner Dahlberg kõige armulikumalt on korralduse teinud, et meile meie tasu, nii nagu tema kuninglik majesteet kõige armulikumalt on määranud, õigesti nagu teistele sõjaväe teenistuses seisjatele [vastavas] proportsioonis välja makstaks, siis ei ole meie midagi muud vähem näinud, kui seda. Et meie nüüd juba

terve aasta otsa mitte kõige vähematki oma tasust ei ole kätte saanud, kuid selle peale vaatamata oleme pidanud täitma oma teenistuskohuseid ja ülesandeid, siis on meie kõige truualamlikum palve väga kõrgesti sündinud ekstsellentsile, et teie heatahtlikult heaks arvaksite anda armulik korraldus, et meile, vaestele allohvitseridele, välja makstaks peaaegu kaheteistkümne kuu jooksul kõige sügavamas truualamluses õiglaselt ära teenitud ning saadaolev palk. Ka on, armulik isand, üks meie kaaskodanikkudest, kingsepp nimega Jahan Roloff, kes maamiilitsas teenis veltveeblina, neil päevil kroonuteenistusest haigena koju tulnud. Teda tabas [seejärele] raske tõvehoog, millesse ta suri. Nüüd ei tea tema vaene mahajäetud lesk, kuidas teda maha matta saab, sest ta on väga vaene naine, tema kadunud mehe palk nõnda kaua aja eest on aga talle ikka veel välja maksmata. Arvesse võttes meie suurt kehvust ning puudust [loodame], et teie väga kõrgesti sündinud ekstsellents meile [oma] armulikkust üles näitab, et meie teie siinsetele härradele rent- ja proviantmeistrile antud käsu peale või kuskilt mujalt, kust teie kõrgeaulik ekstsellents seda kõige armulikumalt heaks arvab, võiksime kätte saada oma õiglaselt ärateenitud tasu.

ENSV RAKA, f. 278, nim. 1, s.-ü. XVII—46, l. 110—111. Originaal saksa keeles.

[1] Maamiilitsa allohvitserideks võeti linnadest käsitöölisi, väikekaupmehi ja muid elanikke.

Nr. 148

KERJUSTE VÄLJAAJAMISEST TALLINNAST

Väljavõte rae protokollist

16. augustil 1704

[. . .] [a] Põgenikkude ja kerjuste kohta otsustati, et viimased tuleb sandikupja [1] poolt seegimajja kokku ajada ja seegimaja ülema poolt nendele põhjendused esitada, et on karta ümberpiiramist ja nendel siis linnas pole oodata ei ülalpidamist ega kaitset. Sellepärast siis mingu nad aegsasti mujale. Neid aga, [kes] niisugust [ettepanekut] vastu ei võta, vaid ikkagi linna kerjama tulevad, ei tohi linnaväravast sisse lasta ega nendele midagi anda. On [ka] heaks kiidetud, et mõningaid vaeseid linnakodanikke kui ka Dannenfeldi [2] omasid tuleb õpetada suurtükkidega häda ajal ümber käima.[3]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 656, l. 263—264. Originaal saksa keeles.

[a] Välja on jäetud tuleohu kartusel tehtud otsus pööningute tühjendamise kohta heintest.

[1] Sandikupja kohuseks oli valvata kerjuste kohta kehtestatud eeskirjade täitmise üle.

[2] Dannenfeldt oli linna jalaväekompanii ülem.

[3] Põgenikke — talupoegi püüti rakendada kindlustustöödele. Kui niisugune vajadus oli möödunud, püüti neist lahti saada ja nende saatus ei huvitanud enam ei riigivõimu ega linna.

Nr. 149

MÜÜRSEPASELLIDE RASKETEST KOORMISTEST

Tallinna Toompea müürsepasellide palvekiri Eestimaa viitsekubernerile

25. aprillil 1705

Meie vaesed mehed ja müürsepa-tsunfti sellid, kellel ei ole endal maju ja kes me ei tegele kõige vähemalgi määral kodanike elatusaladel,[1] vaid elatume ainult oma kätetööst ja oleme hooles, et saaksime ausalt teenida oma igapäevast leiba. Kuigi meil sel kurval sõjaajal peaaegu midagi ei ole teha, koheldakse meid nagu teisi linnakodanikke ja me peame andma kas hobuseid vallitöödele või siis rahalist kontributsiooni, et võidaks tasuda mitme päeva niisuguse [valli]töö eest meie rahaga. Et, nagu öeldud, meil ei ole midagi oma, vaid me töötame peaasjalikult lossi ja kiriku[2] juures kindlustustöödel, peale selle oleme kohustatud hädaajal ka vallile minema ja aitama [linna] kaitsta, niipalju kui suudame. Palume põlvili maas, [et] teie kõrgesti sündinud ekstsellents arvaksid heaks meie peale halastada ning vabastada meid vallikontributsioonist ülaltoodud motiive arvesse võttes, mille juurde tuleb veel see, et me ka talv läbi peame olema käepärast ja abiks, kui valli ehitamiseks tuuakse kive, lupja ja [muid] sellesarnaseid materjale.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 666, l. 177—178. Originaal saksa keeles.

[1] Kodanike elatus- ehk toitumisalaks loeti kaubandust, käsitööd, alkohoolsete jookide valmistamist müügiks ja nende müümist. Neil aladel lubati tegutseda ainult kodanikuseisusest isikutel, mitte aga muil linnaelanikel, (näiteks eeslinlastel) ja võõrail.

[2] Tõenäoliselt on mõeldud Tõnismäel asunud vana Kaarli kirikut.

Nr. 150

KERJUSTEST TALLINNA TÕNISMÄEL

Nimekiri

16. oktoobril 1708

1.) Tenno Mary, Harkus sündinud, on umbes 50 aastat vana ja terve, kerjab koos võõra terve lapsega.

2.) Zeppa Thomas Elso Lehmjalt, on üle 50 aasta vana ja terve, kerjab koos omaenda 2 terve väikese lapsega.

3.) Mary Trummer Eestimaalt on 40 ja 50 aasta vahel, terve,

ja kerjab koos omaenda 3 väikese lapsega, neist on 2 kaksikud, kolmas on kidur.

4.) Potti Clas, poiss Tartumaal; tal on langetõbi.

5.) Gerta Bocks, Nevanlinnas sündinud, on umbes 80 aastat [vana], kurt.

6.) Mathis Lönsmann on üle 70 aasta ja Eestimaalt; on olnud soldat Dahlbergi rügemendis, võiks küll veel kerget tööd teha.

7.) Brita Jölcksi tütar Stokholmist, konstaabli naine, on õige vana, suudab kedrata ja kerjab, kuna tal ei ole tööd.

8.) Mary Prügel on Soomest ja vana, tal on skorbuut ja suudab kedrata.

9.) Annecka Wyck Tallinnast on umbes 70-aastane, tal on vana viga jalgade juures ja suudab kedrata.

10.) Birrit Larsi tütar on Haapsalust, suudab kedrata ja teda saaks küll kooljaluust terveks ravida.

11.) Mayia Esckel'i tütar on 70 aasta ümber, ühest silmast pime ja suudab küll veel kedrata, sündinud Soomes.

12.) Maria Michal'i tütar Haapsalust. On umbes 50 aastat [vana], silmad on haiged ja suudab töötada.

13.) Jürgen Hinrichsohn Tallinnast on vana soldat, [tal] on pass de la Gardie rügemendist; on ühest jalasäärest haavatud.

14.) Nanno Jürgen on pime ja [pärit] Eestimaalt.

15.) Mathis Lorensohn Saaremaalt, on vana ja laisk, suudab töötada.

16.) Wolber Simon'i tütar Soomest, umbes 60 aastat vana; [tal] on inetu kärn peas ja suudab kedrata.

17.) Maria Jacobi tütar Turust on 70 aastat vana.

18.) Maria Rüteri tütar Tartust, ei ole vana, kerjab oma lapsega, teeskleb, et tal on langetõbi, mida ei saa aga tõestada, ja suudab töötada.

19.) Wachtmeistri Maria Hiiumaalt on 60 aastat [vana], üks jalg on kange, suudab töötada.

20.) Mary Torsteni tütar Tallinnast on 70 aastat [vana] ja suudab kedrata.

21.) Walbur Ox Soomest, on 80 aastat vana, [tal] on silmad haiged, suudab küll natuke kedrata.

22.) Walbur Andersi tütar Soomest, on ligi 80 aastat ja võimetu.

23.) Birrit Johani tütar Soomest, üsna vana ja jõuetu.

24.) Lisa Berteli tütar Soomest, on 70 aastane, silmad on haiged ja suudab küll veel natuke kedrata.

25.) Erich Ollawe poik on umbes 50 aastat vana, Tallinnas sündinud, on palju aastaid kerjanud, on küürakas ja suudab töötada.

26.) Erich Andersohn Berg Tallinnast on täiesti pime.

27.) Väike küürakas Simon Soomest.

28.) Jacob Pouka Saaremaalt, umbes 40 aastat, kurdab, et

tal olevat selg kange ja jooksva, on olnud soldat de la Gardie rügemendis.

29.) Wolber Oloffi tütar Soomest on ligi 80 aastat ja jõuetu.

30.) Agneta Jacobi tütar Tallinnast, üsna vana ja võimetu.

31.) Rettele Jürri poik, Eestimaalt ja pime.

32.) Kirstin Sifferi tütar Soomest, umbes 30 aastat vana, võib terveks ravitud saada ja töötada.

33.) Anna Erichi tütar Soomest, silmad on nõrgad ja suudab kedrata.

34.) Mary, vana pime naine Soomest.

Toompea hospidalis on järgmised 3, kes ei saa ülalpidamist ja kerjavad:

35.) Maria Jeremias Soomest on vana ja ketrab.

36.) Christian Oloff'i tütar Soomest on vana ja ketrab.

37.) Annecka Brass Eestimaalt on vana ja suudab töötada.[1]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 712, l. 145—146. Originaal saksa keeles.

[1] Nimestikust nähtub, et linnadesse kogunes palju kerjuseid ka teistest linnadest ja maalt. On võimalik, et paljud neist tulid Tallinna juba sõjaeelseil nälja-aastail. Vt. ka dok. 148, 154 ja 157.

Nr. 151

VILJAPUUDUSEST TALLINNA TOOMPEAL[1]

Toomgildi palvekiri Eestimaa kindralkubernerile

30. märtsil 1709

Teie hiilgava kõrge krahvliku ekstsellentsi kui oma kõrge ülemuse juures peame meie, Toomgildi oldermannid, vanemad ja kõik lihtelanikud kõige sügavamas truualamlikkuses oma ainust kaitset otsima ning valusalt kaebama, et meie oma vaeste naiste ja lastega näljas ning mures hukkume ning hävime. Me ei saa linnas oma raha eest osta mitte tündritki vilja, rääkimata mõnest säilitisest, mille läbi viletsus ning häda palju suuremaks muutuvad kui olid kolmel üksteisele järgneval nälja-aastal,[2] mis ajal sai siiski igaüks raha eest leivavilja osta. Kuigi me oleme samuti tema kuningliku majesteedi ustavad kodanikud ja alamad, kanname ka rasket majutamist ning peame alluma kõigile teistele kontributsioonidele, ilma et meil oleks vähematki peatoidust, siis on see küll liiga raske [ja] käib kõige kristliku armastuse ning õigluse vastu, kui me oma perega näljas hukkume ja leiba ei ole võimalik raha eest muretseda. Seepärast langeme kõige alandlikumalt teie hiilgava kõrge krahvliku ekstsellentsi jalgade ette, kurvalt paludes, [et] teie hiilgav kõrge krahvlik ekstsellents armulikult arvaksid heaks anda väga õilsale ning väga targale linnaraele kõrge käsu, et see teeks linnakodanikele korralduse müüa meile leivavilja.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 717, l. 316—317. Originaal saksa keeles.

[1] Vt. ka dok. 152, 155 ja 158.
[2] 1695.—1697. a. näljahäda ajal.

Nr. 152

VILJAGA SPEKULEERIMISEST

Eestimaa kindralkuberneri korraldus Tallinna raele

22. juunil 1709

Erilise meelepahaga pean kuulma, missugust ebakristlikku liigkasu selles linnas teravilja pealt võetakse, millega vaestelt viimane veretilk välja imetakse. Kui meie niisugust ebakristlikku ja jumalakartmatut liigkasuvõtmist peaksime maha vaikima ning seda ei takista, siis tõmbame me seeläbi vääramatult jumala karistuse linna ja maa peale. Seepärast läkitan seeläbi suursugusele raele oma ametliku ja ülemusliku tõsise korralduse, et ta viivitamatult niisuguste liigkasuvõtjate kohta juurdlust alustaks, et nad fiskaali kaudu kohtulikule vastutusele võtta ja neid karmilt karistada. Vastasel korral, kui suursugune raad seda ei tee ning sellest aru saada ei taha, peab suursugune raad ise sellepärast kuningliku fiskaali ees vastust andma. Ma ei saa aru, mis põhjusel on teravilja [hind] lastud nii kõrgele tõusta, kuna see on ometi odava hinnaga sisse ostetud ja võõrastesse paikadesse ei ole lubatud teravilja vedada. Ka ei ole leidunud kedagi, kes oleks lasknud teravilja väljast sisse tuua, vaid kohapealset tagavara on kasutatud ainult ebakristlikuks liigkasuvõtmiseks ja selle vastu väljaantud plakatist [1] on kõrvale põigeldud.

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. B. Q. 19, l. 23 ja 24. Originaal saksa keeles.

[1] Arvatavasti mõtleb kindralkuberner siin tema poolt 27. nov. 1708 antud plakatit, milles määrati kindlaks viljahinna ülemmäär (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 36, l. 388—389).

Nr. 153

NÄLJAST JA SUUREST SUREMUSEST ROOTSI SÕJAVÄES

Väljavõte ooberst B. J. Mellini ettekandest Eestimaa kindralkubernerile

16. augustil 1709

[...] [a] Palju alamväelasi, keda küll aidata võiks, kui neil oleks ainult süüa, on pikaliste haiguste läbi jõuetuks jäänud, sest nad ei suuda nälja tõttu taas kosuda, nõnda et tema [1] ei või leida küllalt sõnu, et kirjeldada viletsust ning häda, millesse vaesed

mehed saamata palga tõttu on sattunud, ja et nad mitte muud kui natuke kuivatatud leiba oma ülalpidamiseks saavad.[2] Nagu tema siis seletab, on ta 2 kuu jooksul minu rügemendist üle 100 surnukeha maha matnud, vaikides neist halbadest tegudest, mida vaesed mehed on häda tõttu pidanud korda saatma. Et nüüd siis rügement, mille korda seadmine tema kuninglikule majesteedile on palju maksma läinud, õige lühikese ajaga peab armetult alla käima ja hukka saama, kui mehi nii tihti nälga sureb, nii et juba iga päev pideva suremise läbi suur reast väljalangemine sünnib. [. . .] [b]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 722, l. 35—36. Originaal saksa keeles.

[a] Välja on jäetud kirja algus, milles märgitakse, et olukorra kirjelduse aluseks on pastor Knieperi märgukiri.

[b] Välja on jäetud ka kirja teine pool, milles kõneldakse ohvitseride saamata jäänud palgast.

[1] Et kirjas refereeritakse rügemendi kirikuõpetaja Thomas Knieperi ettekannet, siis tuleb «temaks» pidada nimetatud kirikuõpetajat.

[2] Kui juba sõjaväe jaoks ei jätkunud toiduaineid, peaks olema iseenesest selge, et talupoegadelt oli võetud kõik, mis võtta andis ja et nad olid äärmiselt raskes seisukorras (vt. dok. 61—64). Samuti näitab see fakt, et linna alamrahval pidi puudus ja nälg olema tunduvalt suurem kui sõjaväelastel.

Nr. 154

«LAHTISE RAHVA» LINNAST VÄLJAKIHUTAMISEST

Väljavõte Eestimaa kindralkuberneri ja Tallinna rae esindajate nõupidamise protokollist

21. augustil 1709

Samal päeval laskis tema kõrgesti sündinud ekstsellents mõned raekojast välja nõuda [1]. Selle peale ilmusid härra justiitsbürgermeister Hetling, raehärrad von Schoten ja Cahl [. . .] [a]

[. . .] [a] on kõige vajalikum [. . .] [a] et kõrvaldataks siin linna juures rohkesti leiduv lahtine rahvas, kuna neist ei ole muud kasu loota, kui et nad aitavad ära kulutada vähese [toiduainete] tagavara; [. . .] [a]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 18, lk. 113—115. Mustand saksa keeles.

[a] Väljajäetud kohtades kõneldakse muudest linna kaitsmiseks ettevõetavatest abinõudest.

[1] Rae esindajaile tehti teatavaks Rootsi vägede lüüasaamine Poltaava juures, ja ette nähes Vene vägede ilmumise võimalust Tallinna alla, arutati, mida teha linna küllaldasel määral toiduainete, relvade ja laskemoonaga varustamiseks.

Nr. 155

TOIDUAINETE PUUDUSEST TALLINNAS

Väljavõtted rae märgukirjast Eestimaa kindralkubernerile

26. augustil 1709

[...] [a] Meie kui ustavad ning vande andnud alamad ei või truualamlikust allaheitlikkusest meie armsa kuninga vastu jätta teie hiilgusele kõrgele krahvlikule ekstsellentsile kuulekalt teada andmata, kuigi see teile suuremalt osalt isegi teada on, et meie ja peatoiduseta linnaelanike vaesus on seeläbi nii suureks kasvanud, et paljudel, isegi enamikul linnaelanikest, mitte ainult pole enam midagi ära anda, vaid et nad ei suuda ka endid ja oma peresid varustada hädavajalike elatisvahenditega isegi mitte kuuks ajaks, rääkimata siis pikemast ajast. Ja need, kel oli veel natuke varandust, on end nii lagedaks teinud vilja laenamisega kõrgesti kiidetud kroonule, niisama ka puudustkannatavale maarahvale, et nad, kui neile antud vekslit ei tasuta ning maarahvas toetuseks laenatud leiba ja seemnevilja tagasi ei peaks tooma, samuti peavad puudust kannatama. Ja nad [ei saa] enam midagi teha, veel vähem midagi väljaspoolt tellida, [ega saa], kuigi vilja siia peaks toodama, rahapuuduse tõttu midagi tagavaraks osta. [...] [b]

Teie hiilgust kõrget krahvlikku ekstsellentsi palume seepärast truualamlikult, et teie kujutaksite sobivas kohas meie ees seisvat hädaohtu ja viletsust, milles viibime meie ja meie vaene linn, ja viiksite [asja] oma kindla eestkostmise läbi nii kaugele, et linna, mille alalhoidmisest on huvitatud tema kuninglik majesteet ja riik, varustataks aegsasti hädavajalike kaitsevahenditega ning toiduainetega vägede ülalpidamiseks. Tehtagu ka korraldus, et meile toodaks Rootsist ja Soomest soolatud kala, puid ning muid elatisvahendeid, nii et igaüks võiks end oma jõukuse kohaselt varustada. Sest Soomest tahetakse soolatud kala siia välja saata ainult vilja vastu, see aga puudub meil ja on [meile endile] hädavajalik. [...] [c]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 722, l. 101—103. Ärakiri saksa keeles.

[a] Välja on jäetud sissejuhatav osa selle kohta, et on oodata Vene vägede pealetungi.

[b] Kirjeldatakse linna rasket majanduslikku olukorda, mis ei võimalda omal jõul linna kaitseks vajalikku teha.

[c] Välja on jäetud kinnitused, et linna elanikud on alati valmis täitma oma kohustusi kuninga vastu.

Nr. 156

RIIDEVARUSTUSE PUUDULIKKUSEST ROOTSI SÕJAVÄES

Staabimajor C. J. Hüene kiri Eestimaa viitsekubernerile
7. oktoobril 1709

Et minu komando all seisvad allohvitserid ja meeskond väga sageli kurdavad, [et] praegu ei ole neil enam pesu, saapaid ega sukki, ja sellepärast peab üle poole mehi käima paljajalu ja nii viletsalt läbi ajama, see sunnib mind minu väga kõrgesti sündinud härra kindralmajorile sellest kõige alandlikumalt ette kandma, seda enam, et külmad ning talv liginevad. [On hädavajalik, et] särkide, kaelarättide, saabaste ja sukkade muretsemiseks kogu pataljoni jaoks korraldus tehtaks, et vaesed mehed viletsa palga ja halva korteri tõttu mitte täielikult tervist ei kaotaks, ja et praegu nimetatud asjade puudumise pärast nii allohvitserid kui ka soldatid ei peaks koju jääma [ja] kuninga teenistus [sellepärast] täitmata jääma. Kahjuks on allohvitserid ja alamväelased juba paljajalu vahiteenistusse marssinud ja kõigile inimestele kõige suuremaks imekspanuks oma valvepostidel seesuguselt pidanud seisma. Sellepärast trööstin end armulise kuulda võtmisega.[1]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 724, l. 30. Ärakiri originaal-allkirjaga saksa keeles.

[1] Sõjaväele võeti riidevarustust talupoegadelt ja osalt linnaelanikelt. Riidevarustuse puudus sõjaväes näitab, et elanikkonna ekspluateeritavatelt kihtidelt oli ära võetud kõik vähegi korralikumad riietusesemed.

Nr. 157

TOOMPEA VAESTE PEAVARJUTA JÄÄMISEST

Tallinna Toomkiriku ökonoomi[1] J. J. Richteri palvekiri Eestimaa kubernerile
7. septembril 1710

Selle järel, kui kuninglik Toompea hospidal hiljuti (kui armas jumalakoda Soome ehk Kaarli kirik ühes pastoraadi ning köstrimajaga põlema pandi ja maha põletati) samuti põlema pandi ja maha põletati,[2] jäid seal sees asunud vaesed maha ilma ühegi muu peavarjuta ja [nad] ekslevad nüüd üsna laialipillatult tänavatel ringi. Kuna see aga väga haletsusväärne on ja [neile] hädapärast mõni teine asupaik tuleb leida, siis pean vaeste pärast teie kõrgesti sündinud ekstsellentsi kõige truualamlikumalt paluma: teie kui maa kõrge ülemus võtke heaks armulikult neile kuskil mõni asupaik näidata lasta, et nad mitte ei peaks tänavatel haletsusväärselt surema. Nad saavad härdas palves teie kõrgesti sündinud ekstsellentsi püsiva tervise ning väga õnnistatud heakäekäigu pärast innukalt jumalat appi hüüdma.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 735, l. 3—4. Originaal saksa keeles.

[1] Rootsi kirikuseaduste järgi oli igal toomkirikul ökonoom (oeconomus), kes pidi olema ise kirikuõpetaja, nii et võis vajaduse korral jutlustada. Tema peamiseks kohustuseks oli aga kiriku majandusasjade eest hoolitsemine.

[2] Vene vägede Tallinna piiramisele asumisel lasksid Rootsi võimud 19. augustil 1710 Tõnismäe eeslinna maha põletada.

Nr. 158

TOIDUPUUDUSEST JA KATKUST TALLINNAS

Eestimaa rüütelkonna palvekiri sama provintsi viitsekubernerile

Augustis-septembris 1710 [a]

Väga kõrgesti sündinud härra kindralmajorile ning viitsekubernerile on küllalt hästi teada, kuidas kogu maale ja rüütelkonnale seni kümme aastat kestnud sõja läbi osaks saanud täielik laostumine on meid juba ammu sundinud truualamlikult kõrge kuningliku riiginõukogu poole pöörduma ja härdasti paluma, et meile, kes me vaenlase pärast siia linna oleme pidanud põgenema, maa privileegide kohaselt hädavajalikku elatist meie ja meie omaksete jaoks muretsetaks, et meie mitte nälga ei sureks. Mille peale meie aga kõrgelt kuninglikult nõukogult palutud abi ei ole saanud, kuna nad ise [seal Rootsi] riigis ei olevat võimelised meid seejuures abistama. Nüüd on see iseenesest üks väga suur häda, mis meile möödapääsematult surma silmade ette manab. Vahepeal aga on kõigekõrgema nuhtlev käsi veel ka selles end väljendanud, et on juurde tulnud selle linna blokeerimine ühes katkuga, mis meie ülevalpool nimetatud häda veel seda rohkem suurendab, nii et häda ja viletsust ei suuda kirjeldada. Ning mitte ainult üksikud inimesed, vaid terved perekonnad varisevad kiiresti kokku ning igaüks on asetatud niisugusesse olukorda, et siin linnas igasugune inimlik abi ja toetus, millega muul ajal üks sõber teisele hädas abi anda võis, korraga lõpevad. Keegi ei saa teist aidata ja igaüks on sunnitud oma silma all laskma oma ligimest hukka minna ja hävida, ning seda enam, et ka raha eest ei ole võimalik ei leiba ega õlut saada, missugune puudus päevast päeva silmanähtavalt suureneb. Ja kuigi see [leib] igal pool puudub, võiks seda siiski mõningal määral leida, aga enamjagu majasid on ju [katkust] nakatatud. Jah, see on mitte vähe südantlõhestav vaatepilt, ja ülepääsematu südamevalu. Juba on niikaugele jõutud, et isegi mitte oma koolnuid ei suudeta maha matta, vaid nad jäävad matmata, kuna suurem osa teenijasrahvast on ära surnud, nii et [ei saa] mingit abi, isegi raha eest ei ole võimalik inimesi [abiks] saada. Aga muidu, maal olles, oleks selleks siiski ennemini nõu leitud. Väga kõrgesti sündinud härra kindralmajorile ning viitsekubernerile endale on see kõik palju paremini teada, kui meie siin nimetanud oleme. Kuna meie aga küllaldaselt kindlad oleme, et nii

tema kuninglik majesteet, kui [ka] tema kõrge kuninglik nõukogu väga armulikud saavad olema ja et nemad, kuna meid praegu Rootsist selles asjas abistada ei saa, meile, tema ustavatele alamatele abinõu ja teed, [kuidas] meid ja meie omaksete elu veel päästa, mitte ära ütlema, vaid ennemini meie alalhoidmist heameelega saavad nägema. Seepärast saadame kõrgesti sündinud härra kindralmajorile ning asekubernerile meie kõige alandlikuma palve, et meil selles kõiges suuremas hädas ja ülimalt äärmuseni viidud olukorras lubatakse maale oma mõisatesse sõita, kus meie endid vagusalt ja kui vandega seotud alamad ülal peaksime. Kuna meil on selline kavatsus ja et vaenuliku poole kindral meid seetõttu vande- ja kohustustevastaste tegudega ei saaks koormata, siis palume veel ka seda luba, et teatud kohtadesse, mida meie tema kõrgesti sündinud härra kindralmajorile ja viitsekubernerile kinnitamiseks tahame anda, kaitsesalgad paigutataks. Et meie seda ainult kõige suuremast hädast, milles meil mingit abi loota ei ole, oleme sunnitud tegema, selleks kutsume meie kõige kõrgemat tunnistajaks.

ENSV RAKA, f. 854, nim. 1, s.-ü. 1661, l. 1—2. Mustand saksa keeles.

[a] Kirjal puudub daatum. Sisu järgi otsustades on ta koostatud linna piiramise ajal, seega augustis-septembris 1710. a.

Nr. 159

PURUSTUSTEST JA LINNA VAESUMISEST ROOTSI VÕIMU LÕPPAASTAIL

Tallinna rae kiri Eestimaa Vene kindralkubernerile

20. veebruaril 1711

1. Seesinane tema suure tsaarliku majesteedi kõige alandlikum Tallinna linn on Rootsi kuningliku valitsuse ajal langenud suure võlakoorma alla, mis tuli sellest, et kauplemine ja läbikäimine välismaiste kohtadega keelati ära ning linna sunniti pealegi veel tegema üpris kulukaid kindlustustöid oma kulul, mis läks vaesele linnale maksma enam kui kaks korda sada tuhat riigitaalrit, rääkimata sellest, et kindlustuste alla jäid paljud hinnalised majad, küünid, aiad ja teised krundid, mille [väärtust] samuti ei saaks saja tuhande riigitaalriga kinni maksta. Sellele lisaks 2. on veel tekkinud see kahju, et möödunud suvel, millal tema suure tsaarliku majesteedi väed linnale lähenesid, laskis tolleaegne komandeeriv kuninglik Rootsi kindralmajor ning asekuberner Patkul suure osa eeslinnast põlema panna ning samuti veel ülejäänud majad kõige nendes asunud vallasvaraga, nõndasamuti ka ilusad aiad täiesti laostada, mida [veel praegu] silmale avanev kurb pilt küllalt tõendab. 3. Endine kuninglik Rootsi [riigi]nõunik ja kindralkuberner krahv von Stromberg laskis, enne kui ta Tallinnast Riiga läks [1], samuti

kui tema järele ametisse määratud kindralmajor ning asekuberner Patkulgi, Tallinna kodanikud ja kaupmehed niikaugele viia, et nad pidid garnisoni ülalpidamiseks laenuks andma üle 30 000 riigitaalri raha ning teravilja, kusjuures kinnitati, et see makstakse välja osalt Stokholmist, osalt ka siit maalt [saadud] redutseeritud mõisate [tulude] arvel, mis on aga ära jäänud.

4. Tallinna linn on 16 . . . [a] aastal Tema kuningliku majesteedi kuninganna Kristiina ajal andnud intresside peale laenu 30000 riigitaalrit speetsies ning niisuguseid intresse, nimelt 2000 riigitaalrit, maksti siinsest sadamamaksust kuni aastani 1690 iga-aastasteks rae palkadeks. Kuid samal 1690-ndal aastal võttis Rootsi kuninglik reduktsioonikomisjon need intressid linnalt ära ning ei lasknud kapitali tagasi maksta, mis ajast peale raad pole palka saanud ning on olnud sunnitud oma rasket ametit juba 21 aastat jumalamuidu pidama. Ning nagu ülaltoodust selgesti näha, on linn sattunud kõige äärmisesse vaesusesse. Seepärast pöördume teie vürstliku kõrguse poole oma kõige alandlikuma palvega, et teie vürstlik kõrgus suvatseksite vürstliku kõrguse armulikkuses temale armu heita ning tema suure tsaarliku majesteedi, meie kõige armulisema isanda nimel otsustada, et linnal võimaldataks jälle saada 2000 riigitaalrit sissetulekut sadamamaksudest, ning et ka ülejäänud sadamarahad jääksid mõneks aastaks linnale, et neid kasutataks üldiseks heaoluks ning võlgade maksmiseks. Niisugust vürstliku kõrguse armu peaksime me eluotsani igal puhul kõige alandlikuma tänutundega meeles.

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. Aa 170, lk. 53—55. Mustand saksa keeles.

[a] Täpne aastaarv on märkimata jäänud.
[1] N. Stromberg läks Riiga Liivimaa kindralkuberneriks septembris 1709.

4. KATK

Nr. 160

TALLINNA TÄNAVATE JA VÄLJAKUTE KORISTAMATA JÄÄMISEST

Kohaliku platsmajori C. J. Hüene märgukiri Eestimaa kindralkubernerile

27. aprillil 1709

Tema kuninglik majesteet on garnisoni määrustes eriti käskinud, et härrad komandandid ning platsmajor peavad täpselt järele vaatama, et mitte ainult tänavad, vaid ka kõik avalikud platsid tuleb puhastada kevadel [kõigest, mis] tekitab auramist ja paha haisu, millest võib tulla palju haigusi, ning pidada [neid kohti] korras kogu suve läbi. Kuigi nüüd selle kohta küll on palju meeldetuletusi tehtud, ei ole elanikud [korraldusi] enamasti mitte täitnud.

Kuna linnas on tänavad igal pool mustad ning sõnnikuhunnikuid täis, samuti ei ole väljakäigukohti vallidel ning vahimajade juures uuesti korda seatud, eriti aga avalikku väljakäigukohta ehk kloaaki Suurel turul,[1] mis mustust täis ja üle voolab, nii et aja jooksul selle tagajärjel tekkinud paha haisu tõttu ükski inimene enam Suurel turul viibida ei saa. Seepärast need kodanikud, kelle uste ees väljakäigukoht asub ja kes seal läheduses elavad, peavad oma majades haisu kätte [kas või] surema. Ka ei ole harilikult kunagi viisiks, et avalikul turul, kus alati viisakaid inimesi suurel hulgal kokku tuleb, oleks väljakäigukoht. Seepärast on minu mittekohustav ettepanek, et see täiesti kinni aetaks ning vahimeeste jaoks härra kapten von Stadeni [2] juhatuse järgi sisse seataks [uus] väljakäigukoht eemalasuvasse varjatud paika; samuti et teie hiilgus kõrge krahvlik ekstsellents arvaksite heaks siinsele magistraadile käsu anda, et nad laseksid ära puhastada avalikud väljakäigukohad niihästi linnas kui vallidel, ka et nad igal pool viiksid läbi tänavate ning avalikkude platside puhastamise igasugusest mustusest. Selle läbi võib jumala abiga ära hoida palju haigusi ning õhk puhas hoida.[3]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 718, l. 130. Originaal saksa keeles.

[1] Praegusel Raekoja väljakul.
[2] Kapten I. Staden oli Tallinna all-linna kindlustustööde juhataja.
[3] Niisugune ebasanitaarne olukord soodustas hiljem katku ja muude haiguste levimist Tallinnas.

Nr. 161

KATKU HÄVITUSTÖÖST PÄRNUS

Rae protokoll

9. juulil 1710

9. juulil tuli raad erakorraliselt kokku. Kohal olid raehärrad Dohren, Löwenstein, Böhnsack ja Rudolph, et nõu pidada praeguse olukorra üle, kus surevus linnas, nii kodanikkude kui ka soldatite hulgas, hakkab ülevõimu võtma ning enamik on juba siit ilmast lahkunud. Iseäranis aga, et kuuldavasti k[uninglik] s[õjaväe juhtkond] [a] ja vaimulikud olevat kapituleerumise poolt ning et garnison kõige äranägemise järgi ei ole suuteline linna kaitsma, siis kutsuti ette ning kuulati kodanikkude tõelise olukorra suhtes ära ka oldermannid, kes kirjalikult kohustusid kohale tulema.

Kuna härra ooberst ning komandant [Schwengelm] nõuab siinviibiva kroonu laeva tarviduseks 152 leisikat leiba, siis tehakse veel elavate ja tervete kodanikkude kohta nimekiri ja teatatakse neile, et igaüks peaks nimekirja märkima, kui palju kuiva leiba ta anda saab, sest kõrgeauline raad ei tea praegu, kui palju tagavarasid kellelgi on või kellel on puudus ning ei saa seda seepärast ka ise hinnata.[1]

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 18, l. 13—14. Mustand saksa keeles.

[a] Saksakeelses tekstis lühendatult «K. Kr.», arvatavasti, «königliche Kriegführung» = kuninglik sõjaväejuhatus ehk — juhtkond.

[1] Vrd. dok. 162. Katkuepideemiad kaasnesid tollal harilikult suurematele sõdadele ja näljahädadele. Eestis möllas katk näiteks aastail 1601—1606 ja 1657, 1710. aastal kandus katk Eestisse Poolast. Peale Baltimaade haaras 1707.—1714. a. katkuepideemia Poola, Ida-Preisi, Leedu, Rootsi ja Taani.

Nr. 162

KATKU LAASTAVATEST TAGAJÄRGEDEST

Sõjanõukogu Pärnus toimunud istungi protokoll

11. augustil 1710

Kõrgesti sündinud härra ooberst ning komandant von Schwengelm kutsus sõjanõukogusse kokku järgmised härrad: härra ooberst Gustav Carl v. Schreiterfeldti, härra ooberstleitnant Magnus Friedr. Wolffeldti, härra ooberstleitnant Niklaes von Vetterni, härra major Wolmar Gustav Lawi, härra rittmeister Jakob Friedr. v. Schwanewede ja raehärrad Johann von Dohreni, Jürgen Bohnsacki ja Jürgen Johann Rudolphi ning linna poolt sekretär Petrus Timmermanni protokollijaks, sest et härra audiitor Dörgelo, kes oli olnud ordinaariuseks koos härra sekretär Hintziga, oli surnud. Härra ooberstile ning komandandile loeti ette seda kindlust piirava vaenuliku [väe juhataja] härra kindralleitnant Baueri poolt Sauga [mõisast] saadetud eilse kuupäevaga dateeritud kiri, milles ta ettetoodud põhjustel teistkordselt kindlust üles kutsub alla andma. Härra ooberst ning komandant tõi ette, et ta ei taha ega või etteloetud kirja peale enne vastust anda, kui ta selle eel ei ole ära kuulanud koosolevate härrade arvamise, mispeale ta härra von Dohreni käest järele päris, kuidas on lood linnaga.

Härra Dohren teatas, et suurem osa kodanikkonnast on surnud [1] ja nüüd ei ole rohkem üle jäänud kui 47 kodanikku ja 19 kaupmeheja käsitööliseselli ning õpipoissi, samuti, et igapäevaste surmajuhtumite ning hoolitsuse, kui ka vajalikkude ülalpidamis[võimaluste] puudumise tõttu valitseb linnas suur häda. Kuningliku garnisoni olukorrast teatas härra ooberst ning komandant, et suurtükiväes on kapten kergesti, leitnant ja lipnik aga raskesti haiged ning et kõikidest ohvitseridest kuni viimseni ainult 16 tervet meest on järele jäänud. Eile härra major von Holdeni allkirjaga sissetulnud nimekirja järgi oli Nierothi rügemendis 49 alamväelast terved olnud, kelle hulgast sel ööl on aga härra ooberstleitnandi von Vetterni teate järgi 10 meest haigus tabanud. Härra oobersti ning komandandi rügemendis oli eilse nimekirja järgi olnud 91 tervet alamväelast, kellest 12 meest öösel haigeks jäänud.

Härra ooberst ning komandant soovis, et linnapoolsed esindajad

oma arvamist avaldaksid, ja teataksid, mis oleks neil antud olukorras ütelda.

Nad kordasid sedasama, mida härra Dohren parajasti oli ette toonud ning ütlesid, et häda nende juures on tegelikult ja tõepoolest suur ning et ainult 4 tervet raeliiget koos sekretäriga on veel järele jäänud. Teised aga on kas surnud või väga haiged. Samuti on eeslinnade elanikkudest vaevalt veel niipalju üle jäänud, kuipalju iga päev vaja läheb surnute matmiseks.

Pärast seda, kui nõndaviisi sisemine olukord oli teatavaks saanud, nõudis härra ooberst ning komandant, et koosolevad härrad oma arvamist avaldaksid, mida siin teha tuleks, ja missuguse vastuse võiks sissetulnud kirjale anda.

Seepeale avaldas härra ooberst von Schreiterfeldt nii enda, kui ka kiiduväärse rüütelkonna nimel oma arvamise, mil kombel nemad ning kõik linnas viibijad on sattunud ühesugusesse hädaohtu, nii et ta ei näe ühtki abinõu, kuidas võiks end praeguses olukorras kauemini alal hoida või vastu panna.

Härra ooberstleitnant Wolffeldt ja Vettern ütlesid, et kuna ei ole näha mingit abi ega pääsemist ning mingi kaitsetegevus ei ole enam [mõeldav], siis ei näe nad, kuidas võiks mõistlikult kauemini vastu pidada.

Härra major Law ja rittmeister v. Schwanewede: et nüüd ei ole enam näha mingit abinõu, kuidas saaks end kauemini päästa, siis kaldub ka nende arvamine sinnapoole, et kõige kohasem oleks mõelda ausale kokkuleppele.

Härrad von Dohren, Bohnsack ja Rudolph: Kuigi nad midagi kõrgemat soovida ei tahaks, kui alati alandlikult truuks jääda Rootsi kuninglikule majesteedile, oma kõige armulikumale kuningale ja isandale, on siiski, kahjuks, suurem osa nii soldateid kui ka linnakodanikke ära surnud ning häda nii üliväga suur, ja et Riia linnale ning Daugavgrīvale ei saa toetuda, ega ole loota mingit abi või pääsmist, siis on samuti nende arvamine, et tuleks õigeaegselt mõelda ausale kokkuleppele ja et enne kui satutakse veel halvemasse olukorda, võiks ära kasutada praeguse ettepaneku. Vastavalt arvamisavaldustele seati pärast seda kokku vastus, loeti koosolekul ette, kiideti kõikide poolt heaks ja otsustati pärast puhtalt ümberkirjutamist härra ooberstì ning komandandi hariliku allkirjaga edasitoimetamiseks üle anda kohaleilmunud trummilööjale, mis ka otsekohe sündis.

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 1—XV, 2, l. 37—38. Tõestatud ärakiri saksa keeles.
Avaldatud ajakirjas «Das Inland» 1836, vg. 140—143.

[1] Pärnus möllas tollal katk, millesse suri väga palju inimesi. Vrd. dok. 161.

Nr. 163

KATKUST JA VÄGA RASKEST OLUKORRAST TALLINNAS

Väljavõte Eestimaa viitsekuberneri märgukirjast kuninglikule kaitsekomisjonile Stokholmis

18. augustil 1710

[...] [a] Aidaku meid nüüd kõikvõimas jumal, sest meie olukord on kahjuks nii halb, et ta peaaegu enam halvem ei saa olla. Siiski kinnitan teie ekstsellentsidele,[1] et jumala abiga kasutan kaitseks ära kõik võimalused, kindla veendumusega, et meile võimalikult kiire abi läbi kergendust tuuakse. Sest vastasel korral seisab mul võimatus teel ees, sest ju teie ekstsellentsid teavad, kui väike on meie garnison, kes on suuremalt osalt ka ilma riieteta, saabasteta, sukkadeta ja särkideta, niisiis peaaegu alasti; [samuti] vähe on laskemoona ja peaasjalikult toidumoona,[2] millest viimase juurdevedu maalt on nüüd täiesti ära lõigatud, nii et elanikud on sellega vähe varustatud. Selle õnnetuse juurde tuleb veel see, et siin hakkavad ka haigused võimust võtma,[3] nii et inimesed, [kes] on terved [ja] elus, 2 kuni 3 päeva pärast on surnud. Ja on tulnud juba sulgeda mõned majad, kus kõik inimesed surid. Tõbi suureneb seda enam, et ligineva vaenlase tõttu linna hakkab inimesi ülearu kuhjuma. Kokkuvõetult, siin näib, jumal halastagu, inimese arusaamise järgi otsustades õige hädaohtlik olevat. [...] [b]

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 85, l. 75—76. Mustand saksa keeles.

[a] Dokumendi väljajäetud alguses räägitakse Vene ratsa- ja jalaväe seisukohtadele asumisest ühe miili kaugusele Tallinnast linna Narva-poolses küljes ja eelvägede tungimisest 15. augustil s. a. eeslinnani, samuti kindral Baueri oodatavast saabumisest Pärnu poolt järgmisel või ülejärgmisel päeval, sest viimati mainitud linn olevat väga laastava katku tagajärjel (millesse olevat surnud isegi komandant ooberst von Schwengelm) alistunud laupäeval 12. augustil s. a.

[b] Dokumendi väljajäetud lõpposas peetakse soovitavaks valve korraldamist Hiiumaa, Vormsi ja Noarootsi saarte vahelisel merel ühe või paari brigantiini abil, millest aga aseadmiral Wattrang laevade puudusel olevat keeldunud.

[1] Kaitsekomisjon koosnes mitmest ekstsellentsi tiitlit kandvast kõrgemast sõjaväelasest.

[2] Vt. dok. 143 ja 156.

[3] Suremus katku tagajärjel kasvas Tallinnas 19. septembriks 1710 igast seisusest inimeste hulgas nii suureks, et ei jätkunud enam surnute matjaid (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 85, l. 85b; vrd. ka s.-ü. 91, l. 2b).

Nr. 164

KATKU SURNUTE ARV TALLINNAS[1]

Tabel

Detsembris [?] *1710* [a]

Tema kõrgeaususe ekstsellentsi, härra kindralleitnant Baueri soovi kohaselt on selles linnas järele päritud nende isikute hulga kohta, kes on selle aja [jooksul], nimelt augustist kuni novembrini, surnud katku, ja leitud, niipalju kui on olnud võimalik kindlaks teha, järgmine summa:

	Kodanikuseisusest [isikud] ja nende pered				Muud linnas asuvad ja majutatud [isikud]				Summa
	Mehed	Naised [ja] neiud	Lapsed	Teenrid, sulased, teenijatüdrukud	Mehed	Naised	Lapsed	Sulased ja majateenijad	
Rannavärava kvartal	87	103	190	168	60	77	81	271	1037
Turu kvartal	92	91	265	267	62	63	126	193	1159
Viruvärava kvartal	101	81	276	317	88	78	178	773	1892
Harjuvärava kvartal	145	252	295	579	45	49	82	152	1599
	425	527	1026	1331	255	267	467	1389	5687

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. B. K., 15, l. 14. Originaal saksa keeles.

[a] Daatumi kohta ei ole kindlaid andmeid. Sissejuhatuse järgi võib pidada tõenäoliseks, et kiri on koostatud 1710. a. detsembrikuus.

[1] Vt. ka dok. 163 ja 279.

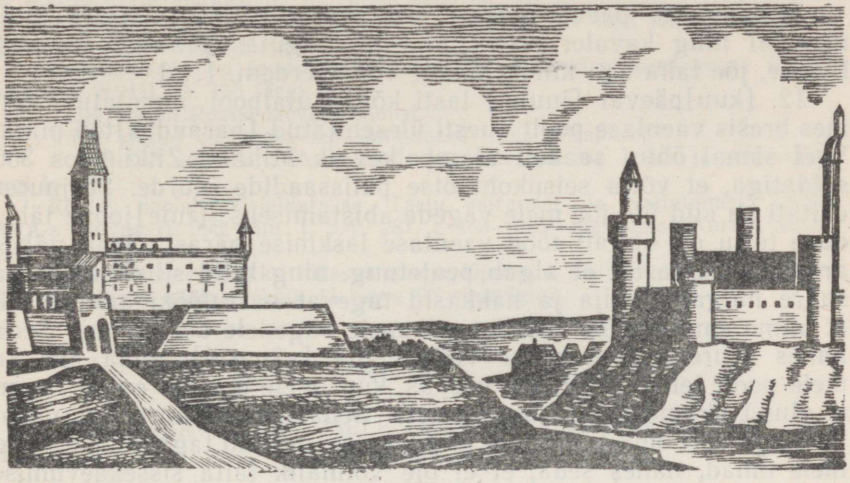

IV. TARTU JA NARVA VENE VÕIMU ALL AASTAIL 1704—1710

1. TARTU JA NARVA VALLUTAMINE

Nr. 165

TARTU PIIRAMISEST JA VALLUTAMISEST [1]

Päevik tsaari parandustega [a]

Oktoobris 1704 [b]

Et selle suve alguses nõuks võeti see linn ümber piirata, siis tehtigi seda järgmisel viisil.

Kui feldmarssal [B. P. Šeremetev] kindla [teate sai], et vaenlasel Peipsi järvel üsna suur laevastik oli, mis mitte ainult seda linna hästi ei kaitsnud, vaid ka Narva linnale kaunikeseks lootuseks oli, siis saatis ülalpool nimetatud feldmarssal kindralmajor von Werdeni osa jalaväega paatides, et seda laevastikku (mis Tartu juures talvekorteris oli) kohe jäälagunemisel Emajõe suudmest mitte välja lasta. Vahepeal aga tegi sõjavägi ettevalmistusi teele asumiseks. Ning sellekohase käsu peale tuli nimetatud kindralmajor Emajõe suudmesse, kus kinnivõetud kalameeste käest teada sai, et too laevastik oli Tartust juba teele asunud. Ta läks sellele vastu ning sai sellega kokku Kastre juures, [kus] ta neile lahingu [2] andis. Selles löödi jumala abiga neid vaenlasi nii, et mitte ükski ei pääsenud. [...] [c]

Juunikuu 9. päeval pärast seda võitu blokeeris härra feldmarssal ning kavaler selle linna ja paigutas pealeeri [omale] kohale, jõe taha aga kindralmajor von Werdeni. [...] [d]

12. [kuu]päeval [juulis] lasti kõigis ülalpool nimetatud kolmes brešis vaenlase poolt uuesti ülesehitatud [parandus]töö pihta. Veel samal õhtul saadeti alampolkovnik Mihhail Žitki koos 300 soldatiga, et võtta seisukoht otse palissaadide juurde. Seejuures ehitati ka sild üle jõe meie vägede abistamiseks; [tule]joone läheduse tõttu oli küllalt tööd vaenlase laskmise pärast. Seda nähes arvasid vaenlased, et algab pealetung, ning tulid silmapilk väga suure hulgaga välja ja hakkasid tugevat vastulööki andma, nii et olime sunnitud ka omalt poolt meie vägedele abi andma. Seda nähes suurendas vaenlane veelgi oma [vägesid], mida siis ka meie poolt tehti. Ja nii see kasvas, kuni meie omadel enam ruumi ei olnud (inimeste rohkuse pärast). Seda nähes, suurendas vaenlane aga veel oma [väge], et niiviisi meie omasid tagasi lüüa. Ning meie omad, nähes seda, et ei ole võimalik täita sissekaevumise käsku, murdsid mehise südamega läbi palissaadi, tungisid vaenlaste hulka ning lõid ta põgenema ja vallutasid mõõgaga raveliini (mis kaitses Vene väravat) ja mille pealt saadi 5 vaenlase suurtükki. Neid ümber pöörates hakkasid [meie omad] läbi breši tulistama väravat. Selliselt lastes läksid [nad] eespool nimetatud väravatorni, murdes sisse läbi ühe värava, kuid teise värava juures pani vaenlane veel tugevasti vastu. Aga kui meie omad ka teise [värava] juures hakkasid tugevasti peale suruma, siis tõid vaenlased oma meeleheites kohale poolkartauni ning hakkasid meie omade pihta kuulidega tulistama, mil viisil nad oma kindluse ise veel enam purustasid. Samal ajal, nagu rääkis komandant, sai surma 4 trummilööjat, kes lõid allaandmise märgiks trummi, kuna meie omad seda laskmise [tõttu] ei kuulnud. Aga hiljem puhus pasunapuhuja allaandmise signaali. Ka seda kuulsid meie omad oma tuliseks muutunud ägedushoos hädavaevalt ning suure tegemisega saadi vihaleaetud soldateid vaigistada. Hiljem, erakordse armu tõttu (sest meie omad olid juba väravas), nõustuti akordiga, kuid lahkuda lubati ilma sõjaväeliste aumärkide ja püssideta. Aga kui komandant linna saadetud polkovnik Ridderi kaudu ning siis pärast ka ise välja sõites seda väga alandlikult palus, siis lubati tema palve peale, arvesse võttes nende mehist vastupanu, jätta ohvitseridele mõõgad ja ühele kolmandikule soldatitest püssid.

Nii võideti see esiisade linn kõigevägevama abi ning meie sõjavägede mehisusega tagasi selle kuu 13. päeval.

See tulepidu kestis õhtust [saadik] isegi kuni järgmise päeva kella 9-ni. [...] [e]

Письма и бумаги императора Петра Великого, т. III, Спб., 1893, lk. 165—170. Vene keeles.

[a] Tsaari enda käega venekeelses algtekstis tehtud parandusi on eestikeelses tõlkes osalt võimatu, üldiselt aga otstarbetu täpselt ära märkida ja lisada

nad tekstuaalsete märkustena nii, nagu seda on tehtud tõlkimisel aluseks võetud tsaariaegses venekeelses väljaandes. Seepärast on nad siin ja järgmise dokumendi juures välja jäetud.

b Koostamisaeg on toodud teose «Письма и бумаги императора Петра Великого», т. III, lk. 165 järgi.

c Välja jäetud Rootsi laevade nimed.

d Välja jäetud vähemolulised sündmused linna piiramisel.

e Ära jäetud andmed mõlema poole kaotuste suuruse kohta ja pikk sõjasaagi loetelu.

[1] Rootsi poolelt kirjeldatakse Tartu piiramist ja vallutamist ENSV RAKA-s asuvas (f. 995, nim. 1, s.-ü. 287, l. 163—175) ülevaates (Kurtze Nachricht...). Vt. ka dok. 186.

[2] See rootslaste täieliku lüüasaamisega lõppenud jõelahing toimus 3. mail 1704. Rootslased kaotasid kõik 13 laeva 96 suurtükiga.

Nr. 166

PÄRAST TARTU VENE VÄELE ALISTUMIST KOHALEJÄÄNUD EESTLASTEST

Väljavõte feldmarssal B. P. Šeremetevi kirjast feldmarssal F. A. Golovinile 21. juulil 1704 [a]

[...] [b] Eeslinnade elanikud jäid kõik kohale, ainult kümmekond inimest läks minema ja needki olid noored. Samuti palus kaks nimekat linnakodanikku, et neil lubataks sõita Tallinna oma naiste äratoomiseks. Ohvitseridest jäi kohale kaks leitnanti, kaks lipnikku, allohvitser, vanu soldateid 48 inimest ja minöör ning uuesti võetud soldateid [1] 411. Viimased paluvad alandlikult luba maale minekuks. Ilma [tsaari] ukaasita lubada ei julge, aga kinni pidada on raske: kahju on leivast ja valvamine nõuab vaevanägemist. Ka niisuguse suure hulga Pihkvasse saatmine läheb inimestele kulukaks, Pihkvas aga on inimesi vähe ja Moskvasse saata ka ei ole kellegagi. Tartus lasen üles kirjutada maju ning hooneid ja mahajäetud majakraami, mis olemas. Ja pärast seda kui üleskirjutajad jõuavad oma nimestikkude kirjapanekuga lõpule, saab see teatavaks ka teie armule. Neljakümmet tuhandet taalrit [2] ei olnud olemas; leidsid raekojas 600 taalrit mitmesuguseid münte ja võtsid need ära.

Eestlasi on äraarvamata palju. Käskisin neile anda [kaitse-] kirjad ja võtta neilt truudusevande. Selleks otstarbeks valisin aadli hulgast neli meest, kes neilt peavad võtma truudusevande, koostama nende loendi ja valvama selle järele, et keegi meie meestest neile ülekohut ei teeks. Nad on kohustatud lõikama mõisniku vilja ja niitma heina. Kui kõik linnaelanikud olen jõudnud nimekirja kanda, siis võtan neilt truudusevande. [...] [c]

Письма и бумаги императора Петра Великого, т. III, Спб., 1893, lk. 648—651.

a Dateeritud kirjas leiduvate andmete põhjal.

b Kirja väljajäetud alguses räägitakse sõjalistest küsimustest.

c Kirja väljajäetud pikem lõpposa sisaldab andmeid rootslastelt Tartus võe-

B. P. Šeremetev (1652—1719).

tud sõjasaagist. Mainitakse Šeremetevi edasisi kavatsusi Tartu kindlustuste taastamiseks ning tugevdamiseks, nenditakse, et Tartus leidub veel 1000 või rohkem inimest, jne.

[1] «Uuesti võetud soldatite» all tuleb arvatavasti mõista maamiilitsasse kokkukäsutatud talupoegi.

[2] Vastavalt Áksi pastori teatele arvasid venelased, et selline summa riigiraha on hiljuti enne piiramist Riiast Tartu saadetud. Selle leidmiseks korraldati alistunud Rootsi ohvitseride läbiotsimist ja võeti üle ka raekojas leitud väiksemad rahasummad (vt. Fr. Bienemann, Die Katastrophe der Stadt Dorpat, lk. 10; Chr. Kelch, Livländische Historia, Continuation, lk. 402).

Nr. 167

NARVA VALLUTAMINE

Päevik tsaari parandustega [a]

Oktoobris 1704 [b]

Tema tsaarliku majesteedi sõjaväelt, kes oli Narva jõe suudmesse ette saadetud (Narva linna blokeerimiseks ja toidumoona veoks [kasutatava] merele [viiva] läbikäigu sulgemiseks), saadud tõepäraste teadete järgi oli Rootsi viitseadmiral Deprou juhatusel käunis suur Rootsi [laevade] karavan jõe suudmesse pärale jõudnud. Samuti püüdsid [Rootsi] sõjaväed ka maanteed kaudu väevõimuga Narvale abi anda. Seepärast otsustati Peterburist kogu väega, mis oli teisele poole juhitud ja mis juba teel oli, minna Narva juurde. Ja nii algas maikuu 22. päeval see sõjavägede liikumine, mai 26. päeval jõudsid [nad] Narva jõe suudmesse. Mai 30. päeval anti sõjaväele käsk minna üle Narva [jõe] ja asuda vooridega Narvast ühe miili kaugusele mere lähedale. Aga 4 polku traguneid pandi ümberringi kõikidele teedele mitte kaugele Narvast. Nii lõigati ära kõik läbikäigu[teed]. Mõnede linnast võetud sõjavangide käest saadi teada, et Narva linna komandant ühes kõigi oma [inimestega] ootab endale peatselt appi kindral Schlippenbachi koos vägedega. Selleks et vaenlast linnast välja meelitada, suursuguseid sõjavange ja kõige üle teateid saada, mõeldi välja järgmine sõjakavalus. Ja nimelt viidi 8. juunil salaja Tallinna teele mõned meie jalaväe- ja tragunipolgud, nimelt Semjonovi ja Ingeri jalaväe ja Gorbovi ning Astafjevi ratsaväe[polgud], kes olid ümberriietatud sinistesse kuubedesse, tragunid aga sinistesse mantlitesse ning kandsid sama värvi lippe nagu need on Rootsi vägedel. Aga teisele poolele seati meie väed niisugusesse korda, just nagu läheksid nad vastulööki andma appiruttavale Rootsi väele. Nii lasksid rootslasteks moonutatud kahest suurtükist rootsi märguandmispaugud ja saanud selle peale linnast sama arvu paukudega vastuse, hakkasid lähenema meie väele. Ja kui eelsalgad kokku põrkasid, hakkasid meie mehed meelega taganema ja põgenema segaduses [meie] juurde ning [see] sõjavägi oleks nagu ise meelega segadusse sattunud. Narva garnison oli sellest nii meelitatud, sest [ta] arvas kindlasti, et kindral Schlippenbach on neile appi tulnud. Ja kui mõlemad väed lahingut alustasid ja pärast mõningaid ägedaid kogupauke nii suurtükkidest kui ka väiksematest püssidest hakkasid venelased nagu segaduses taganema, rootslased aga linna poole läbi tungima, siis nähes seda saatis komandant Horn Narvast välja teadete saamiseks ja arvatavate oma meeste linna eskortimiseks kuulsa ooberstleitnant Marquardi mõnede ohvitseridega ning nende järel mõnisada [meest] jala- ja ratsaväge. Ja nii need ohvitserid siis sõitsid Sclippenbachi arvatava väe kätte ning võeti nende poolt vangi. Seda nähes jooksid

teised linnast tulevad rootslased suure hirmuga tagasi, kuid valvetõkkesse pandud härra polkovnik Rönne tragunid, samuti ka Preobraženski polgu soldatid hüppasid välja ja tormasid nende kallale ning, raiudes ja tappes, ajasid neid taga kuni kontreskarbini, lõid mõne saja maha ja võtsid paljud vangi: ja nimelt [võtta nimekirja] eespool nimetatud ooberstleitnant Marquard, ratsaväe kapten, 3 lipnikku, ratsaväelased: 4 kapralit, 10 reameest; 1 tragun, 1 madrus, soldateid: 1 kapral, 10 reameest, 2 hoboisti ja teisi mitmesuguses aukraadis inimesi 12; kokku 46 inimest. Selle tubli ja kavala sõjanõuga panime Narva [kindluse] suurde segadusse ja ahastusse ning saime nende tuntud ohvitseride käest [kindluse] kogu olukorra kohta meelepäraseid teateid.

Selle järele kui Peterburist oli saadud suurtükiväge ja küllaldasel arvul sõjavarustust ning pärast Narva ja Ivangorodi kindluste hoolikat uurimist, otsustati Narva linna vastu ette võtta tormijooks, nimelt Ivangorodi poolelt teha Viktooria-nimelisse bastioni brešš. Selleks seati sealpool [jõge] suurtükkide jaoks patareid üles ja [kaevati] katlad mortiiridele.

Ning 30. juulil, pühapäeval, pärast jumalateenistust alustati keskpäeval voorist kolmest suurtükist lastud märguande järele ülevalnimetatud patarei suurtükkidest selle bastioni pihta laskmist ning hakati mõlemasse esikülge brešši laskma, samuti pommitama mortiiridest. Esialgu lasti kogupauke, kuid pärast jätkati laskmist vahetpidamata (ning selle tagajärjel tekkisid linnas suured tulekahjud, mille kestel vaenlase laboratoorium väga suure tule ja ragiņaga õhku lendas temas olevate pommide ja granaatide pärast). See [laskmine] kestis iga päev selle kuu 9. päevani kogu päev hommikust õhtuni, aga mortiiridest ei lõppenud [see] isegi mitte öösel. [. . .] [c]

6. augustil, pühapäeval, just jumalateenistuse ajal vajus aluselt maha Narva Honori-nimelise kivist bastioni esikülg ning selle muldbrustver langes täielikult kraavi (teadagi, et meie hulgaliselt heidetud pommide tagajärjel), ja see muld täitis suure osa kraavist. Samal ajal kestis vahetpidamata laskmine Viktooria bastioni pihta, kuhu oli tekitatud juba küllalt suur auk ning [bastioni] tiibade paremaks purustamiseks oli mortiiride jaoks kontreskarbi juures [kaevatud] uued katlad, kust vaenlase tiibadele (kust laskmisega võidi auku kaitsta) heideti vahetpidamata pomme. Sellega tekitati nende suurtükkidele suurt kahju, nii et paljud alused lendasid õhku ning tiivad said täielikult purustatud.

Samal kuupäeval, pärast keskpäeva (järele pärida, mis päeval), saadeti lepingu põhjal Tartust väljalastud Rootsi komandant Skytte aproššidesse, et ta Narva linna komandant Horniga kokku saaks [ning temale] kinnitaks, et Tartu on võetud ning missugune erakordne arm on temale ja kogu Tartu garnisonile tema tsaarliku majesteedi poolt osaks saanud. Seejuures saadeti teise härra feldmarssali — leitnant Ogilvy poolt nimetatud Narva komandandile trummilööjaga sellesisuline kiri. Kuid Horn temaga kokku

saada ei tahtnud, ainult mõned ohvitserid said kokku, ning selle kirja peale lubas Horn anda vastuse homseks ja palus seniks sõjariistade rahu. Kuid kindralfeldmarssal seda temale ei lubanud, vaid saatis suure valitseja käsul temale, komandandile veel samal õhtul jalaväe polgu polkovnik Povsiga kirja manitsusega alla anda, et tema, [kuna] ta näeb, et kindluse müürisse on juba auk lastud ja bastion Honor ise ka juba purustatud, alla annaks, lubades talle teiste garnisonide eeskujul tema tsaarliku majesteedi armu ja ausat kokkulepet ning tehes [selleks] ettepaneku. Kui ta seda aga vastu ei võta ning laseb [asja] minna tormijooksuni, siis ärgu ta pärast mingit armu endale ega lepingut oodaku. Ja selle kirja üleandmisel kästi temale öelda, et tema, komandant, peab selle peale homme hommikul trummilööjaga kirjaliku vastuse andma ja et samal ajal meie poolt laskmist ning pommitamist jätkatakse, et neile [kui] vaenlastele mitte aega anda oma purustatud kindluse osasid ja auku kinni müürida. Ja nii ei jäänud vait ei laskmine ega pommitamine.

Vahepeal pikendati meie aprošid Narva [kindluseni] breši ning bastioni Honori lähedale, [viies nad] üle kontreskarbi otse vaenlase kraavide juurde.

Augusti 7. päeval saatis Narva komandant Horn trummilööjaga kirjaliku vastuse, milles ta puigeldes teatas, et ta ilma oma kuninga käsuta ei saa linna ära anda, vaid loodab seda kuni abi saamiseni küllaldaselt kaitsta ning jääb viimse [hetkeni] ootama, ja selle juurde olid [kirjutatud] mõned laitvad sõnad.

Ning samal kuupäeval korraldati peasõjanõukogu tormijooksu [otsustamiseks] ning pärast üksmeelset arutamist anti nõu üldrünnak ette võtta 9. augustil. Feldmarssal Ogilvyile kästi selle kallaletungi jaoks kirjalikult määrata sõjaväelasi kõikidest polkudest. Seda tehti 8. augustil ning tormijooksu redelid viidi varjatult kaevikutesse. Samuti võeti kõikidest jalaväe- ja tragunipolkudest grenadere ning saadeti kaevikutesse, [kust] nad pidid bastionidele vahetpidamata granaate heitma selleks uut moodi valmistatud käsimortiiridest. Samuti tehti ka bastion Viktooria tiiva vastu, otse kontreskarbi juurde patarei 4 suurtüki jaoks, et vaenlase vastupanu korral tormijooksu ajal tulistada.

Ja samal kuupäeval, ööl vastu 9-ndat, saadeti tormijooksuks ja abiandmiseks, samuti kaevikutesse tulistamiseks määratud sõjamehed kaevikutesse. Aga hommikul, see tähendab ühekṣandal kuupäeval tuli voorist jalaväe ülejäänud osa ning asus mitte kaugele kaevikutest. Ning sama päeva keskpäeval, kella 2 paiku, pärast viiest mortiirist lastud märguannet algas härra kindralleitnant Schönbecki juhatusel tormijooks Viktooria bastionile, kus müürisse oli lastud brešš; bastion Honori vastu, mille esikülg oli maha varisenud — härra kindralmajor Chambersi ning bastion Gloria raveliini vastu härra kindralmajor Scharfi juhatusel — kõik tormijooksuredelite abil. Ning see kallaletung igast küljest viidi nii ohvitseride kui soldatite poolt läbi mehiselt, vaatamata

vaenlase väga ägedale vastupanule ning maa-aluse käigu õhkulaskmisele just augu all müüris ja paljude suurte tormijooksutünnide ja muu seesuguse allaveeretamisele. Kolm[veerand] tunni jooksul läksid meie omad esiteks härra kindralmajor Chambersi juhatusel Preobraženski ja teiste polkudega Honori bastionile ning sundisid oma tulega vaenlasi müüridelt taganema. Selle järele läksid üles breši kohale ja üle raveliini kolmandale bastionile ning ajasid neid taga isegi kuni vana kivist linnani. Ning komandant, nähes niisugust mehist pealetungi, käskis selle vana linna väravad viivitamata kinni panna ja allaandmise märgiks trummi lüüa (ka ta ise tagus rusikaga trummi pihta, aga meie omad ei taht-nud seda kuulda), lõid paljud trummilööjad maha ning läksid aega viitmata selle linna müüri peale ja murdsid väravatest sisse ning läksid edasi lossi, kus kaunis suur hulk rootslasi maha löödi ning esimeses õhinas ei halastatud palju ei naiste ega laste peale. Vaevalt suutis Ivangorodi komandant selle linna väravad meie [sõjameeste] ägeda pealekippumise eest kinni panna, sest et nad sõjariistus otse väravateni tungisid ning kõik Ivangorodi ümber ehitatud kindlustused oma alla võtsid. Kõik see kestis vähem kui 2 tundi. Nii viis Narva kõrk komandant oma kangekaelsusega garnisoni ja kodanikud hukatust toovasse õnnetusse ja paljaksriisumise ohvriks ning, kui meie soldatite poolt teostatud verevalamisele ei oleks piiri pandud, siis oleksid vähesed ellu jäänud.

Samal päeval saadeti salasekretär Petr Šafirov Ivangorodi. Ta kõneles käsu kohaselt, et komandant annaks end otsekohe tsaarliku majesteedi armu ja meelevalla alla, vastasel korral aga ei ole tal hiljem oodata endale mingit armu ega halastust, mille peale tema nimel vastati, et antaks temale aega arupidamiseks ja lastaks tal oma otsusest teatada kirjalikult.

Augustikuu 16. päeval pärast kirjade vahetamist alistus Ivangorodi komandant lepingu järgi ja garnisonil lubati lahkuda ilma lippude ja trummideta, kuid sõjariistadega. Neist saadeti osa nende eneste soovil maa-, teine osa laevadel mereteed Tallinna, kolmas Viiburi.

Письма и бумаги императора Петра Великого, том III, Сбп., 1893, lk. 172—178. Vene keeles.

[a] Vt. dok. 165, märkus a.

[b] Koostamisaeg toodud «Письма и бумаги императора Петра Великого», т. III, lk. 172 järgi.

[c] Vahele jäetud vähemtähtsate sündmuste kirjeldus.

Nr. 168

SÕJAVÄE MAJUTAMISEST TARTUS

Rae protokoll

24. juulil 1704

Härra bürgermeister Remmin jne. [seletas], mis on selle kokkukutsumise põhjuseks: kuna härra polkovnik ning komandant Balck on teinud talle teatavaks, et linna tuleb majutada kolm polku [ja] et selleks tehtaks vajalikud korraldused, sellepeale on ta nimetatud vaevanägemise pannud raehärra Kroppile ja tahtnud määrata temale vene keele pärast abiks härra Arberdingi ning peale selle veel mõned kodanikud juurde määrata, kes aga ei taha seda enda peale võtta. Järelikult ei saa auväärt raad ise kedagi nimetada, kes seisaks niisuguse majutusameti eesotsas. Ta olevat küll saatnud härra sekretäri härra polkovniku ning komandandi juurde ja püüdnud linna majutamist ära hoida, kuna majad on enamalt jaolt lõhutud; ka olevat juba linna paigutatud palju haigeid ja haavatuid, nii et on vähe ruumi üle jäänud. Sellest hoolimata olevat komandant lasknud vastata: sel ööl tahab ta lasta polkudel [veel väljas] laagris olla, homme aga tuleb nad ümber paigutada.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 287, l. 184. Originaal saksa keeles.

Nr. 169

SÕJAAEGSE SISEKORRA KEHTESTAMISEST TARTUS [1]

Väljavõtted Pihkva ja Tartu ülemkomandandi eeskirjadest

Septembris 1704

Meie, kogu Suur-, Väike- [ja] Valge-Venemaa isevalitseja, suure isanda, tsaari ja suurvürsti Peeter Aleksejevitši [asevalitseja K. A. Narõškin] uues, hiljuti võetud Tartu linnas anname teada bürgermeistritele ja raele, kui ka kõikidele muudele kohalikkudele elanikkudele meie kõige armulikuma käsu järgmisel kujul:

1.

Bürgermeister ja raad koos peavad laskma linnakodanikkudel ja kõikidel teistel kohalikkudel elanikkudel üles märkida, kui palju töölisi ja teenreid nendel hädavajadusteks majapidamises vaja on, niihästi mees- kui naisisikuid; edaspidi aga, pärast ülesmärkimist, mitte mingil tingimusel ilma teatamata palkama ühtki teenrit ega enda juurest ära laskma. Ka ei tohi nad ise linnast ära minna,

vaid peavad oma teenreid silmas pidama, et ükski linnast ära ei jookseks. Peaks aga kellegi juures leitama rohkem kui oli üles märgitud, ega ole [ta neid] üles andnud, või [kui mõni] muidu teab kohale tulnud inimestest või [nendest], kes on ära jooksnud, [ja seda] ei avalda, niisuguseid inimesi karistatakse surmanuhtlusega. [...] [a]

4.

Ka ei pea linnast saadetama mitte mingisuguseid kirju, enne kui see on tehtud teatavaks kõrgele ülemusele. Samal viisil peab üles antama, kui kellelegi tulevad mingid kirjad Riiast, Tallinnast ja Pärnust; ilma selleta neid mitte vastu võtta. Kes seda ei täida, vaid talitab selle vastu, niisugusele inimesele saab ilma armuta osaks surmanuhtlus.

5.

Antakse ka teada bürgermeistritele ja raele, samuti kõikidele kohalikkudele elanikkudele, et olgu päeval või öösel, kui on tegemist õnnetusjuhtumitega, siis [peavad] nad jääma alati sel ajal oma majadesse ning mitte ühelgi tingimusel ära olema. See aga, keda sel ajal kohalt ei leita, langeb surmanuhtluse alla.

7.

Ka ei tohi bürgermeister, raad ega kogu kohalik elanikkond ühelgi juhul kirjavahetust pidada Riia, Tallinna ja Pärnuga ega [seal] asuva Rootsi garnisoniga või muidu tema tsaarliku majesteedi... [b] Lisaks sellele ei tohi ka mitte mingil tingimusel niihästi linnas kui maal, üheski kohas, leiduda salakuulajaid. Peaks aga keegi teadma mõnest spioonist ega anna seda üles, peab see inimene ilma mingi armuta võlla tõmmatama.

11.

Ka peab bürgermeister ja raad teatama kõikidele kohalikkudele elanikkudele, et need, kellel on mingisuguseid vaenlase sõjariistu, annaksid need [sõjariistad] üles ja näitaksid ette; kes aga midagi maha vaikib ja pärast sellest kuulda saadakse, kelle juures kodus [sõjariistu on], [see] peab karistust kandma.

12.

Ka peab bürgermeister ja raad laskma teatavaks teha, [et] pärast seda kui pimedaks läheb, [ei tohi] keegi tänaval ei karjuda, ei kakelda ega majades ..... [c] kellegagi riielda. Ja oma korterites ei [tohi nad] lasta öösel kaua tuld põleda ega [lubada], et keegi nende kõrtsis oleks, millest tõuseb pahandus.

Üsna hiljuti, see oli 11. septembril, on Riiast tulnud . . . [d] isikut linna ja pole . . . . . [d] üles antud, kuna ometi nende sõbrad neist teadsid, et nad sealt tulevad, on nendele vastu läinud, kuid pole nendest mitte midagi teatavaks teinud. Sellepärast ei ole sünnis kedagi enam linnast välja lasta.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 2780, l. 2—4. Tõestatud ärakiri saksa keeles.

[a] Siin ja järgnevalt on jäetud mõned paragrahvid avaldamata, mis käsitlevad mõisate rendileandmist, äraolijate maju, Rootsi võimu all olevatesse linnadesse vilja müümise keeldu, Rootsi poolele põgenemist ja mujalt tulijatest teatamist.

[b] Originaalis punktid.

[c] Originaalis mitteloetav sõna.

[d] Tõlkele aluseks olnud tekstis tühjad kohad.

[1] Pärast Tartu langemist Vene vägede kätte jätkus Rootsi väesalkade liikumine Tartumaal. Spionaaži vältimiseks kitsendati linnaelanike liiklemisvabadust ja kehtestati linnas väga range kord. Vrd. dok. 171, 172 ja 174.

Nr. 170

EESLINLASTE KOMPANIIDE TAASTAMISEST

Väljavõtted Tartu rae protokollist

22. veebruaril 1705

2. Eeslinnade kompaniide kohta.

Tema ekstsellents [K. A. Narõškin] on lasknud nõuda, et eeslinnade elanikud tuleb jälle jaotada kompaniidesse,[1] nagu varem. [. . .]

2. [punkti] juurde eeslinnade elanikkude kohta.

Nõnda on tema ekstsellents härra kindralfeldmarssal Šeremetev pärast selle linna vallutamist võtnud ära 2 väikest lippu ja trummi ning sõjariistad, mis eeslinna elanikkudel on veel olnud, on nad pidanud ära andma raekotta. Lisaks sellele on eeslinna elanikud pärast piiramist enamasti laiali pillatud ja paljud nendest viibivad maal. Bürgermeister ja raad aga tahavad siiski seda teha ja lasta veel olemasolevatel ohvitseridel üles märkida eeslinlased, kes veel alles, ning anda nimekiri üle tema ekstsellentsile, härra ülemkomandandile.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 288, l. 49—51. Originaal saksa keeles.

[1] Tolleaegsetes linnades olid elanikud, esijoones täisealised mehed, jaotatud nende elukutse (näit. pruulide kompanii) või nende eri kohustuste (näit. linna kaitsest osavõtt) alusel rühmadeks, mida nimetati kompaniideks.

Nr. 171

ELANIKE VASTASTIKUSEST KÄENDUSEST [1]

Tartu rae liikmete käendusallkirjad

23. novembril 1706

Pärast seda [kui] meie, bürgermeistrid ja raad, oleme tema suure tsaarliku majesteedi ülalnimetatud käsust küll aru saanud, oleme me üksteisele käemeheks hakanud, et meie selle kautsjoni peale võiksime ilma valveta [linna]väravast välja ja sisse käia, kuid mitte ära joosta; ja meie ei taha mingi äraandmisega tegemist teha, samuti mitte kuhugi väljapoole eeslinna reisida ega ringi liikuda, vaid kõiges vande kohaselt tema suurele tsaarlikule majesteedile ustavaks jääda. Kui aga nimetatud kolleegiga seotud kautsjonil olija ära jookseks, siis peab käemeest, vastavalt tema suure tsaarliku majesteedi käsule, surma[nuhtlusega] karistatama. [. . .] [a]

Johann Remmin, vastavalt ülal[nimetatud] kautsjonikirjale, vastutab käesolevaga raehärra, härra Peter Tabori eest.

Peter Tabor, vastavalt ülal[nimetatud] kautsjonikirjale, vastutab käesolevaga raehärra, härra Gottfried Hasenfelderi eest. [. . .] [b]

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 2480, l. 295. Ärakiri saksa keeles.

[a] Vahele jäetud daatum.

[b] Järgneb veel kaheksa neile analoogilist allkirja.

[1] Selleks, et ära hoida linnaelanike omavolilist linnast lahkumist ja Rootsi vägedega ühenduse pidamise võimalust, võeti linnaelanikelt lisaks tehtavaile liiklustakistustele (vt. dok. 169) tagatisallkirjad oma kaaselanike eest (vt. ka dok. 172).

Nr. 172

NARVA RAE TAOTLUS VABANEDA LINNAELANIKE KÄENDAMISEST

Rae ettekanne admiral F. M. Apraksinile

18. augustil 1707

Teie kõrgesti sündinud ekstsellentsile oleme meie teie senise sellele tublile linnale ja meile, raele, ülesnäidatud kõrge heasoovlikkuse eest väga tänulikud; soovime olla õnne osalised kord teoga tunnistada meie truualamlikku kohustust ja tänulikkust teie kõrge ekstsellentsi vastu. Seekord ei ole me võinud mitte ära jätta kõige kuulekamat teadaandmist, kuidas niipea, kui saime kätte käsu kõigi selle linna kodanike ja elanike ning nende teenijasrahva vastastikuse käenduse sisseseadmisest, meie ei viivitanud päevagi, et seda kõige kohusetundlikumalt teoks teha, nagu seda selgesti tunnistavad selle kohta sisseseatud raamatud, kui need veel kord ümber kirjutatakse ja ära saadetakse. See töö on aga seda rohkem aega

nõudnud, et elanikke, eriti lihtinimesi, oli üsna suur hulk, ja igale kompaniile[1] kõrge ülemusliku korralduse järgi pidi andma ka natuke aega, et nad võiksid välja otsida ja valida niisugused, kelle vastu igaüks arvas endal olevat hea usalduse. Vahepeal võime tõe põhjal tunnistada, et selle asja enda juures ei tulnud ilmsiks mingit erilist raskust, kuna kõik kodanikud ja elanikud, isegi lihtinimesed ja teenijasrahvas olid sellega üliväga valmis näitama oma alamlikemat truudust ja kuulekust kõrge maaülemuse vastu. Kompaniid ei koosnenud mitte ainult 15 kuni 20 isikust, vaid ka naine ja lapsed arvati kaasa, nii et enamik rühmi ulatusid 30, 40, 50, 60, 70, 80 kuni 90-le hingele. Ja kuna nüüd hilisema käsu peale ka iga majaperemees oma teenijaid, peale nende endi poolt antud tagatise, veel lisaks on käendanud, ei või meie omalt poolt mitte näha, et edaspidi küllaldasest julgeolekust midagi peaks puudu jääma, kuna nüüd kõik nagu ühe keti otsa kokku seotud. Olgu, et siis kas nende inimeste hulgas, kes praegu on teenistuses venelaste ja garnisoniohvitseride juures, või Liivimaalt siia linna sissehiilinud talurahva hulgas, kellest paljud juba praegu linnast jälle välja soovivad, või ka paljude kerjuste hulgas siinsamas, keda oleme korduvalt käskinud välja toimetada, enam kui meie arvame, midagi vastakat välja peaks tulema, mille eest ometi jumala arm hoidku. Nüüd arvasid küll teie kõrgesti sündinud ekstsellents heaks ainult siinset magistraati armulikult käskida, et peale selle kõige ka veel meie igat kompaniid käendaksime ja selleks kirjalikult kohustuksime. Meie tunnistame ka jumala ja oma südametunnistuse juures, et oleme kõigis võimalikes ja teostatavais asjades üliväga püüdlikud, et kõigele sellele kõige truualamlikumalt kaasa aidata, mis võib tulla [kasuks] tema suure tsaarliku majesteedi kõrgetele vajadustele ja huvidele. Seevastu võtavad aga tema kõrgesti sündinud ekstsellents armulikule kaalumisele, et selle järel, kui julgeoleku eest on, nagu ülalpool mainitud, juba ülirohkesti hoolitsetud:

1. Oleks magistraadil üliväga raske ja kahjulik, kuna kõigil eraisikutel on olnud vaba voli nendega käendusvahekorda astuda, kelle vastu neil oli usaldust, ja kedagi ei ole palumata sunnitud käendusele (mis oma olemuselt peabki olema vabatahtlik), et ainult magistraat peaks olema vähema meelevallaga ning ilma kutsumata ja palumata, palja käsu peale, käendama kogu nii mitmest sajast hingest [koosnevat] tervet kogukonda.

2. Magistraat, kellele muidu üksi on usaldatud kõrge ülemuse poolt järelevalve elanike üle ja kes oma ülesande järgi on kohustatud üles andma seda, mis võiks siin-seal juhtuda tema suure tsaarliku majesteedi kõrgete huvide vastast, muutuks niisuguse käenduse läbi, mis teeks temast kodanikkonna ja kõigi linnaelanike huviosalise, otsekui võimetuks oma ametikohuseid vajaliku ustavusega erapooletult täitma. Sest on ju loomulik, et igaüks püüab oma isiklikust eelseisvast õnnetusest igal võimalikul viisil hoiduda, ja muidugi oleks väga raske midagi üles anda, kui ühtlasi oma enese nahk tuleb turule tuua. See kõik ja mis võib-olla

veel lisaks võiks soodustada meie vabastamist, põhjustab loodetavasti teie kõrgesti sündinud ekstsellentsi ja nende kõrge tarkuse juures edasist õiglast järelemõtlemist, et meid sellest nõutud tagatisest seekord armulikult vabastataks, mida me siis ka teie kõrgesti sündinud ekstsellentsilt seejuures truualamlikult ning alandlikult palume, ustavalt kohustudes muuks kõigeks vajalikuks tähelepanekuks ning kuulekuseks. Ka ei lase me kunagi juhust mööduda, et teie kõrgesti sündinud ekstsellentsi poolt meile selles asjas näidatud kõrget armu truualamlikult tänuga tunnustada.

ENSV RAKA, f. 1646, nim. 2, Supplement VI, s.-ü. 61, l. 2. Ärakiri saksa keeles.

[1] Kompanii kohta vt. dok. 170, komm. 1; kompaniide kaupa jaotamist rakendati ka vastastikuse käenduse läbiviimisel.

3. LINLASTE, ERITI LIHTRAHVA VILETSAST OLUKORRAST

Nr. 173

TARTU RAE ÜRITUSTEST LINNA TULUDE SUURENDAMISEKS[1]

Rae protokoll

30. jaanuaril 1705

Härra bürgermeister Remmin arvab, et peaks linnamõisate pärast esitama kirjalikult tema ekstsellentsile[2] [palve] ja juurde lisama privileegi, mille võiks lasta tõlkida vene keelde, ja selle juures paluda kirjalikku otsust, sest suulistel resolutsioonidel ei ole mõju. 2. Samuti võiks ka pöörduda [K. A. Narõškini poole] kauplemisest ja pruulimisest elatise hankimise suhtes, kuna linna on asutatud kabakuid ja joogikohti, nii et kodanikud on täitsa elatisvõimalusteta. 3. Võiks igatahes ka kalatolli pärast pöörduda, et ka seda saaks võtta privileegide sisu järgi, et võiks tolli saada vähemalt veel eeslinlasteltki.[3]

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 288, l. 34. Originaal saksa keeles.

[1] Pärast linna vallutamist Vene vägede poolt 1704. a. tekkisid Tartu rael suured majanduslikud raskused, sest linnamõisate (Saduküla ja Sootaga) tulud võttis riik endale. Samuti kalatolli. Kaubanduse soikumise tõttu jäid ära ka muud tulud. Linna kaupmeeste majanduslik olukord halvenes ka seetõttu, et Tartus asutati riigi viinakauplused (kabak) ja nad kaotasid viinamüügi õiguse.

[2] Mõeldud on Pihkva ja Tartu ülemkomandant K. A. Narõškinit. Tema poole oli raad juba korduvalt pöördunud suuliselt, kuid saadud lubadused olid jäänud täitmata.

[3] 10. veebruaril 1705 K. A. Narõškin rahuldas põhijoontes rae taotlused (Fr. K. Gadebusch, Livländische Jahrbücher, T. III, Anhang, lk. 371, 398; Fr. Bienemann (jun.), Die Katastrophe der Stadt Dorpat während des Nordischen Krieges, lk. 39—40).

Nr. 174

TALUPOEGADE HOBUSTE JA HÄRGADE KAOTSIMINEKUST PUUDE VEDAMISEL LINNA

Tartu rae protokoll

24. veebruaril 1705

Auväärt raad on otsustanud, et sekretär peab tema ekstsellentsi härra ülemkomandandiga rääkima ja temale seletama, kuna inimesi, kui nad puuveoreed jälle välja viivad,[1] ei lasta vahel kaugemale kui keskmise vahtkonna hooneni. Siis tuleb sellest, et mõnikord hobune või härg [koos] reega kaotsi läheb, ja kuigi inimesed selles süüdi pole, peavad [nad] siiski kadumaläinud härjad ja hobused talupoegadele kinni maksma; [sekretär peab] alandlikult paluma, et selline olukord lõpetataks ja inimestel lubataks puureed kuni pihttaradeni viia ja [need] jälle talupoegadele, kelledelt nad puud on ostnud, ära anda.

Auväärt raad peab veel nõu ja otsustab, et sekretär peab kõigepealt püüdma seda korraldada härra polkovnik ning komandant Balcki juures, ja juhul, [kui] viimane ei peaks selles muudatust tegema, rääkima tema ekstsellentsi härra ülemkomandandiga.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 288, l. 53. Originaal saksa keeles.

[1] Liiklemine sise- ja eeslinna vahel oli sõjaaja tõttu Tartus väga kitsendatud (vt. dok. 169 ja 171). Seepärast ei saanud linna puid toovad talupojad ise ühes koormatega linna sisse minna, vaid andsid koorma ühes hobuse või härjaga puudeostja kätte, kes pärast puude linna viimist tõi rakendi linnast uuesti välja, kuid ei saanud omakorda nii kaugele minna, et oleks saanud selle omanikule vahetult üle anda.

Nr. 175

TEENIJA KARISTAMISEST TEENISTUSEST ENNETÄHTAEGSELT LAHKUMISE EEST

Tartu rae protokoll

26. augustil 1705

Härra polkovnik ning komandant Balck on saatnud velsker Berensi teenistusest minema jooksnud tüdruku koos naisterahvaga, kes tüdruku oli enda juurde võtnud ning talle öömaja andnud, raekotta, et neid mõlemaid sel kombel karistataks, et see teistele oleks hirmutavaks näiteks.

1. Tüdrukult küsitakse, kuidas teda hüütakse? Vastus: Marry.
2. Küsimus: Kas ta on end velskri juurde tööle kaubelnud üheks aastaks või pooleks aastaks? Vastus: $^1/_2$ aastaks, tema aga ütlevat, et 1 terveks aastaks.

3. Küsimus: Kas tema pool aastat on möödas? Vastus: Mihklipäeval saaks täis.

4. Küsimus: Miks on ta siis enneaegu minema jooksnud? Vastus: Teda olevat seal nii koledasti pekstud ja löödud, ning selsamal korral, kui ta minema jooksis, olevat ta ühel päeval 3 korral lüüa saanud.

5. Miks pole ta oma aega välja teeninud? Vastus: See olevat tal võimatu.

Naisterahvas Annika, kes elab pagar Hein Thilbarsi keldris ning kelle juures tüdruk end varjas, lasti samuti ette tulla ning talt päriti aru, miks ta teenistusest minema jooksnud tüdruku vastu on võtnud.

Vastus: Tüdruk olevat öösel kell 12 tema juurde tulnud, nutnud ja vingunud ning hädaldanud, et tema härra ja proua teda koledasti peksvat. Tema olevat tüdrukut manitsenud oma härraste juurde minema ja aega välja teenima, mille peale ta ka hommikul kell 3 olevat jälle ära läinud.

Härrad [rae] esindajad peavad, kui nad härra polkovniku ning komandandi juurde lähevad, temaga selles asjas rääkima, sest velsker ei kuulu rae jurisdiktsiooni alla ning tüdruk väidab, et teda seal nii koledasti pekstakse ja et ta ei saa teenistust nõndamoodi välja kannatada, siis peaks polkovnik velskrilt ses suhtes aru pärima, ning kas ei peaks siis sel põhjusel tüdruku, samuti ka naisterahva, kelle juures tüdruk vaid 3 tundi oli, karistamisest loobuma.[1]

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 288, l. 140—141. Originaal saksa keeles.

[1] Komandant ei nõustunud nende karistamata jätmisega ja tema nõudmisel otsustas raad mõlemat naist karistada. Raekubjas pidi Marry läbi piitsutama ja selle järel saadeti Marry velskri juurde tagasi oma teenistusaega täis teenima. Annikale määrati 2 riigitaalrit rahatrahvi või 8 päeva aresti (ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 288, l. 141—142).

Nr. 176

KÄSITÖÖLISTE OLUKORRAST

Tartu rae protokoll

28. märtsil 1706

[. . .][a] Rätsepate tsunft on kohale käsutatud ning ilmusid oldermann Weilep ja meister Joh. Hesse, kellelt päritakse, mis nad ülikonna tegemise eest võtavad.[1]

Nemad vastavad, et neil praegu pole üldse tööd ning oldermann Weilep ütles, et temal pole 2 aasta jooksul ühtki ülikonda teha olnud. Ning kui nad ka nii odavasti kui tahes tööd teeksid, ei laseks venelased nende juures siiski midagi teha, sest venelastel on oma rätsepad.

Mütsitegijad käsutati ka kohale ja nendelt päriti, mis nad ühe mütsi eest võtavad.

Ilmuvad meistrid David Schneider, Joh. Hennemann ja Christian Vogel ning vastavad, et praegu on vill kallis. Ühe lihtsa mütsi eest, mida sulane kannab, võtvat nad 30 kopikat, sest vill on praegu kallis, ning rootsi ajal olevat nad seesuguse mütsi eest saanud 1/2 riigitaalrit. Ühe saksa mütsi eest aga võtvat nad 3/4 riigitaalrit kuni 1 riigitaaler, ka 4 karoliini, kui kübar on peen.

Kingseppade tsunft on samuti kohale käsutatud. Nendega räägitakse ja päritakse neilt, palju nad ühe paari saabaste eest võtavad.

Vastus: Sellejärgi, kuidas on nahk ning venelaste käest polevat neil mingit tööd, sest neil olevat oma saapad; pealegi olevat nahk praegu kallis ning kui üks või teine lasebki midagi nende juures teha, maksvat ta vähe. [...][a]

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 289, l. 77—78. Originaal saksa keeles.

[a] Välja on jäetud protokolli algus- ja lõpposa. Nende sisu kokkuvõtet vt. komm. 1.

[1] Tartu ülemkomandant tegi raele kohustuseks määrata kindlaks käsitööliste tasumäärad, sest eriti rätsepate ja kübarategijate peale on tulnud palju kaebusi, et nad võtavad oma töö eest ülemäära kõrget tasu. Raad, kuulanud ära käsitööliste seletused, manitses käsitöölisi mõõdukusele, kuid mingeid kindlaid takse ei määranud.

4. ESIMESI SAMME ÜLESEHITUSTÖÖS

Nr. 177

KAUBANDUSE KORRALDAMISEST

Väljavõte Narva kaupmeeste palvekirjast kõigi Läänemere ääres asuvate tsaari maade kindralkubernerile

Saadud 2. detsembril 1704

1.

Et nad võiksid kogu Venemaal vabalt kaubelda samal viisil, nagu kõik teised tema tsaarliku majesteedi alamad.

Otsus: On heaks kiidetud.

2.

Et neid mitte kusagil ei koormataks rängema tollimaksuga kui teisi tema tsaarliku majesteedi alamaid.

Otsus: Tolli peab kõikidelt võrdselt võetama.

3.

Et nad võiksid oma endiste tavade järgi selles linnas vabalt tegelda igasuguste sise- ja välismaiste kaupade ja jookide jaekaubandusega ja mitte kellelgi, kes pole siin omandanud kodanikuõigust, ei lubataks kõige vähematki müüa jae viisi teisiti, kui vaesele kodanikkonnale tervete partiide kaupa.[1] Iseäranis [paluvad nad], sest kodanikkond on täiesti paljaks riisutud, et tema tsaarlik majesteet kõige armulikumalt lubaks, kui mitte igaveseks ajaks, siis vähemalt mõneks aastaks, tema tsaarliku majesteedi kõige armulikumat heaksarvamist mööda vaestel kodanikkudel ja kodanikkude leskedel oma viletsat ülalpidamist teenida pruulimisega, [viina]põletamisega ja jookide müügiga ning ei lubaks ühelgi [jookide]rentnikul niisugusel ajal neid selles takistada, selleks et vaesed kodanikud ja kodanikkude lesed saaksid jälle natukene kosuda.

Otsus: Õlle ja mõduga võivad nad kaubelda, kuid mitte põletatud viina ehk vodkaga.[2]

4.

Kui, andku jumal, rahu [tuleb] ja meresõit avatakse,[3] et [siis] välismaa kaupmehed oma kaupu siin teisiti ei müüks, kui kodanikkudele, kohalikke kaupu sellevastu neilt ostaksid ja [nendega] lepinguid sõlmiksid ning nendelt kaupu saaksid, nii et vaene kodanikkond oma vaeva eest väikest kasu saaks.

Vastus: Seda palvet ei täideta neil kunagi.

5.

Et seataks sisse iganädalane kindel posti[ühendus], et nad võiksid kaubanduse arendamiseks vabalt kirjavahetust pidada niihästi kogu Venemaal kui ka Saksamaaga, Hollandiga, Inglismaaga ja teiste riikidega.

Otsus: Niisugune postiühendus on asutatud Moskvas.

6.

Et ükski käsitööline ei teeks tegemist mingi kaubanduse ega muu ametiga, kui [sellega, mis] tema kutsealal on lubatud.

Otsus: Nad ei pea kauplema teiste, kui ainult oma enda käsitöökaupadega, ning tuleb määrata taks, kui palju iga käsitööline võib võtta oma töö eest, nii et ta venelastelt mitte rohkem ei võtaks kui sakslastelt.

7.

Et ei lubataks eestostmist maal ja maanteedel, vaid et maaelanikke ja talupoegi tõsiselt kästaks oma kaubad ja toiduained

otse linna turule tuua ja mitte kusagil mujal ega enne kui turul või seespool linna müüre müüa.

Otsus: Peab veel edasi, kuni järgmise korralduseni, nii jääma.

8.

Et lihunikkudel keelataks midagi muud, peale igasugu tapaloomade eemalt maalt kokku osta, ja mitte mingeid teisi toiduaineid ei kaugemalt maalt ega linna lähedalt üles osta ja jaeviisi jälle edasi müüa.

Otsus: See peab veel edasi, kuni järgneva korralduseni, nii jääma.

9.

Et linnakodanikkudele nende aiad ja teised [nendele] kuuluvad krundid eeslinnas, kui ka kalatõkked jões, jälle tagasi antaks.

Otsus: Nendega, kellel on olnud selliseid kalatõkkeid, võib küll selles kokku leppida, kui ainult enne teada saab, kui palju nad sellelt tollimaksuks on ära andnud.

10.

Ja viimaks, et kõige selle kohta saaks antud kirjalik resolutsioon kaitseks ja juhtnööriks vaesele kodanikkonnale.

ENSV RAKA, f. 1646, nim. 2, Suppl. VI, s.-ü. 33, l. 1—3. Ärakiri saksa keeles.

[1] Linnades oli jaemüük kohalike kaupmeeste eesõigus. Võõrad võisid oma kaupu müüa ainult hulgi.

[2] Viinapõletamist ja -müüki ei lubatud kodanikele enam seepärast, et Venemaal oli see riigi monopoliks.

[3] Vene võimud püüdsid algusest peale juhtida väliskaubandust Narva kaudu. 1705. ja 1706. a. tekkis tsaaril selles küsimuses elav kirjavahetus Inglismaaga ja Taaniga (Письма и бумаги императора Петра Великого, т. III, lk. 284—296, 328—340; т. IV, lk. 31—34, 556, 557—559). Merel oli Rootsi laevastik siiski veel ülekaalus ja takistas välismaiste laevade Narva pääsemist. Üksikutel õnnestus siiski blokaadist läbi pääseda (Письма и бумаги императора Петра Великого, т. IV, lk. 260, 885). Väiksel viisil jätkus kaubavahetus ka Rootsi võimu all oleva Tallinnaga (vt. dok. 182).

Nr. 178

KATUSEKIVIDE VALMISTAMISEST NARVA LINNA JAOKS

Tartu rae otsus

22. aprillil 1705

Nõnda kui tema ekstsellents, Pihkva ja Tartu ülemkomandant, tema suure tsaarliku majesteedi lähem ülemõuemeister Kirill Aleksejevitš Narõškin tänasel päeval nõudis, et maal asuvates mõisa-

tes Ilmatsalus, Rõngus, Luunjas ja Sangastes, kus varem olid kivilöövid, samuti ka siin linnas asuvate pottseppade juures astutaks samme, et kiiresti tehtaks ja põletataks nõutud katusekivid,[1] kusjuures tema ekstsellents, Pihkva ja Tartu ülemkomandant, tema suure tsaarliku majesteedi lähem ülemõuemeister Kirill Aleksejevitš Narõškin lubas anda korralduse, et tema ise ja kõrgesti sündinud härra polkovnik ning komandant Balck muretsevad kohale vajalikud töölised ning muu, mis veel tööks tarvis. Ka tuleb Luunja pottseppadele paatidega savi viia ning bürgermeistrid ja raad peavad määrama selleks kindla mehe, kes töö käima paneb ning teostab ka järelevalvet selle üle ja eeloleval esmaspäeval peab teele asuma ning sel otstarbel maal asuvatesse ülalmärgitud mõisatesse minema. Käesolevaga antakse bürgermeistrite ja rae poolt käsk meister Johan Pahlile, kel on head teadmised tellisepõletamise kohta, et ta eeloleval esmaspäeval sel otstarbel peab ülalmärgitud telliseahjude juurde minema, seal tellisepõletamiseks vajalikke korraldusi tegema ning üldse vajaliku hoolikusega tööd juhatama, et nõutavad katusekivid, nii ruttu kui vähegi võimalik, saaksid valmistatud ja põletatud nii maal kui linnas. Selleks pöördugu ta kohe kõrgesti sündinud härra polkovniku ning komandandi poole, kes lubas selleks anda kirjaliku korralduse.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 288, l. 91—93. Originaal saksa keeles.

[1] Tsaari käsul organiseeriti Tartus ja Tartumaal katusekivide valmistamist Narva jaoks. Tsaar tegi K. A. Narõškinile selleks korralduse juba 14. sept. 1704 (Письма и бумаги императора Петра Великого, т. III, lk. 154—155). Narvas asuti ehitustöödele kohe pärast linna vallutamist Vene vägede poolt. Ehitustööd hõlmasid avalikke ehitusi, kindlustusi, tööndusettevõtteid (saeveskid) jne. (NSVL SARKA, f. 456, nim. 1, s.-ü. 6, l. 6-a, 27, 115—116, 117, 122).

Nr. 179

NARVA ELANIKE ABIKSVÕTMISEST KINDLUSTUSTÖÖDELE

Linna viitsekomandant J. I. Buschi korraldus raele

Saadud 1. augustil 1706

Tema suure valitseja ukaasi järele kohustada koguda Narva [linna] kaupmeeste, käsitööliste ning kõikide elanikkude [iga] pere pealt üks hobune koos rangide ja vankriga. Iga vankriga [peab kaasas olema] üks inimene mätaste veoks linna kindluse ehitamiseks ning seda tööd peavad nad tegema kaks päeva. [Pärast] kokkukutsumist ning nimekirja koostamist teatada [sellest] asekomandant Juri Ivanovitš Buschile.

ENSV RAKA, f. 1646, nim. 1, s.-ü. 601, l. 90. Originaal vene keeles.

Nr. 180

KAUPADE VEOST TALLINNAST TARTU[1]

Eestimaa viitsekuberneri loatäht trummal H. Hinrichsonile

7. augustil 1707

Selle [järel] kui kohalikele kodanikele ning kaupmeestele härradele Johan von Schoten Hanssonile, Hinrich Höppenerile ja apteeker Henrich Fresele on lubatud Tartusse saata mõningaid kaupu, mis kõik on kuningliku kindralkubermangu [valitsuse] ja litsentsikontori pitseritega varustatud, siis olen lubanud kaasasoleva trummali Hans Hinrichsoni ühes voorimeeste Ohter Hansu, Harde Johani, Kruse Johani ning Lauriga koos seitsme hobusega sinna sõita. Nõnda siis sõjapidamise kommete järgi avaldatakse soovi, et trummal ühes voorimeestega ja hobustega, kui nad vene valvepostide ja vahimeeskondade juurde jõuavad, lubataks julgelt ning takistamatult sinna ja tagasi läbi pääseda. Tema kuningliku majesteedi nimel antakse aga käesolevas minu kõige armulikuma kuninga sõjaväe- ja tsiviilametnikele minu ametlik ning ülemvõimuline korraldus, et neid ei takistataks sinna ja tagasi läbipääsemisel, vaid et neile hoopis enam kõike võimalikku kaasabi nõutud korral üles näidataks.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 146, lk. 496—497. Originaal saksa keeles.

[1] Tolleaegsete sõdade puhul ei katkestatud vaenulike maade vahel täielikult kaubavahetust. Käesolev ja järgnev kaubaveoluba on näiteks kaubavahetusest Rootsi võimu all oleva Tallinna ja Vene võimu all oleva Tartu ning Narva vahel. On säilinud ka hulk kaubasaatekirju 1705.—1709. aastast (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 894), milledest nähtub, et Tartusse ja Narva viidi eeskätt mitmesuguseid vürtse ja maitseaineid, veine, viina, puuvilju, tubakat, riiet ja riietusesemeid, kööginõusid, kuld- ja hõbeasju, ravimeid jne. Ei ole teateid vastassuunalistest kaubasaadetistest. Vrd. dok. 182.

Nr. 181

TAOTLUS SAEVESKI TAASTAMISEKS NARVAS

Kaupmehe-ettevõtja J. J. Porteuse palvekiri tsaarile

Augustis 1707

Mina, allpool nimetatud vilets ori, langen teie tsaarliku majesteedi auväärsete jalgade ette kõige alandlikumas allaheitmises ja tänan teie tsaarlikku majesteeti, et möödunud, 1706. aastal, teie tsaarlik majesteet minu kõige alandlikumale palvekirjale ise oma tsaarliku majesteedi käega alla kirjutas ja mitte ainult lubas minule [kuuluvale] vanale kohale, Kamperi saarele [Narva jõel], uut saeveskit ehitada, vaid veel enam, käskis oma tsaarliku majesteedi kassast selle ehituse jaoks mulle laenu anda.

Kuid selle teie tsaarliku majesteedi ukaasi järgi minu veski ehitamiseks ei ole tänaseni mitte midagi antud, millepärast teen ma [teile] teatavaks ärakirjad minu endistest, teie majesteedi käega allakirjutatud palvekirjadest ning et selle minu veski ehitamiseks saamata jäänud raha pärast [ning] minu laostumise tõttu see veski veel tänini ei tööta.

Kõige armulikum valitseja, ma palun teie tsaarlikku majesteeti, et teie valitsejalik võim käsiks, et kõik minule ja minu surnud vennale kuulunud saeveski rauast saeosad, mis ära võeti, saaksid uuesti tehtud ning minule tagasi antud uue veski jaoks.[1]

Aga et niisuguseid veskiosasid minult ja minu surnud vennalt on võetud, ning kuipalju seda kaalult oli, selle kohta on selle palvekirja juures teie suure valitseja ukaasi ärakiri.[2]

ENSV RAKA, f. 1646, nim. 2. Supplement VI, s.-ü. 12, l. l. Ärakiri vene keeles.

[1] Kas palve täideti ja kui kaugele veski ülesehitamisega jõuti, selle kohta ei ole andmeid.

[2] Dokumenti pole leitud.

Nr. 182

KAUPADE VEOST TALLINNAST NARVA[1]

Eestimaa kindralkuberneri loatäht trummal J. Martinsonile
21. detsembril 1707

Selle järel kui härra oldermann Johan Lantingile ja mõnedele teistele kohalikele kodanikele on lubatud mõningaid kaupu Narva saata, siis olen kaasasoleva trummali, nimelt Joh. Martensoni ühes voorimehe Christoph Nurckiga ning tema kümne kaaslasega, ühtekokku 20 hobusel olevate kaupadega lubanud sinna sõita. Sõjapidamise kommete kohaselt avaldatakse käesolevas soovi, et nimetatud trummalil ja tema kaaskonnal, nii voorimeestel kui ka kaupadel ning hobustel, kui nad vene valvepostide ja vahimeeskondade juurde jõuavad, lubataks vabalt, julgelt ning takistamatult sinna ja tagasi läbi pääseda. Tema kuningliku majesteedi nimel antakse aga käesolevas minu kõige armulikuma kuninga sõjaväeja tsiviilametnikele minu ametlik ning ülemuslik korraldus, et neid ei takistataks sinna ja tagasi läbipääsemisel, vaid et neile hoopis enam kõikvõimalikku kaasabi nõutud korral üles näidataks.

ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 146, lk. 1163. Originaal saksa keeles.

[1] Vt. dok. 180, komm. 1.

Nr. 183

SÕJAVÄELASTE, MÕNEDE KAUPMEESTE JA KÄSITÖÖLISTE ÜMBERPAIGUTAMISEST TARTUST MOSKVASSE

Tartu bürgermeistrite päevik [1]

19. mail 1707

Aastal 1707, 13. mail, s. o. teisipäeval, hommikul kell 9 laskis kõrgesti sündinud härra polkovnik ning komandant Friedrich Balck kõigepealt ametikohuseid täitva bürgermeistri Michael Bohle enda juurde nõuda, ja umbes $^1/_2$ tundi hiljem bürgermeister Johan Remmini, ja andis neile teada tema suure tsaarliku majesteedi kirjaliku käsu, millele oli alla kirjutanud suur isand tsaar Peeter, et teatud isikud ja elukutsed tuleb viia Tartust Moskvasse. [...][a] Seal siis märkis bürgermeister Remmin üles härra polkovniku ja komandandi jutust järgmist:

1) nõutakse aadlikke, ülem- ja allohvitsere, kapraleid, lihtsoldateid, kõik koos naiste ja lastega, nagu nad on olemas.

2) vangistatud mehi, naisi ja lapsi.

3) nimeliselt Henrich Schlütter naise ja lastega, Peter Schultz naise ja lastega, Christoph Moresin naise ja lastega ja Johan Arendts.

4) 3 kullasseppa, 1 raamatuköitja, 2 pottseppa, 2 tislerit, 3 sadulseppa, 4 parukategijat, 5 kübarategijat, 1 tõldsepp, 1 köösner, 1 nahaparkal, 7 kingseppa, 4 lukkseppa, 1 püssitegija, 1 püssilaadide tegija, 2 klaasseppa.

Kõik lõuendikangrud peale ühe, kes peab siia jääma. Mille juures härra polkovnik ning komandant ütelnud, et kaupmehed pidid Moskvas äri asutama ja käsitöölisi hakatakse kasutama selleks, et nad õpetaksid seal mõnedele inimestele käsitööd. Kui see on sündinud ja neile enam kauem seal viibida ei meeldi, saadetavat nad kohe jälle siia tagasi, ja neile tasutavat muuseas rikkalikult. Mis nad [oma] varandusest ära ei saa müüa, [selle] pidavat nad teiste juurde jätma, ja majad andma üle teatud inimestele. Seepeale käskis ta mõlemal bürgermeistril otsekohe valmistada talle nimekirja [...][a]. Kõrgesti sündinud härra polkovnik ning komandant laskis seejärel härra platsmajori juuresolekul mõlemal bürgermeistril nimekirjas üht-teist muuta ja juurde kirjutada ja ei lasknud kumbagi bürgermeistrit enda juurest ära enne, kui bürgermeister Remmin kirjutas nimekirja uuesti ümber, mis kestis õhtul kella kaheksani. Siis saatis ta härra rittmeister Strahlborni härra kapten v. Schwengelmi, Henrich Schlütteri, Peter Schultzi ja Christoph Moresini järele, et teatada neile tema suure tsaarliku majesteedi käsku, ja selle järel, kui nad olid saabunud, läks ta härra platsmajoriga nende juurde suurde tuppa ja kõneles nendega.

[...][a] 16. sama kuu päeval lasksid mõlemad bürgermeistrid härra polkovniku ning komandandi käsu peale lihtsoldatite naised ja lapsed Toome peale kokku tulla, kuhu siis esiteks härra-platsmajor ja hiljem kõrgesti sündinud härra polkovnik ning komandant ise ilmusid ning kõlbmatud nimekirjast välja praakisid, mis sekretär Kellner üles märkis. 17. sama kuu päeval. Härra polkovnik ning komandant andis käsu lasta inimestele teatada, et nad viiksid oma asjad laevadele. 18. sama kuu päeval. Pühapäeval pärast pärastlõunast jumalateenistust said mõlemad bürgermeistrid härra polkovnikult ning komandandilt käsu ühes sekretäriga värava ette minna ja inimesed nimekirja järgi välja hüüda, ning üles tähendada lasta, mis selle juures [vaja] märkida. Härra platsmajoril olevat käsk seal juures olla, kelle me leidsimegi eest koos härra tõlgi Joh. Heeriga ja kahe vene kirjutajaga oma nimekirjadega. Ja inimesed astusid maale, ja niipea, kui neid oli nimetatud, pidid kohe jälle laevale minema, ja kui see oli toimetatud, päästeti laevad lahti ning [need] sõitsid ära. Ja kuna 6 või 7 soldati naist oli end ära peitnud, saadeti vahimees neile järele, et neid üles otsida, öösel võetigi nad kinni ja viidi raekotta, järgmisel hommikul aga laskis härra platsmajor nad jälle kuni uue korralduseni vabaks. Nimekirjale pidi auväärt raad alla kirjutama ja ärakiri sellest lisati protokolli juurde. Nimekirja kirjutas sekretär mitu korda uuesti ümber, kuna kõrgesti sündinud härra polkovnik ning komandant käsitööliste ja lihtsoldatite osas mitmesuguseid muudatusi tegi.[2]

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 290, l. 90—93. Originaal saksa keeles. Avaldatud: Fr. Bienemann (jun.), Die Katastrophe der Stadt Dorpat, Reval, 1902, lk. 110—112.

[a] Välja on jäetud evakueeritavate nimekirja koostamisega seoses olevad üksikasjad.

[1] Nimetatud päeviku lasksid bürgermeistrid M. Bohle ja J. Remmin rae protokolli 19. mail 1707 sisse kanda.

[2] Osalise evakueerimise põhjuseks oli Rootsi peaväe Baltimaile liikumise oht, sest pärast rahu Saksimaaga oli Rootsi vabanenud operatsioonideks Venemaa vastu.

Nr. 184

NARVA JA TARTU ELANIKE AJUTISEST EVAKUEERIMISEST

Väljavõte tsaari korraldusest F. M. Apraksinile ja A. D. Menšikovile

Vilnius, 3. veebruaril 1708

3

[...][a] Kõik Narva elanikud kõigega välja saata Vologdasse, samuti ka eesti pastorid[1] ja mõisavalitsejad ning komandandiks sinna saata Vassiili Zotov.

Suurtükivägi ja kõik muu Tartust välja vedada Pihkvasse, aga kindlus õhku lasta ning purustada, ja elanikud koos narvalastega Vologdasse välja saata.[2]

Письма и бумаги императора Петра Великого, т. VII, Птг., 1918, lk. 54—55. Vene keeles.

[a] Dokumendi väljajäetud osades käsitletakse väga mitmesuguste abinõude tarvituselevõtmist Ingeris ning Pihkva, Novgorodi ja Smolenski ümbruses Rootsi vägede oodatava sissetungimise vastu ja veel varade ja elanike evakueerimist, teede kindlustamist, linnade ja kindluste varustamist, sõjavägede dislokatsiooni jm.

[1] Eesti koguduste pastorid, kes ise ei olnud eestlased.

[2] Tartu ja Narva evakueerimise põhjuseks oli sõjaline vajadus, et Rootsi vägede pealetungi korral mitte jätta viimastele kindlustatud tugipunkte ja sõjaväe majutamise võimalusi.

Narvas viidi kodanike evakueerimine läbi vaid osaliselt, kohale jäi pärast seda veel suurel arvul kodanikke. 1714. aastast peale, pärast Soome hõivamist Vene vägede poolt, kui sõjategevus kandus juba kaugemale, hakkasid evakueeritud Tartu ja Narva elanikud oma kodulinnadesse tagasi pöörduma (vt. dok. 292).

Nr. 185

TARTU ELANIKE EVAKUEERIMISEST VENEMAALE

Pihkva ja Tartu ülemkomandandi K. A. Narõškini kiri tsaarile

17. veebruaril 1708

Teatan teie majesteedile: Tartu elanike ärasaatmiseks tuli Tartusse härra admiral Apraksin, kes käskis eestlasi, kes elasid linnas ega soovinud koos [saksa] kodanikega ära sõita, lasta vabalt minna maale, kuhu keegi ise tahab. Tema käsu kohaselt on minema lastud eestlasi mehi, naisi ja nende lapsi 657. Vologdasse on saadetud bürgermeistrid ja raehärrasid ja igasuguse elukutsega kodanikke, mehi 562, naisi 207, nende teenijaid eestlasi mehi 9, naisi 28. Sellest arvust on härra admiral nimekirjast maha märkinud ja tahab Pihkva kaudu Voroneži poole saata meistrimehi: sadulseppa, nööbitegijat, treialit, tislerit, seemisnaha parkalit, kaht ratasseppa, pottseppa, kingseppa, kübarseppa, moosekanti ja nende õpilasi, ühtekokku 17 inimest, ja on maha jäetud 2 tislerit ja moosekant orelite koost lahtivõtmiseks [ning] Peterburisse ärasaatmiseks ja et nad need orelid Peterburis endistviisi kokku paneksid. Härra admirali käsul on püssirohi miinidesse pandud. Saatsin joonise, kui palju on miine ja kus kohal [nad asuvad], selles kirjas kaasa. Härra admirali enda käsu järgi on suurtükid Tartust Pihkvasse ära saadetud, selle kirja juures on nimekiri, kuipalju on saa-

detud. Need suurtükid on aga saadetud küüdiga, mis siia tõi maksujahu. Aga nüüdsest peale käskis Tartu saadetavat provianti Pihkvas vastu võtta. Kui aga kindralmajor von Werdin teatud kohas peatuma jääks, siis hakkame jumala abiga ka raskeid suurtükke ära saatma.

Письма и бумаги императора Петра Великого, т. VII, Птг., 1918, lk. 362—363. Vene keeles.

Teine osa

1710–1721

V. VENEMAAGA ÜHENDAMISE ÕIGUSLIK KINNITAMINE JA EESTI ALA KAITSMINE ROOTSI TAASVALLUTAMISPÜÜETE VASTU

1. ÜHENDAMISE ÕIGUSLIK VORMISTAMINE JA VALITSEVATE KLASSIDE PRIVILEEGIDE SÄILITAMINE

Nr. 186

ROOTSI GARNISONI JA TSIVIILELANIKE TARTUST LAHKUMISE TINGIMUSTEST NING LINNA SENISTE ÕIGUSTE SÄILITAMISEST

Väljavõte Tartu komandant C. G. Skytte ja feldmarssal B. P. Šeremetevi vahel sõlmitud kapitulatsioonist

Välilaagris Tähtvere mõisa juures, 14. juulil 1704[1]

1. Härra komandant nõuab, et temal koos siin linnas tema käsu all asuva kuningliku Rootsi sõjaväega, mis on nii suurtükkide ja fortifikatsiooni juures kui ka ratsa ning jalgsi, vahet tegemata rahvuste vahel, lubataks litauridega, trompetitega, kõlava mänguga, põlevate süütenööridega, kuulidega rauas, kahekümne nelja lasu püssirohu ja tinaga, standartidega ja lehvivate lippudega, kuue metallsuurtükiga ja selleks vajalike mürskudega, tuli- ja külmrelvadega, oma kimpsude-kompsudega, naiste, laste ja perega, teenijatega ning pagasiga ilma ülevaatamiseta ja läbiotsimiseta linnast välja marssida, kusjuures nende jaoks antaks elatist tema majesteedi Rootsi kuninga määruse kohaselt üheks kuuks; ja see

väljamarssimine võiks toimuda müüri lastud avause kaudu[2] või sealt, kust see muidu kõige mugavam leitakse olevat.

1. Meie imestame väga, et härra komandant esitab nii kõrgeid nõudeid, sest et tema suure tsaarliku majesteedi sõjaväge asub juba väravate ees ja on vaja suuri jõupingutusi tema agaruse taltsutamiseks. Kui komandant oleks tahtnud saada nõusolekut niisugusteks tingimusteks, siis oleks ta pidanud need esitama varem, aga praegu on see juba liiga hilja. Et aga kristlikult toimida, siis lubatakse härra komandandil, tema ohvitseridel, kogu garnisonil, samuti ka teistel, ükskõik mis seisusest, ühes naiste ja lastega ning ka varandusega vabalt ilma mingi ülevaatamiseta välja marssida ja antakse välja ühe kuu toidumoon; seejuures kõik garnisoni ohvitserid relvadega, ainult kolm kompaniid, ükskõik kas jalgsi või ratsa, tuli- ja külmrelvadega, kuid ilma püssirohu ja tinata, teised kompaniid aga ilma relvadeta. [...] [a]

7. Härra komandant nõuab, et tema majesteedi Rootsi kuninga kõigil alamatel, aadlil, kuninglikel tsiviilametnikel ja vaimulikel, mõisavalitsejatel ja talupoegadel ühes oma naiste, laste ja pere ning vallasvaraga lubataks samuti takistamatu lahkumine saatekomando kaitse all.

8. Härra komandant soovib, et siinsele magistraadile koos vaimulikega ja kogu kodanikkonnaga säilitataks ning mingi muudatuseta jäetaks ja hoitaks nende privileegid, usk ja vabadused, nagu nad need on kõige armulikumalt tema kuninglikult majesteedilt saanud.

9. Juhul, kui mõned rae, vaimulike või kodanike hulgast koos vallasvaraga siit ära sõita tahaksid, ükskõik kuhu, kas Tallinna, Riiga või Pärnu, [et siis] nendele seda lubataks usaldusväärse saatekomando kaitse all. Ja et neile tema tsaarliku majesteedi sõjaväe sissemarssimisel selles linnas, samuti nende ärasõitmisel ei tehtaks mingit ülekohut ega sekeldust.

10. Kui magistraadi, vaimulike või kodanike hulgas peaks leiduma mõningaid, kes oma naised, lapsed ja varanduse on ära saatnud, neid aga jälle siia tuua igatsevad, [et siis selleks] antaks luba tema tsaarliku majesteedi poolt.

7—10. Need punktid täidetakse vastavalt kirjalikult esitatud nõudmisele.[3]

F. K. Gadebusch, Livländische Jahrbücher, III Theil, Anhang, Riga, 1782, lk. 323—327. Saksa keeles.

Avaldatud ka «Полное собрание законов Российской Империи», т. IV, Спб., 1830, nr. 1985 [lk. 260—262] jm. Ärakiri: ENSV RAKA, f. 995, nim. 2, s.-ü. XVIII—21, l. 2—3. Saksa keeles.

[a] Kokkuleppepunktid 2—6 täpsustavad Rootsi garnisoni lahkumise tingimusi.

[1] Käesoleva ajaliselt varasema perioodi dokumendi väljavõte avaldatakse algava allosa sissejuhatusena, milles esinevad 1710. a. kapitulatsioonide («kokkuleppepunktide», «punktide») põhiosad, olgugi üsna lühidal kujul (kõigest 10 artiklit). Kapitulatsioonid on Rootsi väejuhatuse või provintside seisuste kokku-

lepped Vene väejuhatusega nende sõjalise alistumise ja valitsevate klasside eesõiguste säilitamise kohta. Kõik kapitulatsioonid kinnitavad balti-saksa mõisnike, linnakodanike ja pastorite seni omandatud eesõiguste ning luteri usu püsimajätmist uue riigivõimu all, seega tsarismi ja baltisakslaste klassiliitu eesti ja läti rahva ühiseks kurnamiseks ning ikkeshoidmiseks. Kapitulatsioonide peasisuks on kurikuulsa «Balti erikorra» põhikomponentide kehtimise kindlustamine. Need põhikomponendid esinevad igas kapitulatsioonis kõige tähtsamate osadena ja seepärast ei olnud siin algavas allosas võimalik vältida selles suhtes kordumisi. Ühtlasi vormistati kapitulatsioonidega Liivimaa ja Eestimaa provintside üleminek Rootsi riigi võimu alt Vene võimu alla, s. o. Eesti ala ühendamine Venemaaga. Asjaomased seisused hankisid oma kapitulatsioonidele ja üldse privileegidele tunnustusi-kinnitusi igalt uuelt vene keisrilt pärast tema trooniletulekut. Feodalismilt kapitalismile üleminekul XIX sajandi keskpaigast alates tuli paratamatult mõndagi kärpida kapitulatsioonidega tagatud, kuid enamasti keskaegsetest privileegidest. Neist jäid siiski veel paljud ka XX sajandi algul püsima, said kärpida 1905.—1907. a. kodanlik-demokraatliku revolutsiooni tagajärjel ning hävisid lõplikult alles Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu tulemusel.

[2] 6. juulil alustatud suurtükitulega oli Tartus nn. Vene värava juures linnamüüri sisse lastud kolm avaust.

[3] Kirjalikult esitatud nõudmise all on mõeldud käesoleva ettepaneku punkte 7—10.

Nr. 187

AADLI ASUTUSTE JA ÕIGUSTE NING LUTERI KIRIKU SÄILITAMISEST LIIVIMAAL

Väljavõte Liivimaa rüütelkonna ja feldmarssal B. P. Šeremetevi vahel sõlmitud kapitulatsioonist

Välilaagris Riia all (Dreilinu mõisakeses), 4. juulil 1710

[. . .][a] Ja kuna selle provintsi rüütel- ja maiskonnale on lubatavate üldiste kapitulatsioonide puhul armulikult reserveeritud see õigus, et tema enesele ja oma järeltulijatele nende heakäekäiguks ja hoidmiseks kasulikke tingimusi võib välja kaubelda, siis seisab üldiselt tema kõige alandlikum nõue selles, et nii vaimulikes kui ilmalikes asjus kõik nende traditsioonilised privileegid, õigused, tavad ja immuniteedid, valdused ja kohtuvõim, mida on soetatud mistahes ülemvõimult, või selle [ülemvõimu] ajal kasutatud või oleks võidud kasutada, jäetaks puutumata, hoitaks alal ja kinnitataks selgesõnaliselt ning täiejõuliselt nende igaveseks ajaks ilma kärbeteta maksvuselolemist. Nende hulgas märgib rüütelkond eelkõige selgelt Vilniuses 28. novembril 1561. aastal antud Sigismund Augusti privileegi,[1] ühes kõige alandlikuma palvega: säilitada temale selle avar kasutamine vaimulikes ning ilmalikes [asjades] ja niihästi varade käsutamise kui ka pärimise huvides koos kõikide muude selles kirjeldatud hüvedega niisugusel määral, nagu selle [privileegi] ilmne sisu võimaldab ja avalikult kirjameeste hulgas [esinenud] ajaloolase D. Chytraeus'e poolt paragrahvide kaupa on kirjeldatud ning esile toodud,[2] ja mitte eales lubada [privileegi] vastu vaidlusi, kahtlusi ning [selle] muutmisi, olgugi et rüütelkond sõja ning aegade süü tõttu originaalist on ilma jäänud ja temal tollest ajast kuni praeguseni ei ole olnud ega ole

sellest [privileegist] midagi muud ette näidata kui küllaldaselt tõestatud ärakirju, ja ka siis, kui seda originaali ei peaks kunagi taas kätte saadama. [...] [b]

Iseäranis aga lepib rüütelkond kokku:

1.

Et nii maal kui ka kõikides linnades seniajani Liivimaal peetud evangeelne usk, vastavalt muutmatu Augsburgi usutunnistuse põhilausetele[3] ning selle kiriku poolt heakskiidetud sümbolite raamatutele,[4] säilitataks puhtana ning vankumatuna, ilma mingisuguse vahelesegamiseta, ükskõik mis ettekäändel seda ka ei tehtaks, et kõik elanikud maal ja linnades tõepoolest ning muutmatult selles [usus] hoitaks ja et kiriku nii sise- kui ka väliselu valitsemisel ammusest ajast alates tavalised konsistooriumid[5] ja patronaadiõiguste kandjad[6] ilma muudatusteta igaveseks püsima jäetaks.

Selles lepitakse kokku.

2.

Sellel otstarbel jäävad, hoitakse alal või seatakse uuesti maal ja linnades [olevad] kirikud ja koolid evangeeliumi-luteri usulisteks selles seisukorras, nagu nad kõige rahulikumatel ning paremat aegadel sisse seatud ning ehitatud on olnud, eriti [aga] seatakse provintsilinnade triviaalkoolidesse[7] igal pool ametisse 3 tublit kooliõpetajat ja neile makstakse avalikest ning riigi summadest küllaldast palka.

Ollakse nõus ja säilitatakse vanade õiguste ning kommete kohaselt.

3.

Kirikuõpetajate ametissekutsumist vakantsetes regaalkogudustes[8] laseb tema suur tsaarlik majesteet armulikult nii toimetada, et koguduse liikmetel aadli ja maiskonna hulgast on ja jääb vabadus iga kord 2 tublit isikut ette panna ning esitada.

Lepitakse kokku. [...] [c]

5.

Rüütelkonna provintsiaalorganid[9] seatakse täies ulatuses uuesti jalule ja rüütelkonnale jäetakse seejuures alles iidsest ajast [temale] kuulunud võimupiirid.

See on juba universaalides[10] *tõotatud ning kinnitatud.*

6.

Tõemeelse jumalateenistuse toimetamise kõrval rajaneb iga riigi aluspõhi kohtumõistmise korraldusel, milleks Liivimaa kõikides kreisides tavalistes alam- ja üleminstantsides tõepoolest alal hoitakse praegused liikmed ja ametnikud ja alati täiendatakse ning määratakse provintsi aadli hulgast, osalt ka teiste andekate provintsis sündinud [või] ka muidu teenekate isikute hulgast, kes on saksa soost. Nende kohtute kõik ametnikud peavad kindlama kohtumõistmise huvides saama avalikest summadest auväärset ning piisavat palka. Kohtute siin veel olemasolevad protokollid ja toimikud, samuti mis veel nende [kohtute] juures pantidest ning obligatsioonidest hoiul on, jäävad nii nagu seniajani oma puutumata kaitstud olekusse.

Lepitakse kokku, kuid siiski klausliga, et kus Rootsi alamad nendesse ülesannetesse ja ametitesse ise praeguste sündmuste tõttu ei jää, vaid koos garnisoniga välja marssida tahavad, tuleb nendele nende asjade äraviimiseks igati abi osutada.

7.

Kriminaalasjades ei kuulu aadel mitte kunagi muu kui [ainult] riikliku kohtu alla.

Ollakse täielikult nõus.

10.

Kõikides kohtutes otsustatakse ja mõistetakse õigust Liivimaa privileegide, tarvitusele võetud vanade tavade, samuti tuntud vana Liivimaa rüütliõiguse [11] kohaselt, ja kus need peaksid olema puudulikud, üldiste saksa õiguste järgi, vastavalt provintsis kombeksolevale protsessi vormile [12] seni, kuni edasist heasoovlikkust ja armu kasutades võidakse Liivimaal koostada ja välja anda täielik provintsi seadustik.[13]

Jääb niiviisi nagu seda praeguseni on tehtud; provintsi seadustiku pärast võib aga truualamlikult esitada taotluse tema suure tsaarliku majesteedi kõrgele instantsile.[14]

11.

Provintsi aadlil ja siin sündinud [vabadel] isikutel on õigus ning nad on teiste suhtes eesõigustatud kõikidesse niihästi tsiviilkui ka militäärametitesse pääsemiseks.

[*See*] *on õige.*

15.

Rüütelkond palub kõige sügavamas alandlikkuses, et tema suure tsaarliku majesteedi nimel avaldatud universaalides kõige-armulikumalt tõotatud endise olukorra taastamine [15] ülimast halastusest tõeliselt täide viidaks.

Lepitakse kokku ja tõotatakse kõigis [punktides] täielikult.

17.

Peale selle juhu [16] — ja [selgi juhul ainult seni], kuni avanss ühes igal aastal väljakirjutatud või lubatud intressidega on kas tagasi makstud või iga-aastase mahaarvestamise kaudu täies ulatuses ära kasutatud [17] — reserveeritakse ning säilitatakse provintsi aadlile õigusega eelistus kroonumõisate kasutamiseks ja rendilevõtmiseks, iseäranis Riia [linna] kodanike ees.[18]

Avansi tasumise suhtes on piisavalt vastatud,[19] ja kroonumõisate rendilevõtmine reserveeritakse aadlile.

18.

Aadlimõisatele ei panda mingeid muid koormisi [20] kui need, mis on iidsetest ning endistest aegadest peale Leedu- ning Kuramaa tavade kohaselt traditsioonilised, ja neile [mõisatele] tehakse õiglast kergendust kõiges selles, mis neid ülekohtuselt võib rõhuda. Iseäranis hoidutakse nende igasugusest koormamisest mõned aastad ja nii kaua, kuni pärast nii palju aastaid kantud sõjaraskusi täielikult taas kosuda võiks.

*

Aadli mõisaid säästetakse niipalju kui võimalik, aga mis puutub täielikku vabastamisse kontributsioonist, siis jäetakse see tema suure tsaarliku majesteedi armu hooleks.[21]

19.

Niisuguste aadlimõisate ostmise vabadus peab tulevikus olema mitte kellelgi muul kui [ainult] Liivimaa aadlikel, kellele kuulub ka õigus neid välja osta juhtudel, kui nad varemini käesoleva kokkuleppe vastaselt on müüdud.

Kinnitatakse.

21.

Kõik seesugused eelised ja soodustused reserveeritakse ka rüütel- ja maiskonnast pärinevatele äraolijatele; samuti kõik Liivimaalt põlvnevad vangisolijad või kes abiellumisega on astunud liivimaalaste hulka, olgu nad aadli- või kodaniku-, vaimulikust või

ilmalikust seisusest, lastakse halastusest ja armulikkusest tagasi tulla võimalikult kiiresti koos kõigega, mis neil seljas ja kaasas on ning lubatakse osa saada eelmainitud soodustustest; samuti antakse praeguse sõja ajal Moskoovia piiridesse äraviidud talupojad sealt vabaks ja igaüks nendest toimetatakse kindlasti oma [endisesse] kohta tagasi, et maa ei peaks talupoegadest tühjaks ja seetõttu ilmseks kahjuks osaliselt harimata jääma.

Nendele, kes asuvad Rootsi kuningriigis, antakse tagasipöördumiseks 6 kuud aega; nendele aga, kes reisidel viibivad, samuti ka õpingute tõttu [eemal on] või muude kaugelasuvate riikide teenistuses seisavad, jäetakse tagasitulemiseks üks aasta ja 6 kuud. Muu osa jääb tema keiserliku majesteedi armulikkuse otsustada.[22]

26.

Kes aadli hulgast linnades maju õiguspärasel alusel on omandanud ning valdavad, neile saavad osaks aadellikud privileegid ka kõigist isiklikest koormistest vabastamisel linnakogukonna suhtes.

On mõistlik ja võetakse vastu.

Kõige selle kohta tuleb muretseda täielik üliarmulik kinnitus tema keiserlikult majesteedilt selleks vajalikus vormis ja originaalis kätte anda asjast huvitatud rüütel- ja maiskonnale.

Seda kinnitab ja tõotab kindlasti tema krahvlik ekstsellents härra kindralfeldmarssal.

Die Capitulationen der lievländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga vom 4. Juli nebst deren Confirmationen ... herausgegeben von C. Schirren, Dorpat, 1865, lk. 36—44.

Avaldatud ka: Полное собрание законов Российской Империи, т. IV, Спб., 1830, nr. 2279 (lk. 519—524) jm.

[a] Välja on jäetud dokumendi algusosa, mis sisaldab Liivimaa Vene võimu alla ülemineku teoloogilise põhjenduse.

[b] Järgnevalt on välja jäetud B. P. Šeremetevi resolutsioon, milles küsimuste otsustamine jäetakse tsaarile.

[c] Väljajäetud punktides (4, 8, 9, 12—14, 16, 20, 22—25, 27—30) käsitletakse ülikooli taasavamist, kroonumõisate rentimist, eemalviibivate aadlike tagasitulemist jt. küsimusi.

[1] Sigismund Augusti privileeg on oma sisult Liivimaa aadli eesõiguste kokkuvõte, kinnitus ja laiendus. Ta on olnud üheks allikaks ning eeskujuks käesoleva kokkuleppe koostamisel.

[2] Mõeldud on privileegi väljaannet David Chytraeuse raamatus «Chronicon Saxoniae», 1593, lk. 598—610.

[3] Evangeeliumi-luteriusu kiriku tähtsaim usutunnistuskiri, mis Augsburgi riigipäeval 1530. a. esitati keiser Karl V-le. See sisaldab nn. muutmatu Augsburgi usutunnistuse põhilaused.

[4] Kirikuis või sektides avalikult tunnustatud usutunnistuslikud kirjad, mis esitavad piiblitõdede lühidaid seletusi.

[5] Ev.-luteri usu kiriku valitsemise organid. Liivimaal asutati konsistooriumid 1634. a.

[6] Siin: kohalikud mõisnikud, kellele kuulus õigus pastoreid ametisse kutsuda ja kinnitamiseks esitada.

[7] Alama astme linnakool.

[8] Riigi valduses olevatel maadel asuvates pastoriteta kogudustes.

[9] Nende all mõisteti rüütelkonna seisuslikke organeid, eriti maanõunike kolleegiumi ja maapäeva, mis XVII saj. lõpul olid kaotatud. Sageli loeti aga provintsiaalorganite hulka ka rüütelkonna poolt valitud provintsi administratiivja kohtu-ametikohti, mõnikord aga koguni rüütelkonna kõigi õiguste ja vabaduste koguhulka provintsi valitsemise alal riigiasutuste kõrval.

[10] Ühe näitena vt. dok. 189.

[11] Üldnimetus kolmes põhivariandis esinevale XIV—XVI sajandist pärinevale õigusraamatule. Siinkohal on mõeldud nn. Liivimaa keskmist rüütliõigust, mille 1648. a. ajutiseks kinnitas Rootsi valitsus ja mis Liivimaa kubermangus kehtis kuni 1865. aastani.

[12] Tegelikult oli mitu erinevat protsessivormi vastavalt ajaloolisele kujunemisele ja kohtu eri astmetele. XVII sajandi lõpul hakkas vanade, peamiselt kohapealsete vormide kõrvale tulema uusi, eriti pealetungiva Rootsi õiguse surve1.

[13] See teostus alles XIX sajandil (1845—1864) ja ka siis mitte täielikult.

[14] Resolutsiooniga 12. oktoobrist 1710 lükati provintsi seadustiku koostamine edasi «rahulikumate aegadeni».

[15] Kuna mainitud universaale ei ole seni leitud, siis pole ka teada, millises ulatuses seal oli tõotatud endise olukorra, s. o. Rootsi võimu poolt XVII saj. lõpul kaotatud asutuste ning õiguste taastamine. Arvatavasti oli selle universaali sisu põhiliselt ühtiv Eestimaa jaoks avaldatud universaaliga (vt. dok. 189). Kahtlemata peeti käesoleva artikli võtmisel kokkuleppesse esmajoones silmas mõisate tagastamist (restitutsiooni), mis kohe pärast Uusikaupunki rahulepingu (vt. dok. 192) sõlmimist ka teostati.

[16] Viide eelnenud 16. artiklile, mis räägib sõja algul ja kestel Rootsi riigile avanssi andnud mõisarentnike pandiõiguste ja valduse eelistatud korras tagamisest. Vt. ka dok. 188, art. 20.

[17] Originaalis samuti halvasti sõnastatud lausega on tahetud tagantjärele täpsustada eelnenud 16. artiklit selles mõttes, et avansiandjate eelistatud seisund kestab ainult avansi tagasimaksmiseni või tasaarvestamiseni. Niipea kui avanss on likvideeritud, laieneb aadli eesõigus kroonumõisate rendilevõtmiseks automaatselt ka nendele, ainukese erandina ajutiselt sellest õigusest välistatud mõisatele.

[18] Kogu 17. artikli eesmärgiks on teiste seisuste, eriti aga jõukate Riia kaupmeeste väljatõrjumine kroonumõisate rendilesaamisest ja selle õiguse kindlustamine üksnes aadli ainuõigusena.

[19] Ilmselt on siin mõeldud B. P. Šeremetevi resolutsiooni p. 14 juurde tõeliste kroonumõisate müümise, pantimise ja väljalunastamise küsimuses. Šeremetev ütleb, et kroonumõisaid ei või koormata pantimisega, kuid lubab siiski selles küsimuses aadlil pöörduda otseselt tsaari poole.

[20] Siin on koormiste all mõistetud nimelt mõisatelt riigi kasuks nõutavaid koormisi.

[21] Resolutsiooniga 12. oktoobrist 1710 jäeti rahuajaks püsima Rootsi-aegsed koormiste määrad aadlimõisatelt, sõja ajal aga tuli maakaitseks vajaminevat sõjaväge majutada ja võimalust mööda aidata ülal pidada.

[22] Resolutsiooniga 12. oktoobrist 1710 lubati Venemaal vangisolevaile liivimaalastele saata ukaas, milles küsiti, kas nad tahavad saada tsaari alamateks; nende nõusoleku korral lubati anda tsaari täiendav otsus nende edasise saatuse kohta.

Nr. 188

SEISUSLIKE EESÕIGUSTE, LUTERI KIRIKU, KOOLIDE, KOHTUTE, MÕISATE JA ASJAAJAMISKEELENA SAKSA KEELE SÄILITAMISEST LIIVIMAA AADLILE NING PÄRNU LINNALE

Väljavõte Pärnu komandant J. H. Schwengelmi ja kindralleitnant R. F. Baueri vahel sõlmitud kapitulatsioonist

Välilaagris Sauga mõisa juures, 12. augustil 1710

[...] [a] 18. Kõrgeaulisele [Liivimaa] rüütel- ja maiskonnale nii üldiselt kui ka iseäranis, olgu ta liikmed praegu väljaspool provintsi [1] või vangis, linnades või maal, sõjaväes või väljaspool sõjaväge tsiviilteenistuses ametis, kaubeldakse välja, et kõik tema traditsioonilised eesõigused, õigused, tavad, valdused ja kohtud nii vaimulikes kui ka ilmalikes asjus, nii nagu nad iidsest ajast alates ordumeistritelt ordumeistriteni, peapiiskoppidelt peapiiskoppideni, kuningatelt kuningateni, ülemustelt ülemusteni on omandatud ja kasutada võidud, jäetakse puutumata, säilitatakse neile ja kinnitatakse. Iseäranis lepitakse kokku, et niihästi maal kui ka linnades seni Liivi- ja Eestimaal peetud muutmatu Augsburgi usutunnistuse [2] evangeelne usk ja selle kiriku poolt vastuvõetud sümboliteraamatud [3] ilma mingi vahelesegamiseta, ükskõik mis ettekääande alla seda ka ei varjataks, säilitataks puhtana ja vankumatuna; elanikke maal ja linnades ning nende hulgas ka siin Pärnus selles usus tõepoolest ja muutmatult hoitaks, kiriku sise- ja välisasjade valitsemisel vanast ajast tavalised konsistooriumid [4] ja juurdekuuluv patronaadiõigus [5] ilma muudatusteta igavesti säilitataks, samuti kirikud ja koolid nagu kogu maal ning linnades nii ka siin Pärnus evangeeliumi-luteri usku jäetaks ja võimul peetaks.

18. punkti juurde. See punkt kiidetakse samuti Riia kapitulatsiooni eeskujul [6] täielikult heaks.

19. Järgnevalt nõuab kõrgeauline rüütel- ja maiskond, et õigusemõistmisele jäetaks takistamatu käik üldiste, maal tarvitusel olevate õiguste ja tavade kohaselt, ning sellel otstarbel ülem- ja alamkohtud siin Liivimaal ja ka selles Pärnu kreisis nende praeguste liikmete ja teenritega vankumatult säilitataks ning et nende aktid ja protokollid, samuti see, mis nendes [kohtutes] obligatsioonidena, testamentidena ja pantidena on hoiul, jääks puutumata. Nimetatud kohtuametnike hulgast nendele, kes siia ei taha ega või jääda, lubatakse siit ühes oma perekondade, teenijate ja kõige nende varandusega vabalt ning ilma mingi ülevaatamiseta ja takistuseta lahkuda sinna, kuhu nad tahavad. Kui aga mõned nende hulgast ei peaks saama otsekohe lahkuda, siis antakse niisugustele vabadus ühe aasta ja kuue nädala jooksul kas siit kõigi omaste ja varandusega ära minna või siia maale ja linnadesse jääda, kusjuures sel puhul nendele nagu kõigile alamatele taga-

takse nende vallas- ja kinnisvarade täielik kaitse ning julgeolek, ja juhul, kui nad tahaksid lahkuda, lastaks neil passidega varustatult ja kõigiti heatahtlikult viivitamata ning takistamata minna.

19. punkt. Selles punktis lepitakse õigusemõistmise ja provintsikohtute ning ka kõigi teiste ülejäänud nõuete suhtes täiesti kokku nii, nagu sellega Riia kapitulatsioonis[7] *on nõus oldud ja seal vastu võetud.*

20. Kroonumõisad, mis kõrgeima ülemuse nõusolekul kunagi on müüdud või panditud, jäävad nende pidajate kätte täielikuks kasutamiseks ja valdamiseks [seni], kuni nad rahuldava maksmisega on välja lunastatud; samuti jäetakse sisseseatud gratsiaal-, tertsiaal- ja jäädavad ning ajutised rendimõisad[8] õiglaselt püsima ja säilitatakse nende valdajatele; ka kaitstakse ja peetakse vankumatult oma pandiõiguste ning lepingute täielikus kasutuses ja omanduses [kroonumõisate] kindla valdamisega kõiki neid, — olgu nad kas aadliseisusest või mitte-aadliseisusest —, kes selle sõja aja algul ja kestel kõrge ülemuse nõudel on pidanud kroonumõisate tagatisel raha maksma ning avansiks andma, samuti neid, kes muidu mõningaid tõelisi loonuseid oma päris-, pant- ja rendimõisatelt — olgu kas rahas, väikeandamites või raha maksvates väärtustes — Rootsi kroonule on andnud, [ja] seda suudavad tõendada lepingute, likvidatsiooni, transportide, reversside, kviitungite ja ülemuste resolutsioonide abil, et [siis kõik] niisugune igaühele hüvitataks ja tagastataks ühes endale kaubeldud inventariga ning teiste õiguspäraste nõudmistega.

20. punkt. Tema suure tsaarliku majesteedi kõrge kavatsus ei ole üldse suunatud sellele, et õilsale rüütel- ja maiskonnale, kes teda kui oma õiguspärast kõrget ülemust tunnustavad ja nõutavas alandlikkuses elavad ning surevad, tunda anda oma armu ja suuremeelsust gratsiaal-, tertsiaal- ja jäädavate rendimõisate kaudu, vaid, vastupidi, tahab neid esile tõsta reaalse armuga, et igaühele peab tema omand tagastatama täies ulatuses, nagu see varem on teatavaks tehtud avaldatud universaalides, ja kus on väljendatud kõigi gratsiaal- ja jäävate rendisuhete kaotamine; mis aga puutub avanssi, siis jäetakse see tema suurele tsaarlikule majesteedile kõige armulikumaks otsustamiseks.

25. Provintsis asuvaid kohtuametiisikuid, niihästi üheskoos kui ka üksikult, ei tohi keegi peetud ameti tõttu ja selle pärast, mida nad kellegi vastu, olgu ta mistahes päritolu või seisusest, võiksid olla otsustanud või talle peale pannud, ei sõnadega süüdistada ega vastutusele võtta, veel vähem aga neile jõuga kallale tungida või vähematki paha, vägivalda ja ülekohut teha.

25. punkt. Selle punktiga nõustutakse eranditult.

27. Mitte vähem pole [vaja] selle Pärnu linna auväärsel rael ja kogu aulikul kodanikkonnal kõige kindlamini välja tingida, kui et hoolitsetaks selle eest, et mitte ainult muutmatule Augsburgi usu-

tunnistusele [9] ja sellele rajatud luteri usule jäetaks täies ulatuses püsima muistsetest [aegadest peale kombeks olevad] talitused selle linna kirikutes, vaid et ka varematel aegadel olemas olnud konsistoorium [10] kinnitataks ja pastoritele ning koolidele nende senine õpetus, tseremooniad, õppetöö ja sissetulekud, samuti nagu nad ammusest ajast alates auväärse rae poolt on valitud ja seejärel ordineeritud [11], püsima jäetaks ning nende sissetulekud säilitataks.

27. punkt. Selle punktiga nõustutakse täies ulatuses.

28. Et Pärnu linnale ka tema patrimoniaalmõisad [12], tulud, privileegid, patronaadiõigus [13], kohtuvõim, tavad ja muu säärane, nagu see tal vanast ajast alates nii üldiselt kui ka eriti on olnud, püsima jäetaks, hoitaks ja rakendataks.

28. punkt. Kuigi Pärnu linna auväärt raadi ja kodanikkonda võiks võtta sellel alusel, nagu nad kuningliku Rootsi valitsuse võimu all on seisnud, võimaldatakse sellele vaatamata neil siiski avaldatud universaalidest [14] kasu saada samahästi, kui see on tõotatud kõrgesti sündinud rüütelkonnale.

31. Nii ei pea ka ei linnas ega tema patrimoniaalalal [15] sisse seatama muid kohtunikke või õigusi, kui seni on olnud, ega kantseleisse või kirjavahetusesse sisse viidama mitte mingeid muid keeli kui seni tarvitatud saksa keel; ja et kodanike koormised jäetaks nii nagu need ennemini on olnud, ja selle linna kaubandusele soodustusi ning armu antaks. Nõndasamuti tema tsaarlikku majesteeti palutaks kõige armulikumalt linnas ametisse seada hästi saksa keelt oskav härra komandant, et sellega ära hoida tundmatust keelest tekkivad kurvad eksitused ja arusaamatused.

31. punkt. Tunnustatakse ja lepitakse täielikult kokku.

34. Need, kes on pärit võõrastest paikadest ja siin viibivad, Tartu viimase üleandmise ajal [16] sealt ja teistest väikestest linnadest kui ka alevitest siia on tulnud, võetakse sellele vaatamata, et nad ei ole kodanikeks saanud, tema tsaarliku majesteedi kaitse alla.

34. punkt. Selle punktiga nõustutakse samuti.

Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval vom Jahre 1710 ..., herausgegeben von Eduard Winkelmann, Reval 1865, lk. 96—97, 100—104. Saksa keeles.

[a] Välja jäetud punktides (1—17, 21—24, 26, 29, 30, 32, 33) käsitletakse Rootsi garnisoni lahkumise tingimusi, riigimõisate rentimist, saksa keele säilitamist asjaajamiskeelena jt. küsimusi.

[!] Väljaspool provintsi (вне земли). Saksakeelses tekstis ilmselt ekslikult: väljaspool sõjaväge (ausserhalb Militair), kuna sellest räägib üks järgnevaid kiillauseid.

[2] Vt. dok. 187, komm. 3.

[3] Vt. dok. 187, komm. 4.

[4] Vt. dok. 187, komm. 5.

[5] Siin: õigus pastoreid ametisse kutsuda ja kinnitamiseks esitada. Vrd. dok. 187, komm. 6.

[6] S. t. Riia garnisoni kapitulatsiooni eeskujul. Viimane sõlmiti kindralkuberner N. Strombergi ja feldmarssal B. P. Šeremetevi vahel 3. juulil 1710. Siin on mõeldud Šeremetevi nõustumise resolutsioone selle kapitulatsiooni punktidele 33—34, mis ebaoluliste muudatustega on ühendatud Pärnu garnisoni kapitulatsiooni käesolevaks (18.) punktiks.

[7] S. t. Riia garnisoni kapitulatsioonis, vt. komm. 6. Silmas on peetud jaatavat resolutsiooni garnisoni kapitulatsiooni samasisulisele punktile 35.

[8]. Rootsi kuninga resolutsiooniga 6. juunist 1687 (Liefländische Landes-Ordnungen, Riga, 1707, lk. 590—594) lubati Eestimaa eeskujul ka Liivimaa aadlile jätta nendelt reduktsiooniga riigistatud väiksemad mõisad (aastase bruttotuluga mitte üle 1500 riigitaalri) endiste valdajate ja nende pärijate kätte *jäädavale rendile* soodustatud tingimustel. Seejuures arvati rendisumma kindlaksmääramiseks bruttotulust eelkõige maha väheste palgateenijate töötasud, maksud pastorile ja köstrile ning iga ratsateenistuse-hobuse pidamise eest 60 riigitaalrit. Ülejäänud nettotulust arvati maha $^1/_3$ soodustusena mõisniku kasuks, nii et rendirahana kuulus tegelikult tasumisele üksnes $^2/_3$ nettotulust. Selle soodustuskolmandiku tõttu hakati sääraseid rendimõisaid nimetama *tertsiaalmõisateks*. Nähtavasti mindi kuninga resolutsiooni rakendamisel isegi niikaugele, et neis mõisates, kus rendina tegelikult tasumisele kuuluv summa jäi väga väikeseks või taheti valdajat mingil põhjusel veelgi rohkem soodustada, tegi finantsraskustes olev riik siiski teatud suurejoonelise žesti ja loobus üldse rendirahast (*gratsiaalmõisad*) (Baron O. v. Rahden und Graf E. Sievers, Geschichtliche Uebersicht der Grundlagen und der Entwickelung des Provinzialrechts in den Ostseegouvernements, besonderer Theil, St. Petersburg, 1845, lk. 123; [F. G. v. Bunge], Geschichte des liv-, est- und curländischen Privatrechts, St. Petersburg, 1862, lk. 153). *Ajutiste* rendimõisate all on mõeldud tavalisi, tähtaegse rendilepingu alusel ja erisoodustusteta kasutatavaid mõisaid.

[9] Vt. dok. 187, komm. 3.

[10] Vt. dok. 187, komm. 5.

[11] S. t. ametisse pühitsetud.

[12] Linna vanal kogukonnamaal — patrimoniaalalal — asuvad mõisad.

[13] Vt. komm. 5.

[14] Vt. dok. 189.

[15] Vt. komm. 12.

[16] S. o. Tartu kapituleerimisel a. 1704. Vt. dok. 186.

Nr. 189

TALLINNA LINNALE JA EESTIMAA RÜÜTELKONNALE NENDE VABATAHTLIKU ALISTUMISE JUHUL ENDISTE EESÕIGUSTE SÄILITAMISEST

Peeter I universaal [1]

Peterburi, 16. augustil 1710

Sellega kuulutame ja anname teada igaühele, kes käesolevat näha saab, et pärast seda, kui suur jumal oma püha nime kiituseks ning auks on meie õiglasi sõjariistu nii paljude hiilgavate võitudega armulikult krooninud [2], meie küll südamlikult oleksime valmis head soovima ning andma meie riigile ja kõigile naaberriikidele kindlat ning püsivat rahu, kuid Rootsi kuningalt, tema tuntud

kangekaelsuse tõttu ei ole võinud saada mingit õiget leplikku rahu, vaid selle õiglase lõppeesmärgi kindlaks kättesaamiseks leiame sunnitud olevat nüüdsest peale sõjategevust Eestimaale viima ja meresadamates igasuguste sissetungimiste vastu kindlustuma ning iseäranis Tallinna linna jumala abiga meie võimusesse võtma. Selle meie õiglase kavatsuse järgimisel meie oleme kristlase väärilise ja õiglaseks pidanud, kõigile ja igale elanikule siin Eestimaa vürstkonnas, ükskõik mis seisusest ta ka ei oleks, seda enne armus teatavaks teha ja nii igaühele iseäranis, kui ka kõigile ühiselt — esinegu nad mistahes aunimede ja nimetuste all: pärishärrad, pandipidajad ja [mõisa]rentnikud, elanikud linnades ja alevites ja eranditult kuni kõige madalama talupojani — oma mõisates, majades ja eluruumides, teede peal ja igal pool täit julgeolekut ning armu heatahtliku keisri [3] kombel pakkuda ning pühalikult tõotada, et meie tähendatud vürstkonnas kõiki ja igat asukat, mõisnikku ja elanikku koos kõigi nende asjadega ja neile kuuluvate mõisatega meie erilise suure tsaarliku kaitse alla võtame ja täie julgeoleku armulikult tagame, nii et meie sõjavägi, nagu selleks on antud karmid ja küllaldased käsud, mingit vägivalda tarvitada ega kellelegi kurja teha ei tohi. Selle vastu meie loodame ning nõuame kõigilt ülalnimetatuilt Eestimaa vürstkonnas, et nad esialgu oma majadesse, mõisatesse ja eluruumidesse jääksid, aga need, kes peaksid olema lahkunud, tagasi pöörduksid ja ühes teistega selleaastase viljakasvu jumalast annetatud õnnistusest osa saaksid, milleks samuti ja iseäranis vaimulikke selgesõnaliselt manitsetakse edaspidise karmi vastutuse ähvardusel, et nad ka meie kõigi käsuandjate ja sõjaväe ning kõikide tsiviilametnike vastu sobival kombel käituksid, ei tekitaks ei otseselt ega kaudselt meelepaha ja kahju ning niiviisi ära hoiaksid, et oma lubamatute ettevõtmistega ei antaks põhjust nii karmideks vastuabinõudeks ja sõjalisteks sammudeks, nagu neid mõned Liivimaal kergemeelselt endale kaela on tõmmanud,[4] vaid vastupidi sellele, oleksid sõnakuulelikult valmis andma oma mõisatest nende maale paigutatavale sõjaväele hädavajalikuks ülalpidamiseks tarvilikke toiduaineid. Samuti manitsetakse tõsiselt talupoegi, kui neile on armas nende ajalik heaolu, oma taludesse jääma ja mitte metsadesse ning võsadesse pagema, kui nad ei taha sattuda nendes keelatud redupaikades meie soldatite poolt kinnipüüdmise ja oma elu ning vara kaotamise ohtu; seepärast manitsetakse käesolevaga selgesõnaliselt kirikuõpetajaid seda kirikukantslitest talupoegadele tihtipeale ning arusaadavalt teada andma ja avalikult kuulutama.

Seesuguse üleüldiseks heaoluks nõutava hea käitumise üle tunneme meie seepärast erilist heameelt, et selle kaudu seda paremini kindla kaitse ja meie Eestimaa vürstkonnale langeva halastava armulikkuse tõeline kasutamine võiks tõepoolest head tuua maa kõigile elanikele. Eriti ei või aga meie Eestimaa vürstkonna kõrgeaulisele rüütel- ja maiskonnale kui ka Tallinna linna auväärsele raele ja kogu kodanikkonnale avaldamata jätta oma erilist

heasoovlikkust ning armulikkust ka selles, et niipea, kui jumala tahtmisel maa täielikult on alistatud meie võimule, meie mitte ainult ei kavatse pühalikult alal hoida ja pidada nende tõelise mõtte ning mõiste kohaselt ilma mingi uuenduseta kogu maal ja linnades seniajani kombeks olevat evangeelset usku, kõiki nende vanu privileege, vabadusi, õigusi ja immuniteete, mida, nagu maailmale on teada, Rootsi valitsuse all kaua aega rikuti, vaid meie tõotame ka neidsamu veelgi avaramate ja suurepärasematega võimalust mööda rohkendada. Mille pärast Tallinna linnale, kes sama vähe nagu Riia ja Daugavgrīva [5], võib loota kiideldud sõjalisele abile, kui ta oma hukatuseks ja kahjuks kangekaelselt vastu paneb, käesolevaga samuti ja iseäranis pühalikult kinnitatakse, kuidas meie siis Tallinna linnale ja kogu Eestimaa vürstkonnale, kui nad meie poolt nendele pakutud armulikkuse ja helde kavatsuse õigeaegselt sündsa ning nõutava tänulikkusega vastu võtavad, kõiki neid leebusi ja heategusid, nagu meie oleme andnud Liivimaa vürstkonnale ja selles asuvale pealinnale Riiale [6], millised on juba meile allumist kuulutanud ja tõelise truudusevande andnud, samuti kõige armulikumalt tahame osaks saada lasta.

Kuna nüüd meie otsekohene ja õiglane kavatsus on suunatud meie riigi ja naaberriikide lõplikule üldisele rahule ning julgeolekule, samuti ka Eestimaa õnnelikule edenemisele ja heakäekäigule, siis loodame meie ka kõige vägevamalt jumalalt meie võidukatele sõjariistadele pidevalt õnnistatud edu ja usume kindlasti mitte üksnes kõrgeaulisest rüütel- ja maiskonnast, vaid ka Tallinna linnast, et nemad sündsalt tunnustavad oma vabastamise silmapilku Rootsi ikkest, mille all nad on pidanud kaua ägama. Need universaalid on ürikutena meie poolt alla kirjutatud ja meie suure tsaarliku pitseriga kinnitatud.

Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval vom Jahre 1710 nebst deren Confirmationen. Herausgegeben von E. Winkelmann, Reval, 1865, lk. 21—23. Saksa keeles.

Avaldatud ka: Полное собрание законов Российской империи, т. IV, Спб., 1830, nr. 2287 (lk. 543—545). Uusim väljaanne — Письма и бумаги императора Петра Великого, т. X, М.-Л., 1956, lk. 283—286. Saksa keeles koos toimetuse venekeelse tõlkega jm.

[1] Teadaanne e. üleskutse kõigile.

[2] Viide Poltaava (27. VI 1709), Lesnaja (28. IX 1708) jt. võidukatele lahingutele, võib-olla ka Viiburi ja Riia kapituleerumisele.

[3] Kuigi Peeter I sai ametliku keisri (imperaatori) tiitli alles 1721. aastal, nimetatakse teda selle tiitliga mõnikord varemgi.

[4] Mida selle all tuleb konkreetselt mõista, pole uurijad senini suutnud kindlaks teha.

[5] Daugavgrīva kapituleerus Šeremetevile alles 8. VIII 1710.

[6] Viide kokkuleppepunktidele Liivimaa rüütelkonnaga (vt. dok. 187) ja Riia linnaga (4. VII 1710).

Nr. 190

SENISTE ASUTUSTE JA ENDISTE ÕIGUSTE KEHTIMAJÄTMISEST TALLINNAS NING LINNA ARENEMISEKS VAJALIKEST SOODUSTUSTEST

Väljavõte Tallinna linna ja kindralleitnant R. F. Baueri vahel sõlmitud kapitulatsioonist

Harku mõisas, 29. septembril 1710

1.

Tema suur tsaarlik majesteet Peeter I, kõikide venelaste tsaar ja imperaator, on tema poolt väljaantud ja selle aasta 16. augustil Peterburis dateeritud, nüüd kuulutatud ning teatavaks saanud universaalis [1] andnud erilisest heatahtlikkusest ja armulikkusest sellele linnale pühaliku kinnituse, et tema kavatseb ilma ühegi uuenduseta koos seniajani tunnistatud evangeeliumi usuga pühalikult alles hoida ja kaitsta linna vanu privileege, vabadusi, õigusi ja immuniteete [2], ning neid võimaluse korral veel laiemate ja toredamatega rohkendada. Kooskõlas sellega võtavad Tallinna linna suursugune raad ja kogukond jumalast saadetud häda läbi selleks mõjutatult niisuguse armuliku pakkumise alandliku ja kohase aukartusega vastu ning on täiesti kindlad, et tema suur tsaarlik majesteet kinnitab enda ja oma kõrgete järglaste nimel kõik Taani kuningate, kõrgmeistrite, ordumeistrite ja Rootsi kuningate poolt aegade jooksul linnale ja tema elanikele antud privileegid, paktid [3], immuniteedid, vabadused, kõik traditsioonilised kristlikud tavad, kuninglikud resolutsioonid üldiselt ja üksikult niihästi vaimulikkudes kui ka ilmlikkudes asjades, ning et nendest peetakse kõigil aegadel kõvasti kinni vastavalt sõnade tähendusele, ilma mingi muu tõlgenduseta.

1.

Et tema suur tsaarlik majesteet oma viimases universaalis kõige armulisemalt kinnitas kõik Tallinna linna väga suursuguse ja väga targa rae ning auliku kodanikkonna soovid, siis lepitakse ka selle punkti kõigis osades täielikult ilma ühegi erandita kokku ning võetakse [*see*] *vastu.*

2.

Tagatakse kõige rangemini, et seni tarvitusel olnud evangeeliumi usutalituste täitmine muutmatu Augsburgi usutunnistuse [4] jumala püha sõna ja teiste sümbolite raamatute [5] järgi kõigis linna kirikutes jääks takistamata püsima, ja et mitte ühtki pastoritest ega teistest kirikuteenritest ega ka muidu kedagi ei häiritaks siin kombeks kujunenud jumalateenistuse pidamisel.

R. F. Bauer (1667—1717).

2.

Lepitakse kokku.

3.

Et linna kirikutelt ja koolidelt nende kaunistustest, kelladest, orelitest, muust omandusest ja sissetulekutest ei võetaks midagi ära, vaid et kõik jäetaks ilma kõige vähemagi kitsenduseta, ning

et vaimulikele ja kooliõpetajatele, kes on praegu seal ordineeritud [6] või keda edaspidi ordineerida võidakse, säilitataks nende palgad ja sissetulekud, ning et neile jääks ka vabadus, kui neid siit kuhugi mujale peaks ametisse kutsutama või kui nad oma tervise või muude tähtsate põhjuste tõttu peaksid tahtma ära sõita, et nad saaksid seda teha koos omastega.

3.

See punkt kiidetakse heaks õigluse pärast, ning vaimulikele, kui nad kuhugi mujale ametisse kutsutakse, jäetakse selleks tingimata vabadus. Kui aga üks või teine tahab kuhugi sõita oma eraasjade tõttu, siis peab alati keegi tema asemele kohale jääma. [...] [a]

5.

Kuna Rootsi valitsuse ajal asutati selles linnas gümnaasium [7], et hästi kasvatada noormehi ning tema majesteet Rootsi kuningas andis selle provintsi sissetulekutest 1200 riigitaalrit aastas seal töötavatele professoritele ja kolleegidele [8] palga maksmiseks, siis palutakse kõige alandlikumalt, et ka tema suur tsaarlik majesteet armuliselt heaks arvaks samuti teha.

5.

Kuna tema suur tsaarlik majesteet on gümnaasiumide ja koolide vastu niikuinii üles näidanud erilist armulikkust, võib suursugune ning väga tark raad kindel olla, et tema ka seda gümnaasiumi senises olukorras ülal peab ning peale 1200 riigitaalri laseb [talle] osaks saada veel rohkem soodustusi ja armulikkust.

6.

Kuivõrd linn temal olevate privileegidega tugineb üldisele keiserlikule õigusele [9] ja Lüübeki linna statuutidele [10] ning on siiani nende õiguste järgi nii kriminaal- kui tsiviilasjades õigusemõistmist toimetanud nii linnas kui ka väljaspool seda, nii kaugele kui ulatuvad linna territoorium ja piirid, ning seda ilma igasuguse vahelesegamiseta kõigil juhtudel, ilma ühegi erandita, siis tuleks linnale seda mitte ainult kõiges säilitada, vaid anda tema kohtuvõimu alla ka Tõnismägi ning selle ümber ja lossipiirkonnas, samuti Toompeal elavad kodanikud ja teised inimesed, kes ei ole aadli- või rüütliseisusest ega ole ka nende teenistuses, sest kogemus on küllaldasel määral õpetanud, et see toob kaasa suurt segadust ja kurje tagajärgi ning paljudes asjades linnale kahju, kui linnal kodanikuseisusest inimeste jaoks pole ühesugust õigusemõistmist; ka pole linn Tõnismäge ühes sellest allpool asuva plat-

siga, kuhu inimesed on nüüd elama asunud, endisele valitsusele ära andnud [11] mitte seepärast, et tema kahjuks loodaks sinnasamasse justkui teine kogukond [12].

6.

See punkt jäetakse kuni tema suure tsaarliku majesteedi edasise kõige armulisema provintsikorralduseni otsustamata.

9.

Ehk küll linnale tema suure tsaarliku majesteedi poolt meile saadetud universaali läbi küllaldaselt tagatud on, et temale jäävad puutumatult vanaviisi alles kõik sissetulekud sadamatollist, aktsiisist [13], ilma rekognitsiooni[maksu]ta [14], kaalu[raha] [15], sadamaraha [16] pool protsenti sissetulevatelt ja väljaminevatelt kaupadelt, õigusemõistmine sadamas [17]; iga sorti müntide ja väikeste vahetusmüntide müntimise vabadus, veskid, arsenaal, kõik linna suurtükid ja mortiirid metallist ja rauast koos kõige juurdekuuluvaga; vabad raevalimised ning kõigi ametikohtade täitmine vana korra kohaselt, hospidali, vaeste-[18] ja linnamõisad, vabadena kõigist läänikohustustest ja ratsateenistusest, ning linnaväravate võtmed. Puutumata säilitatakse ka kõik seltsid, nagu suur kaupmeestegild oma privilegeeritud pruulimise šraagiga [19], Mustpeade maja ja Püha Kanuti gild oma varanduse ja vabadustega, ning linna käest äravõetud [20] saared Naissaar, Aegna saar, Paljassaar ja teised maa-alad antakse täielikult tagasi. Samuti elatakse ka kõige alandlikumas ja kindlamas lootuses, et tema suur tsaarlik majesteet saab hoolt kandma vaeseksjäänud linna edendamise eest, jättes talle mitte üksnes vaba meresõidu ja kauplemise, vaid et tema korraldab [asja] nõnda, et sadama soodsuse tõttu saaks siia üle toodud kaubavahetus Venemaa ja Pärsiaga, eriti sellepärast, et Vene kaubandus on juba enne siin püsivaks kujunenud ning pärslased on soodsat sadamat arvesse võttes juba selleks kalduvust avaldanud.[21]

9.

Kõik see, mida kõrvalseisvas punktis linna kohta soovitakse, jääb nii, nagu oli vanades privileegides, ning linnale ei tekitata üheski asjas kõige vähematki kahju tema suure tsaarliku majesteedi poolt, kes siis ka iseäranis kaubavahetuse kindlustamiseks Venemaa ja Pärsiaga kõike seda, mis on tarvilik linna edendamiseks, pigem kõige armulisemalt saab soodustama kui [seda] laostuda laskma.

12.

Kõige alandlikumalt palutakse, et tsiviilametikohad, mis tema suure tsaarliku majesteedi poolt täidetakse siin tolliametis, postimajas, renteis[22] ja mujal, antaks kõige armulisemalt siinsetele kodanikele ja elanikele ning et neile tasutaks selle eest ettenähtud palgaga.

12.

Lepitakse kokku.

14.

Kuna ka linn rahuaegadel alati ja ikka korraldas oma vallide ja linnaväravate [mehitamist] omaenda inimestega ning teda [seepärast] ei koormatud mingisuguse garnisoniga, ja ka vaenuaegadel ei koormatud linna ülemäära raske majutamisega, vaid sõjavägi pidi kuni vaenlase tulekuni väljaspool linna ja enamasti maal läbi ajama, siis loodetakse alandlikult, et tema suur tsaarlik majesteet ka selles asjas laseb linna endise vabaduse osaliseks saada ning ei koorma teda, vaid mõtleb pigem sellele, et linnavallide ja -müüride äärde ehitataks barakid, et sõjavägi hädaajal võiks korterit saada ning et seeläbi hoitaks ära igasuguste nakkus[haiguste] levimine.

14.

Seda kiidetakse täielikult heaks ning linna ei pea ei praegu ega ka edaspidi raske majutamisega koormatama, vaid garnisonile tuleb tarvilikud barakid linnamüüride ja -vallide juurde püstitada. Kui aga majutamine ülepääsmatu hädavajaduse tõttu peaks aset leidma, määravad korteritesse jaotamise kindlaks nagu harilikult linna korterihärrad[23] *ja kõik alamväelased peavad leppima ainult korteriga ning ohvitserid hariliku korterirahaga.*

16.

Ühtlasi võetakse edasistesse tingimustesse, et sobival kohal linnas rajataks jälle maapostijaam[24] ja postimaja, et jäetaks vaba kirjavahetus kõikide erapooletute paikadega ning igaühele vabaks nagu ennegi niihästi maa- kui ka veeteedel ohutult reisida oma elatuse, kauplemise ja teiste tarviduste otstarbel, samuti ka, et selle linna kodanikud võiksid ette võtta kaubareise tema suure tsaarliku majesteedi maadesse, kaupu sisse ja välja vedada, ning nimelt hariliku tollimaksuga, nagu see vabadus võib olla teistel tema suure tsaarliku majesteedi alamatel.

16.

See punkt kiidetakse täiel määral heaks kõigis osades, ilma mingi erandita.

18.

Et need linna elanikud ja kodanikud, kellel oli või veel on maal pärismõisaid, pandi- ja immissiooniõigusi [25], võiksid kasutada nende suhtes samasugust õigust nagu aadlikudki, siis veel, et võlad, mis on mõnedel aadlikel nende vanemate või esivanemate pärast ning mis pole ära makstud, kuna nende mõisad olid redutseeritud, nendesamade aadlike poolt tasutaks, kui nad mõisad jälle kätte saavad, ega tohi ettekäändeks tuua mingeid aegumisi, sest vaheletulnud reduktsiooni tõttu ei saadud võlga nõuda.

18.

Selles lepitakse õiglaselt kokku.

25.

Et sellele linnale ja maale antaks saksa keelt oskav regent [26] või kuberner, et kõik käsud antaks välja saksa keeles, ning et ka kubermangu ja linna kantseleis, samuti kohtutes ei tarvitataks mingit muud keelt, kui saksa keelt, ning et linna ei koormataks mingi tempelpaberi [27] tarvitamise nõudmisega.

25.

Kuna Eestimaa hertsogkond ja Tallinna linn koosneb aina saksa elanikest, siis on enam kui õiglane, et siin valitseks mitte üksnes saksa kuberner, vaid et säilitataks ka saksa kantseleid kõigis instantsides ja kohtutes. Loodan ka, et tema suur tsaarlik majesteet, kelle poole selles asjas tõotan eripalvega pöörduda, sellega ka kõige armulisemalt päri on ja nõusse jääb. Samuti jäetakse ka soodustuse tegemine tempelpaberi tarvitamise alal tema suure tsaarliku majesteedi kõrge armulikkuse otsustada.

29.

Samuti tagatakse ka seda, et mitte kellelgi, kes pole siin kodanikuõigust [28] omandanud või mõne tsunfti liikmeks astunud, ei lubataks siin mingeid kaupu või käsitööesaadusi jaeviisi müüa ning kodanikkonnale tema elatuses ja kutsealases töös mõnda kahju teha.

29.

Selles lepitakse samuti täielikult kokku.

31.

Peaks Riia või Pärnu linn endale veel mõnesuguseid muid eesõigusi oma [kapitulatsiooni]tingimustesse võtnud olema, siis peavad need ka sellele linnale kasuks tulema, nii nagu oleks käesolevas nende kohta samuti selgesõnaliselt kokku lepitud.

31.

Lepitakse kokku.

NSVL VARKA, f. 64, nim. 2, s.-ü. 22, l. 1—10. Originaal saksa keeles. Avaldatud: Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval vom Jahre 1710 nebst deren Confirmationen, herausgegeben v. Ed. Winkelmann, Reval, 1865, lk. 44—55; Полное собрание законов Россиской Империи, т. IV, Спб., 1830, nr. 2298, lk. 560—566 jm.

[a] Väljajäetud punktides (4, 7, 8, 10, 11, 13, 15, 17, 19—24, 26—28, 30, 32 ja 33) räägitakse linna ja kodanike võlgade tasumisest, linnast lahkumise ja kaubalaevade liiklemise vabadusest, sõjavangide ja mujale evakueeritud elanike vabastamisest, kiriku ja koolide valitsemisest jt. vähemtähtsamatest küsimustest.

[1] Vt. dok. 189.

[2] Autonoomsed õigused omaette administratsioonile, õigusnormide andmisele, kohtupidamisele, maksustamisele jne.

[3] Suurema tähtsusega kokkulepped ehk lepingud, eriti rahvusvahelisel alal.

[4] Vt. dok. 187, komm. 3.

[5] Vt. dok. 187, komm. 4.

[6] Vt. dok. 188, komm. 10.

[7] Aastal 1631 (praeguse Tallinna linna I keskkooli hoones).

[8] Gümnaasiumi õppejõududele, kellel oli professori (kõrgem) või kolleegi (alam) kutsenimetus.

[9] Keskaegse Saksamaa («Saksa rahvuse püha Rooma riigi») keisrite seadusandlusele, eriti aga nende poolt antud privileegidele, mis tol ajal mõningal määral avaldasid mõju ka Eestis.

[10] Lüübeki linnas kehtinud õigusnormid — Lüübeki linnaõigus — võeti Tallinnas tarvitusele juba XIII sajandi esimesel poolel ning see püsis väiksemate muudatustega põhiliselt kuni linnareformini 1877. a. ja kohtute reformini 1889. a.

[11] Liivi ordule 1348. a. tasuks vabastamise eest väkkekutsest sõjakäikudeks Leedusse ja Venemaale.

[12] Kohtumõistmisõigust Toompeal asuvate kodanikuseisusest isikute üle Tallinn ei saavutanud, samuti Tõnismäe liitmist all-linnaga.

[13] Vt. dok. 141, komm. 1.

[14] Vt. dok. 135, komm. 5.

[15] Maks linna kaalu kasutamise eest vaekojas.

[16] Maks laevalt seisuplatsi kasutamise eest sadamas.

[17] Selleks oli linnal eriline mere- ning prahikohus.

[18] Mõisad, mille tulusid raad kasutas vaeste ja haigete hoolekandeks.

[19] Õigusega õlut ja viina pruulida müügiks.

[20] Reduktsiooni läbi.

[21] Tegelikult külastas Tallinna vaid mõni üksik Pärsia kaupmees.

[22] Riigikassa kohalik osakond.

[23] Majutust reguleerivad raehärrad.
[24] Hobupostijaam.
[25] Õigus saada mõne kinnisvara valdust tingimusega, et sellest valdusest laekunud tulud arvatakse võla katteks.
[26] Siin mõeldud riigi keskvõimu kohapealset kõrgeimat esindajat.
[27] Riikliku märgiga («templiga») varustatud paber, mille ostuhinna hulka kuulus peale paberi hinna veel maks riigile templil märgitud suuruses (tempelmaks). Tempelpaberi tarvitamine tegi seega asjaajamise riigiasutustega üsna kulukaks.
[28] Siin on mõeldud linna, mitte riigi kodanikuõigust.

Nr. 191

TSAARI LUBADUS EESTIMAA RÜÜTELKONNALE JÄTTA PÜSIMA SENISED ÕIGUSED, KOHTUD JA TAVAD NING NEID KAITSTA

Nimeline ukaas Peeter I-lt

Peterburi, 1. märtsil 1712

Käesolevaga kuulutame ja teeme teatavaks, et kuna meie truud alamad — kogu Eestimaa hertsogkonna rüütel- ja maiskond — on oma saadikute, meile kindlalt ustavate maanõunikkude parun Reinhold von Ungern-Sternbergi ja Benct Heinrich von Bistrami kaudu täielikus alandlikkuses palunud meilt kõigi nende põliste privileegide, õiguste, kohtute, kohtupidamise, retsesside, statuutide [1] ja kiiduväärt tavade kinnitamist sel kujul nagu need iidsest ajast alates on saadud endistelt ülemustelt — nimelt kuningatest kuningateni, kõrgmeistritest kõrgmeistriteni ja [ordu]meistritest [ordu]meistriteni ja isandatest isandateni — ning nagu neid on seniajani vabalt pruugitud, siis armulikuna ei taha me sellest [palvest] ära öelda, vaid kuna me oleme kindlad nende püsivas ja kõige alandlikumas truuduses meie ja meie tsaarlike järglaste vastu, siis kinnitame oma sellesinase avaliku kirja jõu läbi nendele vaba evangeelse usu talituste täitmise ning selle kõrval ka nende põlised privileegid, lepingud, heaksarvamised, õigused, kohtu, retsessid, statuudid ning kristlikud kiiduväärsed tavad, mida me lubame kõigi vastu kaitsta sel kujul, nagu need on saadud ja nagu neid on kasutatud kuningatest kuningateni, kõrgmeistritest kõrgmeistriteni, [ordu]meistritest [ordu]meistriteni ning isandatest isandateni; samuti anname ka kõige armulikuma kinnituse, et kõik see hoitakse alles nii nende eneste kui ka nende järglaste jaoks. Selleks anname ka kõigile meie alam- ja ülempealikutele kohtadel ja kõigile neile, kes meiega kõige truualandlikuma kohusetäitmise ja sõnakuulelikkuse kohustusega on seotud, valju käsu, et nad ei võtaks ette mingit vahelesegamist ega kahju tegemist ega laseks seda ka teistel teha, vaid vastupidi, kui vaja, neid sellejuures kaitseksid ja hoiaksid. Kõige suurema tõenduse ja kindla pidamise jaoks oleme käesolevale oma käega alla kirjutanud ning käskinud ka oma tsaarliku pitseri alla panna.

Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval vom Jahre 1710 nebst deren Confirmationen, herausgeg. v. Ed. Winkelmann, Reval, 1865, lk. 80—82. Originaal vene keeles koos saksakeelse tõlkega.

Avaldatud ka: Полное собрание законов Российской Империи, т. IV, Спб., 1830, nr. 2495 (lk. 810) jm.

[1] Retsess — siin otsus või protokoll; eriti seisuste esindajate kokkutulekute — maapäevade ja linnadepäevade otsus. Statuut — põhimäärus, põhikiri; mitmuses sageli tarvitatud ka linnaõiguste tähistamiseks üldse.

Nr. 192

EESTI ÜHENDAMISEST VENEMAAGA, ROOTSI VILJAOSTMISÕIGUSTEST RIIAS, TALLINNAS JA KURESSAARES, VALITSEVATE SEISUSTE SENISTE ÕIGUSTE, KIRIKU NING KOOLIDE PÜSIMAJÄTMISEST, REDUTSEERITUD JA KONFISKEERITUD MÕISATE NING LINNAMAJADE TAGASTAMISEST

Väljavõte Vene-Rootsi rahulepingust Uusikaupunki [Nystadi] linnas[a]

30. augustil 1721

4. Tema majesteet Rootsi kuningas [Friedrich I] loovutab käesolevaga iseenese ja enda järeltulijate ning Rootsi trooni pärijate ja Rootsi kuningriigi nimel tema tsaarlikule majesteedile [Peeter I-le] ja tema järeltulijatele ning Vene riigi pärijatele täielikuks, vastuvaidlematuks ja igaveseks valduseks ning omanduseks selles sõjas tema tsaarliku majesteedi sõjariistade abil Rootsi krooni käest äravõidetud provintsid: Liivimaa, Eestimaa, Ingerimaa ja osa Karjalat Viiburi lääni distriktiga, mis on eraldi märgitud ning kirjeldatud allpool olevas artiklis piiriajamisest,[1] koos linnade ja kindlustega: Riia, Daugavgrīva, Pärnu, Tallinn, Tartu, Narva, Viiburi, Käkisalmi ja nimetatud provintsidesse kuuluvate kõigi ülejäänud linnadega, kindlustega, sadamatega, platsidega, distriktidega, rannikutega, ühes saartega: Saaremaa, Hiiumaa, Muhumaa ja kõikide teiste saartega, mis asuvad alates Kuramaa piirist piki Liivimaa, Eestimaa ning Ingerimaa rannikuid ja Tallinnast ida pool sõiduvees Viiburisse lõuna ning ida pool, koos kõikide nii nendel saartel kui ka ülalnimetatud provintsides, linnades ja kohtades leiduvate elanikkude ja eluasemetega, ja üldse kõikide päraldistega ja kuuluvustega, regaaliatega,[2] õigustega ja tuludega, kõikjal ilma mingi erandita ja nõnda, kui neid Rootsi kroon on omanud, kasutanud ning pruukinud. Ja tema kuninglik majesteet loobub ning ütleb lahti kõige kohustavamal viisil, nagu see iganes toimuda võib, iseenese, enda pärijate ning järeltulijate ja kogu Rootsi riigi nimel igaveseks kõikidest õigustest, nõudmistest ja väljamõistmistest, mida tema kuninglik majesteet ja Rootsi riik kõikide ülalnimetatud provintside, saarte, maade ja kohtade peale kuni selle ajani omasid ning omada võisid; samuti peavad ka nende kõik elanikud nende vandest ja kohusest, mille kaudu nad olid ühendatud Rootsi riigiga käesoleva alusel, olema täielikult

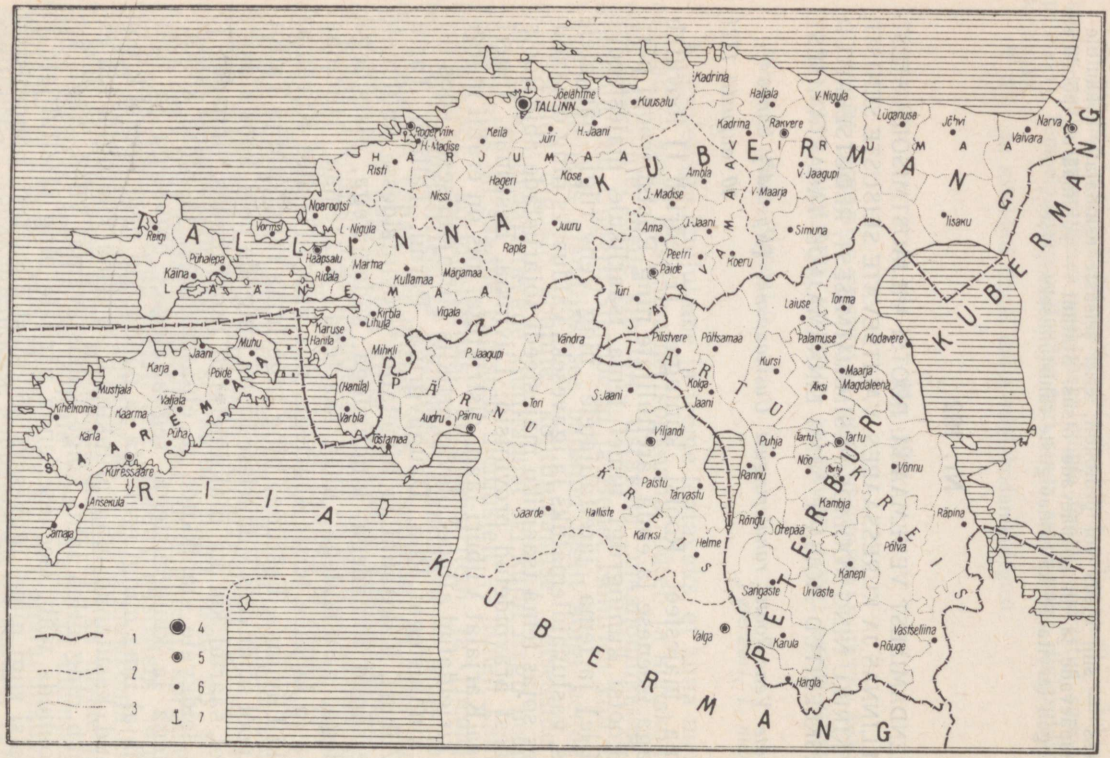
TALLINN
Keila
Juri
H.Jaani
Risti
Hageri
Kose
Nissi
Juuru
Rapla
Kadrina
Haljala
V.Niguia
Kadrina
Rakvere
Luganuse
Jõhvi
Narva
Vaivara
Amblа
V.Jaagupi
J.Madise
V.Maarja
Simuna
Iisaku
Anna
J.Jaani
Peetri
Paide
Koeru
Türi
Laiuse
Torma
Põltsamaa
Palamuse
Kodevere
Kursi
Maarja
Magdaleena
Aksi
Kolga
Jaani
S.Jaani
Tori
Viljandi
Puhja
Tartu
Nõo
Võnnu
Rannu
Paistu
Tarvastu
Saarde
Halliste
Karksi
Ringu
Helme
Kambja
Räpina
Põlva
Kanepi
Urvaste
Sangaste
Valga
Karula
Vastseliina
Rõuge
Hargla
Pärnu
Audru
Vändra
Vigala
Kullamaa
Marjamaa
Hanila
Lihula
Kirbla
Karuse
Muhu
Jaani
Karja
Kihelkonna
Kaarma
Karla
Kuressaare
Ansekülä
Sõmaja
Mustjala
Valjala
Puhja
Poide
Varbla
Ristiranna
Võstamaa
Mihkli
P.Jaagupi
Nõmme
Nõmmeküla
Nõmmeküla
Nõmmeküla

vabaks antud ja vabastatud, nõnda ja niiviisi, et nüüdsest peale igavesteks aegadeks tema kuninglik majesteet ja Rootsi riik, olgu see mistahes ettekäändel, neid anastada ega ka tagasi nõuda ei või ega tohi, vaid need peavad püsivalt Vene riigiga ühendatud olema ning jääma. Ja käesolevaga kohustuvad ja tõotavad tema kuninglik majesteet ning Rootsi riik tema tsaarlikku majesteeti ja tema Vene riigi pärijaid kõiki nende rahulikus valduses igasugustel aegadel vägevasti hoida ning sellesse jätta. Ka tulevad kõik arhiivid, dokumendid ja kirjad, mis eriti nende maade kohta käivad ja nendest maadest selle sõja ajal Rootsi on viidud, üles otsida ja tema tsaarliku majesteedi selleks volitatuile ustavalt üle anda.

6. Tema majesteet Rootsi kuningas on siinjuures kaubanduse huvides enesele välja tinginud, et temal igavesteks aegadeks peab olema vabadus igal aastal Riias, Tallinnas ja Kuressaares viiekümne tuhande rubla eest lasta üles osta teravilja, mida pärast toimunud tõendamist, et see kas tema kuningliku majesteedi arvel või tema kuningliku majesteedi poolt eriti selleks volitatud Rootsi alamate poolt on ostetud, mingit tolli või muid makse mitte makstes peab vabalt Rootsi välja veetama; ometigi ei tule seda mõista nende aastate kohta käivaks, millal ikalduse tõttu või teistel tähtsatel põhjustel tema tsaarlik majesteet on sunnitud keelama vilja väljaveo üldiselt kõikidele rahvastele.

9. Peale selle tõotab tema tsaarlik majesteet, et Liivimaa ja Eestimaa provintside, samuti Saaremaa kõigile aadlisoost ning mitte-aadlisoost elanikele ja nendes provintsides olevatele linnadele, magistraatidele, gildidele ja tsunftidele Rootsi valitsuse all kuulunud privileege, tavasid, õigusi ja kohtuid alal hoitakse rakendatakse ja püsivalt ning kõikumatult kaitstakse.[3]

10. Niisamuti ei pea ka nendes loovutatud maades sisse seatama südametunnistuse sundimist, vaid just vastupidi, evangeelne usk, ka kirikud ja koolikorraldus ning mis selle juurde kuulub, jäetakse püsima ja peetakse sellel alusel, nagu see oli olnud viimase Rootsi valitsuse ajal; ent edaspidi võib ja tohib neis [maades] samuti vabalt ning takistamata täita kreeka usu talitusi.

11. Et endise Rootsi kuningliku valitsuse all Liivi-, Eesti- ja Saaremaal ettevõetud reduktsioon ning likvidatsioon on andnud põhjust alamate või elanikkude mitmesugustele kaebustele, mille tõttu — samuti ka neis asjus õiglust silmas pidades — jumala rahus puhkav ja kõige kuulsusrikkamalt mälestatav tema majesteet Rootsi kuningas [Karl XII] oli ajendatud trükkimise kaudu teatavaks tehtud patendiga 1700. aasta 13. aprillil[4] omalt poolt andma kinnituse, et juhul, kui mõned tema alamatest suudavad kindlate tõendustega selgeks teha, et mõisad, mis peaksid nendele kuuluma, on ära võetud, siis võivad nad vabalt oma õigust otsida.[5] Selle tagajärjel on paljud mainitud alamate hulgast tagasi saanud oma varasema omanduse eelnimetatud reduktsiooni või muu ettekäände kaudu nendelt väljamõistetud, äravõetud või sekvest-

reeritud mõisate peale. Sellepärast tõotab käesolevaga ka tema tsaarlik majesteet, et igaüks, viibigu ta sees- või väljaspool territooriumi, kellel niisugusel juhul on õiglane taotlus ehk nõue Liivimaal, Eestimaal või Saaremaa provintsis asuvate mõisate peale ning seda vajalikul viisil suudab tõendada ja selgeks teha, võib oma õigust vaieldamatult kasutada ning seesuguse taotluse ja nõude viivitamatu uurimise ning lahendamise teel talle õiguspäraselt kuuluva mõisaomanduse tagasi saada.

12. Niisamuti peab eespoolses teises artiklis kokkulepitud ning kindlaksmääratud amnestia põhjal Liivimaal, Eestimaal ja ka Saaremaa provintsis senini kestnud sõja pärast ning et omanikud on Rootsi kuninga poolele jäänud, kas äravõetud, teistele antud või konfiskeeritud mõisad, maatükid, veel kustumata rentimised, majad nendesse provintsidesse kuuluvates linnades, samuti ka Narvas ja Viiburis, — olgu nad enne sõda kellelegi kuulunud või sõja ajal kas pärimise või muul teel osaks langenud, — ilma mingi erandita ja kitsenduseta nende õiguspärastele omanikkudele ka siis, kui need praegu Rootsis või vangipõlves või kustahes mujal asuvad ja peatuvad, vastuvaidlemata ja viivitamata kohe tagasi ning üle antama pärast seda, kui igaüks kindralkubermangu[valitsusele] oma tõenduste, kirjade ja dokumentide ettenäitamise teel eelnevalt vajalikul viisil on tõendanud oma õigusi. Niisugused omanikud aga ei või selle sõja ajal ega pärast läbiviidud konfiskatsiooni nendest mõisatest saadud tulude pärast ja sõja läbi või muul teel tehtud kahjude arvel mitte midagi nõuda ega pretendeerida. Ja need, kes niiviisi nendele kuuluvate mõisate valdusesse asuvad, on valduse vastuvõtmisel kohustatud andma vande tema tsaarlikule majesteedile kui oma praegusele maahärrale ja pealegi tema suhtes käituma nii, nagu see on kohustuslik ning sobiv truudele vasallidele. Seevastu peab neile, kui nad hariliku truudusevande on andnud, tingimata lubatud ja võimaldatud olema maalt välja sõita, Vene riigiga liidus ning sõpruses olevates võõrastes maades viibida ja erapooletute [suur]riikide teenistusse astuda või kui nad juba on teenistuses, siis oma heaksarvamise järgi sellesse ka edaspidi jääda. Aga nendele, kes ei taha üldse anda vannet tema tsaarlikule majesteedile, antakse ning lubatakse kolm aastat aega, arvates [selle] rahu[lepingu] avaldamisest, et nimetatud tähtaja vältel oma mõisaid ja omandust kõige soodsamini ja oma vaba tahte kohaselt võõrandada ning müüa, makstes sellelt [hinnalt või väärtuselt riigimaksuna] mitte rohkem kui nad provintsi statuutide järgi võivad võlgneda ja kohustatud olla. Kui edaspidi provintsi õiguste järgi kellelegi, kes ei ole vannet andnud, peaks langema mingi pärandus, siis seesinane on samuti kohustatud päranduse vastuvõtmisel andma truudusevande tema tsaarlikule majesteedile, või jääb temale vabadus aasta ja päeva vältel[6] neid mõisaid ära müüa. Samuti mõlema kõrge lepingupoole need alamad, kes mõnede Liivi-, Eesti- ja Saaremaal asuvate avalikkude mõisate peale on raha laenuks andnud ja selle

kohta korrapärase pandilepingu saanud, võivad seesuguste lepingute põhjal oma hüpoteeke rahulikult ning kindlalt kasutada niikaua, kuni need nende käes olevate [pant]kirjade kohaselt täielikult on välja lunastatud ja nad oma laenusumma ning protsendid täies ulatuses on kätte saanud. Siiski ei või niisugused pandipidajad [selle] sõja ajal saada olnud ja võib-olla saamatajäänud protsentide eest mitte midagi arvesse panna ega nõuda. Isikud, kes nii neil kui ka eelmärgitud juhtudel seesuguste mõisate valitsemist teostavad, peavad ja on kohustatud andma vande tema tsaarlikule majesteedile ning olema tema tõelisteks alamateks. Kõik see käib ka nende kohta, kes tema tsaarliku majesteedi võimu alla jäävad ja kellel võib-olla Rootsimaal ja käesoleva rahu[lepingu] kaudu Rootsi riigile järele jäävates maades nendele kuuluvate mõisate ja omandusega on täielik võim ning vabadus talitada samasugusel viisil. Peale selle tuleb ka mõlema kõrge lepingupoole alamaid, kellel on ühe või teise lepingupoole maades mõningaid õiguspäraseid nõudmisi ja pretensioone, olgu riigi või eraisikute vastu, nende nõudmiste juures muidugi toetada ja kaitsta. Ja mõlemad kõrged lepingupooled tahavad püüda, et neile nende nimetatud nõudmiste ja palvete suhtes saaks osaks kiire ning ühetaoline õigusemõistmine ja nõndaviisi igaüks võiks viivitamata jälle kätte saada selle, mis talle kuulub.

Ihro Königl. Majest. von Schweden Ratification über den Tractat des Mit Ihro Czaaris. Majest. zu Neustadt errichteten Ewigen Friedens, Mit Inserirung des gantzen Tractats (Riga, 1721?), lk. 8—10 ja 12—16. Saksa keeles. Ратификация Королевскаго Величества Свенскаго на Трактат вечнаго мира, учиненной с Его Царским Величеством в Неиштате, со внесением всего оного Трактата (Печатана в Санктпитербургскои Типографии, Лета Господня 1721, месяца Октовриа в 5 день), lk. 6—14. Vene keeles.

Kättesaadavaid täielikke väljaandeid: Landrath Wrangell's Chronik von Ehstland nebst angehängten Ehstländischen Capitulations-Punkten und Nystädter Friedensschluß In Druck gegeben von Dr. C. I. A. Paucker, Dorpat, 1845, lk. 219—234.

Полное Собрание Законов Россиискои Империи, т. VI, Спб., 1830, № 3819, lk. 420—431.

[a] Uusikaupunki rahulepingu väljajäetud artiklites reguleeritakse igavest rahu ja sõprust (art. I), vastastikust amnestiat (II), vaenutegevuse lõpetamise tähtaegu (III), Soomemaa tagastamist ja 2 milj. riigitaalri maksmist Rootsile (V), viimase siseasjadesse mittevahelesegamist tsaari poolt (VII), Vene-Rootsi maismaapiiri (VIII), Soomemaalt Vene vägede evakueerimise korda (XIII), sõjavangide ja äraviidute väljavahetamist (XIV), vaenutegevuse lõpetamist ja rahu uuendamist Rootsi ning Poola vahel (XV), kaubandussuhete taastamist ja arendamist (XVI, XVII) ja muid vähemolulisi küsimusi.

[1] Sama rahulepingu art. VIII.

[2] Kõrgemale riigivõimule kuuluvad õigused (mõista kohut, võtta makse jne.).

[3] Käesoleva ja järgnevate artiklite kohta üldse vrd. dok. 186—200.

[4] Avaldatud saksakeelses tõlkes: Liefländische Landes-Ordnungen, Riga, 1707, lk. 738—743.

[5] Siin on refereeritud 13. märtsi 1700. a. määruse art. I lõpplauset: «Kui keegi meie alamatest kindlate põhjendustega peaks suutma tõendada, et temalt on ära võetud mingi vara, mis peaks õigusega temale kuuluma, siis meie tahame, et talle jääks vabadus oma õigust otsida» (sealsamas, lk. 741).

[6] «Aasta ja päev» oli vana väljendus tähtaja märkimiseks, mille pikkus Eestis mitmetest asjaoludest tingituna tegelikult kõikus ühest aastast ja ühest päevast kuni ühe aasta, kuue nädala ja kolme päevani.

2. EESTI TERRITOORIUMI KAITSMINE

Nr. 193

METSAMATERJALIDE VARUMISEST PÄRNUS 10 BRIGANTIINI EHITAMISEKS

Peeter I kiri kindral R. F. Bauerile

15. oktoobril 1710

Tallinna linna alistumise teate eest oleme teile väga tänulikud, kuna sellega on vaenlane juba täiesti siitmaalt eemale tõrjutud.

Veel teatan teile, et Pärnus oli alati palju metsamaterjali mere taha veoks ning sellepärast arvan, et praegugi on seda materjali veel, meile aga on väga vaja väikseid laevu. Sellepärast püüa valmistada metsamaterjali kümne brigantiini [ehitamiseks], aga milline metsamaterjal on vajalik, selleks saadame siinjuures teile kulleri.[1]

Письма и бумаги императора Петра Великого, т. X, М.-Л., 1956, lk. 362. Vene keeles.

[1] Peeter I, kinnitanud 7. dets. 1710 käsu ehitusmaterjalide valmistamise kohta, andis korralduse kohapeal mitte vähem kui 10 brigantiini ehitamiseks. Sel otstarbel saadeti Pärnusse vastavate brigantiini ehitusjoonistega sell Ilja Nemtsov (Письма и бумаги императора Петра Великого, т. X, lk. 427).

Nr. 194

KUUSALU, JÕELÄHTME, KOSE, JÜRI JA HARJU-JAANI KIHELKONNA TALUPOEGADE KORDUVAST KÄSUTAMISEST KINDLUSTUSTÖÖDELE TALLINNA

Eestimaa kindralkubermangu valitsuse protokoll

31. märtsil 1711

Härra polkovnik ning komandant Vassili Zotovi soovil korrati veel kord kirjalikku nõudmist, et kindlustuste ehitamiseks [saadetaks] vallitöölisi Kuusalu, Jõelähtme, Kose, Jüri ja Harju-Jaani kihelkondadest, kuna esimese nõudmise peale oli töölisi nii kasinalt kokku tulnud. Ja nad peavad 8. aprillil karistuse ähvardusel kohale ilmuma.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 1, l. 40. Mustand saksa keeles.

Nr. 195

METSAMATERJALI KOKKUOSTMISEST LIIVIMAALT SÕJALAEVADE EHITAMISEKS

Peeter I kiri Liivimaa kubernerile

15. novembril 1713

Ma sain teie kirja, milles teie kirjutate üliväga rumala ning hooletu vastuse laevade jaoks metsamaterjali edasitoimetamisest. Mina imestan üliväga, et ukaasi [1] ja selle vajaliku asja tähelepanuta jätate, kuna teil ei ole raske [seda asja] korda seada, sest et igal aastal parvetatakse Riiga hulgaliselt propse. Kuid oleks hädavajalik [kedagi] nendesse kohtadesse saata ning, järele vaadates, aadlikega kokku leppida, kui palju puu maksma läheb. Pärast seda viivitamata kirjutada.

ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 83, l. 61. Ärakiri vene keeles.
Avaldatud: Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края, т. I, Рига, 1876, lk. 308—309.

[1] Mõeldakse Peeter I ukaasi 11. augustist 1713, milles anti G. A. Golitsõnile korraldus osta Poolast tammemetsa 3 laeva ehitamiseks ja saata Saaremaale enne 1713. a. novembrit asjatundja sealsete tammemetsade kirjeldamiseks ja raiumise organiseerimiseks (Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края, т. I, lk. 305—306). 12. augustil 1713 saadeti eri ukaas metsa raiumise korraldamiseks Saaremaal (ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 83, l. 37).

Nr. 196

ROOTSI SÕJALAEVADE ILMUMISEST TALLINNA SADAMA JUURDE

Peeter I kiri Liivimaa kubernerile

13. mail 1714

Kui laev «Perlo» Riiast Tallinna ei ole sõitnud, siis ärge teie seda ära laske kuni [järgneva] käsuni, senikaua kui meie selle kohta edaspidi kirjutame, sest eilsel päeval meie saime teadaande, et Tallinna ligiduses on vaenlase laevad, ja on oht, et [nad] selle kinni võtavad. Samuti ka mereväe ohvitserid, kes on Riiga sõitnud, saatke muidugi Tallinna maad mööda, mitte aga mere kaudu.[1]

ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 84, l. 20. Originaal vene keeles.
Avaldatud «Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края, т. I, lk. 313.

[1] Pärast seda, kui Vene väed olid vallutanud kogu Eesti- ja Liivimaa, kuulutas Karl XII korduvalt, et Läänemere sadamate blokeerimine jätkub nii kaua kui need alad Venemaa kontrolli all on. Aastail 1711—1714 ristlesid Rootsi sõjalaevad Eesti rannikuvetes, kaaperdasid kaubalaevu ja tegid dessante saartele ning rannikule (Landrath Wrangel's Chronik von Ehstland, Dorpat, 1845, lk. 91, 98, 101, 110, 116).

Nr. 197

KINDLUSTUSTÖÖDELT PÕGENENUD HIIUMAA JA VORMSI TALUPOEGADE ASENDAMISEST TEISTE TALUPOEGADEGA

Eestimaa kindralkubermangu valitsuse korraldus Hiiumaa riigimõisate ülemvalitseja Wetterstrandtile ja Vormsi saare mõisavalitseja Norenbergile

30. augustil 1714

Juba 14 päeva eest on keiserliku kindralkubermangu [valitsuse] poolt saadetud teile korraldus, et Hiiumaa ja Vormsi vallitöölised peavad veel septembrikuu kestel tegema siin vallitöid, sest et maismaa siin Eestimaa hertsogkonnas saab alaliste rohkete küüdiskäimiste läbi sel määral kurnatud ja laostatud, et külvi- ja lõikus[tööd] peavad hiljaks jääma. Selle eesmärgiga on härradele mõisavalitsejatele tehtud korraldus neid [vallitöölisi] õigeaegselt küllaldase toidumoonaga varustada. Kuna nüüd enamik on toidumoona puudusel deserteerinud ja koju läinud, siis on siia veel alles jäänud Hiiumaalt ainult 20 ja Vormsist ainult 3 [meest], arvestamata neid kahte meest, kes selle käsuga on [siia] komandeeritud. Nõnda saadetakse käesolevaga veel kord härradele valitsejatele kindralkubermangu [valitsuse] vali korraldus, et nad otsekohe selle vastuvõtmisel ilma igasuguse ajakulutuseta saadaksid ärajooksnute asemele kohale teised töölised küllaldase toidumoonaga, samuti neid, kes siia on järele jäänud, toidumoonaga varustaksid. Neid talupoegi aga, kes on kuritahtlikul viisil ära jooksnud, mille läbi tema suurele tsaarlikule majesteedile ülimal määral tähtis vallitöö on seisma jäänud, tuleb teistele hoiatuseks vastavalt karistada. Vastupidisel juhul, kui töölised mitte otsekohe kohale ei tule, tõmbavad härrad [mõisa]valitsejad ka endale kaela raske vastutuse ja karistuse. Selle järgi peavad nad kõige sõnakuulelikumalt talitama.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 2, l. 343. Mustand saksa keeles.

Nr. 198

VENE SÕJALAEVASTIKU VÕIDUST ROOTSLASTE ÜLE SAAREMAA MERELAHINGUS

Tallinna kaubamaja «Thomas Clayhills & Son» kiri kaubamajale «Arps & seeligen Steffens Frau Wittwe» Narvas

1. juunil 1719

[...] [a] Möödaläinud reedel tuli tema majesteedi 7-st laevast koosnev eskaader kapten Senjavini komando all meie sadama reidile ja tõi kaasa ühe rootsi kapten-kommodor Wrangelli komando all oleva 46 suurtükiga sõjalaeva, samuti veel ühe rootsi 26 suurtükiga fregati ja kohe Peterburisse ärasaadetud 10 kuni 12 kergesuurtükiga aviisojahi ühes 400 rootslasega. Nendesamadega olevat

tema majesteedi laevad [1] üle 6 tunni ägedas võitluses olnud, nii et Wrangell oma laeva mastideta ja päris puruks lasknud minna ja ta ise on haavatuna kohale toodud.[2] Kaubanduses ei sünni nüüd mitte midagi.

TLHRRA, f. 240, s.-ü. 2560.

[a] Kirja alguses räägitakse äriasjadest.

[1] Saaremaa lahingust võttis nähtavasti osa 6 lootsi Ristnast, kes 1714. a. olid määratud riigiteenistusse kaptenleitnant Senjavini eskaadrisse.

[2] Siin mõeldakse 24. mail (4. juunil) 1719 Saaremaa juures toimunud esimest Vene ja Rootsi laevastike vahelist lahingut avamerel. Kõik 3 lahingust osavõtnud Rootsi laeva sunniti alistuma.

Nr. 199

HOONETE PÕLETAMISEST NAISSAAREL ROOTSI MEREVÄELASTE POOLT JA ROOTSI NING INGLISE LAEVASTIKU TAANDUMISEST TALLINNA ALT ROOTSI RANNIKULE VENE SÕJALAEVADE EDUKA TEGEVUSE TÕTTU

Peeter I kiri Liivimaa kindralkubernerile

8. juunil 1720

Teatan teile, et mõni aeg tagasi tulid Inglise ja Rootsi sõjalaevastikud Tallinna alla ja seisid Naissaare juures ning vahetasid omavahel kirju. Muuseas põletasid rootslased Naissaarel maha ühe meie elumaja ning sauna, mis olid töömeeste jaoks tehtud. Pärast seda selle kuu 2. päeval tuli nende juurde [kirjapostiveo] kiirjaht, kusjuures mõlemad sõjalaevastikud kohe tagasi läksid. Meie ei teadnud nii kiire äramineku põhjust, sest Norris [a] ei jõudnud vastust oma kirja peale ära oodata. Kuid kolmandal päeval saime meie teadaande, et meie [laevade] brigaad brigadiri von Mengdeni juhtimisel on Rootsisse sisse tunginud ning [siis] jälle õnnelikult üle mere meie randa tulnud. Aga mida [brigaad] tegi, selle kohta lisan käesolevale [kirjale] trükitud teadaande.[1] On tõsi, et vaenlasele pole väga suurt kahju tehtud, ometigi tänu jumalale on tehtud [see] nende abimeeste silma all, ja mida [nad] mitte kuidagi takistada ei suutnud.

ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 89, l. 36. Originaal vene keeles. Avaldatud: Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края, т. III, Рига, 1880, lk. 447.

[a] Inglise admiral J. Norris.

[1] Dokumenti selles valimikus ei avaldata. Aruandes kirjeldatakse 5000-mehelise Vene sõjaväekorpuse edukat dessanti Rootsi rannikule Umerå linna lähedal (ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 89, l. 37—38).

Nr. 200

EESTIMAA TALUPOEGADE KÄSUTAMISEST TALLINNA SADAMA LAIENDAMISEKS VAJALIKU EHITUSMATERJALI VEOLE

Tallinna ülemkomandant V. Zotovi kiri Eestimaa maanõunike kolleegiumile 17. oktoobril 1714

19. oktoobrikuu päeval sain ma ekstsellentsidelt härradelt senaatoritelt vürst Dolgorukovi ja krahv Musin Puškini allkirjaga kirja [1], mis selle kuu 13. oli Peterburist välja saadetud ja milles teatati, [et] tsaarlik majesteet suur valitseja oma oktoobrikuu 12. päeval [antud] nimelises ukaasis [2] käskis Tallinna sadama kindlustamiseks [a] valmistada suuri kivide ja metsamaterjalide [varusid] ja kuna [põllu]tööde aeg on juba möödas, siis peavad Liivimaa ja Eestimaa talupojad andma töölisi proportsionaalselt, et jaanuarikuuks valmistada palke: neljasüllaseid kaksteist tuhat, viie- ja kuuesüllaseid kaheksa tuhat [ning] kive viissada kolmearssinalist kuupsülda. Kui nii palju ei ole võimalik, siis vähemalt nelisada sülda. Ja praegu, seni kuni kivid pole lumega kaetud, on neid parem kätte saada. Neid võiks sadama lähedalt saada, aga esimese talveteega sadama juurde kokku vedada. Ja seda on sellepärast parem teha lähema ümbruse talupoegadega, nendega, kes elavad Tallinna juures. Ning kokku käsutada [talupoegi] jalameestena, ilma hobusteta. Aga teiste töömeestega, kes elavad kaugemates maakondades, [tuleb] metsa [vedada] esimese [talve]teega; neid kokku käsutada koos hobustega ja anda neile metsa raiumiseks ja selle veoks Tallinna linnale lähemad kohad. Kõik see [tuleb] korraldada seal adramaade [arvu] järgi, et ühtedele ülekohut ei sünniks teiste ees. Seejuures valvata, et järelevaatajad, kes selle töö peale saavad pandud, ei talitaks omavoliliselt. Nimetatud kirja saamisel peavad tsaarliku majesteedi nimelise ukaasi kohaselt Tallinna kreisile lähema ümbruse talupojad kiiruga kive varuma, sest ülearuseid töid (siis, kui kivid mattuvad lumesse) ei ole lubatud [teha]. Tema ekstsellentsile saata viivitamata teade selle kohta, kuipalju on meil Tallinna kreisis mõisu ja adramaid, kuipalju lähema ümbruse [inimesed] peavad kive laduma, samuti kui kaugel asub Tallinnast selle ehituse jaoks kohane mets. Vahepeal [tuleb] töötada aega viitmata ainult kivide kogumisega ja valju karistuse ähvardusel käskida, et ükski selle juures omakasu taga ei ajaks. Sellest kõigest ülevalnimetatust teie kõrgeaususele täpselt teada andes, saadan käesolevaga nimetatud kirja ärakirja [1] ning soovitan heaks arvata lahkesti käsk [anda], et kõiges saaks ilma aega viitmata ülevalpool nimetatud tsaarliku majesteedi nimelise ukaasi [2] ning härrade

ekstsellentside senaatorite poolt meile tehtud ettepanekute kohaselt toimetatud. Kõige tähtsama kindralfeldmarssali ning paljude ordenite kavaleri, meie üle kõrgesti pandud kindralkuberneri tema hiilguse vürst Menšikovi käsuga on usaldatud igasugune kubermangu valitsemine teie armulisuse hoolde. Aga see, et kõrgesti sündinud härrad ekstsellentsid senaatorid nimetatud korraldustest mitte teie kõrgeaususele, vaid minule kirjutasid, siis on ka see väga hästi teada tema ekstsellentsile, et kogu kreis tema kõrge vürstliku hiilguse käsuga on antud teie suursuguse võimu alla, aga minule ei ole kästud kreisi asjadega tegemist teha.[3] Juhul kui teie suursugusele [isikule] paistab ülevalnimetatud [asja] korraldamine mingil [põhjusel] vastumeelt olevat, siis oleme meie valmis tsaarliku majesteedi ukaasi täitmise usinasti enda peale võtma. Ainult võtke heaks meile selle korraldamiseks kreisist niisuguseid töötajaid määrata, kellega oleks võimalik seda täita. Sellest, kus niisugust metsa ja kive paremini leitakse, [palun] minule kirja teel viivitamata teatada, et aeg tööde korraldamiseks praegu mitte kaotsi ei läheks. Ja kui teie heaks arvate saata meile kreisi tööinimesi, siis koos nende töömeestega võtke armulikult heaks määrata teie suursugususe poolt komissare, kes koos meie ohvitseridega on selle [töö] juures, et kummaltki poolt mingeid vastuolusid ei tekiks. Sellest palun mulle ilmtingimata teade saata, [kuipalju] on Tallinna distriktis mõisaid ja adramaid ning kuipalju on neis töövõimelisi inimesi, millise [teate] saatmisega kõrgesti sündinud härradele ekstsellentsidele senaatoritele Peterburi meie ei tohi viivitada.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 114, l. 17—18. Originaal vene keeles.

[a] Tegelikult on mõeldud sadama, eriti kaide tugevdamist ja laiendamist.
[1] Vt. ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 117, l. 14—15.
[2] Vt. Полное собрание законов Российской империи, т. IV, nr. 2722.
[3] On mõeldud 26. veebruaril 1711 A. D. Menšikovi poolt Eestimaa aadlike palvekirja mõjul väljaantud resolutsiooni, milles tuuakse selgelt esile, et Eestimaa kubermang ja aadel ei allu Tallinna ülemkomandant V. Zotovi võimule (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 114, l. 6—7).

Nr. 201

PALKIDE VEOST TALLINNA SÕJASADAMA EHITAMISEKS

Eestimaa kindralkuberneri korraldus sama kubermangu maanõunike kollegiumile

17. oktoobril 1714

Tema suur tsaarlik majesteet on kõige armulisemalt käskinud, et veel käesoleval sügisel, nagu eelmiselgi, peab saama Tallinna sadama ehitamiseks maha lõigatud 26 000 palki ja esimese reeteega kohale veetud. Samal viisil peab selleks muretsetama 1000 [kuup]sülda kive. Kuna aga meil maa olukord teada on [1], ja meie ka

seda arvesse võttes tema suure tsaarliku majesteedi juures [oleme asja] niikaugele ajanud, et tuleb maha lõigata ainult 20 000 palki, ülejäänud aga koos kividega tuleb tragunitel ja soldatitel kohale vedada [2], siis ei kahtle meie sugugi, et kõrgesti sündinud härrad maanõunikud seda suure tsaarliku majesteedi kõrget armulisust kõige truualamlikuma tänuga hindavad ja ühtlasi korralduse teevad, et ülalnimetatud 20 000 palki raiutaks kõige ligemal ajal endist viisi Tallinna lähedal asuvate külade [talupoegade poolt] maha ja veetaks esimese reeteega sadamasse, järelikult [seega] ka tema üliväga lugupeetud suure tsaarliku majesteedi kõrge käsk saaks kõiges täpselt täidetud. Peale selle teeb härra kindralmajor ning ülemkomandant von Delden üksikasjalisemalt selles asjas kõrgesti sündinud härradele maanõunikkudele suulise ettekande.[3]

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 114, l. 25. Originaal saksa keeles.

[1] Vt. dok. 212.
[2] Sadama ehitamiseks vajalike palkide veoks viidi 1714. a. oktoobri lõpus Tartust ja Pärnust 2 polku sõjaväge Tallinna (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 2, l. 393—394).
[3] Vrd. järgmise dokumendiga.

Nr. 202

TALLINNA SÕJASADAMA EHITAMISEKS NÕUTAVA PALGIVEOKOHUSTUSE VÄHENDAMISEST

Eestimaa kindralkubermangu valitsuse palvekiri Eestimaa kindralkubernerile

25. oktoobril 1714

Teie kõrge vürstliku hiilguse armulise kirja 17. selle [kuu] päevast [1] saime eilsel päeval kõige truualamlikuma lugupidamisega kätte ja nägime sellest, kuidas vaene maa peab kohale vedama 20 000 palki siinse sadama ehitamiseks. Kuna aga teie vürstlik hiilgus polnud möödaläinud aastal Peterburis kohal, [kui arutati], kuidas palkide vedu sadama ehituseks [õiglaselt] jaotada ja järelikult pole see asi arvatavasti teie kõrgele vürstlikule [hiilgusele] küllalt üksikasjalikult ette kantud, siis ei tohiks teie vürstlik hiilgus mitte pahaks panna, kui me käesolevaga alandlikult ette toome, kuidas nimelt möödaläinud talvel tema suure tsaarliku majesteedi kõrge käsu peale 20 000 palki Eesti- ja Liivimaalt sadama ehitamiseks kohale veeti; kõrge senat aga on tema suure tsaarliku majesteedi erilise käsu peale teinud Liivimaa, Tartu- ja Saaremaa kreisi kohta sellise jaotuse, et Eestimaa hertsogkond peab kohale toimetama mitte rohkem kui 4000 palki. Tol korral ei olnud vaene maa veoloomadest veel mitte nii väga tühjaks jäänud nagu kahjuks nüüd, kui kariloomad (nende hulka veohärjad kaasa arvatud)

mõisates ja taludes on üldiselt otsa saanud ja enamuses mõisates pole enam ühtegi veolooma alles jäänud, arvestades, et ka hobused kokku varisevad,[2] nagu me sellest teie kõrgele vürstlikule hiilgusele oleme alandlikult hiljuti pikemalt teatanud ja selle pärast teilt kõrget armu palunud. Lisaks sellele tuleb kõigepealt kahe jala- ja ühe ratsaväepolgu majutamine maale ning toitlustamine, kusjuures me pealegi kardame, et sel vaesel maal tuleb vedada kohale toidumoon tragunite- ja voorihobustele, kes peavad töötama sadamaehituse juures. Sellepärast siis palume põlvili maas teie vürstlikku hiilgust kogu Eestimaa nimel, et teie heaks arvaksite oma armu kohaselt, mida te meile alati olete kindlasti tõotanud, selle vaese maa tõsist häda ja viletsust oma südamesse võtta, arvestades teile väga omast ülemaailmselt tuntud vürstlikku heldust ja õiglust. Ja kuna meie, ilma et armulikult arvestataks kariloomade otsasaamise läbi kannatatud kahju, peame kohale vedama hulga palke, (millest meie oma kõige suurema kohusepärase truuduse tõttu, niipalju kui vähegi võimalik, mingil juhul ei kavatse ära ütelda, vaid ainult toome käesolevaga kõige alandlikumalt ette maa tõeliselt viletsa olukorra), [siis palume, et] sellele vaesele Eestimaa hertsogkonnale ei pandaks sellel talvel peale (kohustust vedada) üle temale määratud osa — 4000 palgi — mis ta eelmisel aastal kohale vedas ja mis talle tol korral küllalt raskusi valmistas, vaid tema kõrge vürstlik hiilgus laseks meile ja vaesele laostunud maale tõelist armu ja halastust osaks saada.[3] Selle kõrge armu eest tasub kõikvõimas ja halastaja jumal teie vürstlikule hiilgusele ja kogu tema kõrgele vürstlikule soole tuhatkordse õnnistuse ja õnnega.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 2, l. 388, 391. Mustand saksa keeles.

[1] Vt. dok. 201.
[2] Vt. dok. 212 ja 213. Teated loomade suremuse kohta on liialdatud.
[3] Vastavalt Peeter I ukaasile avaldati Eestimaa kindralkubermangu valitsuse ringkirjas 11. novembril 1714 korraldus, et kubermangu talupojad on kohustatud hankima Tallinna sadama ehitamiseks samapalju palke kui 1713. a., s. o. 4000 palki (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 2, l. 402), või igalt mõisaadramaalt 6 palki (sealsamas). Senati ukaasi põhjal 18. novembrist 1714 pidid Riia, Võnnu, Pärnu, Tallinna ja Tartu kreisi talupojad hankima 1714. aastal 22 127 palki (ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 152, l. 265—266).

Nr. 203

METSAMATERJALIDE KOKKUVEDAMISEST TALLINNA SADAMA AITADE JA KAI EHITAMISEKS

Eestimaa kindralkuberneri korraldus sama kubermangu maanõunike kolleegiumile

26. augustil 1715

Oma nimelise ukaasiga käskis suur valitseja Tallinna juures laevastiku tagavarade jaoks aitade ja sadama ehituseks raiuda

Tallinna lähemast ümbrusest [metsamaterjali] ning eeloleva esimese talveteega vedada Tallinnasse sinna kohta, kuhu see ehitus [tehakse]. Metsa: viiskümmend tuhat palki [peavad] olema neli sülda kolm arssinat pikad, aga läbimõõdult ei tohi nad olla alla 4 verssoki. Sealhulgas peab Tallinna kreisidest [1] olema üksteist tuhat kolmsada kaheksakümmend [palki]. Ning teie kõrgeausused, võtke heaks talitada tema tsaarliku majesteedi selle ülevalnimetatud nimelise ukaasi järgi.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 114, l. 33. Originaal vene keeles.

[1] S. o. Eestimaa kreisidest.

Nr. 204

TALUPOEGADE KÄSUTAMISEST PALKIDE VEOLE JA SÕJASADAMA REMONDITÖÖDELE TALLINNA

Liivimaa kuberneri patent

1. detsembril 1716

Sedamööda kuidas tema tsaarlikult majesteedilt, meie kõige armulikumalt keisrilt ja isandalt, tulnud kõrge ja karmi käsu peale tuleb Tallinna sadama ilmtingimata vajalikeks parandustöödeks [1] sellest kubermangust, peale juba määratud jalatööliste, ilma igasuguse viivituseta veel anda ja kohale vedada teatud hulk palke, antakse see käesolevaga teada kõikidele ja igale riigi- ja eramõisa valdajale ning kästakse kõige kindlamalt, et igaüks võtaks endale täie tõsiduse ja usinusega kohustuse juurdelisatud jaotuses tema käes olevale mõisale määratud kogus palke kohale vedada tubli saksa inimese hoolsa järelevalve all, igast [kihelkonnast eraldi] või mitmest kihelkonnast koos, ja sealt selleks nõutud inimesed ja rakendid Tallinna saata ilma igasuguse viivituseta, ja nimelt 4 päeva jooksul pärast selle kätteandmist.

1. Tallinna veetavate palkide läbimõõt ja pikkus tehakse teatavaks, mille järgi peavad täpselt talitama need, kes on määratud nende palkide muretsemise juurde.

2. Inimesed, kes selleks välja saadetakse [2], peavad olema tublid, tugevad ja terved talumehed või kindlad sulased, nad peavad olema varustatud nii heade ja tublide hobustega kui ka kirveste ja köitega, samuti küllaldase toidumoonaga.

3. Peaks üks või teine talupoegadest julgema töölt enneaegu ära jääda [ja enne seda], kui ta oma [kohustuse] on korralikult täitnud ja nõutava lahkumisloa saanud, siis ootab teda kindlasti raske ihu- ja surmanuhtlus.

4. Kui ka järelevaatajad ei täida oma ülesandeid ja kohustusi sellise usinusega, nagu see kohane on, või lahkuvad töölt enne-

aegu ilma vabastusluba saamata, peab neid nuheldama ilma armu heitmata kõige raskema karistusega.

5. Ja selleks, et deserteerimist saaks paremini ära hoida, peavad talupojad olema varustatud nii palju rahaga, et nad kogu ajaks, niikaua kui nad peavad viibima Tallinnas, võiksid muretseda vajaliku hobumoona kui ka muud, mida nad vajavad veel peale selle oma paremaks ülalpidamiseks, et neil ei oleks ühtki põhjust deserteerimiseks.

6. Siinjuures määratakse ...[a] kreisis komissariks see härra, kelle juures sellest kreisist määratud peavad ennast Tallinnas üles andma ja tema korralduste järgi talitama.

Selleks et inimesed igast mõisast viivitamatult välja saadetaks, peetakse väga soovitavaks selles kihelkonnas ...[a] — asi liikuma panna ja sellest siia ette kanda, mille järgi igaüks peab talitama vastavalt oma kõige truualamlikumale kohusele, et hoiduda raskest karistusest ja sekeldustest.

ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 583, l. 141. Trükis saksa keeles.

[a] Teksti jäetud lüngad.

[1] 13.—14. oktoobrini 1716 purustas tugev torm mõni aeg enne seda valminud muuli. Muulil asunud 80 suurtükki ja 2 laeva sadamas läksid põhja ning 7 laeva sai tugevasti kannatada (Landrath Wrangell's Chronik von Ehstland, Dorpat, 1845, lk. 140). Peeter I võttis kasutusele erakorralised abinõud Tallinna sõjasadama kui Vene merelaevastiku tähtsa baasi remondiks. 21. detsembril 1716 tegi Peeter I, kes sel ajal asus Amsterdamis, korralduse Liivimaa kubernerile, et ta sõidaks viivitamatult Tallinna ning koos A. D. Menšikoviga võtaks seal tõhusad abinõud sadama remondiks kasutusele (Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края, т. II, lk. 514—515).

[2] Tallinna sõjasadama ehitustöödele saadetud talupojad vabastati tööde ajaks tavaliselt mõisateost.

Nr. 205

PALDISKI SÕJASADAMA EHITAMISEST

Kindraladmiral F. M. Apraksini instruktsioon kapten Mavrinile

9. septembril 1721

Tsaarlik majesteet käskis teil olla Eestimaa provintsis sadama ehitamise juures Paldiskis[1] ning selleks [käskis] ta aega viitmata Tallinna sõita ning talitada allpool toodud punktide järgi:

1. Tallinna jõudes ilmuda kindralmajor ning ülemkomandant von Deldeni juurde ja küsida aruanne kindral vürst Repnini polgu voorimeeste ja polgu hobuste saatmise kohta, aga samuti kui palju on saadetud Soomest kindral vürst Golitsõni poolt polgu voorimehi ning kui palju on saadetud sunnitöölisi kivimurdmiseks ja kes nende komandode juures juhatajateks on.

2. [Nende] teadete saamisel sõita Paldiski ja isiklikult nimetatud inimesed üle vaadata ning neid, kes [on] nende ohvitserid,

samuti soldateid kui ka voorimehi tuleb hoida enda käsutuses. Kirja panna täpselt, kui palju on teie tulekuni metsamaterjali valmistatud ja kive murtud, kui palju on olemas vana metsamaterjali.[2]

3. Aega viitmata ehitada niisugused ühe katuse all olevad kasarmud nagu Tallinnas, kuid et nad oleksid Tallinna omadest kaks jalga kõrgemad, nii et võiks teha narid ning töölised võiksid elada puudust [tundmata]. Kuid hiljuti [lõigatud] metsamaterjalist ei saa kiiresti ehitada. Aga kui neid vanast metsamaterjalist ei tehta, siis tekib sellest inimestel suur häda, ning võivad tekkida haigused ja seisak asjaajamises. Kuid hiljem, niipea kui hakkama saate, ehitada hiljuti [lõigatud] metsamaterjalist samasugused kaks ühe katuse all olevat [kasarmut], et oleks võimalik ära mahutada kolm tuhat inimest; [kasarmud] katta kindlalt kuusepuust sindlitega, et [vihma] mitte läbi ei jookseks.

4. Sunnitöölised peavad kivi murdma ning süldadesse laduma; [tuleb] käskida järele valvata, et [kivi] murdmisel ei laiseldaks. Iga sülla pealt tuleb söögi muretsemiseks anda 10 altõnni, aga voorimeestele lisaks nende töötasule anda nädalas kaks grivnat inimese peale. Kuhu sadam saab rajatud ning kuhu kohta kivid süldadesse laduda, selle kohta pärida teateid insenerpolkovnik Luberas'lt või kaptenleitnant Hansilt, selleks, et metsavedu ja kivide kandmine tööliste eluasemete juurest sadama ehituskohani oleks lähedal. Selle [töö] järelevaatajateks võtta Tallinnast polgu puuseppade sellid ja maksta neile töötasuks 1 rubla inimesele.

5. Kange, kirkaid, haamreid, kirveid, tugesid või terast, naelu, nööre, rattaid, mõõdulatte — [kõige kohta], mis selleks ehituseks vaja läheb, tuleb insenerpolkovnik Luberas'lt või kaptenleitnant Hansilt võtta eelkalkulatsioon ning [sellest] meile viivitamata kirjutada. Aga seni olge nobedad nõudma vastavaid varusid kindralmajor ning komandant von Deldenilt.

6. [Asja] alustamiseks ja töölistele maksmiseks ning kõiksugu varu jaoks võtke soolamaksudest 3000 rubla raha. Neist rahadest kaasa võtta 500 rubla. Tehtud väljaminekute kohta tuleb raamatuid pidada ning allkirja vastu välja anda ja esitada tsaarliku majesteedi kabinetile või admiraliteedi kolleegiumile. Ülejäänud raha tuleb jätta admiraliteeti alampolkovnik ning kassapidaja Zassetskile vastuvõtja pitsatiga.

7. Muide, kuigi seda ei ole siin nimetatud, tuleb talitada nii, nagu on sünnis ausale ning usaldusväärsele ohvitserile, et ametikohused oleksid hästi täidetud ning sellest ette kanda tsaarlikule majesteedile, samuti kirjutada [sellest] meile iga kuu.

Записки Гидрографического департамента Морского министерства, ч. IV, Спб., 1846 года, lk. 282—285. Vene keeles.

[1] Samal ajal jätkus Tallinna sadama ehitamine, kuigi peatähelepanu suunati Paldiski sadama ehitamisele.

[2] Paldiski sadama ehitamiseks vajalikud palgid ja lauad veeti kohale Eestimaa kubermangu talupoegadelt võetud vankritega (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 210, l. 434, 455).

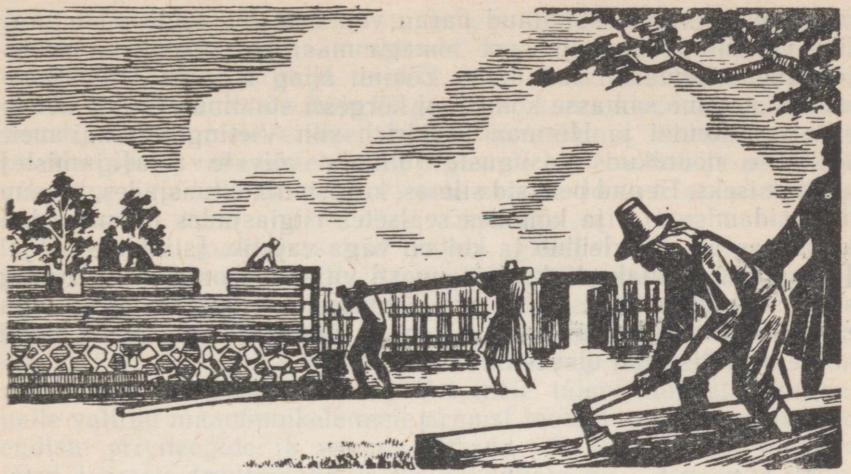

VI. TAASTAMISPROTSESSI ALGUS MAAL

1. ESIMESED ABINÕUD SÕJATEGEVUSE TAGAJÄRGEDE LIKVIDEERIMISEKS

Nr. 206

LIIVIMAA PROVINTSI VALITSEMISE KORRALDAMISEST

Peeter I juhend täievõimulisele volinikule (plenipotentsiaarius) G. J. Löwenwoldele

17. oktoobril 1710

Juhend, mille järgi tema tsaarliku majesteedi salanõunik Liivimaal parun von Löwenwolde kui tema tsaarliku majesteedi täievõimuline [volinik] peab osa võtma komisjonist koos teiste selle komisjoni [liikmeteks] määratutega.

Kõigevägevam jumal andis meie õiglastele sõjariistadele nii võidurikast edu, et kogu Liivimaa provints kõikide linnade ja kindlustega ning kõigega, mis nende juurde kuulub, on vaenlaselt täielikult kätte saadud. Seejuures saime teada, et pikaajaline sõda, mis sellel maal kümme aastat möllas, on seal tekitanud segaduse ning korralageduse. Meie aga kaldume oma huvides eriti armuliselt käskima, et kogu selle provintsi maades ja temale kuuluvates linnades üldine heakord ja tõeline kasu kindlale alusele seataks. Seepärast arvasime armulikult heaks oma eriti armulises lootuses meie iseäranis armastusväärsele truualamlikule sala-

nõunikule kõrgesti sündinud parun von Löwenwoldele anda täieliku voli ning võimu ja koos temaga määrasime samasse komisjoni meie ülemkomissari Jefim Zõbini. Ning Liivimaa rüütelkonnast nimetame samasse komisjoni kõrgesti sündinud Georg Friedrich von Reutzi ja Herman Friedrich von Vietinghoffi kui meie valitsuse nõunikud igasuguste juhtuda võivate asja[ajamiste] abistamiseks. Et nad peaksid silmas, kui tsiviilkohtuasjades, kroonu majapidamise alal ja kõikides sealsetes riigiasjades nii maal kui ka linnas puudusi leidub ja kui on väga vajalik, [siis] tõe põhjal [asjaolud] kindlaks teeksid ja uuesti vajaliku korra looksid ning sisse seaksid ja kõik nii teeksid, nagu see on meie huvides ja kogu provintsi heaoluks, eriti aga nii, nagu nõuavad meie poolt antud kõige armulisemad otsused.

1.

Et üldiselt kogu maal, kuna see on sõja tõttu äärmiselt laastatud, nii meie riigimõisates kui ka igal pool mujal majandust kiiresti kasulikule ja paremale järjele tõsta ja [sellel] hoida, oleme kavatsenud anda selle edendamiseks ja vastavalt laastamise suurusele nende meie mõisate rentnikele ja omanikkudele mõnedel tingimustel mõned [koormiste]vabad aastad, sel määral nagu seda praeguse sõja ajal meie vägede vajalik toitlustamine lubab.[1]

2.

Töötada usinasti, et kogu Liivimaalt kiiremini teateid saada, kui suur oli vanasti riigikassa tulu kõikidest riigi- ja aadli-mõisatest, samuti maksudest ja lõivudest linnades, ja mis Rootsi valitsuse poolt oli uuesti peale pandud. Ning kõige selle kohta teha tema tsaarlikule majesteedile viivitamata ettekanne. Samal ajal määrata nende tulude kogumiseks endiselt ustavaid ja osavaid inimesi.

3.

Riigimõisad, mis olid sünnipäraste rootslaste valduses, antakse meie kõige armulisemal loal, mõnedel tingimustel (mis on selleks vajalikud), endise hinnaga rendile Liivimaa aadlile. Rootslasi ega rootsimeelseid ei tohi leiduda maal ega mujal, samuti mitte mingisugustel ametikohtadel ja need, kellel on mõisaid, need neilt ära võtta ja nad [ise] maalt välja saata.

4.

Et praegune sõjaline vajadus nõuab hädasti aadlimõisatest mõningat võimalikku abi, siis on tarvis selle üle vana kombe kohaselt, samuti ka meie vägede majutamise [asjus] suursuguse aadli

ja maiskonnaga kokku leppida. Selleks tuleb korraline maapäeva [kokkukutsumine] välja kuulutada, kus tema, meie volinik, vastavalt saadetud akord- ja teistele punktidele meie truualamlikule rüütel- ja maiskonnale meie kõige armulikuma kinnituse ja otsuse annab, samuti meie eriliselt kõige armulikuma kinnituse nende privileegidele, vabadustele ning õigustele kätte annab ja neile kõigile ning igaühele meie tsaarlikule armule lootust annab.[2] Ning heaks arvab neile anda tõelise võimaluse vana kombe kohaselt maanõunikke, maamarssaleid valida, [kes] meile kõige armulisemaks kinnitamiseks ette panna tuleb. Niisugusel viisil valitud saavad samal ajal tunnustatud ja [ametisse] lubatud, kui nende poolt [see], mis meie poolt ettepandud teenistuseks ja maa kasuks on nõutav, otsekohe saab vastu võetud ning otsustatud. Seejuures käsime meie armulikult sellel meie täievõimulisel volinikul neile valitud maanõunikele meie armust lootust anda, et meie neid endiste privileegide ja vanade kirjade põhjal leiduvate astmete järgi ja meie truualamlikule rüütelkonnale meie suurema armulikkuse ülesnäitamiseks niisuguse auastme määrame, et esimesed kuus saavad aukraadi, mis on kõrgem kindralmajori aukraadist, ning teised kuus saavad kindralmajori aukraadist vähemad [aukraadid].[3] Maamarssal saab polkovniku aukraadi. Maapäeva kokkukutsumisel ja väljakuulutamisel kogu aadlile ning kroonu- ja aadlimõisate valdajatele teatavaks teha, et nad sellele maapäevale ilmuksid ja meie komisjonis laseksid [oma nimed] kirja panna ja esitaksid oma eesõigusi nendele mõisatele.

5.

Meie täievõimuline volinik koos meie poolt asutatud komisjoniga võib Liivimaa [aadlilt] äravõetud mõisate tagasiandmises igati selles punktis meie armulikkuse poolt kindlaksmääratud ning antud otsuse kohaselt talitada. Ja nimelt võttes kõikidelt nende valduste tagasinõudjatelt vastu nende vanad privileegid ja kinnistuskirjad ning pärast nende õigsuse üle otsustamist anda nendele tagasi ja kõik see kirja panna [ja] saata meile kinnitamiseks.

6.

Meie kõige armulisema otsuse järgi võib alam- ja ülemkohtu juures ning kõikides maa- ja linnade valitsustes puuduvaid ametnikke, kelleta läbi ei saa, juurde võtta ja anda neile meie nimel täielik võim ning kinnitus ja nad ametisse panna. Selle laiendame meie armulikult ka ülem- ja alamkonsistooriumidele. Seejuures anname oma täievõimulisele volinikule ja seatud komisjonile selleks täieliku võimu, et [nad] endisi kohtumehi või teisi ametnikke, kes üldiseks kasuks [kõlblikud] ei ole või on võimetud või on sünnilt rootslased või leitud väga [rootsi]meelsed olevat, võiksid lahti lasta ja nende asemele teisi vastu võtta ning endise

pruugi ja meie kõige armulisema otsuse järgi valida ning meile kinnitamiseks esitada. Samuti luua endise kombe kohaselt postikorraldus. Selles asjas käskida postiülemat kirjutada Vene posti peavalitsejale riigi alamkantslerile parun Šafirovile. [...] [a]

9.

Meie täievõimulisel volinikul tuleb koos ülejäänud komisjoni [liikmetega] linna ja selle kohtupidamist ning -asutusi valvsalt silmas pidada, kuid eriliselt hoiatada, et kohtuasutused ei oleks segi aetud. Samuti seda usinalt vaadata, et rahalised tulud oleksid õigel ajal kogutud ja nii hoitud, et nad võiksid olla väljaspool ohtu ning säästetud.

10.

Meie täievõimuline volinik ja asutatud komisjon peavad meie vägede eest, kes asuvad maal ja garnisonides, hästi hoolt kandma ja üheskoos tegutsema, et kellelegi, ei maal ega linnas, ei tehtaks liiga maksudega ega [muude] nõudmistega üle ettenähtud määra. Need aga, kes selle vastu eksivad, kandku väärilist karistust, sest meie sealsed kindralid ei pea mitte ainult kõike karmilt [korras] hoidma, vaid silmas pidama ka meie täievõimulise voliniku ja komisjoni meeldetuletusi ja mitte teisiti, kui koos nendega majutust ja selleks vajalikku määrama. Aga seal, kus selle vastu on juba eksitud, tuleb parandada ja tasu maksta. Samuti tuleb teha ka sündsusetute tegude puhul, mis enne seda või edaspidi võiksid Liivimaal juhtuda, ning [seda] meie kindralitele teada andes üles otsida ja õigluse jalule seadmiseks süüdlasi teistele eeskujuks karistada. Aga kui keegi üle ootuste niisugustel juhtumistel nõutavat valvsust ei pea ja jätab vajaliku karistuse teostamata, siis [tuleb] meile sellest otsekohe ette kanda, mille eest siis meie hoolitseme, nagu selle asja tähtsus nõuab.

11.

Samuti on vaja meie täievõimulisel volinikul ja asutatud komisjonil linnades surma läbi peremeheta jäänud linnaelanike majade kohta täpseid teateid koguda, ja kui neil leidub omakseid ning seaduslikke pärijaid, [siis] neile [maha]jäetud varanduse valitsemine tagasi anda. Aga need [majad], mille [omanikel] lähemaid ja seaduslikke pärijaid ei ole, [tuleb] koos varaga üles kirjutada ja kinni pitseerida ning käskida hea hoole all pidada, ning sellest kirjalikult teatada.

Kõiges muus, mis selles instruktsioonis ei ole nimetatud, kuid [mis] riigi- ja eraasjades vaja läheb, peab meie täievõimuline volinik koos asutatud komisjoniga meie huvides ja üldiseks kasuks meie poolt [temale] kõige armulikumalt antud võimu kohaselt toi-

mima ning sellest meile kõige alandlikumalt ette kandma. Mille kohta ta aga otsust anda ei saa, selle peale [peab] ta nõudma kõige armulisemat käsku, kuna meie temale armulise lootuse paneme, et ta meie teenistuses olles kõike ning sellega kooskõlas üldise heaolu, vande ja südametunnistuse järgi [oma kohust] ülimal määral täita püüab. Selle kõige suuremaks kinnituseks ning heaksarvamiseks kirjutasime meie sellele oma käega alla ning käskisime oma pitseriga kinnitada.

«Письма и бумаги императора Петра Великого», т. X, М.-Л., 1956, lk. 372—376. Vene keeles.

[a] Vahelejäetud punktides (7, 8) on juttu komisjoni asukohast ja ametnikele palga maksmisest.

[1] «Vabade aastate», s. o. mõisate vabastamise asemel riiklikest maksudest vähendati Liivimaa riigimõisate renti. Hobuste, kariloomade, seemnevilja ja vilja hankimiseks, samuti talupoegadele abi osutamiseks mõisate poolt, jäeti mõisate rentnike kätte 25% 1711. a. riigimõisate põldude sissetulekutest (NSVL VARKA, f. 64, nim. 1, s.-ü. 110, l. 120—121). 1712. a. vabastati Eestimaal kõik mõisad riigimaksudest (ENSV RAKA, f. 854, nim. A-3, s.-ü. 9398).

[2] Liivimaa rüütelkonna maapäev, kus arutati mainitud küsimusi, toimus 1710. a. detsembrist kuni 1711. a. märtsini.

[3] 1712. a. märtsis omistati kõigile 12-le Liivimaa maanõunikule kindralmajori aukraad (Полное собрание законов Российской империи, т. IV, nr. 2496).

Nr. 207

ABINÕUDEST LOOMATAUDI LEVIMISE TÕKESTAMISEKS JA MAANTEEDE PARANDAMISEST

Tsaari Liivimaa täievõimulise voliniku patent

28. märtsil 1711

Teen sellega teatavaks: seejärel, kui igal pool paraku kuulujutte ringi kantakse, et maal enamikus kohtades veel järelejäänud koduloomad väga haiged olevat ja kõngevat, on seejuures aga vaja muret tunda, et kui raiped jäävad maapinnale vedelema, võiks nende leha läbi kergesti tekkida uus nakkus, mille eest küll kõige kõrgem jumal oma armust hoidku! Niisiis peab vajaliku ettevaatuse mõttes igatahes tarvilik olema, et igas kohas, kus veised niiviisi lõpevad, maetaks surnud [loom] kohe sügavasse maa alla ning kaetaks hästi kinni. Seepärast manitsetakse tõsiselt, et igaüks niihästi aadlist kui ka maiskonnast nii mõisate kui ka talupoegade juures usinasti selle järgi laseks vaadata, et kuskil niisuguseid lõpnud kariloomi kõige enam mitte üle ühe tunni ei jäetaks maa peale, vaid niipea kui ta [s. o. kariloom] on surnud, viidaks hea tükk maad elumajast eemale, kuid selle [mõisa] piires, kus ta surnud on, maha maetaks ning maa sisse peidetaks. Hoiatatakse tõsiselt, et kõik ja igaüks, kelle juures selles asjas leitakse mingisugust hooletust või [korralduste] täitmata jätmist, langevad 10 riigitaalri suuruse karistuse alla iga matmata raipe

pealt, millest see, [kes] õigesti üles annab, peab saama kolmanda osa.

Kuna on ka paratamatult vajalik, et parandataks väga lagunenud maanteed ning korrastataks igaühe mugavama edasiliikumise jaoks, siis pöördutakse siinjuures iga mõisavaldaja poole kindla nõudega, et nad härrade sillakohtunikkude [ja] kreisi- ja kihelkonnakomissaride poolt tehtavate korralduste ja juhendite järgi kogu tõsidusega käe selle töö külge paneksid ning pööraksid teede parandusele viivitamatult suurt tähelepanu, et ära hoida maakorralduses viivitajatele ning vastastele ettenähtud trahvi. Ometi peab esialgu heasse ja kasutuskõlblikku korda seatama ainult: 1. Pärnu maantee piki randa, 2. Tartu [maantee] üle Valmiera ja 3. [maantee, mis] läheb üle Piebalga Alūksnesse, sest suremise läbi kõvasti nõrgenenud talurahval oleks liiga raske korraga kõiki teid vajalikul viisil parandada ja [see töö] rõhuks liiga rängalt väheseid veel järelejäänud talupoegi. Aga 3 nimetatud tee parandamisest peavad kõik mõisad osa võtma ja oma osa hoolikalt täitma härrade sillakohtunike kui ka kreisi- ja kihelkonnakomissaride juhendi järgi.

Et ka maal härrade [mõisa]valdajate teenistuses ja nende maa-aladel pidavat olema palju Rootsi sõdureid ja teisi Rootsi alamaid, siis jäetakse härrade valdajate meelevalda, kas nad tahavad nende inimeste eest vastutada. [Juhul], kui nad aga sellega ei nõustu, tuleb kõigi niisuguste rootslaste kohta esitada täpne nimekiri ja, kus nad tahavad jääda maale või härrade valdajate teenistusse, saata võimalikult kiiresti tema suurele tsaarlikule majesteedile truudusvande andmiseks.

Ja et keegi ei saaks end vabandada teadmatusega, tuleb seda plakatit 2 pühapäeva järgimööda kantslitest maha lugeda ja selle järel mõisast mõisasse ringi saata ning selle esitamist ka igaühe poolt oma nime allkirjaga tõendada. Millest igaüks peab kinni pidama.

ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 583, l. 10. Trükis saksa keeles.

Nr. 208

PLAKATI TRÜKKIANDMISEST PEREMEHETA MÕISATE PÕLDUDE ÜLESHARIMISE KÜSIMUSES

Väljavõte Eestimaa kindralkubermangu valitsuse protokolliraamatust

2. mail 1711

Selsamal päeval anti vastavalt tema väga kõrgesti sündinud ekstsellentsilt härra salanõunik parun von Löwenwoldelt sissetulnud armulikule kirjale trükki üks plakat[1] niihästi riigi- kui ka teiste mõisate kohta, mille valdajad on ära ja kust pidi võetama suvivili, ning [põldude] seemendamise ja harimise kohta.[2]

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 1, l. 67. Mustand saksa keeles.

[1] Dokumenti pole leitud. Tallinna raehärra I. Warnecke tõlgendas seda plakatit selliselt, et igaüks, kes üles harib peremeheta mõisate maid, võib pidada sellist mõisa enda omandiks (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 246, l. 574—575).

[2] Plakatis soovitatakse võtta seemet suvivilja külviks sõjaväe varustamiseks ettenähtud magasiaitadest (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 240, l. 855). Vaatamata Venemaa raskele majanduslikule olukorrale ja Pihkva suure viljamagasini mahapõlemisele, toodi mööda veeteed Pihkvast Baltimaadele suur saadetis seemnevilja (C. Schirren, Die Rezesse der livländischen Landtage aus den Jahren 1681 bis 1711, lk. 428, 439).

Nr. 209

KOOLIDE TAASASUTAMISEST TALUPOEGADE LASTELE

Tsaari Liivimaa täievõimulise voliniku patent

13. detsembril 1711

Nagu nendel kurbadel sõjaaegadel senini on sündinud, et osalt kirikuõpetajate vangiviimise, osalt nende surma tõttu on enamik kogudusi jäänud ilma vajaliku hingehoolduseta ja küllaldase ristiusu õpetuseta, ja et paljude vaeste talupoegade juures on peaaegu võimust võtnud suur pimedus ja rumalus ristiusu suhtes ja kuna muu hulgas on ka harimata noortele hädasti vajalik kooliõpetus niisugustes tingimustes pidanud jääma hooletusse, siis tuleb pidada ja tunnistada jumala ja tema suure tsaarliku majesteedi, meie kõige armulisema keisri ja isanda iseäralikuks armulikkuseks, et ülalnimetatud majesteet ka eriti armulikult on otsustanud ja käskinud koolid uuesti asutada. Ja kuna selles asjas aulike härrade maanõunikega peetud kokkutulekul on üksmeelselt nõnda otsustatud, et nendes kogudustes, kus praegu pole koolmeistreid, tuleb need jälle ametisse seada ja talupoegade lapsed endise kiiduväärt määruse kohaselt kooli õppima saata, siis nõutakse ülemusliku ametivõimu alusel härradelt riigimõisate ja aadlimõisate valdajatelt, et nad käed tõsiselt külge paneksid ja neile alluvaid talupoegi rangelt käsiksid oma lapsed talveks kooli saata, et neid seal vajalikul määral ristiusus õpetataks. Pole mingit kahtlust, et talupojad nõustuvad sellega seda parema meelega, kui nad kuulda saavad, et neile igaühele antakse vajalikud raamatud. Ja kuna igaüks selle läbi seda korda saadab, mis jumalale auks ja vaestele talupoegadele hingeõnnistuseks ja kasuks tuleb, siis oodatakse seda kindlamini, et igaüks seda temale pandud kohustust täidab.[1]

ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 583, l. 29—30. Trükis saksa keeles.

[1] Mitte soovides kaotada tööjõudu, ei kuuletunud mõisnikud patendile talupoegade laste koolisaatmise kohta.

Nr. 210

KATKU[1] LEVIMISPIIRKONNAS ELAVATE TALUPOEGADE TALLINNA TULEKU TAKISTAMISEST

Eestimaa kindralkubermangu valitsuse plakat

3. jaanuaril 1712

Kogu härrade maanõunikkude kolleegium on kõrgesti sündinud härra brigadiri ning komandandi Vassili Zotoviga möödaläinud detsembri 31. päeval jumala [abiga] möödasaadetud 1711. aastal siinses kindralkubermangu kantseleis saavutanud teatud kokkuleppe ja teinud kindla otsuse, et kõik ja igaüks linna lähedal ümberringi elavatest talupoegadest, niihästi nende isandate kui ka endi koormatega, olgu siis seal teravili, puud, heinad, igasugu muud toiduained ja müügiesemed, välja arvatud lina ja kanep, mida üldse ei tohi linna tuua, ilma vahet tegemata ja ilma tervisepassi esitamata vabalt ja takistamatult linna lastakse. Need aga, kes tulevad siia selletaoliste ülalnimetatud koormatega kaugetest paikadest, peavad olema varustatud kohaliku pastori või ka oma härraste poolt tõestatud tunnistusega, nimelt et kõik nende paikkonnas on katkust vabad ja et nad tulevad siia tervetest peredest. Nii tehakse see kõikidele ja igaühele teatavaks, mitte üksi õigeks teadmiseks, vaid selle kõrval kästakse ka kindralkubermangu [valitsuse nimel], et mitte keegi, kes ta ka ei oleks, ei julgeks surmanuhtluse ähvardusel kaugetest kohtadest tulevatele ja katkutaudist veel mitte täiesti vabanenud talupoegadele anda mitte kõige vähematki tunnistust ja tõendit. Niisiis peab igaüks sõnakuulelikult selle järgi talitama ja kahju ning kaotust ära hoidma.

ENSV RAKA, f. 854, nim. 1, s.-ü. 117, l. 49—50. Originaal saksa keeles.

[1] Katku kohta vt. dok. 161, komm. 1.

Nr. 211

KATKU LEVIMISE TÕKESTAMISEST JA VENE TALUPOEGADE PAGEMISEST EESTI ALALE

Eestimaa kindralkubermangu valitsuse plakat

2. augustil 1712

Pärast seda kui on teada saadud, et Viru maakonnas, paraku, pidavat katkutaud end jälle tunda andma, mille vastu peab kasutama kõiki abinõusid, mis on inimese võimuses, on kõrgesti sündinud härra brigadir ning komandant Vassili Zotov'ile antud käsk niihästi Narva kui Tartu maanteele valvepostid välja panna, kes peavad küsitlema linna reisivaid isikuid, missugus-

test paikadest nad tulevad. Selleks aga, et iga alaline maaelanik teaks, kuidas ta ennast siinjuures peab üleval pidama, siis on antud korraldus, et mitte keegi ei tohi surmanuhtluse ähvardusel niisugustest kohtadest, kus möllab katk, linna minna. Peaks keegi siiski julgema sellest keelust üle astuda ja [kui] sellest teada saadakse, siis vastutagu see, kes sellelt tabatakse, ise hädaohu eest. Ülejäänud aadlikkude, kirikuõpetajate, rentnikkude ja maaelanikkude seast, kes tulevad tervetest kohtadest, peavad väljapandud valvepostide juures tegema teatavaks oma nimed, et need saaks üles märgitud, milliseks otstarbeks siis ka peab valvepostidele lisaks pandama paar meest Tallinnast, kes oskavad keelt. Talupoegadega seevastu talitatakse sel viisil, et need võtavad kas oma härrastelt või kihelkonna kirikuõpetajatelt allkirja ja pitsatiga tervisetähe. Vastasel korral ei lasta neid läbi, vaid nad peavad jälle tagasi minema.

Kuna ka pärast seda on tulnud sisse teade, et palju vene talupoegi jookseb üle piiri ja astub selles hertsogkonnas aadlikkude ja talupoegade juurde teenistusse, siis hoiatatakse selle läbi kõige tõsisemalt iga alalist maa elanikku, olgu ta kes tahes, mitte ühtki seesugust ärajooksnud vene talupoega teenistusse võtmast, [veel] vähem enda maa-alal sallimast, kui ta ei taha seda karistust kanda, mis selle eest määratakse.

ENSV RAKA, f. 854, nim. 1, s.-ü. 117, l. 18—20. Originaal saksa keeles.

Nr. 212

LOOMATAUDIST JA VILJAIKALDUSEST EESTIMAAL

Kindralkubermangu valitsuse palvekiri kindralkubernerile

2. augustil 1714

Meie kohusepärane ustavus ja selle vaese maa tõsine häda sunnivad meid käesolevaga teie kõrgele vürstlikule hiilgusele, meie kõrgemalt poolt määratud härra kindralkubernerile, kõige truualamlikumalt ette kandma, kuidas selles hertsogkonnas möllab üldine loomataud. Selle läbi on juba tervete kreiside [loomad] ära lõppenud, nii et järelikult tema suure tsaarliku majesteedi kõrgetele huvidele suureks kahjuks peaaegu kogu maa jääb harimata [ning] seeme ja tulevane lõikus saamata. Seejuures tuleb veel armulikult arvesse võtta selle aasta [vilja]ikaldust ja ilmadest [tingitud] kahjusid, [kui] ka seda, et samuti hobused alaliste raskete küüdiskäimiste tõttu sageli kokku varisevad. Sellepärast otsime kõige truualamlikumalt teie kõrge vürstliku hiilguse kui meie kõrge regendi kaitset ja palume kõige alandlikumalt, et teie heaks arvaksite tema suure tsaarliku majesteedi juures oma mõjuvõimsa eestkostmisega ja selle läbi meile selle vaese maa jaoks ühel või teisel viisil alati kindlustatud kõrge armulikkusega

A. D. Menšikov (1673—1729).

nõudma [meile] armu ja halastust,[1] ilma milleta me peaksime täiesti hävima ja hukkuma. Selle eest külvab kõige kõrgem jumal teie kõrge vürstliku hiilguse üle kõige rikkalikuma armu ja õnnistusega.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 2, l. 325. Mustand saksa keeles.

[1] Vt. dok. 201.

Nr. 213

ABINÕUDEST LOOMATAUDI LEVIMISE TÕKESTAMISEKS

Liivimaa kindralkubermangu valitsuse patent

6. augustil 1714

Kuna kahjuks peab kuulma, kuidas kõige kõrgema tahtmisel on peaaegu kogu maal puhkenud sarvloomade hulgas nii kuri taud, et need mõnedes kohtades on sellesse rohkearvuliselt lõppenud, siis nõuab paratamatus, et kõigi võimaluste kohaselt hoolitsetaks veel tervete loomade alalhoidmise eest ja seepärast võetaks tarvitusele kõikvõimalikud ettevaatusabinõud. Seepärast siis selle eesmärgiga kästakse ülemuslikult ja ametlikult ning nõutakse käesolevaga, et mitte ainult terved kariloomad kõigis paigus eraldataks haigetest, vaid ka lõppenud kariloomad otsekohe saaks maetud [niisugusesse] kohta, kuhu elavaid ja terveid kariloomi ei tohi ajada ning et järelikult [sel viisil] saaks ära hoitud edasised õnnetused, kui ka muidu tekkiv õhu nakatamine. [Seda] on kõik ja igaüks, kellesse see puutub, kohustatud täitma, et hoiduda mitte tulemata jäävast karistusest.

ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 583, l. 65. Mustand saksa keeles

2. MAAREVISJONID JA PÕLLUMAJANDUSE TAASELUSTUMINE

Nr. 214

MAAREVISJONI TEOSTAMISEST EESTIMAAL

Kindralkubermangu valitsuse juhend revisjonikomisjoni liikmetele

19. jaanuaril 1712

Kuigi tema kõrge vürstlik hiilgus on juba möödaläinud 1711. aastal tema kõrguse juuresolekul armulikult nõudnud,[1] et pärast jumala abiga üleelatud rasket katku[aega] tuleb kiires korras välja selgitada, kui palju talupoegi nimelt on laastavasse katkutaudi kogu Eestimaa hertsogkonnas surnud, samuti kui palju ellujäänuid või kasutusel olevaid adramaid arvu järgi veel alles on, selleks et möödaläinud aasta kohta oleks saanud selle järgi teha võrdse jaotuse väeosade majutamisel, toitlustamisel ja muudes maksudes. Nii on küll ka otsekohe tehtud korraldus, et iga [mõisa]valdaja esitaks kiires korras oma mõisast nimekirja elusolevate ja surnute kohta. Kuid see [korraldus] ei suutnud saavutada tol korral täit eesmärki, kuna sel ajal mitte ainult osa mõisaid maal polnud ilma valdajate ja valitsejateta, vaid kahjuks kestis ka katk paljudes paikades kuni nüüd algava talveni. Sellepärast ei ole ka tema suure tsaarliku majesteedi kindral-

kubermangu [valitsus] väeosadele talvekorterite jaotamist, küütide ja teiste maal [lasuvate] koormiste nõudmist kuni tänaseni suutnud teha ühegi muu aluse kui ratsateenistuse järgi. Ja kuna on näha, et maale läheb võimatuks seda kauemini kanda, arvesse võttes, [et] paljud mõisad maal on katku läbi täiesti tühjaks tehtud ja maha jäetud, on niisiis peetud vajalikuks nii suure koorma kergendamiseks lasta kogu maal läbi viia revisjon. Selleks aga, et see kogu maale nii kasulik ettevõte saaks seda kiiremini lõpetatud, on iga ja kõige rohkem kahe kihelkonna peale määratud üks [esindaja] rüütelkonnast sellesse komisjoni. Selle kohaselt tuleb härra ...[a]-le kindralkubermangu [valitsuse] korraldus, [et] ta läheks otsekohe selle kättesaamisel ...[a] kihelkonda ja uuriks sealsamas täpselt, niihästi riigi- kui ka aadlimõisates, kui kõrgele õieti tõuseb igas mõisas katkusurnud talupoegade arv. Samal viisil koostagu [ta] ka lahtrite kaupa nimekiri elusolevatest [talupoegadest] ühes adramaade arvu äramärkimisega, kui palju nimelt leidub veel igas mõisas peremehi, [nende] naisi, täiskasvanud poegi, tütreid, sulaseid, teenijatüdrukuid ja mittetäiskasvanud ehk alaealisi lapsi ning kus oleks [märgitud] nende varandus hobuste, härgade ja lehmade näol. Seesugused nimekirjad aga esitagu [ta] kindlasti [ning] kiires korras, ja nimelt hiljemalt eelseisvaks 10-ks veebruariks siinsesse kindralkubermangu kantseleisse. Peale selle, kuna siiamaani riigimõisatest on tema suure tsaarliku majesteedi renteisse väga vähe sisse tulnud, pärigu härra ...[a] ülalnimetatud ...[a] kihelkonnas seesuguste lõpus nimetatud[b] riigimõisate revideerimisel täpselt järele, kui palju möödaläinud aastal on mitte ainult igas mõisas kõrvalmõisatelt ja väljasurnud talupoegade põldudelt saaki saadud, vaid ka, mida talupojad koormistena on mõisale ja väeosadele toitlustamiseks maksnud ja veel anda võivad; samuti [selgitagu ta välja], kuhu on jäänud 1710. aasta tulud ja mis neist veel alles on. Ja peale selle andku igaühele tõsiselt teada, et raskest vastutusest hoidumiseks peab tulud viivitamatult kviitungi vastu tema suure tsaarliku majesteedi renteisse üle antama. Lõpuks tuleb sellel revideerimisel kõiki [mõisa]valdajaid, valitsejaid, kupjaid ja talupoegi tõsiselt käskida kõike ja iga asja seevõrd ausameelselt üles anda, et igaüks võiks seda hiljem nõudmise peale isikliku vandega kinnitada, mille juurde meie kindlaks jääme.

ENSV RAKA, f. 854, nim. 1, s.-ü. 117, l. 53—54. Mustand saksa keeles.

[a] Algteksti hiljem kohtadel täitmiseks jäetud lüngad.
[b] Need nimestikud koostati hiljem kihelkondade kaupa.
[1] On mõeldud A. D. Menšikovi kirjalikku korraldust 23. veebruarist 1711 kindralleitnant R. F. Bauerile (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 114, l. 1—4).

Nr. 215

VAIKNA MÕISAS JA SELLE KÕRVALMÕISAS KOHATUL KATKU SURNUD JA ELLUJÄÄNUD TALUPOEGADE ARVUST

Mõisavaldaja C. J. Hüene poolt revisjonikomisjonile esitatud nimekiri 30. jaanuaril 1712

Nimekiri Läänemaal Kullamaa kihelkonnas asuva $1^1/_4$ ratsateenistusüksuse [suuruse] Vaikna mõisa [ja] Kohatu kõrvalmõisa järelejäänud talupoegade kohta [on] nimelt [järgmine]:

Üdrumaa külas, mis annab 20 korralist ja 20 abiteolist, on praegu järele jäänud ainult üksikud mehed ja naised	Peremehed	Naised	Pojad	Tütred	Sulased	Teenijatüdrukud	Alaealised lapsed	Hobused	Härjad	Lehmad
								tk.	tk.	tk.
1 | 2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Kubbia Martt	1	1	—	—	—	—	4	1	2	3
2. Jahnj Marttj Jürrj	1	1	—	—	—	—	3	1	3	3
3. Jannj Hansso Ado	—	1	1	—	—	—	2	1	2	1
4. Jerfwa Hansso Michel	1	1	—	—	—	—	2	1	2	2
5. Siemo Jahn	1	1	1	—	—	—	4	1	2	3
6. Nor Mucho Jürrj	1	1	—	—	—	—	—	—	2	2
7. Pedo Jürrj Jahn	—	1	1	—	—	—	—	1	4	4
8. Michlj Jürrj	—	1	1	—	—	—	2	2	4	4
9. Laster Tönniss	1	1	—	—	—	—	4	1	4	4
Kokku	6	9	4	—	—	—	21	9	25	26
Selles külas on 24 peret viimseni katku kätte maha surnud, nii et ainsatki elusat hinge pole järele jäänud; sellepärast on [nende] maad ja majad tühjad ja mahajäetud										
1. Leise Jahn	1	1	—	—	—	—	2	—	—	1
2. Kubbia Michlj Jahn	1	1	—	—	—	—	2	1	1	1
Kütke küla koos [tema läheduses asuvate] hajataludega annab 10 korralist ja 10 abiteolist; [nendest] on veel										

Need mõlemad on uuesti koha peale pandud talupojad

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
	üksikud inimesed järele jäänud, nimelt:											
1.	Ustallo Jack	—	1	1	—	—	—	—	—	2	2	
2.	Suitzo Hanss hajatalust	—	1	—	1	—	—	—	1	4	4	
3.	Krullj Jahn	1	1	—	—	—	—	2	1	2	3	
	K[okku]	1	3	1	1	—	—	2	2	8	9	
	Selles külas ja hajataludes on 13 taluperet täiesti välja surnud. Sellepärast on [nende] majad ja maad tühjad ja mahajäetud. Kavito küla Kärivere taludega annab nädalas 8 korralist ja 8 abiteolist. Sellest on veel [inimesi] järele jäänud järgmiselt:											
1.	Nömme Jack	1	1	1	1	—	—	—	1	4	3	Peremees ja tema naine [on] vanad ja töövõimetud
2.	Kocka Jack Käriverest	1	1	—	—	—	—	—	2	4	4	
3.	Sealtsamast Matzi Januss	1	1	—	—	—	—	z	1	4	3	
	Kokku	3	3	1	1	—	—	2	4	12	10	
	Selles külas ja Kärivere taludes on 8 taluperet täielikult välja surnud; nende majad ja maad on tühjad ja mahajäetud											
1.	Nömme Hanss	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	Need talupojad on alles hiljuti kohale pandud
2.	Kocka Ado	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2	
3.	Jerfwa Tönnisse Jürrj	1	1	—	—	—	—	1	—	—	1	

Kokkuvõte

Peremehi	—	52	
Naisi	—	51	
Poegi	—	175	Katku [on] surnud 492 vana ja noort
Tütreid	—	118	inimest. Sellepärast on 45 talu koos
Sulaseid	—	51	maadega tühjaks jäänud ja maha jäe-
Teenijatüdrukuid	—	45	tud.

Vaikna mõisas on katku surnud valitseja Gottfried Rode [ühes] kolme lapsega, samuti 13 sulast ja 8 teenijatüdrukut.

Peremehi	—	10
Naisi	—	15
Poegi	—	6
Tütreid	—	2
Sulaseid	—	...
Teenijatüdrukuid	—	...
Alaealisi lapsi	—	25
Hobuseid	—	15 tk.
Härgi	—	45 tk.
Lehmi	—	45 tk.

[...][a]

Elus [on] veel 18 inimest, kes võivad tööd teha. Vallalisi naisi, tütreid ja teenijatüdrukuid ei saa arvestada, kuna nad võivad iga päev mehele minna.

Kuna nüüd eeltoodust selgub, missugusesse viletsasse olukorda on sattunud Vaikna mõis, ja vähesed järelejäänud talupojad pealegi mõisast rohkem kui kahe miili kaugusel elavad, peale selle ka [neil] mingeid peresid pole, nii et nad ei saa iseendale ja veel palju vähem mõisale mingit kasu tuua, siis palun ma kõige alandlikumalt, et edaspidi ei võetaks arvesse ja ei määrataks Vaikna mõisale kohustusi mitte endise adramaade arvu ja ratsateenistuse, vaid praeguse seisukorra ja olukorra järgi.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 448, l. 318—319. Originaal saksa keeles.

[a] Välja on jäetud nende talude loend, kus 1710.—1711. a. talupojad viimseni olid katku surnud. Katku kohta vt. dok. 161, komm. 1.

Nr. 216

OLUKORRAST JÕHVI MÕISAS JA TALUPOEGADE KOORMISTEST

Väljavõte revisjoniprotokollist

4. veebruaril 1712

[...][a] Mõisapõllud on olnud nii paljudel aastatel harimata, ja surnud talupoegade[1] põldudelt on saadud valitseja ja talupoegade ütlemist mööda rukist kokku 12 tündrit. Lõikus[aja] alguses, kui vili oli valmimas, on üks [sõjaväe] kirjutaja Narvast nendelt maadelt lasknud mitmelt tükilt lõigata ja sellest 8 tündrit rukist Narva viia.[2] Talupoegadelt on saadud andameid igalt asustatud adramaalt —

rukist 6 tündrit, otri 6 tündrit, kaeru 2 tündrit.

Kokku rukist	— —	$37^{3}/_{4}$	tündrit
„ otri	— —	$37^{3}/_{4}$	„
„ kaeru	— —	$12^{7}/_{12}$	„

Tollivilja on antud iga adramaa pealt valitsejale 1 tünder rukist, 1 tünder otri.

Kokku rukist — — $6^{7}/_{24}$ tündrit
„ otri — — $6^{7}/_{24}$ „

Veel on see mõis maksnud [posti]jaamadele järgmist. Leiba umbes 75 koormat, [s. t.] 85 laevanaela à 10 puuda, liha 8 leisikat, tangu üks vakk, herneid 2 vakka, lambaid 3 tükki, linnaseid 3 tündrit, võid 15 naela, kanu 36 tükki, kaera 5 tündrit, ja salanõunik von Löwenwolde saabumise ajal on veel makstud — õlut $^{1}/_{2}$ vaati, kanu 6 tükki, liha 8 naela, leiba 8 pätsi, tangu 4 toopi, herneid 6 toopi, Atsalama postile on viidud lambaid 2 tükki, heina 28 koormat, mõisa sissetulekutest on viidud härra rittmeister Schützile Purtse postile õlut $4^{1}/_{2}$ vaati, viina 40 toopi, rukkijahu 5 vakka. Härra kapten Masloffile on tehtud korralduse peale makstud ühe kuu portsjon ja moon.[3] 1710. aasta koormised ja tookord surnud talupoegade varandus ning vili on kõik Narva viidud, rohkem ei saa talupojad enam midagi maksta, kuna enamik külasid asetseb suure tee lähedal ja [neid] iga päev möödareisijate poolt kurnatakse.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 448, l. 2—3. Originaal saksa keeles.

[a] Välja on jäetud katku surnud ja ellujäänud Jõhvi mõisa talupoegade nimekiri.

[1] Jõhvi mõisa alal suri katku 131 ja jäi ellu 86 inimest. Ellujäänud talupoegadel oli 9 hobust, 54 härga, 42 lehma (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 448, l. 1—2). 1716. a. revisjoni ajal oli sealsamas juba 141 inimest, 1726. a. revisjoniks oli see arv tõusnud 180-le inimesele (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 451, l. 169—170; s.-ü. 460, l. 368—372). Elanikkonna arvu juurdekasv toimus peamiselt kõrge iibe tagajärjel.

[2] On mõeldud katku surnud talupoegade vilja, mis sõjakontributsiooni arvel laekus Vene armee ülalpidamiseks. Suurema osa surnud talupoegade viljast omastasid mõisnikud, kuid seda sattus rohkesti ka teiste talupoegade kätte.

[3] Vt. dok. 229, komm. 3.

Nr. 217

ARU MÕISA MAJAPIDAMISE TAASTAMISEST

Väljavõte Ph. J. Brümmeri vastulausest Eestimaa kindralkubermangu valitsusele

Saadud 24. märtsil 1714

[...][a] Pärast õndsa sekretäri härra Serlieni surma on Aru mõisakene olnud erinevate isikute valduses. Ükski [neist] pole aga kõige vähemalgi määral tundnud end kohustatud olevat mõisa eest hoolitsema; ka praegune end üles andnud pärishärra pole tundnud selle pärast sugugi muret ega ole seda kunagi rendile nõudnud, sel ajal kui see on seisnud üle poolteise aasta pea-

aegu mahajäetuna ja harimata. Nüüd olen mina raske vaeva ja kõige suuremate kulutustega viinud selle täiesti laostunud mõisakese, kus praegu pole elus rohkem kui 4 inimest,[1] ja [kus] kiiduväärt keiserliku meeskohtu küsitlusel polnud ei kubjast ega sulast, võimalikult heale järjele ja püüdnud võõraste inimestega teha parandustöid selles mõisas kõikidel hooletusse jäetud aladel. Nimelt [olen teinud] suure elutoa alla täiesti uue alusseina, kogu keldrikorra ja maja vundamendi, 20 uut akent ja aknaraami, keldriluugid, pööninguuksed, puhvetikapi, uued loomalaudad, uue katuse hobusetallile, nagu ka põrandad ja lahtrid sellele, [katnud] samuti tõllakuuri uue katusega [ja varustanud selle] heade uute ustega, lukkude ja hingedega, katnud pruulikoja [katuse] laudadega, ehitanud uue sauna, uuesti parandanud täitsa tühjaksjäetud ja lagunenud Mustjõe kõrtsi [ja teinud sellele] uued väravad, uksed, ahju ja katuse. Olen lasknud täiesti purustatud ja lagunenud veski vundamendist peale uuesti üles ehitada ühes veskitammiga, mis oli tugeva voolu poolt täielikult lõhutud ja ära viidud, kusjuures töötasid ligikaudu 20 inimest pikemat aega. Peale selle olen toonud veskile ka hea [ja] tubli saksa soost möldri, kes sealt peale viis siis ka veski heasse seisukorda. Niihästi põldude kui ka talude ümber olen lasknud teha tarad, kuna ma midagi eest ei leidnud. [Olen] avitanud neidsamu väheseid [järelejäänud] talupoegi mõisa härgade ja hobustega. Samuti olen lasknud mõisa põllud hästi üles harida ja sõnnikuga väetada. Need ülalnimetatud parandustööd olen täies ulatuses läbi viinud [selle] poolteise aasta jooksul, mis ajast peale ma selle mõisakese enda kätte sain ja see minu valduses on. [. . .][a]

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 246, l. 348—349. Originaal saksa keeles.

[a] Välja on jäetud dokumendi algus- ja lõpposa, milles käsitletakse küsimust, kellele kuulub mõisa valdamise õigus.

[1] Rentnik mõtleb siin ainult töövõimelisi talupoegi. 1715. a. elas seal üldse üle 20 inimese (ENSV RAKA, f. 2062, nim. 1, s.-ü. 8, l. 74—75).

Nr. 218

MAARDU MÕISA MAJAPIDAMISE TAASTAMISEST

Brigadir V. Zotovi palvekiri Peeter I-le

Tallinn, 28. aprillil 1714

Möödunud 1713. aastal 24. aprillil kirjutasid maanõunikud kubermangu kantseleist härra maanõunik Bistramile, et minu valdusse antaks Ääsmäe ja Valingu mõisate asemele Maardu mõis, mida valdas kammerhärra Rese. Selle kirja peale kirjutas minule nimetatud härra maanõunik Bistram ning määras päeva, millal tema pidi selles mõisas olema, et [mõisat] minule üle anda ja

mina [seal olema], et [mõisat] allkirja vastu üle võtta. Sel kindlaksmääratud päeval andis [ta] mulle selle mõisa [üle] ning teatas sellest mõisa talupoegadele. Kõige kohta, mis selles mõisas ning taludes oli, tehti kaks nimekirja, millest üks minu allkirjaga on antud härra maanõunikule, teine tema allkirjaga [eksemplar] on minu käes. Sel ajal oli kammerhärra poolt selles mõisas maha külvatud 16 tündrit rukist, aga mõisa õuel [asuvad] karjalaut, elumaja, aidad ja muu olid kõik laostunud ja suuremalt osalt lagunenud. Elumajal [puudusid] nii uksed, aknad kui ka luugid ning ahjud olid lõhutud, mida maanõunik Löwen ise väga hästi teab. Ka talupojad olid katku ja muu tagajärjel muidugi äärmisse vaesusse [sattunud]. Aga kui ma selle mõisa ja kõik muu oma valdusesse sain ja peale selle mõisa talupoegade hobuste veel minu isiklikud 10 hobust ning 24 härga maad kündsid, [siis] tänavu, 1714. aastal on maha külvatud 60 tündrit rukist ning karjalaut on täiesti uuesti parandatud, samuti on aidad ning muud ehitused parandatud ja uue [katusega] kaetud. Aga elumajas on pandud uued aknad, luugid ja uksed ning ahjud on parandatud. Samuti on tehtud [uusi] laudu, toole ja voodeid, mille valmistamiseks kulus mul mitte just vähe raha. Peale selle töötasid selle juures terve aasta 8 minu meest, poisid ja tentsikud tisleri- ja puusepatöödel. Aga selle mõisa talupoegadelt ei ole [ma] terve aasta [jooksul] koormisi ei raha, rukki, kaera, odra ning peale selle [veel] lammaste, kanade, munade, silgu, lesta[kala] ja muu [näol] võtnud.

Kõige armulikum valitseja, [ma] palun teie majesteeti, et teie vägevus jätaks selle mõisa ka edaspidi minu valdusse, ning sellest, mis selle mõisa eest [renti] maksta tuleks, mulle kirjalikult teatada lasta.[1]

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 246, l. 433. Originaal vene keeles.

[1] Vaatamata palvekirjale võeti V. Zotovi käest ära 1713. aastast tema käes rendil olnud Maardu mõis, kuna ta oli talupojad selles mõisas koormistega laostanud, mistõttu 4 talupoega pages (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 245, l. 52, sealsamas, s.-ü. 2, l. 280—281, 340; sealsamas, s.-ü. 3, l. 71—72).

Nr. 219

VOHNJA JA LASILA MÕISATE JA TALUPOEGADE OLUKORRAST

Revisjoniprotokoll

Vohnja mõis, 20. septembril 1715

Vohnja mõisa kubjas Kerna Michel Maddis ja Lasila kubjas Thoma Tenno [kui] ka kõik teised mõlema mõisa talupojad ja vabadikud tunnistasid nende poolt üleskirjutamise puhul eelnevalt antud vande kohaselt, [et] kuni Tallinna linna [Vene vägedele] üleandmiseni, see on kuni 29. septembrini 1710. a., on neid mõjsaid vallanud [Toompea] lossi foogt Liungren, kes oli Oxen-

stierna pärijate valitsejaks, kuna viimased [ise] on asunud kogu aeg Rootsis ja pidanud mõisaid riigimõisatena rendil. Adramaade arvu järgi on olnud kokku 30 adramaad; igal adramaal 8—10 inimest tööjõulisi mehi, nais[soost] isikuid pole arvesse võetud. Töötegijad on töötajatena märgitud 15. [elu]aastast alates ja 60-aastaselt jälle maha kantud. Talu- ehk külaadramaale on külvatud 8 tündrit [vilja], iga tünder 3 vakka. Iga adramaa kohta on heina niidetud 24 koormat.

Mõisas on mõisapõldudele [vilja] külvatud järgmiselt: Vohnjas $69^2/_3$ tündrit ja Lasilas 36 tündrit. Kui palju seda tol ajal rendina on makstud, seda need talupojad ei teadnud. On võimalik, et see oli teada Hans Meusseril, kes tol korral, enne linna üleandmist, oli nende juures mõnda aega valitsejaks ja selle järele ülemvalitsejaks.

Iga adramaa pealt on talupojad mõisale tegu teinud suvel nädalas 3 päeva 2 [rakme]teolisega ja teised 3 päeva 2 jala[teolisega]. Talvel aga on nad teinud ainult 3 päeva 2 hobuse või muu rakendiga.

Iga adramaa pealt on talupojad aastas tasunud koormiste ja vakuseandamite näol peale ülalnimetatud teo $6^1/_3$ tündrit rukist, $4^2/_3$ tündrit otra, 2 tündrit kaera, mille hulka on arvatud ka $^2/_3$ tündrit tollivilja, 2 lammast, 2 kana, 20 muna, 2 naela peent lõnga, 2 naela humalaid või 10 kopikat raha, 2 ühetündrilist kotti, üks niinest loomalõõg. Peale ülalnimetatu pole nendel olnud enam kellelegi teisele mingisuguseid koormisi ega makse, kui ainult kirikuõpetajale igalt adramaalt aastas: 1 vakk rukist, 1 vakk otra, 1 vakk kaera, 2 koormat puid, $^1/_2$ koormat heinu, $^1/_2$ koormat õlgi, 2 kana ja köstrile igalt adramaalt 2 vakka rukist. Mõisa ametnikud aga, nagu ülemvalitseja, valitseja, kubjas jne., on saanud palka [mõisa]valdajalt. Valdajate jaoks on 2 meest pidanud kalameestena püüdma kalu, keda ka adramaade arvu [määramisel] pole üldse märgitud, samuti 1 sepp ja 1 kangur [töötama].

1710. aastal on Vohnjas maha külvatud 16 tündrit rukist ja Lasilas 3 tündrit rukist. Lasila kubjas on lasknud ära peksta ja Lasilast Haljalasse Vene magasini viia 17 tündrit [rukist sealsele] volinikule. Vohnja vili aga on lastud peksta komissar Grabbe poolt ja viidud Haljala magasini; kui palju seda on olnud, seda nad [talupojad] ei teadnud. Pekstud viljast pole olnud mõisas ega aukudesse peidetult midagi. 1710. aastal vastu 1711. aastat on Vohnjas maha külvatud $5^2/_3$ tündrit rukist, Lasilas polnud midagi külvatud. Katkutaudi ja sõjavägede Eestimaalt korduva läbimarssimise tõttu on saadud vähe või [üldse] mitte külvata. Hobuseid ega mingit liiki kariloomi ja pudulojuseid pole mõisas olnud. Varemalt on mõisa päralt olnud metsi, mida oleks võidud kasutada ehitusteks, kuid need on ära tarvitatud mõisate ja külade ülesehitamiseks.

1710. aastast kuni siiamaani on Vohnjas katku surnud 16 tervet peret ja Lasilas 1 pere. Surnute [varanduse] näol on Vohn-

jas jäänud järele 5 hobust, 20 härga, 13 lehma, 4 lammast, 3 siga, 38 tündrit rukist, 6 tündrit kaera, 9 tündrit otra, 51 koormat peksmata rukist, 23 koormat [peksmata] otra, 16 talu[hoonet] ja vähesel hulgal ihuriideid. Kui palju on inimesi surnud, seda nad ei teadnud õigesti öelda, kuid seda võiks teada ülemvalitseja Meusser.

Lasilas on jäänud järele surnud talupoegadelt 2 hobust, 4 härga, 1 lehm, 1 lammas, 1 kits, 6 tündrit rukist, 4 tündrit otra, 5 tündrit kaera, 20 koormat peksmata rukist ja talu koos hoonetega; ihuriietest ei teadnud nad midagi. Ülalnimetatud surnute majadest, mis kuulusid Vohnja mõisale, on maanõunik Pahlen nimelt andnud 4 talu [hooned] Kadrina kirikuõpetajale äravedamiseks; veel ühe uue, ilma katuseta hoone on ta lasknud ära vedada oma isiklikule maa[ala]le Hulja kõrtsi juurde.

Pärast linna üleandmist on ülalnimetatud mõisad olnud riigimõisad ja mitte rendil, neid on valitsenud ülemvalitseja Meusser kuni 28. märtsini 1712. Märtsist alates aga on nad olnud rendil härra maanõunik Pahleni käes, kelle ja surnud maanõunik Bellinghauseni valitsemisele on kuulunud kõik riigimõisad Virumaal. Ja niikaua kui [need mõisad] teatavasti on olnud rendil maanõunik Pahleni käes, on härra Meusser olnud üks aasta valitsejaks. Selle järele on teda välja vahetanud valitseja Rogge, kes veel praegugi asub mõisas. Kubjas Maddis on katku ajast peale, niihästi Meusseri kui ka Rogge ajal, alati olnud kupjaks ja Lasilas [on olnud] kubjas Tenno. Kui palju [seal] adramaid ja adramaade arvu kohta teolisi on olnud, see on näha läbiviidud üleskirjutusest.[1] Vabadikke ja teisi saunamehi pole adramaade arvu [määramisel] üles märgitud.

[See] 15 000 rubla, mida maanõunikud on lubanud maksta kassasse,[2] on jagatud adramaade peale, kuid nad ei teadnud, kui palju tuli iga adramaa pealt. Ainult ühel aastal on nendele peale pandud ülemäära koormisi ja nõutud iga adramaa pealt 4 tündrit rukist, samapalju otra ja kaera. Selle nõudmise kohta on ülemvalitseja Meusser ütelnud, et vili on võetud [selleks], et teha kingitust tema suurele tsaarlikule majesteedile. Vili olevat nendelt sisse nõutud ja pandud mõisa aita; ja pärast seda olevat nad vedanud selle oma küüdiga linna ja toimetanud sealsamas mõisarentniku Pahleni käsu peale linnakodanike juurde mitmesugustesse majadesse. Sellele järgneval aastal olevat nendelt samuti võetud vilja üle nende koormiste — iga adramaa pealt $1\frac{1}{3}$ tündrit. Ja seda olevat võtnud nendelt valitseja Rogge, pannud aita ja vedanud linna nende küüdiga. [Seejuures] olevat valitseja ütelnud nendele, et vili võetavat tema majesteedile mõõga kinkimiseks. Mis aga nendelt on võetud veel peale selle hobuvahetuspunktides ja postijaamades toiduainete ja raha, ka elusloomade ja hobusemoona näol, kui ka mitmesugune küüdiskäimine, samuti palkide vedu, ja veel muu, mida olevat võetud pealekauba, selle eest peavad andma vastust ja seletust Hans Meusser ja valitseja Rogge. Ja [talupojad] paluvad, et see seletus nendele teada antaks.

[Mõisa]rentnikule maksavad nad nüüdsest peale koormiste näol iga adramaa pealt $9^1/_3$ tündrit rukist, $9^1/_3$ tündrit otra, 4 tündrit kaera, 2 lammast, 4 kana, 40 muna, 6 naela peenikest lõnga, 2 naela humalaid või 10 kopikat raha [ja] 2 ühetündrilist kotti. Mis veel peale selle on antud, sellest on juba teatatud eespool.

Mida rentnik maksab rendi näol, seda võib ta ise teatada või tema volinik.

Kui palju vilja igal aastal on maha külvatud 1710. aastast alates ja [kui palju] mõisapõldudelt koristatud, ning nendelt [talupoegadelt] koormiste näol võetud, seda teavad ülemvalitseja, valitseja ja kupjad.

Kui palju rentnikule [vilja on] alles jäänud pärast rendi tasumist, [selle kohta] võivad seletust anda [mõisa]valdaja, valitseja, kubjas ja rehepapp.

[Kui võrrelda talupoegade] koormisi ja teisi makse, mida nad tasusid Rootsi valitsuse ajal, eespool tooduga, [siis] on praegused koormised ja muud maksud raskemad. Niisugune [asi] tuli ilmsiks sellel revisjonil.

Talupojad ei taha rendi asemel olla vabakoormisel, sest nad ei saa loomade puudusel enda kasutusele võtta mõisa maad, ja ka sellepärast, et talupojad ise ei ole harjunud mõisa[maa] valdamisega. Mida nad aga koormiste näol rentnikule tasuvad, seda [sama] tahavad nad heameelega anda tema majesteedile; rahaga olevat nendel võimatu maksta. Mis praegu mõisates [on olemas] hoonete, vilja, hobuste, kariloomade ja pudulojuste, nagu ka veskite, tammide, kalapüügikohtade ja jahialade näol, ja mis neist kuulub valdajatele ja [mis] riigile, seda võivad tunnistada [mõisa] ametmehed.[a]

Riigimõisate talupojad pole tegu teinud [mõisa]rentnik maanõunik Pahleni pärismõisas,[3] ja ka praegu ei elavat ükski riigimõisa talupoeg tema pärismõisas, välja arvatud, et nad olevat vedanud 30 küüthobusega vilja tema Palmse pärismõisast Tallinna linna, mis lubamatu on. Ülemvalitseja Meusser on Vohnja talupojalt Muse Hansult võtnud ära ühe härja, Konge Hansult 2 härga ja 8 koormat peksmata rukist, Wassa Jack'ult on ta võtnud ühe vankri, ühe püssi, ühe kirve, ühe tühja õllevaadi, ühe talupojasadula. Kallameh Abrahamilt on Hans Meusser ära võtnud ühe hobuse ega ole seda tagasi andnud. Hobune on olnud väärt 12 riigitaalrit, [ja] see on sündinud 5 aasta eest. Imastu mõisast tulnud Mardi-nimeliselt talupojalt on valitseja Rogge ära võtnud ühe hobuse, 3 härga, 2 lehma, 2 siga, vilja ja veel muud, mida valitseja Rogge peab üles tunnistama, ja ta peab [võetud vara] talupoegadele tagasi andma.

Möödaläinud 1714. aastal on valitseja Rogge võtnud talupoegadelt posthobuste ostmiseks iga adramaa pealt $2^2/_3$ tündrit rukist ja viinud [selle] mõisasse. Posthobustele hobusööda [rahaks] on võetud iga adramaa kohta 1 rubla; [veel] on võetud möödaläinud aastal maanõunik Dellinghauseni reisi[kulude]ks Tallinnast Pe-

terburi — igalt adramaalt 40 kopikat, ja selle raha on sisse nõudnud valitseja Rogge.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 451, l. 38—40. Mustand saksa keeles.

[a] Originaalis «Ambtleute», mis samuti ainult mõisavalitsejaid tähendada võib.

[1] Vt. ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 451, l. 32—37.

[2] Seoses maa raske majandusliku olukorraga maksid Eestimaa mõisad alates 1713. a. kuni sõja lõpuni riigikassale ratsateenistuse ja teiste maksude asemel 15 000 rbl. aastas. Hiljem andsid mõisad selle summa ulatuses vilja (ENSV RAKA, f. 854, nim. A-3, s.-ü. 1731 ja 9397).

[3] Palmse mõis.

Nr. 220

PEETRI KIRIKU TÜHJAKSJÄÄNUD MAADE RENDILEANDMISEST

Eestimaa kindralkubermangu valitsuse resolutsioon A. Timmermanni palvekirjale

13. septembril 1716

Tema, Anthony Timmermanni poolt eilsel päeval sisseantud alandliku palve peale,[1] milles ta truualamlikult on palunud, et temale üle antaks Eestimaa keiserliku kindralkubermangu [valitsuse] all Narva lähedal palju aastaid mahajäetuna ja söötisseisnud Peetri kirikule kuuluvad maad, [et neid] reisijatele paremaks mugavuseks jälle teatud määral tarvitusele võtta, on see resolutsioon. Kuna üldise heaolu huvides on igatahes kasulik, et keiserliku kindralkubermangu [valitsuse] all söötis ja tühjana seisnud maad saaksid jälle haritud ja uuesti kasutusele võetud, iseäranis [et see] ka reisijatele erilist mugavust pakub, kui nad teel maju ja inimesi leiavad, kus nad võivad saada ulualust ja ka midagi oma vajaduste rahuldamiseks, siis ei ole [selle kohta] mingit kahtlust tekkinud, et paluja soov tuleb täita. Seepärast keiserlik kindralkubermangu [valitsus] lubab ülemuslikult ja usaldab tema, Anthony Timmermanni kätte Peetri kirikule kuuluvad, Narva lähedal asuvad tühjaksjäetud maad, [et ta] oma parema teadmise ja südametunnistuse järgi, nagu ausameelsele ja mõistlikule peremehele on kohane ja sünnis, [need] taas kasutusele võtaks, üles hariks, heasse olukorda ja [kõrge] viljakuseni viiks ning [selles] säilitaks. Samuti, kus ta teab [olevat] nendelt maadelt ärajooksnud talupoegi, olgu nad kus tahes, et ta selle [resolutsiooni] põhjal vastavalt siinsetele maaõigustele ja väljaantud plakatitele[2] [nad] jälle kohale tooks, kuna temale kõiges selles kindlustatakse iga kord keiserliku kindralkubermangu [valitsuse] kui ka meie kaitse. See-eest aga on tema, nimetatud Timmermann, kohustatud ja sunnitud pärast tavalise [koormistest] vaba oleku aja möödumist, milleta [koormisteta] temal seega lubatakse [olla], arvates selle jooksva aasta mihklipäevast kuni selleni, kuni ta jääb vabaks kõi-

gist koormistest ja maksudest, ilmuma siinsesse keiserlikku kubermangu[valitsusse], nagu on nõutav, ja kiriku maade pärast kindla rendisumma kohta kokku leppima.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 3, l. 404—405. Mustand saksa keeles.

[1] 10. septembrist 1716. Vt. ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 248, l. 851—852.
[2] Vt. dok. 235, 239 ja 241.

Nr. 221

NEERUTI MÕISA MAADE ÜLESHARIMISEST JA TÜHJAKS JÄÄNUD TALUDE ASUSTAMISEST

Eestimaa fiskaali J. M. Pauli poolt läbiviidud küsitluse protokoll

9. mail 1722

1722. aasta 9. mail korraldati Neeruti mõisas kuningliku Rootsi immissiooni kohta järgmine küsitlus, ja veel allesolevate talupoegade ütlused märgiti ajutiseks minu poolt üles, kuna haagikohtunik härra rittmeister von Helffreich'i äraolekul ei saadud ette võtta kogu mõisa täielikku revisjoni. Seejärel küsitleti mölder Ranna Matzi Maddi Jacobit, kes oli olnud kubjas sel ajal, kui Rootsi kroonu oli selle immissiooni oma valdusse saanud, kelle poolt ja kuidas oli seda mõisat valitsetud selle maa ülemineku eel ja ajal ning eriti kroonu immissiooni ajal. Küsitletu andis teada, et kui kuninglik Rootsi proviantmeister Löhn oli saanud kogu selle mõisa rendile niihästi kroonu kui ka teiste võlausaldajate osa, oli ta sinna ametisse pannud ühe valitseja, kes juhtis mõisat peaaegu 3 aastat ja kes selle järel vangi langes. Tema järel olevat sinna pandud keegi teine valitseja, nimega Oldenberg, kes seda valitses ühe aasta. Sel ajal olevat maal olnud teine põletamine ja seeläbi olevat ka see mõis lagedaks tehtud. Talupojad olevat kõik põgenenud, ja end mitmesugusel viisil peitnud. Neist olevat osa pääsnud, osa kaduma läinud. Kui aga 1710. aastal oli katk maal olnud, siis olevat enamik surnud ja põllud sööti jäänud.

Kaks aastat pärast üleelatud katku, 1712. või 13. a. olevat hakanud härra major von Orneclau harima üht osa Thiesenhauseni immissiooni talupoegade maast. Sai ka veskist, mis oli kroonule antud, ühe aasta jooksul tavalise rendivilja, nimelt 6 tündrit, [neist] pool otri, pool rukist. Tema järel on hakanud seda mõisat valitsema härra leitnant Albedyl, kes oli naiseks võtnud ühe preili õndsa rittmeister Nieroth'i tütardest. Ta kündis üles $3^1/_2$ tündrimaad, kasutas seda 4 aastat ja sai vilja veskilt 4 aasta jooksul. Kui ta ära läks, olevat mahakülvatud seemne hulk kasvanud 10 tündrile viljale. Tema järel olevat sellesse mõisasse tulnud härra assessor Nieroth, leitnant Albedyl'i proua vend, kes veel praegu mõisat valdab. See olevat 1718. a. külvanud 11 tündrit otri ja 3 tündrit

kaeru ja 10 tündrit rukist, 1719. a. 10 tündrit otri, 3½ tündrit kaeru (kuna sama põld oli tookord lahja), 1720. a. 11 tündrit otri, 3½ tündrit kaeru, 11 tündrit rukist; 1721. a. 13 tündrit otri, 5 tündrit [kaeru], 15 tündrit rukist. 1722. a. ei olevat veel külvatud, võivat aga külvata umbes 20 või 22 tündrit otri ja kaeru. Ka olevat härra assessor Nieroth saanud harilikku veskirenti: aastas 6 tündrit vilja, [sellest] pool rukist, pool otri, ja iga kahe aasta tagant 1 rasvase sea, kasutanud heinamaad, millelt saadakse aastas 120 saadu [heina]. Kroonule kuuluv [heinamaa] on heas seisukorras, asub kõrvalmõisa juures. Mõldril aga maad ei ole.

Nüüd järgnevad konkursi otsuse järgi ettevõetud jaotuse juures ülesmärgitud kroonuimmissioonile kuuluvate talupoegade nimed, kes osalt veel elus on ja harivad oma endiste talumaade üht osa. Teine osa [maad] on nende laste ja teiste kroonu immissiooni kuuluvate talupoegade käes, paljud neist [talumaadest] on aga söötis, nii nagu need jaotuse järjekorras järgnevad:

Valgma külast

1) Kisa Heicke Ott on üks aasta enne katku nälja ajal ühes kõigi omastega ära surnud. Temal oli veel
mahajäetud vend, kes ära läks, ilma et praegugi teada oleks, kuhu ta jäi. Tema talu ja põllud on maha jäetud.

2) Ehra Peter on ka enne katku ühes kõigi omastega surnud, ei ole mitte midagi järele jätnud. Tema talu on olnud mahajäetud kuni 1713. [aastani]. Siis on talu-
¼ Jurri Andres poeg Jurri Andres, mõisa endise vahimehe poeg, selle koha üles harinud, on veerandadrik, tal on naine, 4 tütart, kellest kõige vanem on 12 aastat vana, üks rinnalaps, 1 hobune, 1 härg, 1 lehm, 1 mullikas, 3 lammast, aga mitte ühtki sulast, ja ta ei ole kunagi täielikult kandnud kogu koormist, välja arvatud väikesed andamid: 1 härg, 1 lammas, 3 kana, 20 muna, 2 naela vakulõnga, 2 naela humalaid, 1 kott.

3) Kisa Jurri elab seni veel oma endises talus, on veerandadrik, temal on naine, 3 poega, neist kõige vanem on 9 aastat vana, tal on sulane, kes on poole aasta
¼ Kisa Jurri eest [sõja]vangist tulnud, umbes 20-aastane, kes on Kisa Jaagu poeg, keda järelikult peab arvama selle küla alla. [Tal] on 2 hobust, 2 härga, 1 lehm, 4 lammast, aga [ta] ei ole tasunud mingeid koormisi peale ülalnimetatud väikeste andamite.

4) Kisa Jurri Jahn on enne katku vangi viidud, tema
mahajäetud naine ja lapsed on surnud, põld ja taluase on maha jäetud.

5) Tauko Thomas oma naisega on nälja ajal surnud, järele on jäänud 2 poega. Teine neist, Tauko

¼ Tauko Thoma [Jacob] elab Veduvere külas

Thoma Jacob, on asunud 2 aasta eest Veduvere külla Tauko Tenno maale, mis kuulub samuti kroonu immissiooni, on veerandadrik. Tal on naine, 1 pooleteiseaastane poeg ja 1 hobune, 1 härg, 1 lehm, 2 lammast. Annab väikesi andameid, nagu ülalnimetatudki.

Jurri Michel, vabadik

6) Ustallo Tenno Jurri on enne katku koos naise ja lastega surnud. Tema talu on Jurri Michel'i käes, kes on varem Esko Jurri sulane olnud ja kroonu immissiooni kuulunud. Tal on naine 2 lapsega, aga ei ole põldu ega veiseid peale 1 lehma. On vabadik, ei tee tegu, ja kui ta tegu teeb, siis antakse talle mõisast süüa. Selle talu maa on veel maha jäetud.

Esko Tönno ¼

7) Esko Hienno, tema poeg Tönno elab veel, on veerandadrik, ei ole katku järel 3 aastat tegu [teinud], on 8 aastat tegu teinud raehärra Huck'ile ja on temale pidanud aastas andma 3 tündrit rukist, 2 tündrit otri, 1 tünder kaeru, ja iga kahe aasta kohta 1 lamba, kuid ei ole mitte kõik aastad täielikult tasunud, samuti on andnud temale iga aasta 3 kana, 20 muna, 2 naela humalaid, lõnga. Temal on naine, 1 kuueaastane poeg, 3 tütart — 9-aastane ja nooremad, 1 hobune ja 2-aastane sälg, 1 paar härgi, 2 lehma, 4 lammast.

¼ Esko Jurri

8) Esko Jurri käes on veerand adramaad, on kõiges ülalnimetatud teotegemises ja andamite andmises sarnane eelmisega, teeb tegu ja annab andameid härra Huck'ile. Temal on naine, 3 poega — 6 aastat ja alla selle vanad, 1 tütar, 1 hobune, 2 härga, 2 lehma, 5 lammast.

mahajäetud

9) Kisa Jaak on katku surnud [ja] ühe poja järele jätnud, kes nagu öeldud, teenib Kisa Jurri juures. Maa on maha jäetud, talus elab Esko Hans, kes on vabadik ja ilma varanduseta.

½ Tauko Tönna Siem

10) Tauko Marth on ilma varata, tema naine ja lapsed katku surnud. Aga tema vend Tenno Siem, kes kogu aeg koos oma vennaga on pidanud pool adramaad, asub veel nüüdki sellel maal ja kasutab seda. Temal on naine, 16-aastane poeg ja 14-aastane tütar, 2 hobust, 2 härga, 2 lehma, 4 lammast. Selle pere on õnnis härra bürgermeister Michali 1712. a. endale nõudnud ja ta on maksnud iga aasta koormiste ja teo eest Tallinna, kuni aasta tagasi, kui bürgermeistri Michali proua rentis ta kaupmehele härra Nottbeckile, kellele ta nüüd kõike seda tasub.

mahajäetud

11) Esko Hans elab, on vana, vaene ja elab koos oma vana naisega saunas. Tal on üks lehm, 1 lammas, põld on maha jäetud.

Esko Abraham: Tönno Abraham:

12) Esko Abraham: teda peaks hüütama Kisa Tenno Abraham: on surnud, on olnud ilma naise ja lasteta.

Talu peab mõisakubjas Rettseppa Jurri, kes on veerandadrik, on seal elanud 11 aastat, teeb tegu ja annab [andameid] Neeruti mõisale. Temal on 1 naine, 14-aastane poeg, 8-aastane tütar, 2 härga, 1 lehm, 4 lammast.

1/4 Kisa Tenno Abraham

13) Tauko Jürri lesk on surnud, kogu talu ja maa on maha jäetud, on maha jätnud küüraka poja nimega Taucko Jurri Jahn.

mahajäetud

14) Jurri Jacob'it on lapsepõlvest alates kasvatanud kiriku talupojad, [ta] on 3 aasta eest oma valdusse võtnud teise 1/4 adramaad, mida pidas Kisa Tenno Abraham. Tal on naine, 2 poega, 10 ja 5 aasta vanuses, üks 8-aastane tütar, 1 hobune, 1 härg, 1 lehm, 2 lammast.

Jürri Jacob

Veduvere küla

Ranna Matzo Jurri aeti 3 aasta eest ära oma endisest talust Klemiti Jürri poja Tönno poolt, kuna ta halbade aegade tõttu oli pidanud [sealt] ära olema, ja ta on endast sellepärast teatanud siinse kindralkuberneri juures, aga oma vana talukohta ei saanud ta kätte. Siis läks ta Jõetaguse [külla], kus tal aga ei ole endal maja, vaid asub ühe teise talupoja juures. Tal on vaevalt 1/4 [adra]maad üles haritud, teeb mõningat tegu Neeruti mõisale, tal on naine, 3 poega 15, 8 ja 5 aasta vanuses, 1 hobune, 1 härg, 1 lehm, 3 lammast.

Ranna Matzo Jurri

Ranna Matzo Marty on alati elanud oma talus, aga ta oli ilma naiseta ja ei saanud rakendi puudumise ja vaesuse tõttu tegu teha, kuni aasta tagasi härra viitsekuberner von Löwen sundis teda jälle oma põldu harima. Sellepärast on ta lasknud oma pojal naise võtta. Nad elavad nüüd talus, ei tee aga tegu Neeruti mõisale. Neid on kästud teo ja koormise eest tasuda härra viitsekubernerile Tallinnas. Temal on 1/4 adramaad, 1 hobune, 1 paar härgi, 1 lehm, 3 lammast.

1/4 Ranna Matzo Mart

Tauko Tenno, 1/4-adrik, on nüüd peaaegu 4 aastat tegu teinud ja koormisi tasunud Neeruti mõisale. On varem olnud võõral maal Araski mõisa all ja 4 aasta eest härra assessor Nierothi poolt tagasi nõutud. Temal on naine, 14-aastane poeg, 2 tütart [kes on] 13- ja 8-aastased, 1 noor hobune, 1 härg, 1 lehm, 2 lammast.

Tauko Tenno

Veltsi külast

Marty Thomas, veerandadrik, on kohe 2 aastat pärast katku härra rittmeister Helffreichi Vihula mõisas tegu teinud, suvel 3 päeva ja talvel 2 päeva rakendiga. Ka maksud tasus ta esimesel aastal, kui ta Vihulasse

tegu tegi, nimelt 2 tündrit otri, 2 tündrit rukist, 1 lamba, 3 kana, 20 muna, 2 naela lõnga, 2 naela humalaid, 1 koti.

¼ Matzi Thomas

Järgmistel aastatel olevat ta kogu aeg üsna õigesti maksnud. Tal on naine, 2 poega 8 ja 2 aasta vanuses, 2 tütart 10 ja 5 aasta vanuses, 2 hobust, 1 paar härgi, 2 lehma, 6 lammast.

Pinna Hans on katku surnud. Lapsi ei ole, kuid [on] järele jätnud vana naise, kes oma leiba kerjab. [Tal] oli hobune, see on surnud. Tema põld oli esialgu mõned aastad maha jäetud, hiljem on mõned selle küla elanikud, kes ei kuulu kroonu immissiooni, nimelt Pinna Jahn ja Pinna Tonnis, põldu osalt kündnud, aga [ei ole] selle pealt mitte koormisi tasunud. Nüüd tahab üks härra Rosenbach'i immissiooni kuuluv talupoeg Tinna Tenno hakata seda mahajäetud maad harima ja seal elama.

mahajäetud

Vandu külast

Lehna Matzo Jahn on surnud, tema poeg Matzo Jahni Ado peab talu, on kolmandik-adrik. Ta tasus varsti pärast katku, kui proviantmeister siit lahkus, oma maksud ja [tegi] tegu, nii palju kui jõud lubas, härra bürgermeister Michaly'le. 3 aastat olnud ta vahepeal renditud härra adjunkt Seebachile Hagerisse, kuhu ta tegu tegi ja ka suured ning väikesed koormised tasus. Eelmisel aastal tasunud ta teo ja maksud Moesse härra Notbeckile. Tema maksud olevat seisnud nimelt selles: 2 tündrit rukist, 4 vakka otri, 2 vakka kaeru, 2 kana, 13 muna, 2 naela vakulõnga, 1 noor lammas, 9 kopikat rahas, 1 kott. Tal on naine, 2 poega 8 ja 4 aasta vanuses, 2 tütart 6 ja 3 aasta vanuses, 1 hobune, 2 härga, 1 lehm, 3 lammast.

⅓ Lehna Matzo Jani Ado

Nohre Jahn on eelmisega kõiges sarnane, tal on naine, 2 tütart 10 ja 3 aasta vanuses, 1 hobune, 1 härg, 1 lehm, 3 lammast, 2 talle.

⅓ Nohr Jahn

Wittna Mick on nälja ajal 1710. [a.] surnud ilma ühegi pärandita, põld on maha jäetud.

mahajäetud

Porro Matz — sellest nimest ei taha keegi midagi teada, talupojad ütlevad, [et] tema nimi olnud Laure Matz. Ka see olevat katku surnud. Põld on maha jäetud.

Laure Thomas, kolmandik-adrik, on nagu ülalpool Lehno Matzo Jahn tasunud, ja nagu järgneb, härra bürgermeister Michalile. Tal on naine, 2 poega 21 ja 12 aasta vanuses, üks 20-aastane tütar, 1 hobune, 2 härga, 2 lehma, 3 lammast.

⅓ Laure Thomas

Pollo Pell oli kolmandik-adrik, on [nüüd] surnud. Tal on 18-aastane poeg, kes teenib sulasena Neeruti mõisas. Maa on maha jäetud.

mahajäetud

Otza Jaagu pool adramaad on maha jäetud. Otza Jurri [maa] — maha jäetud.

Retseppa Jurri on Valgma küla nimekirjas, on kubjas. Laure Maddi [maa] on maha jäetud, samuti Meotza maa maha jäetud.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 462, l. 257—261. Originaal saksa keeles.

Nr. 222

TARTU KREISI MÕISATE REVIDEERIMISEST

Revident A. J. Saltza aruanne riiklikule kammerkolleegiumile

Tartu, 26. septembril 1723

Pärast seda kui hiilgav riiklik kammerkolleegium 16. detsembril 1721 mulle käsu andis, et pidin Tartu kreisis järele uurima, kas ka härra brigadir Vojeikov'i ajal 1715. aastal peetud revisjoni puhul adramaid ei varjatud; samuti pidin mulle antud eriinstruktsiooni järgi sealsamas uuesti revideerima, kas rootsi revideerimismeetodit on härra ülemkomissar v. Völckersahm'i poolt kõigis asjus silmas peetud ja kas kõik on õigesti üles antud [. . .] [a]. Sellega alustati Räpinas 5. veebruaril 1722. a. seejärel, kui [abiliseks] kasutatud notar Hinrich Johann Tunzelmann ning mõlemad kirjutajad olid nõuetekohaselt andnud kokkutulnute juuresolekul oma ameti truudus- ning vaikimisvande. Ja kuna eriti Vojeikovi küsitluse pärast — mille kohta valdajad vabandusi tõid, et nad ei saa enam vakuraamatuid ette näidata, kuna need paljude aastate jooksul on kõlbmatuks muutunud; enamiku mõisate juures ka kupjad ning ametimehed härraste poolt lahti lastud ning mujal ametisse võetud — ei ole saadud teisiti talitada, kui küsitleti selle kohta üldiselt talude peremehi. Seepärast olin 1) sunnitud seekord, et tõde tuleks seda ennem päevavalgele, ära vannutama kogu talurahva ühes valitsejate, kupja ja kiltriga juba kohalesaadetud vandevormeli järgi, kuigi rootsi revisjoni juures vande andsid ainuüksi valitsejad, kupjad ja hirsnikud, ja pärast seda küsitlust jätkama. On ka kõige suurema hoole, täpsuse ning vaevaga selgitatud ning järele uuritud, kui suur on iga talupoja varandus inimeste, rakmeloomade ning veiste poolest, nagu seda siinjuures raamatutesse [punktide] nr. 1 ja 2 all sissekõidetud revisjoniaktid [1] üksikasjalisemalt näitavad, mille kõrval ma siiski veel olen pidanud koostama üldise aruande kõigist juurdetulnud adramaadest ja [samuti neist], mis seeläbi ära läksid, et varem olid juurde arvatud venelaste ja võõraste talupoegade adramaad, keda ma aga [nüüd] jälle pidin panema õigele kohale; samuti statsioonimaksu ning ratsateenistuse kohta eramõisates; samuti, mis riigimõisad on kohustatud maksma rendi väljarehken-

duste järgi, mis järgneb sisseköidetuna [punkt] nr. 3^2 all; niisugune aruanne on siinjuures nr. 4^2 all. Sellest saab hiilgav riiklik kammerkolleegium kõige armulikumalt nägema, et, võrreldes härra ülemkomissar von Völckersahm'i poolt läbiviidud revisjoniga, leiti minu poolt rohkem $70^5/_8$ adramaad ning aastasissetulekutest 1066 rubla 7 kopikat. Kogu summa minu revisjoni juures teeb välja $1248^5/_8$ adramaad ning sissetulekut 30 654 riigitaalrit kursiga 40 kop. eest 90 albertuskrossi, või rubladesse rehkendatud 27 589 rubla 7 kopikat. Need adramaad ja sissetulekud on seeläbi suurenenud, et osalt on inimesi ning rakmeloomi juurde kasvanud, osalt on mõisapidajad ka tagasi nõudnud oma päristalupoegi, kes olid ära jooksnud, üksikud on ka eelmise revisjoni juures maha vaikitud, nagu näitavad revisjoniaktid. Niisiis on arvesse võetud töövõimelised isikud ning rakmeloomad, ja kuigi mõisapidajad kuni senini just mitte nii palju ei ole saanud teo ning andamite näol, siiski on ühele või teisele talupojale, arvestades tema jõukust inimeste ning rakmeloomade poolest, arvestatud $^1/_8$, $^1/_{16}$ või $^1/_{32}$ [adramaad] kõrgemalt, oletades, et kui talupoeg ei tööta ka oma tavalisel põllumaal rohkem, kui tema poolt on üles antud, jääb tal ometi küllaldane võimalus töötada mahajäetud talu- ning alemaadel (mis talupojale eriti mõnus on), mida nad ju ka Tartu kreisis ei jäta, kuna Tartu kreisi talupoeg ju niikuinii rohkem kui teised kaldub üles harima võsastikke, mida tulevikus tuleks ka heade korralduste läbi takistada ja [metsa] riigi kasuks säilitada; ning tuleb käskida talupoegadel üle võtta mahajäetud talumaid ning kanda nende pealt koormist. Muu hulgas on kroonul veel seda enam põhjust olnud sellist adramaade [arvu] suurendamist ette võtta, et mõisapidajad harivad oma isiklike rakmeloomadega mõisapõldusid ega maksa selle eest kroonule mingisuguseid maksusid; nad võivad aga sellega jälle tasa teha seda, mis neil ettenähtud teotöödest ning koormistest puudu jääb. Ja kolmandaks, mõisapidajad lasevad sel viisil end rohkem mõjutada kroonu huvides talitama ning mõisu oma käe järgi üles harima, kui nad [mõisad] teatud aastateks rendile saavad, mida peaks neile võimaldatama minu arvates vähemalt 6 aastaks. Teen selle ettepaneku 6 aasta kohta mitte ilma põhjenduseta, sest kui anda rendile ainult kolmeks aastaks ja iga 3 aasta pärast korraldada uus revisjon, siis ei saaks mõisapidajaid innustada mahajäetud talumaade ikka rohkemale ja rohkemale asustamisele talupoegadega; arvesse võttes, et nüüd juba kõik võimalik on üle kuulatud, ja kui niisugune asi peaks sündima iga 3 aasta järel, muutuks see mõisapidajatele talumatuks, ja kuigi mõningate uuesti asustatud talupoegade juures on vabad aastad vakuraamatutesse juurde märgitud, siis on ometi arvestused tehtud kõrge kroonu kasuks niimoodi, et kuigi rendimaad peaks antama välja 6-ks aastaks, ei saaks see [s. o. kroonu] selle juures mingit kahju. Ei ole ka ühtki paremat abinõu, mis paneks mõisapidajaid riigimõisate maid parandama, kui just see, mis ka Rootsi valitsuse ajal on olnud tarvitusel. Niisiis ei saadud eespool [kirjeldatud] viisi

juures kroonu huvisid paremini silmas pidada, kui et esiteks kõik täpselt ära hinnati ja vastupidiselt härra ülemkomissar v. Völckersahm'i poolt ettepandud meetodile arvati väljaarvestuses maha igale riigimõisa valdajale vajaliku teenistuse jaoks [mitte üksnes] 10-nes osa teotööst ja võimalike talupoegade võlgade arvel, et [mitte] koormata kroonumõisaid niisuguste võlgade koormaga, [vaid] samuti [veel] 10 protsenti — kuni hiilgava riikliku kammerkolleegiumi hilisema heakskiiduni. See peab küllaldast tasakaalu, nii et ükski mõisapidaja ei või õigustatult kaevata, nagu teda oleks liiga kõrgelt revideeritud.

Mis puutub salgamisse, siis ei saa ükski küsitleja parata, kui niisugust pettust ette tuleb; ka on neis mõisates, kus leiti sellist tõe vastu eksimist, mõisapidajad vabanduseks toonud, et neil ei ole võimalik teada talupoegade varandust inimeste, veiste ning rakmeloomade osas, kuna ka valitsejad, kupjad ja kiltrid end samal viisil vabandasid, mille tõttu ma, nagu juba mainitud, et vältida edaspidist pettust ning veel teistel põhjustel, mida allpool tuleb laiaulatuslikumalt puudutada, iga talu peremehelt võtsin vande tõsise hoiatusega valevande eest.

Talupojad, kes eelmise revisjoni ajal midagi on maha salanud, tõid väga kohtlasi vabandusi, nimelt, [et] nende halb mälu olevat selles süüdi, osalt uskusid, et kõik oleks õigesti üles antud, kui poleks esinenud vigu üleskirjutuses; teised arvasid, [et] kuna mõni sulane või tüdruk oli nende teenistusest lahkunud ja kuigi ta veel elas nende majas või saunas, ka võsas ringi hulkus, ei ole nad oma kohuseks pidanud neid üles anda; mille tõttu nad ka on jäänud üles märkimata ühes rakmeloomadega, mis mõnikord olid kaugele reisile saadetud või ka rakmete puudumisel jäänud [töö]võimetuks. Niisuguse salgamise eest ei ole aga saadud trahvi määrata, silmas pidades, et kui seda kurjategijatele oleks määratud, siis oleksid ülejäänud tõe tunnistamisest täielikult ära kohutatud; kuna tõde sai sel viisil välja toodud, siis tuli lubada kurjategijatele taotleda hiilgavalt riiklikult kammerkolleegiumilt andeksandmist, siiski tõsise manitsusega, et juhul, kui neid ka seekord peaks tabatama sellise vale pealt, saaksid kurjategijad kahekordse karistuse osaliseks. Mis puutub seevastu [talupoegade arvu] kahanemisse üksikutes mõisates, siis, nagu juba ülalpool mainitud, olen need võõrad talupojad, kes niihästi Tartu kui teistest kreisidest ühes venelastega, keda viimaseid härra ülemkomissar v. Völckersahm raskolnikute nime all Rootsi meetodi järgi hindas poole peale ja [kes] sõjaajal asusid Tartu [kreisi][3], kõrgete korralduste kohaselt jälle õigetele pärishärradele välja andnud, ja eriti venelased Riia kindralkubermangu [valitsuselt] saadud korralduse järgi välja jätnud adramaade arvust. Ja [olen ka] igale valdajale kätte näidanud, kuidas ta peab talitama võõraste talupoegade ja eriti venelaste väljaandmise juures tema keiserliku majesteedi kõrge korralduse kohaselt.

Peale selle leidus Tartu [kreisis] palju võõraid talupoegi, kes

kuuluvad samasse kreisi [teistesse mõisatesse] ja kes on kirja pandud nende mõisate juurde, kuhu nad kuuluvad, et neid [võiks] aegsasti välja nõuda ja [oma pärishärra mõisa] maale paigutada. Kui nüüd kõik need inimesed on korralikult kohale toimetatud, suureneb nende juurdearvamise teel adramaade arv ühtlasi märgatavalt. Ei saanud aga teha kindlat hindamist, enne kui need kõik on välja nõutud ja mõisad on esitanud oma andmed, millal ma need siis härra ülemkomissari v. Völckersahm'i poolt tehtud ettepaneku ning hiilgava riikliku kammerkolleegiumi nõusoleku järgi, kui riigi[talupoegade] adramaade väljaarvutust lubatakse sobival viisil täiendada 2—3 aasta pärast, edasi saadan hiilgavale riiklikule kammerkolleegiumile kõrgeks heakskiitmiseks. Mis aga puutub era[mõisate] talupoegadesse, siis on minu mittemõõduandev ettepanek, et need kättesaadud teadete järgi otsekohe arvata eramõisate juurde, et need [mõisnikud] seda enam võimalust kasutaksid oma talupoegi tagasi nõuda ning kroonu kasuks [oma] maale paigutada.

Sissetulekud oleksid riigimõisatelt kogusummas küll kõrgemaks tõusnud, kui mitte mõned mõisad, mis olid siiani riigi omad ja peremeheta, Uusikaupunki rahulepingu põhjal ei oleks antud keiserliku komisjoni poolt jälle nende pärilikele omanikele, millest nr. 5 all saadan nimekirja.[2]

Adramaade väljaarvestuse koostasin endise meetodi[3] järgi ja nii, nagu härra ülemkomissar v. Völckersahm korraldas, ning hindasin nädala-adra $10^2/_3$ albertuse riigitaalrile, vaatamata sellele, et leidsin mõningad rootsi arvestuslehed, milles mõnede mõisate juures oli ühepäevateoline hinnatud 4 krossile, mis näiliselt võiks kroonule kasulikum olla. Kui aga seevastu arvestada [teo]-nädalate vähenemist vastavalt revisjonimeetodile [ja arvesse võtta] ainult 240 tööpäeva terves aastas ning pidu- ja pühapäevad talupoegadele vabaks jätta, siis annavad $10^2/_3$ riigitaalrit ühelt adralt samasuguse tulemuse, nii et mitte kellelgi, [vastupidi sellele] kui oli Rootsi ajal, ei ole põhjust kaevata ebavõrdse revisjoni üle. Mis puutub andamitesse, siis olen need [seal] jätnud endiseks, kus leidsin rootsi vakuraamatud ja talupojad tunnistasid, et nad on tõesti nende järgi maksnud. Mõned vähesed mõisad aga, milles härra ülemkomissar v. Völckersahm on [andameid] vähendanud, pidin mõistusega järele kaaludes osaliselt vähenduse juurde jätmagi, kuna talupojad maade üle väga kaebavad, et need olevat vee all, samuti et osal [neist] ei olevat üldse metsa, vaid [nad] pidavat oma hädavajalikku pirrupuud, mida nad kasutavad küünalde asemel, teistest kaugetest metsadest kallilt ostma. Ka et mõnedel olevat koormised liiga kõrgelt määratud; siiski on [andameid] vähendatud vaevalt rohkem kui ühe vaka võrra igast viljast $^1/_4$ [adramaa] pealt. Need ülalnimetatud ning ümberarvestatud andamid ühes rakmepäevadega, samuti jala- ja abiteo päevadega, millest viimased rehkendatakse 1 jalapäeva eest 3 albertuskrossi, on kroonu taksi järgi liidetud ning kogusumma jagatud

60-ga, millest on tuletatud iga mõisa adramaade arv õige hindamise järgi.

Rentide väljaarvestus tuli maamõõtjate puudumise tõttu teostada samal meetodil, mida kasutas härra ülemkomissar v. Völckersahm, ja nimelt, et arvestati üks nädala-ader maa parima kvaliteedi puhul 21 riigitaalrile, keskmise kvaliteedi puhul 18-le ja kõige halvema kvaliteedi puhul 15-le riigitaalrile; kõrtside ja veskite tuludeks on arvatud tegelikud sissetulekud. Seevastu on aga teotöö mitmesuguse vähenemise tõttu ja et nüüd mitte nii nagu Rootsi ajal, mõisate juures ei peeta [väljaspool adramaa-arvestust] ametmehi peale kupja ja kiltri, [renti] 10-nda osa võrra vähendatud, nagu ülal mainitud, ja niisiis 10 protsenti teo[-koormiste väärtusest], niisamuti juhuslike talupojavõlgade pärast, et mõisapidajad tulevikus kroonule mingeid nõudmisi ei saaks esitada, on andamitest 10 protsenti [rentnike] kasuks arvatud. Samuti ka valitseja palk 5 riigitaalrit adramaa pealt, mis siiski ainult suurte mõisate kohta on mõeldud, kelle juures see ei tõuse ühtlasi üle 60 riigitaalri; väikeste, ühe kuni kahe adramaa suuruste [mõisate] juures ei saa kroonu ülal pidada valitsejat, kuna selle asemel on emb-kumb, kas kubjas või kilter, juba adramaa-arvestusest välja jäetud ja mõisa juures ülevaatajaks seatud.

Hiilgav riiklik kammerkolleegium on vahepeal mulle teada antud kõige armulisema instruktsiooni paragrahvis 6 käskinud, et ma selles järelrevisjonis kõige täpsemalt selgitaksin, kas tema keiserliku majesteedi kõrgetele huvidele ei ole tekitatud mingisugust kahju, enne kui härra komissar v. Völckersahm Tartu [kreisis] revisjoni läbi viis. Seda käsku olen samuti kõige truualamlikumalt täitnud ja kohe oma järelrevisjoni alguses mõisapidajailt nõudnud, et nad peavad esitama oma vakuraamatud 1713. kuni 1721. aastani, [kus seisab,] mis nad iga aasta on talupoegade käest saanud, et seeläbi uurida, kas mitte iseäranis riigimõisate pidajad ei ole proportsionaalselt kindlaksmääratud rendisummale, [mis on] üldkontrahi[5] järgi 36 rubla 30 kopikat ühe riigiadramaa pealt, talupoegadelt saanud rohkem tegu ja andameid, arvesse võttes, [et] üldkontrahis § 1 [all] on selgesti näidatud, et nad ei tohi talupoegadele midagi rohkem peale panna, kui on lubatud rüütelkonnale selle kontrahi järgi, silmas pidades, et kui rendimaks kontrahis peaks olema väiksem kui Rootsi ajal, siis peaks see talupoegade kui tema keiserliku majesteedi riigialamate kasuks tulema. Kui ma nüüd seeläbi pidin ja tahtsin ka proovi teha, kas härra Vojeikovi poolt läbiviidud revisjon [oli] õige, siis vabandas end enamik mõisapidajaid sellega, et nad ei ole neid vakuraamatuid alles hoidnud, ja nii paljude aastate eest ei saavat nad anda üksikasjalisi teateid. Niisiis olin sunnitud korraldama küsitluse talupoegade juures, ja kuna paljud valitsejad, kupjad, kiltrid ning hirsnikud, nagu ülalpool juba sageli nimetatud, olid palju kordi vahetunud ja osalt surnud, ka paljud mõisapida-

jad ise ümber asunud, siis olen kogu talurahva niihästi sel kui veel tähtsamatel põhjustel igaks juhuks, nagu öeldud, ära vannutanud ja tõde võimalikult kõige paremal viisil kõigi käest küsitlenud, [nimelt] kas, esiteks, 1715. aastal läbiviidud revisjoni juures ei ole inimesi maha vaikitud. Enamiku mõisate juures andsid nad vastuseks, et nemad ei teadvat midagi seesugusest varjamisest, nagu seda korduvalt näitab küsitluse protokoll nr. 6 [2] all, ja kui nende kõigi käest tahaks tõde peenelt välja uurida, peaks selle jaoks moodustatama erilise komisjoni, mis nõuaks palju aega ja jääks ometi peaaegu viljatuks, kuna iga talupoega peab eraldi küsitlema, millal ta on maad võtnud, kui kaua ja mis ta maksab iga aasta teos ning andamites, ja kui palju tööjõulisi inimesi oli tema perekonnas, samuti, kes on aastate jooksul lahkunud ega ole oma kohustust täitnud, ka seda, mis on juurde kasvanud, mida [kõike] talupoeg oma nõrga mäluga (nagu selle kohta juba palju näiteid olen näinud) ei jõua meelde tuletada. Ja küllaldaste andmete puudumisel olen teiseks üles seadnud teatud küsimuse punktid ning nende järgi talupoegi küsitlenud, kelle vastused on täpselt üles kirjutatud, nagu see kõik protokollis nr. 7 [2] all küllaldaselt selgub. Selle juures ma ei saa jätta teatamata, et on sündinud eksitus maanõunik Bock'i vastu talupoegade ümberpaigutamise suhtes Tartu [kreisist] Riia [kreisi], kuna mitte tema, vaid tema vend, maamarssal Bock viis üle kellegi talupoja Vaimastvere riigimõisast Pärnu [kreisi] oma Tõstamaa pärismõisa alla. Ta on aga seevastu teisi talupoegi, keda on endale [ostu teel] muretsenud, nende äraviidute asemel Vaimastvere alla paigale pannud, nagu ütleb kõige paremini küsitluse protokoll. Nii palju aga, kui mina olen märganud, on majanduselus tekkinud eksitus ja segadus, mis pole mitte väike, pärit härrade maanõunike valitsemisaegsetest kontrahiaastatest, kuna neil adramaad ning rendisummad olid arvestatud tööjõuliste inimeste arvu järgi, mis rootsi [adramaade arvuga] sugugi kokku ei käi, nagu siis ka Bergi pärijate poolt kaevatakse, nagu oleks neid adramaade arvuga rõhutud, missugune kaebus seisvat teie hiilgavas riiklikus kammerkolleegiumis, mille pärast ka nimetatud Bergi pärijad ei taha õiendada oma ettenähtud statsioonimaksu 1721. aasta eest ja on seepärast ning selles asjas määratud sundsissenõudmise Riiast [saadud] keiserliku valitsuse eeskirja abil seisma pannud. Ka tema hiilgus vürst Repnin ei tahtnud teha selles asjas mingit otsust minu sellekohase sooviavalduse peale, silmas pidades, et asi on hiilgavas riiklikus kammerkolleegiumis päevakorral, ning juhatas mind sinna.

Teiseks. Eramõisad, kui nad 1715. aastal läbiviidud Vojeikovi revisjoni järgi peaksid maksma adramaalt 16 rubla 30 kopikat ja peale selle erakorralisi koormisi, mille eest lepingu järgi ei tasuta, oleksid üleüldiselt väga rõhutud; [olgu] tähendatud, et rootsi meetodi järgi ei saa üks era-adramaa maksta statsioonimaksuks ning ratsateenistuseks kokku mitte rohkem kui 11 riigitaalrit [ja] $2^1/_4$

krossi, seevastu aga kannataks kroonu riigimõisate juures kahju, kui need peaksid ikka edasi lepingu järgi 36 rubla 30 kopikat adramaa pealt maksma; igal juhul maksab rootsi arvestuse järgi, millele põhineb niihästi härra ülemkomissar v. Völckersahm'i kui ka minu oma, üks adramaa mõnikord rohkem kui 60 albertusriigitaalrit; erakorralistes koormistes võiks küll, kuna nende eest ei tasuta, sellise kahju tasa teha, kui tehakse koormiste ümberarvestus, ainult vaene talupoeg saaks selle all kõige rohkem kannatada, arvesse võttes, et kaunis suurt osa neist [koormistest], mis mõned mõisad kannavad, võetakse nendelt, nagu seda laiemalt näitab protokoll [punkt] nr. 7 [2] all; sellele vaatamata, et enamikus mõisates peavad talupojad andma ka hobumoona postijaamadele, mille maksmise verstarahadest, mis ei lähe tema keiserliku majesteedi kassasse, on rüütelkond ometi kontrahi § 8 põhjal enda peale võtnud. Ja vaatamata sellele, et osa talupoegi nr. 7 alla üleskirjutatud revisjoniprotokolli järgi aitavad kanda rohkem kui teised suurt osa erakorralisi koormisi, on nad siiski tunnistanud, et nad on jäänud oma härrastele osa koormisi võlgu, mida nad ometi oma nõrga mälu tõttu ei suuda õigesti loetleda, ja nõnda siis ei esitanud nad selles suhtes mingeid muid erilisi kaebusi. Selle hulgas, mis ma muidu märkasin härrade maanõunike korraldustest, mis nad on teinud, on muuseas see, et õnnis maanõunik Bock, nagu näitab formular nr. 8 [2] all, on Tartu [kreisis] välja andnud teatud lepingud ja nendega pannud talupoegadele peale majutamise, mille aga üldlepingu järgi peab siiski rüütelkond oma taskust maksma. Ometi ei ole, nagu ülal kirjeldatud, päriselt selle järgi mitte tehtud. Edasi peab ka [seda] kaaluma, et Rootsi ajal olid metsad lubamatu raadamise vastu sel viisil kaitstud, et riigimõisate talupoegadel oli lubatud aastas ainult teatud hulk raadata, seevastu aga oli ülemäärane raadamine täiesti keelatud, mille üle majandusvalitsus pidi valvet pidama. Näib aga, et Tartu [kreisis] sõjaajal see määrus on kõrvale jäetud ja neile riigimõisate päraldistele on suurt kahju tekitatud.

Talupoegi on selle üle küll küsitletud, aga need ei taha tunnistada, et selline kuritarvitus on maad võtnud härrade maanõunike valitsemise ajal. [Nad] väidavad, et metsi on kahjustatud osalt sõja läbi, teisest küljest, et sõjas mahapõlenud maju tuli kaks korda uuesti üles ehitada. Siiski on tarvis järele uurida, kas härrad maanõunikud on mingisugust korraldust andnud raadamise ja metsade kohta. Mis mul veel on vaja märkida maanõunike poolt sisseviidud korraldustest ja majanduselu juhtimisviisist, on see, et nad kohe kättesaadud üldkontrahi järgi oleksid pidanud täpselt küsitlema ja rootsi meetodi järgi revideerima, ja kui siis nende summa oleks juhuslikult ületanud üldlepingus [kindlaks]määratud kohaliku rendi, oleksid härrad maanõunikud seda teatama pidanud, et niihästi kõrge kroonu kui ka keegi mõisapidajatest ei oleks teistest halvemas olukorras. Seni aga on nad mõelnud ainult üldlepingus kindlaksmääratud summale, kas aga

see summa ka õieti ära makstakse ning iga aasta tasutakse, ei saa teada, enne kui üleüldise likvidatsiooni puhul. See aga on kindel, et maanõunikud on omavoliliselt vähendanud [koormisi] eramõisatelt, mis peavad üldlepingu järgi andma 16 rubla 30 kopikat adramaa kohta, ning määranud 1715. a. kindlaksmääratud ja [hiljem] juurdetulnud adramaadelt 12 rubla adramaalt, väites, et nad ei muretsevat muu üle, kui et nad õiendaksid kõrgele kroonule üldlepingu järgi kindlaksmääratud üldsumma, eriti kuna maanõunikud on täiesti veendunud, et neil on võimus omavahel võrdsust luua, ja kui siis kedagi rõhutakse, siis on see nende meelest eraasi, mille üle kroonul ei ole vaja muret tunda.

Kõigest sellest võib hiilgav riiklik kammerkolleegium kõige armulisemalt näha, mil viisil on läbi viidud mulle ülesandeks tehtud uus revisjon ning teised järeleuurimised ja kuidas Tartu [kreisi] maanõunikud on seni kasutanud neile antud valitsemisvõimu. [...] [b]

NSVL VARKA, f. 274, nim. 1, s.-ü. 2333, l. 150—163. Originaal saksa keeles.

[a] Välja on jäetud revidendi haigust käsitlev osa.

[b] Dokumendist on välja jäetud lõpposa, mis käsitleb revideerijate koosseisu ja revideerimisega seotud kulusid.

[1] Vt. NSVL VARKA, f. 274, nim. 1, s.-ü. 173—174.

[2] Dokumenti pole leitud.

[3] S. o. — sellise adramaade arvestusmeetodi järgi, mida kasutati Eestimaal Rootsi võimude poolt. Alates 1712. a. määrati asustatud adramaid Baltimaadel kindlaks töövõimeliste talupoegade arvuga. Tagasipöördumine rootsi meetodi juurde suurendas maksude laekumist riigikassasse.

[4] Lahkusulised Venemaal, kes, jälitatuna riigivõimu ja kiriku poolt, põgenesid Peipsi taha Eestimaa territooriumile. Peeter I ukaasidega 1714. ja 1716. a. anti raskolnikele õigus elada vabalt linnades ja külades tingimusega, et nad tasuvad makse kahekordselt (Полное собрание законов Российской империи, т. V, nr. 2991, 2996).

[5] On mõeldud üldlepingut 31. jaan. 1714. a., mille alusel Tartu maakond anti rendile 25 000 rbl. eest aastas major G. Joh. Bockile ja teistele Tartumaa aadlikele. Lepingu tingimuste kohaselt jäeti mõisad, mille kohta aadlikel olid olemas privileegid või ürikud, mõisnike pärisomandiks, riigimõisad anti aga neile rendile. Mõisate ja külade valdamist ja valitsemist olid mõisnikud kohustatud teostama Rootsi valitsuse ajal kehtivate eeskirjade kohaselt. Mõisate ja varanduste äravõtmise ähvardusel keelati mõisnikel koormata talupoegi suuremate riigimaksudega, kui oli ette nähtud. Igal aastal pidi saadetama 500 talupoega Liivimaa linnadesse ehitustöödele. Kohalik haldus oli rüütelkonna käes, Tartu ülemkomandant teostas ainult järelevalvet üldlepingu täitmise üle (W. Schwartz, Zur Geschichte des Dorpater Kreises 1713—1722, «Baltische Monatsschrift», B. 71, lk. 520—523).

Nr. 223

REVISJONI TULEMUSTEST HIIUMAAL

Revidentide kapten Kozljaninovi ja kameriir D. Frieselli märgukiri Eestimaa kindralkubermangu valitsusele

Tallinn, 30. juulil 1724

Käesolevaga anname meie, lõpus nimetatud [isikud], hiilgavale keiserlikule kindralkubermangu [valitsusele] üle meile antud instruktsioonide järgi meie poolt Hiiu saarel läbiviidud revisjoni protokollid.

1. Niihästi nendest kui [ka] juuresolevast väljavõttest A-tähe [1] all näeb keiserliku kindralkubermangu [valitsus] täpsemalt, millises olukorras on praegu saarel asuvad riigimõisad. Et nimelt nende [protokollide] järgi on koos arvesse võetud, väljajäetud ja väljarenditud adramaadega $147^{35}/_{48}$ asustatud taluadramaad, ja [et] järelikult [on] praegu olemas $4\ ^{2}/_{3}$ adramaad rohkem kui härra Moltšanovi revisjoni järgi, mis tuleb sellest, et pärast seda [revisjoni] on mõned tühjaksjäetud talupoegade kohad [jälle] asustatud.

2. Mis aga puutub revisjonisse, kui see peab sündima senini maal kasutusel olnud meetodi järgi, et ühe revisjoniadramaa kohta arvestatakse 12 tööjõulist meest, siis peaks nüüd nendele mõisatele kokku arvesse pandama 81 revisjoniadramaad, kuna vastavalt revisjoniprotokollidele ja väljavõttele leidub nendes praegu 972 töövõimelist meest.

3. Siinjuures oleme aga sunnitud kõige sõnakuulelikumalt ette kandma, et sellel saarel elavaid talupoegi ei saa mingil [viisil] võrrelda teiste, mandritalupoegadega, kuna nendel saarte elanikkudel on palju vähem ja halvemad maad [ning] nad ka vähem vilja külvavad kui teised [mandritalupojad]. Sellepärast [mitte ainult] väga vähesed suudavad end oma põldudest ülal pidada ja oma makse ehk koormisi sellelt anda, vaid nad on peaaegu kogu suvi [läbi] oma paatidega kalastamas, osalt Pärnu ja Saaremaa, osalt Matsalu-Kiideva ja teistel randadel ning otsivad sel viisil merelt oma ülalpidamist. Seetõttu ei saa neid rohkem arvesse võtta kui rannatalupoegi, nagu siis ka kogemus õpetab ja hiilgaval keiserlikul kindralkubermangu [valitsusel] teada on, et need talupojad, kuna neile on praegu maarollis üles märgitud ainult $29^{1}/_{3}$ revisjoniadramaad, ei ole siiski olnud suutelised tasuma nende peale jaotatud portsjone ja ratsioone. Seda kõike on siis arvesse võetud juba eelmise, Rootsi valitsuse ajal, ning kõikidele nendele riigimõisatele, mis on omanud ometi üle 150 asustatud taluadramaa, ei ole maarollis arvesse pandud rohkem kui 4 ratsateenistus[ühikut] või 60 adramaad.

4. Siinjuures järgneb ka täht B all rendi väljaarvestus,[2] millest [on] näha, [kuipalju] teravilja praeguse olukorra ja külvi-

hulga järgi niihästi iga mõis eraldi kui [ka] kõik mõisad kokku rendina osalt on maksnud ja osalt [veel] maksta võivad. Sellele on ka täht C all juurde lisatud nimekiri [2] [selle kohta], kui palju need mõisad kokku 1720., 1721., 1722. ja 1723. aasta eest pärast teenijate palga ja [nende] moona, külvivilja, talupoegade võlgade ning toetuslaenude jne. mahaarvamist tegelikult on maksnud ja tema keiserliku majesteedi magasini ja renteisse ära andnud. Ainult seda peab seejuures meeles pidama, et rendisumma [tasumise] kõrval Ristna majakaid tuleb küllaldasel määral vajalike puudega, töölistega jne., nagu senini [on] sündinud, ülal pidada ja ilma tasuta varustada, kuna on olemas küllalt talupoegi ja teolisi, keda vähese külvivilja pärast ei vajata põlluharimiseks. Samuti tuleks ka Pühalepa mõisast mõned talupojad ära võtta ja üle viia Partsi mõisa, kuna sellel viljakülviks liiga vähe, tollel aga liiga palju talupoegi on.

5. Veel on riigimõisate olukorrast Hiiumaal märkida seda, et kuigi nendel on palju talupoegi, kelle abil võiks kaugelt suuremat külvi teostada ja koristada, ei ole see ometi võimalik, et mõisa põlde või maid suurendada [kas või] ühe tündri külvi võrra või tõsta ale ja muu selletaolise [kaudu] külvi nii mõisapõldudel kui talupoegade juures, kuna juba kõik, mis vaid mõningal määralgi on kõlblik põllumaaks, on täis külvatud [3] ja asustatud. Kõik ülejäänu aga on täiesti kõlbmatu: soine, liivane või puha kivine. Sellepärast ei saa enam ühtki uut talupoega [sinna] asustada, välja arvatud mõned vähesed tühjaksjäetud talukohad, mis on revisjoni[protokollis] üles märgitud; see maa on aga samuti nii halb, et mitte keegi ei taha sinna [minna], veel vähem [et ta] seal vastu peab. [. . .] [a]

NSVL VARKA, f. 274, s.-ü. 1645, l. 3—6. Originaal saksa keeles.

[a] Välja on jäetud dokumendi lõpposa, mis käsitleb Reigi ja Kärdla vabade rootsi talupoegade õiguste ja privileegide säilitamist, mõnede saare elanike palveid nende maatükkide edasi rendilejätmisest ja kirikuõpetajatele tasumata maksude väljamaksmist.

[1] NSVL VARKA, f. 274, nim. 1, s.-ü. 1645, l. 9—10.

[2] Dokumenti pole leitud.

[3] 1723. a. hariti Hiiumaal talumaid $2227^{1}/_{6}$ tündrimaad ja mõisapõldu 523 tündrimaad (NSVL VARKA, f. 274, nim. 1, s.-ü. 1645, l. 9—10).

Nr. 224

EBAÕIGETE REVISJONIANDMETE ESITAMISEST HARKU MÕISA JA RANNAMÕISA VALITSEJA A. W. KOLTHUSENI POOLT

Väljavõte revisjonikomisjoni protokollist

18. novembril 1725

Harju maakond. Sellest maakonnast oli tänaseks määratud Keila kihelkond, kust esimesena võeti ette Harku mõis ühes Rannamõisaga.

See mõis kuulub praegu maanõunik härra von Budbergile; [ja] sealt ilmusid selle määratud komisjoni ette: 1) valitseja Andres Wolrad Kolthusen, 2) kubjas Adam, 3) talupoeg Adam Jack, 4) Keskul Jack, 5) Ustalla Adam, 6) Moller Jurri, 7) Tammi Tomas, 8) Rannamõisa kubjas Mert, 9) talupoeg Ustalle Mert.

Kui nüüd nendele pärast tõsist hoiatamist valevande eest ettekirjutatud vanne osalt ette oli loetud ja neid puhta tõe tunnistamisele oli manitsetud, siis andis kõigepealt valitseja vande saksa keeles, talupojad aga tavalisel viisil mitte-saksa keeles; ja pärast seda kuulati nad üle sissetulnud nimekirja asjas. Seal siis tulid selle [asja] uurimisel nende talupoegade ülestunnistuste teel ilmsiks järgmised lahkuminekud:

1) Adam Jack'ul on sulane Jahn; olevat Huuksist pärit, ei ole siin [nimekirjas] märgitud.

2) Veel on sellel talupojal poeg, nimega Hans, keda ka pole märgitud. Valitseja ütleb, et ta olevat võetud mõisasse kokapoisiks ja polevat sellepärast märgitud.

3) Mees on märgitud kõlbmatuks; on aga välimuse järgi veel üsna noor.

4) Otzo Baltzer teeb 3 päeva [tegu], on üles antud ainult 2 päeva[teolisena].

5) Veel on selles peres üks vana mees Otza Mart, kes pole üles märgitud.

6) Ustallo Maddis teeb 3 päeva [tegu]; üles on antud [ainult] 2 päeva. [Nimekirja] on [veel] märgitud 2 vana meest. Talupoegade ütluse järgi on aga peremees ainult 40 aastat vana, sulane veel noorem; nende silmadel pidi olema mingi viga.

7) Pahe Tõnnol on noor naine, kes on märgitud vanade hulka.

8) Emmer Jurri, pooladrik, teeb 3 päeva tegu; on üles märgitud kütina.

9) Pello Friederich, veerandadrik, teeb 2 päeva tegu; tegu ei ole märgitud, kuna ta olevat pruulija ja vana.

10) Kultzer Johann'il on 18-aastane sulane, keda pole nimekirjas märgitud; [tal] on 2 hobust, ainult 1 on kirja pandud.

11) Recka Marti lesele on märgitud ühepäeva tegu, teeb aga 2 päeva.

12) Mäller Jurri sulase naist pole üles märgitud.

13) Ustalo Tonno, pooladrik, teeb 3 päeva [tegu]; üles on antud ainult 2 päeva. Ta olevat noor mees, on sellest hoolimata märgitud kõlbmatute hulka.

14) Kiwinucka Jurri, pooladrik, teeb 3 päeva [tegu]; on veel noor, aga märgitud kõlbmatute hulka.

15) Muller Mardil on $^1/_2$ adramaad; ei tee küll tegu, kuid peab selle [maa] eest maksma.

16) Vatsla külas asub pooladrik Keskulla Jack, kes teeb 3 päeva tegu, on aga kupjana üles märgitud ja pidavat mõisa leivas olema.

17) Kelda Pehe Hinrich on üles märgitud kui vabadik, olevat aga hiljuti pooladriku koha saanud.
18) Pehe Kulle Jurri juures on üles märgitud 2 vana meest, kuid kumbagi pole olemas.

Rannamõisa

19) Tamme Tomas ja Merreküll Michel, pooladrik, on esitatud ainult kahepäeva [meestena]; teevad 3 päeva [tegu].
20) Rundstuck Mart on üles märgitud kupjana; teeb 3 päeva [tegu]; on pooladrik.
21) Lugge Tonno teeb 1, ka 2 päeva [tegu] nädalas, üles pole midagi märgitud.
Samal päeval. Arvesse võtnud nüüd seda, et kupja ja talupoegade küsitlemisel ja nende ütlustel tuli ilmsiks nii palju lahkuminekuid, ja et Harkust ning Rannamõisast sissetulnud nimekirjad ei olnud alla kirjutatud mitte maanõunik härra Budbergi enese, vaid eespool nimetatud valitseja poolt, otsustas see määratud komisjon, et sellest tuleb kirjalikult teatada maanõunik härra Budbergile ja temalt nõuda, et ta teised nimekirjad 22-ks selle kuu päevaks esitaks. Valitsejat aga tuleb hoida seni arestis, sest et ta on sisse andnud oma allkirjaga seesuguse ebaõige nimekirja ja ka pärast vande andmist peetud ülekuulamisel tema ülestunnistus talupoegade omadega kooskõlas ei olnud ja [et] ta järelikult paljudes ebaõigsustes süüdi oli leitud.[1]

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 457, l. 79—82. Mustand saksa keeles.

[1] See dokument annab tunnistust mõisnikele tüüpilisest tendentsist võltsida revisjoniandmeid riigimaksude vähendamise eesmärgil.

Nr. 225

REVISJONIADRAMAADE JA TALUPOEGADE TEOKOORMISTE ARVESTAMISE ALUSEST

Eestimaa revisjonikomisjoni protokoll

30. novembril 1725

Määratud keiserlikus komisjonis, [kus] olid koos hr. parun ning asehaldur v. Löwen, hr. polkovnik von Bielski ja hr. kameriir Friesell.
Pärast seda, kui siiamaani Keila kihelkond on täielikult ettekirjutatud määral revideeritud ja sissetulnud nimekirjad[1] kõige täpsemini läbi vaadatud, tahtis seega määratud komisjon siitpeale asuda adramaade revideerimisele ja reguleerimisele, kuid sealjuures pidas ta väga tähtsaks üpris hoolikalt kaaluda meetodit, mida selle reguleerimise juures kasutada tahetakse, et seal-

juures saaksid kohusepäraselt ja truualamlikult silmas peetud niihästi tema keiserliku majesteedi kõrged huvid kui ka selle kõrval alamate omad alles hoitud.

Niisiis, olles kõike seda hästi läbimõeldult kaalunud, võttis määratud komisjon aluseks 1-ks, et kuigi teatavasti endistel aegadel sel maal olid adramaad maa headuse ja hulga järgi reguleeritud, nüüd aga õpetas kogemus, et üldiselt on kõigil mõisatel rohkem maad kui inimesi, kes seda harida võivad, sest et sõda ja katk on väga palju inimesi ära hävitanud ja seepärast on kõigis mõisates veel suur osa maad tühjaks jäänud, [seetõttu] tuleb nüüdsest peale adramaade arvu reguleerida mitte maa, vaid inimeste järgi.[2] 2-ks. Ja Keila kihelkonna revideerimisel on nimekirjadest ja talupoegade seletustest selgesti leitud, et üheadramaatalupoeg peab igal ajal aasta läbi nädal otsa oma härrale rakendiga tegu tegema ja suvel veel selle kõrval [pidevalt] nädal läbi üht jalateolist pidama.[3] See tegi aga niiviisi välja kaks nädalateolist kahe härjaga, nagu seda mitmed eramõisate vanad rootsi vakuraamatud veel päris selgesti tunnistasid: nimelt et üheadramaatalupoeg on igivanast ajast saadik pidanud andma talvel ja suvel terve nädala ühe teolise rakendiga ja suvel veel ühe jala.

Nii leiti ja arvati üksmeelselt heaks muude ja lähemate teadete puudumisel adramaade reguleerimisel ja revideerimisel järgmine kord, nimelt:

1) kus on peres ainult 2 tööjõulist inimest, nagu mees ja naine (lapsi ja vanu, elatanud või põduraid inimesi kaasa arvamata), tuleks seda hinnata $^1/_4$ adramaaks või $1^1/_2$-päevakohaks.

2) Kus aga peale mehe ja naise on peres üks täiskasvanud tütar või teenijatüdruk, seda tuleks arvata $^1/_3$ adramaaks või 2-päevakohaks. Edasi,

3) kus on 2 tööjõulist meest ning üks või rohkem naisterahvast peres, seda võiks hinnata $^1/_2$ adramaaks ja selle eest tegu teha iga nädal 3 päeva rakendiga ja suvel veel 3 päeva jala. Kus on neli tööjõulist meest peres, võib üheks adramaaks arvata.

3. Mõisateenijate kohta oli järgmine otsus.

1) Mõisas, mis on üle 2 revisjoniadramaa, tuleb teha üks kupja- ja karjusetalu ja seda adramaade arvus mitte ette tuua.

2) Kus aga mõis on üks ratsateenistus või 15 adramaad suur, seal tuleb peale kupjatalu veel üks kiltritalu teha.

3) Samuti võib ka neil mõisatel, kel metsa on, üks metsavaht olla.

4) Kõrtsmikke ja möldreid, kui neil maad ei ole, ei arvestata adramaade arvu määramisel.[4]

5) Ülejäänud tingimusi aga, nagu neid mõned mõisavaldajad tahavad ette tuua, nagu kutsarid, mõisasulased, sepad, kärnerid, kokad ja kalamehed jne., ei saa maksma panna. Olgu siis, et selleks tarvitatakse üksikuid noormehi või vanu vabadikke, kellest pole talutööl asja ja kellel pole ka maad, niisiis keda niikuinii ei saa adramaade arvu määramisel märkida.

6) Võõraid inimesi, keda võib mõnedes mõisates olla, ei märgita selle mõisa all adramaade arvu määramisel, vaid nad tulevad nende seaduslikkudele pärishärradele välja anda ja nende mõisate all ette tuua.[5] Kes aga juba suure nälja aastatel 1695. aastast peale ja niisiis üle 30 aasta on olnud ühes kohas, peavad ka nende õiguste ja korralduste järgi sinna jääma ning nad tuleb adramaade arvu määramisel sisse võtta.[6]

7) Rannatalupoegadega, kel pole maad ja kes mõisale ei tee korralist tegu peale mõnede abiteopäevade suvel, tuleb niiviisi talitada ja reguleerida, et nende abiteopäevad arvatakse kokku ja kalkuleeritakse sel kombel, et üks nädalateoline aasta läbi arvatakse 1 adramaa ette.

Kui nüüd seepeale oli ülaltoodud korraldus määratud komisjonis veel kord ette loetud ning viimane oli selle kõik õigeks pidanud ning heaks kiitnud, siis tehti ka seejärgi hr. kameriir Friesellile ülesandeks algust teha Keila kihelkonna adramaade väljaarvutamisega sissetulnud nimekirjade ja selle kõrval peetud inkvisitsiooniprotokolli järgi ning kasutada sealjuures seda koostatud meetodit täiesti normina.[7] Kui aga väljaarvutus on lõpetatud, tuleb seda kogu komisjonis revideerida.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 457, lk. 113—117. Mustand saksa keeles.

[1] On mõeldud vakuraamatuid.

[2] Adramaade hulga väljaarvutamisel võeti arvesse tööjõuliste meeste (vanuses 15—60 aastat) arvu kõrval tavaliselt ka talumaid ja tööloomi. 1725.—1726. a. revisjoni ajal võeti arvesse talupoegi üle 60 aasta vanuses, kui need pidasid adratalu, ning alla 15 aasta, kui need olid küllalt tugevad töö tegemiseks.

[3] Tegelikult tuli 1725.—1726. a. revisjoni ajal ilmsiks, et sellest «tavalisest» teonormist küllaltki tihti üle astuti ka Keila ning teistes kihelkondades Harjumaal (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 457). Näiteks pidid Hüüru mõisa talupojad tegema tegu kaks korda rohkem (sealsamas, lk. 84). Veelgi sagedamad olid üleastumised nn. «tavalisest» teonormist teistes Eestimaa maakondades.

[4] Kõik sellised talud, mida ei arvestatud adramaade arvu hulka, olid ühtlasi põhiliselt vabad ka tavalistest mõisakoormistest.

[5] Jooksiktalupoegade tagastamisest vt. dok. 235—237, 239 ja 241.

[6] Vt. ka dok. 239, punkt 1.

[7] Eestimaa kindralkuberner Apraksini kirjaga viitsekuberner von Löwenile ja polkovnik Bielskile kinnitati need revisjoniadramaade ja talupoegade teokoormiste arvestamise normid ametlikult (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 457, lk. 37—39). Sellest, nagu ka paljudest teistest dokumentidest nähtub, et seaduslikud talupoegade koormiste normid jäid jõusse, vastupidi ajalookirjanduses levinud arvamusele, ka pärast Eesti ala ühendamist Venemaaga. Juhul, kui talupojad esitasid tsiviilvõimudele kaebusi mõisnike peale seoses tavalise teonormi omavolilise suurendamisega, pidid sellised kaebused põhimõtteliselt saama rahuldatud (vt. dok. 254, komm. 1; ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 210, l. 267, 424 jt.). Kuid sugugi mitte alati ei toimunud see nii tegelikkuses (vt. dok. 257, komm. 3).

Nr. 226

VÕÕRASTEST TALUPOEGADEST RAE MÕISAS

Väljavõte revisjonikomisjoni protokollist

16. veebruaril 1726

See mõis kuulub [Tallinna] linnale ja on olnud vanast ajast peale seegi- ehk vaestemõis.

Talupoegade ettekutsumisel ilmus härra gildivanem Clas Johann Nottbeck kui selle mõisa rentnik ja andis seejuures magistraadi nimel üle memoraali, paludes selle protokolli juurde ära kirjutada. Ja kui ta lahkunud oli, tulid ette 1) valitseja Jonas Brass, 2) kubjas Jaack, 3) Potri Rhein, 4) Kortzi Tenno, 5) Rautseppa Jürri, 6) Kurri Matz, 7) Hans Fisck, 8) Mensa Jurri Jahn, 9) Lopre Hans, 10) Raudseppa Peter, 11) Kebo Hans, kes pärast valevande eest hoiatamist andsid tavalise vande, valitseja saksa, talupojad mittesaksa keeles, ja keda nimestiku kohta küsitleti.

Lahkuminekud [nimestiku andmetest]:

1) Laiba Bertel'i sulane Michel on ingerimaalane, on noorest east peale ringi rännanud. Ta ütleb, et ta ei tea, missuguse mõisa all ta sündinud on, see olevat umbes 8 versta sealpool Narvat; on viimati viibinud 3 aastat Vääna all, 3 aastat Palvere all Kose [kihelkonnas] ja on tulnud nüüd 8 nädala eest Rae mõisa. Ta ütleb, et tal on Palvere all veel vend nimega Jacob.

2) Rautseppa Jurri juures on üks võõras poiss nimega Andress, kes oma ütlemist mööda peab olema pärit Tartu alalt Karula kihelkonnast Kütes mõisast,[1] on 7 aasta eest sealt ära jooksnud ja sellest ajast viibinud siin Rae mõisa all. Lisab: Ta ei olevat aga mitte Kütese mõisa päris[talupoeg] ega teadvat ka, kuhu ta õieti kuulub, kuna ta noorena olevat ära tulnud.

3) Moisa Jurri Jahn'i juures olevat sulane nimega Johann, kes on siin linnas sündinud ja pidavat ühe [aadlilipkonna] ratsaväelase poeg olema, on elanud varem siin Tallinna juures Kassisabas ja 2 aasta ümber Rae mõisas.

4) Veel asub tema juures keegi vana mees naise ja tütrega, kes küll Sangastes on sündinud, aga noorest east peale ringi on rännanud — on 8 aastat Rae mõisa all ja 1 aasta vahepeal [sealt] ära olnud.

5) Kautle Jahn oma naisega pidavat olema võõrad, mees Saaremaalt, on abiellunud naisega Põltsamaa alt ja on enamasti elanud Põltsamaal Lustivere all; on möödunud kevadel sealt ära jooksnud ja siia Rae mõisa tulnud.

6) Jeska Johann'i juures on üks võõras poiss nimega Andres, kes juba 8 aastat on seal viibinud, ütleb enda olevat [pärit] Poola piiri äärest, on kerjuslapsena sealt ära tulnud ega tea, mis on koha nimi.

7) Kriwli Jahn'i juures on üks poiss Jahn, kes on noores eas

vangi võetud, on 3 aasta eest vene kaupmeestega [sealt] ära tulnud ja ei tea, kuhu ta päriselt kuulub.

8) Mölder Bertelsenil on 2 poissi, kes käsitööd peavad õppima, üks [nimega] Jacob, on sündinud Tallinna eeslinnas, teine [nimega] Ado on Pärnu alalt Sauga mõisa alt, [kellegi] kaluri poeg.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 457, l. 248—249. Mustand saksa keeles.

[1] Arvatavasti Iigaste mõis, mis XVII sajandil kuulus Küthausenitele (ka Kythusen, Kythausen).

Nr. 227

ADRAMAADE ARV EESTIMAAL AASTAIL 1712 JA 1726

Eestimaa 1725/1726. a. maarevisjonikomisjoni kokkuvõte
30. septembril 1726

	Kokku revisjoniadramaid 1712. aastal; ühe adramaa peale arvestatud 12 meest		Praegused uued revisjoni- ja ratsateenistuse adramaad[1]	Korralised koormised	
				Ratsateenistus[eks] iga 15 adramaa pealt üks hobune	Tollivili
	Adramaid	Kokku	Adramaid	Hobuseid	Sälitisi	Tündreid
Vt. Leht 11	211 4/12	Harjumaa kreisis	900	60	60	
Leht 20	264 3/12	Virumaa „	923	61 8/15	61	12 4/5
Leht 25	145 6/12	Järvamaa „	524	34 14/15	34	22 2/5
Leht 32	147 3/12	Läänemaa „	509	33 14/15	33	22 2/5
Leht 33	41	Hiiu ja Vormsi saartel	232	15 4/15	15	11 1/5
	809 4/12	Kõik kokku	3088	205 13/15	205	20 4/5

NSVL VARKA, f. 274, nim. 1, s.-ü. 1624, l. 35—36. Originaal saksa keeles. ENSV RAKA, f. 854, nim. A-3, s.-ü. G. I, 5, l. 33—34. Tõestatud ärakiri saksa keeles.

[1] 1726. a. revisjoni järgi (mis suurendas maksumäära Rootsi-aegse tasemeni) loeti üheks adramaaks talu, milles oli 4 töövõimelist meest 15—60 a. vanuses; 1/3 adramaaks talu, milles oli peale ühe töövõimelise mehe ja 1 naise veel 1 täiskasvanud tütar või naisteenija; 1/4 adramaaks talu ühe töövõimelise mehe ja naisega. Erinevalt 1712. a. revisjonist võeti adramaade arvu määramisel arvesse ka kõrtsmikke ja mõldreid ning samuti neid mõisatöölisi, kes omasid põllumaad ja kandsid nende pealt mõisale koormisi, samuti ka talupoegi, kes olid üle 60 a. ja kel on täiskasvanud lapsi või kes on alla 15 a. vanad, kui nad elasid vanemate talus (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 457, l. 37—39, 263—264).

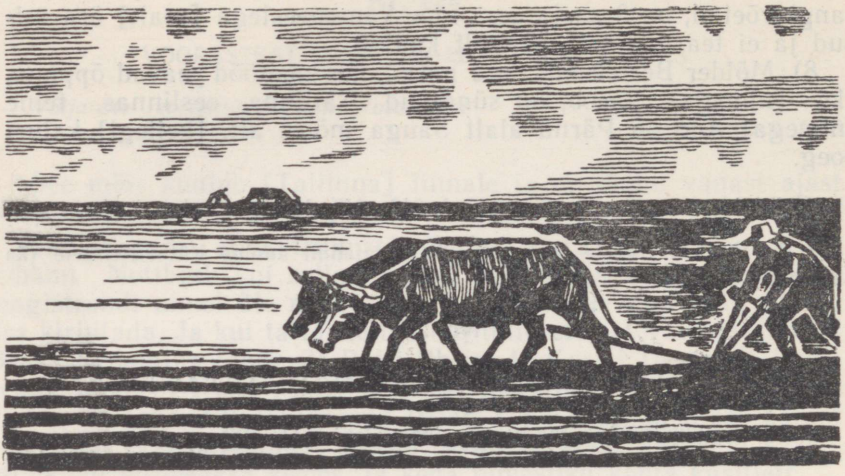

VII. TALUPOEGADE RÕHUMINE JA NENDE VÕITLUS MÕISA VASTU

1. SÕJAST TINGITUD ERAKORRALISED KOORMISED

Nr. 228

STATSIONAARMAKSU JA ERAKORRALISTE RIIGIMAKSUDE VIIBIMATUST SISSENÕUDMISEST

Tsaari Liivimaa täievõimulise voliniku patent

11. novembril 1710

Kuna igal võimalikul viisil tuleb mõelda tema tsaarliku majesteedi, meie kõige armulisema keisri ning isanda siinviibivate vägede alalhoidmisele, siis nõutakse möödapääsmatult nende hädavajalikuks ülalpidamiseks, et ka aadlimõisad annaksid kohusetundlikult selle jaoks oma osa. Nõnda oodatakse selle Liivimaa provintsi kõrgesti sündinud rüütel- ja maiskonnalt ning soovitakse väga, et igaüks kõigepealt oma mõisast tooks aegsasti ära siia renteisse peale tavalise statsioonimaksu nimelt [veel] igalt adramaalt kaks tündrit rukist, kaks tündrit otri, ühe tündri kaeru, kaks karoliini raha, ühe parmase heina, erakorraliselt veel ka pool vakka herneid ja pool vakka tangu, ja nimelt veel praeguse sügisese teega püüaks kohale saata vähemalt rukki, tangud ning herned. Kuna see [kõik] läheb tema tsaarliku majesteedi, meie kõige armulisema keisri ja isanda teenimiseks ning selle provintsi heakäekäiguks, siis peaksid kõrgesti sündinud rüütel- ning mais-

kond heaks arvama seda enam kiirust ning agarust selles asjas üles näidata. Selle eest võivad [nad ka] edaspidi rõõmu tunda tema tsaarliku majesteedi kõrge armu üle, mida ta juba rikkalikult on lasknud paista. Peaksid aga mõned [selle peale] pahased, või siis sõnakuulmatud olema, mida küll ei oodata kõrgesti sündinud rüütel- ning maiskonnalt, tuleb neil iseennast süüdistada sellest kahtlemata tulevate sekelduste pärast.

ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 583, l. 3. Originaal saksa keeles.

Nr. 229

SÕJAVÄE MAJUTAMISEST NING SELLE VARUSTAMISEST TOIDUAINETE JA HOBUMOONAGA

Eestimaa kindralkubermangu valitsuse plakat

23. oktoobril 1711

Nagu möödunud 19. selle kuu päeval anti kindralkubermangu [valitsuse] plakati kaudu teada,[1] peab koguma ja viima linna selleks määratud magasini kogu Harju maakonnast siin maal viibivate komandeeritud tragunite ja kasakate roodudele esialgu 425 portsjonit ning 547 ratsiooni, mille juures tuleb pidada selles suhtes ka teatud arvestust. Aga pärast seda 20. [sama kuu päeval] anti meile üle tema kõrge vürstliku hiilguse kõige armulisem eeskiri, dateeritud Peterburis 1. oktoobril [2], milles nad käsivad, et peale selle tuleb veel majutada ning toiduga varustada üks terve polk traguneid. Sel otstarbel saadavad siis ka tema kõige auväärsem kõrge vürstlik hiilgus siia nimekirja ja väljaarvestuse varustamise kohta. On peetud tarvilikuks lasta teha teistsugune väljaarvestus ning [maksude] kõrgendamine kogu maal, ja nimelt sel viisil, et kuna kõrgesti sündinud vürst ning kindralmajor Volkonski tragunite polk on saabumas, et jääda peatuma Viru-, Järva- ning Läänemaal, kust nad saavad ka oma ülalpidamise, [laiendatakse] seda ala veel kahe Harjumaa kihelkonnaga, nimelt liidetakse sinna juurde ühtlasi Rapla ning Hageri, nii et neile [ülalpidamiseks] saab ülalnimetatud maakondadest ning kihelkondadest kokku kinnitatud 260 ratsateenistusühikut. Nõnda antakse siinjuures kindralkubermangu [valitsuse] korraldus, et siitpeale tuleb kogu maal tasuda igalt ratsateenistuselt iga kuu 5 portsjonit ja 6 ratsiooni, ja nimelt niiviisi, et iga kuuportsjon koosneb järgnevast: 1 vakk rukist leivaks, 1/4 vakka otri kvassiks ja 15 naela liha. Ratsiooniks seevastu makstakse üks tünder ja 6 kannu kaera, või selle puudumisel pool nii palju rukist ning 30 leisikat heina, või selle puudumisel pool nii palju jahu [3]. Et nüüd kõik hästi korralikult sünniks, siis on härra rittmeister Gustav Bernhard Helffreich Virumaal, härra rittmeister Wolter Reinhold von Grünewald Järvamaal ja härra staabimajor Carl Johan von Hüene ühes, härra rittmeister

Adam Johan Nasacken aga teises Sise-Läänemaa osas, niisamuti härra kapten Peter Johan Wieckhard Läänemaa rannapiirkonnas, nagu ka härra kapten Carl Wrangel mõlemas Rapla ning Hageri kihelkonnas määratud korraldusi tegema, kuidas seda lisaks [senistele] saabuvat tragunite polku mitte ainult paigutada eespool nimetatud maakondades ning kihelkondades talvekorteritesse, vaid ka, kuidas võiks õieti kasutada eespool nimetatud arvestuse järgi igalt mõisalt 6 kuu jooksul [saadavaid] portsjone ning ratsioone. Igatahes võiks muidu tekkida suur korratus majutamise ning toitlustamise juures, kuna härradele ohvitseridele pole teada ratsateenistuste arv. Selle [korralduse] järgi annavad härrad ülemkomissarid, igaüks oma kreisis, härradele ohvitseridele ratsateenistuse nimekirja, nimelt kui palju portsjoneid ning ratsioone peab tasutama ühest või teisest mõisast ratsateenistuste arvu järgi, kuna, nagu ülalpool öeldud, ohvitserid on võõrad ega või teada, kui palju meeskondi nad peavad paigutama igasse mõisasse. Edasi peavad nimetatud härrad ülemkomissarid end selle järgi seadma, et aadlimõisu, kus härrased ise kohal viibivad, tema kõrge vürstliku hiilguse kõige armulisema otsuse[4] järgi ei koormata majutamisega ega või üldiselt ka ohvitserid ega lihttragunid talupoegi kasutada küütideks ega muudeks töödeks. Lõpuks, ja et, nagu juba ülal mainitud, tuli muuta kõrgesti sündinud härra polkovnik ning komandant Zotovi komando all seisvate tragunite ning kasakate roodu [portsjonite ja ratsioonide] endist jaotust, jäävad nüüdsest peale selle ülalpidamiseks veel järgmised kihelkonnad Harju maakonnas: Kuusalu, Jõelähtme, Harju-Jaani, Jüri, Juuru, Kose, Nissi, Keila, Madise ja Risti, kokku 87 ratsateenistust. Need peavad, nagu on ülal märgitud, iga kuu tooma siinsesse magasini härra major Gejevile kviitungi vastu ühtemoodi igalt ratsateenistuselt 5 portsjonit ning 6 ratsiooni ning 19. selle kuu päeval väljaantud plakati kohaselt alustama äratoomist otsekohe. Selle juures peab [selleks] määratud komissar, härra Lucas Huetfilter, õigesti eelmise plakati järgi arvestust pidama. Mille järgi igaüks, kellesse see puutub, vajalikul viisil ning sõnakuulelikult peab talitama.

ENSV RAKA, f. 854, nim. 1, s.-ü. 117, l. 23—24. Originaal saksa keeles.

[1] Vt. ENSV RAKA, f. 854, nim. 1, s.-ü. 117, l. 21—22.

[2] Dokumenti pole leitud.

[3] A. D. Menšikovi korralduses 23. veebruarist 1711 oli ette nähtud portsjoniks, et soldat pidi saama päevas 2 naela leiba, natuke soola ja võimaluse korral 1/2 naela liha ning kuus 1/2 setverikku otri kvassi valmistamiseks; ratsioonina pidi hobusele antama 20 naela heinu päevas ja 1 setverik kaeru 4 päeva kohta (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 114, l. 1).

[4] Mõeldud on A. D. Menšikovi korraldust 23. veebruarist 1711 kindralleitnant R. F. Bauerile, millega reguleeriti sõjakontributsiooni ja sõjaväe majutamise küsimused Eestimaal (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 114, l. 1—4). Vrd. dok. 233.

Nr. 230

SÕJAVÄEOSADE POOLT REKVIREERITUD NING TARVITATUD TOIDUAINETE JA HOBUMOONA KOGUSEST

Väljavõte Põlli mõisa valdaja B. Lode ettekandest Eestimaa kindralkubermangu valitsusele

27. veebruaril 1712

[. . .][a] Dokument punkt E all

Nimekiri [selle kohta], mis Pajaka mõisas peatuskohta asumiseks komandeeritud ja läbiminevad väed on ära tarvitanud Põlli talupoegade juures. Uhstallo Jahn: Tema juures olevat seisnud 2 rehealust ning [kõik] taluhooned hobuseid täis, samuti [olnud seal] 10 härga 3 päeva ja 3 ööd, [neile] on ära söödetud 20 valmis tuusti, 5 vankri- ja 7 reekoormat heina, 1 vakk kaeru. Meeskond on [söönud] 9 leiba, mis olid küpsetatud 2 vakast rukkijahust, ja 1/2 veerandikku silke. Kui kapten von Schwarzenhoff oli ära marssinud, olevat tema juures 3 päeva ja 3 ööd olnud salkkond hobuseid ning 4 härga; neile söödaks tarvitati ära 2 koormat heina.

Welta Jak: Needsamad, kes enne olid seisnud Uhstallo Jahn'i juures, olevat võtnud temalt 3 koormat heina. Kapten von Schwarzen'i inimesed olevat võtnud temalt 15 koormat heinu, sellest oli tarvitatud külas ära 10 koormat, 5 suurt koormat võtnud nad endaga kaasa.

Nõmme Jak. Samast väesalgast, kes tuli kõigepealt külasse, olevat võetud temalt [veoloomade] söödaks 2 koormat heina ja 4 vakka otri. Kapten von Schwarzen'i mehed olevat võtnud temalt 2 koormat heinu.

Calter Jürgen. Esimene väesalk olevat võtnud temalt 2 koormat heina, 1 tündri kaera, 8 leiba, mis olid küpsetatud 4 vakast jahust, ja 1/4 veerandikku silku. Kapten von Schwarzen'i mehed olevat söötnud tema juures ära 5 koormat heinu.

Circo Matz: Pajaka's viibivate postijaama tragunite 16 hobust olevat seisnud 1 päeva ja öö tema juures; need olevat söönud ära 1 tündri kaeru, 4 koormat heinu. 8 mehele oli antud süüa. Pärast seda olevat 24 hobust 1 päeva ja öö tema juures olnud, nende toiduks läinud 4 koormat heina, 20 valmis tuusti heina võetud kaasa. 12 mehele olevat antud süüa. Kõigepealt olevat tema juures olnud 7 hobust ja 5 meest ühe päeva ja öö, need võtnud loomadele ühe koorma heinu reelt ja ühe väikese koorma lakast, samuti 2 vakka kaeru. Meeskonnale olevat antud süüa. Teeb kokku 55 koormat [ja] 40 tuusti heina, 2 tündrit [ja] 5 vakka kaeru, 4 vakka otri, 1 tünder [ja] 1 vakk leivajahu, 1 veerandik silke. — Arvestamata seda, mida kasutasid need, kes ühtelugu, üksi või 2- ning 3-kaupa mööda on marssinud; peale selle 4 küüti kapten von Schwarzeniga

Pärnusse, rääkimata sellest, mida inimestelt tänini veel on erakorraliselt nõutud.

Dokument punkt F all

Aruanne [selle kohta], mis on antud Põlli mõisast härra majorile Volkonski polgust 6 kuu jooksul. 43 tündrit rukist, milleks talupojad andsid 13 $^{2}/_{3}$ tündrit. 20 tündrit otri, milleks talupoegadelt kontributsioonina võetud 4 tündrit ja 1 $^{1}/_{2}$ vakka. $^{1}/_{2}$ tündrit tangu. 4 tündrit linnaseid. 16 tündrit kaeru, milleks talupojad on andnud 12 tündrit. 15 leisikat liha, selle juurde 6 leisikat antud mõisast. 1358 leisikat heina, mida hinnati vene kaaludel 575 leisikale. Kõik [on kirja pandud] Tallinna mõõtude ning kaalude [järgi]. 230 leisikat heina on makstud rukki ja odraga, enne kui sain kviitungi.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 241, l. 256—257. Originaal saksa keeles

[a] Dokumendi väljajäetud alguses on juttu Põlli ja Ohekotsu mõisate piirist.

Nr. 231

SAGEDASTE KÜÜTIDE LAOSTAVAST MÕJUST MAAHARIMISELE JA KÜÜDIRAHADE OMAVOLILISEST NÕUDMISEST NARVA ÜLEMKOMANDANT K. A. NARÕŠKINI POOLT

Väljavõte Eestimaa kindralkubermangu valitsuse kirjast maanõunik T. J. Bellingshausenile

11. mail 1714

[...][a] Jumal teab! Siin läheb, mis edasi, seda halvema poole. Sagedasi küüte ei ole enam võimalik välja kannatada, kui just kogu maaharimine ei pea seisma jääma ja nii suur kui väeti hukkuma. Sellest hoolimata võtab härra ülemkomandant Narõškin endale omavoliliselt käsutusvõimu ja laseb endale Narvast kuni Tallinnani ettenähtud küüdiraha maksta, nagu seda härra major Bebrar on pidanud maksma. Ja kui reisijad ning sõitjad Vaivarasse tulevad, [siis] nõuavad, meie ametissepandud komissarid nagu kord ja kohus, ka küüdiraha maksmist, kusjuures vaeseid vahepeatuse-komissare Vaivarast kuni Narva-Jõesuuni asuvates postijaamades oleva 35 soldati poolt väga julmalt koheldakse ja [nad] peavad iga tund kartma kõige hirmsamat peksmist, nagu [see] juba mõnelegi neist on tegelikult osaks saanud ja nagu lisa [1] tõendab. Enamalt jaolt tuleb see sellest, et igas vahepeatuses asub 7 soldatit, keda riigimõisad on kohustatud ülal pidama, kuna ometi igas vahepeatuses ühest kirjutajast ja 2 mehest küllalt oleks. Meie soovitame härra maanõunikul sel puhul neid mõlemaid punkte kõige kohasemal viisil vastavas kohas ette kanda, et

sellega need vahelesegamised ja korrarikkumised ära jääksid. Muidu ei aita meie korraldamine mitte põrmugi, ükskõik kui häid korraldusi meie ka teeksime. Seda kõike oskab härra maanõunik paremini ette kanda, kui meie siin üksikasjalisemalt kirjutada suudame.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 2, l. 282—283. Mustand saksa keeles.

[a] Välja on jäetud dokumendi algusest kaastundeavaldused Bellingshauseni haigestumise puhul.
[1] Dokumenti pole leitud.

Nr. 232

LAOSTUNUD MAAKOHTADE VABASTAMISEST ERAKORRALISTEST KOORMISTEST

Eestimaa kindralkubermangu valitsuse palvekiri kindralkubernerile

15. oktoobril 1714

Eilsel kuupäeval saime nõutava truualamliku lugupidamisega kätte teie kõrge vürstliku hiilguse [poolt] meile armulikult saadetud kirja 29. septembrist[1], mille tõi kaasa siinne Tallinna linna saadik härra Krechter, ja teatame kõige sõnakuulelikumalt, et oleme kaks jalaväepolku paigutanud mitmele poole maale, nagu kästud, sest külad linna lähedal on laostatud ja maha põletatud; ratsavägi aga on jaotatud piki rannikut korterisse. Mis puutub ühte osasse rukkisse, mida tuleb maal jahvatada ja küpsetada, arvesse võttes linna poolt ettetoodud puude nappust, siis tahame jahu lasta jahvatada, niipea kui teada saame, kui palju [on vaja]. Küpsetamise asjus aga peame teie kõrgele vürstlikule hiilgusele truualamlikult selgeks tegema [selle] täielikku võimatust, kuna siinne talupoeg pole kunagi suhkareid kuivatanud, [sest et] ka ahjud maal pole selleks kohandatud, ja juba varematel aegadel on juhtunud, et kui talupoeg oli sunnitud kuivatama maal sõjaväele [leiba], siis rikuti kallis jahu ainult ära ja leib läks kaotsi,[2] mille läbi tema majesteet kannatas kahju ja kaotust rukki näol. Sellepärast tunnistame käesolevaga vastavalt oma kohustustele, et ükski musketär ei hakka sööma [seda] leiba, mida siinne talupoeg on küpsetanud. Sellele vaesele, sõja, katku ja veel [lisaks] käesoleval aastal üldise loomade lõppemise läbi laostunud maale pidi nüüd see majutamine veel juurde tulema. Ja linnal ei peaks olema ühtki põhjust kaebamiseks, kui nad põhjalikult järele mõtleksid, mida vaene maa nende eest on juba kannatanud ja ränkade küüdiskäimiste läbi veel iga päev kannatab, mille tõttu nüüd on hakanud lõppema ka hobused, nii et nad [nõrkedes] maha kukuvad. Sellepärast palume teie kõrget vürstlikku hiilgust kui meile kõrgemalt poolt määratud härra kindralkuberneri kõige sügavama

austamisavaldusega, et teie heaks arvaksite vaese maa tõsist häda kõige armulikumalt kuulda võtta ja oma suurt armu ja mõjuvõimsat eestkostmist tõeliselt [meil] maitsta lasta.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 2, l. 378—379. Mustand saksa keeles.

[1] Dokumenti pole leitud.

[2] Sõjaväele suhkari valmistamise kohustus lasus tegelikult talupoegadel ka sõja esimesel poolel. Väide, nagu ei oskaks talupojad leiba küpsetada, ei vastanud muidugi tõele — kindralkubermangu valitsuse moodustanud maanõunikud tõid selle ette, kuna nad isiklikult nagu mõisnikud üldse olid huvitatud talupoegade vabastamisest sellest kohustusest.

Nr. 233

SÕJAVÄEOSADE MAJUTAMISEST KÜLADESSE

Eestimaa kindralkubermangu valitsuse korraldus ülemkomissar C. G. Lillienfeldile

17. mail 1716

Kuna tema kõrge vürstliku hiilguse ülemusliku käsu peale tuleb Kargopoli tragunite polk nagu möödaläinud aastalgi jälle mereannikule majutada ning paigutada nõndaviisi, et 4 roodu tuleb Harjumaal alates Paldiskist kuni Virumaa piirini [ära] mahutada, [ja] ülejäänud 6 roodu Virumaale kuni Käsmuni mereannikule härra kapten Claus Gustav von Essen'i poolt paigutada, siis antakse käesolevaga härra kaptenile ning ülemkomissarile kindralkubermangu [valitsuse] korraldus, et tema, niipea kui härrad ohvitserid selles asjas tema poole pöörduvad, nimetatud 4 roodu, kuna neil ei ole telkisid, alates Paldiskist kuni Virumaa piirini paigutaks mereannikul leiduvatesse küladesse nõnda, et nii ohvitserid kui ka alamväelased saaksid mõnusasti elada ja [et] ühte külasse mitte väga palju elama ei pandaks. Ja kuna see härra kindralmajori ning [Tallinna] ülemkomandandi [Wilhelm Deldeni] selgesõnaline käsk on, siis: 1) heinamaid mitte ära sööta ega heina nende pealt teha, sest mereannikul on häid karjamaid hobuste jaoks; 2) mitte mingil viisil talupoegade hobuseid kasutada tema majesteedi teenistuses ega omaeneste isiklikes asjades; 3) mitte midagi talupoegadelt väevõimuga ära võtta ega nende vähest toidu ning leivatagavara ära tarvitada; 4) mitte väga palju mehi ühte külasse paigutada; 5) külade ja põldude ümbert aedu mitte ära põletada, sest selletagi on igalt poolt puid küllalt saada. Seda kõike peab härra kapten ning ülemkomissar härrade ohvitseride juuresolekul tragunitele ette lugema, kuna see on härra kindralmajori ning ülemkomandandi selgesõnaline käsk, mida ta on heaks arvanud härradele ohvitseridele teatavaks teha.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 210, l. 62, 63. Mustand saksa keeles.

2. TALUPOEGADE ÕIGUSLIK OLUKORD JA MÕISNIKE KATSED TUGEVDADA PÄRISORJUST

Nr. 234

MÕISNIKE TAOTLUS TSIVIIL- JA KRIMINAALJURISDIKTSIOONI SAAMISEKS OMA PÄRISTALUPOEGADE ÜLE

Väljavõte Liivimaa aadli esitisest tsaari täievõimulisele volinikule ja viimase vastus sellele

13. veebruaril 1711

[...][a] 15. Aadlil on [Sigismund Augusti] privileegi [1] punkt 26 järgi kriminaal- ja tsiviiljurisdiktsioon oma mõisates oma teenijarahva [2] üle, [nad] loodavad, et see neile alles jäetakse. [...][a]

[...] [a] [Vastus] 15-ndale. Tema ekstsellents peab õigeks, et kriminaaljuurdlus vastavatele määratud kohtuasutustele üle antakse, kuna isand võiks kergesti äkkviha või muude afektide mõjul liiga kaugele minna. Parem oleks, kui niisugusest kriminaaljurisdiktsioonist ära öeldaks. Tema ekstsellents ei anna sellele nõudmisele mitte mingisugust soovitust. [...][a]

—„—

Kõrgesti sündinud rüütelkond tõi härrade maakohtunike kaudu ette, et see [õigus] vastavat Sigismund Augusti privileegile ja aadel olevat seda ennegi kasutanud.[3] Nad tahtsid seda saadikutega arutada.

Niipea kui nad rüütelkonnatuppa olid kokku tulnud, pidasid nad vajalikuks kirja panna, et nad oma pärismõisates kriminaal- ja tsiviiljurisdiktsioonist oma teenijarahva ja talupoegade üle üldsegi loobuda ei taha. Kuna see [õigus] Sigismund Augusti privileegi järgi aadlile on jäetud, siis poleks seda vaja esitisse sisse kandagi. Nii ei tea nad mitte, miks tema ekstsellents salanõunik [G. J. Löwenwolde] oma kirjas 19. detsembrist [4] põhjust on leidnud mõtelda, nagu oleks aadel kriminaal- ja tsiviiljurisdiktsioonist loobunud.[5]

Die Recesse der livländischen Landtage aus den Jahren 1681 bis 1711, lk. 405, 408, 409. Saksa keeles.
Avaldatud ka: Valsts arhīva raksti VI, lk. 1—2.

[a] Teistes esitise punktides aadel palub kinnitada oma teisi privileege.

[1] Vt. dok. 197 sissejuhatav osa ja komm. 1.

[2] Tegelikult mõtles aadel nende all ka päristalupoegi, nagu nähtub sama dokumendi järgnevatest osadest ja Sigismund Augusti privileegi 26. punktist.

[3] Tegelikult võeti Eesti- ja Liivimaa aadlilt ära jurisdiktsioon talupoegade üle kriminaalasjades juba XVII saj. 30-ndatel aastatel.

[4] Peetakse silmas järgmist osa G. J. Löwenwolde kirjast maanõunikele: «Tema suur tsaarlik majesteet [oma] keiserlikus armus ja halastuses on nõuks võtnud kõrgesti sündinud rüütelkonna [õigusi] selles väga rõhuda saanud provintsis endises seisukorras jalule seada. Nii on ta päris kohase leidnud olevat, et rüütelkond, kes vastavalt muutunud aegadele ja ülemvõimule on varem kasu-

tanud kriminaal- ja tsiviiljurisdiktsiooni [õigust, seda] enam ei nõua...» (Die Recesse..., lk. 358).

[5] Edaspidises tegevuses piirdusid resideerivad maanõunikud palvega anda mõisnikele juurdluse teostamise õigus kriminaalasjus oma pärisoriste talupoegade suhtes ja kohtuotsuse täidesaatmise õigus pärast selle kinnitamist Liivimaa õuekohtu poolt. J. Vīgrabsi andmetel seda palvet tsaarile ei esitatud (Valsts archīva raksti VI, lk. 8).

Nr. 235

PAGENUD TALUPOEGADE TAGASTAMISEST OMA PÄRISHÄRRADELE JA ANDMETE ESITAMISEST ROOTSLASTE KOHTA

Tsaari Liivimaa täievõimulise voliniku patent

14. mail 1711

Teiste halbade tagajärgede hulka, mida senised kurvad ja rahutud sõjaajad on tekitanud ja endaga kaasa toonud, peab mitmekesiste sissetulnud teadete ja kaebuste järgi iseäranis ka seda arvama, et paljud talupojad oma vanadest elukohtadest ja taludest, kuhu nad päriselt kuuluvad, on ära läinud ja teistele aladele ning [teiste] härraste alla, kus neid meelsasti ja heatahtlikult vastu võetakse, jälle elama asunud ning maad vastu võtnud, tegelikult pole [nad] aga sellega teinud muud, kui põhjustanud majanduses suurt korralagedust, ja paljud mõisad on viidud [sellisesse] olukorda, et [mõisa]valdajad ei ole võimelised vajalikul määral [mõisat] majandama ega andma riigile kuuluvat. Kuna aga niisugune korralagedus on seda vähem sallitav, mida ilmsemalt see käib maakorralduste vastu, ja [kuna] seeläbi kahjustatakse tunduvalt niihästi riiki kui eraisikuid, siis ei saa jätta niisuguse kahjuliku olukorra takistamiseks ja parandamiseks siinjuures kõrge ülemusliku ameti poolest tungivalt käskimata, et kõik riigi- ja aadlimõisate härrad valdajad ja valitsejad ei tohi vastu võtta võõraid ning teistelt maa-aladelt tulevaid talupoegi ning paigutada neid [oma] maale, vaid vastupidi, nad peavad kohustatud olema täpselt järele kuulama, kust need [talupojad] on [pärit], ja seejärel nende õigetele valdajatele teatama, et neil [viimastel] oleks võimalus tagasi nõuda seesuguseid äraläinud talupoegi ja panna neid tagasi oma maa peale. Kõige vähem võib aga sallida, et mõned [mõisa]valdajad igasugusel tühisel ettekäändel niisuguseid talupoegi, olgu need siis abielus või vallalised sulased, tüdrukud või lapsed, julgevad nende seaduspäraste härraste eest, kui need neid tagasi nõuavad, ülekohtuselt kinni pidada. Kuna seesugune asi käib risti vastu maakorraldusele ja tavaõigusele, käskakse käesolevaga sillakohtunikke ja kreisikomissare, et nad, ja nimelt esimesed nõudmise korral keeldumiseta abistaksid riigimõisate, teised aga aadlimõisate valdajaid, kes otsivad oma kadu-

maläinud päristalupoegi ja annavad [neist] teada, ja viivitamata aitaksid [neid] kohale toimetada, selleks et niisuguste kindlakstehtavate päristalupoegade väljaandmine võiks maakorralduse juhtnööri järgi, ja kui tõrkujad ei taha langeda fiskaalse karistuse alla, [ka] kiiresti sündida ning igaüks võiks kätte saada selle, mis talle õiguse järgi kuulub. Kuna ka 28. märtsil s. a. väljaantud patendis [1] on nõutud, et maal [asuvad] härrad valdajad annaksid siia teada kõigist nende teenistuses või maa-alal leiduvatest sünnipärastest rootslastest ühe teatud nimekirja näol, ja [et] kui niisugused inimesed peaksid tahtma jääda härrade valdajate teenistusse, nad [siia] saadetaks truudusevande andmiseks tema suurele tsaarlikule majesteedile. Samuti tuletatakse sellejuures veelkord tungivalt meelde, et niisugune korraldus täidetaks viibimata, korralikult, ja nimelt kohtu poolt määratava trahvi ähvardusel. On näha, et selles asjas on vaid vähesed endist teatanud ja niisugusele patendile vajalikku kuulekust osutanud. Samuti ei tohi maal varjata ühtegi siin Riias vangi võetud Rootsi soldatitest, olgu nad siis soomlased või rootslased, lihtsoldatid, ohvitserid või allohvitserid, vaid, kus neid ka tabataks, [tuleb nad] üles anda ja nimed kindlaks teha. Peale selle söandavad ka mõned meie vene soldatid ja siia tulnud nekrutid deserteerida. Seepärast, et ära hoida niisugust kahjulikku algatust, nõutakse täie tõsidusega kõigilt härradelt [mõisa]valdajatelt, valitsejailt ja teistelt maa elanikelt, et nad võtaksid kinni ja toimetaksid siia kõik niisugused inimesed, olgu need soldatid või ümberhulkuvad rändkaubitsejad või mis nimed neil [veel] võiksid olla, kui nad tabatakse maal passiga, millel puudub kõrgesti sündinud härra kindralmajori ning ülemkomandandi von Polonsky allalöödud pitsat. Neile [s. o. kinnivõtjaile] peab [siin] nende vaeva eest meelehead ja õiglast tasu antama. Iseäranis tungivalt peab manitsema Daugava ülemjooksul elavaid talupoegi, et nad sugugi ei tohiks julgeda niisuguseid ilma vajaliku passita reisivaid isikuid üle [jõe] vedada ja kaasa aidata nende deserteerimisele, liiatigi kuna need, kes tabatakse selle vastu toimimiselt, langevad raske karistuse alla. Mille järele kõik ja igaüks peavad toimima ning kahju ja sekelduse eest ennast hoidma.

ENSV RAKA, f. 1275, nim. 1, s.-ü. 5, l. 3—4. Trükis saksa keeles.

[1] Vt. dok. 207.

Nr. 236

TALUPOEGADE VÄLJAKURNAMISEST JA KORRALDUSE TAOTLEMINE PAGENUD TALUPOEGADE TAGASTAMISEKS

Väljavõte Avanduse mõisa valdaja H. H. Focki palvekirjast Eestimaa kindralkubermangu valitsusele

Saadud 16. juulil 1711

Teie kõrgele vürstlikule hiilgusele ja kõrgeaulistele ning kõrgesti sündinud härradele maanõunikele pean sellega truualamlikult ja kõige sõnakuulelikumalt teatama, kuidas mina enne Tallinna linna üleandmist ühe oma mõisateenijatest määrasin [oma] Virumaal Simuna kihelkonnas asuva Avanduse mõisa valitsejaks. Vahepeal aga, ja et ma nii pea linnast [kohale] ei saanud tulla, oli komissar Grabb julgenud pärast seda minu nimetatud valitseja tagandada ja tema asemele ühe teise, nimega Brockstädt, ametisse panna. Nimetatud Brockstädti halva ja üsna paha majandamise tõttu leian ma, et tema mitte ainult põlde harimata ei jätnud, [vaid] eriti ka talupoegi niivõrd oli välja kurnanud, et neist umbes 30 oli sunnitud sealt ära minema ning Laiuse ja Alutaguse aladele ja siin ümberkaudu elama asuma, mille läbi minule ja [minu] mõisale tekitati heakstegematut kahju. Teie kõrgele vürstlikule hiilgusele ja kõrgeaulistele, kõrgesti sündinud härradele maanõunikele oma kõige truualamlikumat ja sõnakuulelikumat avaldust ja palveid üle andes [palun], et [teie] kõige armulisemalt ja väga heatahtlikult heaks arvaksite mulle välja anda ülemuslik korraldus, et ma võiksin saada õiguse oma Avandusest põgenenud päristalupoegi sealt, kust neid [võib] leida, jälle tagasi nõuda ja et mõisavaldajad ja -valitsejad mind hästi vastu võtaksid ja oleksid kohustatud minu soove tõrkumatult täitma.[1] Selle juures tuleb ka endisele valitsejale Brockstädtile, kes praegu on Äntu mõisa alal tüki maad rendi alusel oma valdamisele võtnud, anda kõva käsk, et ta otsemaid minu juurde ilmuks, sest ta on aegsasti jalga lasknud, oma majapidamisest aru ja vastust annaks ning ka minuga kõik asjad likvideeriks ja joonde ajaks. [...] [a]

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 240, l. 197—198. Originaal saksa keeles.

[a] Välja on jäetud dokumendi lõpposa, mis käsitleb puuveopraamide takistamatut liiklust Tallinna ja tagasi.

[1] H. H. Focki palvekirjale järgnes 17. juulil 1711 Eestimaa kindralkubermangu valitsuse jaatav resolutsioon (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 1, l. 113).

Nr. 237

TAOTLUS MAAMIILITSAS TEENINUD TALUPOEGADE TAGASTAMISEKS PÄRISHÄRRALE

Põlli mõisa valdaja B. Lode palvekiri Eestimaa kindralkubermangu valitsusele

Saadud 7. jaanuaril 1712

Pärast seda kui Tallinna linna üleandmisel [Vene võimu alla 1710. a.] oli lubatud vastavalt kapitulatsiooni tingimustele tema suure tsaarliku majesteedi nimel, et maamiilits pidi koju minema,[1] on enamusel neist tekkinud omavoliline arvamine, et nad on õigustatud lahkuma oma pärishärrade teenistusest ja asuma elama maale, kus iganes neile meeldib. Seesugust võimalust on kasutanud mõned [mõisa]valdajad, et pidada niisuguseid vabakslastud mehi, ja on keeldunud neid välja andmast nende seaduspärastele pärishärradele ettekäändel, nagu oleksid need vabad inimesed[2]. Ei ole vaja mingit ulatuslikku seletust, et teie kõrgele vürstlikule hiilgusele ja kõrgesti sündinud ning kõrgeaulikkudele härradele maanõunikkudele näidata, mis kujul see kogu maailmas kombeks on, et niisugused soldatid [talu]rahva hulgast on kohustatud teenima eelkõige oma pärishärrasid, iseäranis sellel maal, kus põliste rüütliõiguste läbi mõisnike omandiõigus talupoegadele on põhjendatud enam kui kindlalt. Sellepärast siis olen mina sunnitud kogu truualamlikkuses selle üle järele pärima ja sealjuures paluma teie kõrget vürstlikku hiilgust, et kõrgesti sündinud ning kõrgeaulikud härrad maanõunikud heaks arvaksid minule armulikult ja heatahtlikult luba anda, mille kohaselt mina oleksin õigustatud minu Põlli mõisast [maa]miilitsas olnud soldateid tagasi nõudma, kus nad ka ei oleks.[3]

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 241, l. 269. Originaal saksa keeles.

[1] Vt. Полное собрание законов Российской империи, т. IV, nr. 2297, punkti 3 resolutsioon.

[2] Vrd. dok. 239, punkt 3 ja sealsamas, komm. 2.

[3] Eestimaa kindralkubermangu valitsuse resolutsiooniga 8. jaanuarist 1712 lubati B. von Lodele tema maamiilitsas teeninud ja mõisasse mittetagasipöördunud päristalupoegi teistelt mõisnikelt välja nõuda (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 1, l. 232). Vt. dok. 239.

Nr. 238

VABATALUPOJA METSA TÕNU PÄRISORJASTAMISE KATSE

Võhmuta mõisa valdaja C. Höppeneri palvekiri Eestimaa kindralkubermangu valitsusele

Saadud 10. jaanuaril 1712

Olen sunnitud teie kõrgele vürstlikule hiilgusele ja teie kõrgeaulikkudele ning kõrgesti sündinud härradele maanõunikkudele kõige sügavamas alandlikkuses ja lugupidamises teatavaks tegema,

millisel viisil minu õndsa härra isa poolt minule pärandatud Metza Tenno nimeline Võhmuta talupoeg, veerandadrik, endise Rootsi valitsuse ajal on end kroonult 100 riigitaalri eest mõisale nõutavast teotegemisest ja kohustustest vabaks ostnud ja kuni tänaseni kõikidest koormistest vaba olnud.[1] Kuna aga nüüd sõlmitud kapitulatsiooni järgi maa [valitsemine] on saanud täiesti teise laadi ja kuju ja iseäranis [sellepärast], et kõik teised talupojad on välja surnud [2], on minul täiesti võimatu veel järelejäänute eest avalikke koormisi õiendada ning liiatigi, et ka igaüks võiks ennast sellel viisil vabaks teha, siis saadan teie kõrgele vürstlikule hiilgusele ja teie kõrgeaulikkudele ning kõrgesti sündinud härradele minu kõige alandlikuma ja sõnakuulelikuma palve, et teie minule kõrget armu üles näitaksite ja ülalnimetatud Metza Tennot ülemusliku meeldetuletuskirja kaudu selleks kohustaksite, et ta oma nii enne, kui pärast nõutud kohustused mõisa vastu ära õiendaks.[3]

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 241, l. 532. Originaal saksa keeles.

[1] Eestimaa kindralkuberneri kaitsekirjaga 5. juulist 1706 oli Metsa Tõnu koormistest ja värbamistest vabastatud (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 144, l. 259).

[2] Kokku suri Võhmuta mõisas katku 92 ja ellu jäi 40 täiskasvanud talupoega (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 448, l. 507).

[3] Eestimaa kindralkubermangu valitsuse resolutsiooni sellele palvekirjale pole leitud, küll on olemas Metsa Tõnu kaitsekirja kinnituskiri 26. veebruarist 1714 (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 2, l. 243—244).

Nr. 239

PAGENUD TALUPOEGADE TAGASINÕUDMISEST

Eestimaa rüütelkonna esindajate otsus

21. juunil 1712

1.

Mis puutub nendesse talupoegadesse, kes suure nälja aastatel 1695. aastast alates läksid võõraste isandate juurde, siis peavad nad jääma nendele [mõisa]valdajatele, kelle juurde nad tol korral läksid ja kus neid nendel nälja-aastatel toideti, arvesse võttes seda, et [nende oma] isandad samal ajal rahulikult oma mõisates asusid ja neid välja ei nõudnud ega sel viletsal ajal toita ei tahtnud. Juhul, kui ka üks või teine talupoeg pärast nälja-aastaid peaks olema läinud [tagasi] oma endise pärishärra juurde või kuhugi mujale võõra isanda juurde, tuleb see [talupoeg] ilma igasuguse vasturääkimiseta jällegi välja anda sellele, kes teda nälja-aastatel oli vastu võtnud ja toitnud.

2.

Neid talupoegi aga, kes sõja ajal on läinud kaduma, olgu nad päristalupojad, leseksjäänud naised, sulased, teenijatüdrukud, lapsed ja mis nimetused neil ka oleksid, on siinsete maaseaduste ja hiljuti väljaantud plakati [1] kohaselt pärishärral vastuvaidlematult vabadus jälle tagasi nõuda, sest et seesugustel sõjaaegadel isandad peavad vaenulikkude kallaletungide pärast vahete-vahel põgenema ja järelikult sellepärast ei ole saanud oma päristalupoegi jne. tagasi ja välja nõuda.

3.

Erusoldatite ja -ratsameeste suhtes aga toetutakse selle kohta koostatud kindralkubermangu [valitsuse] määrusele [2], et igaüks võib vabalt seesuguseid inimesi välja nõuda.

4.

On ka otsustatud, et kui naine rinna- või väikese lapsega abielluks teise [mõisa] piirkonda ja last seetõttu ei saa emast lahutada, [siis] pärishärra, kelle maal laps on sündinud, on õigustatud 3—4 aasta jooksul pärast ema abiellumist last välja nõudma. Vastasel [korral] aga, kui selle tähtaja jooksul nõudmist ei esitata, jääb laps sellele [mõisale], kuhu ema on abiellunud.

5.

Väga suursugune rüütelkond palub rüütli- ja maaõiguses ettenähtud trahvide osas tehtud korraldus päristalupoegade varjamise ja vabatahtlikust väljaandmisest keeldumise pärast jõusse jätta ja need juuresolevad suursuguse rüütelkonna heaksarvamised kõige kiiremas korras maal igaühele teadmiseks plakati läbi avalikult välja kuulutada.[3]

ENSV RAKA, f. 854, nim. 1, s.-ü. 174, l. 147—148. Mustand saksa keeles.

[1] On mõeldud Eestimaa kindralkubermangu valitsuse plakatit 12. aprillist 1712, mille järgi karistati pagenud talupoegade varjajaid talurahva hulgast 30 paari vitstega või 50 taalri suuruse rahatrahviga (ENSV RAKA, f. 854, nim. 1, s.-ü. 117, l. 57—58).

[2] Endiste talupoegade-soldatite tagaotsimine toimus üldistel alustel (Valsts archīva raksti, VI l. dala, lk. 12—13, 21—22).

[3] Toodud otsus koostati esitamiseks tsiviilvõimudele. Edasise asjakäigu kohta puuduvad andmed.

Nr. 240

ERI MÕISATEST PÄRINEVATE TALUPOEGADE ABIELLUMISELE TAKISTUSTE TEGEMISEST JA SELLE KEELAMISEST

Liivimaa kindralkubermangu valitsuse patent

2. jaanuaril 1716

On pahameelega kuulda saadud, et siin maal mõned [mõisa]valdajad, kui mehed võõrastest peredest on kavatsenud naiseks võtta tüdrukut nende mõisaalalt, on takistanud niisuguseid abielusid ja pole tahtnud lasta laulatust toimuda. Kuna aga see käib risti vastu niihästi loomulikkudele õigustele kui ka siinsetele igivanadele tavadele, ja [et] ka niisugustest abielude takistustest ja segamistest võivad tekkida igasugused ebameeldivused, siis selleks, et seda parandada ja sellest tekkida võivat pahandust ära hoida, nõutakse ja kästakse ülemusliku ametivõimu alusel selle avaliku edikti läbi kõiki ja iga mõisavaldajat eraldi siin maal, et mitte keegi ei julgeks niisugustel juhtudel, kui mehed võõrastest peredest kosivad tüdruku nende mõisaalalt, neile takistusi teele asetada või laulatust takistada, kui nad tahavad hoiduda raskest vastutusest ja määratud karistusest.[1]

ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 583, l. 120. Mustand saksa keeles.

[1] Vrd. dok. 244.

Nr. 241

PAGENUD TALUPOEGADE TAGASTAMISEST

Liivimaa kuberneri patent

25. aprillil 1716

Teeme teatavaks. Oleme pahameelega kuulnud, missugust tüli ja takistust on tekitanud hiljutisel maarevisjonil [1] [asjaolu], et paljudes mõisates on leitud terve hulk võõraid talupoegi. On aga üldsuse kasu ja igaühe julgeoleku suhtes tähtis, et senisele kuritarvitusele vastu astutaks seda rangemini, et kogemus on õpetanud, et endised maa seadused ei taha selles asjas mitte juurduda, nii sageli ja rõhutatult kui neid ongi korratud [2]: Niisiis on leitud tarvilik olevat teatada maale ja igale tema elanikule järgmist tulevaseks juhtnööriks:[3]

1. Talupoeg, kes on kas möödunud aastal ettevõetud revisjoni või selleks volitatud maa kohtuasutuste ütluse järgi tunnistatud ühe mõisa päriseks ja omandiks, sellega peab asi [nii] jäämagi, seda enam, et nii on varem aegsasti teatatud maale mitmesuguste patentide kaudu, et [see], kes seaduses ettenähtud aja jooksul oma talupoegi viisikohaselt tagasi ei nõua, seda ka hiljem teha

ei saa[4], ja seda nimelt arvestades revisjoni, mis põhineb inimeste arvul ja jääks vastasel korral alaliselt ebatäpseks, mis teeks kahju tema suurele tsaarlikule majesteedile ja eriti igale [mõisa]valdajale.

2. Kui talupoega aga sellise ülemusliku korralduse järgi mõisale kuuluvaks ei tunnistata või [kui ta] hiljem mõnelt teiselt [mõisa]alalt, kus ta päris[talupoeg] oli, kuskile mujale asus või veelgi asub, siis peab [selle] mõisa valdaja, kuhu ta tuli, niipea, kui ta sellest kuulda saab, temast teatama, ainult selle vahega, et juhul, kui tema pärispaik asetseb siinses kubermangus, teatataks tema tulekust otsekohe pärishärrale või mõisavaldajale, kuhu ta pärisena kuulub, kes siis, kui temale selline teade on toodud, peab kirjaliku tähe kaudu seda tõendama ja on selle järele kohustatud 4 nädala jooksul laskma oma inimeste poolt oma päristalupoja ära tuua. Kui ta selle aja laseb mööduda ilma seaduspäraste takistusteta, siis kaotab tema oma päristalupoja, aga [selle] mõisa valdaja, kus talupoeg asub, annab sellest kõigi üksikasjadega viivitamatult teada siinsele valitsusele, kes korraldab siis asja nii, et kui talupoeg on pärit era-aadlimõisast, siis ta jääb pärisomandiks, kust teda ei või korra kohaselt välja nõuda; või kui ta on pärit riigimõisast, arvatakse ta mõne teise riigimõisa alla, kus inimesi palju pole. Siiski jääb riigimõisa valdaja, kes oli nii hooletu, et ei ole teda välja nõudnud ettenähtud aja jooksul, täielikult vastutavaks riigi ees selle kahju suuruse järgi, mis selle läbi on mõisale tekkinud. Juhul aga, kui niisugune juurdetulnud võõras talupoeg peaks olema mõnest teisest tema suure tsaarliku majesteedi valitsuse all olevast kubermangust, ei ole isik, kelle juurde ta on saabunud, kohustatud millekski muuks kui kogu temale teadaolevast olukorrast viivitamatult ette kandma kohalikule valitsusele, kes siis tema sealolekust kubermangule, kuhu ta kuulub, teab sõna saata.

3. Pärishärra, rentnik või valdaja, kes toimib selle korralduse vastu ja jätab niisugused teated edasi andmata, peab mitte ainult maakorralduses sisalduva endise 50 riigitaalri [suuruse] trahvi asemel 100 riigitaalri [suuruse trahvi] alla langema, vaid ka selle mõisa pärishärrale või valdajale, kellele ülesandmata talupoeg õieti kuulub, tasuma kohtuotsuse järgi kõik ja igasugused sellisest viivitusest tulnud kahjud. Kellel ei ole jõudu anda hüvitust rahaga, kannab vanglakaristust kohtuniku poolt ettenähtud aja jooksul.

4. [Mõisa] ülemvalitseja või valitseja, kes käsutab mõisat õigete härraste äraolekul, ei ole mitte vähem kohustatud täitma ülal teises artiklis käsitletud korraldust, et ära hoida vangitorni veele ja leivale sattumist nii pikaks ajaks, kui kohtunik talle määrab, kusjuures sellegipärast kehtib ka 3-ndas artiklis sisalduv nõudmine talupoja omaniku õigusele tekkinud kahju tasumise kohta.

5. Kuna juhtuvat ka nii, et talupojad oma härraste teadmata võõraid talupoegi vastu võtavad, [neile] peavarju annavad või

[neid] isegi varjavad, tehakse siinjuures korraldus, et iga talupoeg teataks otsekohe mõisasse [igast] tema juurde asunud võõrast talupojast, mille puhul siis mõisavaldaja peab tegutsema nii, nagu ülalpool on teatatud. Kui talupoeg jätab seda tegemata, peab teda pekstama 15 paari vitstega kirikuposti juures koguduse juuresolekul. Kui juhtub, et talupoeg võõrast on püüdnud isegi varjata või selleks, et ta varjatuks jääks, teda kuhugi mujale toimetada, pekstakse teda [ennast] selle eest järjest 3 pühapäeva kirikupostis koguduse juuresolekul, igakord 10 paari vitstega.

6. Peaks mõni võõras juurdetulnud talupoeg küsimusele, kuhu ta kuulub, seda mitte tahtma avaldada, peab teda viidama vangimajasse, või kui peaks ka leitama, et ta õiguse asemel on valeandmeid ette toonud, tuleb teda seepärast rangelt karistada.

7. Siiski ei kuulu tegelikult selle korralduse alla need talupojad, kes mõneks ajaks sulastena teenima lähevad, kui see ainult ei sünni vastu nende õigete härraste tahtmist. Kusjuures embkumb, kas saabunud talupoeg peab olema selleks varustatud kehtiva tähega, või valdaja, kelle juurde ta tuli, peab toimima vastavalt sellele, mida pärishärra temale saadetud teate põhjal on otsustanud.

8. Samuti ei kuulu siia teistest tema suurele tsaarlikule majesteedile mittealluvatest provintsidest siia saabunud või veel saabuda võivad [talupojad], keda tuleb kohelda eriliste paktide, lepingute või kokkulepete järgi, mis kas juba on olemas või veel edaspidi sõlmitakse.

Et nüüd mitte kellelgi ei oleks põhjust tulevikus tuua ettekäändeks teadmatust, tuleb see korraldus mitte ainult igasse kihelkonda läkitada ja seal mõisast mõisasse saata, vaid ka talupoegadele niihästi eraviisil härraste poolt kui ka kirikuõpetaja poolt pärast jutlust ette lugeda iga aasta lihavõtte ja mihklipäeva paiku, et selle järgi talitada ja kahjudest hoiduda.

ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 583, l. 126—127. Trükis saksa keeles.

[1] On mõeldud 1715. a. revisjoni Liivimaal.

[2] Peale muu on mõeldud Liivimaa kuberneri patenti 14. maist 1711 (vt. dok. 235).

[3] Patendi saamisloo kohta vt. Я. Зутис, Остзейский вопрос в XVIII в., lk. 98—99.

[4] Jutt on Liivimaa kuberneri 18. augusti 1715 patendist, mille järgi mõisnikud, kes pole kuni 1. oktoobrini 1715 välja nõudnud oma teistes mõisates elavaid talupoegi, kaotavad hiljem selle õiguse (ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 583, l. 107).

Nr. 242

PAGENUD TALUPOEGADE MÄRGISTAMISEST

Liivimaa kuberneri patent

28. veebruaril 1719

Kuigi 25. aprillil 1716. a. trükitud patendi[1] kaudu avaldatud määruse peamiseks eesmärgiks oli, et Liivimaa talupoegade deserteerimine ja ärajooksmine saaks ükskord peatatud, siis peab ometi pahameelega kuulma, et niisugune lubamatu nähtus pigem suureneb kui kahaneb, kuna tulevad sagedased kaebused, et talupojad riigi- ja aadlimõisatest mitte ainult ei lähe ettekavatsetult üle piiri Kuramaale ja Poola Liivimaale, tehes [sellega] tema tsaarliku majesteedi riigi huvile väga suurt kahju, vaid lahkuvad ebasündsal viisil ka Liivimaa enda [piires] ja püüavad [endid] ära peita siin-seal teistes piirkondades, mille tõttu majandus paisatakse suurde segadusse ja korratusse. Selleks aga, et seesugune ülimal määral karistusväärne ja mitte vähem kahjulik lubamatu tegevus saaks seisma pandud, on peetud tema tsaarliku majesteedi kõrgetes huvides tingimata vajalikuks eelmist selles asjas väljaantud määrust[2] käesolevaga mitte ainult korrata, vaid ka seesugustele desertööridele ja jooksikutele endile kindel karistus määrata. Sellepärast tehakse käesolevaga igaühele teatavaks: 1. Et need talupojad, kes siitpeale ja selle teatavakstegemise ajast alates ära jooksevad ja julgevad üle piiri Kuramaale ning Poola Liivimaale või mujale võõrale maale minna ja sealt jälle tagasi tuuakse või muidu tabatakse, peavad [mõisa]valdajate või valitsejate teatamise või palve peale keiserlikkude maakohtute juures nõutaval määral karistatud saama ja, vastavalt [kohtu] heaksarvamisele [ning] selle kohta väljatöötatud juhendi sisule, [tuleb nendele] kas märk otsaette põletada või nina ja kõrvad ära lõigata; 2. Seni üle piiri võõrastele maadele põgenenud jooksikutele ja desertööridele, kui nad poole aasta jooksul ise tulevad tagasi, lähevad jälle nendel varem olnud kohtadele ja taludesse ning peavad ennast üleval, nagu on sünnis sõnakuulelikkudele ja truudele alamatele, kindlustatakse sellega andeksandmine ja karistusest vabastamine. Kui nad aga siia ei pöördu, vaid selle järel tabatakse või tagasi tuuakse (sest et midagi tegemata ei jäeta, et küllaldaste abinõude läbi seesuguseid jooksikuid kätte saada), siis peavad nad samuti langema ülalnimetatud karistuse alla. Sellepärast tuletatakse käesolevaga nende sugulastele ja tuttavatele tõsiselt meelde, et nad aegsasti sellest nendele teada annaksid ja neid kõige hoolsamalt manitseksid vabatahtlikule tagasipöördumisele; 3. Mis aga nendesse talupoegadesse puutub, kes Liivimaal ühest piirkonnast teise lähevad ja oma sünnipaikadest ja taludest ära jooksevad, [siis] on nendel möödapääsmatult oodata nende kuriteole vastava suurusega ihunuhtlust kohtuotsuse järgi, kas avalikult

vitstega kirikupostis, või nad pannakse teatud ajaks raudu või avalikele töödele kindlustes käru külge aheldatult, milline karistus määratakse kohtu poolt vastavalt asjaoludele, mis juurdlusel võiksid avalikuks tulla. Et see saaks nüüd kõikidele ja igaühele teatavaks ning et mitte keegi ei saaks teadmatust ettekäändeks tuua, siis peab plakatit igal veerandaastal kõikides kirikutes kaks pühapäeva järjest kantslist mõlemas keeles avalikult kuulutama ja kirikuõpetajad peavad talupoegi mõjutama, [ja] neid vajaliku usinusega manitsema ustavusele ja sõnakuulmisele. Selle järgi peavad kõik kõige sõnakuulelikumalt talitama.[3]

ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 583, l. 172. Trükis saksa keeles.

[1] Vt. dok. 241.
[2] Vt. dok. 241.
[3] Patendi saamisloo kohta vt. Я. Зутис, Остзейский вопрос в XVIII в., lk. 99.

Nr. 243

KAITSE TAOTLEMINE TEOKOORMISTE PEALESUNDIMISE VASTU

Talupoegade Rätla Miku ja Sördo Abrahami kaebekiri Eestimaa kindralkubermangu valitsusele

Saadud 5. mail 1719

Teie kõrge vürstlik hiilgus ning teie kõrgesti sündinud ekstsellents arvaku heaks kõige armulikumalt kuulda võtta, mil viisil meie esiisad igivanadest aegadest peale, kui nad iidsel ajal veel kuulusid Pirita kloostri ja selle järel Nabala mõisa alla, ka lõpuks, olles läinud Äntu mõisa isandatele, alati on olnud vabakoormistel, sest [nad] ei ole teinud mingit tegu, vaid tasunud ainult nõutavad andamid.[1] See vabadus oli meile alles jäetud mitte ainult eelmise valitsuse all ja [siis], kui leidis aset reduktsioon, vaid me oleme seda siiamaani, ka peale katku, rahulikult ja segamatult kasutanud, nagu siis [ka] kõrgesti sündinud härra kapten ning ülemkomissar Clas Gustav von Essen kui Äntu mõisa kaaspärija ei ole oma valduse ajal meie igivana vabadust kitsendanud, vaid [on] selle meile puutumatult alles jätnud. Pärast seda aga, kui härra parun ning major von Örneklau on saanud valdajaks, olevat ta meid pantinud härra kapten ning haagikohtunik von Rosenthalile[2], kes tahab meid nüüd tööle sundida 11 miili kaugusel, ja nimelt Virumaal Jõeperes, nagu ta siis juba sellega on algust teinud ja meilt ühe poisi koos hobusega lasknud vägivaldselt võtta ja Jõeperesse viia. Meid on tabanud küll niisugune õnnetus, et meie vanad ürikud ja dokumendid, mis olid härra [ordu]meistri ja piiskopi ajast, on kaduma läinud; õndsa Berend Hettlingi leinamajas, kuhu nad olid antud hoiule vaenulikkude aegade pärast, [on] läinud kaotsi viimased paberid. Ja nüüd ei ole võimalik ühtki ärakirja saada,

sest et need on tõenäoliselt koos kubermangu [valitsuse] protokollidega, kuhu meie vabaduskirjad olid sisse kantud, Rootsi viidud. Ometi võime me siiski vanade usaldusväärsete tunnistajatega, kes on ilmas elanud juba enne eelmist katku, küllaldasel määral tõendada, et see vabadus on meile kuulunud igivanadest aegadest peale, ja et mitte ükski, ei Rootsi valitsus ega keegi muu pole meid tegu tegema sundinud, vaid meie oleme ainult tavapäraseid andameid andnud. [Kõige] selle järgi ja [ka seetõttu], et meid ülemäära kurnatakse ja seejuures täielikult laostatakse, nii et meie enam ei ole suutelised avalikke kohustusi ära õiendama, sest et me peame andma ränki andmeid ja praegu, kõige paremal tööajal, jätma oma põllud harimata, kuna me selletagi oleme perede poolest nõrgad, langeme truualamlikkuses teie kõrge vürstliku hiilguse ning teie kõrgesti sündinud ekstsellentsi jalgade ette kõige sõnakuulelikumalt paludes [teid] härra kapten Rosenthali kõrge ülemuse viisil käskida, et ta meid ei sunniks mingit tegu tegema, ja see asi keiserlikule Harju meeskohtule üle anda, kus meie tahame oma iidset vabadust sel korral tunnistajatega tõendada.[3]

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 251, l. 693—694. Originaal saksa keeles.

[1] Seda kinnitab Rätla küla vakuraamat 1686. a. (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 940, l. 311—312).

[2] P. A. Örneklau pantis 2. aprillil 1719 üheks aastaks $1^1/_2$-adriku Rätla Miku ja $^1/_2$-adriku Sördo Abrahami kui oma päristalupojad J. A. Rosenthalile 200 riigitaalri eest (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 251, l. 699).

[3] Hoolimata Eestimaa kindralkubermangu valitsuse korduvatest korraldustest jätkas J. A. Rosenthal temale panditud talupoegade ja nende perekonnaliikmete tagakiusamist ja teotegemisele sundimist (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 251, l. 691, 692, 694—698, 700—701). 6. juunil 1719 keelas kubermangu-valitsus J. A. Rosenthalile karistuse ähvardusel Rätla vabatalupoegade teole sundimise ja nõudis temalt kahekordsete andamite (rahas ümberarvestatult 40 riigitaalrit) vastuvõtmist (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 5, lk. 100, 111—112).

Nr. 244

HIIUMAALT SAAREMAALE KODUVÄIKS LÄINUD TALUPOEGADE ASEMELE SAAREMAA TALUPOEGADE HIIUMAALE SAATMISEST

Liivimaa kindralkubermangu valitsuse korraldus Saaremaa majanduskomissar P. A. Güllenstubbele

16. jaanuaril 1721

Kuna härra kapteni poolt 29. oktoobril möödunud aastal kirja teel saadetud, aga alles 14. novembril sel samal aastal siia sisse tulnud nimekirja kohta nende Hiiumaa talupoegade suhtes, kes on läinud Saaremaale jõukatesse asustatud taludesse koduväiks, ei olnud veel otsustatud, kas nad võivad jääda Saaremaale; kui nende asemel antakse välja teised tublid vallalised mehed, või tuleb nad koos teistega Hiiumaale välja anda, siis teatatakse nüüd härra kapteni poolt selles asjas 30. detsembril möödunud aastal saade-

tud kirjas tehtud meeldetuletuse peale soovitud vastuse ja teatena [järgmist]. Need Saaremaale koduväiks läinud Hiiumaa mehed võivad küll paigale jääda ja nende asemel võib välja anda teised tublid vallalised Saaremaa talupojad, kui ainult härra kapten Serjeoff, kes selles asjas on komandeeritud Saaremaale, ühes Hiiumaa [riigimõisate] ülemvalitseja Wetterstrandiga niisuguse vahetusega rahul on ja sellega tahavad leppida, nagu härra kapten seda siia on teatanud oma kirjas 1. oktoobrist eelmisel aastal.[1] Muide, härra alampolkovnik v. Bülau on ühes oma kaaslastega siia pärale jõudnud juba möödunud 27. detsembril ja varsti pärast seda siit Peterburi edasi saadetud.[2]

ENSV RAKA, f. 279, nim. 1, s.-ü. 482, l. 13—14. Mustand saksa keeles.

[1] Dokumenti pole leitud.
[2] Vrd. dok. 240.

Nr. 245

KEELD ESITADA PETERBURIS KAEBEKIRJU ENNE ASJA ARUTAMIST KOHALIKKUDES ASUTUSTES

Liivimaa kindralkuberneri patent

25. mail 1721

Kuna senini on juhtunud, et sellest kindralkubermangust mõned talupojad, kes enda arvates oma härraste peale täie õigusega kaevata võivad, Peterburi lähevad ja oma kaebusi tema tsaarlikule majesteedile ja tema kõrgetele riiklikkudele kolleegiumidele esitada püüavad, enne kui nad oma häda kohalikule kindralkubermangu [valitsusele] või teistele instantsidele ametlikult ette on kandnud ja resolutsioonid kätte saanud, siis ei või meie teisiti, kui selle patendiga teatavaks teha ning käskida, et ei talupoegadelt ega ka teistelt, mistahes seisusest nad oleksid, oma palvekirjade ja kaebustega Peterburi minemise vabadust küll ära ei võeta, aga et igaüks, nii talupojad kui ka muud maa põliselanikud, kellel hästi põhjendatud motiividel on kaevata või muidu midagi ette kanda kameraalasjades, tema tsaarliku majesteedi kõrgete huvide pärast enne seda kindralkubermangu [valitsuse] juures endast teataks ja sealt seaduslikku korraldust ära ootaks. Kes maa põliselanikkudest või talupoegadest sellele vastavalt ei talita ja kindralkubermangu [valitsuse] või muude kohtunikkude ja käsuandjate juures õigust ning abi ei otsi ja asjas lõplikku otsust ära ei oota, [vaid] kellel jätkub häbematust otsemaid Peterburi minna ja seal kõrgeid riiklikke kolleegiume tülitada, [sellele] määratakse süüteo kohaselt raske ja küllalt ärateenitud karistus. Seda peavad härrad kirikuõpetajad maal kõikidele koguduseliikmetele mõlemas keeles kirikukantslitest kuulutama ning teatavaks tegema, et kõik ja igaüks selle-

kohaselt sõnakuulelikult talitaks ja selle korralduse mitteteadmist ei saaks vabandamiseks ette tuua ning samuti, [et mitteteadmine] tõrksaid ja sõnakuulmatuid ei vabastaks eelseisvast karistusest.[1]

ENSV RAKA, f. 1275, nim. 1, s.-ü. 5, l. 39. Trükis saksa keeles.

[1] Talupoegade ja muude isikute kaebuste esitamine keskvõimule, mööda minnes kohalikest instantsidest, oli keelatud ka Rootsi võimude poolt XVII saj. lõpus.

3. PÄRISORJUSLIK RÕHUMINE JA TALUPOEGADE VASTUHAKUD

Nr. 246

TALUPOEGADE VÄHESUSEST TALUDES JA NENDE VÕIMETUSEST KANDA KOORMISI

Väljavõte Saaremaa rüütelkonna esindaja W. A. Stackelbergi ettekandest tsaari täievõimulisele volinikule

Kuressaare, 22. aprillil 1712

[...][a] Teie väga kõrgesti sündinud ekstsellents ja keiserlik valitsus on kõrgesti armulikult näinud minu poolt alandlikult saadetud maalt saadud vakuraamatute väljavõttest, kui vähe on inimesi asustatutena ülesantud adramaadel. Talupojad hädaldavad ja tüütavad oma isandaid nagu mindki pea iga päev ning toovad ette täielikku võimatust nii vähese perega oma tegu mõisatele ära teha, samuti ka oma maad üles harida, sest suurem osa 1/4-adramaa[taludest] on asustatud ainult ühe mehe ja tema naisega, 1/2-adramaataludes on 3, kõige enam 4 [inimest]. Mõnedes 1/2-adramaa[taludes] on veel vaid 2 inimest. Sellepärast tahan ma teie kõrgesti sündinud ekstsellentsi ja kõrget keiserlikku valitsust alandlikult paluda minule armulikult juhatust anda, kui palju peaks olema inimesi ühe adramaa ülesharimiseks[1], sest [niisugune] olukord nagu praegu ei saa enam kesta. On palju talupoegi, kes oma enda maa ülesharimata jätavad, kuna neil on võimatu nendelt nõutavat tegu ja koormisi anda ja paljud nende isandad sunnivad väevõimuga neid tegu ja koormisi täielikult endise kombe järgi täitma ja tasuma. [Sellest] ei tule muud, kui nende talupoegade täielik laostumine.

ENSV RAKA, f. 310, nim. 1, s.-ü. 692, l. 3—4. Ärakiri saksa keeles.

[a] Välja on jäetud dokumendi algus, mis käsitleb Kuressaares uue magistraadi valimist, tolliametnike ametisse seadmist ja Saaremaal väeüksuse moodustamist saare kaitseks võimalike Rootsi dessantide vastu.

[1] Vastust W. A. Stackelbergi kirjale pole leitud. Saaremaa majanduskomissari Güllenstubbe teatel 6. veebruarist 1713 arvestati Vene valitsuse poolt kehtestatud uue määruse alusel 1 revisjoniadramaaks talumaad, millel asus 12 töövõimelist isikut mõlemast soost (ENSV RAKA, f. 310, nim. 1, s.-ü. 513, l. 8).

Nr. 247

TALUMAADE MÕISASTAMISEST

Eestimaa kindralkubermangu valitsuse korraldus Mäo mõisa valitsejale A. W. Sonnenbachile

10. mail 1712

Meile kaebavad teie üle Mäo mõisa endised talupojad, nüüd aga vabadikud sealsamas, ja nimelt Jahni Jahn Sigapusme külast ning samuti Hargo Hans Hargo külast, et teie võtate neilt ära nende maa, mille nad olevat üles kündnud oma rakendi puudusel üüritud loomadega, ja tahate sellele ise peale külvata. Seejuures olete neid veel käskinud muud maad enda jaoks üles harida. Ja kuna seeläbi, nii palju kui see esitatud kujul vastab tõele, sünnib neile vaestele inimestele kõige suurem ülekohus, siis kästakse siinjuures kindralkuberneri poolt härra valitsejat lasta mõlemal ülalnimetatud vabadikul rahulikult kasutada ja täis külvata nende eneste poolt ülesküntud maad, neile aga selle eest, et nad on kaevanud, mitte kõige vähematki paha teha. Vastasel korral, kui selle üle kaevatakse, määratakse teile raske karistus. Mille järgi teie peate kuulekalt talitama.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 1, l. 358. Mustand saksa keeles.

Nr. 248

MÜÜSLERI MÕISA VASTUHAKANUD TALUPOEGADE KARISTAMISEST

Eestimaa kindralkubermangu valitsuse korraldus Järvamaa haagikohtunik F. W. Knorringile

12. jaanuaril 1713

Lisatud originaalist, mis tuleb siia jälle tagasi saata, näeb härra rügemendi kortermeister ning haagikohtunik ligemalt, mida raehärra Hermann Clayhills on kõigi Müüsleri mõisa talupoegade vastu kaebekirjas 9. selle kuu päeval [1] sisse andnud ning ära korraldada palunud. Kuna talupoegade niisugust tõrkumist ei saa kuidagiviisi sallida, vaid tuleb tingimata karistada, siis käsib kindralkubermangu valitsus selle kaudu härra haagikohtunikku kiiresti isiklikult Müüsleri mõisa sõita, talupoegadele nende kangekaelsus tõsiselt ära keelata, tõrksamaid karistada lasta kuue paari vitstega ja nõnda kõiki talupoegi, ähvardades kahekordse karistusega, kui nad edaspidi kavatseksid tõrkuda, täielikule sõnakuulmisele pöörata. Sest kui nende talupoegade niisugune tõrkumine peaks karistamata jääma, siis kutsuks see kurje tagajärgi esile ja paljud mõisad ilma kahtlemata riigi huvide vastaselt jääksid edaspidi laokile.[2]

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 2, l. 29. Mustand saksa keeles.

[1] Kaebekirja pole leitud. Müüsleri mõis kuulus kapten Albrecht Blanckenhageni pärijatele ja Hermann Clayhills oli selle pärandustombu peavolinikuks (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 252, l. 988—989, 1001—1002).
[2] Ilmselt oli siin tegemist talupoegade keeldumisega kanda mõisakoormisi.

Nr. 249

SUURE-RÕUDE MÕISA TALUPOEGADE LISAKOORMISTEST

Lääne meeskohtu ülekuulamisprotokoll

6. juulil 1713

6. juulil 1713. a. saadi parunihärra maanõunik ning ooberst von Ungern Sternbergi poolt 19. juunil k. a.[1] antud korralduse peale Suure-Rõude talupoegadelt kohtulikul[2] ülekuulamisel teada, kui palju on kellelgi peret, mil viisil nad mõisale tegu teevad, ja kas neile üle jõu tegu peale pannakse, [rohkem] kui nad on kohustatud tegema. Need [talupojad] andsid siis järgmise tunnistuse, nagu on näha järgnevatelt lehekülgedelt [vt. tabel lk. 330].

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 246, l. 326, 332. Tõestatud ärakiri saksa keeles.

[1] Korraldust pole leitud.
[2] Lääne meeskohtus.

Nr. 250

VASTUHAKANUD KUNDA MÕISA TALUPOEGADE KARISTAMISEST

Eestimaa kindralkubermangu valitsuse korraldus Virumaa haagikohtunik E. G. Schützile

5. oktoobril 1713

Mis neitsi Beata Christina von Müller Kunda mõisast oma talupoegade sõnakuulmatuse ning tõrksuse pärast on 28. septembril[1] sisse andnud ja [mille] ärakorraldamist [ta] on alandlikult palunud, seda näeb härra rittmeister ning haagikohtunik rohkem juurdelisatud originaalist, mis tuleb saata jälle siia kindralkubermangu kantseleisse tagasi. Vastavalt sellele antakse härra rittmeistrile ning haagikohtunikule ülemuslik käsk, pärast selle kättesaamist Kundasse kohale sõita, sealsamas talupoegi neitsi kaebaja vastu sõnakuulmisele käskida ja tõrksamatele 5 või 6 paari vitstega korda ning oma kohust kätte õpetada lasta.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 2, l. 159—161. Mustand saksa keeles.

[1] Kaebekirja pole leitud.
Kunda talupoegade 1702. a. ülestõusu kohta vt. dok. 83, 84 ja 85.

	Peremehed	[Pere]pojad	Sulased	Teenijatüdrukud	Jalapäevad [nädalas]	Rakmepäevad [nädalas]	Härjad	Hobused	[Katku] surnud talupoegadelt [saadud] härjad	
							tükki	tükki	tükki	
Kitze Tönnis	1	1	—	—	3	3	2	1	2	See mees on pidanud tegema kahe aasta jooksul 2 jalapäeva nädalas paari härgade eest, mis ta [on] saanud mõisalt surnud talupoegadele [kuulunud] härgade arvel.
Oidla Jahn	1	—	1	—	3	3	3	2	1	Sellel mehel on olnud möödunud aastal [kasutada] üks surnud talupojale [kuulunud] härg ja [ta on] pidanud [selle eest] peale korralise teo tegema nädalas [veel] ühe päeva tegu.
Simo Hanso Jack	1	—	—	—	1	3	2	1	2	Möödunud aastal olevat ta pidanud andma ühe leisika linu mõisast saadud härgade eest, mis olid kuulunud surnud talupoegadele.
Kisa Tönnis	1	—	—	—	1	3	1	—	2	Selle paari härgade eest olevat ta möödunud aastal maksnud ühe leisika linu.
Tillo Jahn	1	—	1	—	3	3	—	—	2	Pole selle [nende] eest midagi maksnud.
Kotka Tönnis	1	1	1	1	3	3	2	2	2	Pole midagi maksnud, sest poeg peab selle eest mõisas teenima.
Wappre Jürry	1	—	1	—	—	—	3	1	2	On mõisas kupjaks.
Mölli Jack	1	—	1	—	3	3	2	2	2	See [mees] on pidanud paari härgade eest, mis ta mõisast saanud, nädalas 2 päeva tegu tegema.
Kisa Jahn	1	—	—	—	1	3	3	2	1	See mees on [saanud] mõisast ühe härja ja maksnud selle eest $^1/_2$ leisikat linu.
Seppa Mart	1	—	—	—	—	—	—	—	—	Hiljuti kohale pandud mees.
Wappre Maddis	1	—	—	—	—	—	—	—	—	Vahimees.
Tillo Michel	1	—	—	—	—	—	—	—	—	Karjus.
Kotka Jurri	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Tallipoiss.[3]

[3] See dokument on tüüpiliseks näiteks sellest, kuidas mõisnikud ja riigimõisate rentnikud suurendasid ellujäänud talupoegade ekspluateerimist sel teel, et andsid neile kasutamiseks katku surnud talupoegade tööloomi.

Nr. 251

KALVI MÕISA TALUPOEGADE VILETSAST OLUKORRAST LOOMATAUDI TÕTTU

Väljavõte mõisarentnik C. G. Esseni vastulausest Eestimaa kindralkubermangu valitsusele

Saadud 20. mail 1715

Tänan truualamlikult ja kõige sõnakuulelikumalt teadaande eest, et väga kõrgesti sündinud parun ning ooberst Wachtmeisteri proua on andnud minu vastu sisse palve, milles palub Kalvi mõisa immissiooni kohtulikult lõpetada. Ühes teadaande tagasisaatmisega esitan selle peale kõige alandlikuma vastulause, et juurdelisatud rendikontrahil on küll oma õiguslik alus, ja et ka esimesel aastal, kui ma 1712. a. 10 päeva enne jaanipäeva alles esmakordselt asusin kasutama lugupeetud ooberst Wachtmeisteri proua immissiooni Kalvi [mõisas], olen rendimaksu korralikult tasunud, olgugi et ma sellest pooltki ei ole kätte saanud, lootuses, et järgmisel 1713. aastal [õnnestub] talupoegadelt saamata jäänud koormiste võlad sisse kasseerida. Kuna aga mitte üksnes pole äpardunud selle [1713] aasta saak, vaid talupojad on selsamal suvel ilma jäänud ka kõikidest oma veo- ja kariloomadest kogu maailmas tuntud laastava katku läbi, ja seesama [lugu] on juhtunud ka minuga, siis olen ma, kui väga ma ka ei püüdnud, suutnud vähe koormisi sisse nõuda ja, nagu see sünnis [on], [olen] pidanud vaestele inimestele halastama. Nõnda on nad mind lausa jumala nimel palunud [nendele] niipalju alles jätta, et nad jälle jõuaksid lehma osta, et hoida elus alaealisi lapsi. Ja kõik olid lootnud, et paruness ning ooberstiproua teeb nendele selle aasta koormiste suhtes järeleandmisi. Kui nüüd talupojad kohe pärast varemnimetatud kariloomade lõppemist pidid asuma oma talivilja külvamisele, [siis] oli väga vähestel hobuseid, kuna nad olid rohkem arvesse võtnud härgi, sest et nad paljukordse küüdiskäimise tõttu jäid hobustest sageli ilma. Sel põhjusel oli [talupoegadel] osalt koguni hilise ajani, peaaegu mihklipäevani tegemist külvitöödega; ja sellele järgnenud halb talv rikkus hilise külvi täielikult ära, nii et möödunud lõikuse ajal ei saanud paljud sirbiga oma põllule minnagi. Sellepärast, nähes kõige kõrgema karistust silmade ees, ei saanud ma koormiste arvel rohkem kui 2 tündrit rukist, nagu on näha juurdelisatud saadaolevate võlgade koondnimekirjast.[1] Kui ma oleksin talupoegadelt välja pressinud viimase, ei oleks nad möödunud sügisel rukist maha külvanud, ja [oleks] järelikult sellel aastal toonud paruni- ning ooberstiprouale lepingu kohaselt vähe kasu. Nüüd lubab ooberstiproua katku ja üldise viljaikalduse [korral] lasta renti vähendada. Katkust saavad inimesed küll aru, aga kui talupojal pole kariloomi, on [see] minu kindla arusaamise järgi sama hea kui katk. Kui maa harimine jääb seisma, ei saa

ma seda nimetada ka üldiseks ikalduseks. Armas jumal on kinkinud mõnele hea saagi, paljusid seevastu karistanud ikaldusega, kusjuures tuleb võtta arvesse asjaolusid, [kas] nemad omaltpoolt on ikalduse tekkimises süüdi; nimelt et talupoeg ei saa veo- ja teiste kariloomade puudumise pärast oma põldu vajalikul määral korras pidada, õigel ajal harida ega külvata. [...] [a]

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 247, l. 145—146. Originaal saksa keeles.

[a] Välja on jäetud dokumendi lõpposa, mis käsitleb Kalvi mõisa valdusõiguse küsimust.

[1] Võlgade nimekirja pole leitud.

Nr. 252

TALUPOEG MÄNNIKU HANSU MAJAPIDAMISE LAOSTAMISEST MÕISNIKU POOLT

Rittmeister W. R. Grünewaldi kaebekiri Eestimaa kindralkubermangu valitsusele

Saadud 31. augustil 1715

Juba üle 18 aasta on olnud immissiooni alusel minu käes $1^1/_2$ adramaad Kursi mõisast ja [ma olen] seda vallanud kogu aeg täiesti segamatult. Samuti on ka immissiooni alusel minule antud talupoeg Menniko Hans vallanud oma maad üle 40 aasta, ilma et keegi oleks sellele vastu vaielnud, ega ole kunagi sinna mingit sissetikkumist toime pandud või selle peale nõudmisi esitatud, kuni selle ajani, mil härra leitnant Christian Grubbe on saanud sama Kursi mõisa oma valdusse. See on hakanud otsekohe ette võtma igasuguseid vägivallategusid ja sissetungimist [teiste valdusse]. Iseäranis sellel sügisel oli ta nii jultunud, et laskis ära lõigata ja ära vedada 20 tündrit ülalnimetatud talupoja Menniko Hansu rukist.[1] Ka on ta täielikult maha raiunud tema 25 sülla pikkuse uue tara ainult selleks, et ülejäänud vili lõplikult maha tallataks ja häviks. Et aga vaesele talupojale selle läbi on tekitatud rasket kahju ja ta on viidud laostumisele [ning] niisugune omavolitsemine ja vägivallatarvitamine ka kõikides [õigustes], iseäranis meie kiiduväärt rüütli- ja maaõigustes on karistuse ähvardusel kõige karmimalt keelatud, siis jõuab teie kõrge vürstliku hiilguse ja teie väga kõrgesti sündinud härrade kätte minu kõige alandlikum ja sõnakuulelikum palve teha kõrge ülemuse viisil korraldus, et kaebealune annaks vaesele talupojale viivitamatult tagasi 20 tündrit äraviidud rukist, ehitaks tara uuesti [üles] ja ühtlasi peaks vastutama keiserliku fiskaali ees toimepandud vägivallategude pärast.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 247, l. 210. Originaal saksa keeles.

[1] Christian Grubbe õigustab Männiku Hansult vilja äravõtmist sellega, et viimane oli mõisa maad üles harinud ja sellele rukist külvanud (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 247, l. 205—206).

Nr. 253

TALUPOEG OLLI TÕNU VILJA PÕLLULT ÄRAVEDAMISEST MÕISNIKU POOLT JA MÕISA REHE PÕLETAMISEST KÄTTEMAKSUKS

Aru mõisa rentnik Ph. J. Brümmeri palvekiri Eestimaa kindralkubermangu valitsusele

Saadud 12. oktoobril 1715

Keegi Olli Tõnno nimeline talupoeg Koolme külast ja härra Fabian von Saltza mõisaalalt [1] on vaatamata kõigele minu veenmisele ja keelamisele ühe maatüki Aru mõisa juures, mis on minu käes rendil, iga aasta täis külvanud. Nii on ka möödunud aastal sündinud, mille pärast mina, et ükskord lõpp teha sellele ebameeldivusele, sel sügisel seal kasvanud vilja lasksin ära lõigata ja Jänedale viia. Selle peale teatas aga selle Olli Tõnno naine, nimega May, et kolme päeva jooksul sündivat Jänedal imelugusid, ja enne kui see vili saab pekstud, pidavat rehi hävima suitsus ja leekides. Nii öeldud, nii tehtud! Neljandal päeval pärast seda, nimelt 18. juulil, läks Jäneda rehi, kus seisis kõne all olev vili, ootamatult põlema, kuigi tuld ei olnud tehtud, vaid kõik olnud kinni ja lukku pandud, kusjuures see May olnud [seal] ja hüpanud rehest välja, kuigi ta elab sealt miili kaugusel ega olnud tal seal midagi tegemist. Kuna mina sain nüüd selle läbi suurt kahju, mida võin hinnata üle 50 riigitaalri, tegu on ka käegakatsutav ja paljude süütõendite ning ümberlükkamatute tunnistustega kindlakstehtav, siis esitan teie kõrgele vürstlikule hiilgusele ja kõrgesti sündinud härradele oma truualamlikult kuuleka palve, anda ülemuslikult ja tõsiselt härra Fabian von Saltzale käsk, et ta selle kurjategija hea järelevalve all otsekohe peab laskma linna toimetada, et talle selle kuriteo eest, mis nüüdsel ajal maad võtab, võidaks määrata paras karistus, hirmutuseks teistele niisugustele pahategijatele.[2]

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 247, l. 45. Originaal saksa keeles.

[1] Fabian von Saltzale kuulusid Leesi, Põrika ja Koolme mõisad Ambla kihelkonnas.

[2] Eestimaa kindralkubermangu valitsuse korraldusega 28. novembrist 1715 nõuti kapten F. von Saltzalt Olli Tõnu Maie Tallinna saatmist tema vastutusele võtmiseks (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 3, l. 252—253). Edaspidise asjakäigu kohta pole dokumente leitud.

Nr. 254

ÜLE JÕU KÄIVATE KOORMISTE NÕUDMISEST

Ramma küla talupoegade kaebekiri Eestimaa kindralkubermangu valitsusele

Saadud 20. juunil 1716

Meie, vaesed talupojad Ramma külast, mis asub Järvamaal Koeru kihelkonnas, langeme kõige alandlikumalt teie kõrge vürstliku hiilguse ja teie kõrgesti sündinud härrade jalgade ette ja peame kõige kisendavama häda tõttu kurtes teada andma, et härra ülemvalitseja Arendt Wilhelm Sonnenbach, kes raehärralt J. R. Wittelt meid rendile on saanud ja sel kevadel on asunud küla valdamisele, koormab meid erakordselt raske ja talumatu teoga, sundides niihästi pooladrikuid kui ka veerandadrikuid nädal otsa osalt kahe, osalt ühe abivaimu ehk abiteolisega ja rakendiga teole ja kui üks loom on väsinud, siis peame me iga kord jälle võtma omade hulgast mõne puhanu, kuna ometi varem heal ajal pooladrik pidi tegema tegu ainult 3 päeva ja veerand[adrik] pool sellest.[1] Niisuguse koleda talitusviisi tagajärjeks on see, et meie suvised tööd enamasti hilinesid, nii et odrasaak saab olema vähene, ja siiski peame meie 2) maksma kümnist härrastele ja kandma koormisi majutatute heaks, kuna ometi kaastundlikud isandad esimesest vähemaks jätavad, sest et [juba] teine talupoegi hirmsasti kurnab ja peaaegu täiesti laostab. 3) Rentnikuhärra on meie käest ära võtnud alemaa, mille oleme ise üles harinud ja omal kulul tarastanud [2], kuigi meie ümbruses ei leidu tarapuid, ometi eelmine rentnik, härra rittmeister Grünewaldt, lubas meile selle maa, et me suuri koormisi kanda ja endale heina muretseda võiksime, kuna peame iga aasta rentima heinamaid; 4) rentnikuhärra tahab sinna asutada kõrvalmõisat ja võtab selleks meie küla ülesharitud maad, kuna ometi varem pole võetud mõisamaaks rohkem kui Rehbo talu õndsa härra rügemendi kortermeister Witte poolt. Seepärast esitame põlvili maas teie kõrgele vürstlikule hiilgusele ja teile, väga kõrgesti sündinud härrad, oma kõige aladlikuma palve meie eest armulikult kosta ja härra meeskohtunikule, parun ning rittmeister Gustav Magnus Rehbinder'ile või härra ülemkomissarile, kapten ning haagikohtunik Gothard Wilhelm von Essenile, ametlikult kohuseks teha, et üks nendest uuriks selle kaebuse punkte ja teeks selle kohta ettekande, et siis meile niimoodi antaks eeskiri, kuidas ja mil viisil peame talitama ja mida peame andma. Vahepeal aga käskida härra ülemvalitseja Arend Wilhelm Sonnenbachi, et ta ei nõuaks meie käest rohkem tegu, kui me vanasti oleme teinud.

ENSV RAKA, f. 858, nim. 2, s.-ü. 3169, l. 80. Tõestatud ärakiri saksa keeles.

[1] Viru-Järva meeskohus otsustas 17. märtsil 1718, et Ramma talupojad peavad tegu tegema sama palju nagu varem, s. o. 3 rakme- ja 3 jalapäeva nädalas $^1/_2$ adramaa eest (ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, s.-ü. 286, l. 219—220).

Kohtuotsusest hoolimata sundis A. W. Sonnenbach 2 Ramma talupoega 1/4 adramaa eest tegu tegema 5 rakmepäeva nädalas, nagu talupojad 26. juunil 1718 kaebasid Eestimaa kindralkubermangu valitsusele (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 250, l. 877—878).

Eestimaa kindralkubermangu valitsus oma korraldusega 26. juunist 1718 keelas A. W. Sonnenbachil karistuse ähvardusel Ramma talupoegadelt üle kohtuotsuses ettenähtud määra tegu nõuda (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 4, lk. 429—430).

[2] Kohtuotsuse järgi 17. märtsist 1718 pidi A. W. Sonnenbach tarad ja sellega ümbritsetud maale külitud vilja talupoegadele tagasi andma (ENSV RAKA, f. 862, nim. 1, s.-ü. 286, l. 220).

Nr. 255

ÜLE JÕU KÄIVATE KOORMISTE NÕUDMISEST PERILA MÕISA TALUPOEGADELT

Talupoegade kaebekiri Eestimaa kindralkubernerile ja viitsekubernerile

Saadud 14. oktoobril 1718

Teie kõrge vürstlik hiilgus ja teie kõrgesti sündinud ekstsellents olete küll juba möödaläinud juunikuul heaks arvanud meie praegusele isandale härra kaptenile ning haagikohtunikule von Rosenthalile tõsise manitsuskirja saata [1], mille järgi tema pidi meile üle jõu käivat tegu ning muid kohustusi vähendama. Aga sellele kõrgele käsule vaatamata peame meie liiga rasket ning üsna väljakannatamatut teokoormat veel tänase päevani kandma. Kuigi maal valitsevate pruukide järgi iga poole adramaa kohta nädalas 3 päeva tegu tehakse [2], peame meie terve nädal läbi korraliselt ühe ja heina- ning [vilja]lõikuse ajal 2 inimesega mõisas tegu tegema, samuti peale selle kõik küüdid ja muud veod meie oma päevade arvel ära tegema ja iga-aastasi andameid peame veel rohkemgi kui harilikult pruugiks on, ja nimelt 3 tündrit igat teravilja iga poole adramaa pealt, andma.[3] Sellele lisaks peame meie kõik mõisahooned, senikaua kui meie isand mõisa pidada tahab, parandama ja mõisakõrtsi hoonet omal kulul korras hoidma. Samuti pidi üks meist möödaläinud aastal selleks 50 kubu õlgi andma. Nii jõuab teie kõrge vürstliku hiilguse ja teie kõrgesti sündinud ekstsellentsi kätte meie kõige alandlikum pisarsilmi [ettekantud] palve, [et] teie ise võtaksite oma armus heaks arvata meie praegust isandat niivõrd mõjutada, et ta ometi meile armetutele ning väga maharõhutud alamatele väljakannatamatut tegu edaspidi vähendaks, et selle läbi meie oma naabritega ja muu talurahvaga ühevõrdseks saaksime ja et me rõhuva häda pärast oma majasid ja eluasemeid maha jätma ei oleks sunnitud.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 250, l. 823—824. Originaal saksa keeles.

[1] See korraldus tehti 14. juulil 1718 (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 4, lk. 437). Nagu nähtub Eestimaa kindralkubermangu valitsuse poolt tehtud

korraldustest haagi- ja meeskohtunikele, esitasid Perila talupojad 1713. a. ja hiljemgi korduvalt kaebusi Rosenthali peale neilt koormiste ülemäära nõudmise pärast. 1721. a. juuniks olid nad oma kaebekirjaga jõudnud juba tsaarini (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 2, l. 32, 36; s.-ü. 4, lk. 455—456; s.-ü. 210, l. 423). Edaspidise asjakäigu kohta pole dokumente leitud (Perila talupoegade võitluse kohta mõisa rõhumise vastu varasematel aastatel vt. dok. 86 ja selle komm. 4).

[2] Tegelikult oli teonorm siiski paljudes mõisates suurem.

[3] Perila mõisa 1687. a. vakuraamatu järgi pidi pooladrik käima rakmetega teol suvel 6 päeva ja talvel 3 päeva nädalas, peale selle andma mõisale 2 taalrit vakuraha, 6 tündrit rukkeid, 6 tündrit otri, 2 naela lõnga, $^1/_2$ lammast, 4 kana, 10 muna, 1 koorma heinu, 10 kubu õlgi, $^1/_2$ kotti ning riigile tollivilja näol 1 vaka rukkeid ja 1 vaka otri (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 940, l. 287—288).

Nr. 256

TALUPOJA VARA ÄRAVÕTMISEST LAEKVERE MÕISA IMMISSIOONIHÄRRA H. H. FOCKI POOLT

Pimeda kerjuse Reinu kaebekiri Eestimaa kindralkubernerile ja viitsekubernerile

Saadud 13. juunil 1720

Teie kõrge krahvliku ja teie kõrgesti sündinud ekstsellentsi jalgade ette langen truualamlikkuses ja kaeban oma häda, et pärast seda, kui suur jumal mind pimedusega nuhtles ja ma oma lapsepõlvest peale pidin silmanägemisest ilma jääma, olen ma oma leiba otsinud kerjates. Kuna ma, armetu inimene, nüüd oma isandale härra kapten Fockile [1] ei suutnud tegu teha, siis aeti mind rohkem kui 8 aasta eest tema mõisa-alalt ära. Siis lubati mulle härra kapten Bremsi mõisa [2] all onn ehitada, kus ma veel käesolevalgi tunnil elan. Selle järel võtsin endale naise, kes minu eest hoolt kannaks, muretsesin ka mõned lapsed. Samuti sain heade inimeste kaasabil paar lehma ning mõned vasikad. Nüüd pidin paraku tunda saama, et nimetatud härra kapten Fock laskis mult tegelikult ära võtta mitte ainult 2 minu last, vaid ka kõik minu vähesed loomad, ettekäändel, nagu oleks tal selleks pärishärra õigus. Kuna ma nüüd selles asjas kaebuse esitasin ja hiilguslik keiserlik kubermanguvalitsus (mille eest kõige truualamlikumalt tänan) otsuse [3] andis, et härra, kelle vastu ma kaebuse esitasin, peab mulle äravõetu tagasi andma, siis sain küll 2 lehma talupoegadelt kätte, kuid oma 2 last ja 3 mullikat, samuti katlaid ja padasid, mis minult ära võeti, ei ole ma veel tagasi saanud, vaid kui minu vaene naine läks sinna vaeseid lapsi vaatama, siis laskis härra kapten Fock ta kinni võtta, mõisa viia ja kohutavate hoopidega vaeseomaks peksta, nii et minu häda ja viletsus selle läbi veel palju suuremaks läksid.

Kuna mul aga midagi ei ole, millele härra kapten Fockil õigus oleks või olla võiks, arvesse võttes, et ma oma vähesed loomad sain mitte tema käest, vaid kristlike heldete südamete käest. Samuti ei ole ma ka naist võtnud mitte härra kapten Focki maalt, vaid sealt, kus ma praegu elan; seal on ka minu lapsed muretse-

tud ja sündinud. Nii et härra kapten Fock, kuna lapsed ei ole üldse tema maal sündinud, ei või endale omistada siinsete maaseaduste ning tavade vastaselt mingit õigust nende peale. Seepärast esitan põlvili maas hiilgavale keiserlikule kindralkubermangu valitsusele oma kõige truualamlikuma palve abiga kõrgemalt poolt mul vaesel rõhutul aidata jälle tagasi saada [seda, mis] minu oma.

Resolutsioon:

Kuna see on üks haletsusväärne inimene, siis soovitatakse siinjuures härra kapten Fockile, et ta laseks palujale tagasi anda 3 mullikat ühes padade ja kateldega ning [et ta] 2 lapse kohta otsekohe siin seletust annaks.[4]

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 252, l. 770—771. Originaal saksa keeles.

[1] Pime Rein oli pärit Laekverest, mis immissiooni alusel oli H. H. Focki valduses (ENSV RAKA, f. 2062, nim. 2, s.-ü. 8, l. 41—42; f. 3, nim. 1, s.-ü. 460, l. 498—499).

[2] Kapten Brömsen oli Rohu ja Orguse mõisate valdaja (f. 2062, nim. 2, s.-ü. 8, l. 40).

[3] Dokumenti pole leitud.

[4] H. H. Fock ei reageerinud ametlikele korraldustele, mispärast Eestimaa kindralkubermangu valitsus oli sunnitud 5. juulil 1720 pimeda Reinu asja saatma Viru-Järva meeskohtule otsustamiseks (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 5, lk. 321). Oma 10. augustil 1720 esitatud seletuskirjas Eestimaa kindralkubermangu valitsusele nõudis H. H. Fock päristalupoegade kaebuste tagasilükkamist, sest pärishärral olevat oma päristalupoegade üle piiramatu meelevald (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 252, l. 159—161).

Nr. 257

TEOKOORMISTE SUURENDAMISEST

Võõbu küla talupoegade kaebekiri Eestimaa kindralkubernerile

Saadud 6. juunil 1721

[Suur häda] sunnib meid, Väikese Harmi mõisa ja Võõbu küla vaeseid talupoegi, kõige sügavamas alandlikkuses teatama, missugusel määral meie, vaesed inimesed, oma praeguse isanda härra kapten Taube poolt[1] rõhutud oleme ebatavalise ja väljakannatamatu teo ja koormistega, ja sellisel viisil, et nüüdsest peale peaaegu lõplik laostumine ja häving silmade ees seisab. Kuna Võõbu küla asub mõisast kolme ja poole miili [kaugusel] ja [tee] sinna kevadisel ja sügisesel ajal on väga halb ja peaaegu ligipääsmatu, nii et võimatu on mõisasse minna, siis oleme olnud igivanast ajast peale vabakoormisel[2] ja õiendanud igal aastal meie kohustuse ja võlgnevuse oma koormise kohaselt alati kõige sõnakuulelikumalt ja õigesti, ega jäta seda ka edaspidi tegemata. Sellepärast otsime kaitset jumalalt ja teie

väga kõrgesti sündinud ekstsellentsilt [ning] palume meie suurt häda ja viletsust kõige armulikumalt ja heatahtlikumalt kuulda võtta ja meie isandat härra kapten Taubet kõige kõrgemalt poolt selleks käskida lasta,[3] et ta jätaks meid igivanale tavapärasele vabakoormisele.

ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, s.-ü. 423, l. 1—2. Originaal saksa keeles.

[1] B. O. Taube sai 7. juunil 1716 Võõbu küla valdajaks (ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, s.-ü. 423, l. 9).

[2] Võõbu küla 1687. a. vakuraamatu järgi talupojad tegelikult ei olnud vabakoormisel, kuid teatud ajavahemikus nad seda ilmselt siiski olid — mõisapõldudest kaugel asuvaid talusid vabastati sageli teokohustustest, mida nad pidid kompenseerima suuremate naturaalkoormiste või rahaga — see oligi «vabakoormis» (ENSV RAKA, f. 1, nim. 2, s.-ü. 942, l. 472—474). 1707. a. septembrist alates tegid nad tegu ja tasusid andamid Purdi mõisale (ENSV RAKA, f. 858, nim. 1, s.-ü. 7347, l. 3).

[3] Võõbu küla talupoegade kaebuse rahuldamise asemel karistas neid Harju meeskohus otsusega 28. juunist 1721 kaebuse esitamise eest 8 paari vitstega (ENSV RAKA, f. 861, nim. 1, s.-ü. 422, l. 2—3).

Nr. 258

RANNU MÕISA TALLIPOISS JAAGU JULMAST PEKSMISEST VALITSEJA H. J. WAGENMEISTERI POOLT

Tartu maakohtu ülekuulamisprotokoll

14. veebruaril 1722

Selle peale nõuti sisse valitseja Wagenmeister ja tuletati talle meelde, kuidas temale ei olnud teadmata, mis kirikuõpetaja oli kohtus üles andnud surnud poisi kohta,[1] ja nõuti temalt nüüd selles asjas vastust.

Tema jutustas, see olevat olnud kord laupäeval, kui tema abikaasa oli käskinud kadunul maja puhtaks pühkida, mida kadunu ei olevat aga teinud. Olles aidast tagasi tulnud, olevat ta [ise] poisil veel kord käskinud maja puhtaks teha ja olevat siis [jälle] aita läinud. Kui ta nüüd umbes tunni oli seal viibinud ja tagasi tulnud, olevat ta jälle leidnud, et poiss rahumeeli seisab, ja tema küsimusele, miks maja ei ole puhtaks tehtud, [olevat ta] naernud. Selle peale olevat tema tuppa läinud, piitsa võtnud ja, kiskunud üles [poisi] kasuka, poissi sellega [s. o. piitsaga] tagumikule karistanud.

Küsiti: Kas ta teda väga on peksnud? Vastas: Ta olevat temale andnud umbes 20 hoopi, ja kui ta oma suud pruukis, olevat ta saanud lisaks veel paar hoopi.

Küsiti: Kas ta teda veel kuhugi mujale kui tagumikule lõi? Vastas: Viimased 2—3 hoopi olevat ta andnud talle selja peale.

Küsiti: Kes tookord seal juures oli? Vastas: Vahimees Hanni Toots ja tüdruk, kes mõlemad olevat [praegu] siin.

Küsiti: Mis piits see oli? Vastas: Härjakara, kokku põimitud

ja nahaga üle tõmmatud, mis ka ühtlasi [asitõendina] kohtusse on antud. See piits on üks ja pool veerandit riia küünart pikk, on kokku põimitud kahest härjakarast, millest kumbki on eraldi [peene] nööriga ümber mässitud, nahaga üle tõmmatud, peenemast otsast põidlajämedune, kaalult üsna raske.[a]

Küsiti: Kas ta ei ole tarvitanud muud piitsa kui seda, mis on kohtusse toodud, ja kas see oli ka sama piits, millega ta poissi lõi? Vastas: See olevat nimelt seesama ja mitte mingi muu piits, millega ta poissi lõi.

Küsiti: Kas ta ei pea tunnistama, et ta on poissi ka jalgadega tallanud? Eitab, ta ei olevat seda teinud.

Küsiti: Kas ta ei ole sõrmi juustesse löönud ja teda maha tõmmanud? Eitab, poiss ei olevat olnud tema jaoks nii tugev, et ta oleks pidanud tarvitama niisugust jõudu.

Küsiti: Kuidas poisiga jäi pärast peksu? Ta olevat selle järel oma töö ära teinud, puhastanud maja ja talli koos õuega ning kandnud vee talli.

Küsiti: Millal ta oli kurtma hakanud? Vastas: Ta ei olevat kuulnud enne kui esmaspäeval, et poiss kurtnud, pärast seda kui ta eelneval pühapäeval oli üle välja ratsutanud ja ühe mehe kirja viimiseks mõisa kutsunud.

Küsiti: Kas kadunu laupäeval ja pühapäeval ka sõi? Ei tea. Nagu ta inimeste käest kuulnud, olevat ta laupäeval pärast peksmist söönud. Tunnistajad teavad sellele vastata.

Küsiti: Mis ajal on poiss jäänud keeletuks? Vastas: Esmaspäeva varahommikul, olles enne kurtnud. Ta oli läinud rehtede juurde, ja siis oli ta veel saanud rääkida. Lõuna paiku oli ema tulnud vankriga mõisasse ja viinud ta minema, kuna ta enam ei saanud rääkida.

Küsiti: Mille üle tema siis kurtis? Vastas: Teistele, ja nimelt vahipoisile Anni Tootsile olevat ta kurtnud kaela ja kõigi liikmete üle.

Küsiti: Kas ülekuulatav ei läinud kadunu juurde, kui kuulis, et ta teistele nii kurdab? Eitab. Ta läinud juba rehe juurde ega arvanud asja nii hädaohtlikuks.

Küsiti: Kas ta pole poisile midagi [rohtu] andnud, kui kuulis tema kurtmist? Eitab.

Küsiti: Kas ta ei ole lasknud kellelgi teda läbi vaadata? Eitab, kuna ema ta ära viis, ei ole ta enam selle üle muret tundnud.

ENSV RAKA, f. 914, nim. 1, s.-ü. 160, l. 5—6. Originaal saksa keeles.

[a] See lause oli kirjutatud vertikaalselt lehekülje äärele.

[1] Teate tallipoiss Jaagu rängast peksmisest 11. novembril 1721 ja sellele 15. novembril s. a. järgnenud surma kohta esitas Rannu kirikuõpetaja Martin Joh. Roth. Kohtuprotsessi jooksul selgus, et mõisavalitseja Wagenmeister oli teisigi Rannu mõisa talupoegi rängalt peksnud. Sellise peksmise tagajärjel oli talupoeg Paju Paavel 5 nädala pärast surnud. Eelmainitud kahe talupoja surma põhjustanud peksmise eest karistati Wagenmeisterit rahatrahviga 100 riigitaalri suuruses (ENSV RAKA, f. 914, nim. 1, s.-ü. 160, l. 27—28, 43, 58—59).

VIII. LINNADE TOIBUMINE

1. SÕJAKOORMISTE JA TEISTE SÕJARASKUSTE OSALINE JÄTKUMINE

Nr. 259

TAOTLUS KÜÜTIDE ANDMISE KOHUSTUSTEST VABANEMISEKS KATKU KOHUTAVA LAASTAMISTÖÖ TÕTTU

Tallinna Toomgildi palvekiri Eestimaa kindralkubernerile ning teda kohapeal asendavatele maanõunikele

4. aprillil 1711

Selle peale, et kõrgemalt poolt ametisse seatud suure tsaari kindralkubermangu valitsus härra komandant polkovnik Zotovi poolt nõutud küüdi pärast on kõige armulisemalt heaks arvanud meid, veel alles jäänud väheseid [Toompea] kodanikke, selleks käskida, oleme sunnitud möödapääsmatu hädavajaduse pärast truualamlikkuses ette tooma [oma seletuse]. Et kuigi meie Rootsi valitsuse ajal küll mõningal määral küüdi[andmisekohustusi] täitsime, siis palutakse nüüd kõige alandlikumalt arvesse võtta, et tol ajal [Toompea] kodanikkond koosnes 160-st kuni 170[a]-st inimesest, kes maksid gildi poolt Toompea alal üsna arvukalt elavatele voorimeestele, kelle ülesandeks oli küüdis käia. Kuna aga nüüd see kodanikkond on kahjuks meid tabanud raske karistuse — katku — tagajärjel kahanenud ligikaudu 20 [inimese] peale [1], ja ka voorimehed on surnud, peale kahe, kellest ainult ühel on hobune, siis on meil kindel lootus, et kõrgemalt poolt seatud suure

tsaari kindralkubermangu valitsus võtab kõige armulisemalt südamesse seda meid tabanud viletsust ja vabastab meid nii kujunenud olukorras kõige heasoovlikumalt sellest koormast, iseäranis [sellepärast], et ainult 3—4 kodanikku on sunnitud pidama hobusesetukaid hädavajalikuks vee vedamiseks, (mis, nagu teada, Toompeal puudub). Meie püüame muide igal võimalikul juhul üles näidata, et meie heameelega [oleme] kõige sõnakuulelikumad ja teenistusvalmimad, kui ka [seda], et meie alati kõiges truuduses kindlaks jääme.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 240, l. 165. Originaal saksa keeles.

[a] Algtekstis ainult «70», mis on ilmselt kirjutusviga.
[1] Vrd. dok. 164.

Nr. 260

ALAMRAHVA LINNAST JA EESLINNADEST MAALE PÕGENEMISEST VABANEMISEKS LAOSTAVAIST KOORMISTEST LINNAS

Tallinna rae palvekiri Eestimaa kindralkubernerile ning teda kohapeal asendavatele maanõunikele

3. septembril 1714

Lakkamatute küütide ja kohutavalt raskete majutus[kohustuste] puhul, mille tagajärjel see tubli linn peab varsti hukka minema, kui ei järgne armu[heitmist] meie kõige armulisema keisri ning isanda poolt, kuuleme me iga päev, et palju alamrahvast [niihästi] linnast kui ka eeslinnadest läheb maale ja asub seal kas mahajäetud maatükkidele, et tegeleda ülesostmisega, või hakkab muidu [seal] elama, ainult sellepärast, et nad loodavad seal elada vabalt ja pääseda suurtest raskustest siin linnas. Kuna aga varandust omavad linnakodanikud ja teised siinsed elanikud inimeste äramineku tõttu ei suuda täita oma majapidamiskohuseid, veel vähem küüdis käia ja tema suure tsaarliku majesteedi teenimiseks majutus[koormist] kanda, siis läheb teie kõrge vürstliku hiilguse ja teie väga kõrgesti sündinud härrade ette meie kõige truualamlikum sõnakuulelik palve keelata avaliku plakati [1] läbi karmi karistuse ähvardusel igasugune ülesostmine ja sahkerdamine maal, samuti käskida, et mitte keegi maal, olgu ta kõrgest või madalast seisusest, linna käsitöölisi, voorimehi või muud alamrahvast vastu ei võtaks ilma meie teadmiseta ja kirjaliku tähe esitamiseta, vaid et igaüks palju enam peaks kohustatud olema kõik niisugused inimesed jälle tagasi saatma.[2] Kuna see vastab maa õigustele ja varem väljaantud kõrgetele määrustele, siis me ei kahtle palve rahuldamises.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 229, l. 160. Originaal saksa keeles.

[1] Sellise plakati mustand on säilinud 17. sama kuu päevast (ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 2, l. 357).

[2] Ilma rae loata linnast lahkunud elanike tagasinõudmist esineb ka järgnevatel aastatel, näit. 1715. a. (TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. Aa 171, lk. 405—408).

Nr. 261

ÜLEMÄÄRASEST KÜÜDIKOHUSTUSE NÕUDMISEST PÄRNUS

Sama linna kodanike H. W. Raschau, T. Rabenau, H. Buchholtzi ja C. J. Reedlichi palvekiri raele

Saadud 6. märtsil 1716

Kõigi kodanike häda ja halisemine sunnib meid kõrgeaulisele raele sellekohase lugupidamisega ette kandma, et mitte ainult 1) sagedaste ning päev ja öö läbi kestvate küütide läbi on kõik linnas olevad kodanikkude hobused sel määral kurnatud, et me häda korral pole võimelised oma [hobuste] hulgast andma hobust, kes suudaks miiligi käia, vaid 2) meie linna hobuseid ei vahetata esimese vahemaa [1] järel välja, ning kes selles süüdi on ning milles asi seisab, ei või me teada, nii palju on aga tähele pandud, et meie hobused on pidanud läbima 3 kuni 4 vahemaad ilma mingi väljavahetamiseta ning seda juhtub veel iga päev. Seda meie ja terve kodanikkonna häda peaks kõrgeauline raad üliväga südamesse võtma ning oma sellekohaste abinõudega meie ja kõigi kodanike lähenevat laostumist ja allakäiku õiglaselt kõrvale juhtima ning ühe või teise küllaldase abinõuga kurdetavat häda leevendama. Meie omalt poolt pakume kõik, mis meie võimuses ning mis vähegi võimalik, ja loodame, et kõrgeauline raad laseb meile ka selles asjas oma tähtsat ja mõjuvat kaitset ülemuslikult osaks saada.

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 1—XX, 6, l. 26. Originaal saksa keeles.

[1] Vene võimude poolt kehtestatud küüdikorralduse järgi olid teed jagatud kindlateks vahemaadeks. Pärast vastava vahemaa läbimist oli ette nähtud, et hobused vahetatakse välja uutega.

Nr. 262

PÄRNU KOMANDANT LASEB LINNA TULEVATELT TALUPOEGADELT KAUBA ÄRA VÕTTA

Kohaliku Suure gildi kaebus raele

Saadud 17. ja 31. detsembri vahel 1717 a

Siinsed linnakodanikud on mõnda aega pidanud kurvastusega pealt vaatama, kuidas kõrgesti sündinud härra brigadiri ning komandandi [Bolobonovi] poolt selleks seatud inimesed ilma vahet tegemata ära võtavad kõik, mis maamehed linna toovad. Küll on

siiamaani sellest omaette vaikitud, sest mõeldi, et kõrgesti sündinud härra brigadir ning komandant, kui ta nii palju [saab], kui temal oma tarviduseks vaja on, laseb inimesi vabalt ning keelamata mööda, kuhu nad ise tahavad minna. Kuna ta ei ole aga mitte ainult valveposti Rae kõrtsis välja pannud, kus kõike, mis sinna tuleb, laseb kinni pidada, ära mõõta ning ära võtta [1], vaid ka seda, mis sealt veel kuidagi läbi on tulnud, siin eeslinnas ja väravates laseb ära võtta, ei või meie selletagi kehva peatoiduse alale vahelesegamise üle mitte omaette vaikida, seda enam, et talupoegi sellise talitusviisiga linnast eemale hirmutatakse, kusjuures need, kellel ühe korra nii läheb, mitte ainult tagasi ei tule, vaid ka kõigile teistele siia tulemise maha laidavad. Selle tõttu palub kohalik gild sõnakuulelikult auväärt väga tarka raadi kui linna ülemvõimu vaevaks võtta üliheatahtlikult kaasa aidata gildil tema poolt omandatud privileegid hoida alal ning talle kuuluva peatoiduse vaba kättesaamine kindlustada ja neid sellesse segamise vastu võimalust mööda kõige paremini kaitsta.[2]

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 1—XXI, 2, l. 203. Originaal saksa keeles.

[a] Kaebuse esitamise aeg on tehtud kindlaks naabruses asuvate dokumentide järgi.

[1] Tegelikult polnud tegemist äravõtmisega, vaid sundostmisega turuhinnast harilikult odavamate hindadega.

[2] Kõrgemate Vene võimude poolt oli komandandi vahelesegamine linna asjadesse korduvalt keelatud. Vrd. dok. 281.

Nr. 263

RASKEST MAJUTUSKOORMISEST JA SELLE EBAÕIGLASEST JAOTAMISEST PÄRNUS

J. Landenbergi kaebekiri Liivimaa kindralkubernerile

2. jaanuaril 1720

Kuigi tema suure tsaarliku majesteedi kõige armulikum tahtmine on see, et tema alamad oma kodudes kaitstud oleksid, mitte aga [et neid] majadest ja õuedest välja aetaks, näib Pärnu magistraat ometigi sellest vähe hoolivat, vaid ennemini otse selle vastu tegutseda tahtvat. Sest minu Pärnus [asuvat] maja on ta niivõrd raske majutamisega koormanud, et nii öelda peaaegu kõik nurgad on täis ning ma selle [maja] maha pean jätma, kuna ma seal ei enesele ega oma hobusele enam paika ei leia ning pean mujalt ruumi otsima. Sest nagu juurdelisatud loetelu lõpust näha võib, on minu [majutada] antud üks leitnant 37 mehega, kelle hulka on küll sulased, mitte aga puusepad arvatud, missugune suur hulk võib juba maja küllalt kitsaks muuta. Kas magistraadi niisugust talitusviisi minu suhtes võib heaks kiita, seda annan ma seega kõige alandlikumalt teie kõrgele vürstlikule hiilgusele õiglaseks arutamiseks. Ometigi ei ole minu teada kogu Pärnus ühtegi maja, mis

nii rängalt oleks majutusega koormatud kui minu oma. Seeläbi siis minule seda enam liiga tehakse, et kuigi [varem] garnison on just sama suur olnud kui praegu, pole minu maja kunagi seesugust koormat kandnud, ja pealegi eespool nimetatud loetelu järgi 27 maja on majutusest täielikult vabastatud. Ning kuna härra brigadir ning komandant Pärnus, kellele ma oma häda kurtsin, mind seejuures aidata ei saavat [sel] põhjusel, et mitte tema, vaid magistraat majutamist reguleerib, ning et seega tema sellega tegemist teha ei saa, siis olen ma sunnitud teie kõrge vürstliku hiilguse käest abi otsima ning seda truualamlikult paluma, et teie, ülalpool ettetoodut silmas pidades, armulikult heaks arvaksite, ja veel samuti, et kuna ma ei ole [linna]kodanik, vaid [mõisa]rentnik maalt ja Pärnust mingit kodaniku[kohast] ülalpidamist ei saa, siis mind majutamisest kui kodanike koormisest täielikult vabastataks, või vähemalt selliselt korraldataks, et majutus minu majas oleks väljakannatatav.

*

Vabastatud majade loetelu Pärnus

	Vabastatud majad	Rae poolt korteriks üüritud
Graseni [maja] üüritud 16 riigitaalri eest	1	—
Esseni maja	1	—
Greiffi majad	2	—
Samuti Melleri maja turu[platsil]	1	—
Samuti härra Greifi [maja] üüritud härra sekretärile 20 [riigitaalri] eest	1	—
Henno [maja]	1	—
Vergini [maja]	1	—
pr. Doreni uus maja härra inspektor Paufflerile üüritud 25 [riigitaalri eest]	1	—
Hinrich Bremeri [maja]	1	—
Christian Bremeri [maja] on ohvitseri majutuse välja ostnud ja [viimane] härra korterihärra poolt minu [juurde majutatud], ainult mõned soldatid [asuvad] keldris	1	—
Christian Bremeri maja kõrval	1	—
Postmeister Grabi [maja]	1	—
Kaupmees Stammeri [maja]	1	—
Ruschau [maja]	1	—
Waldste, maja vaba, kelder majutatud	1	—
Notar Peperi maja või Hinrich Nageli [maja]	1	—
Petersohni maja	1	—
Segeri maja	1	—
Scharnawi [maja], juba suuremalt osalt lagunenud	1	—
Buchholtzi [maja]	1	—
Heno maja; puuduvad ainult aknad ja ahi	1	—
Clanderi [maja]	1	—
Rehkenduskoolmeistri maja saksa kiriku juures; veel mõned teised [majad], mida ma nimetada ei saa või [millede] nimesid ma ei tea	1	—
Krause maja	—	1
Jack Sattleri [maja]	—	1
Lihunik Ackermanni [maja]	—	1
üle	24	3

Minu juurde on majutatud üks leitnant	20	alamväelasega
Kaardiväe rügemendist	14	„
Leitnant [ja] tema sulased	3	„
	37	meest

Ilma puuseppadeta ei jää nii palju ruumi [üle], et seal saaks üht hobust pidada, veel vähem [pole] magamisasetki.[1]

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 1. XXII—3, l. 2—3. Ärakiri saksa keeles.

[1] Vrd. eessõna lk. 22.

2. MAJANDUSE ELUSTUMINE

Nr. 264

LIIKLEMISVABADUSE TAASTAMISE TAOTLUS MAA JA LINNA NING LINNA JA EESLINNADE VAHEL KAUBANDUSE ELUSTAMISEKS

Väljavõte Tallinna rae palvekirjast komandant V. Zotovile

Heaks kiidetud 12. jaanuaril 1711

[...][a] 3. Sellele vaesele linnale ja [tema] kodanikkudele on ülimal määral tähtis, et aadlikud ja maamehed saaksid vabalt ja takistamatult oma koormatega maalt linna tulla ja linnast jälle [tagasi] maale sõita, arvesse võttes [seda, et] linn ja maa on kaubandusliku läbikäimise tõttu nii kindlalt seotud, et [üks] ei saa ilma teiseta [üht] ainsatki tundi läbi. Sest kui linn ei saaks maalt teravilja ja muid toiduaineid [ning] aadlikul ja maamehel sellevastu ei oleks takistamatut vabadust linnast soola ja teisi kaupu omakorda maale tuua, jääks niihästi linnamees linnas kui [ka] aadlik ühes oma talupoegadega maal hätta. Vastavalt saavutatud kokkuleppele[1] tuleb tema suurel tsaarlikul majesteedil alal hoida linna privileege ja õigusi. Sellest hoolimata on mõned päevad tagasi talupoegadel keelatud oma koormatega linna tulla, ka paljudel [linnast] jälle välja minna.[2] Isegi [see] pole lubatud, et eeslinnades elavatel inimestel, samuti nagu linna lähedal asuvatel talupoegadel, kellel on kombeks kirikupühadel ja pühapäevadel kirikus käia jumalasõna kuulamas, oleks [linna] vaba sisse- ja väljapääs, ja nad on pidanud sellepärast jumalateenistuselt ära jääma. Sellepärast palutakse kõrgesti sündinud härra polkovnikut ning komandanti ametlikus korras korraldus anda, et kaubanduslik läbikäimine võiks [oma] rada takistamatult edasi minna, et maamehed võiksid linna sisse ja [sealt] välja sõita, ning need, kes tahavad kirikus käia, võiksid vabalt läbi pääseda. [Loodame] seda enam [palve rahuldamist], et see puudutab tema suure tsaarliku majesteedi kõrget kasu, sest mida kõrgemal järjel on kaubandus, seda rohkem tõuseb ja kasvab toll võõrastest paikadest sissetulevate kaupade pealt. [...][a]

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. Aa 170, l. 7, 8. Mustand saksa keeles.

[a] Alguses ja lõpus väljajäetud punktides 1, 2, 4 jt. räägitakse ettevalmistustest tsaari vastuvõtuks, katku surnute matmisest, eeslinnades asuvate kinnisvarade omandiõigusest jms.

[1] Vt. dok. 190.

[2] Ajutised liikluskeelud kehtestati katku levimise takistamiseks.

Nr. 265.

TAOTLUS KATKU TAGAJÄRJEL PEAAEGU TÄIELIKULT VÄLJASURNUD KINGSEPATSUNFTI TAASTAMISEKS TALLINNA TOOMPEAL

Kolme kingseppmeistri palvekiri Eestimaa kindralkubernerile ning teda asendavatele maanõunikele

20. juunil 1711[a]

Kingsepatsunft Toompeal on küll üleelatud raske katku tagajärjel peaaegu täielikult välja surnud, [nii] et sellepärast ei ole senini saadud ka tsunftilaegast avada [ega] kõige armulikumalt kinnitatud põhimäärust täita. Pärast seda aga, kui nüüd taas siinse lossi jurisdiktsiooni all on 3 meistrit ja kingseppa, kes võivad tsunfti juhatada ja käsitöötsunfti tavade ja pruukide järgi laegast avada, pidada korralisi veerandaastakoosolekuid ja ka edutada selle ja õpipoisse, mida meie siiski ilma ülemusliku loata ei tohi ette võtta, jõuab nõnda teie kõrge vürstliku hiilguseni ja väga kõrgesti ning kõrgesti sündinud härrade maanõunikkudeni meie truualamlikult kõige sõnakuulelikum palve, et teie kõrge vürstlik hiilgus ja väga kõrgesti ning kõrgesti sündinud härrad maanõunikud kõige armulikumalt ja heatahtlikumalt heaks arvaksid mitte ainult meid kaitsta meie õiguspäraselt saadud käsitöötsunfti põhimääruse juures, vaid ka kõige armulikumalt ja heatahtlikumalt lubada, et meie võiksime nii enne kui pärast nimetatud põhimääruse järgi elada ja oma vabadust tunda saada, ilma [meid] linna kingsepatsunftiga liitmata, milline on olnud ikka ja alati Toompea tsunftist eraldatud, [ning et] ka ilma takistamata jäetaks meid meie harjumuste juurde, ja [et] meie nüüdsest peale võiksime taas ise tsunfti asutada. Jääme ootama kõige armulikumat ja heatahtlikumat palve täitmist seda enam, et meie palve on õiglane.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 240, l. 607. Originaal saksa keeles.

[a] Palvekirja koostamise ja esitamise täpne daatum on teadmata. Sellel kuupäeval kinnitas Eestimaa kindralkubermangu valitsus Toompea kingsepatsunfti põhimääruse (17. oktoobrist 1665) — ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 1, l. 97, 98. Vrd. ka sealsamas, s.-ü. 243, l. 191—194.

Nr. 266

TAOTLUS KÄSITÖÖSELLIDE RÄNDAMISVABADUSE TAASTAMISEKS KATKU LÄBI VÄLJASURNUD VÕI NÕRGESTATUD TSUNFTIDE TAASELUSTAMISEKS

Tallinna rae palvekiri tsaari täievõimulisele volinikule Eesti- ja Liivimaal
28. augustil 1712

Meie ei saa teisiti, kui peame avaldama nende väheste ridadega teie väga kõrgesti sündinud ekstsellentsile meie kõige kohusepärasemat lugupidamist [ja] sellejuures teile sündsal kombel ette kandma, et hiljuti lõppenud katku läbi on muuhulgas täiesti välja surnud paljud tähtsad tsunftid siinsetest käsitööliste tsunftidest; paljud nendest, ainult peale mõne üksiku, on ka väga tugevasti nõrgestatud. Sellepärast siis oleme pikemat aega selleks vaeva näinud ja ka südamest soovinud, et see rahvast tühjaks jäänud tubli keiserlik linn ja selles paraku väljasurnud tsunftid ja [ameti]kohad saaksid jälle [inimestega] täidetud ja uuesti asutatud. [Samuti] oleme ka elanud senini lootuses, et mõned käsitööliste sellid vana tava kohaselt võtaksid ka üsna arvukalt oma rännaku ja reisi sihiks meie paikkonna, ootuses, et niisugused inimesed võivad kõikjal, vastavalt nende privileegidele ja vanast ajast pärinevatele tavadele, rännata vabalt ja takistamata ühest kohast teise ja tagasi, nagu meie sellepärast oleme pidanud ka sellest ajast alates sagedasti lubama mitmesugustele käsitöösellidele vaba äraminekut siit Riiga ja teistesse paikadesse. Seejuures on aga vastupidi lastud meile teatada, nagu vaieldaks niisuguste inimeste sealt vaba siia ületuleku vastu, just nagu teate kohaselt alles hiljuti niisugune [asi] seal juhtunud olevat kahe siia üle tulla tahtva nööbitegija selliga.[1] Ja tekkinud olukorras ei ole mitte ülekohtune karta, et vaba rändamise takistamise läbi võib see keiserlik linn [kannatada] suurt kahju ja sattuda langusse, kui seda ei parandata aegsasti kõrgete kaitsjate abi ja nendel oleva võimu läbi. Sellepärast oleme pidanud kõige truualamlikumalt pöörduma teie väga kõrgesti sündinud ekstsellentsi, meie kõrgesti hinnatud kaitsja poole, elades kindlas lootuses, et need [samad] armastusest selle tubli linna vastu kõige armulikumalt heaks arvaksid kõikidele nendele, kes on kavatsenud siia meie juurde reisida, nende ettevõttes mõjuvalt abi anda, vastavalt tema suurelt tsaarlikult majesteedilt saadud võimule, eelkõige aga toetada mõlemat ülalnimetatud nööbitegijaselli nende kavatsetud reisil siia, kuna nende tsunft on siin täiesti välja surnud. Meie hindame igal ajal kogu truualamliku tänulikkusega seda meile ja tublile keiserlikule linnale ülesnäidatud kõrget abi.

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. Aa 170, lk. 633—634. Mustand saksa keeles.

[1] Riia ja teised linnad püüdsid sellide rändamisvabadust piirata, et hoida oma linnas enam tööjõudu.

Nr. 267

VILJA VÄLJAVEO LUBAMISEST

Tallinna ülemkomandant V. Zotovi teadaanne raele
Saadud 20. oktoobril 1713

Kui edaspidi kaubalaevad Hollandist ja muudest kohtadest Tallinna tulevad, siis lubame teil tsaarliku majesteedi ukaasi kohaselt [1] mere taha veoks linnast nende [laevade] peale laadida igasugusest leivaviljast poole, kuid [sellest] teine pool tagavaraks linna kohapeale jätta. Mille kohta teen ettepaneku.[2]

TLHRRA, f. 230, nim. s.-ü. B. R. 2, l. 137. Originaal vene keeles.

[1] Dokumenti pole leitud.
[2] Vilja väljaveo luba oli Tallinna raad taotlenud juba 1711. aastast alates (TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. Aa 170, l. 117—120). Hiljem (1715) lubasid Vene võimud välja vedada koguni kuni $^2/_3$ rukkivarudest (TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. B. R. 3, l. 164—166), kuigi mõnikord ajutiselt kehtestati ka rukki väljaveo keeld.

Nr. 268

SELLIDE SÜÜDISTAMISEST TÖRKSUSES JA NENDE OSALISEST PÕGENEMISEST MAALE PÄRAST KATKU

Tallinna drelli- ja lõuendikangrute kaebekiri raele
1713[a]

Meie, siinse drelli- ja lõuendikangrute tsunfti vennad [1], oleme äärmiselt sunnitud teie suursuguse ja väga targa rae kaasabi ning abistavat kätt paluma ja oma sellide peale kaebama, kes (tänu taevale on küll katkust pääsenud), kuid kalduvad niivõrd väga lodevusele ja laiskusele, et nad vaevalt 3 või 4 päeva nädalas töötavad. Kuigi meie oleme selle üle juba kaevanud, samuti sellest ka väga suursugustele ja korra kohaselt määratud tsunftihärradele [2] teatanud, kes on selle üle ühiselt nõu pidanud ja selle karistusega ähvardanud. Kuid see kõik ei ole aidanud. Nüüd hakkavad nad koguni salaja maale pagema. Nii [põgenes] mõni päev tagasi üks sell nimega Göthe Pärson, kes Aleksander Kauthi juures üle 6 aasta oli töötanud. Härra meister Grönwaldi juurest läks töötoast ära tööline nimega Lager. Kuna meister ise kodus ei olnud, jättis ta oma tegemata töö sinnapaika, kusjuures ta oma meistrile kui ka sellide laekale päris kena summa võlgu jäi. Kuid vastavalt meie kutsetööle on kõikidel meie sellidel oma korraline rännuaeg sügisel, siis kui pleegitamine on möödas ja kui neil mingit võlga ei ole, on nad vabad ning võivad mujal oma õnne otsida. Kuid praegusel ajal, mil talv möödas ja käes on kõige parem tööaeg, lipata salaja, ilma loata minema, seda ei või sallida, samuti, et teised,

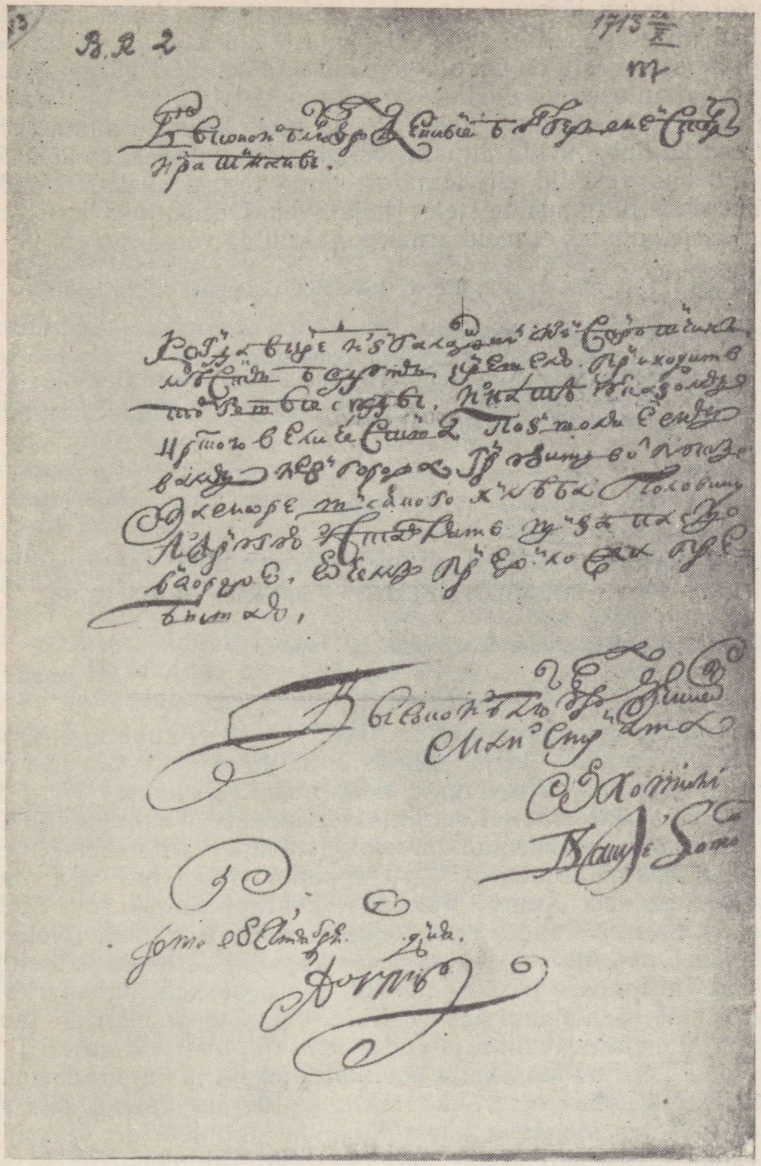

Dok. nr. 267 — Tallinna komandant Vassili Zotov lubab linnast jälle vilja välja vedada.

kes veel alles on jäänud, sama teed läheksid nõnda, et meie kõik meistrid ning kogu linn selle läbi kannatada saavad, et töö, mis pleegitamiseks vastu on võetud, tegemata jääks. Sellepärast palume oma truualamluses härdasti väga suursugust ja väga tarka raadi, et ta meile selles asjas abiks oleks ja meie kaebuse sinna kohta, kuhu see kuulub,[3] teada annaks, tungivalt rõhutades, et kõik ärapagenud kangrusellid viivitamatult linna tagasi saaks toodud ja et niisugune jultumus teistele [hoiatavaks] eeskujuks karistatud saaks. Meie ootame, et meid armulikult kuulda võetakse.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 229, l. 168—169. Originaal saksa keeles.

[a] Dokumendil puudub kuupäev.
[1] Tsunfti ja gildi liikmete omavaheline nimetus.
[2] Iga käsitöötsunfti üle oli rae poolt määratud 2 raehärrat.
[3] Dokumendi säilitamiskoht näitab, et kaebus oli rae poolt edasi saadetud Eestimaa kindralkubermangu valitsusele.

Nr. 269

SEITSME NAHAPARKALI SAATMISEST JAROSLAVLIST TALLINNA PARIMATE PARKSEPPMEISTRITE JUURDE ÕPPIMA

Tallinna ülemkomandant W. Deldeni kiri råele

14. juunil 1715

Tänasel kuupäeval sain mina härra Peterburi kubermangu viitsekuberneri Klotškovi kirja [1] möödaläinud maikuu 28. päevast. Selles [kirjas] on tsaarliku majesteedi nimelise ukaasi[2] järgi teatavaks tehtud Jaroslavlist Tallinnasse saadetavad nahaparkalid. Et nad Tallinnast ärajooksnud Jaroslavli nahaparkalite asemel peaks Tallinnas nahaparkimise töö ära õppima. [Need on] aga nimelt Gavrilo Russinov, Andrei Russinov, Dmitrei Malakurov, Matvei Želvakov, Kuzma Panov, Ivan Šalašov, Boris Baganov. [Neid on] ühtekokku 7 meest, lisaks vahtmeister Vassili Lassunski ja teejuhid. Kui nad Tallinnasse pärale jõuavad, siis peab neid nahaparkaleid parkimisetöö äraõppimiseks Tallinna parkseppmeistrite juurde antama. Nimetatud vahtmeister Lassunskile on käsk antud järele valvata, et need nahaparkalid hoolikalt õpiksid ja kui needsamused nahaparkalid kohapealse nahaparkimise töö ära õpivad, siis selle kohta Tallinna meistrite käest kirjaliku tunnistuse võtaksid ja selle koos ülemal kirjutatud järelevalvava vahtmeistriga ja ühes temaga koos ka nahaparkalid Peterburisse ära saadaks. Ühtlasi teile, kõrgesti sündinule, kirjutan ette, et vaevaks võtaksite anda käsk kohalikkudele parimatele parkseppmeistritele eespool nimetatud vene nahaparkalite väljaõpetamisele vastuvõtmiseks ilmtingimata ilmuda minu juurde homme varakult, et tsaarliku majesteedi eespool kirjutatud ukaasi järgi nende kohaliku nahaparkimise tööle väljaõpetamisel ei oleks pikalevenitamist.

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. B. R. 3, l. 125. Originaal vene keeles.

[1] Dokumenti pole leitud.
[2] Dokumenti pole leitud.

Nr. 270

LOA TAOTLUS 4000 SÄLITISE RUKKI VÄLJAVEOKS

Tallinna rae kiri komandant kindralmajor W. Deldenile
30. juunil 1715

Siinne litsentsivalitseja härra Mart Henr. Cloosen on andnud meile teada: ta on saanud teie ekstsellentsilt käsu, et tema suure tsaarliku majesteedi kõige armulikumalt antud korralduse [1] kõige truualamlikumaks täitmiseks tuleb siin leiduvast teraviljatagavarast, mille kohta meie oleme hiljuti saatnud teie ekstsellentsile nõudmise peale esialgse teate,[2] ainult pool [osa] laevadega välja ja ära vedada. Siia pärale jõudnud ja sadamas seisvate kaubalaevade laadimiseks läheb umbes 4000 sälitise [suurune] kogus, milline hulk ületab tunduval määral poole täpselt ülesmärgitud rukkitagavarast, mis on 5663 sälitist. Seejuures on õigustatult karta, et suur hulk nendest laevadest, juhul kui neid rukkiga (millest peaaegu ainuüksi meilt [väljaveetav] vastukaup koosneb) siin täis ei laadita, on sunnitud [kaupa vahetamata] oma siiatoodud kaupadega siit jälle ära purjetama. Selle läbi võiks kahju saada niihästi [tema] suure tsaarliku majesteedi sellega puudutatud kõrged huvid litsentsi ja portooriumi näol, kui ka kaubandus selles tublis ja pikka aega elatuseta olnud linnas. Seda aga saab loodetavasti koguni kergesti ära hoida ja takistada, juhul kui ülejäänud, niihästi siin [all]linnas kui ka Toompeal leiduv ja väga kõrgesti ning kõrgesti sündinud rüütelkonna ja muude selle maa kohalikkude elanikkude hoiul ja luku [taga] olev teravili saaks samasugusel viisil välja selgitatud ja [selle] hulk täpselt üles märgitud. Nõnda jõuab käesoleva näol teie väga kõrgesti sündinud ekstsellentsi ette meie ametlik palve, see väga kõrgesti sündinud maanõunikkudele teatavaks teha. Ja et teie heasoovlikult heaks arvaksite pärast [vilja] hulga väljaselgitamist lasta saata meile sellest vajalik teade, kuna nüüd niihästi tema ülimal määral lugupeetud keiserliku majesteedi kõrged huvid kui ka kaubanduslike suhete loomine selle all on tunduvalt kannatanud; peale selle on suur ja võimas konvoi [3] suuri kulutusi ja jõupingutusi nõudnud. Nõnda ei kahtle meie sugugi mitte heatahtlikus vastutulekus, mida me [loodame].[4]

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. Aa 171, l. 429, 430. Mustand saksa keeles.

[1] Dokumenti pole leitud. Vrd. dok. 267.
[2] Dokumenti pole leitud.
[3] Kaubalaevade kaitsmiseks Rootsi sõjalaevade kallaletungi vastu pidid nollandlased ja inglased kaasa andma oma sõjalaevadest konvoi.

[4] Vastu tulles rae palvele lubas Tallinna ülemkomandant W. Delden 14. juulil 1715 raele saadetud kirjas $^2/_3$ rukki tagavarast (s. o. 3640 sälitist) välja vedada (TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. B. R. 3, l. 164—166).

Nr. 271

VILJA VÄLJAVEOST JA RUKKI HINDADEST PÄRNUS AASTAIL 1710—1715

Rae ettekanne Liivimaa kubernerile

21. veebruaril 1716

Et anda usaldusväärseid teateid, kui palju maksis aastatel 1710, 11, 12, 13, 14 ja 15 teravili, kanname meie tema suure vürstliku hiilguse kõige armulikuma käsu peale siinjuures kõige truualamlikumalt ette, et 1710. ja 1711. [aastal] keelu tõttu siit laevadega teravilja üldse välja ei veetud ning seepärast ei ole [selle kohta] ka mingit hinda märkida. 1712. aastal aga maksti väikese väljaviidud koguse rukki eest 22, 24 kuni 26 riigitaalrit sälitisest. Sellele järgnenud 1713-ndal aastal müüdi rukki sälitis 24 riigitaalri eest ja 1714. kui ka 1715. aastal 24 kuni 26 riigitaalri eest. Praegu seisab siin võõral arvel veel mõningane hulk rukist — 25 kuni 26 riigitaalrit sälitis. Seejuures peame [vajalikuks] kõige truualamlikumalt märkida, et üks riigitaaler arvestatakse 64 valget. Odra, linnaste, samuti kaera kohta ei ole võimalik mingit kindlat hinda teatada, kuna nendega siin paigas eriliselt ei kaubelda.

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. I—XX, 5, l. 47. Mustand saksa keeles.

Nr. 272

LOA TAOTLUS VENE KAUPMEESTELE LINA, KANEPI, JUHTNAHA JA RASVAGA KAUPLEMISEKS NARVA KAUDU

Rae palvekiri Peeter I-le

Mitte enne 15. novembrit 1717 ja mitte pärast 8. juunit 1718 [a]

Teie kõige hiilgavamale tsaarlikule majesteedile on Narva linna täiesti laostatud kohalolevad elanikud hiljuti teie kõrge riigisaatkonnakantselei kaudu sisseantud palvekirjas kõige sügavamas truualamlikkuses kirjeldanud oma halba olukorda, mistõttu nad kõigest elatusest Narva linnas hoopis ilma on jäetud, ja selle kogu truualamlikkuses teie tsaarliku majesteedi kõige põhjalikumaks järeleuurimiseks ja tema hooleks jätnud [otsustada], missuguste abinõudega jälle neid võiks aidata ja kaubandust teie tsaarliku majesteedi kõrgetes huvides uuesti võiks jalule seada. Mistõttu kohalolijad narvalased [endid] kõige sügavamas alandlikkuses usaldavalt teie kõige hiilgavama tsaarliku majesteedi kõrge armu hoolde annavad, loodavad ning soovivad, et teie ülikõrgeauline

tsaarlik majesteet nende hädas nendele kõige armulikumat abi annaks, seda teie ülikõrgeaulises tsaarliku majesteedi südames kaalumisele võtaks ja soovitud kõige armulikuma resolutsiooni kaudu neid rõõmustada võtaks. Pärast seda, kui teie ülikõrgeaulise tsaarliku majesteedi kõrge mandaat[1] avaldati, mille järgi kõikidele vene kaupmeestele käsk anti vedada kaks osa oma kaupadest Peterburi ja kolmas osa Arhangelskisse, kuid sellessamas teie tsaarliku majesteedi mandaadis ei ole Narva linna kohta kõige vähematki öeldud, on Pihkva, Novgorodi ja teised kaupmehed oma kaupade, nagu lina, kanepi, rasva, juhtnaha ja muu Narva vedamisega raskesse kõhklemisesse ning kartusesse sattunud, misläbi Narva linn on seesuguste kaupade juurdeveost ilma jäänud. Kuna seesuguseks kaubanduseks, mille vastu inglased, hollandlased ja muud võõramaalased suurt kalduvust tunnevad, et seesuguseid kaupu oma laevadega Narvast ära vedada, pole senini ühtki laeva kohale saadetud, vaid palju enam, seesugune kaubandus on lõppenud — siis paluvad kohalolijad narvalased käesolevaga kõige truualamlikumalt teie ülikõrgeaulise tsaarliku majesteedi kõrget armu, et teie ülikõrgeauline tsaarlik majesteet kõige armulisema resolutsiooniga vene kaupmeestele Pihkvas, Novgorodis ja teistes maakohtades võiksite armulikult vabaduse anda ja käskida, et nemad oma lina, kanepi, rasva, juhtnaha ja muud kaubad nüüd ja edaspidi tohiksid vabalt Narva vedada ja sellega kaubelda nagu varemaltki.[2] Niisamuti [lubada] seda, et kaupu, mida pihkvalased tänavu on valmistada lasknud ja veel mitte kusagile mujale ei ole saatnud, nad veeteed mööda Narva vedada tohivad ja mitte Riiga, sest pihkvalastel on palju hõlpsam oma kaupu veeteed mööda Narva kui Riiga vedada. Teie ülikõrgeaulise tsaarliku majesteedi seesuguse kõrge armu läbi saab Narva linnas mitte üksnes kaubandus olema, vaid ka teie tsaarliku majesteedi kõrged huvid märgatavalt tugevnema ning kasvama ja ka on mitmesuguseid kaupmehi ergutatud sinna elama asuma. Seda kõike on Narva linna elanikud teie ülikõrgeaulisele tsaarlikule majesteedile kõige armulikumaks järelekaalumiseks kõiges truualamlikkuses ette tuua tahtnud, teie ülikõrgeaulise tsaarliku majesteedi kõige armulikumat heaksarvamist kõige alamlikuma aupaklikkusega oodates.

ENSV RAKA, f. 1646, nim. 2, Supplement VI, s.-ü. 18, l. 2. Ärakiri saksa keeles.

[a] Dokumendi daatum on määratud nimelise ukaasi põhjal 15. novembrist 1717 ning A. D. Menšikovi poolt väljakuulutatud Peeter I ukaasi järgi (dok. 273).

[1] Mõeldakse nimelist ukaasi 15. novembrist 1717 (vt. Полное собрание законов Российской империи, т. V, пг. 3115).

[2] Narva kaupmeeste palvekiri rahuldati (vt. järgmist dokumenti).

Nr. 273

LOA ANDMISEST VENE KAUPMEESTELE LINA, KANEPI, JUHTNAHA JA RASVAGA KAUPLEMISEKS NARVA KAUDU

Narva komandant Suhhotinile Eestimaa kindralkuberneri poolt saadetud Peeter I ukaas

8. juunil 1718

Narva [linna] kaupmeestest elanikkude palvekirja peale tema majesteedile käskis tema tsaarlik majesteet armulikult oma nimelise ukaasi läbi Narva kauplemise suurendamiseks linnadest, kust on Narva hea vee- ja kuivamaa tee, Pihkvast, Novgorodist ja teistest linnadest, et mitmesugused kaubad, nimelt lina, kanep ja juhtnahk, mida tema tsaarliku majesteedi ukaasi järgi lastakse Venemaalt võõrastesse maadesse vedada neil [välismaadelt] saabuvatel laevadel, kaupmeestel Narva tuua ja müüa [seal], aga Narva linna elanikkudele anda luba [neid kaupu] võõrastele laevadele müüa. Need kaubad, mis veetakse Pihkvast, Novgorodist ja teistest linnadest, tuleb Narva tolliametis harilikul viisil ilma varjamata üles kirjutada [ähvardusega], et kui keegi [kaupu] tolliametisse ilmumata veab ja müüb, siis kaotab ta kõik kaubad ning maksab [veel] nende pealt ukaasis ettenähtud tollimaksu. Ka selle kohta saata nendesse linnadesse ukaas, et kaupu, millega nimetatud linnade kaupmehed enne seda Narvas kauplesid, nüüd ning ka edaspidi müüksid ilma keeluta. Ja kui nendest linnadest eespool nimetatud kaupu Narva veetakse, siis mitte lubada, et Narva kaupmeestele nii müümiseks kui ostmiseks mingisuguseid takistusi tehtaks, sest kauplemise suurendamiseks Narvas tuleb neile anda igasugust võimalikku abi ning väga valjult [järele] vaadata, et keegi tolliametisse ilmumata ei müüks Narvas kaupu ning samuti, et Narvast ei lastaks ilma ettenähtud tolli maksmata viia [kaupu] mere taha.

ENSV RAKA, f. 1646, nim. 1, s.-ü. 39, l. 110. Ärakiri vene keeles.

Nr. 274

SUUREMAL HULGAL TOIDUAINETE HANKIMISEST MEREVÄE JA LAEVASTIKU JAOKS 1719. AASTAKS

Tallinna rae avalik teadaanne ning üleskutse linnaelanikele

4. augustil 1718

Väga kõrgesti sündinud härra kindralmajor ning ülemkomandant Wilhelm von Delden on meile hiljuti, 31. juulil, kirja teel teada andnud [1], et keiserlik admiraliteet [2] vajab, kui jumal avitab, tulevaks, lähenevaks 1719. aastaks 1250 puuda võid, 625 puuda sea ploomirasva, 2500 puuda sealiha, 12 500 puuda suhkareid ehk kui-

vatatud leiba, 1250 setverti herneid, 1250 setverti odratangu ja 2500 vedru põletatud viina ning nimelt kõike sularaha eest. Käesolevaga tehakse selle linna elanikkudele teatavaks, et kui keegi soovib muretseda nimetatud toiduaineid ja kaubelda keiserliku admiraliteediga, [siis] peab ta end vastavas prikaasis [3] üles andma.[4]

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. Aa 172, l. 451. Mustand saksa keeles.

[1] Dokumenti pole leitud.
[2] Riiklik asutus Tallinna sadama läheduses vajalike ladude ja töökodadega laevastiku ja mereväe varustamiseks ning remontide teostamiseks.
[3] Tõenäoliselt admiraliteedi kantselei kirjavahetuse ja arvete pidamiseks.
[4] Vene sõjavägi ostis juba 1712. aastal Tallinna kaupmeestelt 12 000 tündrit vilja (TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. BR 2, lk. 72—77) ,vilja müüdi sõjaväele korduvalt ka järgmistel aastatel (TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. Aa 172, lk. 201—211). 1721. a. müüdi Soomes asuvatele Vene vägedele 700 000 puuda soola (TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. Aa 173, lk. 467).

Nr. 275

ENDISTE ÕIGUSTE JA PRIVILEEGIDE TAASTAMISEST NING LAATADE UUESTI LUBAMISEST VALGAS

Sama linna rae kiri Pärnu raele

Saadud 15. augustil 1720

Selle järele, kui tema keiserliku majesteedi, meie kõige armulisema isanda erakordselt suure armu läbi on nüüdsest peale meie linnakene Valga [1] jälle oma seisukoha tagasi saanud, nii et ta kõiki oma endisi õigusi ja privileege nii nagu varemgi maitsta ning kasutada saab, siis ei saa enam teisiti, kui et selles linnakeses vanasti tava kohaselt igal aastal peetud laadad jälle sisse seatakse ja kõrgesti sündinud ning väga tarka raadi teenistusvalmilt palutakse lasta nendest jaani-, jaagupi-, kadri- ja mihklipäevale määratud laatadest kiiduväärsele linnakodanikkonnale ja muule [linna] jurisdiktsiooni all olevale rahvale kuulutada. Oleme valmis nii seekui ka teistsugustel juhtudel seda heatahtlikku vastutulekut [vastavalt] meeles pidama.

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 1. XXII-3, l. 219—220. Originaal saksa keeles.

[1] 1702., 1703. ja 1708. aastal sai Valga linn sõjategevuse läbi kõvasti kannatada.

Nr. 276

TAOTLUS VENELASTE KONKURENTSI ÄRAHOIDMISEKS

Pärnu kingsepatsunfti palvekiri raele

Saadud 5. mail 1721

Auväärse ning väga targa rae otsuse [1] järgi käesoleva aasta 2. maist oleme meie nõus kodanikke kingsepatööga sel viisil varustama, et jumala abiga selle üle mingit kaebust ei võiks tulla. Auväärne ning väga tark raad nimetatud otsuses lubab kõige õiglasemalt keelata kodanikkonnal ühtki tööd kusagil mujal teha lasta, kui ainult meie juures, ja valmis tööd, mis koju kätte viiakse, mitte osta. Ei ole [aga] mainitud neid siinseid vene poode, kus kingsepatööd avalikult hoitakse ja müüa pakutakse. Nii ei ole meie kartus põhjendamata, et igaüks, kelle juurest võõrast tööd leitakse, võib ettekäändeks tuua, et ta ei ole seda valmistada lasknud ega ka mõnelt [võtnud], kes müüa pakkumas ringi käis, vaid avalikust poest ostnud. Sel moel saaks siis meie auväärse ja väga targa rae antud otsusest mööda minna. Sellepärast palume meie auväärset ning väga tarka raadi härdasti ning kõige alandlikumalt, et ta tahaks heaks arvata koos keeluga [ka] ära keelata lasta [seda], et mitte keegi kingsepatööd poodidest ei ostaks, [või] teistest paikadest siia ei tooks, vaid meie juures teha laskma peaks. Meie loodame ka selles [asjas] igasugust ülemuslikku abi, seda enam, et see aitab meil elatust ja järelikult [ka] meie püsimajäämist alles hoida.

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 1. XXII-2, l. 40. Originaal saksa keeles.

[1] Dokumenti pole leitud.

Nr. 277

AASTAIL 1690—1722 NARVA SAABUNUD LAEVADEST JA NEILT SAADUD TOLLIMAKSUDEST

Rae aruanne *9. augustil 1723*

Hiilgava keiserliku riikliku kommertskolleegiumi kirjaliku käsu kohaselt kohaliku litsentsivalitseja härra Peter Holsteini nõudekirja peale on raad pärast selle linna vallutamist või üleüldist rüüstamist otsinud kõikidest taasleitud kantseleitoimikutest, kas ja kui palju leidub teateid linnale kuuluva portooriumi sissetulekute kohta 1690. aastast kuni selle linna üleminekuni [Venemaa valdusesse]. Meie ei saa aga põhjalikumalt valgustada seda [küsimust], [kui] siinjuures on loetletud, nimelt:

				hõberiigitaaler	öör	rubla	kop.
Aastal 1690.	On olnud	129 laeva	ja on saadud pool portooriumist sisseveetavatelt ja pool väljaveetavatelt kaupadelt — iga hõberiigitaaler võrdub 40 kopikale	14 615	7	5845	85
Aastal 1691.	On olnud	159 laeva	. . . . .	21 501	$27\frac{1}{2}$	8600	$37\frac{1}{2}$
Aastal 1692.	sama	126 laeva	. . . . .	19 656	$31\frac{1}{2}$	7862	60
Aastal 1693.	sama	109 laeva	. . . . .	12 514	2	5005	62
Aastal 1694.	sama	151 laeva	. . . . .	11 398	$21\frac{1}{2}$	4559	34
Aastal 1695.	sama	169 laeva	. . . . .	15 975	31	6390	40
Aastal 1696.	sama	130 laeva	. . . . .	16 360	11	6544	6
Aastal 1697.	sama	129 laeva	. . . . .	16 204	$15\frac{1}{2}$	6481	70

Ülejäänud aastate kohta kuni vallutamiseni ei ole mingeid raamatuid olemas, vaid need on [arvatavasti] üleüldisel rüüstamisel kaotsi läinud.

Aastal 1704 (Kui linn vallutati) [ja] aastani 1718 ei ole ülemerekaubandust olnud; peale seda on laekunud linnakassasse aga järgmised tulud, mida on ka kasutatud raeametnikele palkade maksmiseks ja lagunenud avalikkude hoonete remontimiseks, vastavalt endisele kombele keiserliku majesteedi kõrge helduse ja käsu kohaselt, nagu seda tõendavad rae poolt igal aastal kokkuseatud ja üleantud linnaarved

Aastal 1718.	On olnud	6 laeva	154	$77\frac{23}{64}$
Aastal 1719.	sama	23 laeva	908	40
Aastal 1720.	sama	36 laeva	1227	$58\frac{19}{32}$
Aastal 1721.	sama	73 laeva	2429	$68\frac{1}{8}$
Aastal 1722.	sama	69 laeva. Kviitungi järgi antud rbl. 4023 ja 79 kop.	2928	$87\frac{1}{2}$

ENSV RAKA, f. 3287, nim. 1, s.-ü. 61, l. 1—2. Originaal saksa keeles.

Nr. 278

1722. JA 1723. AASTAL NARVA SAABUNUD VÄLISMAA LAEVADEST JA NEILT SAADUD TOLLIMAKSUDEST

Linna tollivalitsuse aruanne keisrile

1723. a. lõpul

Aruanne, kui palju möödaläinud 1722. aastal võõramaa laevu Narva sadamasse sisse tuli ja kust, nimelt

Amsterdamist	51 laeva
Inglismaalt	14 „
Lüübekist	4 „
	Kokku 69 laeva.

Ühtekokku on imperaatorliku majesteedi kroonukasasse nende 69 laeva pealt võetud

tollimaksu	15 606 rbl. ja 39 kopikat
trahvirahasid	300 rbl.
konfiskatsiooni	262 rbl. ja 21 kopikat
Kokku	16 168 rbl. ja 60 kopikat.

Aruanne, kui palju sellel 1723. aastal võõramaa laevu Narva sadamasse on tulnud,

Amsterdamist	16
Peterburist hollandi [laevu]	5
Inglismaalt	7
Peterburist inglise [laevu]	1
Lüübekist	1
Peterburist taani [laevu]	1
Stokholmist	2
	33 laeva.

Aga niipea kui algab vabakaubandus, võivad suureneda ka teie imperaatorliku majesteedi maksud, niisama hästi ka laevade [arv], ja selline [olukord] on elanikele kasulik.

ENSV RAKA, f. 1646, nim. 1, s.-ü. 818, l. 71. Mustand vene keeles.

3. ELANIKE ARVU TAASTUMINE JA LINNADE ELU KORRALDAMINE

Nr. 279

ELANIKE ARV JA VILJA HULK TALLINNA ALL-LINNAS

Rae kokkuvõte revisjoni ja ülevaatuse tulemustest

16. detsembril 1710

Linna kõigis neljas kvartalis on läbi viidud revisjon [1] ja leitud elanikke ning neid, kes on nende ülalpidamisel, nimelt [järgmiselt]:

Mehi ja naisi	566
Lapsi	409
Teenijasrahvast	846
Lahtist rahvast	141
Inimeste üldarv	1962 [2]

Ülevaatusel [1] leiti elanikkudel vilja

Nisu	sälitisi		15	tündrit
Rukist	„	500	13	„
Otra	„	57	15	„
Linnaseid	„	82	8	„
Kaera	„	41	8	„
Teravilja üldhulk	sälitisi	682	11	tündrit

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. B.K. 15, l. 42. Originaal saksa keeles.

[1] Teostati Vene sõjaväevõimude nõudmisel.
[2] Vrd. dok. 288 ja 289.

Nr. 280

ARVULISI JA KUTSEALALISI ANDMEID TALLINNA ALL-LINNA KODANIKUSEISUSEST ELANIKE KOHTA

Rae poolt komandandi nõudmisel teostatud revisjoni tulemuste kokkuvõte
30. detsembril 1710

Kõrgesti sündinud härra polkovnik ning komandant Zotov on saatnud meile keskmisel jõulupühal [a] 20-st punktist koosneva memoriaali [1] vene keeles (mille me oleme lasknud tõlkida, niihästi kui võimalik). Vastusena [selle] 2. punkti peale, milles nõutakse kiiresti andmeid seisuste järgi kõikide selle linna [2] nii mees- kui naissoost elus olevate elanike kohta, iseäranis liikide järgi ära näidates, kui palju on iga elukutse alalt praegu käsitöölisi jne., teatatakse järgmist:

Kodanikuseisusest isikud

	Meeskodanikud	Naised ja lesknaised	Abielualised vallalised meesisikud	Abieluealised vallalised naisisikud	Alaealised lapsed
Kokku Rannavärava kvartali esimesest kompaniist	22	11	6	16	25
Sama kvartali teisest kompaniist	21	27	9	25	21
Turu kvartal, esimene kompanii	17	25	31	21	27
Sama kvartali teine kompanii	16	16	16	19	35
Viruvärava kvartalist kokku	47	57	44	36	80
Harjuvärava kvartal, esimene kompanii	21	34	12	29	17
Sama kvartal, teine kompanii	16	28	12	26	26
Kõik kokku	160	198	130	172	231

Lühike väljavõte toimunud revisjonist:

Raad koosneb praegu 4-st bürgermeistrihärrast, 12-st raehärrast, 1-st raesekretärist, 1-st kohtusekretärist, 1-st vaeslastekohtu sekretärist.

Vaimulikud

2 saksa [koguduse] kirikuõpetajahärrat, 1 mittesaksa [koguduse] kirikuõpetajahärra, 1 rootsi [koguduse] kirikuõpetajahärra.

Gümnaasium

1 rektor, professorid — osalt surnud, osalt ära reisinud.

Linnakool

1 rektor, 1 rehkenduskoolmeister, 1 abikoolmeister.

Kaupmeeste gild

4 oldermani, 30 kaupmeest, kellest osa on jäänud väga vaeseks, 4 maaklerit.

Tolliametnikud

1 sadamanotar.

Linnakantselei ametnikud

1 aktuaar, 1 kantseleiametnik, 2 linna raamatupidajat.

Mustpeade vennaskond koosneb 37-st isikust.

Käsitööliste gild

2 kullasseppa, 2 habemeajajat, 2 parukategijat, 1 püstolitegija, 2 kannuvalajat, 11 rätsepat, 6 kingseppa, 3 tislerit, 1 vasesepp, 2 noategijat, 2 seppa, 3 peenseppa ehk lukkseppa, 1 nahkur, 2 korduaannaha tegijat, 1 valgeparkal, ...[b] sadulseppa, 3 pagarit, 1 mõõgategija, 1 pottsepp, 2 lihunikku, 1 plekksepp ehk kardsepp, 1 vöösepp, 1 klaassepp, 2 köösnerit, 7 kangrut, 1 tündersepp ehk püttsepp, 2 möldrit, 1 värval.

Kui mõned peaksid olema ära unustatud või ekslikult üles antud, [siis] peab seda vabandama ajapuudusega.

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. B. K., 15, l. 42, 64, 65. Originaal saksa keeles.

[a] 26. detsembril 1710.

[b] Arv juba algtekstis märkimata jäänud.

[1] Dokumenti pole leitud.

[2] Välja on jäetud Toompea ja kõik eeslinnad aadlikkude, sealsete käsitööliste ja alamast seisusest elanikkudega.

Nr. 281

KINDRALFELDMARSSAL B. P. SEREMETEV KEELAB SÕJAVÄEÜLEMATEL PÄRNU LINNA SISEASJADESSE SEGAMISE

Väljavõte rae protokollist

3. veebruaril 1711

Samal päeval tulid sisse ja loeti ette Riiast härra sündiku saadetud Pärnu linna memoraal ja tema kõrge krahvliku ekstsellentsi härra kindralfeldmarssal Šeremetevi resolutsioon, milles tema ekstsellents teeb siinsele härra komandandile [Davõdovile] korralduse mitte mingil kombel linnale [koormiste] pealepanemiseks midagi ette võtta, vaid end vahele segada ainult [sõjaväe] kamandamisega [seotud] asjadesse. Ka härra suurtükiväeleitnanti kohustati, et ta linnale koormavaks ei muutuks ja garnisonis head distsipliini hoiaks, et selle poolt mingeid korrarikkumisi toime ei pandaks. Selle [memoriaali] ärakiri koos härra kindralfeldmarssali kirjaga saadeti härra komandandile kätte raehärrade Fergini ja H. Peterseniga.

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 22-1, I, l. 14. Originaal saksa keeles.

Nr. 282

TAOTLUS PARANDADA PÄRNU OLUKORDA

Rae sooviavaldus Vene vägede juhatajale R. F. Bauerile

Saadud Tallinnas 7. märtsil 1711

1. Kuidas kohalikud linna- ning patrimoniaalmõisad, eriti ligiduses asuvad Sauga ja Reiu mõis, on nii teie kõrgesti sündinud ekstsellentsi kõrge juhatuse all selle kindluse ümberpiiramiseks ning äravõtmiseks lähetatud ja hiljem tema suure tsaarliku majesteedi ära- ning juurdemarssivate sõjaväeosade kui ka üleelatud laostus- ja katkuaegade läbi päris armetusse seisukorda viidud, tohime meie teie kõrgesti sündinud ekstsellentsile mitte nii üksikasjalikult ette tuua, kuna see on teile enam kui hästi teada. Seepärast palume härdalt kõige alandlikumas sõnakuulmises, [et] teie kõrgesti sündinud ekstsellents oma ülikiidetud suuremeelsuses heaks arvaks teha kõige armulisemalt õiglane korraldus ja avaldada selline mõjukas kõrgem käsk, et vastavalt [siia] lisatud tema ekstsellentsi härra parun salanõunik von Löwenwolde poolt antud ning lisas nr. 1 [esitatud] armulikule resolutsioonile [1] ülemal nimetatud linnamõisad edaspidiseks kõikidest maksumaksmistest, sundsissenõudmistest, voorikohustustest, sööda- ning toidumoona andmisest otsekohe vabastatud saaks ja et [nende mõisate] üsna väikesed sissetulekud, [mis] mäletamatuist aastatest peale on

pühendatud kirikute, haigemajade ja koolide ning kõigepealt nende teenrite ülalpidamiseks, linnale ilma ühegi edasise takistuseta jäetud saavad. Samuti [lisa] nr. 2 [1] kohaselt tema suure tsaarliku majesteedi kohalikule garnisonile truus innukuses laenuks antud 80 vakka rukist, mida vaesed linna-, kiriku- ja kooliteenrid oma hädavajalikuks elatamiseks kannatamatult ootavad, Saaremaalt saadavast viljast linnale tagasi võiks maksta.

2. Kuna niihästi moona muretsemisega linna ümbruses, kui ka tema suure tsaarliku majesteedi ära- ning juurdemarssivate sõjaväeosade poolt sellel suvel linnamõisates tehtud hein on laiali kantud ja ära tarvitatud, peavad mõisate kariloomad vajaliku sööda puudusel möödapääsematult kärvama; siis palume härdalt teie ekstsellentsilt armulikku kaasabi ning kõrget käsku, et sellist linnamõisate täielikku kokkuvarisemist toovat kaotust muul viisil ja teistelt mõisatelt [saadava kontributsiooni arvel] võiks asendada.

3. Et ka niihästi siia- ja ärareisijate jaoks, kui ka päralejõudvate kirjade ja korralduste edasitoimetamiseks linna käest küüte nõutakse ja tihtipeale tegelikult hobuseid linnakodanikelt ära võetakse, siis palutakse kõige alandlikumalt, et niihästi linn kui ka selle laostatud mõisad võiksid kõikidest küütidest vabastatud saada, mis siis otsemaid sündida võiks, kui teie kõrgesti sündinud ekstsellents heaks arvaks armulise korralduse teha, et kas siis härra kreisikomissari kaudu maalt saaks teatud [arv] hobuseid toimetatud, kes siin linnas seista võiks, või siis küüte saaks tragunite abil toimetada.

4. Truualamlikult ning sõnakuulelikult palutakse, et tema kõrgesti sündinud ekstsellents arvaks heaks härra komandandile ülemuslik käsk anda, seda kindlalt silmas pidada, et niihästi härrad garnisoni ohvitserid kui ka alamväelased hoiduksid igasugusest omavolilisest majutamisest, [ja] oleksid rahul korraldava korterimeistri käsuga ning tema piletiga ja ei tohiks elamiseks antud maju ning kortereid hoolimatult kasutada ega laostada.

5. Sest et on ka teatavaks saanud, et suur hulk traguneid linna üle tuuakse, siis palume meie truualamlikult ning sõnakuulelikult, et see raskus vaeselt linnalt ära hoitakse, vastupidisel [juhul] aga nende elatamiseks nõutav toidu- ning söödamoon võiks mujalt, ja [nimelt] maalt, kohale muretseda ja väheseid vaeseid elanikke seesuguse väljakannatamatu koormisega mitte kohustada.

6. Ja et kirjavahetuse ning korralise posti alalhoidmine on vägagi tähtis ja selle algamisest pole tema suure tsaarliku majesteedi kõrged huvid mitte vähem puudutatud kui üleüldised kasud, kaubavahetuse jätkumine ja linna edenemine, siis saab selles osas võrdsel määral palutud teie ekstsellentsi armulikku kaasabi.

7. Alandlikus sõnakuulmises avaldatakse lootust, et teie ekstsellentsi armulikul hoolel ja vahetalitusel linna akordi kohaselt nagu ennegi saksa soost härra komandant ametisse pannakse, igati senisele vastupidiselt paljud ebasündsused ära hoitakse, kuna siin linnas ei ole kedagi, kes vene keelt mõistaks, mispärast ei saa üks-

teisele oma arvamist mitte selgeks teha, vaid tihtipealegi mitte päris õige tõlkimine peab arusaamatusi esile kutsuma.

8. Meie peame teie kõrgeaulikule ekstsellentsile kõige sõnakuulelikumalt teada andma, kuivõrd õige suur hulk vene kaupmehi ja markitante on siia ilmunud, ja ehkki nad ei ole linnakodanikud ega kanna linnakodaniku koormisi, müüvad nad avalikult niisuguseid asju ning kaupu (nagu tubakas, õlu, viin, igasugune leib, soolakala, värske liha, valmissaapad, toakraam jne.), mis linnakodanikkude õiguseks on ja mille tõttu nendelt nende hädavajalik elatus ära võetakse. Kuigi nüüd heameelega seda, mis ülekohtuta ning vaese linnakodanikkonna erilise kaotuseta sündida võiks, võõrastele, arvesse võttes, et nad tema suure tsaarliku majesteedi alamad on, lahkelt hõlbustatakse ning lubatakse. Kuid seevastu vaeste linnakodanike alalhoidmiseks oleks hädavajalik, et teie ekstsellents armuliselt õiglase korralduse kaudu ülalnimetatud kaupmeestele ja markitantidele seesuguste eelloetletud mitteõigustatud kaupade müümise vabadust kitsendaksite, et vaesed linnakodanikud selle tõttu mitte kõngeda ega liiga rängalt kannatada ei tarvitseks. Mispärast meie siis kõige alandlikumas sõnakuulmises härdalt palume meile niihästi selles kui ka kõikides muudes asjades teie kõrgeauliku ekstsellentsi armulikku kaitsvat toetust ning abi kõiges kindlustada.[2]

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 1—XIX, I, l. 51—53. Ärakiri saksa keeles.

[1] Dokumenti pole leitud.

[2] Palve anti edasi A. D. Menšikovile, kes oma resolutsioonis lubas suurema osa rae taotlustest rahuldada (ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 11-5, II, nr. 48).

Nr. 283

LINNA, ERITI AADLIKE ÕUEDE PUHASTAMISEST SÕNNIKUST JA MUUST MUSTUSEST KOMANDANDI NÕUDMISEL

Tallinna rae palvekiri Eestimaa kindralkubernerile ja teda kohapeal asendavatele maanõunikele

1. mail 1711

Härra polkovnik ning komandant Zotov nõuab väga valjult sõnniku ja mustuse ärakoristamist linna tänavatelt ja majade hoovidest.[1] Ja kuna niisugune nõudmine on enam kui õige, siis oleme ka meie ise mõelnud, et niipalju, kui praegune aeg seda võimaldab ja lubab, tänavaid puhastada laseme. Siiski on veel mõningaid maju, kus elavad aadlikud, mille uste ees ja hoovides leidub palju sõnnikut, mis tuleks ära vedada ja mis mõistagi oleks nende kohus, kui silmas pidada, et seda on teinud nende endi hobused ja veised. Sellepärast palume kõige truualamlikumalt ja kohusetruumalt teie kõrget vürstlikku hiilgust ja väga kõrgesti ning kõrgesti sündinud härrasid maanõunikke teha kõige armulisem ning sobiv kor-

raldus, et iga aadlik, kellel linnas oma maja ja korter on, kohale ilmuks, ja aega viitmata sõnniku välja vedada laseks.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 229, l. 68. Originaal saksa keeles.

[1] V. Zotov nõudis oma kirjas 2. veebruarist 1711 Tallinna raelt katku ärahoidmiseks linna puhastamist (TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. B.R. 1, l. 35).

Nr. 284

PÄRNU LINNA ASUNUD ENDISTE SÕDURITE VÄLJAANDMISEST NENDE PÄRISHÄRRADELE

Väljavõte rae protokollist

15. veebruaril 1712

Samal päeval tuli kõrgesti sündinud härra ülemkomissarilt Volckersahmilt kõrge keiserliku valitsuse nimel käskkiri nende teenistusest vabaks lastud soldatite kohta, kes on asunud linna maa-alale.[1] Kirjutati ette, et nad tulevad pärishärradele tagasi anda. [Kiri] võeti vastu ja loeti ette.

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 23-1, I, l. 28. Originaal saksa keeles.

[1] Pärast maamiilitsa ja kohapeal formeeritud Rootsi vägede laialisaatmist ning pärast Liivi- ja Eestimaa ühendamist Vene riigiga asusid paljud värvatud talupojad linnadesse, püüdes niiviisi vabaneda oma endiste pärishärrade võimust. Vrd. dok. 285.

Nr. 285

PALVE TSAARI TÄIEVÕIMULISELE VOLINIKULE JÄTTA PÄRNU PÕGENENUD TALUPOJAD SINNA EDASI ELAMA

Väljavõte rae protokollist

11. märtsil 1712

Samal päeval kandis härra bürgermeister Rudolph ette, et kõrgesti sündinud majoriproua Rosenkamp palus ühes temale läkitatud kirjas, et tema pärisori, talupoeg Johann Frisch, kes elab siinses eeslinnas, temale välja antaks.

Otsus: võiks veel kord tema väga kõrgesti sündinud ekstsellentsile [tsaari täievõimulisele volinikule E. J. Löwenwoldele] kirjutada ja kõige alandlikumalt paluda, et inimesed, kes on maalt siia asunud, ometi siia jäetaks, kuna maa kergesti ilma nende vähesteta kahju kandmata läbi saaks, linn aga seeläbi täiesti laostuks, isegi tema suure tsaarliku majesteedi tähtsad huvid saaksid seeläbi kannatada, kuna ei oleks võimalik laadida ühtki laeva ja seega väheneks litsents.

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 23, I, 1, l. 30. Originaal saksa keeles.

Nr. 286

LINNA PÕGENENUD TALUPOEGADE VÄLJAANDMISEST JA SELLE TÄHTAEGADEST

Tallinna rae palvekiri Eestimaa kindralkubermangu valitsusele ja maanõunikele

17. veebruaril 1713

Mida teie kõrge vürstlik hiilgus [Eestimaa kindralkuberner A. D. Menšikov] ja kõrgemalt poolt määratud keiserlik kindralkubermangu[valitsus] on [oma kirjaga][1] 11. selle kuu päevast meile armulikult tahtnud avaldada ühe Roosna-Alliku talusulase kohta, kes oli seisnud kohaliku linnakodaniku Jürgen Witte teenistuses, siis oleme meie selle [kirja] sündsa aupaklikkusega vastu võtnud. Et nimetatud kodanik olevat talitanud keiserliku kindralkubermangu[valitsuse] käsu vastu, siis oleme teda selles asjas üle kuulanud. Nimetatud kodanik on aga seda asja hoopis teisti kujutanud, kui seda Roosna-Alliku mõisavalitseja oli seletanud. Kui silmas pidada Jürgen Wittet, siis, nagu näitab tema siia lisatud kirjalik seletus[2], ei ole ta sulase väljaandmisest sugugi keeldunud, vaid tema on mõisavalitsejalt palunud ainult lasta sulast tema juures niikaua teenida, kuni teenistusaasta täis saab ja ta selle tõttu võiks täieliku palga kätte saada. Seda on mõisavalitseja esialgu ka õigeks pidanud, hiljem aga siiski jälle nõudnud mehe kohest tagasiandmist. Seepeale on [linna]kodanik ainult selle juurde jäänud, et ka tema ei olevat kohustatud sulasele tasuma poole aasta eest teenitud palka, kuigi ta sellest hoolimata oma arvatavast õigusest siiski on loobunud ja mehe oma juurest ära lasknud minna. Kuna sellest näha võib, et mõisavalitseja on asja vääralt ette toonud, siis oleme meie sunnitud teie kõrgele vürstlikule hiilgusele ja kõrgeaulikule keiserlikule kindralkubermangu [valitsusele] selle õiget iseloomu eespool näidatud kujul kõige truualamlikumalt ette kandma. Ühtlasi palume kõige alandlikumalt, et kui tulevikus meie kodanike ja linnaelanike vastu veel sellesarnaseid pealekaebusi peaks ette tulema, siis tulevad pealekaebajad meie juurde juhatada. Siis meie tõestame, et pärast asjade hoolikat järeleuurimist igaühele kiire kohtumõistmine osaks peab saama.

Peale selle peame meie teile, kõrge vürstlik hiilgus, ja väga kõrgesti sündinud härradele maanõunikele kõige alandlikumalt ning sõnakuulelikumalt teada andma, mil kombel praegugi veel edasikestval raskel sõjaajal, tänu jumalale, üleelatud erakordselt rasket katku, mis linnarahva kõige suurema osa hauda on viinud, seda tublit linna väga raskesti vaevatakse. Nii mõningad härrased aadli hulgast nõuavad tagasi maalt linna tulnud inimesi, ilma vahet tegemata, kas mõned neist juba enne nälja-aastaid või nende kestel käsitööliste tsunftidesse ehk ametitesse on astunud või on nad kohe pärast linna allaandmist lasknud end [neisse] võtta. Kui see peaks nõnda edasi kestma, siis ilma selletagi rahvast pea-

aegu tühjaks jäänud linn peaks täiesti hukka minema ja riik [selle läbi] heakstegematut kahju kannatama. [See sünniks] seda enam, et puusepad, müürsepad, voorimehed ja nendetaolised on suurelt jaolt mittesakslased [s. o. eestlased]. Pealegi mõningad neist lasksid end [linna] kapituleerumise[3] järel linnasoldatiteks värvata, sest väga kõrgesti sündinud kindral Baueri nõusolekul taastati linnakompanii.[4] Neid kasutatakse pidevalt üldsuse heaolu teenistuseks. Ka oleme meie möödaläinud aastal teie kõrgele vürstlikule hiilgusele tema kõrgel isiklikul kohalviibimisel pidanud üle andma kõige alandlikuma üksikasjaliku nimekirja igasuguse rahva kohta, kuipalju teda veel linnas leidub ja kuivõrd võimeline ta võib olla hädaajal sõjariistu kandma või muul viisil kindlustuste ehitustöödel jne. jne. teenistuses olema. Juba varem, sõjaajal, on maarahva tagasinõudmise pärast väga kõrgesti sündinud rüütelkonna ja linna vahel samasugune vaidlus olnud, mille aga 13. juunil 1617. aastal niihästi väga kõrgesti sündinud rüütelkonna kui ka linna poolt tookord määratud härrad on sõbralikult lahendanud ning kokku leppinud nõnda: adratalupojad ja nende pojad, kes on ära linna tulnud ega ei ole enne kohtulikku tagasinõudmist tsunftidesse ja käsitööliste juurde [tööle] asunud või juba noorena [linna]kodanike poolt üles kasvatatud, tulevad küll välja anda, kuid ainult sel juhtumil, kui seesugune nõudmine esitatakse enne 2 aasta möödumist ja kohtus nimekirja kantakse. Seejuures ei ole meile midagi muud teada, kui et nii on jäänud ja et mingit muudatust selles [asjas] pole seni sündinud kuni õige lühikese aja eest, nimelt 1702. aasta 16. jaanuaril tema majesteedi Rootsi kuninga käsul kindralkubermangu[valitsuse] poolt avaldati trükis plakat.[5] Selles on talupoegade õigustatud tagasinõudmine 3 aasta peale kindlaks määratud. Selle põhjal, ja kuna linn ja maa on teineteisega sedavõrd tugevasti seotud, et üht seisust ei saa teisest eraldada, linn ka sõlmitud kapitulatsioonis[6] on sõnaselgelt endale välja tinginud, et kõikidest Rootsi kuninglikest resolutsioonidest, nii üldiselt kui ka üksikult, niihästi vaimulikkudes kui ka ilmalikkudes asjades nende tõelises sõnasõnalises mõttes, ilma ühegi teistsuguse tõlgendamiseta, tuleb kindlasti kinni pidada ja neist mitte kõrvale kalduda; meie loodame kindlasti ning kõige truualamlikumalt, et teie kõrge vürstlik hiilgus ja kindralkubermangu valitsemise asjade ajamiseks kõige kõrgemalt poolt määratud härrad maanõunikud eespool ettetoodud, juba ligemale saja aasta eest sõlmitud hästi kordaläinud kokkuleppes maarahva väljanõudmise kohta mingit muudatust ei tee. Nimelt [ootame] seda seda vähem, et ka möödaläinud aastal avaldatud kindralkubermangu-[valitsuse] patent 29. juulist ei käi mitte eelmise vastu, kuna ta kõigiti sisaldab seda, et talupoegi, kes nälja-aastail oma pärishärrade juurest on ära läinud, samuti nagu noorest [east] alates üleskasvatatud lapsi, ei pea mitte tagasi nõutama. Seepärast [tuleb patendi ulatust] ainult sellevõrra laiendada, et ka need inimesed võivad puutumata linna jääda, kes kas soldatitena linna tee-

nistusse on jäänud või ka teised, kes on omandanud tsunfti [kuulumise tagajärjel] õigusi ega ole omavoliliselt maalt varem ära põgenenud, sest praeguse sõja ajal ei olnud võimalik võõrastest paikkondadest rahvast juurde saada. Et see võib paljusid pahandusi ära hoida ja seevastu rahu ning head üksmeelt alles hoida, siis meie tröösti me end õiglast vastutulekut [lootes].

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 229, l. 130—132. Originaal saksa keeles.

[1] Dokumenti pole leitud.
[2] Dokumenti pole leitud.
[3] 29. septembril 1710. Vt. dok. 190.
[4] Korrapidamiseks ja politseiteenistuseks linnas Tallinna rae poolt palgatud sõduritest loodud roodusuurune jalaväeosa.
[5] Dokumenti pole leitud.
[6] Vt. dok. 190.

Nr. 287

KATKU HÄVITUSTÖÖST PÄRNUS JA PÄRASTISEST ELANIKE JUURDEKASVUST

Rae poolt koostatud ülevaade — *1. juulil 1713*

Majad				Katku üleelanud							Pärast katku elama asunud					Katku [kätte] surnud						
elanikud sees	osalt elavad ohvitserid sees, osalt vabad	lagunenud	täiesti tühjad [maja] kohad	mees- / nais- isikud		lapsed	saksa soost õpipoisid	mittesaksa soost[1] õpipoisid	sulased ja töömehed	töötavad naised ja tüdrukud	mees- / nais- isikud		lapsed	sulased	[teenija] tüdrukud	mees- / nais- isikud		lapsed	saksa soost õpipoisid	mittesaksa soost[1] õpipoisid	sulased ja töömehed	töötavad naised ja [teenija]tüdrukud
119	17	41	21	62	77	144	17	10	42	98	29	26	26	10	22	115	88	215	31	5	33	90

Eeslinnas

Majad		Katku üleelanud			Surnud	Pärast katku uuesti elama asunud				
allesjäänud	lagunenud	mees- / nais- isikud		lapsed		mees- / nais- isikud		lapsed	sulased	[teenija]-tüdrukud
56	92	25	24	20	574	43	55	54	2	3

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 1-XX-1, l. 1—2. Originaal saksa keeles.
Avaldatud: Verschlag von denen in der Stadt Pernau befindlichen und ruinirten Häusern, annoch lebenden und in der Contagion A$^{o}_{=}$ 1710 verstorbenen Menschen, wie auch denen, so nach der Contagion sich daselbst gesetzet. A$^{o}_{=}$1713. den 1. July, «Inland» 1836, nr. 10.

[1] S. o. eestlased.

Nr. 288

ANDMEID TALLINNA ALL-LINNA PIIRKONNA ELANIKE JA MAJADE ARVU KOHTA

Väljavõte rae vastusest ülemkomandant W. Deldenile viimase nõudmisel korraldatud revisjoni tulemustest

4. detsembril 1716

[...][a] Peale selle esitame teie väga kõrgesti sündinud ekstsellentsile käesolevaga teilt möödaläinud [kuu] 20. päeval meile saadetud kirja[1] peale ametlikus korras edasise seletuse, et siin linnas ja väljaspool[2] linna leiduvate inimeste revisjon on samuti läbi viidud ja nüüd lõpetatud. Selle järgi tõuseb siin linnas meie jurisdiktsiooni alla kuuluvate inimeste arv kokku 2343 peale, nimelt 270 meest, 336 naist, 591 last, 318 selli ja õpipoissi; ja siis [veel] 828 alamast soost sulast ja teenijatüdrukut.

Eeslinnas loetakse alamast soost noori ja vanu inimesi kokku 653, kes kuuluvad meie jurisdiktsiooni alla, nimelt: 186 meest, 242 naist, 197 last, 4 käsitööselli, 11 sulast ja 13 teenijatüdrukut.

Siin[3] leiduvaid kasutuskõlbulikke maju, suuri ja väikseid, on praegu arvu järgi 413.

TLHRRA, f. 230, nim. 1, s.-ü. Aa 171, lk. 901, 902. Mustand saksa keeles.

[a] Dokumendi väljajäetud pikemas esimeses osas räägitakse pärast linna alistumist hooletuse tagajärjel tarvitamiskõlbmatuks muutunud majadest, mille koguarv oli 16.

[1] Dokumenti pole leitud.

[2] Siin on ilmselt mõeldud all- ehk pärislinna eeslinnu ja kõiki neist kaugemal asuvaid linnapiirkonna osasid.

[3] S. t. kindlustiste vööndiga ümbritsetud all-linnas.

Nr. 289

ANDMEID TALLINNA ALL-LINNA ELANIKE ARVU JA JAGUNEMISE KOHTA

Tabel *26. augustil 1718*

1718. aasta 26. augustil leidus täpse uurimise järgi linnas ja väljaspool linna inimesi järgmisel arvul [1]

Magistraat ja tema teenistuses olijaid		Vaimulikku seisust ja tema teenistuses olijaid		Kaupmehi ja nende teenistuses olijaid		Käsitöölisi ja nende teenistuses olijaid		Saksa naisi ja nende lapsi				Eeslinlasi, nagu lihttöölisi koos oma naiste ja lastega, ka kodanike sulaseid ja teenijaid-tüdrukuid					
Bürgermeistreid	4	Raehärrasid	12	Sekretäre	3	Kantselei- ja kontoriteenijaid	6	Rae teenreid	8	Linna kirikuõpetajaid	6	Koolide teenistuses olijaid	6	Kiriku teenistuses olijaid	14	Mehi	95
Selle	51	Õpipoisse	67	Meistreid	152	Selle	100	Õpipoisse	63	Prouasid	360	Neidusid	45	Poegi	255	Tütreid	275
Mehi	182	Naisi	172	Sulaseid	230	Teenijaid-tüdrukuid	589	Poegi	193	Tütreid	230						

NSVL VARKA, f. 274, nim. 1, s.-ü. 30, l. 60. Originaal saksa keeles. Fotoreproduktsioon ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloomuuseumi albumis «Põhjasõja sündmuste jälgedel», Tallinn, 1960, nr. 182.

[1] Vrd. dok. 279, 280 ja 288.

Nr. 290

MÕISATEST KADRIORU PARGI JAOKS VÄLJAVALITUD PUUDE KOHALEVEO JA ISTUTAMISE ORGANISEERIMISEST

Tallinna komandeeritud Boriss Neronovi ettekanne Eestimaa viitsekubernerile

22. veebruaril 1719

Tema majesteedi nimelise ukaasi [1] põhjal olen mina Tallinnasse läkitatud tema majesteedi aeda [s. o. Kadrioru parki] puude istutamise järelevaatamiseks. Ukaasi järgi on härrad ohvitserid kaardiväest need puud üles kirjutanud ja nad [ohvitserid] on nüüd Tallinnasse nende puude [kohale] vedamiseks pärale jõudnud. Seepärast olge head ja andke neile ohvitseridele, härradele Tanejevile ja Juškovile, nende puude veoks [vajalike] küüthobuste ja töömeeste asjus täielikud juhtnöörid ja määrake nende juurde [selle töö] paremaks läbiviimiseks kummagi jaoks üks komissar. Missugustes mõisates ja külades on aga [selleks kõlblikud] puud üles kirjutatud, selle kohta saadan siinjuures teie kõrgeaususele nimekirja.[1] Ühtlasi läheb koos nende ohvitseridega siinsest garnisonist kaasa komando ülem- ja alamohvitseridest, saja viiekümnest soldatist ja kahest aednikust. Neil aednikkudel on kaasas tööriistad: kirkad, labidad, kangid ja muud tagavara[riistad]. Soldatite jaoks [kaasaantud] toidumoona [veoks] tuleb määrata küüthobused.

ENSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 374, l. 11. Originaal vene keeles.

[1] Dokumenti pole leitud.

Nr. 291

KAHE PÄRISTALUPOJA VÄLJANÕUDMINE PÄRNU LINNAST

Sürgavere mõisa omaniku M. Lieweni palvekiri raele

Viljandi, 18. juulil 1712

Ma olen juba kord varem oma mõlema Sürgavere päristalupoja pärast, kes on varemalt soldatid olnud, nüüd aga Pärnu linna elama asunud, esinenud suursuguse rae juures palvega, et need mulle välja antaks. Kuna aga väga tark raad on senini heaks arvanud niisuguseid väljaandmisi takistada ettekäändel, et veel kaheldakse, kas seesuguseid inimesi, kes on olnud soldatiks, võib välja anda, siis olen ma püüdnud sel puhul koguda täpseid andmeid. Nii on härra maakohtunik Eichler siis mulle kätte juhatanud ühe temale saadetud vastuse küsimuses, kuidas ta peaks talitama samasugusel juhtumil.[1] Selles on selgelt öeldud, et niisugustel soldatitel ei pea olema mingit vaba voli valida oma elupaika oma heaksarvamist mööda, vaid [nad] peavad igal juhul olema kohustatud oma

pärisisanda juurde tagasi minema. [Loodan, et] vastavalt sellele väga tark raad arvab heaks neid minu talupoegi mitte [enam] kauem kinni pidada, vaid neid pigem selleks mõjustada, et nad kõrge ülemusliku käsu täidaksid ja [oma] õigesse kohta läheksid.

ENSV RAKA, f. 1000, nim. 2, s.-ü. 1. XIX, 4, l. 90—91. Originaal saksa keeles.

[1] Vrd. dok. 284 ja 285.

4. TARTU ALGAV TAASSÜND

Nr. 292

ETTEVALMISTUSTEST JA KORRALDUSTEST TARTU ELANIKE TAGASIPÖÖRDUMISEKS

P. Süderbergi kiri raehärra P. Taborile

Peterburi, 3. veebruaril 1714

Härrale saadeti minu eelmine [kiri] 20. jaanuarist ühes ukaasi [1] ärakirjaga, mis läks kohale vürsti tentsikuga. Loodan, et proua Stahl'i poeg, kes reisis Ustjugisse, on selle härrale isiklikult üle andnud. Nüüd on minu härral võimalus sellelt käskjalalt vastu võtta ja kasutada saadetist härra bürgermeister Dittmar'ile, milles on neli senati ukaasi, nimelt Vologda, Ustjugi, Jaroslavli, Kostroma ja Kaasani [2] jaoks ühes ärakirjaga Vologda ja Kaasani prikaasist. Ja nagu ma ei ole kõigis palvekirjades jätnud palumata vabadust meie endistesse asukohtadesse reisida (nagu härra juuresolevatest ärakirjadest meeleldi võib näha!), nii ei ole ometi resolutsioon võinud mitte teistsugune [3] tulla. Raehärra Wulff aga kinnitab, et kes ainult Tartusse tahaks reisida, [see] võiks ja tohiks ometi oma vabadust takistamatult kasutada ja pealegi tulevad reisikulud ühed ja samad, kas ma otse Vologdast Tartusse või Narva lähen, sest Narva on niipalju lähemal ja sellest kohast on alati küllalt võimalusi Tartusse edasi saada. Ma oletan, et tema tsaarlik majesteet on tartlasi seepärast Narva määranud, et nad esialgu kohe katuse alla saaksid (nii nagu ka härra ülemkomandandile Narvas on kiire korraldus antud kõik majad seal taastada ning parandada lasta), kuni Tartu, millist kohta nad igal juhul jälle heas seisukorras näha tahavad, uuesti ülesehitamiseks võidaks teha mõningad korraldused.

Mulle on täiesti ära laidetud praegu kodanike vabaduste palumine, millised aga teie (annaks jumal) õnnelikul kohalejõudmisel võiks palju kergemini ning paremini kätte saada. Mis puutub vabadesse küütidesse, siis selle üle kahjuks ei ole midagi otsustatud. Eile hommikul olin ma koos härra Steffens'iga tema vürstliku hiilguse juures, et tema armuliku soovituse eest tema tsaarliku majesteedi ees oma võlgnevaid tänusõnu avaldada, missuguse võima-

luse puhul meie veelkordselt küütide pärast tungivalt rääkisime, mille peale tema meile lubaduse andis senatiga selle üle rääkida; kuna aga võinädal on alanud ja niisugusel ajal teatavasti ei saa mitte midagi joonde ajada, näib ülimalt vajalik olevat, et aega võita, ukaasid edasi saata. Täna pärast lõunat tahame meie jälle sinna minna. Mis [siis] sünnib, sellest teatan eraldi.

Härra raeliige! Kuna [ma] ühtegi kirja raehärra Hasenfelderi käest ei ole kätte saanud, kuigi minu naine teatas, et ta on kirja kirjutanud, siis olen härra Martin Bliesco käest hädatarvilikeks kingitusteks [4] ja ettenägemata kuludeks 60 rubla vastu võtnud, mis Ustjugis tema kälimehele Christian Vogel'ile omakorda peaks välja maksetama. Võimaluse raha sinna saatmiseks teie saate härra Schwartz'i kaudu, kes sinna ka raha üle kannaks. Ma kinnitan härradele, et ma mitte midagi üleliigselt ei ole välja andnud, vaid vaieldamatu arve teile selle üle annan. Käskjalaga on kokku räägitud, et ta ei tohi viibida teekonnal mitte üle seitsme päeva, vastasel korral kaotab ta poole veotasust, see tähendab $2^1/_2$ rubla, mis tuleb temale sihtkohas välja maksta. Muide, olgu mu härra ühes kõigi armsate kodakondsetega ja kõikide härrade ning sõpradega tuhandekordselt tervitatud.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 2824, l. 3—4. Originaal saksa keeles.

[1] 13. jaan. 1714. Selles ukaasis kutsus tsaar Tartu esindajaid Peterburi läbirääkimiste pidamiseks Tartusse tagasipööramise asjus (Fr. Bienemann, Die Katastrophe der Stadt Dorpat, lk. 191).

[2] Tartlased olid asustatud nimetatud linnadesse, kuhu siis saadeti ka vastavad korraldused nende Tartusse tagasipöördumise kohta. Kirjasaatja, Tartu Suurgildi oldermann Süderberg, saatis neist ärakirjad Narva bürgermeister Dittmarile.

[3] Resolutsioonis lubati pöörduda tagasi Narva.

[4] Asjade joondeajamiseks tuli teha ametnikele kingitusi, tähendab anda meelehead. Süderberg ja Tabor olid tartlaste esindajateks kojupöördumise loa hankimisel Peterburis. Kui Tabor oli tagasi sõitnud, jäi Süderberg veel Peterburi, kus ajas asju edasi.

Nr. 293

TARTU RAE TAASMOODUSTAMISEST

Tartu kreisivalitsuse otsus

30. juunil 1719

Suure tsaari valitsus Tartu kreisis annab sellega teada, et suure gildi liikmeskond on truualamlikkuses korrapäraselt ette toonud, kuidas siin seni mitmesugused korratused, nende peatoiduses vahelesegamine ja joogimüügi seismapanemine oli toimunud. Sellepärast on [nad] palunud, et mõned kohtumehed ametisse määrata võiks, kes mitte üksnes politsei-, vaid ka kohtuala enese hooleks võtaks. Selle juures on [nad] teie kõrgeaususe bürgermeistriks ette pannud ja nimetanud. Kuna suure tsaari valitsus on selle

kohaliku kodanikkonna soovi mitte ainult õiglase, vaid ka vajaliku ning kasuliku leidnud olevat, siis ongi nendele sellel puhul meelsasti vastu tuldud.

Nõndaviisi käesolevaga saab tema, härra Philippus Kellner, Tartu linna bürgermeistriks nimetatud, määratud ja kinnitatud, seniks kuni teised raeliikmed Venemaalt temale lisaks tulevad ja kuni tema suure tsaarliku majesteedi edaspidise kõige armulikuma ratifikatsioonini. Et tema ühes teiste määratud [rae]liikmetega [1] politsei- ja kohtuala ustavalt enda hooleks võtaks, kodanikke nende õigustes ei püüaks takistada, vaid just vastupidi kõiges ning igaühele nende hüve ja kaitset alati nõuaks ning otsiks, ja kõiges muus ennast igapidi sedaviisi üles näitaks, et tema seda kõige kõrgema jumala, tema suure tsaarliku majesteedi ja suure tsaarliku valitsuse ees võiks vastutada. Sellele vastavalt kästakse ka kõiki ning igaühte, kellesse see puutub, kõige ülemuslikumalt teda, härra bürgermeister Philipp Kellner'it, temale usaldatud ametis tunnustada ja temale kõike sündsat aupaklikkust ning kuulekust üles näidata.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 6491, l. 4. Tõestatud ärakiri saksa keeles.

[1] Raehärraks määrati samal korral suurgildi oldermann Evert Johann Singelmann. Endistest raehärradest oli tagasi jõudnud ainult Jürgen Schlütter. Viimane oli juba rauk ja ei võtnud rae tegevusest nimetamisväärselt osa.

Nr. 294

KÕNNITEEDE EHITAMISEST TARTUS

Tartu kreisivalitsuse korraldus raele

22. septembril 1720

Kohaliku [kreisi]valitsuse poolt on auväärsele raele meelde tuletatud, et ta peab tegema korralduse, et siin uulitsatel iga maja ette sillaks üks paar tahutud planku või laudu pandaks, et igaüks võiks puhtalt ning hõlpsasti käia. Kuna siiamaani seesugused meeldetuletused ja heatahtlikud nõudmised on viljatuks jäänud, siis on kohalik [kreisi]valitsus sunnitud auväärsele raele viimast korda ülemuslikult meelde tuletama, et ta kiiresti korralduse annaks ja käsiks, et siin iga maja ukse ette pandaks selletaolised nõutavad plankudest sillad, mis selleks pühapäevaks valmis peavad olema. Mittetäitmisel aga peab sõnakuulmatute tubadest põrandad üles kistama ja seesuguste sildade jaoks ära kasutatama. Mille järgi tuleb talitada.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 2840, l. 24. Originaal saksa keeles.

Nr. 295

TARTU EESLINNAS ASUVATEST TALUPOEGADEST

Ülemkomissar Völckersahmile esitatud nimekiri

27. juunil 1721

1.) Huiko Jahn, elab proviantmeister Bergi saunas. [Tal] on 1 naine, 1 tütar ja 1 väike poeg, kuulub Antsla alla ja teatab, et härra maanõunik Löwenstern kui tema [päris]härra on ise teda vabaks lasknud, kuna ta on haiglane mees.

2.) Cubbia Peter, on raehärra Schlütteri kõrtsmik. [Tal] on 1 naine, 3 väikest tütart, 1 lehm, kuulub Vastseliina piirkonda, teatab, et tema vanemad on sõja alguses maha löödud, tema ning ta vend aga olevat vangi võetud ja 10 aasta eest jälle vabaks saanud, peale seda olevat ta siin ja seal maal teeninud ja 3 aasta eest siia Tartu eeslinna tulnud.

3.) Jonusse Peter, asub mittesakslasest [s. o. eestlasest] köstri juures ja on haiglane mees. [Tal] on 1 naine, 2 väikest poega, 3 tütart, kellest kõige vanem on 9-aastane. On Paluperast ja teatab, et härra major Stackelberg, kes tollal seal elanud, on teda 4 aasta eest vabaks lasknud, kuna ta oma koormisi ei olevat suutnud täita ja tema majakene jälle mõisa poolt ära võetud; olevat niisiis 4 aastat siin elanud.

4.) Tuse Hans, Joh. Remmerti kõrtsmik. [Tal] on 1 naine, 1 väike tütar, 1 lehm. On Rõngu piirkonnas sündinud ja aastal 1708 vangivõetuna Pihkvasse viidud, kus ta 3 aastat vangimajas istunud, samuti sealsamas ühe vene soldati lesega abiellunud. Kui ta nüüd jälle vabaks lastud sai, olevat ta Rõngusse tagasi läinud, kus ta väikese majakese ehitanud; kuna ta aga seal ei olevat mitte suutnud hakkama saada, [siis] olevat teda härra kapten Krüdener ära minna lasknud, siis ta tulnud linna.

5.) Habiko Hanni Peter, haavata saanud mees, asub Hans Kuhkucki juures. [Tal] on 1 naine, 1 väike poeg, 2 tütart, kõige vanem on 9-aastane. On sündinud Rannus, sõja algul Schlippenbachi rügemendis tragun olnud ja pärast lahingut Lesnaja juures[1] tagasi tulnud, mille järel ta on maal siin ja seal teeninud, ja möödaläinud talvel Otepäält siia Tartusse tulnud, viimati on ta härra leitnant Petersoni juures kõrtsmik olnud ja kui ta on paljaks põlenud, jälle linna tulnud.

6.) Panna Jahn, on Unipiha piirkonnas sündinud. On pastoriproua Schatzi kõrtsmik. [Tal] on 1 naine. Teatab, et aastal 1702, kui maal kõik maha põletati, [siis] tema ema, kes oli asunud selles samas piirkonnas, oli ühes temaga Viljandi piirkonda läinud, kus ta aja jooksul siin ja seal maal teeninud, on 5 aastat Palupera all elanud ja seal töötanud. Tema naine, kellega ta on 4 aasta eest abiellunud, on soldati lesk olnud, koos temaga 4 aasta eest siia Tartu eeslinna tulnud, kuna ta ei suutnud ennast maal toita.

7.) Meester Hans, on sündinud Tähtvere all, asub siin linnakrundi peal ja tal on ka natuke põldu. [Tal] on 1 naine, 2 alaealist last, nimelt 1 poeg ja 1 tütar, on enne katkuaega, kui nälg olnud, kohalikku eeslinna tulnud ja algul oma kälimehe Pesty Adho juures teeninud ja pärast seda, kui tema naine ja lapsed nälga surnud, on ta ühe soldati lesega uuesti abiellunud ja tema kälimees Pesty Adho olevat teda aidanud, et ta endale 1 hobuse ja 1 lehma on saanud muretseda, kellest tal praegu veel 2 noort sarvlooma olevat.

8.) Mulko Otto. Töömees, 1 naine. On pärit Pranglist, asub oma ämma Mulki Mary juures.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 6677, l. 124. Mustand saksa keeles.

[1] 28. septembril 1708.

Nr. 296

VENELASTE MAJADEST TARTUS

Väljavõte rae märgukirjast komandant Suhhotinile

28. augustil 1721

[. . .][a] 4) Pärast seda, kui ka siin asuvad venelased, kes kohalikus eeslinnas osalt kodanike kruntide peal elavad, on oma majad väga ligistikku üksteise kõrvale ehitanud ning [katuse] õlgedega katnud, nendest [majadest] väga vähesed korstnaga varustanud, sellest hoolimata aga iga päev leiba ja rõngassaia müügiks küpsetavad, siis elame meie mitte vähe muret tundes tuleohu pärast, mille eest peame hirmul olema päeval ja ööl. Sellepärast meie palume kõige truualamlikuma ning kõige sõnakuulelikuma meelega, määrata nendele [venelastele] kindel tähtaeg, et nad oma majadelt õlgkatused maha võtaksid ja selle asemel need kisklaudadega kataksid ja heade korstnatega varustaksid, et niiviisi seda paremini tuleohu vastu kindlustatud võiks olla. See on seda vajalikum, et paljud niisugused majad ei asu kaugel magasinist ja prikaasist.

5) Nii on aastate jooksul tihtipeale juhtunud, et võõrad venelased on siia tulnud ja siin elavate venelaste käest maju ostnud ja on [siia] elama jäänud. See on põhjust andnud, et müüja otsemaid teise ligiläheduses jälle enese jaoks [maja] üles ehitas ja seda mitte tähele ei pannud, kas seesugune maja asub vastavalt korrale või mitte. Samal ajal on venelased maju ehitanud ka kodanike kruntide peale. Sellepärast siis palume meie kõige truualamlikuma ja sõnakuulelikuma meelega, lasta niisugune käsk siia saata ning kuulutada, et kui keegi venelane tahab oma maja müüa, ei ole tal õigust seda müüa mitte kellelegi muule, kui sellele, kelle platsi ning krundi peal see seisab. Sel korral aga, kui

krundiomanikule maja ei peaks meeldima või ta seda ei tahaks osta, võib ta seda kaubelda, kellele ta tahab.

6) Kohalik soolamüügi ametnik nimega Prokofi Filemonov, kes juba enne seda oli 2 maja müünud võõrastele venelastele, on nüüd hiljuti ka oma praeguse elumaja ära müünud ja endale sellega kasu saanud. Nüüd aga on ta ühe teise ametniku nimega Ivan Matvejevi väga kitsa õueplatsi peale jälle uut maja hakanud püstitama, mille ta on tervelt kaks sülda üle korrapärase joone välja tänava poole ehitanud ja mis juba laeni valmis on. Auväärne raad on ameti poolest kohustatud selle järele valvama, et majad tänavate äärde ehitataks korrapäraselt ühes liinis, mitte aga üle piiri välja uulitsa peale. Sellepärast on härra leitnant Peterson'i tungivalt palutud sellele ametnikule käsk anda, et ta oma maja maha lõhuks ja selle teise kohta, mis temale kätte näidatakse, natuke kaugemale uuesti üles ehitaks. Selle peale ongi härra leitnant ametnikule ehitamise [jätkamise] ära keelanud ja maja senises seisukorras kuni edaspidise korralduseni lasknud alles jätta. Sellepärast meie palume samuti truualamliku ja sõnakuuleliku meelega teid väga kõrgesti sündinut, et teie heaks arvaksite sellele ametnikule niisuguse korrapäratu juurdeehituse väga heatahtlikult ära keelata ja selle asemel temale kätte juhatada, et ta oma maja mujale üles ehitaks. Selle läbi saaks ühtlasi ka kogu murettekitav tuleoht olulises osas ära hoitud, iseäranis, et see juurdeehitus ei asu ka mitte väga kaugel magasinist.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 6677, l. 134—136. Mustand saksa keeles.

[a] Välja on jäetud Tartu majanduslikku olukorda kirjeldavad osad.

Nr. 297

KAVATSUSEST MAJUTADA TARTUSSE KOLME POLGU STAABID JA SELLEGA SEOTUD RASKUSTEST

Tartu rae palvekiri kammerkolleegiumile

1. oktoobril 1721

Pärast seda, kui resideerivalt maanõunikult härra Hans Dietrich von Rosen'ilt siin Tartus saadi kuulda, et kolme polgu staabid peavad siia talvekorterisse tulema, ei ole meie võinud jätta teie suurele tsaarlikule majesteedile ning hiilgavale kõrgesti kiidetud riiklikule kammerkolleegiumile kõige truualamlikumas aukartuses ette kandmata meie elumajade halvast seisukorrast ja nende sobimatusest [majutamiseks]. Et nimelt pärast seda, kui tema suure tsaarliku majesteedi kõige armulikuma loaga saime oma vangipõlvest vabaks lastud, ei ole keegi neist, kes pärast siia on tulnud, enda jaoks maja eest leidnud, vaid kõik on olnud laastatud ning lage. Siis on igaüks, niihästi kui ta suutis, kohalikus eeslinnas

enda jaoks majakese üles ehitanud, et tema ise ühes omastega võiks selle sees peavarju leida, peale väheste, kes veel pisut mõnusust oma majades saavad ja ainult üksikud, kes on pärastpoole linnas uuesti ehitanud. Seepärast oleks siis väga raske kolme polgu staapidel selles kohas mõnusaks asumiseks võimalust leida, iseäranis kui iga härra polguohvitser ja selle juurde kuuluvad omaette tube nõuavad. Sest meil on eelmisel talvel ainult ühe polgu staap siin asunud ja on vaeva ning muret küllalt olnud, et nendele meeltmööda olla.

Sellepärast meie palume kõige alandlikumalt ning kõige härdamalt teie suurt tsaarlikku majesteeti ja hiilguslikku kõrgesti kiidetud riiklikku kammerkolleegiumi neid ettetoodud motiive kõiges armus arvesse võtta ja võimalust mööda meie vaesele Tartule kõrget armu ja leebust üles näidata ja kõige armulikum korraldus teha, et mitte rohkem kui üks rügemendi staap tohiks siia Tartu asuma tulla. Ülejäänud aga maale, mis on suur ning lai, ja mõisatesse paigutatud saaksid, kus nad võiksid ka igal pool küttepuudega, talliruumidega ja muu hädavajalikuga paremini varustatud olla. Meie elame nõnda siis kõige truualamlikumas lootuses, et teie suur tsaarlik majesteet ja hiilguslik kõrgesti kiidetud riiklik kammerkolleegium siinse koha elanikkude armetut olukorda, ja et siin on halb peatoidus, kõiges armus kaaluksite ning auväärse rae ja linnakodanikkonna kõige truualamlikumat palvet kõige armulikumalt täidaksite.

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 6677, l. 153. Mustand saksa keeles.

Nr. 298

TARTU ELANIKKONNA JAGUNEMISEST SEISUSE, ELUKUTSE JA RAHVUSE JÄRGI

Loetelu

4. augustil 1722

1) Bürgermeister ja raad koos fiskaaliga		
kokku	5	isikut
Selle juures 3 teenrit	3	„
2) Suure Gildi liikmeskond ja kaupmehi	23	„
3) Väikese Gildi liikmeskond ja igasuguseid käsitöölisi, kes gildi liikmed ei ole	46	„
4) Saksa koguduses on üks pastor	1	isikut
5) Mittesakslasi [s. o. eestlasi], kes on voorimehed, talupojad, päevapalgalised ja muud eeslinna elanikud	47	„

ENSV RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 6489, l. 65. Mustand saksa keeles.

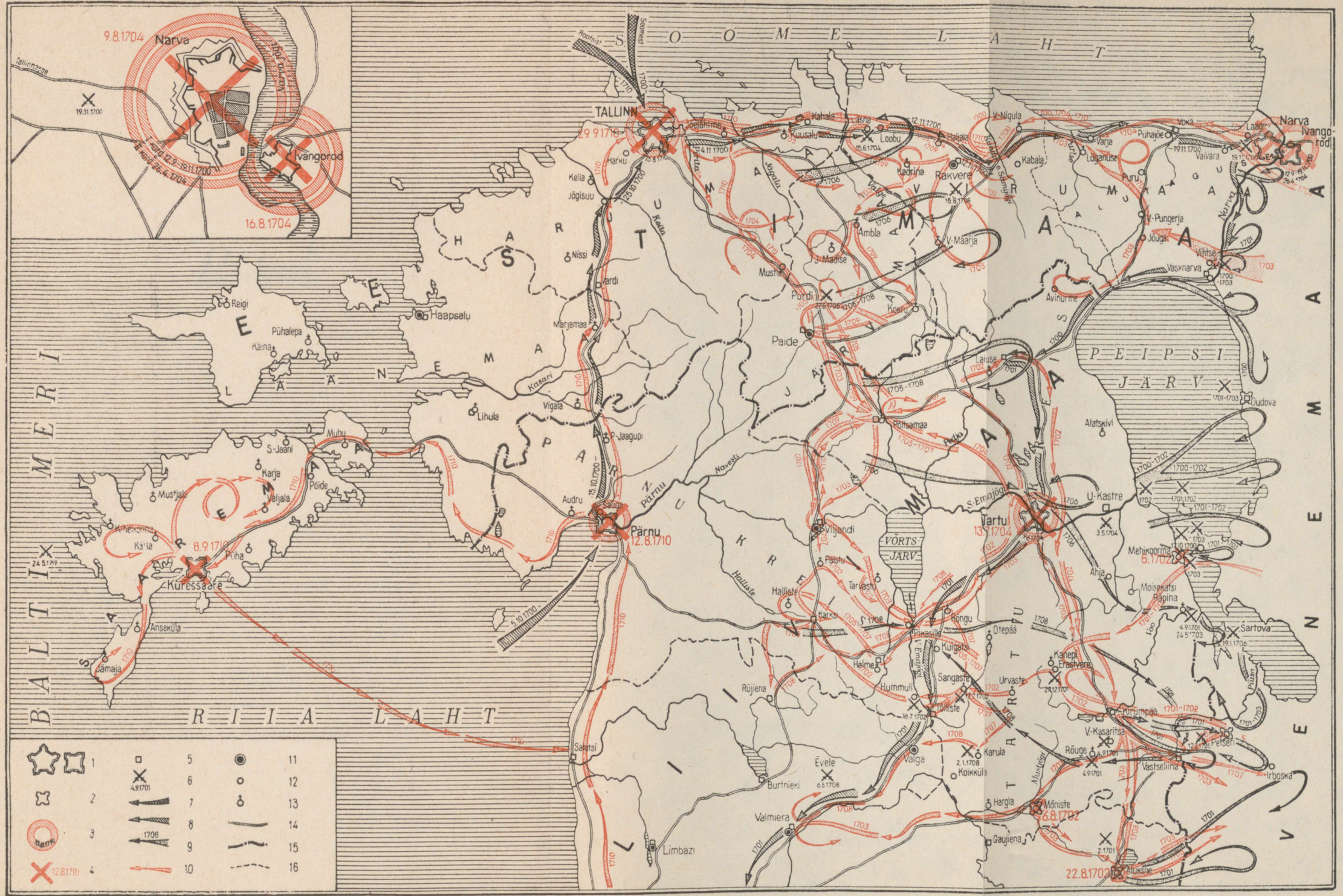

Kaart nr. 4. Sõjategevus Eesti alal.

Tingmärkide seletus: *1* — kindlustatud linnad; *2* — väikesed kindlustused; *3* — kindlustatud linna piiramise algus või kestus; *4* — kindlustatud linna Vene vägedele alistumine; *5* — endised linnused; *6* — lahingupaigad; *7* — Rootsi vägede täiendamine ja varustamine merd kaudu; *8* — Karl XII peaväe retked a. 1700 ja 1701; *9* — Rootsi vägede muid retkeid; *10* — Vene vägede retkeid; *11* —kindlustamata linnad; *12* — küla, mõis või muu asula; *13* — kirikud; *14* — sõja- ja muud peateed; *15* — kindralkubermangude, *resp.* kubermangude piirid; *16* — maakondade või kreiside piirid.

Lisad

KRONOLOOGIA [1]

1697, 9. märts — 1698, 25. august — sel ajal viibis Kesk- ja Lääne-Euroopas Vene «suur saatkond», millest isiklikult osavõtnud Peeter I veendus sõja vältimatuses Rootsi vastu, selleks et saavutada Venemaale eluliselt hädavajalik väljapääs Läänemerele.

1699, 11. november — salalepingu sõlmimine Peeter I ja Saksi kuurvürsti ning Poola kuninga August II vahel (Preobraženskoje külas Moskva lähedal) sõjaks Rootsi vastu.

26. november — salalepingu sõlmimine Vene ja Taani vahel sõjaks Rootsi vastu.

1700, 12. veebruar — Saksi sõjaväe öine äkkrünnak Riiale, mis ette võeti Rootsi vastaste leeri üleläinud Liivimaa aadliku J. R. Patkuli soovitusel, kuid mis nurjus, aga siiski vallandas Põhjasõja Ida-Baltikumis.

12. veebruar 1700 — 30. august 1721 — Põhjasõda.

kevadtalv — talurahvarahutused Kagu-Eestis ühes kaasneva mõisavara laialikandmisega; ülestõus Orava mõisas.

12. (13.) aprill — Rootsi valitsuse teadaanne mõisate reduktsiooni lõpetamisest.

aprill — algas Rootsist ja Soomest Tallinna ja Narva kaudu saabunud rohkearvuliste sõjaväeosade marss läbi Eesti ala Riia suunas saksilaste vastu.

15. (16.) juuni — 9. (10). juuli — Liivimaa kindralkuberneri poolt Riiga kokkukutsutud rüütel- ja vaimulikkonna ning linnade esindajate konvent, mis võttis vastu otsused maakaitse ja sõjakontributsiooni kohta ning deklaratsiooni J. R. Patkuli tegevuse kohta.

3. juuli — vaherahu sõlmimine 30-ks aastaks Venemaa ja Türgi vahel, mis võimaldas Venemaal alustada sõda Rootsi vastu.

8. (9.) august — sõlmiti Traventhali rahuleping, millega Rootsi sundis Taani Põhjasõjast välja astuma.

19. (20.) august — Venemaa kuulutas Rootsile sõja.

12. (13.) september — Vene väed alustasid Narva piiramist.

septembri keskpaik — Eestimaa rüütelkonna maapäev Tallinnas, mis võttis vastu otsused sõjakoormiste määrade kohta.

---

[1] Käesolev kronoloogia antakse üksikasjalisemalt selgitavas laadis, taotlusega, et see oleks kergesti arusaadav ka kõigile mitteajaloolastest lugejatele. Kuupäevad tuuakse Venemaal alates 1. jaanuarist 1700 kehtestatud vana, sulgudes aga rootsi kalendri järgi. Selle kohta vt. eespool lk. 30.

1700, september-november — talurahvarahutused Kirde-Eestis ühes kaasneva mõisavara laialikandmisega.

5. (6.) oktoober — Karl XII maabumine Rootsi peaväega Pärnus.

15. (16.) oktoober — Rootsi peavägi Karl XII juhatusel alustas Pärnust marssi Narva suunas, jõudis 25. (26.) skp. Tallinna, jätkas 12. (13.) novembril Rakverest edasiminekut ja saabus 19. (20.) novembril Narva alla.

25. (26.) oktoober — 16. (17.) november — Vene ratsaväe retk B. P. Šeremetevi juhatusel Narva juurest Rakvere lähedale ja tagasi.

31. oktoober (1. november) ja 6. (7.) november — ratsateenistuskoormise kahekordistamine Eesti- ja Liivimaal.

19. (20.) november — Vene vägede lüüasaamine Narva lahingus.

detsembri II pool — Rootsi peavägede marss Narvast Laiusele talvekorterisse.

detsembri lõpp — tugeva Vene väesalga retk B. P. Šeremetevi käsul Pihkvast Alūksne vastu, mille rootslased W. A. Schlippenbachi juhatusel tagasi lõid.

1701, 9. (10.) jaanuar — Karl XII korraldus maamiilitsa loomiseks Eesti- ja Liivimaal.

11. (12.) jaanuar — Karl XII keelas vilja väljaveo Eesti- ja Liivimaalt ja selle müümise eraisikutele.

veebruari algus — rootslaste võit ooberst W. A. Schlippenbachi juhatusel saksilaste üle Alūksne lähedal ja selle kindlustatud koha taasvallutamine Rootsi vägede poolt.

veebruarist aprillini — Rootsi vägede korduvad retked üle Liivimaa idapiiri Petseri, Irboska ja Pihkva aladele; 12. (13.) veebruar — rootslastele edukas lahing Petseri kloostri lähedal.

26. veebruar — läbirääkimised Biržais Peeter I ja August II vahel; Rootsi-vastase liidu uuendamine.

kevad 1701—1702 — talurahvarahutused Eesti- ja Liivimaal massiliste keeldumiste näol koormiste kandmisest.

kevad ja suvi — talupoegade ülestõus Vanamõisas Läänemaal.

29. (30.) mai — 6. (7.) juuli — Karl XII marss Rootsi peaväega Laiuselt Tartu ja sealt, alates 16. (17.) juunist edasi Valga ja Valmiera kaudu Riia alla Saksi vägede vastu.

suvel, eriti juulis — Rootsi Emajõe sõjalaevastiku kokkupõrked Vene lotjadega Peipsil ja Rootsi väesalkade retked järve idakaldale Oudova lähedale jm.

8. (9.) juuli — Rootsi väed Karl XII juhatusel ületasid Daugava ja lõid Saksi armeed Spilve lagendikul Riia all.

august — Rootsi väesalkade retked Venemaale Petseri kloostri ümbrusse, kus toimusid kokkupõrked Vene sõjaväega.

4. (5.) september — Vene väed hävitasid Rootsi väesalga Räpinas, kuid tõrjuti Rootsi jõudude poolt tagasi Kasaritsas ja Rõuges. Viimatimainitud edusammude eest ülendati ooberst W. A. Schlippenbach kindralmajoriks.

7. (8.) detsember — Rootsi väesalga retk Kastre juurest üle Peipsi järve Venemaale.

29. (30.) detsember — Vene väed B. P. Šeremetevi juhatusel saavutasid Erastvere lahingus esimese suurema võidu W. A. Schlippenbachi ülemjuhatuse all oleva Rootsi väliarmee üle, mille eest Šeremetev ülendati kindralfeldmarssaliks.

1701—1714 — Hispaania pärilussõda, mis hoidis ära Lõuna- ja Lääne-Euroopa suurriikide võimaliku sekkumise Põhjasõtta ja Venemaa sõjalise võimsuse kiire tõusu takistamise nende poolt.

1702, 15. (16.) jaanuar — Eestimaa kindralkuberneri plakat, milles senise 2 aasta asemele kehtestati pärisoriste talupoegade tagasinõudmise tähtajaks 3 aastat.

kevadest — sügiseni — talupoegade ülestõus Kunda mõisas.

mai lõpp või juuni algus — Vene vägi polkovnik Tolbuhhini juhatusel vallutas rootslaste poolt Mehikoormasse ehitatud väikese kindlustuse.

mai lõpust juuli alguseni — Vene laevastiku edukas tegevus Rootsi laevastiku vastu Peipsil, Emajõe suudmes ja Vasknarva juures, Oudova all ja Piirisaare lähedal.

17. (18.) juuli — kindralmajor W. A. Schlippenbach loobus ümberpiiramise kartusel otsustava lahingu vastuvõtmisest Sangastes ja taganes venelaste survel Rootsi väega Laatre kaudu üle Väike-Emajõe Hummulisse.

18. (19.) juuli — Vene vägi feldmarssal B. P. Šeremetevi juhatusel purustas Hummuli mõisa juures täielikult Rootsi jala- ja suurtükiväe ning lõi W. A. Schlippenbachi ühes oma ratsaväega ülepeakaela põgenema Pärnu suunas.

juuli lõpp, augusti algus — Hummuli lahingust osavõtnud Vene vägede tagasitõmbumine Eesti alalt.

6. (7.) august — Vene vägi B. P. Šeremetevi juhatusel vallutas tormijooksuga kindlustatud Mõniste mõisa.

22. (23.) august — sama Vene väekoondis vallutas edasi liikudes Alūksne (Marienburgi).

11. (12.) oktoober — Vene väed vallutasid Rootsi kindluse Pähkinälinna (Orešek, Nöteborg, hiljem Schlüsselburg, nüüd Petrokrepost) Neeva väljumiskohas Laadogast.

1703, 1. (2.) mai — Vene väed vallutasid rootslastelt Nevanlinna (Nyen) ühes Nyenskansi kindlusega Neeva paremal kaldal Ohta jõe suudmes.

14. (15.) mai — Vene väed vallutasid rootslastelt Jami kindluse (Jamburg, nüüd Kingissepp) Ingeris.

16. mai — Peterburi asutamine Peeter I poolt.

27. (28.) mai — Koporje kindlus Ingeris alistus Vene vägedele.

9. (10.) juuni ja mõni päev hiljem — kokkupõrked ning väikelahingud Rootsi ja Vene väesalkade vahel Narva ja Ivangorodi all ning Jamburgi lähedal.

28. juuni — Rootsi-vastase liidulepingu sõlmimine Venemaa ja Leedu suurvürstiriigi vahel.

juuni-juuli — Rootsi sõjalaevastiku ja jalaväesalkade retked üle Peipsi järve selle idakaldale ja Petseri suunas.

augusti lõpp — september — Vene vägede ulatuslik retk B. P. Šeremetevi juhatusel läbi Viru- ja Järvamaa ning Pärnu kreisi idaosa (pärastise Viljandimaa) Rootsi moonastusbaasi nõrgestamiseks ja elavjõu hävitamiseks.

1704, varakevad — Kronšloti (pärastise Kroonlinna) rajamine Kotlini saarele Peterburi kaitseks.

26. (27.) aprill — Narva ja Ivangorodi piiramise algus Vene vägede poolt.

3. (4.) mai — lahingus Kastre juures langes Rootsi Peipsi ja Emajõe sõjalaevastik Vene vägede kätte.

9. (10.) juuni — Tartu piiramise algus Vene vägede poolt.

15. (16.) juuni — Vene väesalk lõi W. A. Schlippenbachi väge Läsna külas Kadrina kihelkonnas.

1704, 12. (13.) juuli — tsaari käsul avaldas B. P. Seremetev üldise teadaande Liivimaa elanike Vene kaitse alla võtmise kohta.

13. (14.) juuli — Vene vägede tormijooks Tartule ja linna kapituleerumine.

9. (10.) august — Narva vallutamine Vene vägede poolt ägeda tormijooksuga.

16. (17.) august — Ivangorodi kapituleerumine Vene vägedele.

19. august — Rootsi-vastase liidulepingu allakirjutamine Vene ja Poola vahel Narvas.

30. (31.) august — Vene väesalga esimene Tallinnani ulatuv sõjaretk.

sügis — kokkupõrge Õisu mõisa talupoegade ja Rootsi värbamissalga sõdurite vahel.

aasta lõpp — 1705 — Vene peavägi suundus Rootsi peaarmee vastu Leedusse ja Poolasse.

1705, 15. (16.) juuli — Rootsi vägede võit kindral A. L. Lewenhaupti juhatusel Vene vägede üle Mürmuiža juures Kuramaal.

sügis — 1706. a. algus — A. L. Lewenhaupti suuremate väesalkade retked Vene valdusse läinud Tartu kreisi.

1706, jaanuar — Rootsi vägede retk läbi Tartu kreisi Pihkva järveni ja nende edukas lahing Vene väega järve jääl Sartova küla juures.

14. (15.) september — rahulepingu sõlmimine August II ja Karl XII vahel Altranstädtis Saksimaal. Lepingu kohaselt Saksi loobus sõja jätkamisest Rootsi vastu ja August II Poola troonist, andes ühtlasi Karl XII-le välja J. R. Patkuli, kes järgmisel aastal hukati.

sügis — Rootsi väesalkade retk Tartu kreisi.

1706—1707 — Vene armee sõjategevus Rootsi vägede vastu Leedus ja Poolas.

1707, mai — osa Tartu elanike, esijoones käsitööliste ja kaupmeeste evakueerimine Sise-Venemaale, peamiselt Moskvasse.

september — Karl XII alustas Poolast otsustavat sõjakäiku Venemaa suunas lõppeesmärgiga vallutada Moskva ja tükeldada Vene riik.

14. (15.) detsember — 1708, 4. (5.) jaanuar — Vene vägede retk kindralmajor O. R. Schaumburgi juhatusel Tartust Põltsamaa, Pilistvere, Viljandi, Paistu, Tarvastu, Pikasilla, Rõngu, Puka, Sangaste, Antsla ja Karula kaudu Valka ning sealt edasi Läti alale.

1708, 1. (2.) jaan. — eelnevalt mainitud Vene vägede võit neile Karula kiriku juures kallaletunginud Rootsi sõjaväe üle.

veebruar — Tartu ja Narva saksa kodanike evakueerimine Sise-Venemaale.

6. (7.) mai — rootslaste valvesalga hävitamine Vene vägede poolt teisel pool Valgat Eveles.

kevadsuvi — Vene vägede retk kindral R. F. Baueri juhatusel Liivimaa Läti distrikti ja Tartu kreisi.

12.—17. (13.—18.) juuli — Tartu kindlustussüsteemi ja südalinna plaanikindel hävitamine Vene vägede poolt ja nende lahkumine pärast seda ajutiselt Tartust. See toimus strateegilistel kaalutlustel.

15. (16.) august — Rootsi väe lüüasaamine Vene jõududelt Vinnis Rakvere lähedal, mis jäi Eesti territooriumil viimseks Põhjasõja vältlahinguks.

1708, 28. (29.) september — Karl XII peaväele Liivimaalt appi suunatud A. L. Lewenhaupti korpuse purustamine Vene vägede poolt Lesnaja küla juures Valgevenemaal. Selle võidu tagajärjel, mida Peeter I nimetas «Poltaava lahingu emaks», hävis Rootsi peavägede varustamiseks Ukrainas määratud tohutu moonavoor.

1709, 27. (28.) juuni — Vene vägede hiilgav võit Karl XII peaarmee üle Põhjasõja kõige otsustavamas lahingus Poltaava lähedal.

30. juuni (1. juuli) — Poltaava lahingus purustatud Rootsi vägede tingimusteta alistumine neid jälitavatele Vene vägedele Perevolotšna juures Dnepril.

suvi-sügis — viljaikaldus Eesti- ja Liivimaal.

9. (10.) oktoober — Rootsi-vastase Põhjaliidu uuendamine Toruńis Peeter I ja taas Poola troonile tõusnud August II vahel. Liiduga ühines uuesti ka Taani.

14. (15.) november — Riia piiramise algus Vene vägede poolt.

1710, märtsi algus — Vene väe retk üle jää Saaremaale.

kevad — katk kandus Kuramaalt Liivimaale ja sealt suve algul edasi ka Eestimaale ning augusti keskpaiku Tallinna.

13. (14.) juuni — Viiburi kapituleerumine Vene vägedele.

4. (5.) juuli — Riia kapituleerumine Vene vägedele.

12. (13.) august — Pärnu kapituleerumine Vene vägedele.

15. (16.) august — Vene väed alustasid Tallinna piiramist.

16. august — Peeter I andis välja universaali, milles tõotas kõigile Eestimaa elanikele oma kaitset, Eestimaa rüütelkonnale ja Tallinna linnale aga vastupanuta alistumise korral kinnitada kõik nende senised privileegid ja neid edaspidi võimaluste kohaselt veelgi laiendada.

8. (9.) september — Käkisalmi (end. Korela, Keksholm, nüüd Priozjorsk) ja Kuressaare (nüüd Kingissepp) kapituleerumine Vene vägedele. 29. (30.) september (uue kalendri järgi 10. oktoober) — Tallinna Rootsi garnisoni, linna ja Eestimaa rüütelkonna kapituleerumine Vene vägedele, millega faktiliselt viidi lõpule Eesti ja Põhja-Läti alade ühendamine Venemaaga.

30. september — Liivimaa rüütelkonna privileegide kinnitamine Peeter I poolt.

17. oktoober — Peeter I määras parun G. J. Löwenwolde oma täievõimuliseks volinikuks Liivimaale ülesandega reorganiseerida sõja läbi korratusse sattunud tsiviilhaldus ja taastada seisuslikud organid vastavalt kapitulatsioonile. Ajuti laienes tema tegevus ka Eestimaale.

1711, aprill — Vene sõjavõimud lasksid õhku Kuressaare kindlustised selleks, et see raskesti kaitstav meretagune koht ei ahvatleks Rootsi vägesid enda taashõivamisele.

14. mai — tsaari täievõimulise voliniku Liivi- ja Eestimaal patent pagenud talupoegade tagastamise kohta oma pärishärradele.

13. (14.) — 16. (17.) juuli — Naissaare juurde ilmunud suur Rootsi laevastik tegi katseid Tallinna taasvallutamiseks.

13. detsember — tsaari täievõimulise voliniku patent talurahvakoolide taastamise kohta Liivimaal.

1711—1712 — kõrgema tsiviilhalduse ümberkorraldamine Vene võimude poolt Eesti- ja Liivimaal.

1712, 1. ja 13. märts — Eestimaa rüütelkonna ja Tallinna linna privileegide kinnitamine Peeter I poolt.

1712 — maarevisjon Põhja-Eestis sõja ja katku hävitustöö ulatuse ning ellujäänud rahvastiku maksuvõime selgitamiseks.

1712, — Peeter I käsul toimunud rannavete luure avastas Rogerviigi (nüüd Paldiski) lahe erilise sobivuse sõjasadama jaoks.

1710. a. alanud ning hiljem kohati jätkunud katkuepideemia täielik lakkamine Eestis.

1713, kevad ja suvi — Vene sõjalaevad kasutasid esmakordselt Tallinna sadamat ja reidi ning ajasid Naissaare ja Aegna vahel nurja Rootsi laevastiku kallaletungikatsed Tallinnale.

kevad-sügis — Vene väed hõivasid kogu Lõuna-Soome, nimelt 10. mail esmakordselt ja 15. juulil lõplikult Helsingi (Helsingfors), 28. augustil Turu (Turku, Åbo) ja 27. septembril Hämeenlinna (Tavastehus) ning purustasid 6. oktoobril Pälkäne küla juures arvulises ülekaalus oleva Rootsi armee.

sügis — Vene võimud lubasid Eesti- ja Liivimaalt jälle vilja välja vedada.

12. oktoober — Peeter I käsk asuda Tallinna kindluse tugevdamisele ja sõjasadama ehitustöödeks ettevalmistumisele.

14. oktoober — Tartu kreis eraldati administratiivselt Riia kubermangust.

1713 — üldine loomakatk Eestis.

1713 — maarevisjon Saaremaal.

1714, 13. jaanuar — Peeter I käsk alustada ettevalmistusi Sise-Venemaale evakueeritud tartlaste kodulinna tagasipöördumiseks.

2. veebruar — Tallinna sõjasadama ehitustööde algus.

juuni-juuli — kogu Vene purjelaevastiku koondamine Tallinna reidile Soome skäärides tegutseva galeerilaevastiku julgestamiseks Rootsi avamerelaevastiku kallaletungide vastu.

27. juuli — Vene galeerilaevastiku võit Rootsi laevastiku üle Hango neeme (Hanko niemi, Hangöudd) juures, mis andis Soome lahe Vene kontrolli alla ja kindlustas talle hõivatud Soome okupeerimise sõja lõpuni.

1715, 8. veebruar — Karl XII avaldas kaaperdamisjuhendi, mis nägi ette Läänemere sadamate blokaadi ja mille tagajärjel Rootsi vahekord mereriikide Inglismaa ja Hollandiga teravnes peaaegu sõjaseisundini.

juuli keskpaik — Peeter I ilmus oma sõjalaevastikuga Eesti vetesse ja määras Rogerviigi uue sõjasadama asukohaks.

28. juuli — 13. august — Vene sõjalaevastiku sõbralik kohtumine Hollandi ja Inglise laevastikuga Peeter I juhatusel Tallinna reidil.

1715 — maarevisjonid Eestimaal ja Tartu kreisis.

1715 — nn. arvutus- ehk «Vene kooli» asutamine Tallinnas kõrgema alghariduse andmiseks (lugemise, kirjutamise, rehkendamise ja laevasõidukunsti õpetamiseks).

Uue testamendi eestikeelse tõlke ilmumine Tallinnas, millel oli teatav mõju kirjakeele arenemisele ja lugemisoskuse levimisele eestlaste hulgas.

1718, 10. maist alates vaheaegadega kuni 1719. a. septembrini — nn. Ahvenamaa kongress, s. t. rahuläbirääkimised Vene ja Rootsi esindajate vahel mainitud saarestikku kuuluval Lövö saarel. Läbirääkimised, mis esimesel aastal tõotasid Vene nõudmiste rahuldamist, nurjusid pärast Karl XII surma peamiselt Inglismaa väga aktiivse Vene-vaenuliku vahelesegamise tagajärjel.

suvi — Rogerviigi sõjasadama rajamistööde alustamine.

1718, 30. november — Karl XII surm Fredrikshaldi kindluse piiramisel Norras (kõige tõenäosemalt Rootsi poolelt lastud salamõrvari kuuli läbi).

1718 — nn. vaeslastekooli — esimese laialdase ilmaliku õppekavaga õppeasutuse ellukutsumine Eestis Albu mõisas Järvamaal peamiselt orbunud ja vaesunud aadlilaste jaoks, kelle kõrval aga õppis seal ka mitteaadlikke, isegi mõni eestlane.

1718—1723 — Kadrioru lossi ehitamine Tallinna ja pargi rajamine tema ümber Peeter I käsul.

1719, 28. veebruar — Liivimaa kuberneri patent pagenud talupoegade märgistamise kohta.

24. mai — Vene sõjalaevastiku võit Rootsi sõjalaevade üle esimeses avamere lahingus Saaremaa ranniku lähedal.

30. juuni — Rootsi kuninganna Ulrika Eleonora (Karl XII õe ning järglase) armukiri, mis tõotas kõige laialdasemate privileegide taastamist Eesti-, Liivi- ja Saaremaa rüütelkondadele nende provintside jäämise korral rahu sõlmimisel Rootsi riigi koosseisu.

1719—1721 — Inglismaa saatis oma sõjalaevastiku suviti Läänemerre Rootsile abiks ning toetas viimast rahaliselt, taotlusega Venemaad Põhjasõja võiduviljast ilma jätta.

1720, mai lõpp — Rootsi-Inglise ühinenud sõjalaevastiku ilmumine Tallinna alla ning selle dessant Naissaarele.

27. juuli — Vene sõjalaevastiku võit Rootsi sõjalaevastiku üle Grönhamni juures Ahvenamaa saarte lähedal. See Vene võit purustas Rootsi viimsed lootused relvade jõuga oma meeleheitlikku seisundisse pööret tuua.

1721, 11. mai — 30. august — rahuläbirääkimised Venemaa ja Rootsi esindajate vahel Uusikaupunkis (Nystad) Soomes.

30. august — Venemaale väga soodsa rahulepingu allakirjutamine sealsamas. Uusikaupunki rahuleping lõpetas kaua kestnud Põhjasõja ning andis rahvusvahelise kinnituse Eesti ja Põhja-Läti, samuti Ingeri ja osa Karjala üleminekule Vene riigi koosseisu.

KÕRGEMAD TSIVIILVÕIMUKANDJAD LIIVI- JA EESTIMAAL

KÕRGEMAD ROOTSI VALITSUSE KOHALIKUD VÕIMUKANDJAD

Liivimaa kindralkubernerid, kubernerid ja viitsekubernerid Riias

Erik Dahlberg (Dahlbergh), kindralkuberner 1696 — 3. mai 1702.
Carl Gustav Frölich (Frölig, Fröhlich), viitsekuberner 1700—1702, kuberner 3. mai 1702 — 6. jaan. 1706.
Adam Ludwig Lewenhaupt, kuberner 6. jaan. 1706 — 25 aug. 1709.
Remmert Funcken, viitsekuberner 1706 — 3. veebr. 1709.
Carl Gustav Skytte, viitsekuberner 29. märts 1709 — aug. 1709.
Heinrich Albedyll, viitsekuberner 20. aug. 1709—1710.
Niels Stromberg (Strömberg), kindralkuberner 12. okt. 1709—1710.
Johann Adolph Clodt von Jürgensburg, viitsekuberner 1710.

Eestimaa kindralkubernerid ja viitsekubernerid Tallinnas

Axel Julius de la Gardie, kindralkuberner 1687 — 4. nov. 1704
Wolmar Anton Schlippenbach, viitsekuberner, kindralkuberneri asetäitja 1705 — 12. aug. 1707.
Niels Stromberg, (Strömberg), kindralkuberner 16. aug. 1707 — 20. sept. 1709.
Dietrich Friedrich Patkul, viitsekuberner suvi 1707 — 29. sept. 1710, alates sept. 1709 a. tegelikult kindralkuberneri asetäitja.

Saaremaa maapealikud Kuressaares

Peer Örneklow (Oerneklow, Örneclou, Örenclow, Örnclow), 1690—1701.
Engelbrecht Mannerburg, 1701—1710.

Asehaldurid

Gustav Adolph Strömfelt (Strömfeldt), Liivimaa Eesti distrikti majandusasehaldur 1690—1710; Tartus 1690—1704, Pärnus 1704—1710.
Mathias Porten (Poorten), Eestimaa asehaldur Tallinnas 1690—1710.
Michael Strokirch (Strohkirch), Liivimaa Läti distrikti majandusasehaldur Riias 1690—1710.

Aleksander Danilovitš Menšikov, kõigi Läänemereäärsete tsaari maade kindralkuberner, Peterburi kubermangu, Liivi- ja Eestimaa kindralkuberner Peterburis 1704—1719.

Gerhard Johann Löwenwolde, Riias asuv tsaari täievõimuline volinik Liivi- ja ajutiselt ka Eestimaal okt. 1710 — apr. 1714.

Friedrich Löwen, Eestimaa viitsekuberner Tallinnas 23. veebr. 1711—1735, 1730. aastast kuberner.

Peeter Aleksejevitš Koribut-Golitsõn, Liivimaa kuberner Riias 14. apr. 1713 — 11. juuli 1719.

Korssakov, Liivimaa viitsekuberner Riias 1713—1719.

Anikita Ivanovitš Repnin, Liivimaa kindralkuberner Riias 17. apr. 1719 — 3. juuli 1726.

Peeter Vojeikov, Liivimaa viitsekuberner Riias 24. juuli 1719—1726.

Fjodor Matvejevitš Apraksin, Eestimaa kindralkuberner enne 18. sept. 1719—1728.

Tartu kreisis

Kirill Aleksejevitš Narõškin, Pihkva ja Tartu ülemkomandant 1704—1710 (?).

Ivan Lukitš Vojeikov, Tartu kreisivalitsuse esimees (president) ja komandant 1713—1719.

Mihhail Suhhotin, Tartu kreisivalitsuse esimees ja komandant 1720—1722.

SAGEDAMINI ESINEVAD ERITERMINID

Terminid on antud ainult selles tähenduses, nagu neid kasutati kohapeal valimikus vaadeldaval ajajärgul. Tihtipeale on seletust kitsendatud ainult nende tähendustega või tähendusvarjunditega, mis antud terminil on valimikus esinevates dokumentides. Juhul, kui antud mõiste ei esine eesti keeles laensõnana, on ta ära toodud ka sel kujul, nagu ta harilikult esineb kaasaegsetes allikates (v. a. kohtute nimetused).

A a d l i l i p k o n d (Adelsfahne) — ratsateenistuskohustuse alusel moodustatud ratsaväeosa, keda ülal pidasid aadlimõisad.

a a d l i m õ i s (adeliches Guth) — aadliku pärilikus valduses olev mõis.

a b i m õ i s — vt. kõrvalmõis.

a b i t e g u — vt. tegu.

a b i v a i m — abiteoline, tihti naine või alaealine; vt. abitegu.

a d m i r a l i t e e d i k o l l e e g i u m — 1718. a. Peeter I poolt rajatud riigi keskasutus, mis tegeles mereväe küsimustega.

a d r a m a a (Hacken) — maakasutus- ja maksustusühik maal; r e v i s j o n i a d r a m a a alusel toimus mõisa riiklike kohustuste arvestamine. Tema suurus määrati eri kohtades ja eri aegadel erineva põhimõtte järgi (rakmepäevad, talul lasuva feodaalse rendi rahaväärtus, töövõimeliste inimeste jms. arv). T a l u a d r a m a a alusel toimus talumajapidamisel lasuvate mõisakoormiste arvestamine. See ei langenud tavaliselt kokku revisjoniadramaaga ja selle suuruses oli tunduvaid erinevusi.

a d r i k, a d r a t a l u p o e g (Hackenbauer) — adramaades arvestatud talu peremees.

a d v o c a t u s f i s c i — vt. fiskaal.

a k o r d — kokkulepe, siin kapituleerumiskokkulepe.

a l a m m a a k o h u s — kohtuorgan Eestimaal, kes vaatas läbi väiksemaid hagiasju mõisnike vahel; eesistujaks oli rüütelkonna peamees, liikmeteks kõik meeskohtute liikmed ja 4 haagikohtunikku; edasi võis kaevata ülemmaakohtule.

a l t õ n n — vanaaegne Vene münt; 1 altõnn = 3 kopikat.

a n n e t u s r a h a (Beysteuer) — abiraha, toetus, lisamaks.

a p r o š š — jooksu- või ühenduskraav, harilikult siksakiline, mis võimaldas varjatult läheneda kindlusele ja muudele vaenlase seisukohtadele.

a r s s i n — vene pikkusühik; 1 arssin = 16 verssokit = 0,7112 m.

a s e h a l d u r (Statthalter) — kõrgem Rootsi kohalik võimukandja, kes tegeles esmajoones majandusalaste küsimustega, kuid kõrvuti nendega võttis osa ka administratiivsete jms. küsimuste lahendamisest. Vt. kõrgemate võimukandjate tabel. M a j a n d u s a s e h a l d u r i t e võimupiir Liivimaal hõlmas kuni 1702. aastani ainult majandusalaseid küsimusi,

kuid pärast Liivimaa kindralkuberner E. Dahlbergi tagasiastumist läks nendele üle ka osa kindralkuberneri funktsioonidest.

assessor — kaasistuja.

audiitor — sõjaväekohtunik; kaasistuja sõjaväekohtus.

bastion — mullast viienurkne mitmeastmeline (terrassiline) kaitseehitis kindluses. Selle kahest faasist (esiküljelt) oli võimalik tulistada vaenlast frontaalselt ja kahelt flangilt (tiivalt) hoida vallikraavi flankeeriva tule all. Bastioni muldkeha alumist laiemat osa hoidis ülal kivimüür, mis kandis eskarbi nimetust.

bolverk — siin sein merekalda kindlustamiseks voolude ja lainetuse toime vastu sadamas, muul.

brešš — läbimurd, kaitsemüüri või valli tekitatud ava, mille kaudu oli võimalik tungida linna või kindlusesse.

brigaad (laevade) — mitmest ühte liiki sõjalaevast koosnev üksus.

brigantiin — kahemastiline purjekas, mis oli kohandatud ka sõudmiseks. Kasutati sõjalaevastikus luureks ja sidepidamiseks.

brustver — rinnatis, eesvall, rindkants; vall kaitseks vaenlase kuulide eest ja liikumise varjamiseks müüril jne.

bürgermeister, pürjermeister (ladina k. Consul) — rae ehk magistraadi eesistuja. Bürgermeistreid oli linnades 1—4. Mitme bürgermeistri puhul olid ametiülesanded nende vahel jaotatud.

direktor — kõrgem Rootsi ametnik majandusalal.

distrikt — 1690. a. jaotati Liivimaa kindralkubermang (e. provints) kaheks majanduslik-administratiivseks osaks — Eesti ja Läti distriktiks —, eesotsas majandusasehalduriga.

diversioon — vaenlase tähelepanu kõrvalejuhtimiseks ettevõetud sõjaline operatsioon (võis olla ka näiline ehk teeseldud operatsioon).

eeslinn (Vorstadt) — agul. Linnaosa, mis asus väljaspool päris- ehk kesklinna ümbritsevat kindlustusvööndit.

eksekutsioon — kohtuotsuse täidesaatmine, ka maksuvõlgade sundsissenõudmine.

eksekutsioonikomissar — kõrgem Rootsi ametnik, kelle ülesandeks oli võimude otsuse (peamiselt maksuvõlgade sissenõudmise) sundtäitmine (eksekutsioon). Viimast teostati harilikult sõdurite sundmajutamise teel korraldust mittetäitva isiku juurde.

elatus, elatumisala — vt. peatoidus.

eskaader — sõjalaevade lahingukoondis.

eskarp — bastioni, raveliini või kurtiini muldkeha laiemat alaosa ülalhoidev kivimüür.

fiskaal (fiskaalfoogt, fiskuse advokaat, advocatus fisci, advocatus regius, commissarius fisci, fiscal) — riigiametnik, kelle kohuseks oli kaitsta riigi majanduslikke huve, valvata seaduste täitmise ja kohtupidamiskorrast kinnipidamise üle, teostada eeluurimist, võtta osa kohtuistungitest ja esineda kohtus ametliku süüdistajana. Eestimaal oli fiskaalfoogt Tallinna linnusekohtu juures. Liivimaal oli õuekohtu juures ülemfiskaal ja iga maakohtu juures kreisifiskaal. Vastas umbes tänapäeva prokuröri mõistele. Vt. ka ofitsiaal.

foogtikohus — alam kohtuinstants Tallinna Toompeal, Pärnus, Tartus, Narvas ja Kuressaares, mis lahendas tsiviilasju ja toimetas eeluurimist kriminaalasjus.

forstmeister, metsaülem — metsade hooldamise ja kaitsega tegelev riigiametnik, kelle käsutuses oli ka relvastatud sõdureid ning kelle abi kasutati mõnikord talurahvarahutuste mahasurumisel.

fregatt — kiirsõjalaev 3 mastiga, mille suurtükid asetsesid ainult peamisel tekil; tarvitati peamiselt luureks.

gildid — kaupmeeste ja käsitööliste seisuslikud kutseorganisatsioonid. Suurgildidesse kuulusid kaupmehed, literaadid ja mõnel pool ka kullassepad, väikegildidesse käsitöötsunftide meistrid.

gildi vanemliige (Ältester, Eltester) — gildi koosseisu kuulumise ajalt ja enamasti ka ealt vanem liige gildis teatavate eelisõigustega ja suu-

rema auväärsusega. Vanemliigete hulgast valiti gildi oldermanne ja neile kuulusid pidulikkudel koosviibimistel ning ametlikkudel koosolekutel auväärsemad istekohad.

gildi vanem — vt. oldermann.

glassii — vallikraavi ja nn. varjatud tee tagune madal välisvall lameda välislänguga.

gratsiaalmõis — vt. tertsiaalmõis.

grenader — sõdur-granaadiheitja.

grivna, grivennik — Peeter I poolt vahetusrahana uuesti käibele lastud hõbemünt; 1 grivna = 10 kopikat.

haagikohtunik, adrakohtunik (Hackenrichter) — peamiselt politseiliste ülesannetega alamkohtunik Eestimaal, kes määras karistusi väiksemate süütegude eest, teostas juurdlust ning täitis kohtute ja kubermangu-valitsuste otsuseid. Valiti igas nn. haagikohturingkonnas kohalike aadlike poolt nende eneste seast 3 aastaks.

hoboist — sarve- või pasunapuhuja, signalist sõjaväes.

immissioon — teatud maatüki määramine kohtulikul teel kellegi valdusse. Üksikute talude, külade või tervete mõisate immiteerimist võlausaldajatele rakendati laialdaselt maavaldajate võlakohustuste likvideerimiseks. Immissiooni saaja pidas enda valduses maatükki nii kaua, kuni võlakohustus sai likvideeritud immiteeritud maatükil elavatelt talupoegadelt (immissioonitalupojad) saadava feodaalse rendi arvel.

immissioonitalupojad — vt. immissioon.

justiitsbürgermeister — peamiselt kohtuasjandusega tegelev bürgermeister, absoluutse kuningavõimu eriline esindaja raes. Nimetati raehärrade hulgast ja juhatas rae koosolekuid.

kameriir — riigi tulude ja kulude arvestamisega tegelev ametnik.

kammerkolleegium — keskasutus, mis tegeles riigi tulude ja kuludega.

kann — õõnesmõõduühik; 1 kann = 2 toopi = 2,617 l.

kapitulatsioon — alistumisleping; ka riigivõimu esindaja ja väeosa ülema vaheline leping väeosa formeerimise kohta tasu eest. Selle alusel anti ohvitseridele värbamispatendid, millega nad said õiguse sõdurite värbamiseks. Viimane tehti teatavaks ka kohapealsetele ametivõimudele.

karoliin — Rootsi rahaühik; 1 karoliin = 1/3 riigitaalrit = 2 vasktaalrit.

kartaun — suurekaliibriline suurtükk.

katel (Kessel) — «suurtükipesa», kaevik mortiiri jaoks.

kihelkonna- ja kreisikomissarid (Kirchspiel Commisarius, Creys-Commissarius) — kohaliku aadli hulgast määratud ametiisikud, kes korraldasid kohapeal sõjavägede varustamist toidu- ning hobumoona ja küüdiga ning nende majutamist.

kindralkubermang (General-Gouvernement) — vahel nimetati lihtsalt kubermanguks, provintsiks, vürst- või hertsogkonnaks; suurem administratiivne allüksus; Eesti territoorium oli jagatud kahte kindralkubermangu — Eesti- ja Liivimaaks. Viimane haaras ka Põhja-Läti. Vene võimu algaastail allusid Tartu kreis ja Narva Peterburi kindralkubermangule.

kindralkubermangu valitsus — kindralkuberneriga eesotsas kohalikku haldust juhtivad kõrgemad ametnikud Eestimaal. Vene võimu algaastail koosnes see peamiselt maanõunikest viitsekuberneriga eesotsas ja et kindralkubernerid kohapeal ei viibinud, siis koondus tegelik haldus nende kätesse.

kindralkuberner (General Gouverneur) — kõrgeim riigivõimu esindaja kohapeal, kes teostas maa haldamist ja koondas oma kätte nii kõrgema tsiviil- kui ka sõjaväelise võimu (v. a. väliväed).

kisklaud, kisandlaud — palgi küljest kiilude abil lahti kistud laud. Tarvitati katuse katmiseks jne.

kodanik, linnakodanik (Bürger) — vastavate seisuslike eelisõigustega linnaelanik. Kodanikeks olid peamiselt suurkaupmehed ja käsitöötsunftide meistrid. Kodanikud linnades moodustasid suhteliselt väiksearvulise ladviku.

kodanike toitumisala, kodanike peatoidus (bürgerliche Nahrung) — majanduslik tegevusala, millel võisid tegutseda ainult kohaliku linna kodanikud. Kodanike toitumisalade hulka kuulusid kõigepealt mitut liiki kaubanduslikud erialad, siis käsitöö eriharud, ka kõrtsipidamine, õllepruulimine jne.

komissar — mõne erilise ülesande täitmiseks määratud ametnik; vt. kreisi- ja kihelkonnakomissarid, eksekutsioonikomissar, sõjakomissar ja ülemkomissar.

[riiklik] kommertskolleegium — Peeter I poolt loodud kõrgem riigi kaubandusalane keskasutus.

konkurss —kohtulik menetlus võlausaldajate võimalikult ühtlaseks rahuldamiseks võlgniku surma või maksujõuetuse korral.

konsistoorium — kõrgem kirikuvalitsuse asutus; ülemkonsistooriumi kompetentsi kuulusid tähtsaimad kiriku- ja usuküsimused, esindas vaimulikkonda kui tervikut.

konstaabel — relvur, püssimeister; ka suurtükiväelane.

kontreskarp — vallikraavi väliskülge ülalhoidev kivimüür.

kontributsioon — erakorraline rahas ja natuuras võetav riigimaks.

konvent — siin aadli, vaimulike ja linnade esindajate kogu.

koormised (talupoegade) (Gerechtigkeit, Kochus) — dokumentides esineb vaid talumajandilt mõisale antavate naturaalkoormiste tähenduses.

korterihärra (Quartier-Herr) — linna rae poolt määratud raehärra või keegi muu ametiisik, kelle ülesandeks oli hoolitseda sõjaväe majutamise eest.

kortĕripenn (Quartier-Pfennig) — linnaelanikelt võetav maks majutamiskulude katmiseks.

korteriraha (Quartier-Geld) — peamiselt ohvitseridele rae poolt makstav raha korteriüüri tasumiseks.

kreisifoogt — kohalik majandusalaga, eriti sõjakoormiste määramise ja sissenõudmisega tegelev ametnik Liivimaal.

kroonumõis (Cronsgut) — vt. riigimõis.

kroonutalupoeg (Crons-Bauer) — riigimõisa talupoeg.

kuberner — kindralkuberneri järel järgmine kõrgem provintsi võimukandja Liivimaal. Täitis esimese puudumise korral selle funktsioone.

kuhi (Kuje) — heina mõõtmise ühik; 1 kuhi = 4 koormat.

kuhjamaa (Kujstelle) — tükk heinamaad, millelt keskmiselt saadi kuhi heinu.

kuninglik mõis — vt. riigimõis.

kurtiin — bastionide vaheline vall.

kõrvalmõis (Hoflage, Beyguth) — abimõis, peamõisast eraldi asuv, kuid temaga majanduslikult ühenduses olev ja samale valdajale kuuluv mõis.

külimit — õõnesmõõduühik; 1 tallinna külimit = 12 toopi = 15,7 l; 1 riia külimit = 9 toopi = 11,8 l.

kümnis (Zehnte) — naturaalkoormis, mida talupojad andsid mõisale teraviljas. Kümnise suurus, erinevalt hinnusest (Põhjasõja ajaks oli enamikus mõisates kümnis asendatud püsiva hinnusega), oli kõikuv, olenedes talupoegade viljasaagist. Keskmiselt moodustas see umbes $^1/_4$ talu viljasaagist.

küünar (Elle) — pikkusmõõduühik; Baltimaadel tarvitatava küünra pikkus kõikus harilikult 50 ja 72 sm vahel. 1 tallinna küünar ~ 53,3 sm, 1 riia küünar ~ 52,3 sm, 1 pärnu küünar ~ 53,9 sm, 1 tartu küünar ~ 52,8 sm.

küüt (Schüsse) — talupoegadel ja linlastel lasuv kohustus vedada riigi koormaid, sõjaväge ja reisijaid.

laboratoorium — relvatöökoda, püssirohu ja suurtükimürskude valmistamise ruum.

laevanael (Schiffspfundt) — raskus- ja mahumõõduühik; 1 laevanael = 2 tündrit = 20 leisikat = ca 160 kg.

leisikas (Lieszpfundt) — raskusmõõduühik; 1 leisikas = 20 naela (Markpfundt) = ca 8 kg.

likvidatsioon — maksude ja maksuvõlgade õiendamine.

likvidatsiooni- ja eksekutsioonikontor — ametiasutus, mille ülesandeks oli maksude ja maksuvõlgade laekumise korraldamine ja selle üle arvepidamine.
linnakodanik — vt. kodanik.
linnusepiirkond (Schloszgebiet) — territoriaal-administratiivne ühik; siin kasutatud vananenud terminina.
linnusekohus, Tallinna linnusekohus — kohtuorgan Eestimaal; talle allusid kohtusajades riigiametnikud, sõjaväelased, Toompea ja Tõnismäe elanikud, osaliselt ka riigimõisate rentnikud ning nende mõisate talupojad üle terve Eestimaa; eesistujaks oli kuberner ja kuninga poolt nimetatud 6 assessorit; edasi võis kaevata Stokholmi õuekohtule. Kaotati aadli pealekäimisel pärast Eestimaa üleminekut Vene võimu alla.
lipkond — ühise lipu ümber koondunud tavaliselt kompaniist suurem sõjaväeosa, eriti ratsaväeosa.
litsents — luba riigivõimudelt kaupade sisse- ja väljaveoks; sisse- ja väljaveetavatelt kaupadelt riigi kasuks võetav toll.
litsentsikontor — asutus, mis andis välja lubasid kaupade sisse- ja väljaveoks ning kasseeris litsentsimaksu.
litsentsivalitseja — litsentsikontori ülem.
maakohus — kohtuorgan Liivimaal; suuremate kriminaal- ja tsiviilasjade esimene instants; koosnes maakohtunikust, kelle nimetas kindralkuberner ja kahest assessorist, kes nimetati kuberneri poolt; maakohtuid oli Eesti alal 3 — Tartus, Pärnus ja Saaremaal; edasi võis kaevata Liivimaa õuekohtule.
maamiilits (Land-Milice, Ma-Wäggi) — talupoegadest vastava kohustuse alusel moodustatud sõjaväeüksus.
maanõunik (Landrath) — vt. maanõunike kolleegium.
maanõunike kolleegium — rüütelkonna kõrgeim kollegiaalne täidesaatev organ, koosnes Eesti- ja Liivimaal kummaski provintsis 12 ja Saaremaal 4 maanõunikust. Nad valiti eluks ajaks. Eestimaa maanõunike kolleegium moodustas ühtlasi Eestimaa ülemmaakohtu koosseisu. Maanõunikel oli ka kindralkubermangu valitsuses resideerimise õigus.
maapealik (Land(s)höfding) — kõrgeim riigivõimu ja kuninga esindaja Saaremaal.
maapäev (Landtag) — perioodiliselt kokkukutsutav aadli omavalitsusorgan Eestimaal, Liivimaal ja Saaremaal, millest osa võtta oli õigus kõigil mõisapidajail, hääleõigus kuulus aga ainult aadlimõisate omanikele.
magasin — sõjaväe toidumoona (eeskätt teravilja ja hobusööda) ladu.
magistraat — vt. raad.
majandusasehaldur — vt. asehaldur.
majutamine, majutuskoormis (Einquartierung) — linlaste, aadli ja talupoegade kohustus anda sõjaväelastele tasuta korterit ühes kütte ja valgustusega.
majutusraha — maks, mida linnaraad võttis linnaelanikelt sõjaväelastele tasuta korteri muretsemiseks.
majutusmaks — vt. statsioon.
markitant — kaupmees, kes müütas sõjaväelastele toidu- ja tarbeaineid, millega sõjavägi neid ise ei varustanud.
meeskohus — kohtuorgan Eestimaal, suuremate kriminaal- ja tsiviilasjade esimene instants. Koosnes meeskohtunikust ja kahest assessorist, kes valiti mõisnike poolt ja mõisnike hulgast 3 aastaks. Meeskohtuid oli kolm: Harju, Viru-Järva ja Lääne meeskohus. Meeskohtust võis edasi kaevata ülemmaakohtusse.
miil — erineva suurusega teepikkuse mööduühik. Miilide pikkused kõikusid 1,5—7,5 km vahel. 1 saksa e. suur miil = 7,3 km.
mortiir, müüser — kõige järsuma lennujoonega lühikese toruga suurtükk.
Moskoovia — Venemaa.
moskoviit — venelane, ka Vene riigi alam üldse.
muldbrustver — vt. brustver.

munsterdamine — sõjaväelaste ja nende varustuse ülevaatus ja nimestikku kandmine.
munsterroll — vt. roll.
mustpead e. mustpeade vennaskond (Schwarzen Häupter) — vallaliste suurkaupmeeste sõjaväeliselt korraldatud kutsealaline organisatsioon Tallinnas, Riias ja Tartus.
mõisapidaja, mõisavaldaja (Possessor) — isik, kes tegelikult pidas mõisat; mõisaomanik, -rentnik, pandipidaja (pandihärra) jne.
nael (Pfundt) — raskusmõõduühik. Naelade suurus kõikus 400—450 g vahel: 1 rootsi nael = 425 g, 1 vene nael ~ 400 g, 1 Eestis tarvitusel olev nael (marknael) ~ 410 g.
ofitsiaalid — ametnikud Tallinnas, kes valvasid kohtupidamiskorrast kinnipidamise üle, teostasid kuritegude ja seaduserikkumiste kohta juurdlust ja esinesid kohtus ametliku süüdistajana. Üks neist tegeles kaubanduslike asjadega, teine muude asjadega. Vrd. fiskaal.
oldermann — gildi või tsunfti vanem.
ordinaarius — korraline, määratud ametiisik; siin korraline protokollija.
paar vitsu — 3—8, sagedamini 4 hoopi ühe paari või ka terve peotäie peenemate vitstega.
palissaad — pihtaed tihedalt üksteise ligi maasse taotud palkidest kindluse muldvallil.
pandihärra, pandipidaja (Pfandherr) — mõisavaldaja, kes oli andnud riigile või mõnele teisele mõisaomanikule laenu ja saanud kuni laenuvõla tasumiseni tagatiseks pandina enda kätte mõisa.
parmas — heinamõõduühik; 1 parmas = 2 koormat = ametlikult 60 leisikat.
patent — Liivimaal kindralkubermangu valitsusvõimude avalik korraldus või teadaanne; värbamispatent — vt. kapitulatsioon.
peatoidus (Nahrung) — toitumis- või elatumisala, majanduslik tegevusala, millega tegeldes saadi ülalpidamist.
penn — rahaühik; piltlikult tulu, raha või mõne maksu tähenduses (neljas penn — $^1/_4$ tuludest; korteripenn — korteriraha).
plakat — Eestimaal kindralkubermangu valitsusvõimude avalik korraldus või teadaanne; ka Rootsi keskvõimude avalikud korraldused ja teadaanded.
poolkartaun — vt. kartaun.
portoorium — tollimaks sisse- ja väljaveetavatelt kaupadelt, mis läks osalt linna, osalt riigi eelarvesse.
publikaat — võimude avalik korraldus või teadaanne.
puud — vene raskusmõõduühik: 1 puud = 40 naela = 16,38 kg.
profoss — karistusi täidesaatev ametnik (peamiselt sõjaväes).
pärishärra (Erbherr) — päritava ehk pärismõisa omanik ja sel alal elavate pärisoriste talupoegade (päristalupoegade) isand.
pärismõis, pärusmõis (Erbgut) — pärandina saadud ning edasi antav mõis (vastandina kroonu- ehk riigi-, rendi-, kiriku-, linna- jne. mõisale).
päristalupoeg, pärustalupoeg (Erbbauer) — pärisori.
raad, magistraat — linna kõrgem omavalitsus- ja kohtuorgan. Koosnes teatavast arvust (kuni 4) bürgermeistritest ja raehärradest (kuni 14).
raehärra (Rathsherr, Rathsverwandter, Senator) — linna rae liige, kes kooptееriti rae poolt eluks ajaks.
ratsateenistus (Roszdienst, Pferd Roszdienst, Cron-Pferd-Roszdienst) — avalik-õigusliku iseloomuga aadlimõisatel lasuv koormis, mis seisis selles, et mõisnikud pidid andma sõjaväkke ja varustama hobuste, mundrite, relvade ning ülalpidamisega ratsaväelasi.
ratsateenistus (-ühik) (Roszdienst) — aadlimõisate maksustusühik — 15 adramaad, mis pidi andma, varustama ja ülal pidama ühe aadlilipkonna ratsaväelase. Põhjasõja ajal (alates 1700. a. sügisest) ratsateenistuskohustust kahekordistati.
raveliin — bastionide vaheline väiksem muldkindlustus kurtiini kaitseks.
reduktsioon — läänimõisate tagastamine riigile Rootsi võimu alla kuuluvatel maa-aladel. Eesti- ja Liivimaal teostati XVII sajandi 80-ndail

ja 90-ndail aastail; reduktsiooni tagajärjel langes riigi valdusse kuni $^5/_6$ Liivimaa, $^1/_3$ Eestimaa ja $^1/_4$ Saaremaa adramaade üldarvust; redutseeritud mõisad jäeti harilikult rendile kohalikele mõisnikele.

rentnik, mõisarentnik (Arrendator) — isik, kes oli saanud rendile mõisa (harilikult redutseeritud mõisate hulgast).

resideeriv maanõunik — Eesti-, Liivi- ja Saaremaa maanõunike kolleegiumi liige, kes vastavalt järjekorrale ühe kuu jooksul juhtis rüütelkonna jooksvat asjaajamist.

reskript — riigipea või mõne muu riigivõimu kõrgema esindaja kirjalik korraldus või otsus.

revisjoniadramaa — vt. adramaa.

riigimõis, kroonumõis (Cronsguth), kuninglik mõis — enamasti reduktsiooni teel riigi valdusse läinud mõis, mis üldreeglina oli rendile antud mõnele mõisnikule.

riigitaaler — rahaühik; 1 rootsi riigitaaler = 2 hõbetaalrit = 3 karoliini = 64 hõbeööri = 6 vasktaalrit = 192 vasköörі.

roll — nimekiri, nimestik; munsterroll — antud sõjaväeosa koosseisus teenivate sõjaväelaste nimekiri.

rubla — Vene rahaühik; 1 rubla = 100 kopikat.

rundštükk — rahaühik; vt. öör.

rüütelkond (Ritterschafft) — kõiki ühe provintsi (Eesti-, Liivi- või Saaremaa) aadlikke (suurmaapidajaid ehk mõisnikke) hõlmav avalik-õigusliku iseloomuga seisuslik organisatsioon.

rüütelkonna peamees (Ritterschaffts Hauptmann) — Eestimaa rüütelkonna ametiisik, kelle rüütelkond maapäeval ise valis kolmeks aastaks; peamees oli rüütelkonna esindajaks riigivõimude ja ametiasutustega suhtlemisel; juhatas maapäeva istungeid jne.

saad (Sade) — heinamõõduühik; 1 saad = $^1/_4$—$^1/_3$ koormat = $7^1/_2$—10 leisikat.

Saaremaa provintsiaalkantselei — maapealikule alluv kõrgem võimuorgan Saaremaal (provintsiaalvalitsus).

saomaa (Sadstelle) — heinamaatükk, millelt keskmiselt saadi 1 saad heinu.

senaator — Venemaal 1711. a. alates riigi kõrgeima haldus- ning kohtuasutuse liige; Eesti linnades nimetati mõnikord niiviisi raehärrasid.

setvert — õõnesmõõduühik; 1 setvert = 209,9 l.

sillakohus — haagikohtuniku funktsiooniga politseikohus Liivimaal.

statsioon e. majutusmaks — talupoegadel lasuv riigimaks Liivimaal (2 tündrit rukist, 2 tündrit otri, 1 tünder kaeru ja 1 parmas heinu igalt adramaalt).

suurgild — vt. gildid.

suurgildi toitumisala (Grossgildische Nahrung) — majanduslik tegevusala, millel tegutsemine oli lubatud ainult suurgildi liikmeile (peamiselt kauplemine angroo ning välismaaga, üldse kõige tulutoovamad kaubandusalad).

suur miil — vt. miil.

sõber (Söbber, Sebber) — talurahvaga kauplev linnakaupmees, kelle juures (sõbramajas, sõbrahoovis) talupojad ka peatusid, kui nad linna tulid.

sõjakomissar — ametnik sõjaväe varustamise, majutamise, munsterdamise jms. korraldamiseks. Ülemsõjakomissar juhatas nimetatud tegevust kogu Eesti- ja Liivimaal.

sälitis (Last) — raskus- ja mahumõõduühik; 1 sälitis = 12 laevanaela = ca 1920 kg (vilja); 1 sälitis = 12 punda (laevanaela) = 24 tallinna tündrit = 42 riia vakka rukist = 48 riia vakka otra = 60 riia vakka kaera.

süld — vene pikkusmõõduühik; 1 süld = 3 arssinat = 7 jalga = 2,1336 m.

sündik(us) — juriidilise haridusega magistraadi e. rae liige; Pärnus oli samaaegselt linnasekretäriks, foogtiks ja foogtikohtu eesistujaks.

taluadramaa (Bauern Hacken) — vt. adramaa.

tegu, teokohustus (Arbeit, Dienst) — talupoegadel lasuva feodaalse

rendi liik, kohustus töötada mõisas (põllul, rehepeksul jne.) teatud arv päevi nädalas hobusega (rakmetegu) ja ilma (jalategu). Lisaks korralisele rakme- ja jalateole nõuti kibedamateks hooajatöödeks veel abitegu.

tertsiaalmõis (tertial Guth) — riigile tagastatud (redutseeritud) mõis, mis anti selle endisele omanikule tagasi rendile ja mille rendisummat vähendati ühe kolmandiku võrra. Tertsiaalsoodustusi rendis võisid saada vaid need mõisad, mille suurus ei ületanud 15 adramaad; osa väiksemaid mõisu anti nende omanikele tagasi kasutamiseks ilma rendita (gratsiaalmõisad).

toitumisala — vt. peatoidus.

tollivili (Zollkorn) — talupoegadel lasuv riigimaks Eestimaal, $1^3/_5$ tündrit teravilja igalt adramaalt (pool rukkis ja pool otrades).

Toomgild — Tallinna Toompea piirkonna käsitöötsunftide kutsealane organisatsioon.

toop (Stoff) — õõnesmõõduühik; 1 toop = 1,3 l, esines ka teise suurusega toope, mis olid toodud mahule ligilähedased.

tormijooksutünn — tünnid ja vaadid, mida kindluse vallidelt ja müüridelt veeretati tormijooksjate peale.

tsunft — käsitööliste seisuslik kutseühing, millesse pidid kuuluma kõik teatavas tööharus töötavad käsitöölised-meistrid; ainult neil oli õigus vastaval käsitöö või tööndusalal tegutseda, selle ja õpipoisse pidada.

tuust (Gristen, Grüsten, Grist) — heinamõõt; 1 tuust = $^1/_{30}$ koormat = 20 naela.

tünder (Tonne) — õõnesmõõduühik; 1 tallinna tünder = 3 tallinna vakka = 2 riia vakka = $2^1/_2$ saare-lääne vakka = 9 tallinna külimittu = 12 riia külimittu = 15 saare-lääne külimittu = 132,829 l; 1 rootsi, tartu, narva e. viru tünder = 32 kappa = 128 toopi; 24 tallinna tündrit = 22 järva tündrit = 20 rootsi, tartu, narva tündrit; 1 tünder õlut = 90 toopi.

vabadik (Lostreiber) — maata või vähese maaga pärisorine talupoeg, kes omas mõnikord iseseisvat majapidamist (saunikud), mõnikord leidis aga taludes peavarju (manukas).

vaesteisa (Armenvater) — linnaametnik Tartus, kelle ülesandeks oli hoolt kanda linna vaestemajades olevate ja teiste abivajavate isikute eest.

vakk (Lof) — õõnesmõõduühik; 1 tallinna vakk = 3 tallinna külimittu = 44,277 l; 1 riia vakk = 6 riia külimittu = 66,4146 l; 1 saare-lääne vakk = 6 saare-lääne külimittu; 1 pärnu vakk = 4 pärnu külimittu.

vakuraamat (Wackenbuch) — mõisas peetav talumajapidamiste ja neil lasuvate koormiste nimekiri. Riigimõisates olid rentnikud kohustatud kinni pidama nendest talupoegade koormiste normidest, mis olid sisse kantud vakuraamatutesse.

vakuseperseelid (Wackenpersehlen) e. vakuandamid — liik mõisale antavaid naturaalkoormisi; koosnesid mitmesugustest põllumajandussaadustest (v. a. teravili).

valdaja — vt. mõisapidaja.

valge — vt. valge rundštükk.

valge rundštükk (Weisz Rundstück; tibbo?) — rahaühik; 1 valge rundštükk = 1 hõbeöör.

vallitöö (Wallarbeit) — linnas ja kindlustustes teostatavate kindlustustööde (eriti mullatööde) ja vastava töökohustuse nimetus.

vanataaler e. hõbetaaler (Thaler Silber Müntze) — Rootsi rahaühik; 1 vanataaler = $^1/_2$ riigitaalrit = 32 ööri.

vasktaaler (Thaler Kupfer Müntze) — Rootsi rahaühik = $^1/_6$ riigitaalrit = 32 vasköörі.

vedru, pang — õõnesmõõt; 1 vedru = 10 toopi.

veerandik — õõnesmõõduühik; veerand tündrit.

verssok — vene pikkusmõõduühik; 1 verssok = 4,445 sm.

viitsekuberner, asekuberner — kindralkuberneri ja kuberneri järel järg-

mine kõrgem provintsi võimukandja, esimeste puudumise korral täitis nende funktsioone.

viitsemaapealik — maapealiku asetäitja Saaremaal; ühtlasi Kuressaare komandant.

väikegild — vt. gildid.

värbamispatent — vt. kapitulatsioon.

õuekohus — Liivimaal oli peamiselt teiseks kohtuastmeks, koosnes presidendist, viitsepresidendist ja 12 kohtuliikmest (6 juristi ja 6 aadlikku); edasi võis kaevata Stokholmi õuekohtusse.

öör e. rundštükk — Rootsi rahaühik; 1 öör = $^1/_{32}$ taalrit.

ülemkomissar — sõjavägede varustamist ja majutamist korraldav ametisik Vene võimu algaastail.

ülemmaakohus — kohtuorgan Eestimaal; oli esimeseks kohtuastmeks aadlike kriminaalasjades ja suuremates tsiviilasjades; teine kohtuaste mees- ja alamkohtutele alluvates asjades. Eesistujaks oli kindralkuberner ja liikmeteks rüütelkonna poolt eluks ajaks valitud 12 maanõunikku; edasi võis kaevata kuningale (vahel ka Svea õuekohtule Stokholmis).

KASUTATUD ARHIIVIDE, ARHIIVIFONDIDE, ALLIKPUBLIKATSIOONIDE JA TEISTE VÄLJAANNETE LOETELU

Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (ENSV RAKA) Tartus

f. 1 — Eestimaa Rootsi-aegse Kindralkuberneri Kantselei
f. 2 — Tallinna Linnusekohus
f. 3 — Tallinna Kindralkubermangu Kantselei
f. 278 — Liivimaa Rootsi-aegse Kindralkuberneri Kantselei
f. 279 — Riia Kindralkubermangu Kantselei
f. 310 — Saaremaa Majandusvalitsus
f. 854 — Eestimaa Rüütelkonna Kantselei
f. 858 — Eestimaa Ülemmaakohus
f. 861 — Harju Meeskohus
f. 914 — Tartu Maakohus
f. 915 — Pärnu Maakohus
f. 995 — Tartu Magistraat
f. 1000 — Pärnu Magistraat
f. 1187 — Eestimaa Evangeeliumi-Luteriusu Kiriku Konsistoorium
f. 1265 — Eesti Evangeeliumi-Luteriusu Kiriku Torma Kogudus
f. 1275 — Eesti Evangeeliumi-Luteriusu Kiriku Halliste Kogudus
f. 1287 — Eesti Evangeeliumi-Luteriusu Kiriku Suure-Jaani Kogudus
f. 1646 — Narva Magistraat
f. 2062 — Kukruse mõis ja perekond Toll
f. 3287 — Narva Muinsusselts
Teadusliku teatmekirjanduse raamatukogu

Tallinna Linna ja Harju Rajooni Riiklik Arhiiv (TLHRRA) Tallinnas

f. 230 — Tallinna Magistraat
f. 240 — Speditsioonifirma Thomas Clayhills & Son

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum Tartus

Õpetatud Eesti Seltsi fond

Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslik Raamatukogu

Läti NSV Riiklik Keskarhiiv (Läti NSV RKA) Riias

f. 109 — Liivimaa Õuekohus
f. 7349 — Liivimaa Rootsi-aegse Kindralkubermangu Kantselei
f. 7400 — Liivimaa Kindralkubermangu Majandusvalitsus

NSV Liidu Vanade Aktide Riiklik Keskarhiiv (NSVL VARKA) Moskvas

f. 274 — Liivi-, Eesti- ja Soomemaa Asjade Kammer-Kontor

Allikpublikatsioonid ja teised väljaanded

Bienemann, Fr. (jun.), Die Katastrophe der Stadt Dorpat während des Nordischen Krieges. Nebst zeitgenössischen Aufzeichnungen, Reval, 1902, lk. 48—49, 110—112

Cederberg, A. R., Einige Briefe von Adrian Virginius an den Generalgouverneur in Riga, Graf Erik Dahlberg, Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1921, Tartus, 1922, lk. 41—51

Eesti NSV ajaloo lugemik. I köide. Koostasid J. Kahk (toimetaja) ja A. Vassar, Tallinn, 1960

Eesti NSV ajalugu kolmes köites. Peatoimetaja G. Naan. I köide. Kõige vanemast ajast XIX sajandi 50-ndate aastateni. Toimetanud A. Vassar, Tallinn, 1955, lk. 410

Gadebusch, Fr. K., Livländische Jahrbücher. Dritter Theil, zweyter Abschnitt... Anhang von 1698 bis 1710. Vierter Theil: von 1711 bis 1761, Riga, 1782, 1783

Oinas, A., Adrian Virginius'e kiri Erik Dahlberg'ile, «Ajalooline Ajakiri» 1930, Tartu, 1930, lk. 169—172

Põhjasõja sündmuste jälgedel. Album. Koostanud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloomuuseum, Tallinn, 1960, nr. 182

Saareste, A.; Cederberg, A. R., Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestusi I—II, a. 1524—1739, Tartu, 1925—1931

Schirren, C., Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga vom 4. Juli 1710 nebst deren Confirmationen. Nach den Originaldocumenten mit Vorausstellung des Privilegium Sigismundi Augusti und einigen Beilagen, Dorpat, 1865

Schirren, C., Die Recesse der livländischen Landtage von 1681 bis 1711. Theils im Wortlaute, theils im Auszuge, Dorpat, 1855

Sepp, H., Dokument Põhja sõja ajaloost, «Ajalooline Ajakiri» 1925, Tartu, 1925, lk. 60—63

Tender, E., Suure Põhjasõja aegsed vooriveo kohustused Eestimaa, «Eesti Kirjandus» 1926, Tartu, 1926, lk. 239—240

Verschlag von denen in der Stadt Pernau befindlichen und ruinirten Häusern... Anno 1713, den 1. July, «Inland» 1836, nr. 10

Vīgrabs, J., Vidzemes zemnieku tiesiskais stāvoklis XVIII gadsimtena pirmajā pusē. Materialu krājums... I dala. Valsts archīva raksti VI, Rīgā 1927, lk. 8

Winkelmann E., Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval vom Jahre 1710 nebst deren Confirmationen. Nach den Originalen mit andern dazu gehörigen Documenten und der Capitulation von Pernau, Reval, 1865

Landrath Wrangell's Chronik von Ehstland nebst angehängten Ehstländischen Capitulations-Punkten und Nystädter Friedensschlusz. In Druck gegeben von Dr. C. J. A. Paucker, Dorpat, 1845

Записки Гидрографического департамента Морского Министерства, часть IV, СПб, 1846, lk. 282—285

Письма и бумаги императора Петра Великого, тт. I—X (1688—1710), СПб. — М.-Л., 1887—1956

Полное собрание законов Российской империи, Собрание первое, СПб, 1830, тт. IV и VI

Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края, тт. I и IV, Рига, 1876 и 1880

LÜHIBIBLIOGRAAFIA [1]

Marx, K., Secret Diplomatic History of the Eighteenth Century, London, 1899
Маркс, К., Хронологические выписки. «Архив Маркса и Энгельса», т. V, Москва, 1938
Маркс, К., Энгельс, Ф., Избранные письма, ОГИЗ, 1948, lk. 233
Маркс, К. и Энгельс, Ф., Сочинения, т. X, Москва, 1933, lk. 227
Маркс, К. и Энгельс, Ф., Сочинения, т. XII, М., 1958, lk. 692—693
Маркс, К. и Энгельс, Ф., Сочинения, т. XVI, ч. II, Москва, 1936, lk. 9
Маркс, К. и Энгельс, Ф., Сочинения, т. XXII, Переписка, М.—Л., 1929, lk. 112—117
Lenin, V. I., Teosed, 27. kd., Tallinn, 1955, lk. 307

*

Kelch, Chr., Livländische Historia. Continuation 1690 bis 1707. Nach der Originalhandschrift zum Druck gegeben. Mit Vorwort, Nachweisen und Personenregister versehen von J. Lossius. Dorpat, 1875
Журнал или поденная записка блаженные и вечнодостойные памяти государя императора Петра Великого с 1698 г. даже до заключения Нейштадского мира чч. I—III, СПб., 1770—1773
Книга Марсова или воинских дел от войск царского величества российских во взятии преславных фортификаций и на разных местах храбрых баталий, учиненных над войски его королевского величества Свейского, СПб., 1766

*

Andersson, I., Sveriges historia. 4 upplagan. Stockholm, 1953. Vt. allpool venekeelne tõlge 1943. a. ilmunud väljaandest
Arfwidsson, Fr., Försvaret av Östersjöprovinserna 1708—1710. I—II, Gefle, 1936
Carlson, F. F., Sveriges historia under Karl den tolftes regering, Stockholm, 1910
Eckardt, J., Livland im achtzehnten Jahrhundert. Umrisse zu einer livländischen Geschichte, I Bd.: Bis zum Jahre 1766, Leipzig, 1876,
Eesti NSV ajalugu kõige vanemast ajast tänapäevani. Teine trükk. Toimetanud G. Naan, Tallinn, 1957
Eesti NSV ajalugu kolmes köites. Peatoimetaja G. Naan. I köide. Toimetanud A. Vassar, Tallinn, 1955
Fåhraeus, R., Karl XI och Karl XII (Sveriges historia till våra dagar VIII), Stockholm, 1921
Fainštein, V., Olukorra normaliseerumine Eesti külas aastail 1710—1721, Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Lühiuurimusi, Tallinn, 1960
Generalstaben, Karl XII på slagfältet. Karolinsk slagledning sedd mot bakgrunden av taktikens utveckling från äldsta tider I—IV, Stockholm, 1918—1919

[1] Siin ei korrata allikpublikatsioonide loetelus mainitud allikaid.

Greiffenhagen, W., Die Belagerung und Capitulation Revals im Jahre 1710, Beiträge zur Kunde Liv-, Ehst-, und Kurlands, Bd. II, Reval, 1874
Greiffenhagen, O., Die Belagerung und Capitulation Revals im Jahre 1710, (eri brošüürina), Tallinn, 1910
Liiv, O., Talurahva rahutustest Põhja sõja alul, «Areng» 1933
Loone, N., Frågorna om krigskontribution och lantförsvar på konventet i Riga år 1700, «Svio-Estonica» 1934, Tartu, 1934
Maamägi, V., Vassar, A., 250 aastat Eesti ühendamisest Venemaaga, «Eesti Kommunist» 1960, nr. 9, lk. 20—28
Osten-Sacken, O., Die estländische Ritterschaft im ersten Jahre russischer Herrschaft, «Baltische Monatsschrift», Bd. 71, Riga 1911
Palli, H., Rootsi võimude tegevusest ja poliitikast Eestis Põhjasõja ajal, Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Lühiuurimusi, Tallinn, 1960
Rosén, J., Den svenska utrikespolitikens historia 1697—1721, Stockholm, 1952
Schartau, S., De svenska östersjöprovinserna vid det stora nordiska krigets utbrott. 1. Livland. Karolinska Förbundets Årsbok 1924, Stockholm, 1925; 2. Estland. Samas väljaandes, 1925, Lund, 1926
Schirren, K., Zur Geschichte des Nordischen Krieges, Kiel, 1913
Schwartz, J., Zur Geschichte des Dorpater Kreises 1713—1722, «Baltische Monatsschrift», Bd. 71
Sepp, H., Narva piiramine ja lahing a. 1700, Tallinn, 1930
Sjögren, O., Försvarskriget i Lifland 1701 och 1702, Stockholm
Sjögren, O., Karl XII och hans män, II upplagan, Stockholm, 1925
Sjögren, O., W., A. v. Schlippenbachs lifländska här. «Historisk Tidskrift» 1896
Telpuhhovski, B. S., Põhjasõda 1700—1721. Peeter I väejuhitegevus (Tõlgitud vene keelest), Tartu, 1949
Traat, A., Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710, Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Lühiuurimusi, Tallinn, 1960
Vassar, A., Mõningaid küsimusi Eesti ala ühendamisest Venemaaga. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised», IX köide, Ühiskonnateaduste seeria, 1960, nr. 3
Vassar, A., Märkimisväärne tähtpäev vene ja eesti rahva ühises ajaloolises saatuses, «Eesti Kommunist», 1954, nr. 7, lk. 27—36
Öpik, E., Eesti talurahva «Rootsi-truudusest» Põhjasõja ajal, Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Lühiuurimusi, Tallinn, 1960
Öpik, E., Eesti talurahva võitlus feodaalse ja koloniaalse rõhumise vastu aastail 1680—1710, «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised», 1955, IV kd., nr. 1
Öpik, E., Eesti talurahval Põhjasõja ajal lasunud Rootsi sõjakoormistest, «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised», IX köide, Ühiskonnateaduste seeria, 1960, nr. 4

Андерссон И., История Швеции. Перевод с шведского Н. А. Каринцева. Под редакцией и с предисловием Я. Я. Зутиса, Москва, 1951
Зутис Я. Я., Остзейский вопрос в XVIII веке, Рига, 1946
История дипломатии, т. 1, 2-ое издание, М., 1959
История СССР. Том I: с древнейших времён до 1861 г., М., 1956
Кафенгауз, Б. Б., Северная война в Ништадский мир, М.-Л., 1944
Очерки истории СССР., Период феодализма. Россия в первой четверти XVIII в.; Россия во второй четверти XVIII в.; Народы СССР в первой половине XVIII в., М., 1954, 1957
Тарле, Е. В., Северная война и шведское нашествие на Россию, М., 1958
Тельпуховский, Б. С., Северная война 1700—1721. Полководческая деятельность Петра I, М., 1946
Шутой, В. Е., Борьба народных масс против нашествия армии Карла XII. 1700—1709, М., 1958

ISIKUNIMEDE REGISTER

Ackermann, lihunik ja majaomanik Pärnus — 344
Adam, kubjas Harku mõisas — 300
Adam Jack, talupoeg Harku mõisas — 300
Ado, poiss Rae mõisas — 305
Agneta Jakobi tütar, kerjus Tallinnas — 184
Albedyl, leitnant, Neeruti mõisa valdaja — 285
Albedyll, Heinrich, Liivimaa viitsekuberner — 390
Aminhoff, Jochim, ooberst Rootsi sõjaväes — 106
Andres, poiss Rae mõisas — 304
Andress, poiss Rae mõisas — 304
Andressen, kapten Rootsi sõjaväes — 67
Anna, Anne, Võidu mõisa talupoja Toomske Märdi tütar — 84
Anna Erichi tütar, kerjus Tallinnas — 184
Annika, Tartu elanik — 212
Annu, Orava mõisa talupoja Lauri Micko naine — 104
Anrep, kapten Rootsi sõjaväes — 81
Apraksin, Fjodor Matvejevitš, Vene admiral, Eestimaa kindralkuberner — 208, 220, 221, 261, 303, 391
Arberding, Bernhard, Tartu kodanik — 205
Arendts, Johan, kaupmees Tartus — 219
August II, Poola kuningas ning Saksi kuurvürst — 146, 383, 384, 386, 387

Baganov, Boris, nahaparkal — 350
Balck, Friedrich, polkovnik Vene sõjaväes, Tartu komandant — 205, 211, 216, 219
Bauer, Rudolf Felix, kindralleitnant Vene sõjaväes — 193, 195, 196, 233, 239, 240, 252, 274, 308, 362, 367, 386
Baumgarteni lesk, Kolga ja Sooniste mõisa valdaja — 82
Bebrar, major — 310
Belling(s)hausen, Tõnis Johann, Eestimaa maanõunik — 282, 310, 311
Berens, velsker Tartus — 211
Berg, proviantmeister Tartus — 376
Berg, Erich Andersohn, kerjus Tallinnas — 183
Berg, Hinrich, kaupmees Tallinnas — 176
Bergi pärijad — 295
Bertelsen, mölder Rae mõisas — 305
Bielski, von, polkovnik Vene sõjaväes — 301, 303
Bienemann, Friedrich, jun., baltisaksa ajaloolane — 16, 18, 200, 210, 374
Birrit Joahni tütar, kerjus Tallinnas — 183
Birrit Larsi tütar, kerjus Tallinnas — 183
Bistram, kapten Rootsi sõjaväes — 72
Bistram, Benct Heinrich von, Eestimaa maanõunik — 246, 279
Blanckenhagen, Albrecht, kapten — 329
Bliesko, Martin, klaasija Tartus — 374
Bock, maamarssal — 295
Bock, Georg Johan, major, Tartu kreisi maanõunik — 295, 296, 297
Bocks, Gerta, kerjus Tallinnas — 183
Bohle, Michael, Tartu bürgermeister — 153, 165, 219, 220
Bohnsack (Böhnsack), Jürgen, Pärnu raehärra — 192, 193, 194
Bolobonov, brigadir Vene sõjaväes, Pärnu komandant — 342
Brandt, Heinrich Johann v., oobersteleitnant Rootsi sõjaväes — 79

Brass, Annecka, kerjus Tallinnas — 184
Brass, Jonas, Rae mõisa valitseja — 304
Bremer, Christian, majaomanik Pärnus — 344
Bremer, Hinrich, majaomanik Pärnus — 344
Brethlacki abikaasa — 129
Bretlach, kapten Rootsi sõjaväes — 153, 154
Brita Jölcksi tütar, kerjus Tallinnas — 183
Brockstädt, Avanduse mõisa valitseja — 316
Brun, ooberstleitnant Rootsi sõjaväes — 170
Brömse Mellen, Tartu eeslinlane — 153, 154
Brömsen (Brems), kapten, Rohu ja Orguse mõisa valdaja — 336, 337
Brömsen, Magnus, ooberstleitnant Rootsi sõjaväes — 90, 91
Brümmer, Philip Johann, kapten Vene sõjaväes, Aru mõisa rentnik — 278, 333
Buchholtz, Hans, Pärnu kodanik — 342, 344
Budberg, von, Eestimaa maanõunik, Harku ja Rannamõisa mõisa valdaja — 300, 301
Bunge, Friedrich Georg v., baltisaksa õigusajaloolane — 236
Burghausen, Jochim, kornet Rootsi sõjaväes — 46
Busch, Juri Ivanovitš, Narva viitsekomandant — 216
Buxhöffden, Otto Friedrich von, rittmeister Rootsi sõjaväes, Türi-Alliku mõisa rentnik — 130
Buxhövden, C. H., rittmeister Rootsi sõjaväes — 112
Bühl, J. Christian, Tallinna linnakirurg — 152, 153
Bülau, von, alampolkovnik Vene sõjaväes — 326

Cahl, Tallinna raehärra — 186
Calter Jürgen, talupoeg Põlli mõisas — 309
Cavaro Jurri, talupoeg Pootsi mõisas — 46
Chambers, kindralmajor Vene sõjaväes — 203, 204
Christian Oloffi tütar, kerjus Tallinnas — 184
Chytraeus, David, saksa ajaloolane XVI s. — 227, 231
Circo Matz, talupoeg Põlli mõisas — 309
Clambeck (Klambeck), Eberd von, kapten Rootsi sõjaväes — 110
Clander, majaomanik Pärnus — 344
Clayhills, Hermann, Tallinna raehärra — 328, 329
Clemente Jahn, Tartu eeslinlane — 157
Clodt v. Jürgensburg, Johann Adolph, kindralmajor Rootsi sõjaväes, Liivimaa viitsekuberner — 66, 390
Cloosen, Martin Henrich, litsentsivalitseja Tallinnas — 351
Cubbia Peter, Tartu eesliniane — 376

Dahlberg, Erik, Liivimaa kindralkuberner — 138, 162, 180, 183, 390, 393
Dannenberg, kornet — 46
Dannenfeldt (Dannenfeld), jalaväekompanii ülem Tallinnas — 181
Davõdov, Pärnu komandant — 362
De la Gardie, Axel Julius, Eestimaa kindralkuberner — 113, 130, 159, 183, 390
Delden, Wilhelm von, kindralmajor Vene sõjaväes, Tallinna ülemkomandant — 258, 261, 262, 312, 350, 351, 352, 354, 370
Dellinghausen, maanõunik — 283
Deprou, Jakob de, Rootsi viitseadmiral — 201
Derfelden (Derfeld, Derfeldt), Johann Heinrich Dettloff, von, Lääne meeskohtunik, Vanamõisa ja Lihula mõisa rentnik — 108, 109, 110, 118, 132
Deutenius, Johann Georg (Gorg), Türi kirikuõpetaja — 112
Dittmar, Hermann, Narva bürgermeister — 373, 374
Dohren, Johan von, raehärra Pärnus — 192, 193, 194,
Dolgorukov, krahv, senaator — 256
Doreni proua, majaomanik Pärnus — 344
Dorsch, eksekutsioonikomissar — 122
Droummer, Johan Christoph, Tallinna Linnusekohtu fiskaalfoogt — 98, 117, 121, 122, 126, 151
Duborg, Berend, kaupmees Tallinnas — 176
Duncam, assessor — 106
Duncker, rittmeister Rootsi sõjaväes — 47
Dörgelo, audiitor Pärnus — 193

Eckardt, Julius, balti-saksa ajaloolane — 19
Ehs, Kalamäe Jaani naiseõde — 55, 56
Ehra Peter, talupoeg Neeruti mõisas — 286
Eichler, maakohtunik — 372
Emmer Jurri, talupoeg Harku mõisas — 300
Endro Hanso Jack, talupoeg Konju mõisas — 177
Erich Ollawe poik, kerjus Tallinnas — 183
Ero Jurri, talupoeg Purtse mõisas — 177
Esko Abraham, talupoeg Neeruti mõisas — 287, 288
Esko Hans, vabadik Neeruti mõisas — 287
Esko Hienno, talupoeg Neeruti mõisas — 287
Esko Jurri, talupoeg Neeruti mõisas — 287
Esko Tönno, talupoeg Neeruti mõisas — 287
Essen, majaomanik Pärnus — 344
Essen, Claus (Clas) Gustav von, kapten, ülemkomissar — 312, 324, 331
Essen, Gothard Wilhelm von, kapten, ülemkomissar, haagikohtunik — 334
Esseni naine, Tartu linnamõisate rentnik — 95

Fainštein, Viktor, nõukogude ajaloolane — 19
Falck, Paide linna elanik — 154, 155
Fergin, Pärnu raehärra — 362
Fersen, kapten Rootsi sõjaväes, Kirna mõisa omanik — 61
Fersen, Herman von, Lääne maamiilitsa rügemendi ülem, maanõunik — 40, 72
Filemonov, Prokofi, ametnik Tartus — 378
Fisck, Hans, talupoeg Rae mõisas — 304
Flachen, raeliige Tartus — 96
Fock, Hans Heinrich, kapten, Avanduse mõisa valdaja — 316, 336, 337
Frauensteyn, Pärnu raehärra — 171
Fredrik I, Rootsi kuningas — 247
Freitag, C. E., Patkulli lesk, Patküla mõisa valdaja — 66
Frese, Henrich, apteeker Tallinnas — 217
Freudenfeld, major — 47
Freymann, ooberstleitnant Rootsi sõjaväes — 89
Friedrich I, Rootsi kuningas — 247
Friesell, David, kameriir — 298
Frisch, Johann, endine pärisori, Pärnu eeslinna elanik — 365
Fröhlich, (Frölig, Frölich), Carl Gustav, kindralleitnant, Riia kuberner — 159, 169, 390
Funcken, Remmert von, Liivimaa viitsekuberner — 390

Gadebusch, Friedrich Konrad, balti-saksa ajaloolane — 210
Gardie, de la, vt. De la Gardie
Gavelius, eksekutsioonikomissar — 122
Gejev, major Vene sõjaväes — 308
Gerasimpoik, Jeremei vt. Jeremej Gerasimpoik
Goldmann, C. F. W. — 41, 100, 138
Golitsõn, vürst, kindral Vene sõjaväes — 261
Golitsõn, G. A. — 253
Golitsõn, Peeter Aleksejevitš, Liivimaa kuberner — vt. Koribut-Golitsõn
Golovin, F. A., feldmarssal Vene sõjaväes — 199
Graak, leitnant, Viiratsi mõisa valitseja — 55, 56
Grab, Pärnu postmeister ja majaomanik — 344
Grabb(e), komissar — 316
Grasen, majaomanik Pärnus — 344
Greiff, majaomanik Pärnus — 344
Grubbe, Christian, leitnant, Kursi mõisa valdaja — 332, 333
Grönvald, kangurmeister Tallinnas — 348
Grünewald(t), Wolter Reinhold von, rittmeister, ülemkomissar Järvamaal, Ramma mõisa rentnik — 307, 334
Gustaf (Gustav), kortermeister, end. Viiratsi mõisa valitseja — 55, 56, 57
Gustav Adolf, Rootsi kuningas — 21
Güllenstubbe, Peer Anton, kapten, Saaremaa majanduskomissar, maanõunik — 325

Habiko Hanni Peter, Tartu eeslinlane — 376
Hallika Mart, Meremõisa talupoeg — 83
Hann, Võidu mõisa talupoja Toomske Märdi poeg — 84
Hanni (Anni) Toots, talupoeg, vahimees Rannu mõisas — 338, 339

Hannuse Jaan, Varja küla kubjas — 142
Hans, talupoeg Kerti poeg Kavastu mõisas — 114
Hans, kortermeister Gustafi vend — 55
Hans, kaptenleitnant Vene sõjaväes — 262
Hans, Harku mõisa talupoja Adam Jacku poeg — 300
Hansen, Gotthard von, balti-saksa ajaloolane — 20
Happell, Johan Henrich, arst Tallinnas — 152, 153
Harde, Johan, voorimees Tallinnas — 217
Hargo Hans, talupoeg Mäo mõisas — 328
Hasenfelder, Gottfried, Tartu raehärra, apteeker — 208, 374
Hastfer, W. H. von. ooberst Rootsi sõjaväes, Viru maamiilitsa rügemendi ülem — 76, 80, 81
Hausen, Hans Engelbrecht, kapten Rootsi sõjaväes — 128
Heer (Heerig), Johann, tõlk Tartus — 220
Helffreich, Gustav Bernhard, rittmeister, ülemkomissar Virumaal — — 285, 288, 307
Heller, Gregor, eksekutsiooṇikomissar, Uugla mõisa rentnik — 63
Helmersen, Anna Elisabetha, Eestimaa asehalduri M. Porteni abikaasa — 135
Helsing, leitnant — 46, 47
Hennemann, Johann, mütsitegijameister Tartus — 213
Henno (Heno), majaomanik Pärnus — 344
Hermelin, Olaus, Rootsi riigisekretär — 96
Hesse, Johann, rätsepmeister Tartus — 212
Hettling, Berend, Tallinna kodanik — 324
Hetling, W., Tallinna justiitsbürgermeister — 186
Hinrichsohn, Jürgen, kerjus Tallinnas — 183
Hinrichson, Hans, trummar Rootsi sõjaväes — 217
Hintz, Pärnu linnasekretär — 193
Holden, von, major Rootsi sõjaväes — 193
Holstein, Peter, litsentsiametnik Narvas — 357
Holtzapfel, kapten Rootsi sõjaväes — 131
Homi Hann, talupoeg Orava mõisas — 104
Horn, Henning Rudolph, krahv, Narva komandant — 80, 201, 202, 203
Huck, Tallinna raehärra — 287
Hude, Peter, Tartu Väikegildi oldermann — 158
Huetfilter, Lucas, komissar — 308
Huiko Jahn, Tartu eeslinlane — 376
Höck, Erik, metsaülem — 120
Höppener, Constans, Võhmuta mõisa valdaja — 317
Höppener, Hinrich, kaupmees Tallinnas — 217
Hüene, Carl Johan von, staabimajor Rootsi sõjaväes, Vaikna mõisa valdaja — 170, 188, 191, 275, 307

Ivan, talusulane Orava mõisas — 102
Ivan (Iwann), talusulane Orava mõisas — 102, 104

Jaack, kubjas Rae mõisas — 304
Jaak, talupoeg Rannu mõisas — 338, 339
Jac, talusulane Õisu mõisas — 131
Jacob, talupoeg Palvere mõisas — 304
Jahn, poiss Rae mõisas — 304
Jahn, talusulane Harku mõisas — 300
Jahne Jürgen, kubjas Liivi mõisas — 118
Jahni Jahn, talupoeg Mäo mõisas — 328
Jahnj Marttj Jürrj, talupoeg Vaikna mõisas — 275
Jannj Hansso Ado, talupoeg Vaikna mõisas — 275
Jascka Hans (Jaske Hanss), talupoeg Orava mõisas — 101, 102, 103
Jeremej Gerrasimpoik, talupoeg Vasknarvast — 93
Jeremias, Maria, kerjus Tallinnas — 184
Jerfwa Hansso Michel, talupoeg Vaikna mõisas — 275
Jerfwa Tönnisse Jürrj, talupoeg Vaikna mõisas — 276
Jeska Johann, talupoeg Rae mõisas — 304
Jochim, voorimees Tartus — 105
Johan, viinameister Orava mõisas — 103
Johan, talupoeg Purtse mõisas — 141
Johann, talusulane Rae mõisas — 304
Jonusse Peter, Tartu eeslinlane — 376

Jurri Andres, talupoeg Neeruti mõisas — 286
Jurri Jacob, talupoeg Neeruti mõisas — 288
Jurri Michell, talupoeg Neeruti mõisas — 287
Jutzel, Christian, soldat Rootsi sõjaväes — 152
Jürgensburg, Johann Adolph Clodt von, — vt. Clodt v. Jürgensburg, J. A.

Kallameh Abraham, talupoeg Vohnja mõisas — 283
Kalamäe Jaan (Kallame Jahn), talupoeg — 55, 56, 57
Karl V, Saksa keiser — 231
Karl XI, Rootsi kuningas — 14
Karl XII, Rootsi kuningas — 16, 17, 24, 36, 41, 42, 108, 118, 123, 142, 249, 253, 384, 386, 387, 388, 389, kaart nr. 4
Karri Toffer, talupoeg Pootsi mõisas — 48
Kauth, Aleksander, kangurmeister Tallinnas — 348
Kautle Jahn, talupoeg Rae mõisas — 304
Kawako Mertt, talupoeg Viiratsi mõisas — 55
Kebo Hans, talupoeg Rae mõisas — 304
Kelch, Christian, praost, kroonikakirjutaja — 86, 106, 200
Kelda Pehe Hinrich, talupoeg Harku mõisas — 300
Kellamah Hans, talupoeg Pootsi mõisas — 47
Kellner, Johann, Tartu Suurgildi oldermann, 1703. a-st raehärra — 95, 158
Kellner, Philipp, sekretär, 1719. a. bürgermeister Tartus — 220, 375
Kerge Mart, kubjas Purtse mõisas — 142
Kerna Michel Maddis, kubjas Vohnja mõisas — 281
Kert, talupoeg Kavastu mõisas — 114
Keskul Jack, talupoeg Harku mõisas — 300
Keskulla Jack, talupoeg Harku mõisas — 300
Kimmo Hans, talupoeg Oisu mõisas — 131
Kirstin Sifferi tütar, kerjus Tallinnas — 184
Kisa Heicke Ott, talupoeg Neeruti mõisas — 286
Kisa Jaak, talupoeg Neeruti mõisas — 287
Kisa Jahn, talupoeg Suure-Rõude mõisas — 329
Kisa Jurri, talupoeg Neeruti mõisas — 286, 287
Kisa Jurri Jahn, talupoeg Neeruti mõisas — 286
Kisa Paap, talupoeg Orava mõisas — 104
Kisa Tenno Abraham — vt. Esko Abraham
Kisa Tönnis, talupoeg Suure-Rõude mõisas — 330
Kitze Tönnis, talupoeg Suure-Rõude mõisas — 330
Kiwinucka Jurri, talupoeg Harku mõisas — 300
Klementi Jaak, talupoeg Saare mõisas — 119
Klemiti Jürri, talupoeg Neeruti mõisas — 288
Klotškov, Peterburi kubermangu viitsekuberner — 350
Knieper, Thomas, pastor Jõhvis — 106
Knieper, Thomas, rügemendi pastor Rootsi sõjaväes — 186
Knorring, Frantz Wilhelm, rügemendi kortermeister, Järvamaa haagikohtunik — 328
Kocka Ado, talupoeg Vaikna mõisas — 276
Kocka Jack Käriverest, talupoeg Vaikna mõisas — 276
Kocka Matzi Januss, talupoeg Vaikna mõisas — 276
Koiko Jac, talupoeg Oisu mõisas — 131
Kolthusen, Andres Wolrad, valitseja Harku ja Rannamõisa mõisas — 299, 300
Konge Hans, talupoeg Vohnja mõisas — 283
Kordi Jani Tönnis, hirsnik Viljandi linnusepiirkonnas — 56
Koribut-Golitsõn, Peeter Aleksejevitš, Liivimaa kuberner — 391
Korssakov, Liivimaa viitsekuberner — 391
Kortzi Tenno, talupoeg Rae mõisas — 304
Kosa Thomas, talupoeg Orava mõisas — 104
Kozljaninov, kapten Vene sõjaväes, revisjoni teostaja Hiiumaal — 298
Kotka Jurri, talupoeg Suure-Rõude mõisas — 330
Kotka Tönnis, talupoeg Suure-Rõude mõisas — 330

Kraats, rittmeister — 47
Kraemer, Ohtu mõisa valdaja, Tallinna linnusekohtu assessor — 60, 61
Krause, majaomanik Pärnus — 344
Krechter, Tallinna linna saadik — 311
Krey, Reinhold, valitseja Võidu mõisas — 84
Kristiina, Rootsi kuninganna — 191
Kriwli Jahn, talupoeg Rae mõisas — 304
Kropp, Claus, Tartu raehärra — 205
Krullj Jahn, talupoeg Vaikna mõisas — 276
Kruse, Johan, voorimees Tallinnas — 217
Kruse, Laur, voorimees Tallinnas — 217
Krüdener, kapten, Rõngu mõisa omanik — 376
Kubbia Martt, talupoeg Vaikna mõisas — 275
Kubbia Michlj Jahn, talupoeg Vaikna mõisas — 275
Kuhkuck Hans, Tartu eeslinlane — 376
Kuida Widas, hirsnik Viljandi linnusepiirkonnas — 56, 57
Kultzer Johann, talupoeg Harku mõisas — 300
Kurri Matz, talupoeg Rae mõisas — 304
Kurwitz, Widrik, talupoeg Oisu mõisas — 131
Kuusma (Kuhsma) Jürgen, kubjas Laiusel — 92, 93
Käppa Thomas, talupoeg Pootsi mõisas — 46
Küthausenid (Kythusen, Kythausen), ligaste mõisa omanikud — 305
Kütti Magnus, talupoeg Pootsi mõisas — 47

Lager, kangur Tallinnas — 348
Laiba Bertel, talupoeg Rae mõisas — 304
Landenberg, Johann, Pärnu elanik — 343
Lanting, Johann (Jean), oldermann Tallinnas — 218
Lappi Peep, talupoeg Orava mõisas — 102
Lassunski, Vassili, vahtmeister Vene sõjaväes — 350
Laster Tönniss, talupoeg Vaikna mõisas — 275
Latucko Andres, talupoeg Pootsi mõisas — 46
Laure Maddi, talupoeg Neeruti mõisas — 290
Laure Thomas, talupoeg Neeruti mõisas — 289
Lauri Micko, talupoeg Orava mõisas — 104
Law, Wolmar Gustav, major Rootsi sõjaväes — 193, 194
Lehna Matzo Jahn (Jan), talupoeg Neeruti mõisas — 289
Lehna (Lehno) Matzo Jahni (Jani) Ado, talupoeg Neeruti mõisas — 289
Leise Jahn, talupoeg Vaikna mõisas — 275
Lenniko Matz, talupoeg Sangaste mõisas — 138, 139
Lepte Tönnis, talupoeg Pootsi mõisas — 46
Leutner, Wilhelm Henrich, Tallinna linnusekohtu assessor — 110
Leuwenburg, major Rootsi sõjaväes — 168
Lewenhaupt, Adam Ludwig, kindralleitnant, Liivimaa kuberner — 24, 78, 88, 89, 386, 387, 396
Liewen (Lieven, Liwen), Hans Heinrich, ooberst Rootsi sõjaväes — 52, 61, 63, 66, 81, 82, 133, 134, 141, 142, 170
Liewen, M., Sürgavere mõisa omanik — 372
Liiv, Otto, eesti kodanlik ajaloolane — 12
Lilliefeldt, kapten Rootsi sõjaväes — 61
Lillienfeld (Lilienfeldt), Carl Gustav von, ülemkomissar — 312
Linnako (Linnakoh) Reino Jahn, talupoeg Sangaste mõisas — 138
Linsen, leitnant Rootsi sõjaväes — 118
Lisa Berteli tütar, kerjus Tallinnas — 183
Liungren, Tallinna lossifoogt — 280
Lode, Beata von, kapten Dückeri lesk, Põlli mõisa valdaja — 309, 317
Lolle Mert (Marte Lolle), talupoeg Oisu mõisas — 131
Lopre Hans, talupoeg Rae mõisas — 304
Lorensohn, Mathis, kerjus Tallinnas — 183
Luberas, Ludwig, insenerpolkovnik Vene sõjaväes — 262
Ludwig, Rootsi sõjaväelane — 56
Lugge Tonno, talupoeg Rannamõisa mõisas — 301

Lämmiku Andres, talupoeg Pootsi mõisas — 46
Lämmla Marten, talupoeg Pootsi mõisas — 46
Löhn, proviantmeister Tallinnas — 285
Lönsmann, Mathis, kerjus Tallinnas — 183
Löscher(t), v. Hertzfeldt, Andreas, rittmeister Rootsi sõjaväes — 46
Löschert v. Herzfeld, Lorenz, ooberstleitnant Rootsi sõjaväes — 47
Löwen, Friedrich, von, maanõunik, Eestimaa viitsekuberner — 280, 288, 301, 303, 391
Löwenstein, raehärra Pärnus — 192
Löwenstern, maanõunik, Antsla mõisa omanik — 376
Löwenwolde, Gerhard Johann von, parun, salanõunik, tsaari täievõimuline volinik Liivi- ja Eestimaal — 263, 264, 268, 278, 313, 362, 365, 387, 391

Maddina Jacob, talupoeg Orava mõisas — 104
Maddis, kubjas Vohnja mõisas — 282
Mai, Olli Tõnu naine Koolme mõisas — 333
Maidel, ooberst — 50
Malakurov, Dmitri, nahaparkal — 350
Mannerburg, Engelbrecht, kuni 1701. a. direktor Eestimaal, Saaremaa maapealik — 36, 41, 136
Mantsi Tõnu Mart (Mantzi Tönno Mart), Liivi mõisa talupoeg — 117, 118
Marca Lescka, kiriku eestseisja Vastseliina khk. — 103
Marckus Külla Tönnis Michel, talupoeg Pootsi mõisas — 46
Maria Jacobi tütar, kerjus Tallinnas — 183
Maria Michali tütar, kerjus Tallinnas — 183
Maria Rüteri tütar, kerjus Tallinnas — 183
Mardt (Merdt, Mertt, Mert), Viiratsi mõisa talupoja Kalamäe Jaani saunik — 55, 57
Marquard, ooberstleitnant Rootsi sõjaväes — 201, 202
Marry, teenijatüdruk Tartus — 211, 212
Mart, talupoeg Vohnja mõisas — 283
Martinson (Martenson), Johann, trummar Rootsi sõjaväes — 218
Marty Thomas, talupoeg Neeruti mõisas — 288, 289
Mary, kerjus Tallinnas — 184
Mary Torsteni tütar, kerjus Tallinnas — 183
Masloff, kapten Vene sõjaväes — 278
Matz, Viiratsi m. talupoja Kallame Jahni sulane — 57, 58
Matzi Thomas — vt. Marty Thomas
Matu (Matto) Rein, talupoeg Tartu kreisis — 140
Matvejev, Ivan, ametnik Tartus — 378
Mavrin, kaardiväe kapten Vene sõjaväes — 261
Max, leitnant Rootsi sõjaväes — 66
Mayia Esckeli tütar, kerjus Tallinnas — 183
Meester Hans, Tartu eeslinlane — 377
Meller, majaomanik Pärnus — 344
Mellin, Berndt Johann (Bernhard Johan), krahv, ooberst Rootsi sõjaväes — 67, 126, 170, 185
Mengden — brigadir Vene laevastikus — 255
Menniko Hans, talupoeg Kursi mõisas — vt. Männiku Hans
Mensa Jurri Jahn, talupoeg Rae mõisas — 304
Menšikov, Aleksander Danilovitš, vürst kindralfeldmarssal, Eesti- ja Liivimaa kindralkuberner — 143, 220, 257, 261, 272, 274, 308, 353, 364, 366, 391
Merrekülll Michel, talupoeg Rannamõisa mõisas — 301
Mert, kubjas Rannamõisa mõisas — 300
Meštšerski, Vene ohvitser — 100
Metsa Tõnu (Metza Tenno e. Tönno), vabatalupoeg Võhmuta mõisas — 317, 318
Meusser, Hans, ülemvalitseja Lasila mõisas — 281, 282, 283
Meyendorff, kapten Rootsi sõjaväes — 114
Meyer, Johan, Orava mõisa valitseja ja raamatupidaja — 101
Michaly (Michali), Christoph, Tallinna bürgermeister — 287, 289
Michel, talusulane Rae mõisas — 304
Michel Jacobpoik, talupoeg Kurtna mõisas — 93
Michlj Jürrj, talupoeg Vaikna mõisas — 275

Mohrenskiöld, kapten Rootsi sõjaväes, Koigi mõisa valdaja — 84, 85
Moisa Jurri Jahn, talupoeg Rae mõisas — 304
Moller (Mäller) Jurri, talupoeg Harku mõisas — 300
Moltšanov, Mihail, polkovnik Vene sõjaväes — 298
Monni Maddis, talupoeg Purtse mõisas — 176
Moresin, Christoph, kaupmees ja raehärra Tartus — 219
Moulin, Magnus de, Suure-Jaani pastor — 141
Muller Mart, talupoeg Harku mõisas — 300
Mulki Mary, Tartu eeslinlane — 377
Mulko Otto, Tartu eeslinlane — 377
Muse Hans, talupoeg Vohnja mõisas — 283
Musin-Puškin, krahv, senaator — 256
Männiku (Menniko) Hans, talupoeg Kursi mõisas — 332, 333
Möller Matz, voorimeeste tsunfti oldermann Tallinnas — 159
Mölleri Jurri, talupoeg Pootsi mõisas — 47
Mölli Jack, talupoeg Suure-Rõude mõisas — 330
Müller, major Rootsi sõjaväes, Kunda mõisa valdaja — 134
Müller, Beata Christina von, eelmise tütar, Kunda mõisa valdaja — 329
Müller Hans, mölder Püssi mõisas — 177

Nagel, Hinrich, majaomanik Pärnus — 344
Nandelstadt, Carl G., leitnant Rootsi sõjaväes — 46
Nandelstatt, Johan, leitnant Rootsi sõjaväes — 46
Nanno Jürgen, kerjus Tallinnas — 183
Nappast Jahn, talupoeg Patküla mõisas — 66
Narõškin, Kirill Aleksejevitš, Pihkva ja Tartu ülemkomandant — 205, 207, 210, 215, 216, 221, 310, 391
Nasacken, Adam Johan, rittmeister — 308
Nassacken, Helena, Rootsi sõjaväes teeniva kapten Wolfeldti abikaasa — 116
Negelein, Christoph, oldermann Paides — 151
Neidhard, Wilhelm, valitseja Kavastu mõisas — 113
Nemtsov, Ilja, sell, laevaehitaja — 252
Neronov, Boriss, ohvitser Vene sõjaväes — 372
Nieroth, jun., assessor — 285, 286, 288
Nieroth, Magnus Wilhelm, parun, ooberst Rootsi sõjaväes — 93, 99, 100, 193
Nieroth, sen., rittmeister — 285
Nohre (Nohr) Jahn, talupoeg Neeruti mõisas — 289
Norenberg, Andreas, mõisavalitseja Vormsil — 254
Nor Mucho Jürrj, talupoeg Vaikna mõisas — 275
Norris, John, Inglise admiral — 255
Notbeck, Moe mõisa valdaja — 289
Nottbeck, kaupmees, Neeruti mõisa rentnik — 287
Nottbeck, Clas Johann gildivanem Tallinnas, Rae mõisa rentnik — 304
Nurck, Christoph, voorimees Tallinnas — 218
Nömme Hanss, talupoeg Vaikna mõisas — 276
Nömme Jack, talupoeg Vaikna mõisas — 276
Nömme Jak, talupoeg Põlli mõisas — 309

Ochter, Hans, voorimees Tallinnas — 217
Ochter, Tenno, voorimees Tallinnas — 159
Ogilvy, Georg Benedictus, feldmarssal Vene sõjaväes — 202, 203
Oidla Jahn, talupoeg Suure-Rõude mõisas — 330
Okunev, Afanassi, rittmeister Vene sõjaväes — 87
Okunev, Aleksei, rittmeister Vene sõjaväes — 87
Oldenberg, Neeruti mõisa valitseja — 285
Olli Tõnu (Tönno), talupoeg Koolme mõisas — 333
Orneclau, major — vt. Örneklau
Orraw (Orav), Martin, töömees Tallinnas — 152, 153
Osten-Sacken, Paul, balti-saksa ajaloolane — 20
Otza Jaak, talupoeg Neeruti mõisas — 290
Otza Jurri, talupoeg Neeruti mõisas — 290
Otza Mart, talupoeg Harku mõisas — 300

Otza Michel, talupoeg Lellevere mõisas — 115
Otzo (Otza) Baltzer, talupoeg Harku mõisas — 300
Ox, Walbur, kerjus Tallinnas — 183
Oxenstierna, Rootsi aadlisugukond — 280, 281

Paddase Jaak, talupoeg Ida-Virumaal — 142
Pahe Tönno, talupoeg Harku mõisas — 300
Pahlen, Bogislaus von der, parun, ooberst, Harju maamiilitsa rügemendi ülem — 52, 76, 170
Pahlen, Gustav Christian von der, parun, Eestimaa maanõunik — 36, 58, 282, 283
Paju Paavel, talupoeg Rannu mõisas — 339
Palich, Pierre Rootsi ülemsõjakomissar — 36, 94
Panna Jahn, Tartu eeslinlane — 376
Panni Jahn, talupoeg Pootsi mõisas — 47
Panov, Kuzma, nahaparkal — 350
Patkul, Dietrich Friedrich, kindralmajor Rootsi sõjaväes, Eestimaa viitsekuberner — 190, 191, 390
Patkul, Johann Reinhold, Liivimaa aadlik — 383, 386
Pauffler, inspektor Pärnus — 344
Paul, Johann Matthias, Eestimaa fiskaal — 285
Pedo Jürrj Jahn, talupoeg Vaikna mõisas — 275
Peedo, Hermogerti poeg, talupoeg Orava mõisas — 102
Peeter I, Vene tsaar — 20, 21, 27, 29, 39, 143, 198, 199, 205, 219, 236, 238, 239, 246, 247, 252, 253, 255, 259, 261, 263, 267, 279, 297, 352, 353, 354, 383, 384, 385, 387, 388, 389, 392, 394, 395
Peeter Hansu poeg, talupoeg — 144
Pehe Kulle Jurri, talupoeg Harku mõisas — 301
Pello Friedrich, talupoeg Harku mõisas — 300
Penti Mart, talupoeg Viisu mõisas — 78
Pentman, mõisavalitseja Mustjala mõisas — 41
Peper, notar ja majaomanik Pärnus — 344
Peper, Johann Christoph, Sauga mõisa rentnik — 99, 100
Pesty Adho, Tartu eeslinlane — 377
Petersen, H. Pärnu raehärra — 362
Petersohn, majaomanik Pärnus — 344
Peterson, leitnant — 376, 378
Peüda Michel (Mihkel), talusulane Kirna mõisas — 61
Pilli Peep, talupoeg Orava mõisas — 102, 104
Pinna Hans, talupoeg Neeruti mõisas — 289
Pinna Jahn, talupoeg Neeruti mõisas — 289
Pinna Tonnis, talupoeg Neeruti mõisas — 289
Poll, Otto Johan, Saaremaa viitsemaapealik ning Kuressaare komandant — 51
Pollo Pell, talupoeg Neeruti mõisas — 289
Polonsky, von, kindralmajor Vene sõjaväes, ülemkomandant — 315
Porro Matz, talupoeg Neeruti mõisas — 289
Porten (Poorten), Mathias von, Eestimaa asehaldur — 118, 122, 135, 390
Porteus, Jakob, kaupmees-ettevõtja Narvas — 217
Potri Rhein, talupoeg Rae mõisas — 304
Potti Clas, kerjus Tallinnas — 183
Pouka, Jacob, kerjus Tallinnas — 183
Povs, polkovnik Vene sõjaväes — 203
Pröbsling, Konju mõisa omanik — 177
Prügel, Mary, kerjus Tallinnas — 183
Puddikalla (Puddikall) Jürri, (Jurri), talupoeg Orava mõisas — 101, 102, 103
Puddikalli Hinrich, talupoeg Orava mõisas — 104
Purge Groo, talusulane Uugla mõisas — 63
Pärson, Göthe, kangrusell Tallinnas — 348
Pöppelman, Härmamäe mõisa valdaja — 106

Rabenau, Tielman, Pärnu kodanik — 342
Rahden, O. v., parun, balti-saksa ajaloolane — 236
Ranna Matzi Maddi Jacob, mölder Neeruti mõisas — 285
Ranna Matzo Jurri, talupoeg Neeruti mõisas — 288
Ranna Matzo Marty, talupoeg Neeruti mõisas — 288

Raschau, Hinrich W., Pärnu kodanik — 342
Ratta Rein, talupoeg Orava mõisas — 102
Rautseppa Jürri (Jurri), talupoeg Rae mõisas — 304
Rautseppa Peter, talupoeg Rae mõisas — 304
Recka Marti lesk, Harku mõisas — 300
Reedlich, Carl Johan, Pärnu kodanik — 342
Rehbinder, Gustav Magnus von, parun, rittmeister, meeskohtunik — 334
Rehbinder, Otto von, ooberst Rootsi sõjaväes, Järva maamiilitsa rügemendi ülem — 36, 76
Reiman, Villem, eesti kodanlik ajaloolane — 12
Rein, pime kerjus — 336, 337
Rein, kilter Liivi mõisas — 118
Rein, kubjas Purtse mõisas — 141, 142
Reino Matz, talupoeg Pootsi mõisas — 47
Remmert, Johann, kaupmees Tartus — 376
Remmin, Johann, Tartu bürgermeister — 95, 105, 148, 205, 208, 210, 219, 220
Repnin, Anikita Ivanovitš, vürst, kindral Vene sõjaväes, Liivimaa kindralkuberner — 261, 295, 391
Rese, kameriir, Maardu mõisa valdaja — 279
Rettele Jürri poik, kerjus Tallinnas — 184
Rettseppa (Retseppa) Jurri, kubjas Neeruti mõisas — 288, 290
Reutz, Georg Friedrich von, valitsusnõunik Liivimaal — 264
Ribbing, Paul, direktor — 38, 84, 85
Richter, Johann Jacob, Tallinna Toomkiriku ökonoom — 188
Ridder, polkovnik Vene sõjaväes — 198
Ritterschantz, lipnik Rootsi sõjaväes — 171
Rode, Gottfried, valitseja Vaikna mõisas — 277
Rogge, valitseja Vohnja ja Lasila mõisas — 282, 283, 284
Roloff, Jahan, kingsepp Pärnus — 181
Romanovitz, ooberstleitnant Rootsi sõjaväes — 137
Ronnimucki Simo, talupoeg Purtse mõisas — 176
Rosen, Andres Ludvig, major Rootsi sõjaväes — 66, 112
Rosen, Bengt Gustaff von, maanõunik, major Rootsi sõjaväes — 78, 112, 151
Rosen, Hans Dietrich von, maanõunik — 378
Rosenbach, immissioonihärra Neeruti mõisas — 289
Rosenbach, Herman von, Perila mõisa rentnik — 122
Rosenkampff, major Rootsi sõjaväes — 141
Rosenkampi (majori) naine — 365
Rosenthal, Johan Adolph von, kapten, haagikohtunik — 324, 325, 335, 336
Roth, Martin Johann, Rannu kirikuõpetaja — 339
Rudolph, Pärnu bürgermeister — 365
Rudolph, Jürgen Johann, Pärnu raehärra — 192, 193, 194
Rundstuck Mart, talupoeg Rannamõisa mõisas — 301
Ruschau, Pärnu majaomanik — 344
Russinov, Andrei, nahaparkal — 350
Russinov, Gavrilo, nahaparkal — 350
Rutenhielm, kornet Rootsi sõjaväes — 47
Rätla Miku, vabatalupoeg Äntu mõisas — 324, 325
Rönne, Carl Evald, polkovnik Vene sõjaväes — 202
Rööś, Peter, rittmeister Rootsi sõjaväes — 46

(Osten)-Sacken, ooberstleitnant Rootsi sõjaväes, Saaremaa maamiilitsa pataljoni ülem — 77, 78
Salamon, Gottfried Andreas, käsitööline Paides — 151
Saltza, Anthon Friedrich, kapten, Paeküla mõisa omanik — 133, 134
Saltza, Anthon Johann von, kammerassessor, revident — 290
Saltza, Fabian von, kapten, Leesi, Põrika ja Koolme mõisa valdaja — 333
Saruma Hans, talupoeg Õisu mõisas — 131
Sattler, Jack, majaomanik Pärnus — 344
Sawwi Hanss, talupoeg Sangaste mõisas — 138
Sawwi Jürgen, talupoeg Sangaste mõisas — 138

Scharff, Andrei, kindralmajor Vene sõjaväes — 203
Scharnaw, majaomanik Pärnus — 344
Schartau, Sigurd, rootsi ajaloolane — 12, 17, 110
Schatz, pastoriproua — 376
Schaumburg, Otto Rudolph von, krahv, kindralmajor Vene sõjaväes — 386
Schirren, Carl Christian Gerhard, balti-saksa ajaloolane — 27, 269
Schlippenbach, Wolmar Anton von, ooberst, a.-st 1701 kindralmajor, kohalike Rootsi välivägede ülemjuhataja, Eestimaa viitsekuberner — 40, 44, 50, 63, 65, 71, 89, 133, 137, 155, 201, 376, 384, 385, 390
Schlütter, Henrich, kaupmees Tartus — 220, 376
Schlütter, Jürgen, raehärra Tartus — 375
Schmahlenberg (Schmalenberg), Johann Justinus, pastor Tormas — 119
Schmidt, M. A., fiskaal Pärnus — 84
Schneider, David, mütsitegija-meister Tartus — 213
Schoten, Dietrich von, Tallinna raehärra — 152, 153, 186
Schoten Hansson, Johan von, kaupmees Tallinnas — 217
Schreiterfeldt, Gustav Carl von, ooberst Rootsi sõjaväes — 193, 194
Schröder, leitnant Rootsi sõjaväes 81, 133
Schulmann, major — 92
Schultz, Peter, kaupmees Tartus — 219
Schwanewede, Jakob Friedrich von, rittmeister Rootsi sõjaväes — 193, 194
Schwarzenhoff (Schwarzen), von, kapten Vene sõjaväes — 309
Schwartz — 374
Schwartz, W., balti-saksa ajaloolane — 297
Schwengel, Gustav Adolf, kapten Rootsi sõjaväes — 219
Schwengelm, Jacob Heinrich von, ooberst Rootsi sõjaväes, Pärnu komandant — 165, 192, 193, 195, 233
Schönbeck, kindralleitnant Vene sõjaväes — 203
Schütz, rittmeister Vene sõjaväes — 278
Schütz, Evald Gustav, haagikohtunik Virumaal — 329
Sebach, lipnik Rootsi sõjaväes — 141
Sederlöff, mõisavalitseja Kavastu, Vatku ja Rosentali mõisas — 134
Seebach, adjunkt, Hageri mõisa valdaja — 289
Seelen, Tartu elanik — 179
Seger, majaomanik Pärnus — 344
Selmerus, Johann Christoph, Viru-Jaagupi pastor — 86
Senjavin, kaptenleitnant Vene sõjalaevastikus — 254, 255
Sepp, Henrik, eesti kodanlik ajaloolane — 36
Seppa Mart, talupoeg Suure-Rõude mõisas — 330
Serjeoff, kapten Vene sõjaväes — 326
Serlien, Tallinna rae sekretär — 278
Sibbola poeg, talupoeg Kavastu mõisas — 114
Siemo Jahn, talupoeg Vaikna mõisas — 275
Sievers, E., krahv, balti-saksa ajaloolane — 236
Sigismund II August, Poola kuningas — 227, 231, 313
Simon, kerjus Tallinnas — 183
Simo Hanso Jack, talupoeg Suure-Rõude mõisas — 330
Singelmann, Evert Johann, Tartu Suurgildi oldermann — 375
Sittalenniko Matz, vt. Leniko Matz
Skytte, Carl Gustav, ooberst Rootsi sõjaväes, Tartu komandant, hiljem kindralmajor ja Liivimaa viitsekuberner — 53, 66, 105, 137, 145, 149, 156, 157, 163, 165, 168, 202, 225, 390
Sonnenbach, Arendt Wilhelm, mõisavalitseja Mäo mõisas — 328, 334, 335
Sprint, leitnant Rootsi sõjaväes — 46
Stackelberg, major, Palupera mõisa omanik — 376
Stackelberg, Carl Adam, ooberst Rootsi sõjaväes — 131
Stackelberg, W. A., Saaremaa rüütelkonna ja maiskonna esindaja — 327
Staden, J. von, kapten Rootsi sõjaväes — 192
Stahl — 373
Stammer, kaupmees ja majaomanik Pärnus — 344
Stammer, koolmeister Otepää kihelkonnas — 138, 139
Staudeni abikaasa, Lelle mõisa valdaja — 133

Steding, Hindrich Johan, eksekutsioonikomissar — 135
Steffens — 373
Stegelingen, Hinrich von — 77
Sternstrahl, pataljoni ülem Rootsi sõjaväes — 170
Strahlborn, Berend, oldermann Tartus — 95
Strahlborn, Dietrich, rittmeister Rootsi sõjaväes — 219
Strahlborn (Straelborn), Eberhard V., ooberstleitnant Rootsi sõjaväes, Koordi mõisa valdaja — 129, 154
Strahlborni abikaasa — 129
Strandmann, G., Rootsi sõjakomissar — 87
Strokirch, (Strohkirch), Michael, Liivimaa Läti distrikti majandusasehaldur — 390
Stromberg (Strömberg), Niels von, krahv, Eestimaa kindralkuberner, hiljem Liivimaa kindralkuberner — 190, 191, 236, 390
Strömfeldt (Strömfeldt), Gustav Adolph von, Liivimaa Eesti distrikti majandusasehaldur — 44, 93, 100, 131, 163
Suhhotin, Mihhail, Tartu kreisivalitsuse esimees ja komandant — 377, 391
Suitzo Hanss, talupoeg Vaikna mõisas — 276
Sõrdo Abraham, vabatalupoeg Äntu mõisas — 324, 325
Süderberg, Peeter, Tartu Suurgildi oldermann — 373, 374
Safirov, Peter Pavlovitš, Vene tsaari salasekretär, alamkantsler — 204, 266
Šalašov, Ivan, nahaparkal — 350
Šeremetev, Boris Petrovitš, kindralfeldmarssal Vene sõjaväes — 80, 87, 197, 199, 200, 207, 225, 231, 232, 236, 238, 362, 384, 385, 386
Šutoi, Veniamin, nõukogude ajaloolane — 6

Zassetski, alampolkovnik Vene sõjaväes, admiraliteedi kassapidaja — 262
Zeppa Thoma Elso, kerjus Tallinnas — 182
Zotov, Vassili Nikitovitš, polkovnik, hiljem bigadir Vene sõjaväes, enne Narva komandant, seejärel Tallinna ülemkomandat — 100, 143, 220, 252, 256, 257, 270, 279, 280, 308, 340, 345, 348, 349, 360, 364, 365
Zutis, Jānis, läti nõukogude ajaloolane — 19, 322, 324
Zõbin, Jefim, ülemkomissar Vene sõjaväes — 143, 264
Zöge, Andreas, ooberstleitnant Rootsi sõjaväes, Tartu viitsekomandant — 153
Zöge, Georg Johann, major Rootsi sõjaväes — 55, 56, 132
Zöge, Johann, rittmeister Rootsi sõjaväes — 115
Zelvakov, Matvei, nahaparkal — 350
Zitki, Mihhail, alampolkovnik Vene sõjaväes — 198

Tabor, Peter, Tartu raehärra — 158, 208, 373, 374
Talli Jacko Simo, talupoeg Purtse mõisas — 177
Tamme Tomas, talupoeg Rannamõisa mõisas — 301
Tammi Matz, talupoeg Pootsi mõisas — 47
Tammi Tomas, talupoeg Harku mõisas — 300
Tammi Tönnis, talupoeg Pootsi mõisas — 47
Tanejev, ohvitser Vene sõjaväes — 372
Tarle, Jevgeni, nõukogude ajaloolane — 6
Taucko Jurri Jahn, talupoeg Neeruti mõisas — 288
Taube, B. O. kapten, Võõbu küla valdaja — 337, 338
Taube, Ewert, leitnant Rootsi sõjaväes, Ohekatku ja Rõue mõisa omanik — 134
Tauko Jürri lesk, talupoeg Neeruti mõisas — 288
Tauko Marth, talupoeg Neeruti mõisas — 287
Tauko Tenno, talupoeg Neeruti mõisas — 287, 288
Tauko Thoma Jacob, talupoeg Neeruti mõisas — 286—287
Tauko Thomas, talupoeg Neeruti mõisas — 286
Tauko Tönna Siem — vt. Tenno Siem
Tega Matz — 84
Tellaseppa Peter, talupoeg Uue-Võidu mõisas — 141
Telpuhhovski, Boriss, nõukogude ajaloolane — 6
Tenno, kubjas Lasila mõisas — 282
Tenno Mary, kerjus Tallinnas — 182
Tenno Siem, talupoeg Neeruti mõisas — 287

Thilbars, Hein, pagar Tartus — 212
Thomas, talupoeg Kerti poeg Kavastu mõisas — 114
Thoma Tenno, kubjas Lasila mõisas — 280
Tillo Jahn, talupoeg Suure-Rõude mõisas — 330
Tillo Michel, talupoeg Suure-Rõude mõisas — 330
Timmermann, Anthony — 284
Timmermann, Petrus, Pärnu linnasekretär — 193
Tirol, von, Vardi mõisa rentnik — 67
Tinna Tenno, talupoeg Neeruti mõisas — 289
Titzmann (Titzman) Andre, talupoeg Orava mõisas — 101, 102, 103, 104
Tofferi Ado naine, talunaine Pootsi mõisas — 47
Tolbuhhin, polkovnik Vene sõjaväes — 385
Toomske Märt (Thomske Mert), talupoeg Võidu mõisas — 84
Torga Reino Jahn, talupoeg Sangaste mõisas — 138
Torrimo Jahn, kiriku-eestseisja Oisus — 131
Totzen, kilter Orava mõisas — 102, 103
Treumuth, Nikolai (Loone, Nigolas), eesti kodanlik ajaloolane — 123
Trummer, Mary, kerjus Tallinnas — 183
Tuse Hans, Tartu eeslinlane — 376
Tunzelmann (Tuntzelmann), Hinrich Johann, notar Tartus — 290
Tõldsepp, M., kodanlik eesti ajaloolane — 17
Tõnu Matz, talupoeg Meremõisas — 83
Tönno, Neeruti mõisa talupoeg Klemiti Jürri poeg — 288

Uhstallo Jahn, talupoeg Põlli mõisas — 309
Ulrich, kapten Rootsi sõjaväes — 112
Ulrika Eleonora, Rootsi kuninganna — 389
Unako Jahn, Sangaste mõisa talupoeg — 138
Ungern-Stenberg, E., Eestimaa maanõunik — 58
Ungern-Sternberg, Reinhold von, ooberst Rootsi sõjaväes, Eestimaa maanõunik — 246, 329
Uppiko Maddis, talupoeg Uugla mõisas — 64
Ustalla Adam, talupoeg Harku mõisas — 300
Ustalle Mert, talupoeg Rannamõisa mõisas — 300
Ustallo Jack, talupoeg Vaikna mõisas — 276
Ustallo Maddis, talupoeg Harku mõisas — 300
Ustallo Tenno Jurri, talupoeg Neeruti mõisas — 287
Ustalo Tonno, talupoeg Harku mõisas — 300
Ustele Tõnnis Thomas, talupoeg Pootsi mõisas — 47
Uustalu Jaak (Ustallo Jack), talupoeg Viisu mõisas — 78
Uustalu Jürgen, talupoeg Pootsi mõisas — 46

Vellingk, Otto — vt. Wellingk, Otto
Vergin, majaomanik Pärnus — 344
Vergin — vt. Virginius
Vettern, Niklaes von, ooberstleitnant Rootsi sõjaväes — 193, 194
Vietinghoff, Herman Friedrich von, valitsusnõunik Liivimaal — 264
Vīgrab, (Vigrabs) J., läti kodanlik ajaloolane — 314
Virginius (Vergin), Adrian, pastor Otepääl — 43, 44, 119, 138
Virutamaa Jaan, (Wirrotamah Jahn), Vardi mõisa talupoeg — 67
Vogel, Christian, mütsitegija-meister Tartus — 213, 374
Vojeikov, Ivan Lukitš, Tartu kreisivalitsuse esimees — 391
Vojeikov, brigadir Vene sõjaväes, revident Tartu kreisis — 290, 294, 295
Vojeikov, Peeter, Liivimaa viitsekuberner Riias — 391
Volkonski, vürst, kindralmajor Vene sõjaväes — 307, 310
Vollstein, Johan Friedrich, ohvitser Rootsi sõjaväes — 106
Vosbeyn, raehärra Pärnus — 171
Vähepere Jaan, talupoeg, mölder Ohtu mõisas — 60
Völckersahm (Volckersahm), (Reinhold Georg?) von, ülemkomissar — 290, 292, 293, 294, 296, 365, 376

Wachtmeisteri naine, Kalvi mõisa immissioonipidaja — 331

Wachtmeistri Maria, kerjus Tallinnas — 183
Wagenmeister, Hans Jacob, Rannu mõisa valitseja — 338, 339
Wahrtman, kapten Rootsi sõjaväes, mõisnik — 83
Walbur Andersi tütar, kerjus Tallinnas — 183
Waldste, majaomanik Pärnus — 344
Wanna Lebbo, kubjas Vaivara mõisas — 142
Wanni Kuppi Ado, talupoeg Pootsi mõisas — 47
Wappre Jürry, talupoeg Suure-Rõude mõisas — 330
Wappre Maddis, vahimees Suure-Rõude mõisas — 350
Warnecke, I., Tallinna raehärra — 269
Wartman, Bernd Johann, leitnant Rootsi sõjaväes, rentnik Põllküla mõisas — 127
Wassa Jack, talupoeg Vohnja mõisas — 283
Wassare Jahn, tragun, endine Viiratsi mõisa talupoeg — 55, 56, 57
Wattrang, aseadmiral Rootsi mereväes — 195
Weilep, Johann, rätsepate tsunfti oldermann Tartus — 212
Wellingk, Otto, Jõhvi mõisa omanik, kindralmajor Rootsi sõjaväes — 105
Welta Jak, talupoeg Põlli mõisas — 309
Werden (Werdin), Nikolai von, kindralmajor Vene sõjaväes — 197, 198
Wetterstrandt (Wetterstrand), Andreas, riigimõisate ülemvalitseja Hiiumaal — 254, 326
Wey, Jürgen, kaaluja Pärnus — 171
Wicken, Pärnu raehärra — 171
Wickhard, kapten Rootsi sõjaväes — 134
Wieckhard, Peter Johan, kapten — 308
Winkelmann, Eduard, balti-saksa ajaloolane — 27, 238, 245, 247
Winkler, Rudolph, balti-saksa ajaloolane — 123
Winni Lauri Michel, talupoeg Pootsi mõisas — 47
Wirrotamah Jahn, — vt. Virutamaa Jaan
Witte, Jürgen, linnakodanik Tallinnas — 366
Witte, J. R., Tallinna raehärra — 334
Witten, Gerd Jörgen v., mõisarentnik Ramma mõisas — 105
Wittna Mick, talupoeg Neeruti mõisas — 289
Wolber Oloffi tütar, kerjus Tallinnas — 184
Wolber Simoni tütar, kerjus Tallinnas — 183
Wolfeldt, Otto Magnus von, kapten Rootsi sõjaväes — 108, 116
Wolffeldt, Magnus Friedrich, ooberstleitnant Rootsi sõjaväes — 193, 194
Wrangel (Wrangell), Otto Fabian von, maanõunik, kroonikakirjutaja — 58, 253, 261
Wrangel, major Rootsi sõjaväes — 168
Wrangel, Carl, kapten Vene sõjaväes — 308
Wrangell, kapten-komandör Rootsi laevastikus — 254, 255
Wrangell, Anna, Kunda mõisa rentnik — 120, 134, 135
Wrangell, O. D., kapten Rootsi sõjaväes — 103
Wyboldt, Johann, kapten Rootsi sõjaväes, Karinu mõisa valdaja — 106
Wyck, Annecka, kerjus Tallinnas — 183

Õbekul Jahnus, kubjas Õisu mõisas — 131
Örneklau (Orneclau), Peer Adolph von, major, Neeruti ja Äntu mõisa valdaja — 285, 324, 325
Örneklow (Oerneklow, Örneclou, Örneclow, Örneclow), Peer, Saaremaa maapealik — 390

KOHANIMEDE REGISTER[1]

Aa, mõis, Lüganuse khk. — kaart nr. 2
Adila, mõis, Hageri khk. — kaart nr. 2
Aegna, saar — 242, 388
Ahja, mõis, Võnnu khk. — 119, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Ahvenamaa, saarestik — 388, 389
Alatskivi — kaart nr. 4
Alavere, mõis, Kose khk. — kaart nr. 2
Albu, mõis, Järva-Madise khk. — 389
Altranstädt, linn Saksimaal — 386
Alu, mõis, Rapla khk., Harjumaal — kaart nr. 2
Alūksne, kihelkond (ekslikult kreis) Liivimaa Läti distriktis — 45, 87, 268
Alūksne, (Marienburg), linn Liivimaa Läti distriktis — 71, 79, 384, 385, kaart nr. 4
Alutaguse, Ida-Virumaa — 45, 178, 316, kaart nr. 4
Amsterdam, linn Hollandis — 261, 359
Ambla, kihelkond Järvamaal — 45, 248, kaart nr. 4
Anija, mõis, Harju-Jaani khk. — kaart nr. 2
Anna, kihelkond Järvamaal — 45, 128, 129, 248
Ansekūla, kihelkond Saaremaal — 45, 248, kaart nr. 4
Antsla, mõis, Urvaste khk. — 376, 386
Araski, mõis, Väike-Maarja khk. — 288
Arhangelsk, linn Venemaal — 353
Arro, arvatavasti koht Sangaste kihelkonnas — 139
Arukūla, küla, Koigi mõisas, Ambla khk. — 84, 85
Aru mõisake, Lehtse mõisa kõrvalmõis, Ambla khk. — 278, 333
Atla, mõis, Juuru khk. — kaart nr. 2
Atsalama, küla, Pagari mõisas, Jõhvi khk. — 278
Audru, kihelkond Pärnu kreisis — 45, 248, kaart nr. 4
Audru, mõis, Audru khk. — kaart nr. 2
Augsburg, linn Saksamaal — 228, 231, 233, 234, 239
Avanduse, mõis Simuna khk. — 316
Avinurme, asula Tartu kreisis — kaart nr. 4

Baltimaad (Baltikum, Ida-Baltikum) — 5, 25, 29, 54, 193, 221, 236, 261, 269, 297, 383, 395
Balti meri — vt. Läänemeri
Biržai, linn Leedus — 384
Burtnieki, linnus Läti distriktis — kaart nr. 4

Daugava (Väina), jõgi — 315, 384
Daugavgrīva, linn Läti distriktis — 194, 238, 247
Dnepr, jõgi — 387
Dreiliņu, mõis Riia lähedal — 227

Eesti ala, territoorium — 5, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 22, 25, 27, 29, 30, 35, 82, 87, 143, 151, 168, 193, 225, 245, 247, 248, 252, 253, 270, 303, 383, 385, 386, 387, 388, 389, 394, 396, 397, 398, kaart nr. 4
Eesti distrikt — Liivimaa majanduslik-administratiivne piirkond — 40, 45, 133, 393, kaart nr. 2

[1] Kihelkonna nime all on osutatud kihelkonna keskust.

Eestimaa (Ehstland), kindralkubermang (provints, hertsogkond) — 5, 7, 8, 11, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 30, 31, 35, 36, 38, 40, 45, 48, 52, 54, 63, 65, 66, 68, 69, 75, 76, 77, 96, 97, 98, 123, 124, 132, 144, 182, 183, 184, 227, 231, 233, 236, 237, 238, 244, 246, 247, 249, 250, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 267, 271, 273, 281, 284, 297, 303, 305, 308, 313, 318, 347, 365, 383, 384, 386, 388, 389, 392, 393, 394, 396, 397, 398, 399, 400, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Elistvere, mõis, Maarja-Magdaleena khk. — kaart nr. 2
Emajõgi — 157, 197, 384, 385
Erastvere, mõis, Kanepi khk. — 119, 384, kaart nr. 4
Euroopa — 5, 23, 25
Evele, kihelkond Liivimaa Läti distriktis — 386, kaart nr. 4

Fredrikshald, kindlus Norras — 389

Gaujiena, kihelkond Liivimaa Läti distriktis — 45, 87, kaart nr. 4
Grodno, linn Leedus (tänapäeval Valgevene territooriumil) — 87
Grönhamn, paik Ahvenamaa saarte lähedal — 389
Gloria raveliin, Narvas — 203
Gulbene, linn Liivimaa Läti distriktis — 87

Haapsalu — 45, 161, 183, 248, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Hageri, kihelkond Harjumaal — 45, 48, 64, 248, 307, 308
Hageri, mõis, Hageri khk. — 289
Haljala, kihelkond Virumaal — 45, 58, 248, 281, kaart nr. 4
Halliste, jõgi — kaart nr. 4
Halliste, kihelkond Pärnu kreisis — 45, 248, kaart nr. 4
Hango, (Hanko niemi, Hangöudd), neem Soome lahes — 388
Hanila, kihelkond Läänemaal — 45, 248
Hargla, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248, kaart nr. 4
Hargo, küla, Mäo mõisas, Peetri khk. — 328
Harju-Jaani, kihelkond Harjumaal — 45, 123, 248, 252, 308
Harjumaa, (Harju maakond, Harjo Ma) — 37, 38, 45, 52, 75, 80, 94, 98, 118, 144, 248, 256, 259, 260, 299, 303, 305, 307, 308, 312, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Harju-Madise, kihelkond Harjumaal — 45, 118, 248, 308
Harjuvärava kvartal, linnaosa Tallinnas — 196, 360
Harku, mõis, Keila khk. — 182, 239, 299, 301, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Harmi, mõis, Kose khk. — 337
Hatu, mõis, Risti khk. — kaart nr 2
Helme, kihelkond Pärnu kreisis — 45, 248, kaart nr. 4
Helsingi (Helsingfors) — 388
Hiiumaa, Hiiu, saar — 38, 98, 183, 194, 247, 254, 298, 299, 305, 325, 326
Holland — 172, 179, 214, 348, 388
Honor, bastion Narvas — 202, 203, 204
Hulja, kõrts, Kadrina khk. — 282
Hummuli, mõis, Helme khk. — 90, 385, kaart nr. 4
Huuksi, mõis, Peetri khk. — 300
Hämeenlinna (Tavastehus), linn Soomes — 388
Härma, talud Suure-Jaani khk. — 140
Härmamäe, mõis, Vaivara khk. — 106
Hüüru, mõis, Keila khk. — 300

Ida-Baltikum — vt. Baltimaad
Ida-Eesti — 11, 87
Ida-Preisi — 193
Ida-Virumaa — 76, vt. ka Alutaguse
Iigaste, mõis, vt. Kütese
Iisaku, kihelkond Virumaal — 45, 248
Ilmatsalu, mõis,Tartu-Maarja khk. — 216
Imastu, mõis, Kadrina khk. — 283
Ingeri, Ingerimaa — 221, 247, 385, 389
Inglismaa — 172, 214, 215, 255, 359, 388, 389
Ingliste, mõis, Juuru khk. — kaart nr. 2
Irboska — 384, kaart nr. 4
Ivangorod, kindlus — 202, 204, 385, 386, kaart nr. 4

Jaama, mõis, Tartu-Maarja khk. — kaart nr. 2
Jaani, kihelkond Saaremaal — 45, 248
Jam (Jamburg, praegune Kingissepp), kindlus Ingeris — 385

Jamaja (Jämaja), kihelkond Saaremaal — 45, 248, kaart nr. 4
Jamburg, vt. Jam
Jaroslavl, linn Kesk-Venemaal — 350, 373
Joosu, mõis, Põlva khk. — kaart nr. 2
Jurowa, koht Narva lähedal — 106
Juuru, kihelkond Harjumaal — 45, 248, 308
Jõelähtme, kihelkond Harjumaal — 45, 248, 252, 308, kaart nr. 4
Jõelähtme, küla, Jõelähtme khk. — 176, 177
Jõepere, mõis, Kadrina khk. — 324
Jõesuu, küla, Purtse mõis, Lüganuse khk., Virumaal — 177
Jõetaguse, küla, Neeruti mõis, Kadrina khk. — 288
Jõgisuu, mõis, Keila khk. — kaart nr. 4
Jõhvi, kihelkond Virumaal — 45, 106, 141, 248
Jõhvi, mõis, Jõhvi khk. — 105, 106, 277, 278, kaart nr. 2
Jõuga, küla Iisaku khk., Virumaal — kaart nr. 4
Jägala, jõgi — kaart nr. 4
Jäneda, mõis, Ambla khk. — 333
Järva-Jaani, kihelkond Järvamaal — 45, 248
Järvamaa, Järva maakond — 36, 37, 38, 45, 64, 65, 75, 76, 81, 106, 107, 128, 134, 157, 248, 305, 307, 328, 385, 386, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Järva-Madise, kihelkond Järvamaal — 45, 248, kaart nr. 4
Jüri, kihelkond Harjumaal — 45, 248, 252, 308

Kaarli kirik (Soome kirik), Tallinnas — 182, 188
Kaarma, kihelkond Saaremaal — 45, 248
Kaarma-Loona, mõis, Kaarma khk. — kaart nr. 2
Kaasan, linn Venemaal — 373
Kabala, küla, Viru-Nigula khk. — kaart nr. 4
Kabala, mõis, Pilistvere khk. — kaart nr. 2
Kabala, mõis, Rapla khk. — kaart nr. 2
Kadila, küla, Väike-Maarja khk. — kaart nr. 2
Kadrina, kihelkond Virumaal — 45, 58, 248, 282, 385, kaart nr. 4
Kadrioru, park ja loss Tallinnas — 372, 389
Kagu-Eesti — 71, 119, 137, 383
Kahala, küla, Kuusalu khk. — kaart nr. 4
Kallivorne, veski Püssi mõisas, Lüganuse khk. — 177
Kalvi, mõis, Viru-Nigula khk. — 331, 332
Kambja, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248
Kamper, saar Narva jões — 217
Kanepi, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248, kaart nr. 4
Kaporje — vt. Koporje
Karinu, mõis, Järva-Jaani khk. — 106, kaart nr. 2
Kariste, mõis, Halliste khk. — kaart nr. 2
Karito, küla, Vaikna mõis, Kullamaa khk — 276
Karja, kihelkond Saaremaal — 45, 248, kaart nr. 4
Karjala — 44, 46, 48, 247, 389
Karksi, kihelkond Pärnu kreisis — 45, 248, kaart nr. 4
Karkuse, mõis, Ambla khk. — 85
Karula, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248, 304, 386, kaart nr. 4
Karuse, kihelkond Läänemaal — 45, 248
Kasari, jõgi — kaart nr. 4
Kasaritsa, mõis, Rõuge khk. — 384
Kassisaba, Tallinna eeslinn — 304
Kastre, linnusease, Võnnu khk. — 197, 384, 385, kaart nr. 4
Kaubi, mõis, Halliste khk. — kaart nr. 2
Kavastu, mõis, Haljala khk. — 134, kaart nr. 2
Kavastu, mõis, Jõelähtme khk. — kaart nr. 2
Kavastu, mõis, Tartu-Maarja khk. — 113, kaart nr. 2
Kavilda, mõis, Puhja khk. — kaart nr. 2
Kehtna, mõis, Rapla khk., Harjumaal — 97, 98, kaart nr. 2
Keila, jõgi — kaart nr. 4
Keila, kihelkond Harjumaal — 45, 64, 248, 299, 301, 302, 303, 308, kaart nr. 4
Keila, mõis, Keila khk. — kaart nr. 2
Keila-Joa, mõis, Keila khk. — kaart nr 2
Kesk-Euroopa — 5, 383
Kestla, küla, Purtse mõis, Lüganuse khk. — 176
Kihelkonna, kihelkond Saaremaal — 45, 248, kaart nr. 4
Kirbla, kihelkond Läänemaal — 45, 118, 248

Kirde-Eesti — 13, 384
Kirna, mõis, Türi khk. — 61
Kirumpää, vana linnus Põlva khk. — 71, 137, kaart nr. 4
Kloostri, mõis, Harju-Madise khk. — kaart nr. 2
Kodavere, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248
Koeru, kihelkond Järvamaal — 45, 248, kaart nr. 4
Kohatu, Vaikna mõisa kõrvalmõis, Kullamaa khk. — 275
Kohatu, mõis, Hageri khk. — kaart nr. 2
Koigi, mõis, Peetri khk. — 85
Koikküla, mõis, Hargla khk. — kaart nr. 2, kaart nr. 4
Kolga, mõis, Kuusalu khk. — 82
Kolga-Jaani, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248
Konju, küla, Konju mõis, Jõhvi khk. — 177
Konju, mõis, Jõhvi khk. — 177
Koolme, küla, Koolme m., Ambla khk. — 333
Koolme, mõis, Ambla khk. — 333
Koordi, mõis, Peetri khk. — 130, 154
Koosa, küla, Kavastu mõis, Tartu-Maarja khk. — 113
Koporje, kindlus Ingerimaal — 385
Kose, kihelkond Harjumaal — 45, 248, 252, 304, 308
Kose-Uuemõisa, mõis, Kose khk. — kaart nr. 2
Kostivere, mõis, Jõelähtme khk. — 100
Kostroma, linn Venemaal — 373
Kotlin, saar Soome lahes — 141, 385
Kronšlot (Kroonlinn), kindlus Kotlini saarel — 385
Kuigatsi, küla ja mõis Sangaste khk. — kaart nr. 4
Kuldīga, linn Kuramaal — 38
Kullamaa, kihelkond Läänemaal — 45, 118, 248, 275
Kunda, mõis, Viru-Nigula khk. — 13, 120, 121, 122, 134, 135, 329, 385, kaart nr. 2
Kuramaa, hertsogkond — 41, 89, 230, 247, 323, 386, 387
Kuressaare — 43, 45, 51, 77, 136, 247, 248, 249, 327, 387, 390, 393, 400, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Kurista, mõis, Laiuse khk. — kaart nr. 2
Kursi, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248
Kursi, mõis, Järva-Jaani khk. — 332
Kurtna, mõis, Jõhvi khk. — 93
Kuusalu, kihelkond Harjumaal — 45, 248, 253, 308, kaart nr. 4
Kõo, mõis, Pilistvere khk. — kaart nr. 2
Kõrkküla, küla, Purtse mõis, Lüganuse khk. — 177
Käkisalmi (Korela, Keksholm, Priozjorsk) — 59, 247, 387
Käina, kihelkond Läänemaal — 45, 248, kaart nr. 4
Kärdla, küla Pühalepa khk. — 299
Kärivere, talud, Karito küla, Vaikna mõis, Kullamaa khk. — 276
Kärla, kihelkond Saaremaal — 45, 136, 248, kaart nr. 4
Käsmu, küla, Aaspere mõis, Haljala khk. — 35, 36
Käsmu, poolsaar Viru rannikul — 308
Kütese (Iigaste?), mõis, Karula khk. — 304, 305
Küti, mõis, Viru-Jaagupi khk. — kaart nr. 2
Kütke, küla, Kohatu mõis, Kullamaa khk. — 275

Laadoga, järv — 385
Laatre, mõis, Halliste khk. — 385
Laekvere, mõis, Simuna khk. — 336, 337
Laiuse, kihelkond Tartu kreisis — 36, 40, 45, 248, 316, 384, kaart nr. 4
Laiuse, loss ja alevik, Laiuse khk. — 68, 172
Lasila, mõis, Kadrina khk. — 280, 281, 282
Leedu, suurvürstiriik — 30, 193, 230, 245, 385, 386
Leesi, mõis, Ambla khk. — 333
Lehmja, mõis, Jüri khk. — 182
Lelle, mõis, Vändra khk. — 133, kaart nr. 2
Lellevere, mõis, Rapla khk. — 114, 116, kaart nr. 2
Lesnaja, küla Valgevenes — 77, 238, 376, 387
Lihula, kihelkond Läänemaal — 45, 248, kaart nr. 4
Lihula, mõis, Lihula khk. — 132, kaart nr. 2
Liivi, mõis, Kullamaa khk. — 117, 118, kaart nr. 2
Liivimaa (Lievland), kindralkubermang, provints — 5, 7, 11, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 30, 31, 38, 40, 44, 45, 48, 54, 67, 68, 71, 77, 79, 101, 102, 137, 200, 209, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233,

236, 237, 238, 247, 249, 250, 253, 256, 258, 263, 264, 265, 267, 297, 306, 313, 322, 323, 347, 365, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 400, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Limbaži, linn Liivimaa Läti distriktis — kaart nr. 4
Loobu, mõis, Haljala khk. — kaart nr. 4
Loopre, mõis, Pilistvere khk. — kaart nr. 2
Lustivere, mõis, Põltsamaa khk. — 304
Luunja, mõis, Tartu-Maarja khk. — 216
Lõuna-Eesti, Liivimaa Eesti distrikt — 27
Lõuna-Euroopa — 384
Lõuna-Soome — 388
Lärmposti bastion, Tartus — 148
Läsna, küla, Kadrina khk. — 385, kaart nr. 4
Läti — 386
Läti distrikt — Liivimaa majanduslik-administratiivne piirkond — 13, 14, 45, 79, 386, 393, kaart nr 2
Lääne-Euroopa — 5, 383, 384
Lääne-Harjumaa — 48, 50
Läänemaa (Lääne maakond, Läne Ma) — 13, 37, 38, 45, 48, 76, 80, 98, 110, 118, 248, 275, 305, 307, 308, 384, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Läänemeri, Balti meri — 5, 25, 54, 253, 383, 388, 389, 391, kaart nr. 4
Lääne-Nigula, kihelkond Läänemaal — 45, 248
Lääne-Saksamaa — 27
Lövö, saar Ahvenamaa saarestikus — 388
Lüganuse, kihelkond Virumaal — 45, 248, kaart nr. 4
Lümandu, mõis, Märjamaa khk. — kaart nr. 2
Lüübek, sadamalinn Põhja-Saksamaal — 241, 245, 359

Maardu, mõis, Jõelähtme khk. — 279, 280
Maarja-Magdaleena, kihelkond Tartu kreisis — 45, 119, 248
Madise — vt. Harju-Madise
Malla, mõis, Viru-Nigula khk. — kaart nr. 2
Martna, kihelkond Läänemaal — 45, 118, 248
Matsalu-Kiideva, rannikuala, Karuse ja Ridala khk. — 298
Mehikoorma, asula, Räpina khk. — 385, kaart nr. 4
Meotza, talu, Nandu küla, Neeruti mõisas — 290
Meremõisa, mõis, Keila khk. — 83, kaart nr. 2
Merdo, küla, Liivi m., Kullamaa khk. — 117, 118
Mihkli, kihelkond Läänemaal ja Pärnu kreisis — 45, 248
Moe, mõis, Ambla khk. — 289
Moisekatsi, Mooste, mõis Põlva khk. — kaart nr. 4
Moskoovia, Venemaa — 231, 396
Moskva — 26, 53, 142, 199, 214, 219, 383, 386
Muhumaa, Muhu, Saaremaa kihelkond, saar — 45, 136, 247, 248, kaart nr. 4
Muhu-Suuremõisa, mõis, Muhu khk. — kaart nr. 2
Mürmuiža, mõis Kuramaal — 386
Mustjala, kihelkond Saaremaal — 45, 137, 248, kaart nr. 4
Mustjala, mõis, Mustjala khk. — 41, 42, kaart nr. 2
Mustjõe, kõrts, Ambla khk. — 279
Mustjõgi, jõgi — kaart nr. 4
Mustla, küla, Tarvastu khk. — kaart nr. 4
Must meri — 142
Mustpeade maja, Tallinnas — 242
Mõigu, mõis, Jüri khk. — kaart nr. 2
Mõniste, mõis, Hargla khk. — 385, kaart nr. 4
Mäo, mõis, Peetri khk. — kaart nr. 2
Märjamaa, kihelkond Läänemaal — 45, 72, 248, kaart nr. 4
Mündi, mõis, Türi khk. — 328
Müüsleri, mõis, Peetri khk. — 328, 329

Nabala, mõis, Jüri khk. — 135, 324, kaart nr. 2
Naissaar, saar Soome lahes — 242, 255, 387, 388, 389
Narva (Narwa) — 11, 16, 18, 27, 31, 36, 37, 38, 45, 51, 54, 79, 81, 93, 105, 106, 107, 123, 142, 159, 168, 173, 179, 195, 197, 201, 202, 203, 204, 213, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 247, 248, 250, 254, 277, 278, 284, 304, 310, 352, 353, 354, 357, 359, 373, 374, 383, 384, 385, 386, 393, 394, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Narva-Jõesuu, asula — 310
Narva jõgi — 201, 217, kaart nr. 4

Narva maantee — 270
Navesti, jõgi — kaart nr. 4
Neeruti, mõis, Kadrina khk. — 285, 288, 289
Neeva, jõgi — 385
Nevanlinna (Nyen), linn, Neeva jõe ääres — 59, 183, 385
Nisse — vt. Nissi
Nissi, kihelkond Harjumaal — 45, 64, 248, 308, kaart nr. 4
Noarootsi, khk. Läänemaal — 38, 45, 195, 248
Norra — 389
Norrköping, linn Rootsis — 50
Novgorod, linn Venemaal — 221, 353, 354
Nõmküla, mõis, Ambla khk. — 85
Nõo, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248
Nõukogude Liit — 8
Nyenskans, kindlus Neeva jõe ääres — 385

Ohekatku, mõis, Rapla khk. — 133, 134, kaart nr. 2
Ohekotsu, mõis, Rapla khk. — 310
Ohta, Neeva lisajõgi — 385
Ohtu, mõis, Keila khk. — 60, 61
Ojasoo, mõis, Kose khk. — kaart nr. 2
Oleva, mõis, Pilistvere khk. — kaart nr. 2
Ontika, mõis, Jõhvi khk. — kaart nr. 2
Orava, mõis, Vastseliina khk. — 13, 51, 101, 104, 105, 383, kaart nr. 2
Orguse, mõis, Simuna khk. — 337
Otepää, kihelkond Tartu kreisis — 45, 138, 248, kaart nr. 4
Otepää, mõis, Otepää khk. — 376
Oudova, linn Venemaal — 93, 384, 385, kaart nr. 4

Paeküla, mõis, Märjamaa khk. — 133, 134, kaart nr. 2
Paide — 18, 45, 151, 152, 154, 248, kaart nr, 2, kaart nr. 4
Paistu, kihelkond Pärnu kreisis — 45, 131, 248, 386, kaart nr. 4
Pajaka, mõis, Nissi khk. — 309
Pakri, saar, Risti khk. — kaart nr. 2
Palamuse, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248
Paldiski, Rogerviik, sõjasadam — 20, 248, 256, 261, 262, 312, 388
Paljassaar, saar Tallinna lahes — 242
Palmse, mõis, Kadrina khk. — 283, 284
Palu, mõis, Räpina khk. — kaart nr. 2
Palupera, mõis, Otepää khk. — 376
Palvere, mõis, Kose khk. — 304
Pangodi, mõis, Nõo khk. — kaart nr. 2
Partsi, mõis, Pühalepa khk. — 299
Patküla, mõis, Helme khk. — 66
Paunküla, mõis, Kose khk. — kaart nr. 2
Pedja, jõgi — kaart nr. 4
Peebu, mõis, Jüri khk. — kaart nr. 2
Peetri, kihelkond Järvamaal — 45, 248
Peetri, kirik Narva lähedal — 284
Peipsi, järv — 157, 197, 297, 384, 385, kaart nr. 4
Perevolotšna, koht Dnepri ääres — 387
Perila, mõis, Harju-Jaani khk. — 122, 123, 335, 336, kaart nr. 2
Peterburi (St. Petersburg) — 20, 142, 201, 202, 221, 236, 239, 246, 254, 256, 257, 258, 283, 284, 307, 326, 350, 353, 359, 373, 374, 385, 391, 394
Peterburi, kubermang — 248, 350, 391
Petseri klooster aleviga — 87, 384, 385, kaart nr. 4
Petseri maantee — 87
Piebalga, asula Liivimaa Läti distriktis — 268
Pihkva, linn — 15, 79, 199, 221, 222, 269, 353, 354, 376, 384, 386
Pihkva, järv — 386
Pihkva, maantee — 87
Piibe, mõis. Koeru khk. — kaart nr. 2
Piirisaar, saar Peipsi järves — 385
Piiumetsa, mõis, Türi khk. — kaart nr. 2
Pikasilla, küla, Helme khk. — kaart nr. 4
Pikasilla, küla, Rõngu khk. — 386
Pilistvere — kihelkond Tartu kreisis 45, 248, 386
Pirita, klooster, Jõelähtme khk. — 324
Poltaava, linn Ukrainas — 142, 186, 238, 387
Poola — 7, 24, 30, 78, 146, 193, 251, 253, 304, 383, 386, 387
Poola-Liivimaa, Poolale kuuluv endise Vana-Liivimaa osa — 323
Pootsi, mõis, Põltsamaa khk. — 46
Pornuse, mõis, Paistu khk. — kaart nr. 2

Prangli, mõis, Kambja khk. — 377
Prantsusmaa — 172
Preobraženskoje, küla Moskva lähedal — 383
Puhja, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248
Puka, mõis, Sangaste khk. — 386
Purdi, mõis, Anna khk. — 128, 129, 338, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Purtse, jõgi — 58, kaart nr. 4
Purtse, küla, Lüganuse khk. — 278
Purtse, mõis, Lüganuse khk. — 58, 142, 176, 177
Puru, küla, Jõhvi khk. — kaart nr. 4
Põhja-Eesti, Eestimaa — 15, 27, 36, 387
Põhja-Euroopa — 5
Põhja-Läti — 387, 389, 394
Põlli, mõis, Nissi khk. — 309, 310, 317
Põllküla, mõis, Harju-Madise khk. — 127, kaart nr. 2
Põltsamaa, alevik ja loss Tartu kreisis — 386
Põltsamaa, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248, 304, kaart nr. 4
Põlva, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248
Pähkinälinna, (Orešek, Nöteborg, Schlüsselburg, Petrokrepost), kindlus Neeva lähtel Laadogast — 385
Pälkäne, küla Soomes — 388
Pärnu — 17, 23, 27, 31, 36, 37, 45, 56, 57, 93, 94, 117, 118, 133, 142, 143, 159, 161, 163, 164, 165, 168, 171, 180, 192, 193, 194, 195, 206, 226, 233, 234, 235, 236, 245, 247, 248, 252, 258, 310, 342, 343, 344, 352, 355, 356, 362, 365, 369, 372, 383, 385, 387, 390, 393, 396, 398, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Pärnu, jõgi — kaart nr. 4
Pärnu, kihelkond Pärnu kreisis — 45, 248
Pärnu, kreis — 45, 143, 233, 248, 259, 295, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Pärnu-ala — 305
Pärnu-Jaagupi, kihelkond Pärnu kreisis — 45, 248, kaart nr. 4
Pärnu kreisi idaosa (hilisem Viljandimaa) — 385
Pärnumaa — 157
Pärnu maantee — 268
Pärnu rand — 298
Pärsia — 242, 245
Pöide, kihelkond Saaremaal — 45, 248, kaart nr. 4
Pörika, mõis, Ambla khk. — 333
Pöögle, mõis, Karksi khk. — kaart nr. 2
Püha, kihelkond Saaremaal — 45, 248, kaart nr. 4
Pühajõe, mõis, Jõhvi khk. — kaart nr. 4
Pühalepa, kihelkond Läänemaal — 45, 248, kaart nr. 4
Pühalepa, mõis, Pühalepa khk. — 299
Pühatu, mõis, Rapla khk. — kaart nr. 2
Püssi, mõis, Lüganuse khk. — 177

Raadi, mõis, Tartu-Maarja khk. — kaart nr. 2
Raasiku, mõis, Harju-Jaani khk. — kaart nr. 2
Rae, mõis, Jüri khk. — 304
Rakvere — 35, 36, 45, 54, 59, 75, 94, 106, 107, 120, 122, 161, 248, 384, 386, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Rakvere, kihelkond Virumaal — 45, 58, 248
Ramma, küla, Koeru khk. — 334, 335
Ramma, mõis, Koeru khk. — 105, kaart nr. 2
Rannamõis, mõis, Keila khk. — 299, 300, 301
Ranna-Lääne — 50
Rannavärava kvartal, linnaosa Tallinnas — 196, 360
Rannu, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248, 339
Rannu, mõis, Rannu khk. — 103, 338, 339, 376, kaart nr. 2
Rapla, kihelkond Harjumaal — 45, 48, 64, 248, 307, 308
Rasina, mõis, Võnnu khk. — kaart nr. 2
Ravila, mõis, Kose khk. — kaart nr. 2
Rebbo, talu, Ramma küla, Koeru khk. — 334
Reiu, mõis, Pärnu khk. — 362
Reigi, kihelkond Läänemaal — 45, 248, 299, kaart nr. 4
Riia (Riga) — 27, 36, 38, 53, 71, 100, 103, 144, 145, 146, 148, 163, 164, 171, 178, 190, 191, 194, 200, 206, 207, 226, 227, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 238, 245, 247, 249, 251, 253, 261, 295, 315, 347, 353, 362, 383, 384, 387, 390, 391, 397
Riia, kreis — 259, 295
Riia, kubermang (Liivimaa tähenduses) — 67, 248, 292, 388
Riia loss, Riias — 161

Riia, laht — kaart nr. 4
Riia maantee — 87
Ridala, kihelkond Läänemaal — 45, 248
Risti, kihelkond Harjumaal — 45, 118, 248, 308
Ristna. küla, Reigi khk. — 255
Ristna, majakad, Ristna neem, Kõpu poolsaar, Hiiumaal — 299
Roela, mõis, Palamuse khk. — kaart nr. 2
Rogerviik — vt. Paldiski
Rohu, mõis, Simuna khk. — 337
Roosna, mõis, Ambla khk. — kaart nr. 2
Roosna-Alliku, mõis, Järva-Jaani khk. — 112, 366, kaart nr. 2
Rootsi — 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 36, 38, 43, 44, 46, 48, 50, 53, 54, 68, 69, 75, 79, 87, 88, 89, 91, 93, 97, 101, 108, 110, 119, 130, 137, 138, 139, 141, 144, 145, 146, 151, 153, 171, 172, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 199, 200, 201, 202, 206, 207, 208, 215, 221, 225, 226, 227, 229, 231, 232, 234, 235, 236, 238, 239, 241, 247, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 264, 268, 281, 283, 285, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 305, 315, 318, 325, 327, 340, 351, 365, 367, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 380, 392, 393, 394, 397, 399, 400, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Ropka, mõis Tartu-Maarja khk., — 87, kaart nr. 2
Rosentali, mõis, Viru-Jaagupi khk. — 134, kaart nr. 2
Rüijena, Ruhja, kihelkond Liivimaa Läti distriktis — 45, kaart nr. 4
Rõngu, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248, 376, 386, kaart nr. 4
Rõngu, mõis, Rõngu khk. — 216
Rõue, mõis, Rapla khk. — 133, 134, kaart nr. 2
Rõuge, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248, kaart nr. 4
Rõuge, mõis, Rõuge khk. — 384
Räpina, kihelkond Tartu kreisis — 45, 175, 248, kaart nr. 4
Räpina, mõis, Räpina khk., — 137, 290, 384
Rätla, küla, Äntu mõis, Väike-Maarja khk. — 325

Saarde, kihelkond Pärnu kreisis — 45, 248
Saare, mõis, Maarja-Magdaleena khk. — 119
Saaremaa — 13, 41, 43, 45, 77, 78, 100, 136, 137, 183, 247, 248, 249, 250, 253, 254, 255, 258, 304, 325, 326, 327, 363, 387, 388, 389, 396, 398, 400, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Saaremaa rand — 298
Saduküla, mõis, Äksi khk. — 95, 210
Saksamaa — 214, 245
«Saksa rahvuse püha Rooma riik», keskaegse Saksa keisririigi nimetus — 245
Saksa värav, Tartus — 148
Saksi, Saksimaa, kuurvürstiriik Saksamaal — 12, 13, 14, 24, 38, 53, 103, 146, 148, 383, 384, 386
Salatsi, kihelkond Liivimaa Läti distriktis — kaart nr. 4
Sangaste, kihelkond Tartu kreisis — 40, 45, 248, 304, 386, kaart nr. 4
Sangaste, mõis, Sangaste khk. — 91, 138, 216, 385, kaart nr. 2
Sauga, mõis, Pärnu khk. — 99, 100, 193, 233, 305, 362, kaart nr. 4
Schoteni koppel, Tallinnas (tänap. Lilleküla) — 152, 153
Selja, mõis, Haljala khk. — kaart nr. 2
Sigapusme, küla, Mäo mõis, Peetri khk. — 328
Sillamäe, küla, Vaivara khk. — 142
Simuna, kihelkond Virumaal — 45, 58, 248, 316, 336
Sipa, küla, Märjamaa khk. — kaart nr. 2
Sise-Läänemaa — vt. Läänemaa
Sise-Venemaa — 386, 388
Smolensk, linn Venemaal — 221
Soome — 14, 36, 38, 170, 183, 184, 187, 221, 251, 261, 355, 383, 388, 389, kaart nr. 4
Soome laht — 54, kaart nr. 4
Soompea, küla, Kurtna mõis, Jõhvi khk. — 93
Sooniste, mõis, Kullamaa khk. — 82
Sootaga, mõis, Äksi khk. — 95, 210, kaart nr. 2
Spilve, lagendik Riia lähedal — 384
Stokholm — 107, 183, 191, 195, 359, 400
Suur-Emajõgi — kaart nr. 4
Strahlborni kõrts, Koordi mõisa maa-alal — 130
Suure-Jaani, kihelkond Pärnu kreisis — 45, 140, 248, kaart nr. 4
Suure-Rõude, mõis, Martna khk. — 329
Suur turg (Raekoja väljak), Tallinnas — 192

Sämi (Kunda) jõgi, Virumaal — 58, 107, 142, kaart nr. 4
Sürgavere, mõis, Suure-Jaani khk. — 372
Sartova, küla Pihkva järves asuval Kolpino saarel — 386, kaart nr. 4

Taani — 193, 215, 239, 383, 387
Taebla, mõis, Lääne-Nigula khk. — kaart nr. 2
Tallinn (Reval) — 16, 17, 18, 23, 27, 28, 31, 45, 48, 51, 59, 94, 100, 106, 115, 132, 136, 141, 144, 148, 149, 152, 157, 158, 159, 161, 163, 165, 166, 168, 170, 171, 172, 175, 176, 177, 179, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 195, 196, 199, 204, 206, 215, 217, 218, 226, 227, 236, 237, 238, 239, 244, 245, 247, 248, 249, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 269, 270, 271, 279, 280, 283, 287, 288, 298, 304, 305, 310, 311, 316, 317, 340, 341, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 355, 359, 360, 362, 364, 365, 366, 368, 370, 371, 372, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 393, 397, 399, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Tallinna distrikt — 257
Tallinna kreis — vt. Harjumaa
Tallinna kubermang (Eestimaa tähenduses) — 248
Tallinna loss — vt. Toompea loss
Tallinna sõjasadam — 20, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 355
Tallinna tee — 154, 201
Tallinna Toomkirik — 188
Tammemõisa, mõis, Rannu khk. — 103, kaart nr. 2
Tartu (Dorpat, Tarto) — 11, 15, 16, 18, 23, 27, 31, 36, 37, 45, 87, 88, 91, 95, 105, 106, 119, 139, 140, 146, 147, 153, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 168, 178, 183, 197, 199, 200, 202, 205, 207, 210, 211, 213, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 225, 227, 231, 235, 236, 247, 248, 253, 258, 261, 290, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 384, 385, 386, 390, 393, 396, 397, 399, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Tartu ala — 53, 91, 304
Tartu(-Maarja), kihelkond Tartu kreisis — 45, 248
Tartu kreis (Dorpater Kreis) — 11, 15, 45, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 139, 178, 216, 248, 258, 259, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 374, 386, 388, 391, 394, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Tartumaa (Tartu kreisi tähenduses) — 13, 14, 15, 36, 157, 183, 207, 216, 297
Tartu maantee — 268, 270
Tarvastu, kihelkond Pärnu kreisis — 45, 248, kaart nr. 4
Teenuse, mõis, Kullamaa khk. — kaart nr. 2
Toila, mõis, Jõhvi khk. — kaart nr. 2
Toolse, mõis, Haljala khk. — 50
Toome, Tartus — 220
Toompea, eri jurisdiktsiooni ja haldusega ning eeslinnaga linnaosa Tallinnas — 149, 159, 182, 184, 188, 241, 245, 340, 341, 346, 351, 361, 393, 396, 399
Toompea hospidal, Tallinnas — 188
Toompea loss, Tallinnas — 112, 280
Tori, kihelkond Pärnu kreisis — 45, 119, 248
Torma, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248
Torma, mõis, Torma khk. — kaart nr. 2
Toruń, linn Poolas — 387
Traventhal, linn Taanis — 383
Turu (Turku, Åbo), sadamalinn Soomes — 44, 183, 387
Turu kvartal, linnaosa Tallinnas — 196, 360
Tõdva-Kõnnu, mõis, Kadrina khk. — kaart nr. 2
Tõikvere, mõis, Torma khk. — 103
Tõlliste, mõis, Sangaste khk. — kaart nr. 4
Tõnismägi, linnaosa Tallinnas — 153, 182, 189, 241, 245, 396
Tõstamaa, kihelkond Pärnu kreisis — 45, 248
Tõstamaa, mõis, Tõstamaa khk. — 295
Tähtvere, mõis, Nõo khk. — 225, 377
Türgi — 383
Türi, kihelkond Järvamaal — 45, 112, 248
Türi-Alliku, mõis, Türi khk. — 112, 130, kaart nr. 2
Uus-Kastre — vt. Kastre
Ukraina — 24, 142, 387
Umeå, linn Rootsis — 255
Unipiha, mõis, Nõo khk. — 376
Urvaste, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248, kaart nr. 4
Ustjug, linn Venemaal — 373, 374
Uue-Võidu, mõis, Viljandi khk. — 141

Uugla, mõis, Lääne-Nigula khk. — 63, 64
Uusikaupunki (Nystad), linn Soomes — 247, 389
Uus-Tännasilma, mõis, Viljandi khk. — kaart nr. 2

Vaikna, mõis, Kullamaa khk. — 275, 277
Vaimastvere, mõis, Laiuse khk. — 295
Vaivara, kihelkond Virumaal — 45, 248, 310, kaart nr. 4
Vaivara, mõis, Vaivara khk. — 93, 142
Valga — 45, 150, 248, 355, 384, 386, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Valge, jõgi — kaart nr. 4
Valgevenemaa — 387
Valgma, küla, Neeruti mõis, Kadrina khk. — 286, 290
Valjala, kihelkond Saaremaal — 45, 248, kaart nr. 4
Valingu, mõis, Keila khk. — 279
Valmiera, linn, Liivimaa Läti distriktis — 268, 384, kaart nr. 4
Vana-Kasaritsa, mõis, Rõuge khk. — kaart nr. 4
Vana-Prangli, mõis, Kambja khk. — kaart nr. 2
Vana-Võidu, mõis, Viljandi khk. — kaart nr. 2
Vanamõisa, mõis, Kirbla khk. — 13, 108, 109, 110, 111, 384, kaart nr. 2
Vana-Vändra, mõis, Vändra khk. — kaart nr. 2
Vandu, küla, Neeruti mõis, Kadrina khk. — 289
Varbla, kihelkond Läänemaal — 45, 248, kaart nr. 2
Varbla, mõis, Hanila khk. — 116
Vardi, mõis, Nissi khk., 67, kaart nr. 4
Varja, küla, Lüganuse khk. — 142, kaart nr. 4
Varku, mõis, Kadrina khk. — kaart nr. 2
Vasknarva, küla, Iisaku khk. — 93, 157, 385, kaart nr. 4
Vastemõisa, mõis, Suure-Jaani khk. — kaart nr. 2
Vastseliina, kihelkond Tartu kreisis — 13, 45, 157, 248, 376, kaart nr. 4
Vatku, mõis, Kadrina khk. — 134
Vatsla, küla, Harku mõis, Keila khk. — 300
Veduvere, küla, Neeruti mõis, Kadrina khk. — 287, 288
Vee, mõis, Pärnu-Jaagupi khk. — kaart nr. 2
Veltsi, küla, Neeruti mõis, Kadrina khk. — 288
Venemaa (Vene impeerium, Russland, Российская Империя) — 5, 6, 7, 11, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 30, 38, 44, 55, 68, 79, 80, 87, 89, 92, 93, 100, 102, 103, 105, 119, 123, 127, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 157, 164, 175, 177, 178, 186, 187, 189, 195, 197, 199, 205, 207, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 221, 225, 227, 231, 232, 242, 245, 247, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 257, 261, 269, 270, 278, 280, 297, 303, 317, 327, 342, 343, 348, 352, 354, 355, 357, 360, 362, 375, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 391, 392, 394, 396, 398, 400, kaart nr. 4
Vene magasin, Haljala kihelkonnas — 281
Vene värav, Tartus — 148, 198, 227
Vigala, kihelkond Läänemaal — 45, 248, kaart nr. 4
Vihula, mõis, Haljala khk. — 288
Vihterpalu, mõis, Risti khk. — kaart nr. 2
Vihtse, küla, Vasknarva mõis, Vaivara khk. — kaart nr. 4
Viiburi — 144, 204, 238, 247, 250, 387
Viiburi, lään Soomes — 247
Viiratsi, mõis, Viljandi khk. — 55, 57, 58
Viisu, mõis, Peetri khk. — 78, 79, 112, kaart nr. 2
Viktooria bastion, Narvas — 202, 203
Viljandi — 45, 141, 143, 152, 248, 372, 376, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Viljandi, kihelkond Pärnu kreisis — 45, 248, 386
Viljandi linnusepiirkond — 56
Vilnius, linn Leedus — 221, 227
Vinni, küla, Rakvere khk. — 386
Viru-Jaagupi, kihelkond Virumaal — 45, 58, 86, 248
Viru-Nigula, kihelkond Virumaal 45, 248, kaart nr. 4
Virumaa, (Viru maakond, Wirro Ma) — 36, 37, 38, 45, 54, 64, 65, 75, 76, 79, 80, 81, 86, 134, 141, 144, 157, 248, 270, 305, 307, 312, 316, 324, 385, kaart nr. 2, kaart nr. 4
Viruvärava kvartal, linnaosa Tallinnas — 196, 360
Vohnja, mõis, Kadrina khk. — 280, 281, 282, 283

Voka, mõis, Jõhvi khk. — kaart nr. 4
Vologda, linn Põhja-Venemaal — 220, 221, 373
Vormsi, saar, kihelkond Läänemaal — 38, 45, 195, 248, 254, 305
Voronež — linn Venemaal — 221
Võidu, mõis, Viljandi khk. — 84
Võhmuta, mõis, Järva-Jaani khk. 317, 318
Võnnu, kihelkond Tartu kreisis — 45, 248
Võnnu, (Cēsis), kreis Liivimaa Läti distriktis — 259
Võrtsjärv — kaart nr. 4
Võõbu, küla, Purdi mõis, Kose khk. — 337, 338, kaart nr. 4
Väike-Emajõgi — 91, 93, 385, kaart nr. 4
Väike-Kullamaa, mõis, Kullamaa khk. — kaart nr. 2
Väike-Maarja, kihelkond Virumaal — 45, 58, 248, kaart nr. 4
Väike-Pungerja, küla, Iisaku khk. — kaart nr. 4
Vändra, kihelkond Pärnu kreisis — 45, 248
Väägvere, mõis, Tartu-Maarja khk. — 95
Vääna, mõis, Keila khk. — 304

Wilsberg — 97

Õisu, mõis, Paistu khk. — 131, 286, kaart nr. 2

Äksi, kihelkond Tartu kreisis — 45, 95, 202, 248
Äntu, mõis, Väike-Maarja khk. — 316, 324
Äsmäe, mõis, Keila khk. — 279

Üdrumaa, küla, Vaikna mõis, Kullamaa khk. — 275

DOKUMENTIDE SISULINE LOETELU

ESIMENE OSA 1700—1710

I. Talurahva olukorra järsk halvenemine.

1. Talupoegade sõjakoormised Rootsi võimu all olevail Eesti aladel.

Lk.

Nr. 1 — Maale üle jõu käivast küüdikohustusest 35
7. detsembril 1700

Nr. 2 — Aastail 1701—1706 Eestimaalt nõutud küütidest 36
26. aprillil 1706

Nr. 3 — Maamiilitsa varustamisest riietusesemetega 40
29. juunil 1701

Nr. 4 — Talupoegade võimetusest muretseda sõjaväele riietusesemeid . . 40
Sangaste, 6. oktoobril 1701

Nr. 5 — Mustjala talupoegadelt maamiilitsa sõdurite varustamiseks nõutud rahast 41
5. septembril 1704

Nr. 6 — Rootsi sõjaväe moonamuretsejate vägivallast talupoegade kallal ja sõjalise olukorra küsimustest 43
9. märtsil 1702

Nr. 7 — Toidu- ja hobumoona riisumisest Pootsi mõisa talupoegadelt Rootsi sõjaväelaste poolt 46
13. septembril 1702

Nr. 8 — Talupoegade Tallinna kindlustustöödele nõudmisest Läänemaalt ja Lääne-Harjumaalt 48
1. septembril 1703

Nr. 9 — Kontributsiooni võtmisest sõjaväele 49
26. septembril 1703

Nr. 10 — Paatide kogumisest Toolsesse sõjaväe käsutusse 50
24. mail 1704

Nr. 11 — Kehaliste karistuste rakendamisest talupoegade töölesundimiseks Kuressaare kindlustustöödel 51
31. mail 1704

Nr. 12 — Talupoegade ülemäärasest kinnipidamisest Tallinna kindlustustöödel 51
23. veebruaril 1706

Nr. 13 — Harjumaa maamiilitsa rügemendi sõdurite varustamisest riietusesemetega talupoegade poolt 52
7. aprillil 1706

2. Eesti talupoegade kasutamine Rootsi sõjajõududes

a) Värbamine regulaarvägedesse ja üldväkkekutsed

Nr. 14 — Tartu ümbruse talupoegade koondamisest Saksi vägedele vastupanu osutamiseks 53
19. veebruaril 1700

Nr. 15 — Manitsus riigitruudusele ja üldine väkkekutse 53
15. septembril 1700

Nr. 16 — Kahe talupoja vägivaldsest värbamisest Kalamäe Jaani talust . 55
2. ja 9. oktoobril 1701

Nr. 17 — Üldväkkekutse korras kokkutulnud Virumaa talupoegade viletsast võitlusvõimest 58
Purtse, 3. novembril 1702

Nr. 18 — Vallitöödele ja linna küüti tulevate talupoegade vägivaldse värbamise keelamisest 59
9. juulil 1703

Nr. 19 — Üldväkkekutse peale kokkutulnud talupoegade laialisaatmisest koormiste kandmisest loobumise pärast 60
30. septembril 1703

Nr. 20 — Kaitsekirja taotlemine värbamise vastu 60
Saadud 8. märtsil 1705

Nr. 21 — Luba end kaks korda värbamisest vabaks ostnud talusulasele Peüda Mihklile asuda teise mõisa alale 61
15. mail 1705

Nr. 22 — Talupoegade vägivaldsest värbamisest ja selle keelamisest . . 62
8. märtsil 1706

Nr. 23 — Värbajate vägivallatsemisest Uugla mõisas 63
8. septembril 1706

Nr. 24 — Eestimaa talupoegade vägivaldsest värbamisest ning Keila, Nissi, Rapla ja Hageri kihelkonna talupoegade laostumisest sõjaväe majutamise tõttu 64
7. märtsil 1707

Nr. 25 — Värbajate omavolitsemine Patküla mõisas 66
Saadud 22. jaanuaril 1709

Nr. 26 — Edasise värbamise võimatusest Eestimaal maa inimestest lagedaksjäämise tõttu 66
15. veebruaril 1709

Nr. 27 — Vardi mõisa talupoja Virutamaa Jaani kavatsusest lasta end nälja pärast sõjaväkke värvata 67
11. märtsil 1709

b) Maamiilits

Nr. 28 — Maamiilitsa moodustamisest Eestimaal 68
14. jaanuaril 1701

Nr. 29 — Talupoegade kohustusest teha mõisale abitegu maamiilitsasse mehi andnud talude eest 69
29. jaanuaril 1701

Nr. 30 — Ratsameeste andmisest maamiilitsasse ja maamiilitsa sõdurite varustamisest 69
16. veebruaril 1701

Nr. 31 — Meeste maamiilitsasse saatmisest ja sinna mehi andnud talu-
perede vabastamisest mõisateost 70
24. aprillil 1701
Nr. 32 — Maamiilitsa kõlbmatusest väliväes kasutamiseks 71
Kirumpää, 8. septembril 1701
Nr. 33 — Maamiilitsasse ilmumata jäänud meeste varustamisest ja kohale-
toimetamisest 72
7. novembril 1701
Nr. 34 — Deserteerimise tõttu hõrenenud maamiilitsa täiendavast komplek-
teerimisest uuel alusel ning väejooksikuid varjavate talupoe-
gade karistamisest ihunuhtlusega 73
19. mail 1702
Nr. 35 — Eestimaa maamiilitsa arvulisest suurusest ja selle edasise komp-
lekteerimise raskusest maa inimestest tühjumise tõttu 75
Rakvere, 18. augustil 1703
Nr. 36 — Talupoegade maamiilitsasse saatmisest 76
7. märtsil 1708
Nr. 37 — Lesnaja lahingus purustatud Saaremaa maamiilitsa pataljoni
tagasipöördunud sõdurite arvelevõtmise kohta 77
Kuressaare, 27. veebruaril 1709

c) Deserteerimine

Nr. 38 — Maamiilitsa desertööride karistamisest surmanuhtlusega . . . 78
7. detsembril 1701
Nr. 39 — Viisu mõisa talupojal Uustalu Jaagul tuleb väejooksiku varja-
mise eest viimasele uus munder muretseda 78
20. juunil 1702
Nr. 40 — Maamiilitsa desertööride karistamisest 79
Alūksne, 2. juunil 1702
Nr. 41 — Väejooksikute varjajate karistamisest 79
30. septembril 1703
Nr. 42 — Abinõudest väejooksikute püüdmiseks 80
16. novembril 1703
Nr. 43 — Deserteerinud sõdurite ja neid sellele ahvatlenud talupoegade
kinnipüüdmise korraldamisest 81
Saadud 18. mail 1705

3. Talupoegade pärisorjusliku rõhumise tugevnemine seoses sõjaraskustega

Nr. 44 — Sooniste mõisale määratud kontributsiooni veeretamisest talu-
poegadele 82
Saadud 19. märtsil 1701
Nr. 45 — Meremõisa rentniku omavoli talupoegade kallal 83
Saadud 30. juunil 1702
Nr. 46 — Toomske Märdi poja ja tütre metsikust karistamisest Võidu
mõisa valitseja R. Krey poolt 84
Saadud 23. juunil 1706
Nr. 47 — Sõjategevuse tõttu kannatanud talupoegade rasketest mõisakoor-
mistest ja nende maa mõisastamisest 84
Saadud 24. aprillil 1707

Nr. 48 — Kirikumaksude võlgujäämisest talupoegade mõisakoormiste ränkuse tõttu 86
Saadud 13. märtsil 1709

4. Eesti talurahvas Vene võimu alla läinud Ida-Eesti piirkondades aastail 1704—1710

Nr. 49 — Mõisate takseerimisest ja kontributsiooni määramisest Vene võimude poolt Tartu kreisis 87
Gulbene, 17. augustil 1704
Nr. 50 — Rootsi vägede saagitsemisest ja vägivallast Tartu kreisis . . . 87
Tartu, 15. detsembril 1705
Nr. 51 — Tartu kreisi laastamisest Rootsi vägede poolt 88
22. detsembril 1705
Nr. 52 — Tartu kreisi talupoegade vägivaldsest värbamisest Rootsi väkke 89
7. jaanuaril 1706
Nr. 53 — Kontributsioonist Tartu kreisis 90
Hummuli, 20. septembril 1706
Nr. 54 — Rootsi väesalkade poolt võetava kontributsiooni laostavast mõjust Vene võimu all olevatele Tartu kreisi talupoegadele . 90
Hummuli, 17. oktoobril 1706
Nr. 55 — Vene võimude poolt Tartu kreisis kehtestatud administratsioonist ja seal võetavatest maksudest 92
10. ja 11. septembril 1707
Nr. 56 — Ooberst M. Nierothi rügemendi saatmisest Pärnust Tartu kreisi talupoegade uudsevilja äravedamiseks 93
17. septembril 1708
Nr. 57 — Talupoegade maksustamisest Vene võimu all olevas Narva ümbruses 93
18. veebruaril 1709

5. Talurahva laostumine sõjakoormiste ja vaenutegevuse tagajärjel

Nr. 58 — Rahvale üle jõu käivatest erakorralistest koormistest 94
5. novembril 1700
Nr. 59 — Talupoegade raskest olukorrast Tartu linnamõisates 95
8. jaanuaril, 1. veebruaril ja 1. aprillil 1704
Nr. 60 — Talupoegade suurest viletsusest Eestimaal 96
20. juunil 1704
Nr. 61 — Kehtna mõisa talupoegade täielikust laostumisest ja viljalaenu palumisest kindralkubernerilt 97
2. märtsil 1709
Nr. 62 — Raskest ikaldusest Eestimaal 98
27. augustil 1709
Nr. 63 — Raskest olukorrast Sauga mõisas 99
Saadud 19. aprillil 1710
Nr. 64 — Kostivere mõisa talupoegade meeleheitlikult raskest olukorrast . 100
Saadud 10. mail 1710

II. Talurahvaliikumine

1. Talupoegade võitlus mõisnike ja Rootsi võimude vastu

Nr. 65 — Orava mõisa talupoegade ülestõusust 101
Saadud 2. juunil 1700

Nr. 66 — Orava mõisa talupoegade karistamisest 104
20. juunil 1700

Nr. 67 — Vastuhakanud Ramma mõisa talupoegade kuulekusele sundimisest sõjaväelise eksekutsiooni abil 105
2. mail 1700

Nr. 68 — Jõhvi mõisa rüüstamisest talupoegade poolt ja Narva linna piiramisest Vene vägede poolt 105
20. septembril 1700

Nr. 69 — Allohvitseri ja sõdurite maale saatmisest vastuhakanud talupoegade hirmutamiseks ning karistamiseks 106
Tallinn, 28. septembril 1700

Vanamõisa ülestõus (dokumendid 70—74)

Nr. 70 — Tõrkuvate Vanamõisa talupoegade sõjakoormiste kandmisele sundimisest 108
1. detsembril 1700

Nr. 71 — Taotlus sõdurite kohalesaatmiseks talupoegade ülestõusu mahasurumiseks Vanamõisas 108
Enne 10. aprilli 1701

Nr. 72 — Tragunite tagasikutsumisest Vanamõisast 110
16. mail 1701

Nr. 73 — Vanamõisa ülestõusnud talupoegade sõjakohtu alla andmisest 110
29. juunil 1701

Nr. 74. — Abinõudest Vanamõisa talupoegade jätkuva vastupanu mahasurumiseks 111
11. juulil 1701

Nr. 75 — Roosna-Alliku ja Viisu mõisas teolkäimisest loobunud talupoegade sõjalise jõuga sõnakuulmisele sundimisest 112
13. mail 1701

Nr. 76 — Maamiilitsa nimestikku kantud Türi-Alliku mõisa talupoegade keeldumisest teha mõisategu 112
Saadud 17. mail 1701

Nr. 77 — Kavastu talupoegade vastuhakust mõisa valitsejale ja kupjale . 113
21. juunil 1701

Nr. 78 — Lellevere mõisa talupoegade teotööst loobumisest ja mõisnikule vastuhakkamisest 114
21. septembril 1701

Nr. 79 — Teotegemisest ja sõjakoormiste kandmisest loobunud Varbla mõisa talupoegade sõjalise jõuga sõnakuulmisele sundimisest . 116
29. oktoobril 1701

Nr. 80 — Võimudele vastuhakanud Liivi mõisa talupoja Mantsi Tõnu Mardi karistamisest käe maharaiumisega 117
28. jaanuaril 1702

Nr. 81 — Torma talupoegade tõrksaksmuutumisest pärast Rootsi vägede lüüasaamist Erastvere juures 119
4. jaanuaril 1702

Nr. 82 — Talurahva rahutustest Kagu-Eestis pärast Erastvere lahingut . 119
29. jaanuaril 1702

Kunda talupoegade ülestõus (dokumendid nr. 83—85)

Nr. 83 — Kunda talupoegade vastuhakkamisest mõisarentnikule ja sõduritele 120
25. aprillil 1702

Nr. 84 — Kunda talupoegade ülestõusust 121
11. juunil 1702

Nr. 85 — Sõjaväeosa saatmisest Kunda mõisa talupoegade ülestõusu mahasurumiseks 122
8. juulil 1702

Nr. 86 — Maamiilitsasse sõdureid andnud Perila mõisa taluperede keeldumine mõisateost 122
Saadud 25. juunil 1702

Nr. 87 — Eestimaa talupoegade manitsemine sõnakuulmisele ja oma koormiste täitmisele 124
16. septembril 1702

Nr. 88 — Värvatud talupoegade vägivaldse vabastamise ja värbajate töö takistamise keelamisest 126
1. oktoobril 1702

Nr. 89 — Tõrksate Põllküla talupoegade manitsemisest sõnakuulmisele . 127
6. oktoobril 1702

Nr. 90 — Talupoegade manitsemisest Vene vägede pealetungi ajal mitte riisuda ja mitte Vene vägede poole üle minna 127
14. novembril 1702

Nr. 91 — Taotlus karistada värbamissalgale kallaletunginud Purdi mõisa talupoegi 128
Saadud 1. detsembril 1702

Nr. 92 — Türi-Alliku mõisas teolkäimisest loobunud talupoegade karistusega ähvardamine edasise sõnakuulmatuse korral 130
8. veebruaril 1704

Nr. 93 — Taotlus värbamissalga sõdureid peksnud Oisu talupoegade vastutusele võtmisest 131
Saadud 23. jaanuaril 1705

Nr. 94 — Lihula mõisa maamiilitsasõdurite keeldumisest Tallinna kindlustustöödele minemast 132
Saadud 15. mail 1705

Nr. 95 — Vajadusest vangistada Lelle mõisa talupoegi, kes olid vastu hakanud neljakümnele sõdurile 133
10. juulil 1705

Nr. 96 — Taotlus saata sõdureid Paeküla, Ohekatku ja Rõue mõisa talupoegadelt tollivilja ning aadlilipkonna ratsanike ülalpidamisraha ja varustuse sissenõudmiseks 133
Saadud 19. jaanuaril 1706

Nr. 97 — Sõdurite kohalesaatmisest talupoegade teolesundimiseks Kavastu, Vatku ja Rosentali mõisas 134
16. jaanuaril 1706

Nr. 98 — Sõdurite saatmisest Kunda mõisa maksude sissenõudmiseks talupoegadelt 134
22. oktoobril 1707
Nr. 99 — Nabala mõisa talupoegade manitsemisest mitte pageda sõjaväkke mõisateost vabanemiseks 135
14. aprillil 1709
Nr. 100 — Saaremaa talupoegade manitsemine lõpetada tõrkumine ja tagastada mõisatest riisutud vara 136
Kuressaare, 23. märtsil 1710

2. Talupoegade suhtumine sõdivatesse pooltesse

Nr. 101 — Kavatsusest provotseerida Vene vägede retke Liivimaale talupoegade venesõbralikkuse hajutamise eesmärgil 137
Räpina, 25. oktoobril 1700
Nr. 102 — Eesti talupoegade «reetlikust» meelsusest 137
Kirumpää, 3. septembril 1701
Nr. 103 — Sangaste talupoegade vastuhakust Rootsi võimude korraldusele 138
1. detsembril 1702
Nr. 104 — Tartu vallutamisest Vene vägede poolt ja talupoegade hoiatamine Vene-sõbralike sammude eest 139
8. augustil 1704
Nr. 105 — Vene sõjaväesalkade juhtimisest eesti talupoja Matu Reinu poolt 140
17. veebruarist 25. märtsini 1705
Nr. 106 — Käsk karistada Viljandi ümbruskonna talupoegi, kes ähvardasid Rootsi väesalka Vene vägedele välja anda 141
10. juulil 1705
Nr. 107 — Virumaa talupoegade poolt Vene väesalkadele teejuhatamisest . 141
15. juunil 1709
Nr. 108 — Pärnu kreisi talupoegade väljatulemisest metsadest ja nende tagasiasumisest oma kodudesse Vene vägede tegevuspiirkonnas 143
Viljandi, 5. veebruaril 1710
Nr. 109 — Kolme tragunipolgu jätmisest Eestisse võimalike kallaletungide tagasitõrjumiseks ja luureretkedeks Tallinna alla 143
28. mail 1710
Nr. 110 — Eesti talupoegade soovist vabaneda Rootsi võimu alt 144
Tallinn, 18. juulil 1710

III. Linnade allakäik Rootsi valdusalal

1. Sõja tõttu tekkinud lisakoormised

a) Sõjaväkke värbamine ja linna kaitsest osavõtmine

Nr. 111 — Ettevalmistusest linna kaitseks 145
16. veebruaril 1700
Nr. 112 — Tartu elanike vanne linna piiramise puhuks 146
19. veebruaril 1700
Nr. 113 — Elanike rakendamisest linna kaitseks 148
23. veebruaril 1700

Nr. 114 — Eeslinlaste põgenemisest värbamise eest hoidumiseks linnast välja 148
12. aprillil 1700
Nr. 115 — Kodanike vahiteenistusest kõrvalehoidmisest 149
12 aprillil 1700
Nr. 116 — Taotlus sulaste vägivaldse värbamise keelamiseks 150
Saadud 28. juunil 1700
Nr. 117 — Värbamisest ja selle vägivaldse teostamise keelamisest . . . 150
28. juunil 1700
Nr. 118 — Värbajatele jõuga vastuhakkamisest Paides 151
10. juulil 1700
Nr. 119 — Värbajate vägivallast Tallinna töölise M. Orava kallal . . . 152
11. juulil 1700
Nr. 120 — Rootsi sõjaväelaste vägivallatsemisest Tartu eeslinlaste kallal 153
8. juunil 1701
Nr. 121 — Paide elanike tõrkumisest nende allohvitserideks määramise vastu 154
Koordi, 12 augustil 1701
Nr. 122 — Korraldus maal elavate sakslaste ja väikelinnade elanike rakendamisest sõjaväeteenistusse 155
9. juunil 1702
Nr. 123 — Vägivaldsest värbamisest eeslinnas 156
7. novembril 1702
Nr. 124 — Eeslinlase kasutamisest maakuulajana 157
18 septembril 1703
Nr. 125 — Vägivaldsest värbamisest 157
22. veebruaril 1707

b) Kontributsioonid ja töökoormised

Nr. 126 — Linnaelanike rakendamisest kindlustustöödele 158
23. veebruaril 1700
Nr. 127 — Tallinna voorimeeste tõrkumisest küüti saatmise vastu 159
9. aprillil 1700
Nr. 128 — Leivakuivikute küpsetamisest ja liha suitsutamisest sõjaväele 159
13. aprillil 1700
Nr. 129 — Erakorralise kontributsiooni võtmisest Pärnu linnalt 161
28. juunil 1700
Nr. 130 — Vägivaldse küütivõtmise keelamisest 162
6. novembril 1700
Nr. 131 — Erakorralistest sõjakoormistest 162
Saadud 31. oktoobril 1700
Nr. 132 — Leivakuivikute küpsetamisest ja saabaste valmistamisest sõjaväele 163
10. novembril 1700
Nr. 133 — Hobuseraudade ja naelte valmistamisest sõjaväele 165
30. novembril 1700
Nr. 134 — Pärnu elanike kasutamisest kindlustustöödel 165
28. augustil 1702
Nr. 135 — Üle jõu käivast kontributsioonist 166
1 augustil 1703

Nr. 136 — Majutuskoormise ränkusest Tartus 168
Saadud 14. septembril 1703
Nr. 137 — Üldandmeid Tallinna garnisoni suurusest 170
28. märtsil 1707
Nr. 138 — Rängast majutamisest Pärnus 171
Saadud 9. juunil 1708

2. Kaubanduse soikumine

Nr. 139 — Tallinna kaupmeeste majanduslikest raskustest kaubanduse soikumise tagajärjel 172
8. aprillil 1701
Nr. 140 — Narva kodanike tuluallikate kokkukuivamisest 173
1702
Nr. 141 — Soldatite paigutamisest bürgermeistrite juurde linnalt võlgu oleva aktsiisimaksu kättesaamiseks 175
11. jaanuaril 1706
Nr. 142 — Linna tulevate talupoegade kõvendatud kontrollimisest ja kitsendustest soola müümisel 175
14. detsembril 1708
Nr. 143 — Linna toodavate kaupade omavolilisest äravõtmisest talupoegadelt sõjaväe valveposti poolt 176
26. jaanuaril 1709
Nr. 144 — Tallinna rae protest soolamüügi keelamise vastu Vene võimu all olevatele talupoegadele 177
26. novembril 1709

3. Linnaelanike, eriti vaesemate kihtide raske majanduslik olukord ja nende õiguste rikkumised

Nr. 145 — Küttepuude puudusest Tartus 178
7. detsembril 1700
Nr. 146 — Küttepuude puudusest ja kallidusest Narvas 179
Saadud 1701. a. septembris
Nr. 147 — Maamiilitsa allohvitserideks võetud linnakodanike raskest majanduslikust olukorrast 180
13. veebruaril 1703
Nr. 148 — Kerjuste väljaajamisest Tallinnast 181
16. augustil 1704
Nr. 149 — Müürsepasellide rasketest koormistest 182
25. aprillil 1705
Nr. 150 — Kerjustest Tallinna Tõnismäel 182
16. oktoobril 1708
Nr. 151 — Viljapuudusest Tallinna Toompeal 184
30. märtsil 1709
Nr. 152 — Viljaga spekuleerimisest 185
22. juunil 1709
Nr. 153 — Näljast ja suurest suremusest Rootsi sõjaväes 185
16. augustil 1709

Nr. 154 — «Lahtise rahva» linnast väljakihutamisest 186
21. augustil 1709
Nr. 155 — Toiduainete puudusest Tallinnas 187
26. augustil 1709
Nr. 156 — Riidevarustuse puudulikkusest Rootsi sõjaväes 188
7. oktoobril 1709
Nr. 157 — Toompea vaeste peavarjuta jäämisest 188
7. septembril 1710
Nr. 158 — Toidupuudusest ja katkust Tallinnas 189
Augustis-septembris 1710
Nr. 159 — Purustustest ja linna vaesumisest Rootsi võimu lõppaastail . . 190
20. veebruaril 1711

4. Katk

Nr. 160 — Tallinna tänavate ja väljakute koristamata jäämisest 191
27. aprillil 1709
Nr. 161 — Katku hävitustööst Pärnus 192
9. juulil 1710
Nr. 162 — Katku laastavatest tagajärgedest 193
11. augustil 1710
Nr. 163 — Katkust ja väga raskest olukorrast Tallinnas 195
18. augustil 1710
Nr. 164 — Katku surnute arv Tallinnas 196
Detsembris /?/ 1710

IV. Tartu ja Narva Vene võimu all aastail 1704—1710

1. Tartu ja Narva vallutamine

Nr. 165 — Tartu piiramisest ja vallutamisest 197
Oktoobris 1704
Nr. 166 — Pärast Tartu Vene väele alistumist kohalejäänud eestlastest . . 199
21. juulil 1704
Nr. 167 — Narva vallutamine 201
Oktoobris 1704

2. Sõjast tingitud lisakoormised ja kitsendused

Nr. 168 — Sõjaväe majutamisest Tartus 205
24. juulil 1704
Nr. 169 — Sõjaaegse sisekorra kehtestamisest Tartus 205
Septembris 1704
Nr. 170 — Eeslinlaste kompaniide taastamisest 207
22. veebruaril 1705
Nr. 171 — Elanike vastastikusest käendusest 208
23. novembril 1706
Nr. 172 — Narva rae taotlus vabaneda linnaelanike käendamisest . . . 208
18. augustil 1707

3. Linlaste, eriti lihtrahva viletsast olukorrast

Nr. 173 — Tartu rae üritustest linna tulude suurendamiseks 210
30. jaanuaril 1705
Nr. 174 — Talupoegade hobuste ja härgade kaotsiminekust puude vedamisel linna 211
24. veebruaril 1705
Nr. 175 — Teenija karistamisest teenistusest ennetähtaegselt lahkumise eest 211
26. augustil 1705
Nr. 176 — Käsitööliste olukorrast 212
28. märtsil 1706

4. Esimesi samme ülesehitustöös

Nr. 177 — Kaubanduse korraldamisest 213
Saadud 2. detsembril 1704
Nr. 178 — Katusekivide valmistamisest Narva linna jaoks 215
22. aprillil 1705
Nr. 179 — Narva elanike abiksvõtmisest kindlustustöödele 216
Saadud 1. augustil 1706
Nr. 180 — Kaupade veost Tallinnast Tartu 217
7. augustil 1707
Nr. 181 — Taotlus saeveski taastamiseks Narvas 217
Augustis 1707
Nr. 182 — Kaupade veost Tallinnast Narva 218
21. detsembril 1707

5. Osa elanike ajutine evakueerimine ja ümberasustamine

Nr. 183 — Sõjaväelaste, mõnede kaupmeeste ja käsitööliste ümberpaigutamisest Tartust Moskvasse 219
19. mail 1707
Nr. 184 — Käsk Narva ja Tartu elanike ajutisest evakueerimisest 220
3. veebruaril 1708
Nr. 185 — Tartu elanike evakueerimisest Venemaale 221
17. veebruaril 1708

TEINE OSA 1710—1721

V. Venemaaga ühendamise õiguslik kinnitamine ja Eesti ala kaitsmine Rootsi taasvallutamispüüete vastu

1. Ühendamise õiguslik vormistamine ja valitsevate klasside privileegide säilitamine

Nr. 186 — Rootsi garnisoni ja tsiviilelanike Tartust lahkumise tingimustest ning linna seniste õiguste säilitamisest 225
Välilaagris Tähtvere mõisa juures, 14. juulil 1704
Nr. 187 — Aadli asutuste ja õiguste ning luteri kiriku säilitamisest Liivimaal 227
Välilaagris Riia all (Dreilinu mõisakeses), 4. juulil 1710

Nr. 188 — Seisuslike eesõiguste, luteri kiriku, koolide, kohtute, mõisate ja asjaajamiskeelena saksa keele säilitamisest Liivimaa aadlile ning Pärnu linnale 233
Välilaagris Sauga mõisa juures, 12. augustil 1710
Nr. 189 — Tallinna linnale ja Eestimaa rüütelkonnale nende vabatahtliku alistumise juhul endiste eesõiguste säilitamisest 236
Peterburi, 16. augustil 1710
Nr. 190 — Seniste asutuste ja endiste õiguste kehtimajätmisest Tallinnas ning linna arenemiseks vajalikest soodustustest 239
Harku mõisas, 29. septembril 1710
Nr. 191 — Tsaari lubadus Eestimaa rüütelkonnale jätta püsima senised õigused, kohtud ja tavad ning neid kaitsta 246
Peterburi, 1. märtsil 1712
Nr. 192 — Eesti ühendamisest Venemaaga, Rootsi viljaostmisõigustest Riias, Tallinnas ja Kuressaares, valitsevate seisuste seniste õiguste, kiriku ning koolide püsimajätmisest, redutseeritud ja konfiskeeritud mõisate ning linnamajade tagastamisest . . . 247
Uusikaupunki (Nystadi) linnas
30. augustil 1721

2. Eesti territooriumi kaitsmine

Nr. 193 — Metsamaterjalide varumisest Pärnus 10 brigantiini ehitamiseks 252
15. oktoobril 1710
Nr. 194 — Kuusalu, Jõelähtme, Kose, Jüri ja Harju-Jaani kihelkonna talupoegade korduvast käsutamisest kindlustustöödele Tallinna . . 252
31. märtsil 1711
Nr. 195 — Metsamaterjali kokkuostmisest Liivimaalt sõjalaevade ehitamiseks 253
15. novembril 1713
Nr. 196 — Rootsi sõjalaevade ilmumisest Tallinna sadama juurde . . . 253
13. mail 1714
Nr. 197 — Kindlustustöödelt põgenenud Hiiumaa ja Vormsi talupoegade asendamisest teiste talupoegadega 254
30. augustil 1714
Nr. 198 — Vene sõjalaevastiku võidust rootslaste üle Saaremaa merelahingus 254
1. juunil 1719
Nr. 199 — Hoonete põletamisest Naissaarel Rootsi mereväelaste poolt ja Rootsi ning Inglise laevastiku taandumisest Tallinna alt Rootsi rannikule Vene sõjalaevade eduka tegevuse tõttu 255
8. juunil 1720

Tallinna ja Paldiski sõjasadamate ehitamine

(dokumendid 200—205)

Nr. 200 — Eestimaa talupoegade käsutamisest Tallinna sadama laiendamiseks vajaliku ehitusmaterjali veole 256
17. oktoobril 1714
Nr. 201 — Palkide veost Tallinna sõjasadama ehitamiseks 257
17. oktoobril 1714
Nr. 202 — Tallinna sõjasadama ehitamiseks nõutava palgiveo kohustuse vähendamisest 258
25. oktoobril 1714

Nr. 203 — Metsamaterjalide kokkuvedamisest Tallinna sadama aitade ja kai ehitamiseks 259
26. augustil 1715
Nr. 204 — Talupoegade käsutamisest palkide veole ja sõjasadama remonditöödele Tallinna 260
1. detsembril 1716
Nr. 205 — Paldiski sõjasadama ehitamisest 261
9. septembril 1721

VI. Taastamisprotsessi algus maal

1. Esimesed abinõud sõjategevuse tagajärgede likvideerimiseks

Nr. 206 — Liivimaa provintsi valitsemise korraldamisest 263
17. oktoobril 1710
Nr. 207 — Abinõudest loomataudi levimise tõkestamiseks ja maanteede parandamisest 267
28. märtsil 1711
Nr. 208 — Plakati trükkiandmisest peremeheta mõisate põldude ülesharimise küsimuses 268
2. mail 1711
Nr. 209 — Koolide taasasutamisest talupoegade lastele 269
13. detsembril 1711
Nr. 210 — Katku levimispiirkonnas elavate talupoegade Tallinna tuleku takistamisest 270
3. jaanuaril 1712
Nr. 211 — Katku levimise tõkestamisest ja vene talupoegade pagemisest Eesti alale 270
2. augustil 1712
Nr. 212 — Loomataudist ja viljaikaldusest Eestimaal 271
2. augustil 1714
Nr. 213 — Abinõudest loomataudi levimise tõkestamiseks 273
6. augustil 1714

2. Maarevisjonid ja põllumajanduse taaselustumine

Nr. 214 — Maarevisjoni teostamisest Eestimaal 273
19. jaanuaril 1712
Nr. 215 — Vaikna mõisas ja selle kõrvalmõisas Kohatul katku surnud ja ellujäänud talupoegade arvust 275
30. jaanuaril 1712
Nr. 216 — Olukorrast Jõhvi mõisas ja talupoegade koormistest 277
4. veebruaril 1712
Nr. 217 — Aru mõisa majapidamise taastamisest 278
Saadud 24. märtsil 1714
Nr. 218 — Maardu mõisa majapidamise taastamisest 279
Tallinn, 28. aprillil 1714
Nr. 219 — Vohnja ja Lasila mõisate ja talupoegade olukorrast 280
Vohnja mõisas, 20. septembril 1715
Nr. 220 — Peetri kiriku tühjaksjäänud maade rendileandmisest 284
13. septembril 1716

Nr. 221 — Neeruti mõisa maade ülesharimisest ja tühjaksjäänud talude asustamisest 285
9. mail 1722
Nr. 222 — Tartu kreisi mõisate revideerimisest 290
Tartu, 26. septembril 1723
Nr. 223 — Revisjoni tulemustest Hiiumaal 298
Tallinn, 30. juulil 1724
Nr. 224 — Ebaõigete revisjoniandmete esitamisest Harku mõisa ja Rannamõisa valitseja A. W. Kolthuseni poolt 299
18. novembril 1725
Nr. 225 — Revisjoniadramaade ja talupoegade teokoormiste arvestamise alusest 301
30. novembril 1725
Nr. 226 — Võõrastest talupoegadest Rae mõisas 304
16. veebruaril 1726
Nr. 227 — Adramaade arv Eestimaal 1712 ja 1726 305
30. septembril 1726

VII. Talupoegade rõhumine ja nende võitlus mõisa vastu

1. Sõjast tingitud erakorralised koormised

Nr. 228 — Statsioonimaksu ja erakorraliste riigimaksude viibimatust sissenõudmisest 306
11. novembril 1710
Nr. 229 — Sõjaväe majutamisest ning selle varustamisest toiduainete ja hobumoonaga 307
23. oktoobril 1711
Nr. 230 — Sõjaväeosade poolt rekvireeritud ja tarvitatud toiduainete ja hobumoona kogusest 309
27. veebruaril 1712
Nr. 231 — Sagedaste küütide laostavast mõjust maaharimisele ja küüdirahade omavolilisest nõudmisest Narva ülemkomandant K. A. Narõškini poolt 310
11. mail 1714
Nr. 232 — Laostunud maakohtade vabastamisest erakorralistest koormistest 311
15. oktoobril 1714
Nr. 233 — Sõjaväeosade majutamisest küladesse 312
17. mail 1716

2. Talupoegade õiguslik olukord ja mõisnike katsed tugevdada pärisorjust

Nr. 234 — Mõisnike taotlus tsiviil- ja kriminaaljurisdiktsiooni saamiseks oma päristalupoegade üle 313
13. veebruaril 1711
Nr. 235 — Pagenud talupoegade tagastamisest oma pärishärradele ja andmete esitamisest rootslaste kohta 314
14. mail 1711
Nr. 236 — Talupoegade väljakurnamisest ja korralduse taotlemine pagenud talupoegade tagastamiseks 316
Saadud 16. juulil 1711

Nr. 237 — Taotlus maamiilitsas teeninud talupoegade tagastamiseks pärishärrale 317
Saadud 7. jaanuaril 1712
Nr. 238 — Vabatalupoja Metsa Tõnu pärisorjastamise katse 317
Saadud 10. jaanuaril 1712
Nr. 239 — Pagenud talupoegade tagasinõudmisest 318
21. juunil 1712
Nr. 240 — Eri mõisatest pärinevate talupoegade abiellumisele takistuste tegemisest ja selle keelamisest 320
2. jaanuaril 1716
Nr. 241 — Pagenud talupoegade tagastamisest 320
25. aprillil 1716
Nr. 242 — Pagenud talupoegade märgistamisest 323
28. veebruaril 1719
Nr. 243 — Kaitse taotlemine teokoormiste pealesundimise vastu 324
Saadud 5. mail 1719
Nr. 244 — Hiiumaalt Saaremaale koduväiks läinud talupoegade asemele Saaremaa talupoegade Hiiumaale saatmisest 325
16. jaanuaril 1721
Nr. 245 — Keeld esitada Peterburis kaebekirju enne asja arutamist kohalikkudes asutustes 326
25. mail 1721

3. Pärisorjuslik rõhumine ja talupoegade vastuhakud

Nr. 246 — Talupoegade vähesusest taludes ja nende võimetusest kanda koormisi 327
Kuressaare, 22. aprillil 1712
Nr. 247 — Talumaade mõisastamisest 328
10. mail 1712
Nr. 248 — Müüsleri mõisa vastuhakanud talupoegade karistamisest . . . 328
12. jaanuaril 1713
Nr. 249 — Suure-Rõude mõisa talupoegade lisakoormistest 329
6. juulil 1713
Nr. 250 — Vastuhakanud Kunda mõisa talupoegade karistamisest . . . 329
5. oktoobril 1713
Nr. 251 — Kalvi mõisa talupoegade viletsast olukorrast loomataudi tõttu 331
Saadud 20. mail 1715
Nr. 252 — Talupoeg Männiku Hansu majapidamise laostamisest mõisniku poolt 332
Saadud 31. augustil 1715
Nr. 253 — Talupoeg Olli Tõnu vilja põllult äravedamisest mõisniku poolt ja mõisa rehe põletamisest kättemaksuks 333
Saadud 12. oktoobril 1715
Nr. 254 — Üle jõu käivate koormiste nõudmisest 334
Saadud 20. juunil 1716
Nr. 255 — Üle jõu käivate koormiste nõudmisest Perila mõisa talupoegadelt 335
Saadud 14. oktoobril 1718
Nr. 256 — Talupoja vara äravõtmisest Laekvere mõisa immissioonihärra H. H. Focki poolt 336
Saadud 13. juunil 1720
Nr. 257 — Teokoormiste suurendamisest 337
Saadud 6. juunil 1721

Nr. 258 — Rannu mõisa tallipoiss Jaagu julmast peksmisest valitseja H. J. Wagenmeisteri poolt 338
14. veebruaril 1722

VIII. Linnade toibumine

1. Sõjakoormiste ja teiste sõjaraskuste osaline jätkumine

Nr. 259 — Taotlus küütide andmise kohustustest vabanemiseks katku kohutava laastamistöö tõttu 340
4. aprillil 1711
Nr. 260 — Alamrahva linnast ja eeslinnadest maale põgenemisest vabanemiseks laostavaist koormistest linnas 341
3. septembril 1714
Nr. 261 — Ülemäärasest küüdikohustuse nõudmisest Pärnus 342
Saadud 6. märtsil 1716
Nr. 262 — Pärnu komandant laseb linna tulevatelt talupoegadelt kauba ära võtta 342
Saadud 17. ja 31. detsembri vahel 1717
Nr. 263 — Raskest majutuskoormisest ja selle ebaõiglasest jaotamisest Pärnus 343
2. jaanuaril 1720

2. Majanduse elustumine

Nr. 264 — Liiklemisvabaduse taastamise taotlus maa ja linna ning linna ja eeslinnade vahel kaubanduse elustamiseks 345
Heaks kiidetud 12. jaanuaril 1711
Nr. 265 — Taotlus katku tagajärjel peaaegu täielikult väljasurnud kingsepatsunfti taastamiseks Tallinna Toompeal 346
20. juunil 1711
Nr. 266 — Taotlus käsitöösellide rändamisvabaduse taastamiseks katku läbi väljasurnud või nõrgestatud tsunftide taaselustamiseks . . 347
28. augustil 1712
Nr. 267 — Vilja väljaveo lubamisest 348
Saadud 20. oktoobril 1713
Nr. 268 — Sellide süüdistamisest tõrksuses ja nende osalisest põgenemisest maale pärast katku 348
1713
Nr. 269 — Seitsme nahaparkali saatmisest Jaroslavlist Tallinna parimate parkseppmeistrite juurde õppima 350
14. juunil 1715
Nr. 270 — Loa taotlus 4000 sälitise rukki väljaveoks 351
30. juunil 1715
Nr. 271 — Vilja väljaveost ja rukki hindadest Pärnus aastail 1710—1715 352
21. veebruaril 1716
Nr. 272 — Loa taotlus Vene kaupmeestele lina, kanepi, juhtnaha ja rasvaga kauplemiseks Narva kaudu 352
Mitte enne 15. novembrit 1717 ja mitte pärast 8. juunit 1718
Nr. 273 — Loa andmisest Vene kaupmeestele lina, kanepi, juhtnaha ja rasvaga kauplemiseks Narva kaudu 354
8. juunil 1718

Nr. 274 — Suuremal hulgal toiduainete hankimisest mereväe ja laevastiku jaoks 1719. aastaks 354
4. augustil 1718
Nr. 275 — Endiste õiguste ja privileegide taastamisest ning laatade uuesti lubamisest Valgas 355
Saadud 15. augustil 1720
Nr. 276 — Taotlus venelaste konkurentsi ärahoidmiseks 356
Saadud 5. mail 1721
Nr. 277 — Aastail 1690—1722 Narva saabunud laevadest ja neilt saadud tollimaksudest 357
9. augustil 1723
Nr. 278 — 1722. ja 1723. aastal Narva saabunud välismaa laevadest ja neilt saadud tollimaksudest 359
1723. a. lõpul

3. Elanike arvu taastumine ja linnade elu korraldamine

Nr. 279 — Elanike arv ja vilja hulk Tallinna all-linnas 359
16. detsembril 1710
Nr. 280 — Arvulisi ja kutsealalisi andmeid Tallinna all-linna kodanikuseisusest elanike kohta 360
30. detsembril 1710
Nr. 281 — Kindral-feldmarssal B. P. Šeremetev keelab sõjaväeülematel Pärnu linna siseasjadesse segamise 362
3. veebruaril 1711
Nr. 282 — Taotlus parandada Pärnu olukorda 362
Saadud Tallinnas 7. märtsil 1711
Nr. 283 — Linna, eriti aadlike õuede puhastamisest sõnnikust ja muust mustusest komandandi nõudmisel 364
1. mail 1711
Nr. 284 — Pärnu linna asunud endiste sõdurite väljaandmisest nende pärishärradele 365
15. veebruaril 1712
Nr. 285 — Palve tsaari täievõimulisele volinikule jätta Pärnu põgenenud talupojad sinna edasi elama 365
11. märtsil 1712
Nr. 286 — Linna põgenenud talupoegade väljaandmisest ja selle tähtaegadest 366
17. veebruaril 1713
Nr. 287 — Katku hävitustööst Pärnus ja pärastisest elanike juurdekasvust 369
1. juulil 1713
Nr. 288 — Andmeid Tallinna all-linna piirkonna elanike ja majade arvu kohta 370
4. detsembril 1716
Nr. 289 — Andmeid Tallinna all-linna elanike arvu ja jagunemise kohta 371
26. augustil 1718
Nr. 290 — Mõisatest Kadrioru pargi jaoks väljavalitud puude kohaleveo ja istutamise organiseerimisest 372
22. veebruaril 1719
Nr. 291 — Kahe päristalupoja väljanõudmine Pärnu linnast 372
Viljandi, 18. juulil 1712

Nr. 292 — Ettevalmistustest ja korraldustest Tartu elanike tagasipöördumiseks 373
Peterburi, 3. veebruaril 1714
Nr. 293 — Tartu rae taasmoodustamisest 374
30. juunil 1719
Nr. 294 — Kõnniteede ehitamisest Tartus 375
22. septembril 1720
Nr. 295 — Tartu eeslinnas asuvatest talupoegadest 376
27. juunil 1721
Nr. 296 — Venelaste majadest Tartus 377
28. augustil 1721
Nr. 297 — Kavatsusest majutada Tartusse kolme polgu staabid ja sellega seotud raskustest 378
1. oktoobril 1721
Nr. 298 — Tartu elanikkonna jagunemisest seisuse, elukutse ja rahvuse järgi 379
4. augustil 1722

KAARDID

Nr. 1. Eesti ala administratiivne jagunemine a. 1700 45
Nr. 2. Talurahva vastuhakud a. 1700—1710 . . . . . 104/105
Nr. 3. Eesti ala administratiivne jagunemine a. 1721 248
Nr. 4. Sõjategevus Eesti alal 380/381

SISUKORD

Eessõna 5

Esimene osa 1700—1710

I. Talurahva olukorra järsk halvenemine 35
1. Talupoegade sõjakoormised Rootsi võimu all olevail Eesti aladel . . 35
2. Eesti talupoegade kasutamine Rootsi sõjajõududes 53
a) Värbamine regulaarvägedesse ja üldväkkekutseid 53
b) Maamiilits 68
c) Deserteerimine 78
3. Talupoegade pärisorjusliku rõhumise tugevnemine seoses sõjaraskustega 82
4. Eesti talurahvas Vene võimu alla läinud Ida-Eesti piirkondades 1704—1710 87
5. Talurahva laostumine sõjakoormiste ja vaenutegevuse tagajärjel . . 94

II. Talurahvaliikumine 101
1. Talupoegade võitlus mõisnike ja Rootsi võimude vastu 101
2. Talupoegade suhtumine sõdivatesse pooltesse 137

III. Linnade allakäik Rootsi valdusalal 145
1. Sõja tõttu tekkinud lisakoormised 145
a) Sõjaväkke värbamine ja linna kaitsest osavõtmine 145
b) Kontributsioonid ja töökoormised 158
Majutuskoormis 168
2. Kaubanduse soikumine 172
3. Linnaelanike, eriti vaesemate kihtide raske majanduslik olukord ja nende õiguste rikkumised 178
4. Katk 191

IV. Tartu ja Narva Vene võimu all aastail 1704—1710 197
1. Tartu ja Narva vallutamine 197
2. Sõjast tingitud lisakoormised ja kitsendused 205
3. Linlaste, eriti lihtrahva viletsast olukorrast 210
4. Esimesi samme ülesehitustöös 213
5. Osa elanike ajutine evakueerimine ja ümberasustamine 219

Teine osa 1710—1721

V. Venemaaga ühendamise õiguslik kinnitamine ja Eesti ala kaitsmine Rootsi taasvallutamispüüete vastu 225
1. Ühendamise õiguslik vormistamine ja valitsevate klasside privileegide säilitamine 225
2. Eesti territooriumi kaitsmine 252

VI. Taastamisprotsessi algus maal 263
1. Esimesi abinõusid sõjategevuse tagajärgede likvideerimiseks . . . 263
2. Maarevisjonid ja põllumajanduse taaselustumine 273

VII. Talupoegade rõhumine ja nende võitlus mõisa vastu 306
1. Sõjast tingitud erakorralised koormised 306
2. Talupoegade õiguslik olukord ja mõisnike katsed tugevdada pärisorjust 313
3. Pärisorjuslik rõhumine ja talupoegade vastuhakud 327
VIII. Linnade toibumine 340
1. Sõjakoormiste ja teiste sõjaraskuste osaline jätkumine 340
2. Majanduse elustumine 345
3. Elanike arvu taastumine ja linnade elu korraldamine 359
4. Tartu algav taassünd 373

Lisad

Kronoloogia 383
Kõrgemad tsiviilvõimukandjad Liivi- ja Eestimaal 390
Sagedamini esinevad eriterminid 392
Kasutatud arhiivide, arhiivifondide, allikpublikatsioonide ja teiste väljaannete loetelu 401
Lühibibliograafia 403
Isikunimede register 405
Kohanimede register 419
Dokumentide sisuline loetelu 430

ОБ ИСТОРИИ ЭСТОНСКОГО НАРОДА
В ГОДЫ СЕВЕРНОЙ ВОЙНЫ
(1700—1721)

Составлено Институтом истории АН ЭССР
и Центральным государственным историческим
архивом ЭССР

На эстонском языке

Оформление С. Лийберг

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

*

Toimetaja H. Kukk
Kunstiline toimetaja I. Torn
Tehniline toimetaja I. Vahtre
Korrektorid L. Golberg ja E. Karus

Ladumisele antud 24. VIII 1960. Trükkimisele antud
28. IX 1960. Paber 60 × 92, 1/16. Trükipoognaid
28,25 + 2 lisa. Arvutuspoognaid 32,84. Trükiarv 2000.
MB-06558. Tellimise nr. 7967. Hans Heidemanni nime-
line trükikoda, Tartus, Ülikooli 17/19. II.

Hind rbl. 9.30 (93 kop.)

1—9

Trükivigu

Lk.	Rida	On	Peab olema
26	17. ja 18. ülalt	ENSV Ministrite Nõukogu juures asuva Arhiivide Valitsuse	Siseministeeriumi Arhiivide Osakonna
38	2. alt	sügisel	suvel
78	6. alt	B. F. Rosenile	B. G. Rosenile
87	3. ja 7. alt	roodumeister	rittmeister
91	11. ülalt	laostunud	laostatud
145	7. ülalt	10. veebruaril 1700	16. veebruaril 1700
148	6. ülalt	(akkordist)	(akordist)
184	14. alt	säilitisest	sälitisest
204	6. alt	Сбп.	Спб.
217	10. ülalt	Ohter	Ochter
219	4. alt	Schwengelm	Schwengel
255	2. alt	Umerå	Umeå
256	2. ülalt	200—204	200—205
334	13. alt	aladlikuma	alandlikuma
359	12. ülalt	kroonukasasse	kroonukassasse
383	2. ülalt	Kesk- ja Lääne-Euroopas	reisil Kesk- ja Lääne-Euroopasse ning tagasi.
401	1. ja 2. rea vahel alt	—	f. 64 — Venemaa suhted Liivi-, Eesti-, ja Ida-Soomemaaga
402	22. alt	Eestimaa	Eestimaal
404	24. ülalt	Stockholm	Stockholm, 1883
405	14. ülalt (I v.)	Aminhoff, Jochim	Aminhoff, Joachim
416	24. ülalt (I v.)	Strömfeldt (Strömfeldt)	Strömfelt (Strömfeldt)
419	10. alt (II v.)	12, 14, 15	12, 15
420	25. alt (I v.)	Gulbene, linn	Gulbene, asula
449	20. alt	Majutuskoormis	c) Majutuskoormis

Tell. 7967

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00147292 9